

دکتور عزت اللهی عزهتی

منتدی إقرأ الثقافی

کور دستان

www.iqra.ahlamontada.com

له لیکوئینه وهیه کی جیو پوله تیکی

ئیران و عیراقد

منتدی إقرأ الثقافی

للکتاب (کوردی - عربی - فارسی)

www.iqra.ahlamontada.com

پیاچونه وهی:

د. جهزا توفیق تالیب

وهرگیرانی له فارسیه وه:

هاوری یاسین محهمه دئه مین

کوردستان

له‌اینگۆلینه‌وه‌یه‌کی جیۆپۆله‌تیک‌ی نێران و عێراقدا

بلاؤکراوهی خانہی چاپ و بلاؤکردنہوی چوارچرا

زنجیرہی ۲۸۲

ناونیشان / سلیمانی - سمرتای شہقامی مہولہوی - بہرامبہر پالاس

موبایل ناسیا ۰۷۷۰۱۵۷۵۰۶۷ - سانا ۰۷۵۰۱۱۲۸۲۸۸

Email: chrachra88@yahoo.com

http://www.facebook.com/chwarchra.chapxanai?ref=tn_tnmn

<http://www.facebook.com/KtebxanaiChwarchera?ref=hl>

دکتۆر عزت اللهی عزهتی

کوردستان
له لیكۆلینه وه یه کی جیۆپۆله تیکى نیران و عێراقدا

ومرگێرانى له فارسیه وه / هاوێ ئیاسین محمدا مین
بیاجونه وهی / د. جەزا توفیق تالیب

٢٠١٣

پېناسەى كىتېب:

ناوى كىتېب : كوردستان لەلىكۆلىنەوئىيەكى جىۋپۇلەتىكى ئىران و عىراقدا

ناوى نوسەر : دىكتۇر عزت اللەى عزەتى

وەرگىتى لە فارسىيەو : ھاۋرى ئاسىن محمدامىن

نۆبەتى چاپ : چاپى يەكەم – سلىمانى ۲۰۱۲

چاپ : چاپخانهى چوارچرا

تىراژ : ۱۰۰۰ دانە

لەبەرئۆبەرايەتى گشتى كىتېبخانە گشتىيەكان ژمارە (۲۷۴۷) ى سالى (۲۰۱۲)ى

پىدراۋە .

فهرست

- پیشه کی وه رگتر ۷
- پیشه کی نوسر ۸

بهشی یه کهم

لیکۆلینه وه له پینگه ئێران و عێراق له ستراتیجی ناو خویی و ناوچه ییدا

- عێراق له قزناغی جهنگی سارددا ۱۷
- جوگرافیای عێراق ۲۰
- بارودۆخی نابووری عێراق ۳۵
- بارودۆخی عێراق له سهردهمی جهنگی سارددا ۴۳
- توێژینه وه له پۆلی جیۆپۆله تیککی عێراق له سیاسهتی دهره وهی نهو و لاتهدا ۴۸
- لیکۆلینه وهی جیۆپۆله تیککی له ولاتانی دراوسێی عێراق ۵۱
- لیکۆلینه وه له ههلهکهوتهی عێراق له ستراتیجیه ناو خویییه کانددا ۶۳

بهشی دووهم

شوێنی ئێران له ستراتیجی جیهانییدا

- شوێنی ئێران له ستراتیجی نه مههریکادا له قزناغی جهنگی سارددا ۸۷
- جهنگی عێراق ئێران (جهنگی کهنداوی یه کهم) و پۆلی نه مههریکا ۱۰۳
- ههلهکهوتهی عێراق له پینگه ستراتیجی ناوچه کهدا له دواي جهنگی سارد ۱۱۸
- ناوچهی کهنداوی فارسی و شوێنی ستراتیجی عێراق ۱۲۵
- ناسایشی کهنداو له دیدی ولاته یه کهگرتووه کانی نه مههریکاره ۱۳۱
- ناسایشی کهنداو له دیدی عێراقه وه ۱۳۲
- ناسایشی کهنداو له دیدی ئێران وه ۱۳۳
- ناسایشی کهنداو له دیدی نه غومهنی هاریکاری کهنداو وه ۱۳۴
- گرنگی رۆژههلاتی ناوهراست له ماوهی جهنگی سارد و پۆلی له دیاریکردنی ستراتیجی جیهانییدا ... ۱۳۷
- ستراتیجی ولاته یه کهگرتووه کانی نه مههریکا له جهنگی عێراق ئێراندا ۱۴۴
- داگیرکردنی کویت له لایهن عێراقه وه ۱۴۹
- جهنگی دووهمی کهنداو (جهنگی نهوت) ۱۵۹
- نه غامه ستراتیجیه کانی هێرشی نه مههریکا و هاویه یانان بۆ سر عێراق ۱۷۰
- ستراتیجی سیاسهتی جلهوگیری دوولایه نه ۱۷۷

بەشى سىنەم

لېكۆلىنەۋە لە پىنگەي نىران و عىراق لە ستراتىجى ئەمەرىكادا

- سىياسەتى جەۋگىرى دوولايەنەي ۋلاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا لەبەرامبەر نىران و عىراقدا ۱۸۳
- سىياسەتى ئەمەرىكا بۆ بەرپەرچدانەۋى نىران و عىراق ۲۰۱
- شۈبھى ستراتىجى ئەمەرىكا لەناۋچەي كەنداۋ لەئىتتادا ۲۰۶
- سىياسەتى ئەمەرىكا لەبەرامبەر پوخاندنى سەدام ۲۲۳
- سىياسەتى ئەمەرىكا لەبەرامبەر عىراقدا ۲۳۶

بەشى چوارەم

ھاۋكارىيەكانى نىران و عىراق

- نەۋ فاكترانەي كارىگەريان لەپىنگەتەي جىيۆلەتتىكى عىراقدا ھىيە ۲۴۱
- مەسەلەي كورد لەعىراق ۲۵۰
- جىيۆلەتتىكى شىيەكان ۲۶۶
- كوردستانى نىران ۲۶۸
- كۆدە جىيۆلەتتىكىيەكانى نىران دەريارەي عىراق ۲۷۹
- ناسۆ ستراتىجى ھارىكارى نىوان عىراق و توركيە ۲۹۰
- ناسۆ ستراتىجى ھارىكارى نىوان عىراق و سورىا ۲۹۲
- ناسۆ ستراتىجى ھارىكارى نىوان عىراق و عمرەبستانى سەۋدى ۲۹۳
- ناسۆ ستراتىجى ھارىكارى نىوان عىراق و نىران ۲۹۵
- ھارىكارىيەكانى نىران و عىراق لەبۋارەكانى ۲۹۷

بەشى پىنچەم

لېكۆلىنەۋە لەرەگۈرپىشەي درۋستىۋونى ھەيران

بەمەبەستى گەيشتن بەمۆدىلىكى ستراتىجى

- لېكۆلىنەۋە لەرەگۈرپىشەي قەيرانە سىياسەكان ۳۱۱
- چەمك لەكاتى دەرگۈمۈتنى ناسايشى نەتەۋەدا ۳۲۰
- لېكۆلىنەۋەي ناۋچە سنورىيەكانى نىوان نىران و عىراق بەمەبەستى گەيشتن بەموناۋچانەي كە لەبارتەين ۳۲۴

پیشه‌کی وەرگیر

هەرچه‌نده لێم سالانە‌ی دوا‌یدا چە‌ندین کتێب و لێ‌کۆ‌ڵینه‌وه‌ی زانستی سه‌باره‌ت به‌جیۆ‌پۆ‌له‌تیک نوسراوه و وەرگیر‌دراوه‌ته‌ سه‌ر زمانی کوردی، به‌لام لێ‌کۆ‌ڵینه‌وه‌یه‌ک به‌مجۆ‌ره و به‌م وورده‌کاره‌یه سه‌باره‌ت به‌وڵاتی ئێ‌ران و عێ‌راق و په‌یوه‌ست به‌کوردستانه‌وه زۆ‌ر ده‌گه‌مه‌نه. نه‌مه‌رۆ جیۆ‌پۆ‌له‌تیک له‌ناڵۆ‌زترین و جه‌نجاڵترین باب‌ه‌ته‌کانه که‌سیاسیه‌کان و توێ‌ژه‌ران و چاودێ‌رانی سیاسی سه‌رقاڵ کردووه و له‌جیهان و ناوچه‌که‌ش چە‌ندین سه‌نته‌ر و لێ‌کۆ‌ڵینه‌وه سه‌باره‌ت به‌جوگرافیا‌ی سیاسی و جیۆ‌پۆ‌له‌تیک دامه‌زراوه بۆ لێ‌کۆ‌ڵینه‌وه له‌سه‌رحه‌م بواره‌کانی نه‌م زانسته به‌پیتی قۆ‌ناغه‌کان، له‌نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی بیست‌دا جیۆ‌پۆ‌له‌تیک هه‌لی نه‌وه‌ی بۆ ره‌خسا که‌ چڕۆ‌یکات و په‌ره‌بێ‌ستێ‌ت ڕۆ‌لی شوێ‌ن و فاکتیره‌ جوگرافیه‌کان له‌ناسته‌کردن و جله‌وکردنی جه‌نگه‌کاندا بیهێ‌ت به‌تایه‌می له‌ جه‌نگی یه‌که‌م و دووه‌می جیهانی و جه‌نگی ساردا، له‌پاش نه‌مانی جه‌نگی ساردیش له‌نیوان بلۆ‌کی ڕۆ‌ژه‌لا‌ت و ڕۆ‌ژناوا و هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی یه‌کی‌تی سۆ‌فیت و په‌یمانی وارشۆ گه‌شه‌ی نه‌م زانسته وه‌ک لقی‌ک له‌زانستی جوگرافیا‌ی سیاسی هه‌ر به‌رده‌وامه‌.

نه‌م کتێبه‌ یه‌کی‌که‌ له‌کتێبه‌ گرنگ و به‌ناوبانگه‌کانی دکتۆ‌ر عزت الله عزتی که‌به‌ده‌گه‌من توێ‌ژینه‌وه‌یه‌کی زانستی و گرنگی وا له‌کتیبه‌خانه‌کاندا به‌رچاوده‌که‌وێ‌ت که له‌باره‌ی جیۆ‌پۆ‌له‌تیک دوو وڵات له‌ ڕۆ‌ژه‌لا‌تی ناوه‌راست که‌بریتیه له ئێ‌ران و عێ‌راق کراییت، گرنگی نه‌م کتێبه له‌وه‌دایه که‌توێ‌ژه‌ر نه‌م لێ‌کۆ‌ڵینه‌وه‌یه‌ی زۆ‌ر به‌شێ‌وه‌ی وورد و نه‌کادیمی نویسه و نه‌مه‌کاره‌ی بۆ ده‌فتی زانیاری سیاسی و نیۆ‌ده‌وله‌تی سه‌ر به‌وه‌زاره‌تی کاروباری ده‌ره‌وه کردووه و له‌گه‌ڵ نه‌وه‌ی نوسه‌ر خۆ‌ی ئێ‌رانی به‌لام ده‌توانین بڵێ‌ن زۆ‌ر بێ‌لایه‌نانه و زانستیان نه‌م توێ‌ژینه‌وه‌یه‌ی شه‌خام داوه و به‌وردی ناماژه‌ی بۆ سه‌رحه‌م کیشه و که‌لێ‌نه جیۆ‌پۆ‌له‌تیکه‌کانی ئێ‌ران و عێ‌راق کردووه، که‌به‌دریژا‌یی می‌ژوو بووه‌ته سه‌رچاوه‌ی ناکۆ‌کی و ململانی له‌نیوان نه‌م دوو‌لا‌تانه‌دا و به‌شێ‌وه‌ی جۆ‌راوجۆ‌ به‌پیتی سه‌رده‌مه می‌ژووییه‌کان.

نوسه‌ر له‌نوسینی نه‌م کتێبه‌دا زیاتر له (٢٦) سه‌رچاوه‌ی ده‌گه‌مینی ئینگلیزی و (٧٦) سه‌رچاوه‌ی

فارسی به‌کارهێ‌ناوه و لێ‌کۆ‌ڵینه‌وه‌که‌ی دابه‌شکردووه بۆ پێ‌شه‌کی و پێ‌نج به‌ش به‌م شێ‌وه‌یه‌ی خواره‌وه:

به‌شی یه‌که‌م لێ‌کۆ‌ڵینه‌وه له‌پێ‌نگه‌ی ئێ‌ران و عێ‌راق له‌ستراتیجی ناوخۆی و ناوچه‌میدا، که‌زۆ‌ر به‌وردی و شاره‌زا‌یی ناماژه‌ی بۆ پێ‌نگه‌ی ستراتیجی هه‌ردوو وڵات کردووه و خاڵه‌ لاوه‌زه‌کانی له‌رووی ستراتیجیه‌وه خستۆ‌ته‌روو. به‌شی دووه‌می ته‌رخانه‌کردووه بۆ شوێ‌نی ئێ‌ران له‌ستراتیجی جیهانیدا به‌پیتی قۆ‌ناغه‌کانی می‌ژوو چڕ‌کردنه‌وه‌ی باب‌ه‌ته‌که‌ به‌دریژا‌یی می‌ژووی سه‌ده‌ی بیسته‌م. له‌به‌شی سییه‌مدا

ناماژه‌یه‌کی وورد بۆ لیکۆلینه‌وه له‌پێگه‌ی نێران و عێراق له‌ستراتیجی نه‌مه‌ریکا‌دا به‌تایبه‌تی له‌ماوه‌ی جه‌نگی سارد و دوا‌ی نه‌مانی جه‌نگه‌که‌ش ده‌کات. له‌به‌شی چواره‌مدا باس له‌وه‌هه‌نگاوه‌ نه‌کات بۆ ناسایی کردنه‌وه‌ی گرژیه‌کانی نێوان هه‌ردوو ولات و دروستکردنی هاوکاری له‌نیوانیاندا تا ده‌گات به‌وناسته‌ی بتوانرێت نێران و عێراق وه‌ک یه‌ک ولات له‌ناوچه‌که‌ کاربکه‌ن. به‌شی پێنجه‌م ته‌رخانه‌کراوه بۆ لیکۆلینه‌وه له‌ره‌گوریشه‌ی دروستبوونی قه‌یرانه‌کان به‌مه‌به‌ستی گه‌شتن به‌مۆدیلێکی ستراتیجی له‌نیوان نه‌م دوو ولاته‌دا تا بتوانرێت هه‌نگاوه‌کانی لیکتیزیکبوونه‌وه نه‌خامبه‌دریت.

نوسه‌ر له‌م کتێبه‌دا هه‌ندیک هه‌له‌ی نه‌کادیی و جوگرافی که‌می کردووه، من هه‌ولنده‌وه به‌پێی پێیست هه‌له‌کان له‌په‌راویژدا راستبکه‌مه‌وه به‌پێشه‌وه‌ی ده‌ستکاری ده‌قی نوسینه‌که‌ بکه‌م، هه‌روه‌ها ده‌شیت له‌رووی زانستیه‌وه په‌خه‌م له‌هه‌ندیک له‌مۆچونه‌کانی نوسه‌ر هه‌یه‌ت به‌لام نه‌و په‌خانه‌ هه‌چ له‌به‌های لیکۆلینه‌وه‌که‌ که‌منکاته‌وه چونکه‌ به‌ده‌گه‌من که‌مێک ده‌دۆزیته‌وه به‌م شێوه‌ زانستی و بێ‌لایه‌یه‌ له‌باره‌ی جیۆپۆله‌تیکی نێران و عێراقه‌وه بنوسیت، شتیکیتر که‌گرنگه‌ لێره‌دا باسی بکه‌م نه‌وه‌یه نه‌م کتێبه‌ که‌ به‌زمانی فارسی نوسراوه له‌ژێر ناوێشانی (لیکۆلینه‌وه‌یه‌که‌ له‌جیۆپۆله‌تیکی نێران و عێراق)، به‌لام له‌به‌رنه‌وه‌ی نه‌م لیکۆلینه‌وه‌یه‌ گرنگیه‌کی زۆری داوه به‌کورد و کوردستان و له‌ناو کۆده جیۆپۆله‌تیکیه‌کاندا جه‌خت له‌کوردستان ده‌کاته‌وه و زۆربه‌ی که‌لێنه جیۆپۆله‌تیکیه‌کانی به‌ستۆته‌وه به‌ناوچه کوردستانیه‌کانی هه‌ردوو ولاته‌وه زۆربه‌ی باسه‌که‌ی چ له‌رووی جوگرافی و چ له‌رووی می‌ژووویه‌وه ته‌رخانه‌کردووه بۆ کوردستان و زۆربه‌ی کێشه جیۆپۆله‌تیکیه‌کانی نێوانی هه‌ردوو ولاتی به‌ستۆته‌وه به‌کوردستانه‌وه، بۆیه من له‌دانانی ناوێشانی کتێبه‌که‌دا وشه‌ی کوردستانم بۆ زیادکردووه به‌مجۆره‌ی خواره‌وه (کوردستان له‌لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی جیۆپۆله‌تیکی نێران و عێراقدا)، بۆیه له‌وباره‌یه‌وه داوا‌ی لێبووردن له‌نوسه‌رده‌که‌م.

له‌کۆتایدا هیوادارم به‌م وه‌رگێترانه‌ بتوانم به‌شیک له‌ئهرکی سه‌رشانی خۆم به‌رامبه‌ر به‌نه‌ته‌وه‌که‌م و خۆنه‌مرانی بواری جوگرافیا و جیۆپۆله‌تیک و سیاسه‌ت و پۆشنه‌یران جێبه‌جێکردیه‌ت و بێ‌گومان وه‌رگێترانی بێ‌که‌موکورتی نییه و هیوادارم جێگای په‌زاهه‌ندی خۆنه‌مرانی نازیز بێت.

وه‌رگێتر

ه‌زۆری یاسین محم‌دامین

٢٠١٢/٧/١٠

پيشه‌کي نوسهر

دوای هه‌لوه‌شانندنه‌وه‌ی یه‌کیتتی سؤفیت و کۆتایی جه‌نگی سارد و نه‌مانی په‌یانی وارشو، گۆرانکاری گه‌وره له جوگرافیای سیاسی و شویتنی جیوپۆله‌تیکي جیهاندا پروویداوه. گۆرانکاریه‌کان و پيشه‌تاه‌کانی ناوچه‌کانی ده‌رووبهر و نزیکي سنوری نیران به به‌راورد به زۆربه‌ی ناوچه‌کانیتری جیهان گه‌وره‌تر و ئالۆزتر بووه. نه‌گهرچی هاوکات له‌گه‌ڵ شۆرشى نیسلامی نیران، دوو گۆرانکاری سهره‌کی له ده‌رووبهری نهم ولاته واته نیران پروویدا، ههرچهنده نهم دوو پرووداوه دوای کۆتاییهاتنی جه‌نگی ساردیش ههر به‌رده‌وامبوو و بارودۆخه‌که‌ش خراپ‌تر بوو. له‌وانه‌ش داگیرکردنی ولاتی نه‌فغانستان له‌لایه‌ن یه‌کیتتی سؤفیتمه‌وه له سالی (١٩٨٠)، له دوای پروودانی شۆرشى نیسلامی له‌نیران، هیرشی سویای عیراق بۆ سهر نیران له (نمیلولی ١٩٨٠) به‌رده‌وامبوونی شهر بۆ ماوه‌ی هه‌شت سال تا له‌سالی (١٩٨٨) کۆتایی هات و دوباه‌دوای ئه‌وه هیرشی عیراق بۆ سهر کویت له‌سالی (١٩٩٠) ده‌ستی پێکرد. نه‌مانه گۆرانکاری زۆر به‌رچاو بوون که له‌ولاتی هه‌لوه‌شانندنه‌وه‌ی یه‌کیتتی سؤفیت و سهربه‌خۆبوونی کۆماره‌کانی، ولاتی نیرانی به‌ره‌و مه‌یدانیکی نوێ برد له‌به‌اری جوگرافیای سیاسیدا. نیران که جاران له‌باکوره‌وه ته‌نیا هاوسنور بوو له‌گه‌ڵ یه‌کیتتی سؤفیتدا، به‌لام پاش هه‌لوه‌شانندنه‌وه‌ی یه‌کیتتی سؤفیت و دروستبوونی چهن‌دین کۆمار و کۆتاییهاتنی جه‌نگی سارد له (دیه‌مبه‌ری ١٩٩١) له‌گه‌ڵ چهن‌دین ولاتی له‌ناسیای ناوه‌راست و قه‌وقاز بووه دراوسێ، کۆماری تازه سهربه‌خۆی تورکمانستان له‌باکوری پۆژه‌ه‌لاتی نیران و له‌پۆژه‌ه‌لاتی ده‌ریای قه‌زوین و هه‌روه‌ها کۆماره‌کانی نازه‌ربایجان و نهرمینیا و کۆماری خودمختاری غه‌جوان (له‌ناو پێکهاته‌ی کۆماری نازه‌ربایجان) له‌پۆژناوای ده‌ریای قه‌زوین باکوری پۆژناوای نیران بوونه هاوسنور.

دوای هه‌لوه‌شانندنه‌وه‌ی یه‌کیتتی سؤفیت و کۆتاییهاتنی جه‌نگی سارد و نه‌مانی په‌یانی وارشو، گۆرانکاری له‌سیاسه‌تی نێوده‌وله‌تی ولاته یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا سه‌باره‌ت به نیران پروویدا، که دوای پچرانی په‌یوه‌ندی نیران له‌گه‌ڵ ئه‌و ولاته له‌نه‌جمای پروودانی شۆرشى نیسلامی له‌نیران و هاتنه‌ده‌ره‌وه‌ی نیران له (په‌یانی سنتو) له‌سالی (١٩٧٩) و دواتر هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی نهم په‌یماننامه‌یه (وه‌ک بالی پۆژه‌ه‌لاتی په‌یانی ناتو). دوای پچرانی په‌یوه‌ندی نیران له‌گه‌ڵ ولاته یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا و داگیرکردنی سه‌فاره‌ته‌که‌ی له‌لایه‌ن خۆپێدکارانی بالی نیامه‌وه، ولاته یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌هه‌ولێ گۆشه‌گیرکردنی نیراندا بوو له‌پێگای په‌یره‌ویکردنی ستراتیجی جله‌وگیری دوولایه‌نه‌وه. جه‌نگی سه‌پینراوی

عیراق بےسر نیران و بمرده وامبونی بۆ ماوهی ههشت سال، یه کینک بوو لهو رینگایانهی که بووه هۆی لاوازکردنی ژیرخانی نابووری و سهربازی همردوو ولات لهناچه کهدا.

ههلهوه شاندنهوهی یه کیتی سۆفیت و دامه زانندی کۆماره سهربه خۆکان، کاریگهری له سهر نه خشه ستراتیجیه کانی نه مهربکا و هاویه یانه کانی (لهوانه تورکیا) هه بوو، وورده ورده ناره زووی نهو کۆمارانهی له ژیر نفوزی مۆسکۆدا بپوون بمره و پۆژناواو ده چوون. دورایی نه م کۆمارانه له مۆسکۆوه بووه هۆی کرانه موه یان بمره و پۆژناوا، همره ها یارمه تیده ر بوو بۆ نه وهی نه مهربکا و په یانی ناتۆ جیپینی خۆیان قایم بکه ن، له رینگای باشکردنی باری نابووری و کۆمه لایه تی نه م کۆمارانه لهناچه که نفوز په میدا بکه ن.

نه مگرچی له سهره تای ههلهوه شاندنهوهی یه کیتی سۆفیت کۆمه لیه که به ناوی (کۆمه لای ولاته سهربه خۆ بمره وه نه د هاویه شه کان) دامه زرا، که له هه موو کۆماره کانی ناو یه کیتی سۆفیت (جگه له کۆماره کانی به تیک) پتکه تپوو. به لām ره وتی بارودۆخه که له ماوهی سالانی دوایدا پشانیدا که نه م کۆمه لایه نه یه تانویه له ره وشای چاره سهری ناکۆکیه کان و به دیه ی تانی زه مینه یه کی نه منی و نابووری بۆ نه ندامانی کۆمه لایه که سهر که وتن به ده ست به یه نیت. له بمرنه وه ولاته یه کگرته وه کانی نه مهربکا و هاویه یانه کانی له پۆژناواو به تاییه ت نه ندامانی په یانی ناتۆ، له هه ولدان بۆ زیاد کردن و فراوانکردنی نفوزی خۆیان له ناسیای ناوه راست و قه فقاز، له ریتی هاوکاری یه کینک له هاویه یانه کانی خۆیان (تورکیا) که که وتۆته باکووری پۆژناوای نیران و باشووری قه فقاز وه. نفوزی خۆی له باکووری نیران به تاییه ت له قه فقاز زیاد کردوه دواي تیه پرینی زیاتر له (۷) سال، بۆته هۆی که مکرده وهی ناماده یی و نفوزی نیران له هاو کیشه سیاسی - نابووریه کانی نه م کۆمارانه دا.

په یانی ناتۆ بهو برپاره ی که دای بۆ فراوانکردنی قه له مپه ی خۆی بمره و پۆژه لات به تاییه ت له قه فقاز، نه ک ته نیا مه به ستی جله وکردنی روسیا له سنوری باشوور پۆژناوا بوو، به لکو له هه مانکاتدا مه به ستی جله وکردن و گه مارۆدانی نیرانه له باکووری پۆژناواوه و ریتگرتن له نیران بۆ گه یشتن به قه وقاز و روسیا. دابه شکردنی ده ریای قه زوین به پیتی نه ته وه و ولاته کان بووه هۆی شه وهی که په یوه ندی راسته وخۆی ناوی نیوان نیران و روسیا به چریت و له چوارچیه ی ولاتانی که ناری ده ریای قه زوین ریتکه بریت. له کاتیکدا روسیا و نیران پتیرستان به هاوکاری و په یوه ندی راسته وخۆ هه یه. به مجۆده نیران له لای باکووره وه گه مارۆدراوه له لایه ن دراوستیکانیه وه که زیاتر بمره وه ندییه کانیا ن نزیک بوو له گه ل پۆژناواو به تاییه تی ولاته یه کگرته وه کانی نه مهربکا و نه ندامانی په یانی ناتۆ و به تاییه تیر تورکیا ولاتانیتری ناوچه که که دوژمنه له گه ل نیران وه ک نیسرانیل ده یینه وه.

نه مپۆ نیران به له ده ستدانی پتگی شارستانی خۆی له ناوچه کانی قه فقاز و ناسیای ناوه راست. له گه ل دوژمنانیکیا پرو به پر وه که بۆته هۆی لاوازکردنی ناماده یی نیران و روسیا و به هیتزکردنی ناتۆ و

نيسرانيل، كه لسمر سنوري (۲) هزار كيلومترې بڼه هره شه بڼ سر پمړه ونديه نه تمويه كاني نيران، چونكه ولاته يه كگرتووه كاني نه ميريكا و يه كيتي نوروياسيه تي دهره كي و پمړه ندي دهره وي نه م ولاخانه رتيكه د خه نه ك سمر كرده كانيان. (رهوتي كاروباره كان له م سالانه ي دواييدا سبارت به پمړه نديه ديپلوماسيه كان راست و دروستي نه م بڼ چونه ده س لينييت).

نيران نيستا له همرس ناوچه ي قه ققاز (جگه له نهرمينيا له م ساهدا) و ناسي اي ناوهر است (جگه له تاجيكستان كه هاوسنور نيه) و دهر ياي قه زوين، كه س ناو ندي گرنگي جيوپوله تيكي و پمړه ندين، له كاتيكا له ده ستداني نفوزي خزي له م ناوچانه، كه جاران ناوچه ي نفوزي خزي بووه له زور پرووه ده له ده ستي داوه و له قوناغي گمړانه ويه بڼ ناستي پمړه ندي نابوري له قوناغي جهنگي ساردا.

له پروژ ه لاته موه، نيران هاوسنوره له گه ل نه فغانستان و پاكستان كه هر دووكيان سمرچاوه ي كيشه بوون بڼ نيران له رابردو و نيستا و داهاتودا، له نه فغانستان، ولاته يه كگرتووه كاني نه ميريكا به يارمه تي هارپه يانه همرپه كمي (پاكستان)، تالبيان هيتايه سرحكم و له يه كه مين قوناغي سمر كه وتنيان له سالي (۱۹۹۷) پمړه ندي پروژ ناواي نه فغانستان، واته ناوچه ي هرات كه به شيكه بووه له قه لره وي شارستاني و فرهه نكي نيران له گه ل نيران پچراند و له نه بامدا پمړه ندي شيكه كان و تاجيكه كاني نه فغانستان له گه ل نيران پچرا. له سالي (۱۹۹۸) و داگير كړدي مزار ي شريف سمنتمري خه با تي حكومه تي نيسلامي نه فغانستان، دوا سمنگري بمرگري شيكه و هواداراني نيران له پروژ ناواي نه فغانستان له لايه ن تالبيان موه داگير كرا، كه ژماره يه كي زور له شيكه كاني تي دا كوژران و كونسولخانه ي نيران له م شاره دا ويران كرا و هشت كمي ديپلومات و پميامنيريكي نيران به درېنده نه ترين شيوه كوژران. توپره ي خه لكې نيران و كومه لگاي جيهاني، نيراني تا ناستي هيرشي سمر بازي دږي نه فغانستان هاندا و كډوونه وي هيرزي سمر بازي سه ده هزار كمي نيران به دريږي سنور له گه ل نه فغانستان له سالي (۱۹۹۸) همدوو ولا تي دراوسني گهيانده ناستي مه ترسي پتيك داداني سمر بازي و هه لگير ساندني جهنگ.

سنوره كاني پروژ ه لاتي له ده يي رابردودا ناو ندي پوبه پرو بوونه وي باندي ماده سركره كان بووه كه نه فغانه كان بمره ميانده هيتا و له ريگاي نيران موه بمره و نه وروپايان ده برد. هه لوه شانده وي يه كيتي سؤفيت و دهرچوني سويي سرور له نه فغانستان و پوخاني حكومه تي سؤسيالستي دكتور نه جيب الله له نه فغانستان له سالي (۱۹۹۲) بووه هڅي سمره لداني تيرور و درېندايه تي و جهنگي ناوخو و بمره مهيتاني ماده ي سركره له نه فغانستان كه ناسايشي نيران و ولاتاني ناوچه كمي خستبووه مه ترسيه ود. به مجوره ولاته يه كگرتووه كاني نه ميريكا له باكور و پروژ ه لات كيشي بڼ جوگرافياي سياسي نيران دروست ده كړد، كه دهرچون ليي پتيوستي به ورده كاري و كات و متمان ساري هه يه.

ناسایشی نەتەوەییەو بەرژەوێندی نەتەوایی نێران لەم ساتەدا دەتوانیت لاوازی جیوستراتیجی نێران لەستراتیجی جەلەوکردنی چەند لایەنە تاناستیک وەلانییت و قولایی ستراتیجی نێران تاناستیک فراوان بکات. هەرچەندە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەهەولێی پڕوێخاندنی حکومەتی سەدام حەسیندا بەلام نەو تانیستە تانیویەتی کاری خۆی لەناوچەکە نەباجامدات و لەپێگای نەو هەولانەو و اچاوەروان دەکریت لەنایندەییەکی نزیکدا گۆرانکاری بەرچا و پوویات، چونکە پێگای جیاواز بۆ گۆڕینی پۆلێم لەعێراق هەیە و سەرنەگۆنکردنی سەدام حەسین دابەشکردنی دەسەلات لەعێراقدا بەدوای خۆیدا دینییت، کە لەو کاتەدا کوردەکان و شیعیەکان^۱ و عەرەبەکان کە هەریەکەیان بۆخێزان داوای دەسەلاتی زیاتر دەکەن. تورکیا، نێران و سوریا بەهۆی بوونی کورد لەوڵاتەکیاندا لەکاتی دروستبوونی وڵاتیکی سەربەخۆی زۆرینەی کورد پووبەرپووی کێشەیی گەورە دەبنەو. کوردەکانی تورکیا کە دانیشتوانەکی نزیکە (۲۰) ملیۆن کەس دەبێت و داوای سەربەخۆیی دەکەن خاکی تورکیا دەخەنە بەر هەرەشە. لەبەر ئەم هۆیە تورکیا داوای مانەوێی خەلکی عێراق دەکات بەیەکیارچەیی، لەگەڵ ئەوێی نەیارێی حکومەتەکی سەدامیشە. تورکیا لەکاتی هەلۆهەڵاندنەوێی دەوڵەتی عوسمانی و دروستبوونی دەوڵەتی کۆماری تورکیا لەسالی (۱۹۲۴) ناپازی بوو لەپێدانی کەرکوک و موسل^۲ بە عێراق (تەنیا کەرکوک و موسل نەبوو بەلکو وڵایەتی موسل کە دەکاتە هەریمی کوردستان - وەرگێتی). بۆ ئەم مەبەستە پەرلەمانی تورکیا هەموو سالتیک لەبووجەیی وڵاتەکییدا بودجەییەکی پەرمزی بۆ ئەم وڵایەتەیی تەرخان دەکات، بۆیە زۆرکەس پێی وایە هێرشەکانی ئەم سالانەیی داوایی بۆ باکووری عێراق (هەریمی کوردستان - وەرگێتی) دەیهوێت ئەو ناوچانە بجاتەو سەر خاکی خۆی. لەم لایەنەو نێسرائیل یارمەتی ناشرکرای لەبۆاری زانیاری و چەک بە تورکیا بەخشیو و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا پارێزگاری لەم رفتارەیی تورکیا دەکات.

نەبوونی دەسەلاتی ناوەند لەناوچە کوردنشینەکانی باکور، بۆتەهۆی بەهێزبوونی پەوتی جیاپوونەوێی کوردە جوداخوازەکان و ئامادەیی هێزی سەربازی تورکیا لەم ناوچەیی بە بیانیی سەرمکۆتکردنی پارتی کرێکارانی کوردستان لەباکووری عێراق. هەرلەم بارودۆخەدا پەیمانێی هاریکاری سەربازی لەنێوان تورکیا و نێسرائیل واژۆکرا بە مەبەستی جەلەوکردنی نێران و لاوازکردنی عێراق. لەباکووری پۆژناوای نێران، تورکیا چەندینجار بە بیانیی گەڕان بەدوای بەرەڵستکارانی نەنقرەدا ئاسمانی نێرانی بەزانوو و ناوچەیی سنووری و قەلەرەوێی نێرانی بۆردومان کردوو و سنورەکانی نێران لەگەڵ تورکیا و عێراق کەوتۆتە بەر هەرەشە. سەرەڕای ئەو ئەگەر زۆرە کە تورکیا لەهەولێی جێبەجێکردنی

^۱ (نوسەر شیعیی وەک نەتەوێکی سەربەخۆ ناوێت لەکانتیکدا شیعی مەزەبە ئەک نەتەو، ئەولێش هەر سەر بەنەتەوێی عەرەبی عێراقن کە ئەم بۆچوونەش زیاتر دەگەڕێتەو بۆ ئایدیۆلۆجی سیاسی حکومەتی ئێسلامی نێران و ئەو جیاوازیی قۆلێی لەنێوان سونە و شیعیی عێراقدا هەیە کە وەک نەتەوێی جیاواز دەپوێنە یەکتەر. وەرگێتی.

نەخشەى فراواغوازی خۆیدا بىت، بە پشتگیری ئەمەریکا و یارمەتى ھونەرى سەربازى نەسرائیل. لەپاریزگاكانى موسڵ و كەركوك كە كوردەكان لەپاڤ توركمانەكانى عێراقدا دەژین، بەرواڵەت پشتیوانى لەتوركمانەكان دەكات بەلام لەناخدا بۆ گەشتەنە بەسەرچاوەكانى نەوت.

بەشیوەى گشتى دەتوانین بڵێین بارودۆخى سنورى نێران لەپۆژەهلات، باكور و پۆژناواوە مەترسیدار و نااارامە، بۆ چاودیریکردنى ئەم سنورانه پیتیستی بە بەرپۆهبردنیكى كارامە و سیاسەتێكى ناوخۆ و دەرەكى بەهێز و زانستى ھمە.

لەباشوورەو، نێران لەگەڵ ولاتانى باشوورى كەنداوى فارسى ھاوسنورە كە دواى شۆرشى ئیسلامى نێران، ئەنجومەنىیكان بەناوى (ئەنجومەنى ھاریكاری كەنداو) دامەزراند كە شەش ولاتى كەنداو (كویت، عەرەبستانی سعودى، بەحرین، قەتەر، ئیمارەتى عەرەبى یەكگرتوو و سەلتەنەى عومان) تێیدا ئەندامن. نامانج لەدامەزراندنى ئەم ئەنجومەنە بەرەبەرەكانى كردنى شۆرشى ئیسلامى نێران و پارێزگاریکردن لەحكومەتى عێراق بوو لەماوەى جەنگى ھەشت سالی لەگەڵ نێراندا. پەيوەندى نێران لەگەڵ ئەم ئەنجومەنە و ھەموو ولاتانى ئەندامى ئەنجومەن بە درێژایى جەنگى نێران و عێراق بەتەواوى ئالۆز بوو، تانەوكاتەى لەسالى (١٩٩١) عێراق ھێرشى كرده سەر كویت و لەبەرامبەردا نێران ئاڕەزایەتى لەسەر ئەم داگیركاریە پیشاند و ژمارەيك لەھاولاتیانى ئاوارەى كویتی لەماوەى ئەو داگیركاریەدا گرتەخۆى و پاراستنى، ھەروەھا نێران بەشداریكرد لەكوژانەوى بێرە نەوتەكانى كویت كە لەلایەن عێراقەو نەوێرەدا، پەيوەندى ئەم ئەنجومەنە لەگەڵ نێران باشبوو. دەستپێكى سەرۆكایەتى كۆمارى عەبد خاتەمى قۇناغیتكى نوێی لەپەيوەندى نێران لەگەڵ ولاتانى ئاوجەكە دامەزراند. دواى بەستنى كۆنفرانسی سەرکەوتوى سەراى رێكخراوى كۆنگرەى ئیسلامى لەتاران لەسالى (١٩٩٨) پەيوەندى نێران لەگەڵ ولاتانى ئەنجومەنى ھاریكاری كەنداو باش بوو، بەشداریكردنیا لەسەر ئاستى بالائى سیاسى لەدانێشتەكەدا نیشانداى فۆرمێكى رێكپێكى نوێى سیاسى لەناوچەكەدا. لەم بوارەدا عەرەبستانی سعودى كاریگەرى زۆر باشى ھەبوو، دیدارى ئاغاى خاتەمى سەرۆك كۆمار لەسعودیە و كویت، لەسالى (١٩٩٩) ئاسۆیەكى نوێ لەھاوكارى نێوان نێران و عەرەب سەریھەلدا.

لەكەنداوى فارسى مەسەلەى دورگەكانى نێران (تەبى بچوك وگەرە و نەبوموسا) كە لەلایەن ئیمارەتى عەرەبى داواوەكریت لەو مەسەلانەى كە رۆبەرپووى نێران دەبیتەو و ئەمەش بەپاڵێشتى ولاتە یەكگرتووەكانى ئەمەریكا ئاوبەناو دەخریتە پوو بۆ تێكدانى پەيوەندى نێوان نێران و عەرەبەكان، بەگشتى لەھەموو دانێشتەكانى كۆمەكارى عەرەبى و ئەنجومەنى ھاریكاری كەنداو خراوەتەرپوو بۆتە جێنگای نێگەرانی عەرەبەكان لەنێران. لەكاتێكدا كە دواى كۆتاییھاتنى جەنگى سارد ئەم دورگانە گرنكى ستراتیجى خۆى لەنێوان نێران، عەرەب، ئیمارەتى عەرەبى و ئەمەریكا لەدەستداو. خستەرپووى

مەسەلەى پەيودەست بەو سى دورگەيە تەنيا ھەولتيكى ئەمەريكيە بۆ دوستکردنى بازارى چەكى خۆى لەناو ولاتە عمرەبيەکاندا كە مەترسى بزوتمەوہ نيسلامیەکان و فراوان بوونی نفوزى ئيرانيان ھەيە.

بەسەرغەدان لەگۆرانکاریەکانى جیھان و بەجیھانیبوونی نابووری و فراوانبوونی رینکخراوی ھەرمایەتى لەسەر بنەمای گونجاوی ھاویيەتى و رینگرتن لەگرژی و دوژمنایەتى لەنیتوان دراوسیکاندا، سەقامگیری نابوری، فەرھەنگى و بازرگانى لەگەڵ عێراقدا دەتوانیت یارمەتیدەربیت بۆ پەرەپیدانى ھەردوو ولات. ئەم توێژینەوہیە لەپیناوی ئەوہدایە كە زانیاری فراوان و ھەمەجۆر لەناسى ناوخۆیى، ھەریمی و جیھانى و کیشەکانى نێران و عێراق و ستراتيجى ھەریمی و جیھانى لەقۇناغە جیاوازیەکانى پيش و دواى جەنگى سارد بھاتە بەر باس و لیتکۆلینەوہ. ئەم توێژینەوہیە رێرھەوتیکى زانستى گرتۆتەبەر و گرنگترین شت لەم باسەدا تۆمارکردن لایەنى جیوپۆلەتیک و لایەنى سیاسەتى دەرەوہى نێران لەپەییوہندى لەگەڵ عێراقدا.

بەشى يەكەم

ئىنكۆلىنەنە لە پىنگەي ئىران و عىراق لە ستراتىجى ناوخۇيى و ناوچەيىدا

بە كۆتايەتتى جەنگى دووھە مى جىھانى، بۆ ماوھى دوو سال نارامى بەرقەرار بوو، جىھانى دواى جەنگ لە حالەتتىكى بىن كىشمە كىشم و نارامىدا بوو وەك قۇناغىتىكى پىتۈستى دواى جەنگ. بىشك لەسالى (۱۹۴۵) بە پشت بەست بە تەواى عەقل و مەنتق ولاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا دەيتوانى بانگەشەي رابەرى جىھان بىكات. ئەلمانىا، ئىتالىا و يابان تىكشكا بون و فەرەنسا داگىر كرابوو، يەككىتى سۆڧىت زەرەرى زۆرى بەركەوتىبوو و بەرىتانىا تارادەيەك شىكىستى خواردىبوو، لەبەرامبەردا ئەمەرىكا لە ماوھى جەنگدا نابور يەكەي بە تەواى پەرەيسەندىبوو. لەسالى (۱۹۴۵)دا ئەمەرىكا لە (۵۰%) پشكى بەرەھە مى جىھانى بە دەستەوە بوو. بە مجۆرە بالادەستى ئەمەرىكا كاريگەرتر و بە ھىزتر بوو لەو دوو ھىزەي كە پىشتر ھەبوون. دەسلەتگەرى ئەمەرىكا لەبەرامبەر دەسلەتتىكى بەرھەلتىكارى گەرەي ئايدىۋىلۇجى و سەربازى يەككىتى سۆڧىتدا، كە لەكۆتايدا جەنگى ساردى لى بەرپا بوو. زاراۋەي جەنگى سارد لەبەرامبەر جەنگى گەرم كە لەئەلمانىا رويىدا بۆ يەكەنجار لەلايەن (والتر لىپمان Walter Lippman) بەكارھىتەنرا، جەنگىك كە شەش سال (۱۹۳۹ - ۱۹۴۵) بەردەوام بوو، زياتر لە (۵۰) مىليۇن قوربانى لىكەوتەو، ھۆي پەيدا بونى ئەم زاراۋەيە بەپىلەي يەكەم دەگەرپتەوە بۆ ھەستىارەك كە پەيوەستىبوو بە ولاتانى سەركەوتوۋەو لەسەرويانەوە ولاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا و يەككىتى سۆڧىت، چونكە ئەم دوو زلھىزە كە بۆ يەكەمىنجا لە جىھانى دوو جەمسەرى دوستىبون و خاۋەنى نامانجى ستراتىجى جياواز بوون. يەككىتى سۆڧىت دەيوست بە جەنگى ئايدىۋىلۇجى بالى رۆژناۋى خۆي لەنەوروپاي رۆژھەلات كە ماوھى بىست سال بوو وىران بووبوو، وەك نامانجى ستراتىجى خۆي پارىزگارى لىبىكات. لەكاتىكدا ولاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا بە ناشكرا بەدواى بەرژەۋەندى بە دەستھىنانى نەوتى خارى ھەرزان و كەردنەۋەي دەرگاي نابورى جىھان بەرپورى كەلۋپەلى ئەمەرىكىدا بوون، ئەم ناوچانەي كە جىگاي ناكۆكى ئەم دووانە بوو، ئەم ولاتان و خەلكانە دەگرتىمەو كە لە دەرەۋى ئەم دوو نۆردوگايە بوون، زاراۋەيەك بۆ نەوناوچانە بەكار دەھىتەنرا كەپىتى دەوترىت (جىھانى سىيەم)^۱. ھەرۋەھا دەسلەتە رۆژناۋا يەكەم بە ھۆي نەبوونى يان كە مى كىشمەي

^۱ (بۆلۈكى رۆژناۋا (ولاتانى سەرمایەدارى) خۇيان وەك جىھانى يەكەم دىناساند و بۆلۈكى رۆژھەلات (ولاتانى سۆشالسى) وەك جىھانى دووھ و نەوانەي لە دەرەۋەي ئەم دوو بۆلۈكە بوون بە جىھانى سىيەم دىناسرىت. وەرگىت.

جیۆستراتیجی لهبیری داگیرکردنی زهوی و فراواغوازیدا نهبوون. له کاتیگدا که یه کیتی سۆفیت بههۆی نهو شیوه کلاسیکیه که له جوگرافیای نهو ولاته دا ههیه، به یهتجه وانهی بلۆکی رۆژناواوه له فکری فراوانکردنی زهویه کهیدا بوو. له بهرنهوه نهم بۆچونه بووه هۆی نهوهی ههردوو زهتیز دوچاری پیکدادانی بهرزه وهندی بن. له نهجمادا یه کتری به نیمپریالیزم و بوونی فکری دهسه لآخواز تاوانبار بکهن. له کاتیگدا ههر لایه کیان خاوانی تاییهقهندی خۆیانن و کاره کیانیان له دهیهی (۵۰ و ۶۰ ههتا ۷۰) کانیش سهلمینهی راستی نهم شیوه بیرکردنهوهیهیه. به ییتی بۆ چونی (فرد هالید) دهتوانین جهنگی سارد بۆ چوار قۆناغ دابهشکهین :

قۆناغی یه کهم (۱۹۴۷ - ۱۹۵۳) که هالید نه مه به سه رهتای جهنگی سارد ناوده بات، هه موو رۆبه رۆبه بوونه وه سه ره که کانی زهتیزه کان له ناوچهی ده رۆبه ر (ریلاند) رۆویداوه، له م قۆناغه دا پمیه وندی زهتیزه کان به قهیرانی یۆنان و تورکیا له سالی (۱۹۴۷) و بلۆکه بندی و که مارۆی بهرلین له لایهن رۆوسیا له سالی (۱۹۴۸) تا ده گات به جهنگی گهرم له نۆیان ههردوو کۆریادا.

قۆناغی دووه م (۱۹۵۳ - ۱۹۶۹) که به قۆناغی (دوژمنایه تی له هه لبه زوده ابه زدا) ناوده به ری، پیکهاته وه له و قهیران و گرژیا نه. له م قۆناغه دا مله ملانی کانی ریلاند رۆژه لاتی ناوه راست و باشوری رۆژه لاتی ناسیا گرته وه.

قۆناغی سێه م (۱۹۶۹ - ۱۹۷۹) کاتی توانه وه و نه صانی حکمرانی کردنه. خا و کردنه وهی گرژی و هه ولی ناسینی ها و نا هه نگی بۆ چاره سه ری جیا وازیه کان له رینگای گفتوگۆ وه، به لآ م مله ملانی له رۆژه لاتی ناوه راست بهر ده وام بوو. جهنگی سارد له م سه ره ده دا مۆدیله ماکنده ری که ی خۆی له ده ستدا.

قۆناغی چواره م له سالی (۱۹۸۵) توانه وهی به سه له کی رۆویدا، به لآ م له و جیگایانه ی که ناسایشی جیهانی تمنا بۆ دوو زهتیزه که (ولآته یه که گرتوه کانی نه مه ریکا و یه کیتی سۆفیت) هه بوو، سیسته می جیهانی جیۆپۆله تیکی جهنگی سارد هه ربه رده وامی هه بوو.

له قۆناغی جهنگی ساردا رۆبه رۆبه بوونه وه و رکه به را به تیبه سیاسی، نابووری و نایدیۆلۆجیه کان گه یشته چله پۆیه و مله ملانی سه ربازیه کان به هتیز تر بوو. به ههر نه ندازه یه که ده ستیان به ته که نه لۆجیای سه ربازی بالآ تر بکه یشتایه، پتیه ری جهنگی سارد به رزتر ده بووه، تا نه و جیگایه ی ههردوو زهتیزه که له هه ندیک ناوچه دا له بهر ده م جهنگی گهرمدا ده وه ستان. فمونه ی دیاری نه مه قهیرانی کوبا، جهنگی فیتنام، جهنگی کۆریا و شه ره خۆجیه کان له و جۆره بوون، به لآ م هه یج کاتیک راسته موخۆ رۆبه رۆری یه که نه بوونه ته وه. پتیش رۆبه رۆبه بوونه وه له گه ل یه که تر رۆسه کان هه ستیان به مه ترسی کردوه و پاشه کشیان کردوه. ره وتی گۆرانکاریه کانی میژوو ده یسه لمینیت که هه میشه جهنگی سارد له ناوچه یه که ده ستپیده کات و بهر ده ستینیت و کاتیک به خالی بنه به ست ده گات ده گۆریت بۆ جهنگی گهرم. به لآ م ده تانین بلتین دیارده ی کۆتایهاتی جهنگی سارد له نیوهی دووه می سه ده ی بیسته مه وه تا سالی (۱۹۸۹) ته نیا رۆدا ویکه

لهجیهاندا، که به پیتی نهو بهلگه ستراتیجیهانی ناماژهی بۆکراوه، به بیتگۆزان و سه رهه لانی جهنگی گهرم کۆتایی پتهاتوه.

* * *

له سه ده می جهنگی ساردا، ولاتی نیران وه تهوهریه کی (عورتیکی) ستراتیجی جیهانی به هه موو چه مکه ستراتیجیه کان، جیگهی تیبینی و سه رنج بووه. له سه ده ی پازده یه م و شازده یه م هه مان بارودۆخ له هه مان کاتدا بوونی هه بووه. چونکه له م سه ده مه دا بازرگانی ده ریایی له ده سستی نیسپانیا و پرتوگالیه کاندای بووه، که ندادی فارس وه تهوهری بازرگانی رۆژه لاتی وابوو. تهوای بیرکردنهوی نهوانهیش له هه مان شوینهوه سه رچاوه ده گرت. له م روهوه نه گهر سه یری پتگی ده رچه ی دورگی هورمز بکه ین تیبینی ده کرت به پتچهوانی بۆچونی هه موانهوه که ده سه لاتی ده ریایی ده بیت به رگریکردنی خۆی له ده ریا بیت، لیره دا جیگیرکردنی پتگی به رگری به ره و وشکانی واته به ره و نیران نه غامدراوه که نیشانه ی گرنگی شۆینی نیرانه. نه گهر توژینهوه له شۆینی به رگری دورگی هورمز له دیدی پسپۆزیککی بواری سه ربازیهوه بکه ین ناشکرا ده بیت که به ره ی پالسه ری قایمکاری پرتوگال له م دورگه مه دا روهوه نیرانه. له به رنهوه له و سه ده مه شدا هیزی ده ریایی پرتوگال له هیزی وشکانی نیران هه راسان بووه، له سه ده ی پازده و شازده هه م به دووه تا سه ده ی بیسته م نه م بیرکردنهویه به رده وامی هه بووه، تمنا جیاوازیه که له سه ده ی بیسته مه که سه ریه له داوه دۆزینهوه ی نهوته و بوون به به شیک له بازاری جیهانی و بازرگانی ده ریایی نیوده وله تیه.

یه که هه جار نهوت له سالی (۱۹۰۴) له نیران دۆزرایهوه و له سالی (۱۹۰۸) ده ره نیرا. دواتر له ولاتانی عه ره بی ده ره نیرا و به داویدا کۆمپانیای (بریتش پتۆلیۆم) دامه زرا. نهو سه ده مه تونده ترین قۆناغه که ولاتی نیران له سه نهتری روانینی جیۆستراتیجی جیهاندا له سه ره تای سه ده ی بیسته م جیگیربووه. ناماخی به ریتانیا شه وه بوو که ده سه لاتی به سه ر ناوه کانی باشووری ناسیا له که نالی سوته سه وه تا گه روی مه لکا هه بیت. له به رنهوه هه موو گۆرانکاریه سیاسییه کان، که له ولاتانی که ناری که نداد له وانه نیران روویدا، له بیرکردنهوی به ریتانییه سه رچاوه ی گرتبوو که دوو ناماخی سه ره کی لپی هه بوو، یه که میان سه رکرده یه تی ده ریایی به مه به سستی پارێزگاری له بازرگانی ده ریایی و دووه سه رکرده یه تی سه ربازی به مه به سستی هه بوونی ده سه لاتی به سه ر ناوچه قه یراناویه کان که هه ره شه بوون بۆ سه ر ناماخی ستراتیجیه کان، له به رنهوه تیبینی ده کرت نیران به درێژیی شه سه ده مه مانه، له ناو کرۆکی نه م بیرکردنهوه و چه مکی ستراتیجیهاندا بوو بیت. هه رده که نهوه ی له جهنگی یه که می جیهانیدا ده رکهوت، نه له مانیه کان له به رامبه ر نه م مه سه لانه وه ستابوون، بۆیه هه میشه ناماخیان شه وه بوو که سه رکرده یه تی شه وروپا به گرنه

دەست، کە نەم بێرکردنەوێهه رێشه‌ی میژووی هه‌یه و له‌سهرده‌می ئیمپراتۆری (نهمسا - مه‌جر)وه بوونی هه‌بووه. کاتێک تیۆری سه‌ربازی شلیفون و مولتکه دروستبوو^١. ده‌رکه‌وت کە نه‌وانه له‌و باوه‌ڕه‌دا بوون کە ئێران که‌وتۆته ته‌وه‌ره‌ی یان به‌شی باشووری ته‌وه‌ره‌ی ئۆراسیای نه‌و سه‌رده‌مه‌وه، به‌لام له‌و کاته‌دا که‌ناری باشووری زاگروسی مه‌به‌ست بوو، به‌لام باکووری زاگروسی نه‌ده‌گرته‌وه. نه‌گه‌ر له‌کێشه‌کانی جه‌نگی دووه‌می جیهانی پ‌روانین، به‌ریتانیه‌کان زانیاریان ده‌ستکه‌وت بوو کە ژماره‌یه‌ک له‌هاولاتیانی نه‌لمانی له‌سه‌رده‌می ر‌ه‌زاشا له‌ناوچه‌ی ده‌شت و ته‌ختایه‌کان له‌باشووری ئێران جێگیر بوون.

کاتێک کە به‌ریتانیه‌کان له‌باشووری ئێران دا‌به‌زین نەم با‌به‌تعیان وه‌ک بیانوو بۆ جه‌نگ هێنایه‌وه و بوونی نه‌لمانیه‌کان له‌ئێران به‌به‌لگه‌ بۆ داواکردنی یارمه‌تی بوو له‌نه‌لمانی بۆ جه‌نگ دژی هاو‌به‌یانان هێنایه‌وه، هه‌رچهنده‌ نه‌لمانیه‌کان له‌باشووری ئێران جێگیر کرابوون، به‌لام بوونی نه‌مانه‌ بۆ هاوکاری نابووری بوو، وه‌ چالاکیه‌کانیان لایه‌نی سه‌ربازی نه‌ده‌گرته‌وه. چالاکی نه‌مانه‌ بۆ توێژینه‌وه و دامه‌زراندنی هێلی په‌یوه‌ندی و رێگا‌کانی گواستنه‌وه و گه‌یاندن بوو، به‌هه‌یج جو‌ریک چالاکی سه‌ربازی نه‌بوو، بۆیه نه‌لمانیه‌کانیش ئاره‌زو‌ی هاوکاری نابووری و هون‌ه‌ری یان بۆ ئێران هه‌بوو. له‌به‌رئ‌ه‌وه به‌ریتانیه‌کان له‌پ‌رووی نیه‌ت خراپه‌وه دژی بوونی نه‌لمانیه‌کان بوون له‌ ئێران، ور‌وژاندنی نەم با‌به‌تعیان ته‌نیا بیانوو بوو. نه‌لمانیه‌کان هه‌میشه‌ بۆ‌چونی سیاسی تایه‌به‌تیان بۆ ئێران هه‌بوو که‌تا نیستاش به‌رده‌وامه‌. نه‌لمانیه‌کان هه‌تا له‌ س‌تراتیجی دور‌مه‌ودای خ‌زیا‌ندا بۆ‌چونی تایه‌به‌تیان بۆ ئێران هه‌یه و تو‌ماریان‌کردوه که‌تا (٢٠) سالی ناینده‌ په‌یوه‌ندیان باش ده‌بێت له‌گه‌ڵ ئێران نه‌گه‌ر هه‌ر حکومه‌تێک له‌سه‌رکار بێت.

عێراق له‌ ق‌ونا‌غی جه‌نگی ساردا

هه‌ولدان بۆ گه‌یشتن به‌ده‌سه‌لاتی با‌لاتری ناوچه‌یی:

پێش قسه‌کردن و توێژینه‌وه له‌بارودۆخی عێراق له‌جه‌نگی ساردا، پ‌ی‌ویسته له‌سه‌رتادا بارودۆخی جوگرافی و نابووری نه‌و و‌لاته‌ به‌هه‌مین‌ه‌روو. به‌بێ ناساندنی باری جوگرافی و نابووری عێراق ناتوانین هۆکاری ویست و ب‌ریاره‌کانی نەم و‌لاته‌ له‌ناوچه‌که‌ هه‌ست پ‌ی‌یکه‌مین. جی‌ی‌ۆله‌تیکی عێراق به‌ توندی که‌وتۆته ژێرکاریگه‌ری جوگرافیای ئاله‌باره‌وه. له‌به‌ر نەم ه‌ۆیه‌ شاره‌زایی له‌جوگرافیا و نابووری عێراق پ‌ی‌ویسته.

جوگرافیای عێراق:

عێراق یان (ک‌ۆماری عێراق) دراوسێی ر‌ۆژئاوای ئێران و ر‌و‌به‌ره‌که‌ی (٤٣٣٩٧٠ کم٢) که‌وتۆته باشووری ر‌ۆژئاوا ناسیاوه و پایته‌خته‌که‌ی شاری به‌غدایه. ژماره‌ی دانیش‌توانی نەم و‌لاته‌ له‌سالی (١٩٩٥)

^١ (شلیفون به‌که‌مین که‌س بوو که‌ له‌ئه‌وروپا تیۆریکی سه‌ربازی دانا، له‌وی نه‌و مولتکه‌ بوو که‌ هه‌ر‌یو‌کیان له‌لمانی بوون . نەم مولنه سه‌ه‌جی تایه‌به‌تیان بۆ سیاسه‌تی ده‌ر‌کی له‌لمانی هه‌بوو، وه‌ ده‌یان‌ویست سه‌ر‌کایه‌تی ئه‌وروپا بۆ نه‌لمانی بێت.

نزیكەى (٢٣،١٤٤،٠٠٠) كەس بوو. عێراقى نەمىزى لەسەدى شازدەهەم بەدواوە لەئێز دەسلەلاتى دەولەتى عوسمانیدا بوو و يەكێكە لەولەتە عەرەبىيە تازە دامەزرانەكان، كە دواى كۆتايىهاتنى جەنگى يەكەمى جيهانى و هەلەواندەنەوى نيمپراتۆريەتى عوسمانى لەچارچۆتى دەولەتێكى پاشايەتى كە پێكهايوو لەسێ ويلايەتى پيشوى دەولەتى عوسمانى بەناوەكانى (بەغدا، بەسرە و موصل). لە (١٤) تەمىزى سالى (١٩٥٨) كۆتايى هات بە دەسلەلاتى پاشايەتى و حكومەتى كۆمارى دامەزرا. دانىشتوانى عێراق بۆ سالى (٢٠٠٠) گەيشتۆتە (٢٥،٤) مليون كەس. عێراق لە باكورەو توركيا و لەرۆژەهەلاتەو ئيران و لەباشورە و كەنداوى فارسى و كويت و عەرەبستانى سعودىيە و لەرۆژئاواوە نەردەن و لەباكورى رۆژئاواوە كۆمارى سوريا دەورەى داو. لەرووى جوگرافىيەو عێراق بۆ چوار هەرمى جوگرافى جياواز دابەش دەيئت. تايبەتمەندى هەريەكە لەوانە لەخوارەو باس دەكەين:

١- بيابانى رۆژئاوا و باشورى رۆژئاوا : نەم ناوچەيە بيابانەكان و ناوچەيە رۆژئاواى رۆوبارى فورات دەگرێتەو كە هاوسنورە لەگەڵ عەرەبستانى سعودى و نەردەن، زۆرترين رۆبەرى نەم ناوچەيە بيابان و لماويە، لێزى نەم ناوچەيە لەرۆژئاواوە بەرەو رۆژەهەلاتە. لەشۆينە جياوازهكانى نەم ناوچەيە گردۆلكەى مى بەرچاو دەكەوێت كە لەنيوانياندا چەندان دۆلى گرنگى وەك دۆلى حۆران دروست بوو.

لەباشورى نەم ناوچەيە شاخى (صنم) هەيە كە لەبەردى لىن و كۆنگلۆمايت پێكهايوو و كەوتۆتە چل كيلۆمەترى باشورى رۆژئاواى بەسرەو. لەرۆژئاواى رۆوبارى فورات لەنيوان شارى هيت و نەجەف چالايى گەورە هەيە كە لەنزىك رومادىيەو تا نزىكى كەربەلا دريژ دەييتەو. نەم نزمايانە دابەش دەيئت بۆ دوو حموز لەباكور بەناوى (حەبانيە) و لەباشور بەناوى (ابودبس - پەزازە) ناودەبريئت.

٢- جەزيرە: ناوچەيە جەزيرە كە لەسورياوە بۆ ناوهندى عێراق دريژدەييتەو. دەشتى بيابانييە (بانتيكى وشكە - وەرگيتر) كە بەرزايەكەيان (٤٥٠) مەترە لەباكورى رۆژئاوا تا (٧٩) مەتر لەنزىك شارى بەغدا. جەزيرە كەوتۆتە نيوان رۆوبارى ديجلە و فوراتەو و لەباشورەو بە كەنالت و تۆرى ناوى نەو دوو رۆوبارە دەورەدراو. تايبەتمەنديەكانى نەم ناوچەيە بوونى دۆل و شيوى وشكە. شاخى (سەنجار)، (لوتكى چل مىران) و (شاخى مەكحول) هەمووى كەوتۆتە نەم ناوچەيەو، گرنگترين دۆل لەم ناوچەيە دۆلى (سەرسارە) كە لەچاي سەنجارەو دەستپيدەكات دەروات بەرەو باشور تا حەوزى رۆوبارى ديجلە دريژ دەييتەو.

٣- دەشتە ليتەيەكانى ناوهراس و باشورى رۆژەهەلات : نەم دەشتانە لەباكورى بەغداوە بە ناراستەي باشورى رۆژەهەلات دريژدەييتەو ، لەنزىكى شارى رومادى لەكەنارى فورات و لە باشورى سامەرا لەكەنارى ديجلەو دەستپيدەكات تا كەنداوى فارس دريژ دەييتەو. نەم دەشتانە ليتەيە كە

^١ (بەپيى خەمەلەندى سالى (٢٠١٠) ژمارەى دانىشتوانى عێراق نزيكەى (٣٢) مليون كەسە - وەرگير.

له قوناغی جیۆلۆجی و دواتر که له کهمبوه له نه نجامی نیشتنی لیتهی چوار رووباری (دیجله، فورات، کمرخه و کارون) دروست بووه به درێژایی نیتوان رووباری دیجله و فورات چهندین نیمپراتۆریهت له کۆندا دروست بووه، پاشاوهی وێرانهی شارهکانی نهم نیمپراتۆرانه هیتشا ماون.

رووباری دیجله و فورات بهم ناوچهیهدا دهروات و دهریاچهی وهرزی^۱ که له ناوی لافاوی نهم رووبارانه دروست دهیئت به تایبعت له ناوچهکانی باشووری عێراق دهیبنریت. نهم دوو رووباره له باکوری قورنه په کده گرن. ناوچهیهکی فراوان که قامیش و زهل دای پۆشیوه و رووبهره کهی دهگاته (۱۵۰۰ کم^۲) که تا سنوری نێران درێژه دهیتموه به (هۆری حمار) ناوده بریت. زۆرتینیی نهم قامیش و زه لانه زهلکاوێ ههمیشهیی دروست دهکمن که هه ندیک بهشیان له سه ره قای وهرزی زستان وشک دهبن. له هه ندیک شوین ته نیا له سالی لافاودا به شتیهی زۆنگاو دهیبنرین.

۴- ناوچهی شاخاوی باکوری پۆژه لآت^۲ : نهم ناوچه شاخاویانه له رووی رووبهره وه له (۲۰٪) خاکی عێراق پینکده هیتیت له راستیدا درێژکراوهی شاخهکانی تۆرۆس له تورکیا و زاگرووس له نێرانه، که به لیژه کی مناسب بۆ ناو خاکی عێراق درێژه دهیتموه، ئاراستهی زنجیره شاخهکان له باکوری پۆژناواوه به رهو باشووری پۆژه لآت دهروات، نهم به مرزاییانه له رووی جۆر و به رزیه وه له گه ل په کتر جیاوازن به شی جۆراو جۆر پینکده هیتین که بریتیه له:

(أ) شاخهکانی باکور که زۆریه یان له مادهی گرکانی دروست بوون له گرن گرتین شاخهکانی نهم ناوچهیه (گاره - ۲۱۶۰م، شرانش - ۲۰۵۲م، نامیدی - ۲۰۱۳م، ئاکری - ۱۵۴۸م، برادۆست - ۲۰۷۶م، حسارۆست - ۳۶۰۷م. که ده توانین به شاخهکانی نیتوان زتی گه وه و رووباری دیجلهی ناوهرین.

(ب) شاخهکانی پۆژه لآت که کهوتۆته نیتوان رووباری دیجله و شاخهکانی کوردستانی نێرانه وه که هیتی سنوری نیتوان نێران و عێراق له سه ره وهی نهم شاخانه دیاری دهکرت گرن گرتینی نمو شاخانه قه ندیل - ۳۴۵۲، به رده سپی، ۲۴۸۹م، هه ورامان - ۲۵۴۸م، به صۆ - ۱۸۲۸م.

^(۱) نوسه ره به سستی له هه ل و رێنگاوه کانه، هه رچه نده وه رزینین به لām ناوی لافاوی وه رزانهی دیجله و فورات هۆکاری پینخۆر کردنیانه .

وه رگرتی

^(۲) نوسه ره له م باسه دا هه ندیک هه ل و منه جی کردوه که پتۆیسته لێره دا روونی بکه وه وه : له سه ره تادا ناوینشانه که دهیئت بنوسریت (ناوچهی شاخاوی و نیمچه شاخاوی) چونکه نه له ناو باسه کهیدا باسی هه ریهو به شه کهی دهکات. پاشان ده لیت نهم ناوچهیه رێژهی (۵٪)ی خاکی عێراق پینکده هیتیت به لām نهم ته نیا ناوچهی شاخاویه کانه بۆیه ماده م باسی هه ریهو به شه که دهکات و ئامازه بۆ شاخی هه مرین دهکات وه سنوری جیاکه ره وهی نهم ناوچهیه له گه ل ناوچهی دهشتی لیتیهی که وه ته دهیئت بلیت رووبهری نهم ناوچهیه دهگاته رێژهی (۲۰٪) خاکی عێراق که دهکاته زیاتر له (۲۸۰,۰۰۰ کم^۲) نهم ش له (۵٪)ی ناوچهی شاخاویه و (۱۵٪)ی ناوچهی نیمچه شاخاویه. سه ره رای نه وه ش کاتیک ئامازه بۆ شاخهکان دهکات ته نیا باسی ئاکری و نامیدی و هه ورامان دهکات بۆیه من بۆ زانیاری زیاتر هه ندیک شاخی ترم بۆ زیاد کردوه - وه رگرتی.

بەرزايەکانى ھەمىن كە لە باكورى پۇژناوۋە بەرھە باشورى پۇژھەلات درىژ دەيتەمە
لەمەندەليەمە بەرھە فەتھە لەسەر رووبارى دىچلە درىژبۆتەمە بەرزايەكەى نزيكەى (۷۰۰م) و مادەى
پىتكەتەى ئەم شاخە بە زۆرى لەتاوتىرى لم و كۆنگلۇمايت پىتكەتوودە، ئەمەش سنورى نىوان ناوچە
شاخەكان و ناوچەى لىتەيە كە سى رووبار ئەم زنجىرە شاخە دەبرىت ئەوانىش (دىچلە و روخانە (عوزىم) و
سىروان (دىالە)).

ئاووهەوا:

ولائى عىراق خواھنى ئاووهەواى ھەمەچەشنە، ئەم جياوازيەش لەئاووهەوا بەپىتى ناوچە
جياوازەكانى ولات بە جوانى دەردەكەويت. بەشۆمەكەى گشتى عىراق دابەش دەكرىت بۆ سى ھەرىمى
ئاووهەوايى:

۱) ناوچەى شاخاوى: ناوچەكانى باكورى عىراق خواھنى ئاووهەواى دەريايى ناوھەواستە و
لەبەرئەمەش زۆربەى ناوچەكانى بە گزۇگيا و دارستانى بەروو داپۆشراوہ. ئەم ناوچەى زستانى سارد و درىژ
و پر بەفرە و ھاوينى مامناوھەندى و گەرمە.

۲) ناوچەى ناوھەواست و باشورى پۇژناو : لە باكورى ولات بەرھە باشوور ھەوا گەرمەتر دەيتە،
لەباشور و باشورى پۇژناو ولات دەكەويتە ژىركارىگەرى باى گەرم و وشكى سەودىەوہ. ھاوينى گەرم و
وشكە و درىژخايەن، گەرمەترىن مانگەكانى لەنيسان دەستپىدەكات تا ئەيلول. خاكى لمى و باى گەرم و
سوتىنەر، پىگەرە لەبەردەم گەشەى رووھ و نىشتەجىبۆونى دانىشتوان، لەبەرئەمە ناوچەكانى پۇژناو
عىراق جگە لەچەند ناوچەكەى بچوك دانىشتوانى تىدا نىيە.

۳) ناوچەى باشورى پۇژھەلات: لەناوچەى باشورى پۇژھەلات، لەگەل شىدارى ئاووهەوا كە
لەئاووهەواى كەنداوى فارسىمە سەرچاوە دەگرىت، ھۆرو زۇنگاو زۆربەى خاكى ئەم ناوچەى داپۆشيوہ،
پلەى گەرمە بەرزە بەجۆرىك دەگاتە (۵۰°س) لەتايەتەندى ئەم ناوچەى ھاوينى گەرم و زستانى
مامناوھەندى، مەوداى پلەى گەرمى وەرزانە و پۇژانە زۆرە. لەزستاندا بەھۆى ھەلكردى باى سارد و وشك
بە تاييەت لەشەودا بۆتەھۆى ئەوہى كە سەرما كاريگەرى لەسەر مەژۇ جىبەيتەت.

باران لەعىراق بەپىتى ھەلومەرجى گشتى باشورى پۇژناو ئاسيايە، بەھۆرە زۆرترىن برى باران
لەزستاندا دەبارىت ئەم پىژەيەش بەپىتى بەرزى لەئاستى رووى دەرياوہ جياوازە.

لەناوچە شاخاويەكانى باكور پىژەى دابارىن زۆرترە وەك لەسەرچەم ناوچەكانىتر كە لەھەندىك
شويتدا برى باران لە (۱۰۰۰ملم) زياترە. لەو ناوچانەى ناوھەواست تا بەرزايى (۵۰۰م) برى بارانى سالانە
دەگاتە (۳۰۰ملم) و لەدەشتايەكانى باشور برى بارانى سالانە لەنىوانى (۱۲۰ تا ۲۵۰ملم) دايە .

له عێراق له نیوهی دووه می مانگی مایس تا سه ره تایی مانگی نهیلول باران ناباریت و بهمه رزی وشك ناوده بریت.

پو پۆشی پوو مکی:

عێراق که به شیکه له ناسیا و کهوتۆته باشوری پۆژئاوای نهم کیشوهره وه، وهك باقی ناوچه کانیتر، خاوهنی گزوگیای نستیبسه، که بههۆی تایبه قه نندی ناووه وهوای خۆجیتی سیسته می پو پۆشی پوره کی جیاوازه، لهو ناوچه نهی ناووه وهوای ده ربای ناوه راسته پوه کی ده ربای ناوه راست ده پویت.

جۆره کانی پو پۆشی پوه کی به روپوومی کشتوکالی له باشوهره به بکوره ده گۆریت، له ناوچه کانی باکوری پۆژه لات سه وه بهر و بهرو و مازو و عمر عمر ده پویت، له ناوچه کانی نستیبس ته نیا له مه رزی بارانباریندا گزوگیای کورت ده پویت که له باره به لموه راندنی مه رو مالآت.

ده راه تهی ناو:

ده راه تهی ناوی سه ره زهوی له عێراق به چوار جهۆر دابهش ده کریت: پووباره کان، ده ریاچه و هۆره کان، به ناده و کان و ناوی که ناری عێراق له سه ره که نادهی فارسی.

پووباره کان:

پووباره کان به به هاترین به شی عێراق داده نریت، که ژیا نی شاپووری نهم ولاته می له مرادوو و نه مرۆدا دابینه دکات، به تایبه تهی به شی ده شته کانی نیوان دوو پووباره (ده شتی لیته می). گرنگی نهم ده شتانه که درێژکراوه کی له نار خاکی نیراندایه، بههۆی بوونی دوو پووباری گه وره ی دیچه و فو راته وه به که به سه رانه سه می نهم ولاته دا ده پوات. سه ره پای نهم دوو پووباره، چه نندین پووباری به چو کیتر له م ولاته دا هه میه، که زۆربه میان ده رۆژنه ناو نهم دوو پووباره وه (زۆربه میان ده رۆژنه ناو پووباری دیچه وه چونکه له ناو خاکی عێراق هه یچ پووباریک نارۆژیت ناو پووباری فو راته وه - وه رگی پ). وه له نه نجامی به کگرتنی نهم دوو پووباره پووباری شتو له سه ره ب دروست ده بیت.

دیچه: نهم پووباره له چیا کانی تۆرۆس و چیا کانی باشوری پۆژئاوای ده ریاچه ی وان له خاکی تورکیا (له کوردستانی تورکیا - وه رگی پ) هه لده قو لیت، درێژه کی نه یکه ی (۱۷۱۸ کم) که نه یکه ی (۱۴۱۸) کیلۆمه تری له خاکی عێراق دایه و باقیه کی ده که ویت خاکی تورکیا وه.

یه که مین سه رچاوه ی ناوی دیچه له نه یکه ی شاری دیار بکه ره که له به مرزایی (۱۰۰۰ تا ۱۵۰۰) مه تره. دووه مین سه رچاوه ی دیچه با تمان سو به، که له ناوچه به که هه لده قو لیت که به مرزیه کی له نیوان (۲۰۰ تا ۳۰۰) مه تریه. نهم دوو لقه له نه یکه ی (جفن Ceffen) به که ده گرن، دوا ی به کگرتنی به درێژایی (۱۰۰ کم) ریده دکات و ده گاته سه روری سوریا، دیچه هێلی سه روری تورکیا و سوریا له لایه ک و عێراق و سوریا

له‌لایه‌کیتر پێکده‌هێنیت. له‌کاتی سنوربه‌ندیدا به‌چۆرێک پێکخواه که سوریا به‌مه‌به‌ستی سوود وەرگرتن له‌ ناوی نهم‌ پروباره که‌نارکه‌وتوه و ناتوانیت به‌ته‌واوی سوودی لێ‌وه‌رگیریت.

دیجله له‌سنوری عێراق تا موصل به‌ناو بان و‌گرده‌کاندا ده‌روات به‌ دۆلی قوول له‌ناوچه‌ی موصل ده‌وره‌دراوه. له‌موصل دیجله به‌ناو ده‌شته‌ پان و که‌م به‌مرزه‌کاندا ده‌روات، به‌هۆی که‌م به‌مرزی ده‌شته‌کانه‌وه له‌ناستی پروباره‌که‌وه به‌ باشی سوود له‌ناوه‌که‌ی و‌رده‌گیریت، به‌لام له‌ناوچه به‌مرزه‌کان کاره‌که‌ سنورداره. له‌خوار موصله‌وه یه‌که‌مین لقه پروباری تێده‌پڕیت به‌ناوی زیتی گه‌وره^{*}. زیتی گه‌وره له‌ناوچه‌یه‌ک له‌نیوان ده‌ریاچه‌ی وان و ده‌ریاچه‌ی ورمێ له‌تورکیا هه‌لده‌قوڵیت پێده‌کات به‌ره‌و باشوری پۆژناوا تاده‌گاته‌ سنوری عێراق.

سه‌رچاوه‌کانی زیتی گه‌وره له‌ناوچه‌ی شاخاوی سه‌خته‌دایه و به‌که‌لکی کشتوکالی نایه‌ت و دانیشتوانی تێدا نییه‌ یان که‌مه‌. نهم‌ باروده‌ۆخه وایک‌ردوه‌ ناوی زیتی گه‌وره ته‌نیا له‌عێراق سوودی لێ‌وه‌رگیریت.

له‌قیه‌تی که‌ ده‌پڕیت ناوی پروباری دیجله‌وه زیتی به‌چوکه. زیتی به‌چوکه له‌شاخه‌کانی زاگروسی له‌نیوان هه‌لده‌قوڵیت به‌ دۆلی قوول و ناوچه‌ی که‌م دانیشتواندا ده‌روات.

پروباری‌کیتر که‌ ده‌پڕیت ناو پروباری دیجله‌وه پروباری پوخانه‌یه (عوزیم)، دوا‌ی نمو پروباری سیروانه (دیاله) که‌ به‌ چه‌ند کیلومه‌ترێک له‌خوار به‌غداوه ده‌پڕیت ناو پروباری دیجله‌وه. پروباری سیروان له‌مو ناوچه شاخاویانه‌ی که‌ بۆکشتوکال و نیشته‌جێبون ناشین له‌شاخه‌کانی زاگروسی له‌ناو نیتران هه‌لده‌قوڵیت.

پروباری دیجله له‌خوار به‌غداوه لێ‌یه‌که‌ی که‌م ده‌بێته‌وه و ناوه‌که‌ی بلاق ده‌بێته‌وه و زیاده‌ی له‌بێ‌یست پێچاو‌پێچی تێده‌که‌ویت. نهم‌ حاڵه‌ته له‌کوته‌وه تا عه‌ماره به‌رچاو ده‌که‌ویت.

فورات : فورات له‌ناوچه‌کانی نیوان ده‌ریاچه‌ی وان و ده‌ریای ڕه‌ش له‌بازنه‌ی پانی (٤٠°) باکور هه‌لده‌قوڵیت. سه‌رچاوه‌ی نهم‌ پروباره له‌دوولقی سه‌ره‌کی پێکدێت که‌ بریتیه له‌(فورات سو و مرادسو). مرادسو که‌ له‌نه‌ه‌می توه‌نه‌وه‌ی به‌فره‌وه دروست ده‌بیت، له‌نزیکه‌ی نه‌رزپوم دوا‌ی برینی (٤٥٠کم) له‌گه‌ڵ لقه‌که‌یه‌تری که‌ فورات سویه یه‌که‌ده‌گرت. فورات له‌ خاریوت له (٤٠٠) کیلومه‌تری پۆژناوا ده‌ریاچه‌ی وان له‌به‌رزاییه‌کانی (٢ تا ٣) هه‌زار مه‌تره‌وه ده‌ستپێده‌کات و به‌ ناراسته‌ی باشوری پۆژه‌ه‌لات ده‌روات، پاشان به‌ره‌و باشوری پۆژناوا باده‌داته‌وه. به‌ناو ده‌ربه‌ندی‌ک له‌شاخه‌کانی حیلوان له‌(٢٠٠کم) سنوری تورکیا و سوریا ده‌بریت و پاشان دێته‌ ناو خاکی سوریاوه. فورات له‌خاکی سوریا‌دا به‌ره‌ سنوری عێراق لێ‌ ده‌بێته‌وه

^{*} (یه‌که‌مین لق که‌ ده‌پڕیت ناو پروباری دیجله‌وه له‌ناو خاکی عێراق پروباری خاپووره له‌ پیش‌خاپوور که‌ به‌شاری زاخو‌دا تێده‌په‌ریت، نه‌ک زیتی گه‌وره – وەرگیر).

به قولایی کهم و پانی زۆر لمقنم دیته ناو خاکی عیراقوه. فورات له ناو خاکی عیراق تاده گاته رومادی (۳۵۰کم) ده بریت، لرمومادیسه ده گاته ده لئای گه وره دیجله و به ناو دهشتی به پیتی لیتیهیدا که رووبهره کهی (۱۰۰) ههزار کم ۲ دهوات.

فورات رووباریکی درێژ و ناوه کهی زۆر تر له بهرژه وهندی تورکیا دایه. درێژی رووباری فورات له خالی به کگرتنی فورات سو و مراد سو تا تیرزانی به شتولعهرب نزیکه (۲۳۲۰کم) که زۆرترین بهشی له عیراقدا به و ده گاته (۱۲۰۰کم) وه (۶۷۵کم) ده کهوتیه خاکی سوریا و (۴۴۵کم) ده کهوتیه خاکی تورکیا وه.

زۆرترین بهشی رووباری فورات به کاری کهشتیوانی نایهت به هوێ تهنگی (کهم قولی) ناوه کهی، چهند لقی له رووباره جیا ده بیهوه، که سێ لقی بهر وه رووباری دیجله شوێ ده بیهوه (به ناوه کانی ویسفیه و سقلاویه و نسکه مندریه - وه رگیتی)، دولقیتر به ناوی (حلله و هندیه) که دواتر له خوار شاری سه ماوه به کتر ده گرنه وه.

شهتولعهرب (رووباری نهروندرو): له باکوڕی شاری بهسره له ناوچهیه که به ناوی (قورنه) دیجله و فورات به کده گرن و شهتولعهرب پێکدههێنن. درێژی شهتولعهرب له قورنه تا کهنداوی فارسی (۱۸۵کم) و پانیه کهی له کاتی خێزاودا (مد) له (۱۰۰ تا ۱۵۰م) ده بیهت، به لām پانیه کهی له راستیدا (۵۰۰ تا ۷۰۰) مهتره و قولیه کهی له (۱۰ تا ۱۵) مهتر دایه، له بهر نهوه کهشتی گه وره ده توانیهت بیهت ناوه وه. شهتولعهرب رووباری کارونی تیده پرژیت که گه وره ترین و درێژترین رووباری نێرانه که له شاخه کانی نێران له بهر زایی (۵۰۰م) وه هه لده قولیت سمرچاوه کهی به فری شاخه کانه.

شهتولعهرب تا (۸۰) کم سه ره تای به ناو خاکی عیراقدا تیده په پریت و باقیه کهی سنوری نیوده ولتهی نێران و عیراق پێک دههێنیهت که له بهشیدا پییده و تریت رووباری (نهروندرو).

دهریاچه و هۆرمان:

بهشی زۆری ناوی دیجله و فورات ده پرژیت ناوچهیه کهی بهر فراوانه وه به ناوی هۆر و زۆنگاوه کان. رووبهریکی فراوان وه که دهریاچهی هاوبهش له ده می چونه ناوه وهی بۆ کهنداوی فارس پێکهاتوه که رووبهره کهی (۸۲۸۸کم ۲) له وشکترین وهزی سالدا، به لām له وهزی به هارو کاتی لافاو ده گاته (۲۸۴۹۰کم ۲)

هۆر یان زۆنگاوه فراوانه کان دیمینکی سروشتی دهشته لیتیهیه کانی باشوورن، فراوانترین هۆره کانی عیراق بهشیهی سینگۆشه کهوتۆته نێوان همرسی شاری (عماره، ناصریه و قورنه) به ناوچهی هۆر و زۆنگاوه کان ناسراوه.

یه کیتک له گه وهره ترین هوږه کانی عیراق هوږی حه صاره که به شیکی زوری ناوی پرووباری دیبله ده پږیته ناویه وه و له پږیگی که نالیکه وه به ناوی (گرمهت علی) ده پږیته شهتولعه مره به وه.

له ناو خاکی عیراق ده ریاحه هیه، که گرنگترینان ده ریاحی حه بانیه له باشوری رومادی، شم ده ریاحیه له پږیگی که نالیکه وه ناو له پرووباری فورات وهرده گریته، دوو پږیگی ده رچونی هیه که همدووکیان له ژیر کونترۆل دایه. له کاتی پتویستدا ده رگی ده رچوون ده کږیته وه یه کیتک له و ده رگیانه پږیگاپه کی ناوی له ده ریاحه کمه دووباره ناو ده گږیته وه بۆ ناو پرووباری فورات له باکوری فلهوجه.

پږیگی دووهمیان له باشووره که له کاتی پتویستدا ناوی زیاده ی ده ریاحه که ده نیږت بۆ ده ریاحی رهزازه (ابودبس) که کموتوته باشوری ده ریاحی حه بانیه و باکوری پوژناوا که ره لاه.

ده ریاحیه کیت ناوی ده ریاحی سراسره که ناوی دۆلی سمرساری تیده پږیته و سمرچاوه ی ناوی دۆلی سمرسار له چپای شمنگاره وه دیت و له لایه کیتره وه له پږیگی لقیته له پرووباری دیبله ناو بۆ نهو ده ریاحیه ده نیږد ریت. ده ریاحیه کیت هیه به ناوی ده ریاحی نه جه فوه.

سوود له ده ریاحه کانی حه بانیه و سراسر وهرده گریته بۆ پږیگرتن له مه ترسی لافاوی دیبله و فورات، ناوی زیاده ده نیږد ریت بۆ شم دوو ده ریاحیه و له کاتی ناسیدا ناوه گی لیتورده گږیته وه. شم کاره ی که لهم دریاچانه جبهه جی ده کږیته زیاد له پتویست جیگی گرنگی پیدانه و ده بیته هو ی که مېونه وه ی زهره و زیانه کانی لافاو له ولادتدا.

به نداهه کان:

به مه بهستی بهرز کردنه وه ی ناوی پرووباره کان و سوودلیتور گرگرتیان له بواری کۆکردنه وه ی ناو و به ره مه پتانی ووزه ی کاره با، به نداهه کان دروستکراون که بۆته هو ی دروست بوونی ده ریاحه له پشتی به نداهه کان که همره که میان گرنگی خزی هیه.

به نداهه گرنگه کانی عیراق بریتیه له^۱:

۱) به ندای موسل: به ندای موسل له (۵۸ کم) باکوری شاری موسل دروستکراوه له ناوچه ی ناسکی موسل له سمر پرووباری دیبله دامه زراوه. در یژه که ی ده گاته (۳۵۰۰ م) و به رزه که ی (۱۱۳) م به رزی له ناستی پرووی ده ریاهه (۳۳۶) م توانای ناو وهر گرتنی (۱۳،۳ ملیار م^۳) در یژی به نداهه که (۷۵ کم) و پانی (۱۰ کم) پرووبهره که ی (۵۰۲۰۰ کم^۳).

^۱ (نوسه ر ناماژه ی بۆ چه ند به ندایک کردیو به لام زانیاریه کانی که موکوری و هله ی ندری تیدلیو بۆیه من به هوی نه وه ی که پسېږم له بواری جوگرافیا دا و له پږیگی چه ند سهرچاوه په کی زانستیه وه نهو بامه ی سهره وه م نوسیه. وه ریکت).

٢) بهنداوی دوکان : بهنداوی دوکان له (٦٠کم) پوژناوای شاری سلیمانی دروستکراوه لهناوچهی تنگه‌بهری دوکان له‌سەر پرووباری زتی بچوک دامه‌زراوه . بهنداوه‌که کۆنکرتییە به‌مرزی له‌ناستی پرووی ده‌ریاوه (٥١١م توانای ناو وەرگرتنی (٦,٨ ملیار م٣)

٣) بهنداوی ده‌ربه‌ندیخان: بهنداوی ده‌ربه‌ندیخان له‌ناوچهی تنگه‌بهری ده‌به‌ندیخان له‌سەر پرووباری سیروان دامه‌زراوه، درێژه‌که‌ی ده‌گاته (٥٣٥م) و به‌مرزی‌که‌ی (١٢٨م) به‌مرزی له‌ناستی پرووی ده‌ریاوه (٥١١م) توانای ناو وەرگرتنی (٣ ملیار م٣) .

٤) بهنداوی حه‌مرین: بهنداوی حه‌مرین له‌سەر پرووباری دیاله (سیروان) دروستکراوه توانای ناو وەرگرتنی (٢,٥ ملیارم٣)

٥) بهنداوی سامه‌را که له‌سەر پرووباری دیله له‌نزیک شاری سامه‌را دروستکراوه .

٦) به‌ربه‌ستی هندیه نهم به‌ربه‌سته کۆنترین به‌ربه‌سته له‌عێراق که له‌سالی (١٩١٣) له‌سەر پرووباری فورات دروستکراوه.

٧) به‌ربه‌ستی کوت له‌سالی (١٩٣٩) له‌سەر پرووباری دیله دروستکراوه و له‌نیستادا نهم به‌ربه‌سته پۆلی رێکخستنی و دابه‌شکردنی ناو دیله ده‌بینیت له‌که‌ناله‌کانی عماره و غراف و حسینیه و دوجمیل.

ناوی که‌ناری عێراق له‌سەر که‌نداوی فارسی:

عێراق له‌باشووره‌وه له‌رێگای که‌نداوی فارسیه‌وه ده‌گاته ده‌ریا و ناوی نازاد، به‌لام عێراق ته‌نیا ولاتی که‌ناری که‌نداوه که که‌مترین سنوری ناوی هه‌یه، نهم مه‌سه‌له‌یه یه‌کیکه له‌کیشه‌کانی عێراق که له‌پرووی نابووری، پهمه‌ندی، سه‌ربازی و سه‌راتیجیه‌وه به‌جۆریکه کاریگه‌ری له‌سەر ره‌فتاری سیاسی - سه‌ربازی پۆلی عێراق به‌جێهێشتوه.

که‌ناری عێراق له‌سەر که‌نداوی فارسی له‌ده‌می فاو له‌ناوه‌درێژگی شه‌ته‌له‌مه‌ره‌به‌وه ده‌سته‌په‌ده‌کات تا له‌به‌نده‌ری نوم قه‌سر له‌کو‌تایی خۆر عبدالله و سنوری کویت کو‌تایدیت، که درێژه‌که‌ی ده‌گاته (٤٨کم)*. ته‌نیا به‌نده‌ری گرنگ و شیاو بۆ چوونه ناوه‌وه‌ی عێراق له‌م که‌ناره به‌نده‌ری نوم قه‌سره.

تاییه ته‌نده‌یه‌کانی دانیشته‌وان :

دانیشته‌وانی عێراق به‌ درێژایی میژوو، به‌رزبوونه‌وه و نزمبوونه‌وه‌ی زۆری به‌خۆیه‌وه دیوه. له‌نیوان سه‌ده‌ی هه‌شتم و دوا‌ده‌یه‌م، عێراق و به‌تاییه‌تیش به‌غداد ناوه‌ندی گه‌شه‌کردنی شارستانیه‌ت بووه و له‌سایه‌ی نهم گه‌شه‌کردنه‌دا نهم ناوچه‌یه دانیشته‌وانیکی زیاتر له‌دانیشته‌وانی نیستای هه‌بووه که هه‌ندیک به (١٥ تا ٢٩) ملیۆنی ده‌خه‌ملێتن.

(*) به‌ینی سه‌رچاوه جوگرافیه عێراقیه‌کان سنوری ده‌ریایی عێراق له‌سەر که‌نداو (٦٥کم) . نوسه‌ر له به‌شیی دووه‌می نهم باسه‌دا سنوری ناوی عێراق به (٥٥کم) داناره که یتیاوه نه‌وه‌ش هه‌له‌یه. - وەرگێتر.

که میبونه‌وی دانیشتوان له‌سده‌ی سیازدهیم به هیرشی مەغزله‌کان ده‌سپیده‌کات که کوشت و کوشتاری خەلک و ویرانی شار و گونده‌کانی لیکه‌وته‌وه، له‌م سرده‌مه‌دا سیستمی ئاودیری که توانای به‌خێوکردنی نهم ژماره‌ زۆره‌ی دانیشتوانی هه‌بوو ویران کرا.

له‌سرده‌می عوسمانیه‌کاندا به‌هۆی دواکه‌وتوی کۆمه‌لگاو، پێکهاته‌ی دانیشتوانی عێراق گۆڕانی به‌سرداهاات. نهم گۆڕانکاریه‌ له‌سده‌ی شازده‌هه‌مه‌وه‌ ده‌ستی پێک‌کرد و له‌هه‌رسێ ویلایه‌تی موسڵ، به‌غدا و به‌سره‌ به‌رده‌وامی هه‌بوو. نهم سێ ویلایه‌ت وه‌ک ناوچه‌یه‌کی که‌م دانیشتوان و دواکه‌وتوی سرده‌می عوسمانی ده‌ژمێردرا. له‌ماوه‌ی سه‌ده‌ی هه‌ژده‌یه‌م وڵاتی عێراق که‌متر له‌ (۱,۳) ملیۆن که‌س بوو.

له‌دوای رێزگاربوونی عێراق له‌سالی (۱۹۳۲) نه‌فسه‌رانی به‌ریتانی دانیشتوانه‌که‌یان به‌ نزیکه‌ی (۳,۵) ملیۆن که‌س خه‌مڵاندوه. له‌یه‌که‌مین سه‌رژمێریدا که‌ له‌سالی (۱۹۴۷) نه‌خام دراوه، دانیشتوانی عێراق (۳,۸) ملیۆن که‌س بووه. له‌سه‌رژمێری سالی (۱۹۵۷) دانیشتوانی عێراق گه‌یشته‌ (۶,۳) ملیۆن که‌س و له‌سالی (۱۹۶۵) گه‌یشته‌ (۸) ملیۆن که‌س و له‌سالی (۱۹۷۷) گه‌یشته‌ (۱۲) ملیۆن که‌س.

به‌لām دوا سه‌رژمێری که‌ له‌عێراقدا نه‌خامدراوێت له‌سالی (۱۹۸۷) دابوو، به‌پیتی نه‌و سه‌رژمێریه‌ دانیشتوانی عێراق (۱۶,۲۷۸,۰۰۰) که‌س بووه^{*}، که‌ به‌راورد به‌ سه‌رژمێری پێشوو (۳,۵٪) زیاده‌ی کردوه. بانکی جیهانی له‌ نیوه‌ی دووه‌می سالی (۱۹۹۲) دانیشتوانی عێراقی به‌ (۱۹,۳) ملیۆن که‌س خه‌مڵاندوه.

رێژه‌ی گه‌شه‌ی دانیشتوان له‌ عێراق به‌پیتی سه‌رژمێری سالی (۱۹۷۷)، بریتیبوه‌ له‌ (۳,۲٪) به‌لām له‌سه‌رژمێری سالی (۱۹۸۷) که‌میۆته‌وه‌ بۆ رێژه‌ی له‌ (۳,۱٪).

پێکهاته‌ی دانیشتوانی عێراق وه‌ک هه‌موو وڵاته‌ تازه‌پێگه‌یشته‌وه‌کان به‌پێکهاته‌ی لاو داده‌نرێت به‌جۆرێک که‌ له‌سالی (۱۹۸۷) نزیکه‌ی (۵۷٪)ی دانیشتوان ته‌مه‌نیان له‌خوار (۲۰) ساله‌وه‌یه. حکومه‌تی عێراق هیچ وه‌ختێک به‌رنامه‌ی که‌م‌کردنه‌وه‌ی دانیشتوانی جێبه‌جێ نه‌کردوه. نهم کاره‌ به‌ تایبه‌ت له‌ماوه‌ی جه‌نگی عێراق و نێران به‌هۆی پێویستی به‌ هێزی لاوان بۆ به‌رده‌کانی جه‌نگ به‌ریلینه‌ده‌گیرا، و به‌کێک له‌ئامانه‌کانی حکومه‌تی عێراق رکه‌به‌رایه‌تیه‌ له‌گه‌ڵ دانیشتوانی نێراندا.

پێکهاته‌ی گروپی ته‌مه‌ن له‌عێراق له‌ماوه‌ی سالانی (۱۹۵۷-۱۹۸۷) به‌مجۆره‌ی خواره‌وه‌یه:^{**}

^{*} (ژماره‌ی دانیشتوانی عێراق له‌ سالی (۱۹۹۵) نزیکه‌ی (۲۳,۱۴۴,۰۰۰) که‌س بووه و به‌پیتی خه‌مڵاندنی سالی (۲۰۱۰) که‌ بۆ هه‌لبژاردنی به‌رله‌مانی عێراق دنا‌رابوو ژماره‌ی دانیشتوانی عێراق به‌ نزیکه‌ی (۲۲) ملیۆن که‌سه‌ دنا‌رابوو. -وه‌رگیر.

^{**} ( ) نوسه‌ر ته‌نیا ئاماژه‌ی بۆ یه‌کسان کرد بوو، به‌لām من له‌به‌ر گرنگی بابته‌که‌ بۆخوێنه‌ران نهم خسته‌یه‌م بۆ هه‌رچوار سه‌رژمێریه‌ سه‌ره‌که‌یه‌کی عێراق دروست کرد. -وه‌رگیر.

گروپی ته مهن	۱۹۵۷	۱۹۶۵	۱۹۷۷	۱۹۸۷
(۱۹-۰) گروپی ته مهنی بچوک (منال)	۵۲,۷	۵۵,۹	۵۷,۴	۵۶,۹
(۶۴-۲۰) گروپی ته مهنی مامناوهندی (کارکمر)	۴۲	۳۸,۸	۳۸,۴	۳۸,۳
له (۶۵) زیاتر گروپی ته مهنی گهوره (پیر)	۵,۳	۵,۳	۴,۲	۴,۸

عیراق په کیکه له ولاتانهی که هیزی کار له دهره ده هیئت، هیزی کار زورتر له ولاته عمره بیه کانه ده هیئت، بهشی سمره کیان له بواری بیناسازی و کشتوکالیدا ده خرینه کار. له ماوهی جهنگی عیراق نیراندا به هوی پیوستی زور به هیزی سمر بازی ژماره ی کارگمرانی دهره کی گیشته (۲) ملیون کس. به لآم دواي وهستانی شهر، نهم ژماره بیه دابهزی بۆ یهک ملیون کس، نهوانیش دواي هیزی عیراق بۆ سمر کویت و هیزی هاو په پمانان به سمر و کایه تی نه مریکا بۆ سمر عیراق نهم ولاته میان جیهشت. تاپیش تیکشکانی عیراق له کویت هیزی کاری عیراقی له بواری کشتوکال (۳۵٪)، کارگوزاری (۳۵٪)، بیناسازی (۱۷٪) و پیشه سازی (۱۲٪) بوو. پیشه سازی نهوت له عیراق نریکه ی (۲٪) هیزی کاری نهم ولاته ی خستبوه کار.

دانیشتوانی شار و گوند:

له دواي جهنگی دووه می جیهانی رهوتی شارنشیني و گمشه کردنی شاره کان له بواری زیادبوونی دانیشتواندا به ناشکرا دیاربوو. له سالی (۱۹۴۷) دانیشتوانی شاره کان له عیراق ریژوی (۳۹٪) ی دانیشتوانی پنکده هینا، له کاتیکدا دانیشتوانی گونده کان ریژوی له (۶۱٪) بوو، ریژوی گوندنشینان له سالی (۱۹۶۵) دابهزی بۆ (۵۶٪) و له سالی (۱۹۷۷) بووه (۳۶٪) وه له سالی (۱۹۸۷) نزمبوه بۆ (۲۹,۵٪). له نیوان سالی (۱۹۷۷ تا ۱۹۸۷) ژماره ی دانیشتوانی شار له (۷,۶) ملیون کسموه به مرز بووه بۆ (۱۱,۵) ملیون کس نه مه له نه بامی کوچی خهک بۆ شاره کان که له گهل دهستی کردنی شهر ی نیران و عیراق روویدا که زور به میان کموتونه ناچه کانی نریک میدانی جهنگوه. کوچی به کوته لی له گونده کانی سمر به پاریزگی بمره و میسان له هه موو ناوچه کانتری عیراق زورتریوو. ریژوی دانیشتوانی گوند بهرامبر شار له به سره له سالی (۱۹۶۵) (۳۷٪) بوو به لآم له سالی (۱۹۸۷) دابهزی بۆ (۱۲٪)، له پاریزگی به غداد له سالی (۱۹۶۵) نریکه ی (۴۸٪) بوو به لآم له سالی (۱۹۸۷) دابهزی بۆ (۷٪)، به مجوره دانیشتوانی گوندنشین له زیقار له سالی (۱۹۸۷) (۴۹٪) و له پاریزگاکانی دیاله و سماوه (۴۸٪) بووه نه مانه به مرزترین ژماره گوندنشین له سالی (۱۹۸۷)*. له هه ندیک ناوچه ش ژماره ی شارنشین

* ژماره گوندنشین له پاریزگاکانی هه رتمیش هه ر له کمبوونه و ی به رچا ودا بووه بۆنومونه ژماره ی گوندنشین له شاره کانی نهوک و هه وایز و سلیمانی و کهرکوک له سالی (۱۹۵۷) ریژوی (۸۲,۸٪) و (۷۳,۲٪) و (۷۴٪) و (۶۱٪) بووه به لآم له سالی (۱۹۸۷) به م شتوبه یی خواره وه کمبوونه (۲۵,۴٪) و (۲۲,۷٪) و (۲۹٪) و (۲۶٪) په کبه نوای یهک، نوتر به هوی پرتقه ی نهغال به نناووه له سالی (۱۹۸۸)

که میکردوه، بۆ نمونه شاری بهسره لهسالی (۱۹۷۹) نزیکهی (۸۰۰,۰۰۰) کەس بووه بهلام له‌دوای هه‌لگیرسانی شەر ژماره‌که‌ی که‌میکردوه. به‌دریژی ماوه‌ی شەر له‌گه‌ڵ نه‌وه‌ی دانیشتوانی به‌سره که‌میکردوه بهلام ژماره‌ی دانیشتوانی شاری به‌مغدا گه‌یشتۆته (۳,۶) ملیۆن کەس.

به‌شێوه‌ی گشتی تا پێش هه‌لگیرسانی شەر دژی نێزان کۆمه‌لگای عێراق له‌حاله‌تی گه‌شه‌کردندی شارنشین بووه. به‌جۆرێک که به‌مغدا و به‌سره زۆر گه‌شه‌یان کردوه، بهلام گه‌شه‌کردنێکی نا‌هاوسه‌نگ که‌ چهندین گه‌ڕه‌ک له‌نه‌ه‌مامی کۆچ له‌ماوه‌ی نێوان سالانی هه‌فتاکان و هه‌شتاکان دروست بوون. له‌سهرده‌می حکمی عبدالکریم قاسم و به‌تایبه‌تی له‌ماوه‌ی نێوان سالان (۱۹۶۱ تا ۱۹۶۳) زۆر نمونه‌ی نه‌گه‌نجای نیشه‌جێبوون دروست بوو، که له‌هه‌لومه‌رجێکی زۆر خرابدا ژیا‌نیان به‌سهر ده‌برد له‌ نمونه‌ نه‌و شارانه وه‌ک (مدینه‌ الثوره و النور) له‌به‌مغدا.

پێش ده‌ستپێکردنی شەر گه‌ڕه‌کی (الثوره) بنیات نرایه‌وه، دانیشتوانی نه‌م گه‌ڕه‌که‌ شیععه و کۆچکمرانی ناوچه‌کانی باشوور بوون، که زۆربه‌یان جوتیار و دوکاندار و بازرگانی وورده و یان به‌له‌مه‌وانی هۆره‌کانی باشوور بوون.

له‌لایه‌کیتره‌وه له‌سالی (۱۹۵۰) شه‌پۆلێک له‌کۆچی جوله‌که‌کان به‌ره‌و نیسراییل ده‌ستپێکرد و جینگا‌که‌یان به‌خێرای له‌لایه‌ن عه‌ربه‌کانه‌وه پڕکرایه‌وه به‌تایبه‌تی عه‌ربه‌ شیععه‌کان.

پێکهاته‌ی دانیشتوانی شار له‌عێراق به‌ربه‌ره گه‌شه‌یکرد و هاوکات له‌گه‌ڵ به‌ حکومه‌تی بوونی خۆتێندن (واته‌ خۆتێندن به‌خۆزایی) و گه‌شه‌ی بازرگانی و پێشه‌سازی شار، چینی ناوه‌ندی دروست بوو. به‌رزبوونه‌وه‌ی ده‌رامه‌تی نه‌وت له‌هه‌فتاکاندا بووه هۆی خه‌زایه‌وه‌ی گه‌شه‌ی بیناسازی و شاره‌کان. نه‌مه‌ش خۆی بووه هۆی نه‌وه‌ی که گوندنشینه‌کان له‌به‌رسیتی و هه‌ژاریدا ده‌ژیا‌ن را‌کێشیتته ناو شاره‌کانه‌وه تا له‌به‌واری کاری نا‌پێشه‌یدا کار بکه‌ن.

پێکهاته‌ی خێله‌کی دانیشتوان:

دانیشتوانی عێراق و به‌تایبه‌تی کۆمه‌لگا گوندیه‌کانی نه‌م ولاته‌ پێکهاته‌ی خێله‌کیان به‌هێزه، که به‌ درێژایی سه‌ده‌کان به‌رده‌وامی هه‌بووه و نیستاش هه‌ر به‌رده‌وامه. مه‌سه‌له‌ی خێلایه‌تی له‌ناوچه‌ دوورده‌سته‌کانی گونده‌کانی باکووری رۆژناوا و هۆره‌کانی باشوور زۆرتر پالێشتی لێده‌کریت. بوونی نه‌م جۆره له‌پێکهاته‌ خێله‌کیه‌ واهه‌ست ده‌کریت زۆرتر به‌هۆی نا‌نه‌می و نا‌سایشی له‌دوای رووخانی خه‌لافه‌تی عه‌باسیه‌وه دروست بوو بێت. هه‌رچه‌نده ناتوانین فراوانخوای و هێرش نه‌تسه‌وه‌کانی تر له‌به‌رچاو نه‌گیرن.

به‌هۆی پو‌خاندنی سه‌رجه‌م گونده‌کانی کوردستانه‌وه ژماره‌ی گوندنشین له‌هه‌ریێمی کوردستان نزیک بووه‌وه له (مف) و دوا‌ی پاپه‌پینی سالی (۱۹۹۱) و پزگاریبوونی به‌شێکه‌ خاکی کوردستان دوا‌ره گونده‌کان ناوه‌دان بوونه‌وه - وه‌رگرت.

لەنەبوونی دەسلاتی ناوەندی و کۆمەلگەی شاری نوێ و بالادەستی کۆمەلگا لەژێر چەتری جەنگاوەر و بالادەستی تاکدا بۆ یەکە یوچوک دابەش دەبێت. لەم جۆرە ھەلومەرجەدا گەورەپیاوی خێل وەک چینی جەنگاوەر دەرکەوتوو لەم ڕەوشەدا سەرۆکی خێل سەرۆکی جەنگاوەری بەدەویسە لەجیاتی کشتوکالی.

لەماوەی سەدەی نۆزدەھەمدا، جینگرتەوێ دەسلاتی خێل گۆرا، کە تارادەیک سیستەمی خێلەکی لەمزان.

لەقۆناغی دەسلاتی بەریتانیادا قۆناغی پاشایەتی کە دەستکردی ئەوان بوو، لەکاتیکیدا کە لاوازیبوونی خێل وەک یەکەیکە کۆمەلایەتی بەردەوام بوو، بەھێزکردنەوی دەسلاتی لاوازی سەرۆک خێل (شیخ) گۆزی و گرتی لەگەڵ خۆی ھێناوە. ئینگلیزەکان لەم ھوارەدا بۆچوونیان ھەبوو، بۆ دەستگەشتن بە سەرچاوەکانی کشتوکالی عێراق ناوەندی دەسلات لەناوچە گوندیەکان و دور لەشارەکان دروست بکەن تا ناسایشی پێویست لەبەرژووەندی خۆیان داوێن بکەن و ھەر جۆرە خەباتێکی سیاسی لەلایەن ئەم گروپانەو سەرکوت بکەن. سەرەڕای عێراق، ئەمانە بۆ جینگێر کردن و بەردەوامی بە سیاسەتی خۆیان لەناو مێرئشینەکانی کەنداوی ھەمان ھەنگاویان ن.

بەلام مێژووی عێراق شایەتی شەر و ململانێی گروپەکان و ڕووبەرووبوونە بۆ ناوەندگەری سیاسی بوو و بەگشتی لەدەشتەکانی نێوان دوو ڕووبار کە بەسەرچاوەی بەرھەمھێنانی خۆراک دەژمێردرێت، لەنێوان شار و خێلەکان کارسات ھەبوو. بەم جۆرە ھەر کاتیکی دەسلاتی ناوەندی نەتوانی دەستی بە تۆری ناو بگات و کورت بپێت، لەنەھامدا کەرەسەی خۆراکی کەم دەبێت خێلەکان بۆ پەیداکردنی خۆراک ھێرش دەکەنە سەر شارەکان. لەماوەی (٦٠٠) سالدا لەسەر دەمی ڕووخانی عەباسیەکانەو تا کۆتایی سەدەی نۆزدەھەم دەسلاتی حکومەت لەعێراق سست و بیتوانا بوو و دەسلاتی خێل خودمختاری خۆی ھەبوو. لەسەرەتای سەدەی نۆزدەھەم، سەرزەمینێ عێراق بەگشتی ھاوشتووە بوو و بە تاییبەتەندی نەژادی و ناینی و نەتەوێی خۆیەو و یارمەتیدەر نەبوو بۆ دروست بوونی حکومەت یان دەسلاتی ناوەندی، لەنەھامدا دەتوانی بەشیکی گەرنگ لەتێروانی و خواستەکانی حکومەتە ھاوچەرخەکانی عێراق لەدروستکردنی دەوڵەت/نەتەو لەناو پێکھاتەیی پەرشوێلاوی کۆمەلایەتی ئەو وڵاتەدا و دروستکردنی وەفاداری و ناپاستەکردنی کۆمەلگا بە ناراستەیی شناسی نەتەوێی زانیووە، لەگەڵ کودەتای سالی (١٩٥٨) ڕۆژی خێلەکی وەک سەرەکیترین یەکە سیاسی/سەربازی کۆمەلگای عێراقی گۆراو ووردەورده لاوازی بوو.

پێکهاکی نه‌ته‌وه‌یی و نایینی و زمانی دانیشتوانی عێراق:

به‌پیتی نه‌و نامارانی له‌عێراق کراوه و خراوه‌تەرۆ، ناتوانریت به‌ ته‌واوه‌تی پشتی پێبه‌ستریته‌. به‌پیتی نه‌و ناماری له‌سالی (١٩٨٧) کراوه، (٧٦٪) ی دانیشتوانی عێراق عمره‌به‌ و (١٩٪) ی کورده‌ و نه‌و باقیه‌ی که‌ ده‌مینته‌وه‌ و ده‌کاته (٥٪) بریتیه‌ له‌ (تورکمان، مسیحی، نێرانی، نیزیدی و جوله‌که‌)*. نایینی نیسلام نایینی ریژه‌ی (٩٠ - ٩٥٪) دانیشتوانی نه‌م ولاته‌ پێکده‌هێنیت.

دانیشتوانه‌ عمره‌به‌که‌ی ولاته‌ بۆ دوو مه‌زه‌به‌ی سونی و شیعی دا به‌ش ده‌ییت. ناماری حکومی ژماره‌ی شیعه‌کانی عێراق به‌ (٥٥٪) ی دانیشتوانه‌که‌ی داده‌نیت، به‌لام زۆربه‌ی چاودێران نه‌م ژماره‌یه‌ به‌که‌م ده‌زانن و ریژه‌ی شیعه‌کان به‌رزده‌که‌مه‌وه‌ بۆ (٦٥٪).

به‌ درێژی میژووی عێراق شیعه‌کان له‌پرووی سیاسیه‌وه‌ به‌گشتی لاواز و له‌پرووی نابووریه‌وه‌ دواکه‌وتوو بوون. له‌سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی شازده‌یه‌م که‌ عوسمانیه‌کان هاومه‌زه‌به‌ی خۆیان له‌پرووی خوێنده‌واری و هه‌لی کاره‌وه‌ له‌به‌رچاوتر، به‌پێچه‌وانه‌وه‌ شیعه‌کانیان له‌گۆڕه‌پانی سیاسی فاعلامۆشکرد و که‌نارخان، له‌به‌رنه‌وه‌ هه‌رچه‌نده‌ ژماره‌ی دانیشتوانی شیعه‌ زیاتر له‌نیوه‌ی عێراق پێکده‌هێنن، به‌لام پله‌ی سیاسی و کارگیری که‌م بایه‌خیان به‌ده‌ستوه‌ بووه‌. له‌بواری نابووریشدا به‌ له‌به‌رچاوترینی ژماره‌ی بازرگان و ملکه‌داره‌کان، شیعه‌کان هه‌میشه‌ وه‌ک جوتیار و کرێکار ده‌رکه‌وتوون. به‌مجۆره‌ له‌نیوه‌ی دووه‌می هه‌فتاکاندا هه‌نگاوه‌کان و په‌وتی نابووری حکومه‌ت کاریگه‌ری باشی له‌سه‌ر شیعه‌کان هه‌مبوو و نه‌م هه‌نگاوانه‌ بووه‌وه‌ی نه‌وه‌ی به‌شیک له‌شیعه‌کان بگه‌نه‌ چینی ناوه‌راستی کۆمه‌لگه‌.

مه‌سیحیه‌کان له‌عێراق نزیکه‌ی (٥٪) ی دانیشتوانی عێراق پێکده‌هێنن، که‌نیه‌سی (چالدين Chaldean) گه‌وره‌ترین که‌نیه‌سی عێراقه‌ و نزیکه‌ی (٦٠٠) هه‌زار نه‌ندامی هه‌یه. گروپی به‌چوگرێ مسیحی وه‌ک نه‌رسۆده‌کس و کاتۆلیکی سوری، نه‌رمه‌نی، نه‌رسۆده‌کسی یۆنانی و ناشوری هه‌یه.

کۆمه‌لگای جوله‌که‌ له‌عێراق میژووی چه‌ندین هه‌زار سالیان له‌م ولاته‌دا هه‌یه، سه‌رژمیری سالی (١٩٤٧) ژماره‌ی جوله‌که‌کانی به‌ (١١٨) هه‌زار که‌س خه‌ملاندوه‌، که‌ له‌به‌غدا، به‌سه‌ره‌ و موسل کۆبوونه‌ته‌وه‌. دوا‌ی دامه‌زراندنی ده‌ولمه‌تی ئیسرائیل تا سالی (١٩٦٠) تاراوه‌یه‌ک زۆربه‌ی دانیشتوانی جوله‌که‌ی عێراق به‌ره‌و ئیسرائیل کۆچیان کرد و نه‌مه‌ژ نزیکه‌ی (٥٠٠٠) که‌س له‌عێراق نیشته‌جێن.

(*) نیزیدی تاینه‌ نه‌ک نه‌ته‌وه‌، چونکه‌ نیزیديه‌کان کوردی په‌سه‌نن و جیاوازیان له‌ نه‌ته‌وه‌ی کورد، به‌لام نوسه‌ر بۆیه‌ که‌میته‌ نه‌و هه‌له‌یه‌وه‌ چونکه‌ هه‌ر له‌سه‌رده‌می ریژمی به‌عسه‌وه‌ تاره‌که‌ نه‌مۆش هه‌لێک هه‌یه‌ و داڕێژی کوردی نیزیدی و شه‌به‌ک و له‌بیلی له‌ کورد به‌مه‌به‌ستی که‌مکرنه‌وه‌ی ژماره‌ی کورد له‌ عێراقدا. وه‌رگێژ

نیرانیه‌کان پیشتر دانیشتوانی زۆریان له‌شاره‌ پیرۆزه‌کانی نه‌جف و کمره‌لا و به‌سره‌ پینکده‌هینا که نه‌م ژماره‌یه‌ به‌گشتی تا ساڵه‌کانی (۱۹۷۱-۱۹۷۲) هه‌روه‌ها له‌ساڵه‌کانی (۱۹۷۹-۱۹۸۰) له‌عێراق ده‌کران. له‌ساڵی (۱۹۸۷) ژماره‌ی تیرانی نیشته‌جێ له‌عێراق (۱۳۳۰۰۰) که‌س خه‌ملێنراوه‌.

نیزیدییه‌کان گروپێکن که‌ په‌یوه‌ستن به‌ کورده‌کانه‌وه‌ و له‌ناوچه‌ی ده‌وروبه‌ری شاخی شه‌نگار نیشته‌جێن، به‌ زمانی عه‌ره‌بی و کوردی قسه‌ده‌که‌ن. نه‌مانه‌ کۆمه‌لگایه‌کی داخراون و له‌په‌روی کۆمه‌لایه‌تیوه‌ هه‌تا ژنوژنخوازی له‌ناو کورده‌کانیشدا ناکه‌ن.

تورکمان نزیکه‌ی (۱,۴٪) دانیشتوانی عێراق ده‌ییت، له‌ناوچه‌ نیمچه‌شاخویه‌کان ده‌ژین و به‌تایبه‌ت له‌شاره‌کانی که‌رکوک و هه‌ولێر و موصل، تورکمانه‌کان له‌په‌روی مه‌زه‌به‌وه‌ سونه‌ و له‌ چینی مامناوه‌ند ده‌ژمێردرێن. (له‌ عێراق تورکمانی شیعه‌ش هه‌یه‌ - وه‌رگێڕ).

دانیشتوانی کورده‌کان زیاتر له‌ (۳) ملیۆن که‌س ده‌ییت زۆریه‌یان مه‌زه‌به‌بی سونن و پێژیه‌ی (۱۳٪)ی دانیشتوان پینکده‌هین^{*}. نه‌مه‌ نه‌ته‌وه‌یه‌کی گرنگه‌ و له‌شاخه‌کانی باکووری پۆژه‌ه‌لات و شاخه‌کانی زاگروسی ده‌ژین. نه‌مانه‌ به‌ زمانی خۆیان واته‌ کوردی قسه‌ ده‌که‌ن و له‌په‌روی کلتوریوه‌ به‌ته‌واوه‌تی له‌عه‌ره‌به‌کان جیاوازان و له‌هه‌ولدان شوناسی خۆیان له‌ عه‌ره‌به‌کانی عێراق په‌پارێزن.

به‌هۆی شه‌ڕ و پینکادان له‌نیوان کورده‌کان و حکومه‌تی ناوه‌ندی زۆر له‌کورده‌کان وه‌ک شیعه‌کان به‌ره‌و شاره‌کان کۆچیان کردوه‌و شاری سلێمانی شارێکه‌ ته‌واو کوردیه‌ و هه‌ولێر زۆریه‌یه‌ و شاری که‌رکوکێ نه‌وتی نیوه‌ی زیاتری دانیشتوانه‌که‌ی له‌کورد پینکها‌توه‌.

له‌په‌روه‌ زمانه‌وه‌ له‌ (۷۵٪)ی دانیشتوانی عێراق به‌ زمانی عه‌ره‌بی قسه‌ ده‌که‌ن. باقی دانیشتوانه‌که‌ی به‌ زمانه‌کانی کوردی و تورکمانی و فارسی قسه‌ ده‌که‌ن. سه‌باره‌ت به‌ کورده‌کان و تورکمان له‌ناوچه‌ گه‌شیه‌کانیش به‌ زمانی خۆیان قسه‌ ده‌که‌ن به‌لام فارسی ته‌نیا له‌ناو خه‌یزانه‌کاندا قسه‌ی پێده‌که‌رێت.

ناوهنده‌کانی کۆبوونه‌وه‌ی دانیشتوان:

جگه‌ له‌ناوچه‌ شاخویه‌کانی باکووری پۆژه‌ه‌لات که‌ پێژیه‌ی به‌فر و بارانی ساڵانه‌ به‌ پیتی پیتیست لێده‌بارێت، دانیشتوانی عێراق له‌نزیکه‌ی که‌نار رووباره‌کان نیشته‌جێن، له‌و جێگایانه‌ که‌ ژماره‌ی زۆری شار

^{*} (تێبینی نووسه‌ر به‌هۆی به‌کارهێنانی دوو سه‌ره‌چاوه‌ی دژ به‌یه‌ک که‌وتۆته‌ هه‌له‌وه‌ له‌ لاپه‌ره‌ی پێشوو ده‌لێت کورده‌کان جگه‌ له‌ شیندیه‌په‌کان پێژیه‌ی (۱۹٪) ی عێراق پینکده‌هین به‌لام لێره‌دا ده‌لێت (۱۲٪) وه‌ له‌ چه‌ند په‌ره‌گرافیک خوارتر ده‌لێت ژماره‌ی ئه‌وانه‌ی به‌ زمانی عه‌ره‌بی قسه‌ ده‌که‌ن ده‌گاته‌ (۷۵٪) مانای وایه‌ ئه‌وه‌ی ده‌مێنێته‌وه‌ ده‌گاته‌ له‌ (۲۵٪) ئهم ژماره‌یه‌ش به‌ لایناپییه‌وه‌ ته‌قسی ته‌قی کورده‌ و به‌شێکی که‌می تورکمان و مه‌سیحیه‌ که‌ هه‌رئوکێان پینکده‌ ناکاته‌ (۵٪)، هه‌رچه‌نده‌ نووسه‌ر ئاماژه‌ بۆ فارسیش ده‌کات به‌لام وه‌ک خۆی ده‌لێت ته‌نیا له‌ناو خه‌یزانه‌کانده‌ به‌شێوه‌یه‌کی سنووردار قسه‌ی پێده‌که‌رێت. شه‌مش هه‌له‌یه‌که‌ نووسه‌ر وه‌ک نوێژه‌ریکی به‌ سه‌لیقه‌ نه‌ده‌یابه‌ بکه‌وتایه‌ته‌ ئهم هه‌له‌یه‌وه‌. جگه‌ له‌وه‌ی که‌ ده‌ژنێن ئه‌مه‌ هه‌له‌یه‌کی ئاشکرایه‌ به‌لام به‌پیتی په‌په‌روی پاستگویی له‌ وه‌رگیراندا وه‌ک خۆی له‌مان به‌ژنده‌وه‌ تا خوێنهر خۆی سه‌رشک بێت له‌ هه‌له‌نگاندن - وه‌رگێڕ).

به دريژايي ميژووي عيراق دروست بووه كۆبوونه تهوه. له سه دهی بيسته مه دا، ده سه لاتی سياسي و نابووری به شيوازيکی بهرچاو ته نيا له سی شاردا كۆبوته مه نه وانیش (به غدا، به سه ره و موصل). هه ره كه له مه ناوه ندى شارانه خاوه نى شوتنى ستراتيجه كه ميژوويان بۆ چه ندين سه ده پيش نيستا ده گه پته مه و پۆلى گرنگى له ناوچه كه دا هه بووه. هه ره ها سه مه سی شاره، ته نيا ناوه ندى شارن كه ژماره ی دانیش توانيان له مليۆن تپه ره بووه.

به غدا كه تۆته نيوان سه ره پنگاي باكو و باشووری عيراقه وه و ديجه به ناويدا ده رواو ناود پری سه مه ناوچه مه به شيويه كي به مر فراوان ده كات. سه مه شاره بالاده سه به سه مر ناوچه كاني ده ورو به ره خويدا. به شيويه كي باو به ناوه ندى بازرگاني و په يوه نديه كان ده ژمي ردريت، خيله عه ره به به كان له بيا بانه كاني باشووری پۆژناواوه په يوه ندى به مر ده واميان له گه له به غدا و نه جهف و كه ره لا هه به. له راپردويه كي نزیکدا نيره نيه كان له رۆژه لاته مه په يوه ندى به مر ده واميان به مه ناوه نده وه هه بووه.

موصل وه ناوه نديكي بازركان كه وتۆته نيوان كوردستان و جزيره له لايه ك و جه له ب و ده رپاي ناوه راست له لايه كي ته ره وه. كه وتۆته باكو ري عيراقه وه و دانیش توانه عه ره به كه ی له ورو ی فه ره نگی و نابووريه وه له عه ره به ی سوريه وه نزیکترن تا باشووری عيراق.

به سه ره به وزی سه مه كه وتۆته سه ره به نده ره زياتر روو له كه ندي فارسی و نيمچه كيشوهری هندستانه. له ده به ی دووه می هه فتاكاندا، ناوچه كاني باشووری ده ورو به ره به سه ره گرنگی زياتری له ژياني نابووری عيراقدا په يدا كرد. چونكه به ره نه وتی ره ميله و سه ره بۆريه نه وتی كه ركوك به به سه ره وه ده به سه تته وه كه وتۆته سه مه ناوچه به وه.

بارودۆخی نابووری عيراق :

به نه ماي نابووری عيراق له سه ره نه وت و كشتوكال و ناژه لداري وه ستاوه. له سه ره هتاي په نجاكاني سه ده ی بيسته سه مه ولاته ش وه سه ره جه م ولاتاني كه نداو له ژير ده سه لاتی كه رتی نه وتدا بوو و ده ره مه تی ولات راسته وخۆ يان ناراسته وخۆ له ريگاي نارده نه ده ره وه ی نه وت مه دا به ين ده كرا. پيش ده ره كه وتنی نه وت كشتوكال به ته نيا به نه ماي سه ره كي نابووری ولات و سه مه وه كه دا هاتی نه ته وه و سه مه وه كه فاكته ري سه ره كي به كارخستنی هيزی كار ده ژمي ردرا. به ها ته نه ناوه وه ی كه رتی نه وت بۆ ناو نابووری ولات، كشتوكال پۆلى سه ره كي خۆی له ده ستدا، به جۆرتك له سالی (١٩٨٠) پشكي كشتوكال له پيكهاته ی به ره مه می نه ته وه دا گه يشته له (٨٪)، هيزی كار له مه به سه دا له سه مان سالدا له (٤٣٪) كه ميكردوه.

كه مر سه رنج له ده ره امه تی نه وت به ده ين. رۆژمی عيراق له سه ره هتاي گرته ده ستی ده سه لاته مه هه وليداوه بارودۆخی نابووری ولات ريکبخت و بگات به نامانجي حزبی به عس له رپی نيشتراکي کردنی

ئابووریوه. لښه بواره دا چندان کارگه یېچوک و گهوره که له ژیر کونترولی سرمايه داراندا بوو خومالی کرد و بازارگانی دهره کیشی خسته ژیر کونترولی حکومتوه.

له سمره تاي حه فتاکان و له گمّل بمرزبونوهی نرخی نهوت قوناعی زیرینى نابووری عیراق دهستیپنکرد، له سمره تاي نه ديه دا حکومت توانی به شیوهی ولایتیکی دوله مهندي نهوتی له گزّه پانی نیوده وله تی دهرکه وت و له پیشه سازی نهوتدا پیشکه وتنی بهرچاو به دهست بهینیت. له دواي نهوه له ماوهی قوناعیکی کورتدا له سایه ی دّولاری نهوته وه توانای کاروباری پیشه سازی، کشتوکالی و تندرستی نه غامی باش به دهست بهینیت و ههنگاو یّ فراوانکردنی لایه نی پیشه سازی ولات بنیت. به جوریک که پیشه جی عیراق نیران، دهرامه تی نهوت به جوریک بمرز بوبوه که له سالی (۱۹۷۹) گه شتوبوه (۲۳) ملیارد دّولار. هره وه بهرهمی نهوته ی نه ولاته گه شته ناستیکی نوونه ی که (۳۱) ملیارد دّولار بوو. له رووی بهرهمی نهوت له منویک، عیراق له سالی (۱۹۸۰) بهرهمی وژانه ی گه شته (۳،۷۴) ملیون بهرمیل که له پله دا له دواي عمره ستانی سعودیه بوو. هه مو نه فاکتوره نه یارمه تی عیراقیدا تا بتوانیت له سالی (۱۹۸۰) بودجه کی بگه یه نیته (۱۷،۷) ملیارد دّولار. که نه ژماره یه دوو نه وه ندي سالی (۱۹۷۸) بوو. که بووه هّی پهره پندانی نابووری و کومه لایه تی.

له گمّل دهستیپنکردنی جی عیراق نیران و له ناوچونی نهوه گه غینه به به هایه له لایه ک و بهرکه وتنی گورزی کاریگر له به شه جیاوه زه کانی نابووری له لایه کیتروه، نابووری عیراق له بارودوخیکی گه شه کردوه وه یّ بارودوخیکی نهویسترا (خراب) گزّا. به جوریک له کونای شپردا ریژه ی قمرزه کانی سر عیراق گه شته (۵۰) ملیارد دّولار. به دهستیپنکردنی جی عیراق گه شته دووه و هیرشی هاوپه یانان که له نه غامی هیرشی عیراق یّ سر کویت و داگیرکردنی دروست بوو، زور له به شه جیاوازه کانی نابووری نهوه ولاته ویران بوو، له نه غامی گه ماروی نابووری له لایه ن ریکه خراوی نهوته یه کگرتوه کان و نه فروشتنی نهوت یّ چندين سال، بارودوخ نابووری و ناستی گوزهرانی خه لکی عیراق زور خراپسو به جوریک که له سالا نه ی دوايدا داهاتی تاکه که س گه شته ته نزمترین ناستی داهاتی تاکه که س له جیهاندا.

کشتوکال :

ناوچه ی که ناری رووباره کانی عیراق، شوینی هه لّه اتنی کونترین شارستانیه که میژووه که ی ده گهریته وه یّ لایه نی که یّ هه زاره ی چواره می پیش زاین واته کاتیک نه ته وه کانی نه که د و سزمر له به شیکی باکور و باشوری ده لته ی دیلمو فورات نیشته جیبون. له بهر نه وه کشتوکال له زویه ته خته کانی عیراق، ههروه که نه مرّ کاتیک توانای جیبه جیکردنی هه بووه که سمرچاوه ی دلنای ناودیری زویه کان له بهر ده ستدا بوبویت و پیشکه وتنی نهوه شارستانیه تانه به ته واوه تی ده گهریته وه یّ نهوه سمرچاوه گرنگ و

ژیانبه خشمی دبیله و فورات. داستانی په میوه ندى نیوان مروژ و ژینگه لى ناوچه ی دهشته کانی عیراق، خزی به کتیکه له باشتین زغیره ی زانیاریه کان که ده توانیت له همر ناوچه په کیتری جیهان نمونه ی نه مه ببینن.

لناوژتلی پروباری دبیله و فورات، زورتین بری دابارین ده گمپتیموه بۆ ناوچه شاخاری و ناوچه بهروزنزمیه کان که بهرزییه کانیان له تورکیا و نیران ده گاته (۱۵۰۰-۳۰۰۰م).

لوعیراق، له ناوچه کانی به غذا تا باشور دهشتی لیتمی و نیشتمنی همیه، که تاییه تمندیه که ی بریتیه له لاوازی توانای پیکردنی ثاری سمرزهوی و بوونی زۆنگاو، که زورتین پروه کی نهم ناوچانه پروه کی گهرمه سیړه.

به دریژایی میژوو چمند فاکتوریکى سروشتی همره شه بووه لى سمر توانای مروژ و بهر قمرار کردنی ژیانیکى سمرکه وتوو لى سمر زهویه نزمه کانی دبیله و فورات، لىم باره یهوه چوار مترسی گشتی بوونی همیه لى سمر ژیانى مروژ که بریتین له:

- ۱) لافاو که بهزوری به شیوه ی لى ناکاو و ویرانکمر پروده دات.
- ۲) وشکه سالی که بهر بهر و به شیوه ی توندوتیژ به سمر مروژ و سمرچاوه کاند ده سپیت.
- ۳) زیاد بوونی ریژه ی خوئ (شوره کات) که لى نه خجاسی نه مه دا توانای بهرهم کم ده بیته.
- ۴) زیاد بوونی گل و دروستبوون و که له که بوونی چیتیک له قور به دریژایی رۆژگار، که ده بیته هزی لى ناو بردنی کارایی توپری ناودپیری که ده سکردی مروژه.

به هزی هه لومهرجی ناووه مایى و هموزى ناوگر، دوجۆر چالاکى کشتوکالى لى عیراق همیه: به کتیکان کشتوکالى دیمه که به هزی بارانه وه لى ناوچه ی باکور ده کرت و نهویریان کشتوکالى بهراره که پشت به ناودپیری ده به ستیت لى ناوچه کانی ناوه راست و باشور.

باشترین بهرهمى ناسراوی عیراق و گه وره ترین سمرچاوه ی داهاتی ولات دواى نهوت خورمايه، که عیراق یه کتیکه له گه وره ترین بهرهمه پنه رانی خورما له جیهاندا. خورما به شیوه ی گشتی لى ناوچه کانی باشور و ده وره برى شتولعه ربه ده رویت.

بهشى سمره کی کشتوکال لى عیراق وه ستاوه لى سمر چاندن و دورینه وه یهك جۆر بهرهم. لهو ناوچانه ی که کشتوکالى دیم پهیره وه ده کهن، گهم له پيشه وه ی بهرهمه کشتوکالیه کانه که له وره ی پایزدا ده پچیتن و له کوژایی به هاردا دهیدورنه وه. لى ناوچه کانی ناوه راست و باشور که کشتوکالى بهراره ده کرت زیاتر کشتوکالى سهوزه و میوه ده کرت.

للى ناوچه کانی خواروو گهم و جۆ و دانه ویتله به ناودپیری ده کرت، له بهر نه وه ی جۆ پیوستی به ناوی که متره و بهرگى شۆری ده کرت، بۆیه جۆ ورده ورده جینگای گهم ده گریتموه. نهم بارودوخه لى ناوچه کانی باشور که خاکه کی شۆره زیاتر نه خجام ده دریت.

يەكېنك لەفاكتەرە كارىگەرەكانى كە دەيتتە ھۆى گۆران لەرېژەى بەرھەمى كشتوكال لەعێراقدا برى بارانە كە ەك كېشەيەك بۆ كشتوكالى ئەم ولاتە سەيردەكرێت. بەھۆى كە بەرھەمى كشتوكالى لەدەيهەكانى (١٩٧٠ تا ١٩٩٠) تارادەيهەك پارىزەگارى لەناستى مامناوەندى جىگىر كردو، بەلەم زەوى كشتوكالى وردەوردە بەرھە كەمبونەووە چوو. بە تېروانىين لەرېژەى ھاوردەى بەرھەمە كشتوكالەكان و مادەى خۆراكى ئەم مەسەلەيە بەجوانى پوون دەيتتەو. لەدەيهەى شەستەكاندا عێراق لەبارەى بەرھەمە كشتوكالەكان و مادەى خۆراكى تواناى خۆبەزۆيى ھەبوو. لەدەيهەى (١٩٨٠) ئەم رېژەيە گەيشتۆتە لە(٢٣٪)، لەسەرەتاي دەيهەى (١٩٩٠) ھاوردەى مادەى خۆراكى (١٥٪) ى ھەموو ھاوردەى ولاتى پىكھيتاوە.

بەشێوھى گشتى عێراق لەپارەردووا وا پيشاندەدات كە لەجېبەجېكردنى پلانى كشتوكاليدا سەرگەوتوو نەبوو. زەوى بەجەى نەچېترارو و زەوى چېتەرارو ولات و تواناى بەرھەمى بە زەوى ولاتى دراوسى بەراورد ناكريت (يەكسان ناييت). كەمى تواناى بەرھەم لەعێراق دەگەرېتەو بۆ كۆمەلەى فاكترى سروشتى و كۆمەلەيەتى و نابوورى لەوانە پەيرەويكردنى شتياوى كۆنى بەرپەرەردنى زەوى. سەرەپاى نەو فاكترانە، چاكسازى كشتوكاليش كارىگەرى ھەبوو لەسەر پلانى كشتوكالى لەعێراقدا. قۇناغى يەكەمى ئەم ھەنگاوە لەمالى (١٩٥٨) دەستپېتكردوو، بەلەم بەرھەرەكانىيە سىاسەكانى نەو كاتە لەبەرەمبەر ئەم پەرژەيە دابەشبوونى زەوى دواخست و كېشەى زۆرى پووبەرپو بۆتەو.

پيشەسازى:

پەرەسەندنى پيشەسازى لەعێراق زۆتر پەيوەستە بە سالانى دواى (١٩٦٠)و، كە حكومەت رەوتى پەرەپەندانى پيشەسازى و بەرنامەى سەرمايەگوزارى لەناوچە جياوازە جوگرافى و خەلكە جياوازەكاندا راگمايەند، ھەرچەندە كۆبونەوھى پيشەسازى لەدەوروەرى بەغدا (بەھۆى بازار و ھېزى كار) و بەسرە (بەھۆى سوودى ھاوردە و ناردەنى، كەرەمەى خا و دەسكەوتنى نەوت و گاز) بوو. بەلەم كارگە و پيشەسازى بەرھەمەين لەبەشە جياوازەكانىتر ولات كە شياوى نيشەجېبونە دابەشبوو.

پيشەسازى رست و چين بەھۆى راكيشانى بازارەو بەدرېژاى پۆزگار گرنكى پەيدا كردوو و بەيارمەتى پووسيا چەندىن كارگە لەولات بەتاييەتى لەموسل دامەزراو و گەيشتۆتە قۇناغى بەرھەمەيتان. لەبەسرە پيشەسازى چەك، توانەوھى ناسن، پەترۆكيمياى و كارگەى بەرھەمى پۆلا ھەيە. لەدەوروەرى بەغدا و زبىر چەكسازى و پيشەسازى چيمەنتۆ ھەيە، جگەرە، كارەبا و ناو زۆتر لەبەغدا جىگىرەكراو.

پیشه‌سازی نهوت و گاز:

عیراق له‌ساله‌کانی پیتش ده‌سیپتکردنی شمِ رۆژانه (۳,۵) ملیۆن بهرمیل نهوتی به‌ره‌م ده‌هیتنا، که (۲,۵) ملیۆن بهرمیلی ده‌نارده ده‌ره‌وه. پی‌شه‌سازی نهوت له‌سالی (۱۹۵۰) له‌عیراق نیشتانی بووه و نهم ولاته له‌سالی (۱۹۷۰) هه‌شتمین ولاتی به‌ره‌مه‌یه‌نی نهوت بووه و له‌سالی (۱۹۷۸) دووهم ولاتی به‌ره‌مه‌یه‌نی نۆپیک بووه، به‌رپۆیه‌ی له (۱۱٪) به‌ره‌می هه‌موو ولاتانی نۆپیکی به‌ره‌مه‌یه‌ناوه. زۆرتیرین به‌ره‌می نهوتی عیراق له‌بیره‌کانی به‌سره و بیره‌کانی باشوری رۆژناوای که‌رکوک ده‌رده‌یه‌نریت. عیراق بۆ فرۆشتنی نهوتی خۆی و جیه‌جێکردنی پڕۆژه‌ی گه‌وره، پتکه‌وتننامه‌ی زۆری له‌گه‌ڵ ولاتانی پروسیا، فهرنسا، یابان، رۆمانیا، هه‌نگاریا، برازیل و یۆنان به‌ستووه به‌مه‌به‌ستی دامه‌زراندنی پڕۆژه‌ی نهوتی و پالۆگه.

پالۆگه‌کانی عیراق له‌دۆره، بیجی، حدیسه، که‌رکوک، خانه‌قین و قیاره جیگه‌ی‌کراوه و توانای هه‌موو پالۆگه نهوتیه‌کانی عیراق به‌کسانه به (۷۰۰) هه‌زار بهرمیل له‌رۆژێکدا.

بۆی نهوتی یه‌ده‌گ له‌عیراق به (۱۰۰) ملیارد بهرمیل ده‌خه‌مڵیتیریت، که رۆژه‌ی یه‌ده‌گی دنیایی ده‌گاته (۶۰) ملیارد بهرمیل و یه‌ده‌گی چاوه‌ڕوانکراو ده‌گاته (۶۶) ملیارد بهرمیل.

رۆژه‌ی گاز له‌عیراق به‌پیتی ووتی وه‌زاره‌تی نهوتی عیراق نژیکه‌ی (۸۲۰) ملیار پت سێجا خه‌مڵیتراوه، سه‌رچاوه‌ی گازی سروشتی زۆرتیر له‌ده‌وره‌یه‌ری پمێله، زوبیر و که‌رکوک له‌باکووری عیراق کۆبۆته‌وه.

گواستنه‌وه و گه‌یاندن و رینگا‌کانی په‌یوه‌ندی:

گواستنه‌وه و گه‌یاندن وه‌ک یه‌کێک له‌به‌شه زۆر چالاکه‌کانی نابووری عیراق له‌ده‌یه‌ی نه‌وه‌ده‌کان ده‌ژمێردریت و به‌شێکی گرنگ له‌بودجه‌ی په‌ره‌پێدانی ولات بۆ نهم به‌شه ته‌رخان کراوه. به‌پیتی نه‌و به‌لگانه‌ی خوا‌ره‌وه گواستنه‌وه و گه‌یاندن بۆ حکومه‌ت گرنگی زۆری هه‌بووه:

لوجستیک به‌یه‌کێک له‌لیسته گرنگه‌کانی حسابی عیراق ده‌ژمێردریت له‌ماوه‌ی جه‌نگ له‌گه‌ڵ ئێراندا.

حکومه‌تی عیراق گه‌یشته‌ته‌ نه‌و بروایه‌ی که‌ ناهه‌مواری و خراپی له‌گواستنه‌وه و گه‌یاندندا په‌ره‌پێدان له‌بواری پی‌شه‌سازی سنو‌ردار ده‌کات و یه‌کێکه له‌کۆسپه سه‌ره‌کیه‌کانی به‌رده‌م پتشیکه‌وتن.

حکومه‌ت پتیبابووه که‌ تۆرێکی گواستنه‌وه و گه‌یاندنی فراوان رۆلی سیاسی گرنگ له‌په‌یوه‌ندی و به‌یه‌که‌وه‌به‌ستن له‌ناوچه‌که‌دا ده‌بینیت و هه‌روه‌ها ناماده‌یی حکومه‌تی ناوه‌ندی له‌دورده‌ست‌ترین ناوچه‌ی ولات زیاد ده‌کات.

بەپیتی نەو بەلگانەى ناماژەى بۆکرا، رژیمی عێراق بەرنامەى دارشتووہ بۆ فراوانکردن و پەرەپێدانى تۆرى پەمپەندىەکان وەك هێلى ناسنن، رینگای قیرتاو، رینگای ناسمانى و گواستەنەو و گەیاندن لەرووبارەکاندا.

تۆرى پەمپەندى عێراق، نەمڕۆ لەبەغداوہ بە ناراستەى باکورى رۆژناوا و باشورى رۆژھەلات درێژەى ھەمە، بەغدا خالى بەمەكموہەستنى كەركوك و موسڵ لەلایەك و بەسرە لەلایەكىترەوہیە. لەدەییەى (١٩٩٠) حكومەت ھەولێ زۆرى داوہ تا ھەرچى زۆرترە بەغدا بەدەشتەكانى ھەوزى رووبارى فوراتەوہ ببەستتەوہ.

رینگای قیرتاو: فراوانبوونى رینگا لەعێراق بە دروستکردنى رینگاكانى كەنارە رووبارەكانى دێجلە و فورات دەستپێكرد. جادەى هێلى خێرا (نۆتۆبان) شانبەشانى ھەردوو رووبار تا كوێت و سعودیە درێژ دەبیتەوہ. ھەروەھا شارەكانى ولات لەبەبابانى رۆژناوا و ھەروەھا بەدرێژایى رووبارەكان تا سوریا و لەرینگای موسڵەوہ تا تورکیا و لەباکور بۆ نێران درێژ دەبیتەوہ.

درێژى جادەى قیرتاو لەعێراق لەماوہى سالانى (١٩٧٩ تا ١٩٨٥) نزیکەى (٢٢٣٩٧) كم بووہ واتە دوو نەوہندەى سالانى پێشرو زیادى کردووہ جگە لەوہى (٧٨٠ كم) رینگای پلە دوو زیادى کردووہ.

هێلى ناسنن: عێراق خاوەنى دوو تۆرى هێلى ناسننە، هێلى یەكەم لەبەغدا و موسڵ تا سنورى سوریا درێژەى ھەمە و لەم رینگایەوہ دەبەسترت بە تۆرى هێلى ناسنى تورکیاوە. هێلى دووہم كە هێلىكى تەماو ناوخۆییە كە بەغدا بە بەسرپوہ دەبەستتەوہ. درێژایى هێلى ناسنن لەعێراق دەگاتە (٢٠٢٩) كم. پێش ھێرشى عێراق بۆسەر كوێت عێراقیەكان دانوسانیان لەگەڵ تورکیا و كوێت و عەرەبستانی سعودى ھەبوو بۆ خستەكارى پڕۆژەيەك كە دیزاینكرا بوو بۆ دامەزراندنى هێلى ناسنن كە نەم چوار ولاتە بەمەكموہ ببەستت، كە لەراستیدا بەگەرخستنى هێلى ناسنى نەروپایە بە كەنداوہوہ.

بەندەرەكان و رینگا ناویەكان: گەشتنى عێراق بە ناوی كەنداو لەرینگای نەو كەنارە تەسكەى كە درێژەيەكەى تەنیا (٤٨ كم). نەم هێلى كەنارە توانای نابوورى و سەربازى زۆر كەم و نالەبارە تا نەو شوێنەى كە بۆ فراوانکردن و كارایی بەندەرەكان ھەروەك بەندەرى فاو و بەكر و نۆم قەسر كە لەماوہى دوو تا دوازدە میل لەكەنارەوہ دوورە وەزۆرتر پۆلى ترمینالى نەوتى دەبینن.

بە شێوہیەكى گشتى واقعیەت عێراق نەوہیە كە توانای بەندەرى كەمى ھەمە و نەمەش كاریگەرى لەسەر ناستى بازرگانى دەرەكى عێراق ھەمە، نەمەش بۆتەھۆى بادانەوہى بەلای وشكانیدا لەرینگای سوریا و تورکیا و نەردەنەوہ. سەرەرای بەندەرى بەسرە لەكەنداو، كە چەند جارێك فراوانكراوہ، بەندەرىكى تازەتر لە نۆم قەسریش دروستكراوہ تارەكو فشار لەسەر بەندەرى بەسرە كەم بكاتەوہ.

بەسەرئێخان لەوێ کە ئاستی گەیشتنی عێراق بە کەنداوی فارس لەسەردەمی جەنگ لەگەڵ ئێراندا زۆر کەم بووەوە، چالاکی بەندەری لەدەیهی نوێ دەکەندا بەشیوەی جدی کەم بووەوە. بەدریژایی جەنگی ئێران عێراق نەم رووبارە (شەتولعەرب - وەرگی) پڕبۆتەو لە مادە تەقینەو و نامیز و کەلپەل و بەلەمی نقومبوو، بۆیە توانای کەلک لیوەرگرتنی لەبار و کارا نییە، پیش دەستپێکردنەو کەشتیوانی لە شەتولعەرب پتویستە رووبارە کە لەبەلەم و کەلپەلی نقومبوو پاککێتەو، نەم کارەش چەندین ساڵ دەخایەنیت.

سەبارەت بە ڕێگای ناوی ناوخیی، دەوڵەت لەهەولداپە کە دیخە و فورات بە شارپێگای سەرەکی گواستەو و گەیانندی وشکانیەو بەستیت و پەرەییبەدات، بەلام بەهۆی قورسی و گەورەیی پڕۆژە کە و تیچوونی زۆرەو تا نیتسا سەرکەوتنێکی نەوتۆی بەدەست نەهێناوە.

هەلبەت بە پاککردنەو و لێدانی کەمناڵی کەشتیوانی کە لەبەشتیکی رووباری دیخە لەباشوری بەغدا نەبەجەم دراو، توانای گواستەو لەناستیکێ سنورداردا لەنێوان بەغدا و عەمارە بەدەشتاتوو.

ڕێگای ناسمانی : تا سالی (١٩٨٨) عێراق دوو فڕۆکەخانەیی نێو دەوڵەتی هەبوو، لەبەغدا و بەسەر، سییەمیان لەلایەن کۆمەڵەکانی گەورە فەرەنسیەو لەبەغدا دروست دەکەیت. ڕێگای ناسمانی عێراق پیش هێرشێ هاوێمانەکان بۆ سەر عێراق پێکەاتبوو لە (٣٠) فڕۆکەیی نەتوونوف و نایلویشینی روسی و (١٤) فڕۆکەیی بۆینگ و ژمارەپەک فڕۆکەیی بچوکی نەفەرەبەر. بەهۆی گەمارۆی شابووری و قەدەغەکردنی فڕین لەسەر عێراق لەلایەن ڕێکخراوی نەتەو یەکگرتووەکانەو، فڕینی فڕۆکەیی دەرەکی بۆ نەم ولاتە و فڕینی فڕۆکەیی عێراقی بۆ دەرەو تارادەپەک لەکارکەوتوو. هەروەها بەهۆی دروستکردنی ناوچەیی دژە فڕین لەبەگور و باشوری ولات، لەرووی کرداریەو فڕینی ناوخیی وەستاد.

قەرزو زیانەکانی هەردوو جەنگ :

جەنگی عێراق ئێران تیچوونێکی زۆر لەسەر عێراق کەوت. لەسالی دوووەمی جەنگدا هەموو تیچونەکی گەیشتە (٢٣,٦) ملیارد دۆلار. لەگەڵ ئەوێ عێراق پێشبینی کردبوو کە جەنگ لەگەڵ ئێران دوای ماوەیەکی کورت تەواو دەبێت و سەرکەوتن بەدەست دەهێنێت، بەلام نەم پێشبینیە هەلە دەچوو. بۆ ڕیگرتن لەنارەزاییەتی ناوخوا بەهۆی زەرەری زۆر کە بەر هێزی عێراقی کەوتبوو، حزبی بەعس شتوازی وای هەلبژارد کە تیچوونی زۆری بۆ دروست کرد. نامانجی ئەو بوو کە زیانی مۆزی چ لەبەرەکانی جەنگ و چ لەپشتی بمرە جەنگ بەکەمترین ئاست بگمەینیت. لەبەرەکانی شەڕدا حکومەت هەولیدا سوودی زیاتر لەنامیزی جەنگی وەرگرت (کە لەهێرشەکاندا زۆربەیی نەوانە لەناوچوون)، هەروەها لەپشتی بمرەکانی شەڕەو هەزاران دۆلار دەدرا بە خێزانی نەو سەربازانەیی لەشەڕدا دەکوژران. سەرەرای ئەو سود وەرگرتن

لەکرێکارانی بیانی لەجێگای ئەو کرێکارە عێراقیانەی ڕەوانەی بەرەکانی جەنگ دەکران بۆ ئەوەی خەلکی لەبەاری خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتی و ئابووری کەموکورتیان نەبێت.

لەبارەی ئەو زەرەر و زیانانەی کە بەر عێراق کەوت لەئەنجامی جەنگی عێراق نێراندا، ژمارەیەکی وردمان لەبەر دەستدا نییه. بەلام دامەزراوەیەکی یابانی بە ناوی ئابووری پۆژەهلانی ناوەراست توێژینمۆهەکی کردووه لەماوهی سالانی (١٩٨٠ تا ١٩٨٥) زیانەکانی عێراقی لەماوهی جەنگدا بە (٢٢٦) ملیارد دۆلار داناوه.

دوای ئەوەی جەنگی عێراق نێران بۆ جەنگێکی فراوان گۆرا و یارمەتی ولاتانی کەنداو بەهۆی دابەزینی نرخێ نەوتەوه لەدهیهی هەشتاکاندا کەمبۆه. عێراق بۆ دابینکردنی تێچوونی قورسی جەنگ پووریکرده ولاتانی پۆژاناوا. لەسالی (١٩٨٨) ناماریکی وردمان لەبارەی قەرزەکانی عێراقەوه لەبەردەستدا نییه، بەلام پەسپۆزان پێشاناوایو کە لەسالی (١٩٨٦) رێژەی قەرزەکانی سەر عێراق گەشتۆته (٥٠) ملیارد دۆلار. ئەم پرە تا (٨٠) ملیارد دۆلاریش چاوەروان دەکریت. نزیکە (٣٠) ملیارد دۆلاری قەرزێ عەرەستانی سعودی و کویت و باقی مێرەشینەکانی کەنداوه کە بەشێکی زۆری ئەمانە دروست بووه بەهۆی فرۆشتنی نەوتی خاوهوه لەبەرژۆهەندی عێراق.

تێکچوونی هاوسەنگی تەرازووی بازرگانی عێراق لەدهیهی ئەوەدەکاندا بووههۆی ئەوەی ئەم ولاتە زۆرتر پەنا بۆ پتووستی دەرەکی بەریت بە مەبەستی پرکردنەوهی کەموکۆریەکانی. هەندێک لەقەرزپێدەرانی پۆژاناوا بە مەبەستی ئەوەی حکومەت عێراق لەپووی ئابووریەوه خۆی لەسەر پێ راگریت تاوهکو بتوانیت قەرزەکانیان بۆ بگێریتەوه بەردەوام بوون لەسەر قەرز پێدانی ئەم ولاتە، بەلام هەندێک لەوانە وردەورده خۆیان لەبازاری عێراق کێشایهوه و هەندێک لەقەرزەکانیان هەڵپەسارد.

کەشەنەوهی ئەو ولاتانە بووههۆی ئەوەی ولاتانی وەک کۆریای باشور، بەرازیل، هندستان، یۆگۆسلاڤیا و تورکیا لەهەولێ بە پەلەدا بن بۆ پرکردنەوهی شوێنی ئەو ولاتانە و کالاکانیان بنێرن بۆ عێراق، یەکییتی سۆڤییتیش قۆلی لێهەلماڵی لەرێگای شەک و کارگوزاریهوه قەرزێ درێزخایەن بە عێراق بەخشی.

لەگەڵ دەستپێکردنی جەنگی دووهەمی کەنداو قۆناغێکیتر لەزەرەر و زیانی گەوره بەر عێراق کەوت. لەم جەنگەدا زۆر لەدەزگا و دامەزراوه سەرەکیەکانی ئەم ولاتە وێرن بوو، لەگەڵ دەستپێکردنی گەمارۆی ئابووی نەتەوه یەکگرتووهکان لەسەر عێراق، هەموو بەشە ئابووری و خزمەتگوزاریەکان ولات توشی زەرەری گەوره یان کاولبوون بووهوه.

ناسوی نایندهی نابووری عیراق :

به‌شيوه‌ی گشتی له‌ماوه‌ی بیست سالی جه‌نگ و گه‌مارۆی نابووری ریت‌ک‌خراوی نه‌ت‌وه به‌ک‌گرت‌وه‌کان نه‌و زهرده‌ی بمر عی‌راق که‌وت‌وه‌و زیاتره له (۱۰۰۰) ملیارد دۆلار، نه‌مه‌ش چ‌م‌ندان سالی پت‌ویسته تا بارود‌وخ‌ی نابووری عی‌راق ب‌گ‌م‌ریت‌وه‌ه باری ئاسایی خۆی.

نابووری عیراق له گمراڼه وهی بۆ بازاری جیهانی نموت، به خیرایی ده گۆږیت بۆ هاورده کاریکي
گرنگی بهره می کشتوکالی و پیشه سازی.

لەنێتادا، (سالی ۲۰۰۲ — وه‌گێڕي) نایندە ی ئابووری عێراق نانی‌دواری. هه‌تا کۆتایهاتنی گه‌مارۆی ئابووری پێک‌هراوی نه‌ته‌وه یه‌گه‌رتو‌ه‌کان دوا‌که‌وت، پێشه‌سازی و ژێرخانی ئابووری و کشتوکالی نهم ولاته وێرانتر ده‌بێت و عێراق له‌ناینده‌دا زۆرتر ده‌که‌وته ژێر ده‌سه‌لاتی هێزه ده‌ره‌که‌گانه‌وه. کاتێک گه‌مارۆی ئابووری نه‌مینیت، عێراق بنیاتنان و په‌ره‌پێدانی پێشه‌سازی نه‌وت که زه‌ره‌ری زۆری به‌رکه‌وتووه ده‌خاته نه‌وله‌ویه‌تی کاره‌کانی‌مه‌وه، چونکه نهم پێشه‌سازی به‌ گه‌رنه‌گه‌رتن و تاکه سه‌ره‌چاوه‌ی دابه‌رکردنی ده‌راهمه‌ت بۆ بنیاتنان‌مه‌وه و په‌ره‌پێدانی یواره‌کانی‌تر ده‌ژمێردێت.

سروشیه که عیراقیکی لاواز، لههنگاونانی بۆ بهره‌مه‌نه‌ن و فرۆشتنی ههرچی زیاتر نه‌وت نه‌گهر له‌چوارچه‌یه‌ی به‌رنامه‌ی ئۆپیکدا نه‌بێت، سیسته‌می کاری له‌ناوچه‌که‌دا پروبه‌پرووی مه‌ترسی ده‌کاته‌وه. هه‌روه‌ها دوا‌ی کۆتایی هاتی گه‌مارۆی نابوو‌ری، عیراق به‌ جدی هه‌ولتی خۆی ده‌خاته کار بۆ بنیاتنانه‌وه‌ی تایبه‌عمه‌ندی خۆی و هه‌له‌وه‌شاندنه‌وه‌ی بریاره سه‌ینراوه‌کان به‌سه‌ره‌یدا.^{*}

بارودوخی عیراق له سهردهمی جهنگی ساردهدا :

تا پیش ده‌یهی هفتاکان، عیراق به‌هۆی سنوری ناوی گهنداوی فارسی، شریته جوگرافیه‌کی نه‌یتوانی له‌شمیری عمره‌ب نیرانیلدا وه‌ک ولاتانی میسر، سوریا و ئه‌رده‌ن راسته‌وخۆ بجیته‌ جه‌نگه‌وه، له‌و گرنگیه‌ تایبه‌ته‌ی هه‌یه‌تی سوودمه‌ند نه‌بوو، له‌راسیدا رۆلی (به‌راویژی) بینی. ته‌نیا له‌ده‌یه‌ی هفتاکاندا بوو دوا‌ی گه‌مارۆی نابووری نه‌وتی عمره‌بی له‌سالی (۱۹۷۳) و زیاده‌بونی ده‌رامه‌تی نه‌وتی، هه‌ولیدا وه‌ک هه‌ژنکی هه‌رمی ده‌رکه‌وێت.

بۆگەشتن بىر نامانجە لىرىنگاى واژۇكردىنى پەيوەندى دۇستايەتى لەگەل يەكىتتى سۇقۇت پىشۇو،
 ھەوليدا سۇپاي غىراق كە تا نەو كاتە وەك سۇپايەكى دۇشۇرش دۇمىردرا بە دەستى دەسلەتمەو
 رىكبىخات، لەبەر نەم ھۆيە چەكى زۇرى كېرى و يەكەى زىيۇشى و لوجىستى لىسۇپادا لەسەر بىنەماى
 پەرۋەردەى سۇپاي روۋسى دامەزراند.

(*) نەمە راستە ھەروەك دەبینن ئیستا عێراق دواى ھەلوەشانخەوەى تۆرەى بپارەکان لەھەولێ جەدیالیە بۆ دەرچونی لە بەندی ژمارە (٧) . وەرگێڕ.

سڀ پروڊاوى گرنگ لاسالانى (۱۹۸۰-۱۹۸۷) له ناوچه كه بووهوځى دهرکهوتنى سهرزکى عىراق بډ گمىشتن به دهسلالتيكى همرى لى لى ناوچه كه و زه مینه ى گونجاوى رځه خسان بډ گمىشتن بهم نامانجه، نمو سڀ پروڊاوه گرنگه برىتوبو له:

* رىکهوتننامى کامپډ لى لى توان مىسر و نىسرائىل، كه بووه هوځى گوشه گىرکړدى مىسر له جيهانى عمره بى و نىسلامىدا. له کاتىکدا مىسر وه گرنگترى ولاتى جيهانى عمره بى واپور، بهشپوهى کاتى پىگه ى خځى له ده ستدا، له بهر نه وه بډ شاپى باشر بډ مانزوى سياسى عىراق دروست بو.

* داگىرکړدى نه افغانستان له لايه نى يه کىتى سڅىتى پىشووه، كه عىراق تاراده يه ک ناپازى بوو له م هىرش و داگىرکاريه، نه م ش واکىر د متمانى ولاتانى رڅژناو زڅرتى به لای خځىدا راکىشت.

* سهره لى لى شڅى نىسلامى لى لى توان لى سالى (۱۹۷۹) كه له ه موو پروڊاوه کانىتر گرنگتر بوو، وه بووه هوځى بهر يه ککهوتنى ترازوى هىز له ناوچه که دا به تايهت لى لى توان نىران و عىراقدا. عىراق له ه ولدا بوو له م بهر يه ک کهوتنى هىزانه سوود وه رگىت، هر له بهر نه م بهو هىرشى خځى ده ستىکړد بډ سمر نىران له پىناوى به ده ستىتانى ده سلات به سمر ه موو شى تلعه رب و ناوچه ى خوزستان كه پىوست بوو بډ گڅړىنى بډ هىزىکى همرى. جىنگى هشت ساله، له گىل ه لى به زوودا به زيه که يدا له کڅتايدا نى توانى نامانجه کانى عىراق به ده ست به نىت. نه م ولاته همره وه چڼ له سهره تاي جىنگدا گمىشتنى به نارى نځوده ولته سى سوردو بوو، وه بډ پميوه نځىکړد به جيهانى دهره وه و گواستنه وى نه وت و کالآ پىسه مازيه کان ناچار بوو وابه ستى تڅړى گواستنه وه و گىاندنى ولاتانى دراوسى بىت.

له جياتى وه گرتنى وانه و عه قل به هوځى سمر نه کهوتنى له جىنگدا و پىشاناننى نىهت پاکى له سياسه تى دهره کىدا دواى کڅتايهاتنى شىر نامانجى به ده ستىتانى رڅپىرايمتى ناوچه كه له لايه ن عىراق موه هر بهر ده وام بوو، بډيه نه عجاره يان په لامارى کڅتيدا و نه م له شکرکىشيه ش کىشيه کى گه وره ى بډ نه م ولاته دروست کړد. هر چىنده تىکشکانه کانى عىراق بووه هوځى پاشه کىشىکړدى له م يدانى همرى و نځوده ولتيدا، به لآ م له بهر نه وى عىراق ه م شى وه نه کتمرى سياسيه خاوه نى بايه خ و گرنگى خڅيه تى بډيه عىراق بډ گمىشتن به هىزىکى همرى ه نگاوتى ناوه كه ه منځىکان ناماڅه ى بډ کراوه.

پىشکهوتنى عىراق له بوارى چه کى نه تومىدا:

په کىنک له نامانجه کانى حىزى به عس دواى گرتنه ده ستى ده سلات له عىراق، گڅړانى بوو بډ ده سلاتىکى خاوه نه توم له ناوچه که دا. له م بواره دا به درڅاى جىنگى نىران عىراق، پىشکهوتنى باشى به خڅيه وه بىنى. به تىروانين له وى كه سمرچاوه ى زانىارى رڅژناو له بهر ده ستى چالاكى نه تومى عىراقدا بوو، هىزى نه تومى نه م ولاته يه که عجار له سهره تاي جىنگى عىراق نىراندا له لايه ن فرڅه نىسرائىليه کانموه بډر دمان کرا، به لآ م دواى بنىاتنه وى دهرکهوت بډ ده ستىه ک له رڅپىکخراوى نه توه يه کگرتوه کان كه

عیراق زۆر لمو زياتر كه چاوهروان دهكرت گهشه داوه به چهكي نهتۆمى. بهپى بۆچوونى ههندىك لهپسپۆرانى سياسى و سهربازى، نهگهر هيرشى هاوپهيمانان بۆ سر عيراق نهنجامنهدرابه و پشكيني ريكخراوى نهتوه يه كگرتوهكان لهم ولاته بهدواى مهسهلى نهتۆمى نهبايه، نهه ولاته بهزووبى دهبوو به خاوهنى چهكى نهتۆمى.

ياريدهدهرى وهزيرى دهدهوى نههمريكا ناشكرايكرد، كه پڙيمى عيراق بۆ دروستكردى چهكى نهتۆمى و جىگيركردى تهنيا (٢ تا ٨) مانگى پيويسته و سوودى لهيارمهتى (١٥٠٠٠) پسپۆرى نهتۆمى وهگرتهوه.

مك جۆرج باندى كه يهكيك بوو لهراويزوكارانى ناسايشى نهتوهى نههمريكا، سهبارت به پڙوهى چهكى نهتۆمى عيراق و بارودوخى ناوچهكه دهريدهخات كه ئۆپراسيۆنى گمردهلولى بيبان، دنياى نهتۆمى به ناراستهيهك سازدا و بهرهو دنيايهكى نامنتر و جىگيرتر برد. لهه بارهيهوه هيرى هاوپهيمانان لهكاتى هيرشى ناهمانيدا بۆ سر عيراق بۆردومانى بنكهى نهتۆمى عيراق بوو به يهكيك لهئامانجه سهركيهكانيان. سهراپاى نهوش عيراق لهبوارى تهكنهلۆجياى سهريازيدا پيشكهوتنى بهرچاوى بهخۆيهوه بينيبوو. نهه كارهش بووههوى نهوهى زههينه بۆ بهدهستهتنيانى چهكى نهتۆمى لهپنگاي بهكارهتنيانى كۆمپيوتهروه زۆر پيشكهوتوو بوو بۆ نهنجامدانى ژميريارى پهيوهست به خيزايى و وردى زياتر سود له تهكنهلۆجياى تازه وهگررا كه لهبنكه و تيشكى ليزهر بۆ پستاندننى يۆزانيۆم سوودهوهگررا.

پيشكهوتنى عيراق لهبوارى چهكى كيميايى و بايهلۆجيدا:

يهكيكتر لهو دهزگايانهى كه عيراق بۆ بهدهستهتنيانى بالادهستى ناوچهيى ههولى بۆ دهدا، چهكى كيميايى و بايهلۆجى بوو، ههولهكانى لهبوارى دهسكهوتنى نهه چهكه ناسانتر بوو به بهراور به چهكى نهتۆمى. لههاوهى جهنگى عيراق ئيراندا، عيراق بهشيوهى بهرفراوان نهه چهكهى دژى هيزهكانى ئيران و كوردهكانى عيراق بهكارهتينا، به شيوهيهك كه لهكاتى بهكارهتنيانيدا لهشارى ههلهبجه ههموو نهوانهى له شارهكه مانهوه شههيد بوون، له نهنجامى بهكارهتنيانى چهكى كيميايى لهلايهن عيراقهوه، مهسهلى چهكى كيميايى وهك چهكى كۆكوژ بهكارهتنيانى بهپى پڙۆتۆكۆلى جنيف (١٩٢٥) قهدهغهكراوه، بۆ جارتيكتر ههولندا لهكونفرانسى چهك دامالين لهجنيف، كونفرانسيك بيمستريت به مهبمستى قهدهغهكردى نهه چهكه. بهلام تا نهو جىگايهى كه لهو كاتهدا لهدژى بهرژهوهندى زلهيزهكان بوو، نهه دانوسانه به نهنجام نهگمشت.

دواى نهوه چهندين ههنگاوهر بۆ قهدهغهكردى بهكارهتنيانى نهه چهكه لهلايهن فهرهنا و نوسترالياوه نرا، كه نهنجاميكي نهوتۆى نهبوو، بهلام لهداويدا لهژير فشارى گشتى نيودهولهتيدا كونفراسيۆنى كۆمهلى بۆ ههلهشاندنهوى تهواوى نهه چهكه بهسترا.

له نه نځامی کرداری پشکین له عیراق، دهرکهوت که نهم ولاته چالاکي بڼه دهسته پنهانی چه کی بایه لږجی همبووه. به پیتی نهو لیکولینه وانه دهرکهوتووه که پینج ولاتی رږژه لاتی ناوه رپاست خاوه نی چه کی بایولرچین که به کیک لهو ولاتانه عیراقه.

پیشکته وتنی عیراق له بواری موشه کی دورمه ودا:

له م دوو دهیه ی دوایدا گواسته وهی ته کنه لږجیای موشه کی دورمه ودا له رږژه لاتی ناوه رپاست تاییه تمندی خوی همبوو. عیراقیش لهو ولاتانه ی ناوچه که بوو که سوودی له گواسته وهی نه م ته کنه لږجیایه وهرگرت و له رږگای هاوکاری ولاتانی وهک رووسیا، نمرجه تین و میسروده. به جوری که نهو پیشکته وتنی له م بواره دا به دهسته پنهنا بوو، له کاتی جهنگی عیراق نیران دژی شاره گه ووه و بچوکه کانی نیران به کاریه پنهنا، له کوتایی جهنگدا کاریگری گه ووهی له به رږژه ونندی عیراق همبوو. همره ها له جهنگی دووه می که نداو عیراق هملیدا له رږگای به کاریه پنهانی نه م چه که وه نامانجه کانی له نیرانیل و عمره بستانی سعودی پیچکیت.

به شیه به کی گشتی له کوتایی جهنگی عیراق نیران و له نه نځامی نهو پیشکته وتنی عیراق له بواری پهره پنهانی چه کی نه تومی، کیمیایی، بایه لږجی و موشه کی دورمه ودا به دهسته پنهنا بوو، نهم ولاته ی وهک هتیریکی همریمی دهرخست، به جوری که نه گمر له جهنگی دووه می که نداو نه شکایه و چاودیری و پشکیننی چه که کانی و تیکشکاندنن نه کرایه، ناوچه که و نیران روو به رووی کیشه ی زور ده بوونه وه.

شوننی عیراق له جیو ستراتیجی و شکانی پیش کوتا پنهانی جهنگی سارو:

پیش هملوه شانندن وهی به کیتی سؤفیت، عیراق وهک بالی راستی به کیتی سؤفیت بوو، که وهک فشار بڼه سمر رږژناوا له رږژه لاتی ناوه رپاست دهرده کهوت، جیو ستراتیجی به کیتی سؤفیت له سمر نهو بنه مایه جیگیر ببوو که رږژه لاتی ناوه رپاست له دوو لاره (باله وه) گه مارو بدریت. بالیکیان نازهر بایمانی نیران، عیراق، سوریا، رږژه لاتی دهریای ناوه رپاسته و باله که میتر نه فغانستان، نیران و دهریای عومان تا گه روی هورمز ده خاته ژیر کونترولی خویه وه.

عیراق و سوریا دوو ولاتی گرنگ بوون له ستراتیجی به کیتی سؤفیتی پنهو ودا، که به به لگه ی جیو ستراتیجی بوونه ته شوننی پاریزگار یکردنی نه م زله تیره. له کوتایدا له لایهن عمره به کان به به لگه ی جیوپوله تیکی که زورتر له مه سه له ی په یوه ند به کورده کانه وه سمرچاوه ده گریتر گرنگیان زیاتر بوو. به هه مان ناراسته نفوزی تیوری سمر بازی عیراق بڼه به کیتی سؤفیت جیگای سمرنج و گرنگی بوو، هملیده دا که بڼه به دیه پنهانی نامانجه کانی خوی گورانکاری پیوست له م تیوره دا نه نځامدات.

له تیوری سمر بازی دا زیاتر له چوار بابته جیگای سمرنج بوو که بریتیبوو له شوننی جوگرافی، توانای سوپایی، ناماده کردنی چهک و که لوبل و راهیتان.

به سمرغبدان له‌وهی که شوینی جوگرافی عیراق ینکه‌هاتووه له‌به‌ریونزومی و دهستانی، به‌هیزکردنی هیزی زرییۆشی عیراق زیاتر ده‌که‌وێته ژیر چاودیری ڤووسیه‌کانه‌وه. بۆیه عیراق له‌ڤووی توانای زرییۆشی و ژمارهی تانکه‌وه ڤووه یه‌کیک له‌ولاته به‌هیزه‌کانی ڤۆژه‌لاتی ناوه‌راست، به‌جۆرێک نهم ولاته ڤووه خاوه‌نی (۲۰۰۰) تانکی ڤووسی، له‌گرتنه‌به‌ری نهم سیاسه‌ته، ڤووسیه‌کان هه‌موو تییینییه ستراتیجیه‌کانیان له‌به‌رچا‌و‌گرت به‌شێوه‌یه‌ک له‌بارودۆختیکی قه‌یراناویدا ڤووسیه‌کان نهم توانایه‌یان هه‌ڤوو که که‌موکورتی عیراق له‌کاتی پێیستدا پرېکاته‌وه.

له‌لایه‌کی‌ترو به‌هۆی که‌می که‌نا‌را‌وی عیراق له‌سه‌ر که‌ندا‌وی فارسی، چه‌ک و که‌مه‌سه‌کان به‌جۆرێک دابنکران که له‌گه‌ل بارودۆخی جوگرافی نهم ولاته‌دا بگو‌نجی‌ت. به‌م هۆیه‌وه سوپای عیراق ڤووه و هیزی وشکانی و نا‌هانی ڤۆشت به‌هۆی پێیستی ستراتیجی هه‌موو شتی‌ک له‌خزه‌تی هیزی وشکانیدا ڤوو. راهێنانی هیزه‌کان چ له‌ڤووی تاکتیک و چ له‌ڤووی ته‌کنیکه‌وه به‌پیتی بنه‌مای په‌روه‌رده‌ی هیزی ڤووسی راهێنان.

هه‌نگاوێکی‌تر که‌نرا ها‌ونا‌هه‌نگی نێ‌وان ناما‌نجی ستراتیجی و ناما‌نجی جی‌پۆله‌تیکی ڤوو. له‌کاتی‌که‌دا له‌بر‌دو‌ودا کورده‌کان وه‌ک نا‌ه‌را‌زی ده‌ستی ڤووسه‌کان ڤوون^{*}، به‌لام لێره‌دا یه‌کی‌تی عیراق بۆ یه‌کی‌تی سۆفیت گرنگی تابه‌تی خۆی هه‌ڤوو. نهم هه‌له بۆ ڤۆی‌می عیراق دروست ڤوو که به‌نا‌ره‌زوی خۆی کورده‌کان سه‌رکوت بکات و له‌نا‌ویان به‌ریت. نهم سیاسه‌ته به‌ته‌وا‌وی له‌گه‌ل سیاسه‌تی ڤۆژنا‌وا و به‌تابه‌تی ولاته یه‌که‌گرتو‌وه‌کانی نه‌مه‌ریکا بۆ مانه‌وه‌ی یه‌کی‌تی خاکی عیراق ها‌و‌را‌ڤوو، له‌به‌رامه‌به‌ر نه‌مه‌دا عیراق و ڤوسیا کۆمه‌کی کورده‌کانی نێ‌ریان ده‌کرد. به‌شێوه‌ی گشتی به‌پیتی نه‌وه‌ی هه‌رلایه‌کیان کاریگه‌ری له‌سه‌ر جی‌پۆله‌تیکی نه‌م‌یتر هه‌یه، لێره‌دا نا‌کوکی له‌نێ‌وان جی‌پۆله‌تی‌ک ڤۆژنا‌وا و جی‌ستراتیجی ڤۆژه‌لات ده‌که‌وت.

* کورد هیچ و مەختێک نامەرازی دەستی ڤووسەکان نەبۆوه، بە‌پێچه‌وانه‌وه نه‌ه‌نده‌ی کورد له‌ده‌ستی ڤوسیا و یه‌کی‌تی سۆفیت زه‌ره‌ری کردبووه نه‌ه‌نده قازانجی نه‌کردوه، به‌لام نوسه‌ر نهم ناما‌زه‌یه‌ی زۆرتر بۆ سه‌رده‌می کۆماری مه‌هاباده، هه‌رچه‌نده کورده‌کان له‌و سه‌رده‌مه‌ش هه‌ر له‌لایه‌ن ڤووسه‌کانه‌وه پش‌تیا‌ن‌تێکرا و له‌به‌رامه‌به‌ر سوپای ئێ‌رانی بێ‌یشت و په‌نا مانه‌وه – وه‌رگێز.

تویژینهوه له پوځي جيوپوله تيكي عيراق له سياسي ته دهره وهی نه وولاته دا:

عيراق وهك يه كيڅك له ولاته گرنگه كانی روزهه لاتی ناوه راس ته، خاوه نی گرنگی جيوپوله تيكي تايه ته. نه وولاته كه وتوته يه كيڅك له گرنگ ترين شوينه جوگرافيه كانی جيهانه وه. له قوناغی جياوازی ميژوودا جينگای سمرنجی كومه لای جيهانی بووه، به تايه ته زلهيزه كانی جيهان.

هه لكه موهی جوگرافي كه بريته لمر و بمری زهوی، به رزيونزمی، ناوه هوا، شوينی ولات و شتو دی زهوی، لمر استيدا به يه كيڅك له به نه ما گرنگه كانی هيز ده ژمي دريت. هه نديك له بمر مه ندان و زانا يانی زانستی جيوپوله تيكي كه زاناياریان له سر بارودوخی جوگرافي و سياسي ولاتان هه يه. له وېروايه دان كه بارودوخی جوگرافي لمر استيدا هه موو سياسي ولاتيک دياريد ه كات. له وانه ده توانين نامازه بو ماكندهر له بمر يتانيا و هاسه وفمر له نه لمانيا بكه ين.

هه روه ها سپېژان و زانا يان تري بواری سياست له وانه جوگرافيزانی سياسي به ناوی (سپايكمن)، پروفيسور (هانس مورگاتا) و تويژه رې نه لمانی (رودلف ناشتاين) و (گېروفيشر) هه لكه موهی جوگرافي وهك يه كيڅك له و فاكتمرانه داده نين كه هيزی ولاتی له سر بينا كراوه.

ناپليوني ش له وېروايه دايه كه سياسي دهره وهی همر ولاتيک به پتي بارودوخی جوگرافي نه وولاته دياريد ه كريت.

به پتي نه م بچونانه ی سهره و دنيابين، كه فاكتمری جوگرافي له ديپلوما سي و ستراتيجی جهنگدا كاريگمري هه يه و به هزی نه ووه ده توانين پيش بينی بكه ين كه نايا خاکی ولاتيک ده پته مه يدانی صملانی يا وهك سمرزه مينيك ده پته جينگای ريزگرتن.

ولاتی عيراق له وروی پينگی جوگرافي تايه ته خويه وه، هه م سمرنجی نه واني تري به لای خويدا راکيشاوه و هه م بژه هزی دروستك مري روودا و كاره سات كه راستی بوچوونی لايه نگرانی جيوپوله تيكي ده سه لينيت.

جيوپوله تيكي و نهوت:

بوونی يه ده گی نهوت له عيراق له گه ل شوینی جيوپوله تيکی عيراق له سر ناستی ناوچه كه و ده ورو بهر گرنگی زوری پيه خشيوه. عيراق وهك يه كيڅك له ولاتانی نارنده دهره وهی نهوت، ده توانيت كاريگمري زوری له سر بازاری جيهان هه بيت و هه روه ها بو به گمر خستنی پيشه سازي نه و ولاتانه ی پيوستيان به نهوته فرو شياريکی سهره كيه. نهوت خوینی پيشه سازي موديرنه، عيراق كه وتوته گرنگ ترين ناوچه ی نهوتيه وه كه ده توانين وهك به شيك له دلی ناوچه ی كنداوی فارس نه م خوینه بسورپنيت. به هزی بوونی سمرچاوه ی گهره ی نهوت له عيراق، نه و توانايه ی به عيراق به خشيوه كه بتوانيت له گزړانكار يه جوړاو جوړه كاندا كه له روزهه لاتی ناوه راس ته روويداوه وړلی هه بيت. نهوت بژه هزی دروست بوونی هه نديك

لهولالتانی پۆژیهلاتی ناوهراست، نەوت کاریگەری ھەبوو لەسەر دیاریکردنی سنوری سیاسی لەوشکانی و لەناویدا. چونکە نەوت لەبەھیزکردنی ناھەسەنگی جوگرافی دەرامەت پۆلی گەورەیی بینیو، لەگۆڕانی ھەسەنگی ھیز لەناوچەکە زۆر کاریگەر بوو. جارتیک بزوتنەری ناکۆکی نێوان دراوسێکان و جارتیک بۆتە جینگای ھاوکاری لەناوچەکەدا، نەوت کە بەشاداماری ژبانی بەشینک لەمقوناغی نوێی پێشەسازی دەژمێردریت، بۆیە گرنگیەکی نێودەولەتی بەم ناوچەیە بەخشیو.

لەخاکی عێراقدا (بەھۆی زۆر بیردەکان و کەمی قۆلیان و پێژەییەکی زۆر لەڕووبەرێکی بچوکدا، کەمە پشکنین و گەڕان بەدوای نەوتدا تێچوونی کەمە) و ھەرەھا (توانای بەرھەمی چالە نەوتەکان زۆر بەرزە) بۆھوونە لەعێراق تێکڕای ناوەندی بەرھەمی ھەر چالە نەوتیک (۱۳۴۸۰) بەرمیل نەوتە لەپۆژێکدا، لەبەرامبەردا تێکڕای بەرھەمی چالە نەوتیک لەولائە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا تەنیا (۱۷) بەرمیل نەوتە لەپۆژێکدا.

گرنگی جیوپۆلەتیکی عێراق :

سێر ویلسون فەرمانداری گشتی سیاسی ناوچەکە لەسالانی داگیرکردنی عێراق لەلایەن بەریتانیایە، سەبارەت بە گرنگی ستراتیجی عێراق ووتووەتی ^۱ کلیلێ تەواوی ناوچە ستراتیجیەکان لەبەغدا و نێمە بە داگیرکردنی عێراق توانیمان خەنجەر لەجیھانی نیسلام بەدین و بەم ڕینگایە دەتوانین ڕێبگری لەکۆبوونەوەی مۆسڵمانان لەپۆژیهلاتی ناوهراست لەدژی نێمە. بۆ نێمە سەلمێنراوە کە سیاسەتی نێمە لەکاتی ناستیدا دەبێت پارێزگاری لەم ولاتە بکەین، چونکە بۆ نێمە (میسۆپۆتامیا) وەک بزمارێک وابە، کە چاودێری ھەموو ولاتانی ژێردەستی بەریتانیا لەناوچەکەدا دەکات. بۆیە نابێت لەگەڵ ولاتانی عەرەبی یان ولاتانی نیسلامی یەکبەگرت، بەلکۆ دەبێت بە نەندازەیی پتووست لەوانەو دەوربێت.

وادەبێرنێت ئەمڕۆش پۆژناوا و لەسەرویانەو ئەمەریکا توانیویەتی پەیی بە گرنگی ستراتیجی و شوێنی جوگرافی عێراق بەریت و بەھەمان ناراستە ڕێبگری لەیەکیستی نەتەوایی مۆسڵمانەکانی ناوچەکە، تالانی و بالادەستی بەسەر سەرچاوەکانی نەوتدا لەکەنداوی فارس، بە تاکتیک و شیوەی جۆراوجۆر عێراقی توشی زەلیلی و داھاویکردووە و ھەولەدات کە عێراق وەک ولاتیکی نەفرەتلیکراو لەناو ولاتانی ناوچەکە پێشانبەدات و بەم شیوەیە نوو بزمارەیی کە دەتوانیت چاودێری ھەموو ولاتانی ناوچەکە بکات، کۆنترۆلی بکەن.

لەدوای جەنگی دووھەمی کەنداو و تێکشکانی عێراق لەلایەن ھیزی ھاوبەیانانەو بە سەروکایەتی ئەمەریکا، عێراق دووبارە وەک ناوچەیەکی ستراتیجی بۆ پۆژناوا کەوتە ژێردەستی و کۆنترۆلی ئەوانەو، بۆنەوێ لێرەو بەگەن بەم ناھانجانی خوارەو:

(۱) کۆنترۆلی ناشتی عەرەب نیسرائیل.

(۳) پيشاندنی عیراق وەك سەرچاوەی مەترس تا بەوھۆیەرە بۆ ھەمیشەیی لەناوچەكە بێننەوہ.

(۴) رینگرتن لەبەلابوونەوہی شۆرشى نیسلامى نێزان كەوہك مەسەلەى كۆتایى و چۆنەتە فشار خستەسەر كۆمارى نیسلامى لەناوچەكە دەتوانین ناماژە بۆ:

- بوونی ئەمەریكا لەناوچەى كەنداوى فارسى و ئامادەیی لەسەر بەشیكى خاكى عیراق لەوانە لەناوچەى كوردنشینى باكوورى عیراق.

١) به‌هیزکردنی ناسیونالیزمی کوردی و به‌لبنی دروستکردنی (کوردستانی گه‌وره) و سه‌ربه‌خونی کورده‌کان له‌لایهن نه‌مه‌ریکاوه و له‌نه‌غیامدا فشار خسته‌سه‌ر و لا‌تانی نا‌وجه‌که.

٣) نيشتهجيٻوئي ڪوردهڪان له نزيڪ سنورهڪان و دوريان لهناوندهوه وايڪردوهه ڪه دوهمناني عيراق بتوان به ناساني بچنهناوياهموه لهپريگاي سوز و ههستهوه نهمانه دوي حڪومهتي ناوهندي هانبدن و ناوجه سنوريهڪان بۆ ولاٽاني دراوسپش ناٿارام بڪهن.

همروهك چۆن كەيتكى سادە، يېتىلگەن لەمەسەلە ئالتۇزە جىيەۋلەيتىك و ميكانيكىمى سىستەمى جىيەنى. لەبرەشەو و لاتە يەكگرتەو كەنى ئەمەرىكا ئاگادارە كە دوستكدردنى كوردستانى سەربەخۇ بوواتاى بەدبەيتەنى زەمىنەك بۇ گۆزائكارى لىسورەكان و زىچەمەك كىردار و پەرچە كىردار كە ھەموو

60

ولاتانی رژۆهه‌لاتی ناوه‌راست تابه‌شیک له‌باشوری رووسیا و رژۆناوا و رژۆهه‌لات ده‌ریای قه‌زوین ده‌گرێتموه.

خالتیکێر که پێرسته له‌باره‌ی گرنگی جیوپۆله‌تیکی عێراق به‌لای رژۆناواوه بووتریت نه‌وه‌یه که (نه‌گهر له‌سه‌ر نه‌خشه‌ سه‌یر پێکهاته‌ی نه‌ته‌وه مسلمان‌ه‌کان بکه‌مین، نه‌وا عێراق که‌وتۆته ناو دلتی جیهانی نیسلاسی و رژۆهه‌لاتی ناوه‌راسته‌وه و له‌رژۆهه‌لاتی ناوه‌راست دوو ره‌وتی هه‌یه، یه‌کیکیان نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب و نه‌ویتریان ناعه‌ره‌ب وه‌ک تورك، فارس و کورد، ته‌نیا ناوچه‌یه‌ک که نه‌م دوو ره‌وته به‌یه‌که‌وه به‌سه‌تیموه عێراقه).

له‌و رووه‌وه که عێراق خالی پێکه‌وه گرێدانی نه‌ته‌وه عه‌ره‌به‌کان و نا عه‌ره‌به‌یه‌کان بووه و ده‌بیته، له‌نه‌جمامی لیکۆلینه‌وه له‌م په‌یوه‌ندیه، هه‌روه‌ک سه‌ره‌تای نیسلاسی له‌وانیه په‌یوه‌ندیه‌کی قوڵی هه‌بیته و هه‌ره‌شه‌بیته بۆ سه‌ر به‌ره‌وه‌ندی رژۆناوا له‌ناوچه‌که‌دا، بۆ رژۆناوا گرنگی جیوپۆله‌تیکی ناوچه‌که و له‌ناویشیاندا عێراق زۆرتر ده‌بیته.

به‌سه‌ره‌ج‌دان له‌تایبه‌ته‌ندی گشتی جیوپۆله‌تیکی عێراق وه‌ک له‌پێشه‌وه باسکرا، ده‌توانین بکه‌ینه نه‌و نه‌جمامی که عێراق شوێنی جیوپۆله‌تیکی گرنگی له‌ناوچه‌که‌دا هه‌یه و به‌رییه عێراق نه‌ک ته‌نیا له‌ناوچه‌که ده‌توانیته پۆلی سه‌ره‌کی بگێرێته، به‌لکه‌ له‌گۆره‌پانی جیهانی‌شدا ده‌توانیته خۆی بنوێنێ. به‌لام واده‌بیریت به‌هۆی نه‌و تایبه‌ته‌ندیانه‌ی سه‌ره‌وه عێراق هه‌ست ده‌کات ته‌نیا له‌یه‌ک لاره‌ رووبه‌رووی ته‌نگانه‌ی به‌هێز ده‌بیتموه و وه‌ختیک به‌توانیته به‌ناراسته‌ی ده‌رکه‌وتوو له‌تایبه‌ته‌ندی گشتی خۆی، بۆ به‌ره‌و پێشبردنی ناما‌ج‌ه‌کانی خۆی کاربکات که به‌توانیته هه‌تا توانا‌کانی له‌به‌شیک له‌پشتی سنوره‌کانی خۆی له‌ناوچه‌کانی باشور یان باشوری رژۆهه‌لات بالاده‌ست بکات. بۆ تیشک خسته‌سه‌ر خواست و چۆنیه‌تی ناما‌ج‌ه‌کانی عێراق له‌رووی نه‌ه‌یشتنی کیشه‌کانی شه‌م‌پۆیه‌وه له‌دوو باسی داها‌توودا، له‌تایبه‌ته‌نیه‌کانی جیوپۆله‌تیکی عێراق له‌ژێر ناویشانی عێراق و دراوسێ‌کانی ده‌یخه‌ینه به‌رباس و لیکۆلینه‌وه.

لیکۆلینه‌وه‌ی جیوپۆله‌تیکی له‌ولاتانی دراوسێی عێراق :

(أ) سو‌ریا و جیوپۆله‌تیکی عێراق :

سو‌ریا و عێراق له‌کۆنه‌وه و له‌چه‌ندین لاره‌ له‌نی‌توانیاندا ناکۆکی هه‌یه. یه‌که‌مین ناکۆکی نی‌زان عێراق و سو‌ریا ده‌گه‌رێتموه بۆ نه‌و کاته‌ی رێکه‌وتن و په‌یوه‌ندی له‌نی‌زان نه‌م دوو ولاته‌دا هه‌بوو، به‌لام ناکۆکی‌بوون له‌بۆ‌چوونی نایدی‌لۆجی و چۆنیه‌تی تی‌روانی‌هه‌کان له‌ناما‌ج‌ه‌کانی حزبی به‌عس. عێراق به‌ پرۆژه‌ی یه‌کیته‌ی عه‌ره‌ب که به‌شیک بوو له‌دروشه‌کان و بنه‌مای حزبی به‌عس، دا‌وای یه‌کیته‌ی له‌سو‌ریا ده‌کرد. به‌لام

سوریا لەبەرامبەردا وەلامی نەمرێنی ھەبوو و ھەتا لەجێگیرکردنی پەمیوەندی ناسای لەگەڵ عێراقدا گومانی ھەبوو. لەبەرئەوە نەبیست لەگەڵ عێراق یەکییتی دروست بکات لەم بارەییەوه خۆپارێزی ھەلژارد.

بەشیکێتر لەناکۆکیەکانی نێوان ھەردوو وڵاتی عێراق و سوریا لەپراستیدا لەناکۆکی سیاسییەوه سەرچاوە دەگرێت. نامادەیی چالاکی سوریا لەگۆڕەپانی گفتوگۆکانی رۆژھەڵاتی ناوھەرێست و وەستانەوێ لەبەرامبەر نیسرائیل و نامادەیی چالاکی عێراق لەھاوکاری و ھاوئەردی کێشەیی فەلەستین و لایەنگیریکردنی عێراق بۆ ئەو گروپ و کۆمەڵە لوبنانی و فەلەستینیانەی کە پەمیوەندیان لەگەڵ سوریا دا باش نییە، بووئەھۆی دەرکەوتن و زیادکردن و فراوانبوونی ناکۆکیەکان لەنێوانیاندا. ناکۆکییە کتر لەنێوان عێراق و سوریا دا لەسەر پێژەیی ناوی رۆوباری فوئادە کە لەخاکی سوریا وە دێتە ناو عێراقەو.

بەھۆی بوونی ئەو جیاوازیانەی سەرھە، وا چاوەڕوان ناکرێت لەئایندەدا گۆڕانیێک لەپەمیوەندی نێوان ئەم دوو وڵاتەدا رۆوبادات، بەلام باروودۆخیکی بێ شەر بەمەروام درێژە دەکێشێت. بۆیە دەبێت عێراق باش بزانیێت دراوسێیەتی لەگەڵ سوریا دا لەرووی جوگرافیەو ناتوانرێت بگۆڕدێت تاوھەو بۆ بەدەستھێنانی ناوچەیی جوگرافی ستراتیجی ھەنگاو بنێت. ئەمە لەکاتیئێکدا یە عێراق چەندین دەییە سیاسەتی خۆی بەگشتی بەرھەر کەنداو چڕکردۆتەو.

(ب) تورکیا و جیوپۆلیتیکی عێراق :

تا کۆتاییھاتن و ھەلۆھەڵەکانی ئیمپراتۆری عوسمانی، عێراق و تورکیا بەشیکبوون لەئیمپراتۆری عوسمانی. بەدوای ھەلۆھەڵەکانی ئیمپراتۆری عوسمانی، تورکیا کە میراتگر و ناوھەندی ئیمپراتۆری عوسمانی بوو، لەسالی (١٩١٩) لەکۆنگرەیی نەتەوھەیی بریاری لەپروژەییەکی پەمیوەست بە سنووری خۆیدا، لەم پروژەییەدا (ولایەتی موسڵ)ی بەبەشیک لەخاکی خۆی داوھەنا. سەرھەری ئەوھش تورکەکان ناوچە کوردنشینەکان بە بەشیکێ تورکیا دەزانن، بەلام بەپێی پەپانی (سایکس-بییکۆ) کە لەسالی (١٩١٦) واژۆکراو، ولایەتی موسڵ دەکەوێتە ژێر دەسەڵاتی فەرەنسیەکانەو، لەسالی (١٩١٨) فەرەنسیەکان ئەم ناوچەییەیان گمراوھە بۆ بەریتانیەکان لەبەرامبەر کەناری چەپی رۆوباری ڕاین و مافی نیستیاز لەنەوتی موسڵدا.

بە دوای ھەملەکان و دانوسانی نێوان تورکیا و فەرەنسا سەبارەت بە کێشەیی موسڵ، کێشە کە خرایە بەمەروام کۆمەڵەیی گەلان و لەروژی (١٦ کانوونی یەکەمی ١٩٢٥) کۆمەڵەیی گەلان بریاری خۆیدا بە لکاندنی ئەم ولایەتە بە وڵاتی عێراقەو. تورکیا ھەرچەندە لەسەرھەتادا ئازازی بوو لەجیاکردنەوێ موسڵ لەخاکەکە، بەلام لەسالی (١٩٢٦) بەپێی رێکەوتنیێک کە لەنێوان تورکیا و بەریتانیا بەسترا (ھێلی برۆکسل) وەک سنووری نێوان تورکیا و عێراق دیاریکرا و رێکەوتن لەسەری. پەمیوەندی تورکیا و عێراق تا چەندین سالی دواتر واتە تا گرتنەدەستی دەسەڵات لەلایەن (عبدالکریم قاسم) وە باشبوو. لەو کاتە

به دواوه تورکيا بانگه‌شهی خۆی بۆ خاوه‌ندارتی موسڵ خستەروو. تورکيا بۆ گەشت به نامانجەکانی خۆی چەندین جار به‌بیانوی سەرکوتکردنی کوردەکان تا قوولایی چەندین کیلۆمەتر هاتۆتە ناو خاکی عێراقەوه. له‌ماوه‌ی جەنگی عێراق نێران و له‌ماوه‌ی جەنگی عێراق و کۆتێدا، تورکيا به‌هه‌مان بیانوی سەرۆه هاته ناو خاکی عێراقەوه و نهم هه‌نگاوه‌ی تورکيا ناره‌زایی زۆر لێکه‌وته‌وه به‌تایبه‌تی ولاته دراوسێکانی تورکيا.

له‌به‌ر ئه‌وه وا چاوه‌ڕوان ده‌کریت عێراق، به‌هۆی نه‌و پێگه‌یه‌ی له‌ڕووی جیۆپۆلیتیکیه‌وه هه‌یه‌تی، سیاسه‌تیکی محافزکارانه‌ی له‌به‌رامبەر تورکيا هه‌ییت.

ستراتیجی محافزکارانه‌ی عێراق له‌به‌رامبەر تورکيا، له‌لایه‌ك ده‌گه‌ڕێتۆه بۆ داواکردنی تورکيا بۆ به‌شێك له‌خاکی عێراق (ولایه‌تی موسڵ)، له‌لایه‌کیتره‌وه عێراق بۆ ناردنه‌ده‌ره‌وه‌ی نه‌وتی خۆی چەندین ساڵه له‌گه‌ڵ تورکيا ڕێکه‌وتنه‌نامه‌ی واژۆکردۆه، له‌به‌رئەوه پێویستی به‌ تورکيا به‌ سەرپای ئه‌وه تورکيا وه‌ك ولاتیکی گه‌وره‌ی ناوچه‌كه، به‌پیتی ئه‌و توانا به‌هێزه نابوری و سەربازیه‌ی هه‌یه‌تی ده‌توانیت له‌به‌رامبەر زۆر له‌خواسته‌کانی عێراق به‌باشی بووه‌ستێتۆه، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا تورکيا نه‌ندامی په‌یمانی ناتۆیه، بۆیه له‌کاتی هێرش عێراق بۆ سەر نهم ولاته ته‌نیا ڕووبه‌ڕووی تورکيا نایتۆه به‌لکو نه‌ندامانی په‌یمانی ناتۆش پەرچه‌گره‌اریان ده‌ییت.

کارتێکیتر که تورکيا له‌ڕێگایه‌وه ده‌توانیت فشار ب‌خاته سەر عێراق کورد به‌رهه‌لستکاره‌کانی دژی عێراقه، که یه‌کێك له‌هۆیه‌کانی ڕازیبوونی ڕێکه‌وتنه‌نامه‌ی جه‌زائیر ساڵی (١٩٧٥) له‌نێوان عێراق و نێران هه‌مان مه‌سه‌له‌ی کورد بوو که نێران یارمه‌تی دارایی فراوانی بۆ کوردەکان کردو به‌هێزیکردن و کوردەکان چەندینجار عێراقیان له‌ڕووی سەربازیه‌وه تێکشکاند، له‌به‌رئەوه عێراق ناچاربوو ڕێکه‌وتنه‌نامه‌ی جه‌زائیری (١٩٧٥) واژۆ بکات.

له‌به‌رئەوه تورکياش له‌کاتی پێویستدا ده‌توانیت نهم کارته به‌ باشی به‌کاربه‌ییت. به‌سەرئێدان له‌م باسانه‌ی سەرۆه ده‌توانین ب‌لێن پێگه‌ی جوگرافی عێراق له‌به‌رامبەر تورکيا دا خۆی به‌ قه‌رزدار ده‌زانیت بۆیه به‌ پێچه‌وانی سیاسه‌تی هێرش بردن بۆ سەر ولاتانی دراوسی له‌باشور، ستراتیجیکی محافزکارانه‌ی له‌به‌رامبەر تورکيا له‌باکۆر گرتۆته‌به‌ر.

(ج) عه‌ره‌به‌ستانی سه‌ودی و جیۆپۆلیتیکی عێراق :

عه‌ره‌بی بوون، ئه‌ندامیته‌ی و ناماده‌بی هه‌ردوو ولاتی عێراق و عه‌ره‌به‌ستانی سه‌ودی له‌ڕێگه‌خواه عه‌ره‌بی و هه‌رمیه‌کاندا ده‌توانین وه‌ك فاکتەرێك سه‌یری بکه‌ین، که په‌یوه‌ندی ناهاوتای هه‌ردوو ولات له‌کارێگه‌ری فاکتەری جیۆپۆلیتیکی، هاوسه‌نگ بکات.

واژگوردنی ریکه و تننامهی سنوری نیتوان عیراق و عمره بستانی سعودی له ساله کانی (۱۹۲۲)، ۱۹۳۸، ۱۹۷۵، ۱۹۸۱) نمو داستانهمان پیشاندهدات که سنور ده توانیت وه کوانوی قهیران له پهبودندی عیراق و عمره بستانی سعودی رۆل ببینت.

هاتوچۆی کالآ قاچاخه کان و هاتوچۆی خێله بیاباننشینه کان بۆ خاکی به کتر و ناوچهی بێلایه ن (که نیستا نه ماوه) لهو فاکتوره نه بوون که بۆته هۆی دروستکردنی ناکۆکی و ململانیتێ له نیتوان ههردوو ولاته دا. سه ره بای نه مانه دوو فاکتهری گرنگیتر وه ک داواکردنی زهوی و لکاندی کویت له لایه ن ههردوو ولاته وه و هه ره ها راگه یانندی ناوچه ی (حسا) وه ک خاکی عیراق، گرێهه کانی نیتوان نه م دوو ولاته ی له هه موو فاکتهره کانیتر زیاتر کردوه.

ناوچه ی حسا تاسالی (۱۹۰۳) له ژێردهستی ئیمپراتۆری عوسمانیدا بوو. له م ساله دا ابن سعود به هاوکاری بهریتانیا نه م ناوچه یی داگیرکرد و عیراق که خۆی به جێنشینی ئیمپراتۆری عوسمانی ده زانیت سه باره ت به م ناوچه یه داوای ده کات، له سه رده می ملیک غازیدا عیراق پرویاگهنده ی بۆ نه م ناوچه یه وه ک به شیک له خاکی کویت ناوده برد.

بانگه شه کردنی زهوی و لکاندن کویت له لایه ن ههردوو ولاته وه عیراق و عمره بستانی سعودی له وانه یه له هه موو شته کانیتر زیاتر جینگای ناکۆکیان بیت و گرژی دروست کردوه له سه ر پهبونده کانیان. هه لکه وه ی ولاتیکی بچوکی وه ک کویتی دراوسێ عیراق و عمره بستانی سعودی، هه م به هۆی بچووکی روه به ر و نه بوونی قولایی ستراتیجی و هه م به هۆی هه لکه وه یه کی ستراتیجی ناوچه یی و خاوه نی گرنگی جیۆنیکۆنۆمی، بۆ هه ردوو ولات جینگای گرنگی پیدان و هه ستیاره. له راستیدا عیراق و عمره بستانی سعودی له تێروانیی جیۆپۆله تیکی خۆیان نه م تره یان هه یه که نه گه ر یه کتیکان ده ستبگرت به سه ر کویتدا (که خاوه نی گرنگی جیۆپۆله تیکی و ستراتیجی و جیۆنیکۆنۆمی گه وره یه) هه ره شه ی راسته قینه یه بۆ سه ر به ره وه ونده کانی ولاته که یتر.

لیکۆلینه وه ی له کاریگه ری جیۆپۆله تیکی عیراق له سه ر ولاتانی دراوسێ :

جهنگیت که له سالی (۱۹۹۰) به ناوی جهنگی دووه می کهنداو روویدا، بووه هۆی تیکدانی ناسایش و نارامی له ناوچه که دا و دروستکردنی به ره یه ک له جیهاندا به سه ر زکایه تی ولاته یه کگرتوه کانی نه مه ریکا له به رامبه ر عیراقدا.

نه م جهنگه نه ک ته نیا زه ره ری گه وره ی بۆ میلیه تی عیراق هیتا، به لکو بووه هۆی ده ستتیه ردان ی زله یزه کان و ریکه خراوی نه ته وه یه کگرتوه کان له م کیشه یه دا. رۆژناوا به سه رکر دایه تی ولاته یه کگرتوه کانی نه مه ریکا له ژێر په رده ی نه غومه نی ناسایش، له به رامبه ر هه ره شه ی به ره وه ونده ی نیستعماری هیزه بالاده سته کان عیراقی ناچار به کشانه وه له کویت و رازیبوون به بۆاردنی زه ره ره کانی کویت کرد، که تا

نەمىزۆ (۲۰۰۲) بە دەستىيە دەئالتىت. پرسیار نەوہیە کە چۆن و بۆچی عێراق ھێرشى کردەسەر کویتى دروسی؟ چۆن دەتوانیت نەم رووداوە ھەلسەنگىت؟ رەگى و پىشە و ھۆکارى ھێرشکردنى عێراق بۆ سەر کویت کە بوو ھۆى راکىشانى ھىزى دەرەكى بۆ ناوچە کە لە کۆتوہ ھاتوہ؟ بۆ وەلامى نەم پرسیارانە پىستە لىکۆلینەوہ لەمتەواوى تابەتەندىہ جیوپۆلەتیکەکانى عێراق و کویت بکەین.

(۱) کویت و جیوپۆلەتیکى عێراق :

دواى نەوہى عێراق لە پەرۆزى یەکیتى عەرەب (کە لەکاتى پەيوەندىکردنى سوریا بەم پەرۆزەيەوہ عێراق دەیتوانى دەستى بگات بە دەریای ناوہراست) شکستى خوارد، پرویکردەوہ سنورى کەندایى فارسى، کویتى بە یەکیک لەبەربەستەکانى بەردەمى خۆى بۆ سوودوہرگرتن لەناوى کەنداو دەزانى. عێراق کە خۆى بە جىنشینی نىمپراتۆرى عوسمانى دەبینى بانگەشەى نەوہى دەکرد کاتىک عێراق بەشىکبووہ لەنیمپراتۆرى عوسمانى کویت بەشىکبووہ لەعێراق، لەبارەى بانگەشەى عێراق سەبارەت بە پاشکۆيەتى کویت بۆ عێراق، سەرکردەکانى عێراق لە ماوہى سالانى (۱۹۲۰ - ۱۹۵۸) سوودیان لەرەوشى ناشیانە وەرەگرت.

لەگەنگەرتن نەو رەوشانەى کە عێراق لە ماوہى سالانى (۱۹۲۰ - ۱۹۵۸) بۆ پاشکۆيەتى کویت بەخاکى خۆیانەوہ بەکاریان دەھىنا بریتى بوو لە:

- ۱- خۆبەدوورگرتن لە یەکلایکردنەوہى ناکۆکیە داراییەکان.
- ۲- مەسەلەى قاچاغى شەک لەکۆیتەوہ بۆ عێراق .
- ۳- خۆبەدوورگرتن لەدانانى ھىما سنورىەکان.
- ۴- دروستبوونى جەنگى سارد.
- ۵- خواستى بەدەستھێنانى نىمتيازاتى سیاسى و ئابوورى.
- ۶- بیانووى نەگەشتنى ئازادانە بۆ کەنداوى فارسى.
- ۷- ئارەزووى کۆنترۆلکردنى دورگەکانى وەرەبە و بۆیان.
- ۸- مەرجدارکردنى داينىکردنى ئاوى شیرین.
- ۹- داواکردنى پەيوەندىکردنى کویت بە یەکیتى عێراق و نەردەنەوہ.

لەسالى (۱۹۵۸) و دواى ھاتنەسەر حکمى عبدالکریم قاسم و دواى ئەوانیش ھاتنى بەعسیەکان: خواستى داواکردنى عێراق بۆ کویت زۆرتربوو. بەجۆرێک کە لەسالى (۱۹۶۱) ھىزەکانى عێراق لەدواى شەش پۆز لەبانگەوازی سەربەخۆی کویت، لەسەر سنورى نەم ولاتە کۆبوونەوہ. زەعیم عبدالکریم قاسم لەبەیاننامەيەكى رادیۆیدا بەلگەى پاشکۆيەتى کویت بە عێراقوہ و دیاریکردنى کویت وەک بەشێک لەولایەتى بەسەرە لەسەردەمى نىمپراتۆرى عوسمانیدا راکەیاندا. لەدریژەى بانگەشەى عێراق بۆ کویت

لەسالی (١٩٨٤) دواى ئەوەى كە هێزەكانى ئێران چوونە ناو خاكى عێراقەوه، فشارى حكومەت عێراق لەسەر كۆیت بۆ پێدانی دورگەكانى وەرەبە و بۆیان و ڕینگادان بە جێگیرکردنى هێزى سەربازى عێراق لەسەر دورگەى بۆیان زیادىكرد. كۆیت بە ناچارى لەم بارەدا رازیبوو لەسەر جێگیرکردنى هێزى عێراقى لەسەر دورگەى بۆیان و هێزە سەربازىەكانى عێراق لەسەر ئەم دورگەیهوه هێرشیان دەكرده سەر هێزەكانى ئێران لەناوچه كەدا.

بەمجۆرە دورنەبە كە عێراق بەردەوامبیت لەسەر بانگەشەكانى خۆى بۆ كۆیت بەمەبەستى گەشتە بە بارودۆختى ستراتیجى لەبار، لەهەر جۆرە هەنگاوێك درێخى ناكات. هەرچۆنێك بیت گۆرانكارى نەبەمراوه كان لەبوارى تەكنەلۆجیا و پەڕه‌ندىەكان و ئەزموونى جەنگەكانى رابردوو سەلمانىبەستى، هەر كاتێك وڵاتێك خاوەنى هەلگەوتەیه‌كى ستراتیجى بیت، هیچ كاتێك ناتوانیت خۆى لەگۆرانكارىەكانى جیهان بەدوربگریت و بەواتا بە كێر گۆشەگیربیت، بۆیه بەناچارى دەبیت بەشێك لە ستراتیجى سەربازى. ئەم بارودۆخە بەتەواوى بۆ ستراتیجى سەربازى عێراق راستە، كە كۆیت بە بەشێك لە ستراتیجى سەربازى و هەتا نابوورى خۆى دەزانیت.

بە هەر حال تەبەقەى جۆگرافى و جیۆپۆلىتىكى عێراق لەم ناوچهیه بە تەواوى سیاسەتى دەرەكى نەم وڵاتەى خستۆتە ژێر كاریگەرى خۆیه‌وه، بەجۆرێك كەوتۆتە ژێر جەبرگەرایى (هتیمەتى) ئەم سیاسەتەوه، لەئێستادا، عێراق لەسەر گۆرەپانى نیو دەوڵەتى دوجارى كەنارگیرى و گەمارۆى نابوورى و سەربازى بۆتەوه.

(ب) ئێران و جیۆپۆلىتىكى عێراق :

پەڕه‌ندى ئێران و عێراق ئەك تەنیا دواى هەلۆشانى ئیمپراتۆرى عوسمانى، كە وڵاتى عێراقى لێبروت بوو، بەلكو هەتا پێش رووخانى ئیمپراتۆرى عوسمانى كە عێراق بەشێك بوو لەو ئیمپراتۆرە، بەرزیونزمى زۆرى بەخۆیه‌وه بینىوه.

چلەپۆیه‌ى توندو تیژى پەڕه‌ندىەكانى عێراق لەگەڵ ئێران، لەجەنگى عێراق ئێراندا روویدا و لێكۆڵەرەوان و پەسپۆرانی سیاسى و یاسایى بۆچونیان هەبوو لەسەر ناكۆكى ئێوان عێراق و ئێران و هەروەها هۆكارى سەرەكى هێرشى عێراق بۆ سەر ئێران چۆن لێكده‌دەنەوه؟ بۆ وڵام دانەوه‌ى ئەم پرسیارە كە بۆچى سەركرده‌كانى عێراق لەگەڵ ئەوەى چەندین ڕێكەوتننامە لەنێوانیاندا هەیه، وەك ڕێكەوتنى (١٩٣٧) و ڕێكەوتنى دراوسێیه‌تى (١٩٧٥) ى جەزائیر، كەچى لەسالى (١٩٨٠) ڕێكەوتننامەكه‌ى هەلۆشانده‌وه و هێرشى كرده سەر خاكى ئێران؟ پەڕه‌ندى ئێران و عێراق لەو سەردەمه‌دا كەوتە ژێر ناكۆكى سنورى، بەتایبەت لەسەر (شەتلعەرەب – ئەروندروود).

بارود زخی نهو کات ده‌توانین به‌مجوره گوزارشتی لیبکه‌مین، که له‌وانه‌یه فاکتهری جوگرافی گرنه‌گرتین فاکتهریبت له‌فۆرمه‌له‌بوونی په‌یوه‌ندی نیتوان نه‌م دوو ولاته‌دا. چه‌مکی دوانه‌ی ستراتیجی عیراق به‌رام‌بهر نیران، له‌هه‌لکه‌وته‌ی جوگرافی نه‌م ولاته له‌کۆتای باکوری رۆژناوای که‌نداوی فارسی، به‌ رێژه‌ویتیکی باریک ده‌گاته هینلی که‌شتیوانی نێرده‌وله‌تی.

له‌رووی میژوو‌یه‌وه، گفتوگۆ له‌سهر راره‌ویتیکی باریک رووباری نه‌روندروود (شه‌تلعه‌ره‌ب) که کاتیک نیستعماری ده‌ره‌کی له‌بهر دابینه‌کردنی به‌رژه‌وه‌ندی خۆی له‌م ناوه‌چه‌یه بوونی هه‌بووه، ده‌رکه‌وتنی ناوه‌ناوی نه‌وان زۆرتربوو و په‌یوه‌ندی دوو ده‌وله‌تی هاوسنوری بۆ نه‌م راره‌وه باریکه خسته ژێر کاریگه‌ریه‌وه.

تایبه‌ ته‌نده‌یه‌کانی رووباری نه‌روندروود (شه‌تلعه‌ره‌ب) :

رووباری نه‌روندروود ناویتیکی تازه‌یه، که له‌دوای یه‌که‌گرتنی رووباره‌کانی ده‌یله و فیرات دروست ده‌بیت، وشه‌ی نه‌روند رود له‌راستیدا ناویتیکی کۆنی نیرانی رووباری ده‌یله‌یه.

له‌فره‌هنگی فارسی دکتۆر معین ده‌یله له‌زمانی پارسی کۆندا ناوای ده‌ناسینیت واته (توند، تیژ، چالاک، دلیر، زۆر، شکۆ، شانۆشه‌وکه‌ت).

شه‌تلعه‌ره‌ه‌یش ناویتیکی تازه‌یه و بۆ یه‌که‌مینجار ناسر خسره‌و له (۲۸۱-۳۹۴) له‌سه‌فرنامه‌که‌یدا به‌کاریه‌یناوه، عیراق له‌وه‌رگرتنی ناوی نه‌روند رود به‌م رووباره سنوریه تاسالی (۱۹۷۵) سه‌رپنجی ده‌کرد. به‌لام له‌م ساله‌دا به‌پیتی زانیاری وه‌رگه‌راو له‌رێکه‌خواوی جوگرافیای ولات به‌ پیتی رێکه‌وتنی نیتوان هه‌ردوو حکومه‌تی عیراق و نیران به‌ فرمی حکومه‌تی عیراقیش ناوی (نه‌روند رود) بۆ نه‌م رووباره قبول کرد.*

شه‌تلعه‌ره‌ب یه‌کێک له‌فراوانترین رووباره‌کانی جیهانه، که هه‌تا به‌ره‌وخوار به‌روات فراوانتر و قوڵتر ده‌بیت. پانی شه‌تلعه‌ره‌ب له‌نێوان (۴۰۰ تا ۱۲۰۰) سه‌تره درێژه‌که‌ی له‌قورمه‌وه تا ناوه‌رێژگه له‌فاو (۱۸۵) کم که (۸۱) کیلۆمه‌تری سنوری هاوه‌شی عیراق و نیرانه. له‌ناو شه‌تلعه‌ره‌با چه‌ندین دورگی تێدایه که به‌ناوبانگه‌ترینان بریتیه له: نابادان، مینو، شگیگ، حاج صلیوح، ام الرصاص، ده‌لجانه، سنده‌بادی رۆژناوا و رۆژه‌لات، ام الکویل فیاج، ام الخصاصیف، شمشویه، معاویه، عله بلیانییه و برارین. عیراق به‌ درێژایی نه‌م رووباره دوو به‌نده‌ری گرنگی ستراتیجی به‌ناوه‌کانی به‌سره و فاو هه‌یه.

به‌سره گرنه‌گرتین و گه‌وره‌ترین به‌نده‌ری عیراقه و دووهم شاره له‌گه‌وره‌یدا دوای به‌غدا. ماوه‌ی به‌نده‌ری به‌سره تا که‌نداو نزیکه‌ی (۱۵۰ کم). به‌نده‌ری فاریش که‌وتۆته ده‌می رووباری شه‌تلعه‌ره‌ب و کۆتایی نیمچه‌دورگی فاوه‌وه. نه‌م دورگه‌یه بۆ عیراق به‌های ستراتیجی هه‌یه، بۆیه عیراق هه‌ولێداوه تا

* (نوسه‌ر لێره‌وه به‌ناوه‌ ته‌نیا ناوی (نه‌روند رود) بۆ رووباری شه‌تلعه‌ره‌ب به‌کارده‌هێنیت له‌نوسینه‌که‌یدا، به‌لام من له‌ دوا‌ی نه‌و رۆنکردنه‌وه‌یه‌وه رووباری شه‌تلعه‌ره‌ب به‌کارده‌هێنم بۆ نه‌وه‌ی خوێنه‌ر خوشی هه‌له‌ نه‌بیت، نه‌وه‌ی له‌پێشیشه‌وه به‌کارهێنراوه بۆ نه‌وه‌ بووه که خوێنه‌ر شاره‌زایی له‌ ناوه‌ش هه‌بیت. وه‌رگێز.

کۆتایی سود لهم دورگه وه بگریت . بهلام بههۆی کهمی کهنار و کهم قولی (تنکی) ناوه کهی، کهشتی گهروه ناتوانیت له کهناری فاو لهنگهر بگریت.

گرنگی شهتلعهره ب:

شەتلعهره ب به درێژایی میژووی خۆی گرنگی لهراوه بهدهری ههبوو. رۆڵی شەتلعهره ب به درێژایی جەنگی یەكەم و دووهمی جیهانی بۆ هێزی هاوپیەیانان زۆر گرنگ بوو و لای هیچ کەسێک نەزانراو نییە. بەشداریکردنی عوسمانیەکان لە جەنگی یەكەمی جیهانیدا وای لەهێزی هاوپیەیانان کرد بەخێرای ناوچه نەوتیەکانی سەر بە نیمپراتۆریەتی عوسمانی لە دەورووبەری شەتلعهره ب وەك بهندهری فاو و بەسره بچەنە ژێر دەستی خۆیانموه، بەجۆره و بههۆی برقماری ناسایشی کهشتوانی لهرووباری شەتلعهره ب دەستیانکرد بە تالانکردنی سەرچاوه نەوتیەکان، لەکاتی جەنگی دووهمی جیهانی هاوپیەیانان لەرێگای شەتلعهره بوه کهلوپەلی سەربازیان بۆ یەكیتی سۆفیت پەوانده کرد. لەماوهی جەنگدا زیاتر له (۵۰) ملیۆن تەن چەك و کهلوپەل و کمرەسی خۆراك و دەرمان لەبەندهره کانی سەر شەتلعهره ب بەتالکراو پەوانە یەكیتی سۆفیت کرا.

شەتلعهره ب گرنگترین رێگای گەشتنی عێراق بۆ سەر کەنداو. عێراق لەم ناوچهیه تەنیا (۴۸) کم کهناری لهگەڵ کەنداوی فارسی ههیه و نەمەش ههموو شیاوی سودو لێوه رگرتن نییە، ناردنه دهرهوهی نەوت و بارکردن و گواستنەوهی کالاکان لەرێگای شەتلعهره بوه بۆ عێراق کاریکی ستراتیجیه، چونکه سودو وەرگرتن لههێلی بۆری لهوشکانی و لەرێگای خاکی ولاتانی تهرهه تێچونیککی زۆری بۆ عێراق دروستکردووه. سودو وەرگرتن لەم رێگا ناویه بۆ ناردنه دهرهوهی نەوت دلنیا تر و کهم مهسره فتره.

گرنگترین کانه نەوتەکانی عێراق له (زبیر و پەسلیمیه) که کهوتۆته دەورووبەری شەتلعهره بوه. مهیدانی نەوتی زیقار له بأكوری رۆژناوا بهسره گهشه یکردووه و سه ره کترین دامهزراوهی گازی سروشتی عێراق له ناوچهی باشور ئەم ولاته کهوتۆته نزیک شەتلعهره بوه. عێراق بههۆی ناکۆکیه کانی پەمیوهست به شەتلعهره بوه، به دواي ئەلتمرنا تیفیکدا ده گه پێت تا ناردنه دهرهوهی نەوت توشی گرفت نه بێت. لەم باره پەمیوه ههنگاوی ناوه بۆ راکێشانی بۆری تهرمینال له سەر فاو له (خورالامیه)، بهلام به هۆی نزیککی ئەم ناوچانه له دهومی شەتلعهره بوه ئەمەش له بهردهم مهترسیدایه. داگیرکردنی بهندهری فاو له لایه ن نێزانموه له کاتی جەنگی عێراق نێزاندا ئەم راستیهی سهلماند.

بهزانیی گرنگی ستراتیجی و ئابووری شەتلعهره ب دهتوانین پەمیوه بهرین بۆچی عێراق بۆ کۆنترۆلکردنی تهواوی ئەو رێگا ناویه، سیاسهتی هێرشهبری گرتۆته بهر.

شه تلعرهب و په یوهنډیه کانی له گهڼ نیراندا :

دوای پارچه پارچه بوونی نیمپراتوری عوسمانی و له دایکبونی ولاتی عیراق، بریتانیا لهو باوهره دا بوو که نیران سهره خوی عیراق به فرمی دهناسیت. حکومت نیران مهرجی سهره کی بۆ بهرهمی ناسینی عیراقی بهستوه به ړیکه وتنیکه وه که عیراق بهرهمیه مافی نیران له سر شه تلعرهب بناسیت. به دانانی دنیایی له لایه حکومت بریتانیا هم داوایه قبولکړا و حکومت نیرانیش عیراقی بهرهمی ناسی.

دوای بهرهمی ناسینی عیراق له لایه نیرانه وه، همدوو ولاتی عیراق و بریتانیا هیچ ههنگاو یکی پراکتیکیان سهاره به په یانه کمیان نه نا. حکومت نیران که هستی به هه لوی خوی کرد، له یاداشتی ژماره (۳۲۷۶) میژووی (۱ کانونی په که می سالی ۱۹۳۱) ناگاداری حکومت عیراقی کرده وه که نو تکرده وهی سنور پروتوکولی (۱۹۱۴) له لایه نیرانه وه به تاله و نه وه بهرهمی ناسیت و لهو میژووه وه بهرهمی تازهی سنوری نالوژی و نارونی په یوهنډیه کان زیادی کرد.

به دوای دانوسانی زور له نیوان سمرانی همدوو لادا و راکیشانی مهسه له که بۆ بهرهم کومه لوی گه لان، ړیکه که وتن تاسالی (۱۹۳۶)، سمرنه نجام له حیزرانی (۱۹۳۷) په میاننامه کی ره سی له نیوان وهزاره تی دهره وهی نیران و عیراق واژوکړا. حکومت عیراق له سالی (۱۹۳۷ تا ۱۹۵۰) همدوو کاروباری رووباری شه تلعره بهی به دهسته وه گرت و بچو کترین شتی بۆ نیران نه هیشته وه و دهرامه تی دهوله مهندي هم رووباری به هر جوریک دمیویست به پیچه وانهی پروتوکول و په میاننامه کان به کاریده هیتا. له بهرام بهر دا نیران ناره زایه تی دهرې و رایگه یاند که ته نیا حکومت عیراق کاروباری هم رووباره دهبات بهرپوه و برپاری لیده دا.

دوای گرته دهستی ده سلات له لایه عبدالکریم قاسم په یوهندی نیوان عیراق و نیران به شپوه کی گشتی تیکچوو و ده سلاتداری عیراقی و روظنامه کانی شو ولاته جهنگی ساردی راگه یاندنیان دژی نیران دهستپنکرد. له بهرام بهر سیاسه تی قورخکاری عیراق له سوود وهرگرتنی لهو رووباره شای نیران له چاپو ړیکه وتنیکه له (۲۸/تشرینی دوهم/۱۹۵۹) ووتی (رووباریک که له نیوان سنوری ولاتدا بیت نابیت ته نیا یه لایان سوودی لیوه رگریت یان پلهو پایه و حاکمیه تی ته نیا بۆ لایه کیان بیت). لهو لاما عبدالکریم قاسم له چاپو ړیکه وتنیکه راو نیکرده وه که (ړیکه وتنی سالی ۱۹۳۷ به سر عیراقدا سه پینراوه که حکومت عیراق نریکه ی پینچ کیلومتر له شه تلعرهب وه که به خشیش داوه به دراوسیکه ی خوی .... عیراق کاتیک هم به خشیشه ی نه نجامداوه که هلمو مرجه کی دژوار بووه و له ژیر فشاردا بووه. قاسم له دریژه ی چاپو ړیکه وتنه کهیدا هره شه ی کرد بۆ گیرانه وهی خواسته کانیا. له سالی (۱۹۶۹) وهزاره تی دهره وهی عیراق سمغیری نیرانی له بهغدا بانگه یشت کرد و پیووت که شه تلعرهب به شیکه له خاکی عیراق

داواکاره نیران له کاتی هاتنه ناوه دی که شتیه کانی بۆ ناو نهم پرویساره نالای خۆی لاسر که شتیه کان داگریت.

له موه لامي نه مهی سهره وه دا وه زیری دهره وه رایگه یانند (ده ولتمی شاهنشای نیران له پرووباری شه تلعه ره ب شتیك جگه له ناسینی هتلی نیوده ولتمی واته هتلی تالوگ* یان هتلی ناوه راست بمره می نانسیت و قبولی ناکات)

له درێژوی نهم گفتوگو و ده مه قالییه دا نیران ههنگاوینا بۆ هه لوه شانده وهی ریکه موتنی (۱۹۶۹)، حکومت عیراقیش له (۱۹۶۹/۴/۲۹) له نه غومهنی ناسایش شکاتی کرد. دواي نمو پوداوه په یوه نندی همر دوو ولات نا لۆز بوو. حکومت عیراق له رینگای تاوانبارکردنی نیرانیه کانه وه وهک تابوری پینجه م ههزاران نیرانی له بارود و ختیکی نا مرۆفانه دا له خاکی خۆی دهر کرد و ده ستیگرت به سهر موک و مالیاندا، هه موو نه یاره کانی شای وهک په ناهنده وه رگرت و توانای فراوانی خسته به رده ستیان بۆ خه باتکردن دژی شا. له م بارود و خه دا عیراق رایگه یانند که خوزستان عمره بستانه و به شتیکه له عیراق و نیران به زۆر داگریکردوه، وه بۆ جیا کردنه وهی له نیران، به ره ی نازاد یخواری له حوزیرانی (۱۹۶۹) پیکه یان. نیرانی تاوانبار کرد به به شداریکردن له کوده تایه کی سمر نه کموتودا. دواي چوونه ناوه وهی هیزه کانی نیران بۆ دورگه کانی تنبی گه وه و تنب بچوک و نه بوموسا له سالی (۱۹۷۱) حکومت عیراق په یوه نندی دیلۆماسی له گه ل نیران بچراند. له مو میژووه وه تا سالی (۱۹۷۴) چه ندین جار نیران و عیراق په کتریان به بهزاندنی سنور و هاتنه ناو خاکی په کتره وه تاوانبار کردوه. بارود و خی سهر وه شکایه تی عیراقی لیکه ومته وه له نه غومهنی ناسایشی ریکه خراوی نه ته وه په کگرتوه کان که نه نجامیکی باشی بۆ په کلار کردنه وهی ناکوکیه کان لینه گه ومته وه و ریکه وتنه نامه ی جهمانیر که له نه نجامی دانیشتی دوو لایه نه و چه ند لایه نه بوو له نه غومهنی ناسایش له سالی (۱۹۷۵) له نیران همر دوو ولات به سترا.

رینگه وتنه نامه ی باشی دراوسینه تی (حسن جوار) جهزانی (۱۹۷۵):

حکومت عیراق له دواي ناکوکی سنوری، نه نجامی همر جۆره هه ول و ههنگاو یکی ناشکراو نه یی دژی نیران، به هیچ په کیک له ناما نه کانی خۆی نه گه یشت، به هۆی نهت پاکی نیران و بالاده ستی سهر بازی نیران بۆ بهر قهرار کردنی ناگره یست له (۷/مایس/۱۹۷۴) په زامه ندی لاسر دانوسانی راسته وخۆ دهر پری. نه مه له کاتی که دابوو که کورده کانی عیراق به هۆی پالیشی راسته وخۆ و کاریگری رژی می نیرانه وه، چه ندین هیرشیان بۆ سهر هیزه کانی عیراق ده سپینکرد و عیراق چاوه پوانی هه لیکبوو بۆ رزگاریبون له قهیرانه ی که

(*) تالوگ (Talweg) زاراوه یکی نه نامه ی وه مووشه پیکهاتوه (Tal) ولته نۆل و(weg) رینگا به سهر په کوه ولتا (رینگای نۆل) که نه مهش قولترین هتلی بنی پرووباره که به (وه ریکتی).

له‌ناوچه‌كه‌دا په‌نابهرن بۆ رفتارێ توندوتیژی و هه‌ولیاندا بۆ به‌ده‌سته‌یه‌تانی پۆلی تازه له‌ناوچه‌كه‌دا، به‌ پێچه‌وانه‌ی سیاسه‌تی باو له‌ناوچه‌كه‌ به‌نابهرنه به‌ر وه‌سیله‌ی دوژمنكارانه دژ به‌ ولاتانی دراوسێ وه‌ك سوود وهرگرتن له‌جه‌نگی ئاو به‌شێوه‌ی دور له‌لۆجیک و په‌یماننامه نی‌توده‌وله‌تیه‌كان كاربان ده‌کرد. تورکیا هه‌روه‌ها له‌پێگای هه‌نگاوانان بۆ تێكدانێ مه‌یدانه‌كه له‌ناوچه‌كه په‌له‌ی‌كرد له‌چوون به‌ره‌و نی‌سرائیل و به‌كه‌لك وهرگرت له (لاوازی سیاسی) له‌باكووری عێراق بۆ به‌شهره‌اتن له‌م یاریه‌دا به‌شێوه‌ی جیاواز سوودی وهرگرت. شتیك كه به‌پروای تورکیا له‌به‌رژه‌وه‌ندی به‌دیه‌تانی خواسته‌كانیه‌تی به‌ ئامانجی ناوخۆیی و ده‌ره‌کی رابده‌كیشا. تورکیا له‌بیه‌ینی ئهم پۆله‌دا بارودۆخ و به‌رنه‌نجامه‌تێکی به‌رچاوی هه‌بوو كه گرنه‌گرێنایان بریته‌له: ۱- عێراقی‌کی لاواز ده‌توانی‌ت كه‌لینی ئاشكرا له‌هاوسه‌نگی هێزه‌كانی ناوچه‌كه دروست بكات هه‌روه‌ك ئه‌وه‌ی ئهمونه‌كان سه‌لماندوایه (نه‌گه‌ر عێراق لاوازی‌ت دوو كه‌لین دروست ده‌كات: یه‌كه‌م هاوسه‌نگی پتویست له‌ سێكوچه‌کی عێراق و تورکیا و نێزان تێكه‌ده‌چیت - شتیك كه به‌یتته هۆی ده‌ست تێوه‌رانی زیاتری پۆژناوا له‌ناوچه‌كه به‌زه‌ره‌ری عه‌ره‌به‌كان ته‌واو ده‌بیت - دووهم كه‌لین له‌به‌ره‌ی مملانی‌تی عه‌ره‌ب - نی‌سرائیل دروست ده‌بیت).

۲- هه‌روه‌ك چۆن ده‌وله‌تی تورکیا له‌لاوازی عێراق كه‌لك وهرده‌گریت، له‌باره‌ی دژه‌عه‌ره‌ب و نی‌سلام، نه‌مه‌ریكای هاوكاریشی له‌مه سووده‌رده‌گریت، ئهم بابته‌ نه‌مه‌ریكای بن‌اشكرا هاندازه‌ بۆ پاراستنی پۆلی تورکیا له‌باكووری عێراق هاوبه‌چوونی ئاشكرا له‌باره‌ی دانانی پشتی‌نه‌ی نه‌منیه‌وه، نه‌مه‌ چه‌ندینجار له‌لایه‌ن رابهرانی نه‌مه‌ریكاوه به‌رچاو ده‌كه‌ویت، هه‌روه‌ها ئاماده‌یی نه‌مه‌ریكا له‌مانۆره سه‌ربازیه‌ هاوبه‌شه‌كانی تورکیا و نی‌سرائیل پیشاندانی ئهم پارێزگاریه. سه‌ره‌رای ئه‌وانه سه‌ركرده‌كانی تورکیا له‌هه‌ولتان له‌پێگای پێشكه‌شكردنی خزمه‌ت‌گوزاری بۆ نه‌مه‌ریكا له‌بنكه‌ی نه‌نچه‌ریك پارێزگاری ئهم ولاته‌ به‌لای سیاسه‌ته‌ تازه‌كه‌ی خۆیاندا راكێشن.

۳- سه‌ركرده‌یه‌تی تورکیا له‌لاوازی جیهانی عه‌ره‌ب و ئاوابوونی ده‌سه‌لاتیان، چ له‌په‌یوه‌ندیان له‌گه‌ڵ یه‌ك‌تردا و چ له‌خه‌باتیان دژ به‌ نی‌سرائیل، سوودمه‌ند بووه. (نه‌گه‌ر عه‌ره‌به‌كان له‌م پوه‌وه ته‌بابن، تورکیا نه‌یده‌توانی چالاکی دوژمنكارانه وه‌ك نی‌ستا ده‌بینیت بكات).

بابه‌تی یه‌كێتی عه‌ره‌به‌كان به‌ پێكه‌وتنه‌كان له‌وانه پێكه‌وتنه‌یه‌ی (غزه‌ اریحا) دوا‌ی ئه‌وه پێكه‌وتنه‌یه‌ی (وادێ عه‌ره‌ب) و پێش‌تریش پێكه‌وتنه‌یه‌ی كامبیدی‌ت و كاره‌ساتی جه‌نگی عێراق نێزان و قه‌یرانی كوێت كه‌لینی گه‌وره‌ی تێكه‌وت. له‌به‌رامبه‌ردا، عه‌ره‌به‌كان هه‌لی لاواز له‌به‌رده‌میاندا هه‌یه له‌پێگای په‌یماننامه‌ی هه‌رمیه‌وه بۆ دروست‌كردنی هاوسه‌نگی له‌ناوچه‌كه‌دا، بۆ به‌هێز‌كردنی لایه‌نی س‌تراتیجی خۆیان سوودی‌ان لێ‌وه‌رنه‌گرتوه‌، له‌وانه بزوتنه‌وه‌ی نی‌سلامی و نێزانی نی‌سلامی كه‌ به‌وته‌ی یه‌كێك له‌ بیرمه‌ندانی عه‌ره‌ب (نه‌مرۆ بارودۆخه‌كه به‌ پێچه‌وانه‌ی نێزانی سه‌رده‌می شاهنشایه‌ به‌لێنه

سیاسیه‌کانی نهم وڵاته، به‌لینه سیاسیه‌کانی عمره‌به‌کانی ده‌یهی په‌غیا و شهمسته‌کافان بیردیننه‌وه). خالی جولانه‌وی تورکیا له‌په‌ڕۆژی دوژمنکارانه‌ی خۆی دژی عمره‌به‌کان له‌ بواره‌دا په‌ریسه‌ندوه، له‌کاتی به‌ریه‌که‌هوتنی دوو لایه‌ندا، فاکتهری ده‌رونی له‌م بواره‌دا ڕۆله‌ گه‌رنگ ده‌بینیت: چونکه (وتنه‌ی تورکیا له‌نهنیشه‌ی نه‌ته‌وه‌ی نوینی عمره‌ب وینه‌یه‌کی باش نییه، هه‌ردوو لا هه‌روه‌ک چۆن له‌هه‌لسه‌فه‌ی ڕۆژئاوا‌دا هاتوه‌ ڕویانکردۆته‌ فکهری ناسیۆناله‌ستی. ناسیۆناله‌یزی عمره‌ب، تاکه‌کان به‌ دور له‌په‌یه‌ه‌ندیان به‌خه‌لافه‌تی نیسه‌لامی، به‌تایبه‌ت نه‌گه‌ر نهم په‌یه‌ه‌ندیه‌ به‌لایه‌نی بالایی نه‌ژادێک له‌سه‌ر نه‌ژادێکه‌تر به‌کاربه‌یتیت ڕوله‌ بانگه‌شه‌ی عمره‌بی بوون کردوه و تورکه‌کانیش له‌کۆتایی نیمه‌راتۆره‌که‌یان و پێش کۆتایی هاتنی جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی و دوا‌ی شه‌ویش له‌وباوه‌یه‌دا بوون که‌ عمره‌به‌کان نه‌وانیان له‌به‌رامبه‌ر ڕۆژئاوا به‌ ته‌نیا به‌جیه‌یتیشه‌وه). دوژمنایه‌تی تورکیا له‌به‌رامبه‌ر عمره‌ب له‌تۆیینه‌وه‌یه‌که‌دا که‌ (دکتۆر داوقی) به‌ سوود وه‌رگرتن له‌بلاوکراوه‌کانی تورکیا له‌ماوه‌ی سێ مانگی کۆتایی سالی (١٩٩٣) و سه‌ره‌تای (١٩٩٤) کردویه‌تی له‌به‌راوردکردنی بابه‌ته‌کانی په‌یه‌ست به‌ عمره‌ب و ئیسرائیل، نه‌ه‌جامیداوه‌ به‌ ڕوونی ده‌ده‌که‌ویت. له‌م تۆیینه‌وه‌یه‌دا (ڕوون بۆته‌وه‌ که‌ بلاوکراوه‌ گه‌وره‌کان و نه‌ته‌وه‌گه‌راکان له‌دژی عمره‌به‌کان کارده‌که‌ن و ستایشی کاره‌کانی ئیسرائیل ده‌که‌ن. نوسه‌ر ناماژه‌ ده‌کات که‌ شه‌و بلاوکراوانه‌ له‌و ماوه‌یه‌دا هه‌فتا جار وه‌سفێ خراب له‌باره‌ی عمره‌به‌وه‌ به‌کارده‌هێنیت، له‌کاتیکه‌دا هیچ وه‌سفێکی خراب دژی ئیسرائیل و زایۆنیزم به‌کارناهێنیت. هه‌روه‌ها له‌به‌رامبه‌ر دوو وه‌سفێ باش بۆ عمره‌ب و بیست و جه‌وت وه‌سفێ باش بۆ ئیسرائیل ده‌کات، واته‌ چواره‌ به‌رامبه‌ر یه‌ک. نه‌گه‌ر به‌ زمانی ژماره‌ قسه‌ بکه‌ین وینه‌ی ئیسرائیل له‌بلاوکراوه‌کانی‌ندا هه‌فتا پله‌ باش‌تره‌ له‌ وینه‌ی عمره‌ب) شه‌م به‌لگانه‌ و هۆکاریتری ناوخۆیی و ده‌ره‌کی، هه‌لی بۆ تورکیا په‌خساندوه‌ که‌ سیاسه‌تی به‌رخورد له‌گه‌ڵ جیهانی عمره‌ب و نیسه‌لامی بکات و باکووری عێراق لاوازه‌ترین شه‌لقه‌ی ده‌رکه‌وتنی سیاسه‌تی دوژمنکارانه‌ی بیت. نهم سیاسه‌ته‌ له‌به‌رامبه‌ر باکووری عێراق (هه‌ریمی کوردستان) له‌سه‌ر بنه‌مای هاوکێشه‌یه‌کی گونجاو دروست نه‌بووه‌. به‌لکه‌و له‌چه‌ندین په‌گه‌زی جیگه‌ر و گۆراوه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ی گرتوه‌. په‌گه‌زی جیگه‌ری سیاسه‌تی تورکیا له‌باکووری عێراق ڕیگه‌رتنه‌ له‌دروست بوونی ده‌وله‌تی کوردی، شه‌م کاره‌ش تورکیا له‌م قوناغه‌ی مێژوودا له‌په‌نگای دانوسانه‌وه‌ یان کۆیوونه‌وه‌ی خولی ڕوه‌ و هاواناهه‌نگی ناوچه‌یی له‌گه‌ڵ سو‌ریا و ئێران ڕۆیشه‌تووه‌ به‌تایبه‌تی (له‌دوا‌ی به‌ستنی کۆنگره‌ی نیشتمانی عێراق له‌سه‌لاحه‌دین له‌سالی (١٩٩٢) و قبوله‌کردنی په‌ڕۆژی فیدرالی بۆ عێراق). به‌لام به‌شێک له‌ره‌گه‌زه‌ ناجیگه‌ره‌کانی سیاسه‌تی تورکیا له‌به‌رامبه‌ر باکووری عێراق (هه‌ریمی کوردستان) * ناماژه‌ بۆ سێ نه‌گه‌ر ده‌که‌ین له‌خواه‌وه‌:

* (نوسه‌ر زاراوه‌ی باکووری عێراقی به‌کارهێناوه‌ به‌لام من له‌جیاتی باکووری عێراق، زاراوه‌ی (هه‌ریمی کوردستان)م به‌کارهێناوه‌ - وه‌رگێت.

١) نەگەمى پىتوھلکاندن و داگیرکردنى نەم بەشى عىراق بەشىۋەيكە كە لەماوەى حموت سالى رابردودا لەدەركەوتنە ناشىراكانى توركيە و رەفتارى سياسى - سەربازى نەم وڵاتەدا وەك پەرۋەزى كۆنفرانسيۇنى ئۆزى و سياسەتى بەتورەكەردن و پەرۋەزى (بەشتىنەى نەمنى) لەناو خاكى عىراق خواستى نەخامدانى چاكرەن و گۆرپنە لەسنورى خۆى لەگەل عىراقدا.

٢) نەگەمى دووبارە گىرانەمەى كوردەكان بۆ باوەشى حكومەتى ناوەندى لەبەغدا بەشىۋەى پىۋىست، كە توركيە نەم نيازى پىشانداۋە و لەچەندىن جىگا نەم كارەى كردوۋە. بەتايبەتى كە بۆى دەرگەموت دۆسيەى عىراق بۆ ماوەيەكى نادىار بە ھەلۋاسراۋى دەمىنەتتەۋە، لەھەمانكاتدا قەيرانەكە لەمىنگاى دەستپەرەدانى راستەوخۆى سەربازى پىان ھاۋناھەنگى و ھاۋپەيانى لەگەل كوردەكانى عىراق چارەسەر بىكات و بنكى نەم حىزبە (پ.ك.ك) لەسنورى توركيە و عىراق پىچىتتەۋە.

٣- نەگەمى سىيەم ھاۋپەيانى لەگەل كوردەكان لەدوۋ دىدگاۋە، يەكىيان شىكستەيتنا، كە ھاۋپەيانى بوو لەگەل كوردەكان بۆ لەناۋىردنى پارتى كرىكارانى كوردستان، لەنەخامدا توركيە بەدۋاى نەلتەرناتىفەتدا دەگمرا، لەوانە دروستكردنى جۆرىك لەفاكتەرى ھاۋسەنگى لەسياسەتى خەيدا لەبەرامبەر ھەمىمى كوردستان.

جولانەمەى سياسى توركيە لەسنوردەكردنى نەم نەگەرانە بۆ ھەلبەزاردنى مىكانىزم و فەراھەمكردنى نامەزى پىۋىست و سوۋدوۋەرگرتن لەكات بۆ نەخامدانى نامانچىكى سياسى لەچواچىۋەى نامانچە نەمىنەكانىدا بوو. نەم نامانچە شىتەك نىيە جىگە لەلەناۋىردنى پارتى كرىكارانى كوردستان وەك يەكىكە لەبەگىشەتەين نامانچەكانى سەركردەكانى توركيە، كە بەبى نەۋە نەستەمە بگەن بە نارەزۋوۋە گەۋرەكەيان .

پەرۋەزى ئۆزى:

نەم شىۋانەى لەمىرى دەۋلەتى توركيەدايە بە مەبەستى داگیركارىانەى نەم وڵاتە لەبەرامبەر بارودۆخى ھەمىمى كوردستان چەند جۆرىكە: نەۋەى كە بە پەرۋەزى ئۆزى ناسراۋە نەم پەرۋەزى تىۋرىكە كە راستەوخۆ دۋاى (ئۆپەراسىۋنى گەمەدەلولى پىابان) ناۋترا. نەم پەرۋەزى لەمىروى بەرنامەى گشتى و قۇناغىمە ھاۋشىۋەى سياسەتى (تورك سازى). جىاۋازى نىۋان نەم دوانە نەۋەيە كە سياسەتى تورك سازى نامانچ و ھەنگاۋە بۆ مەيدانى توركەكانى (توركمانەكانى) عىراق، لەكاتىكدا پەرۋەزى ئۆزى گرىنگى دەدات بە بەركەوتن لەگەل كوردەكان بەشىۋەى پۆزەتەيف و جەمگرتەيان و پاشان لكاندنەيان بە خاكى وڵاتى توركيە، بەرخوردى توركيە لەگەل نەم پەرۋەزى جەدى بوو نەم مەسەلەيە لەدانوسانەكانى لەگەل ھاۋپەيانەكى كە حكومەتى نەمەرىكايە، باسكراۋە. نەسخەى يەكەمى نەم پەرۋەزى لەمىروى نامەى حورىەت ناۋا باسى دەكات (كۆنفرانسيۇنى كە جىنگاى تىروانىنى ئۆزى بوو سەبارەت بە عىراق سى ھەمىمى

عمره‌بی، تورکی و کوردی یه کسان له مافدا پیکدهه‌یتیت که ناوچه‌ی کوردی پیکهاتوو له همدوو پارێزگای سلێمانی و ههولێر و ناوچه‌ی تورکی پیکهاتوو له موسڵ و کهرکوک، دواتر له پرسیاریکی نوسر و بیرمه‌ندی تورک (جنگیزجاندار) له (١٩٩١/٢/٢٠) که له نۆزالی کرد، ڕوونیکرده‌وه که نامانجیان تورکه‌کان نییه به‌لکو کورده‌کانی عێراقه).

نۆزال له‌دوای نه‌وه‌وه ده‌ریخست که نامانج له‌پیشنیازکردنی شه‌م پرۆژه‌یه، یه‌که‌م دروستکردنی کۆنفدراسیۆن بۆ عێراق نییه و هه‌روه‌ها نامانج له‌م پرۆژه‌یه ته‌نیا تورکه‌مانه‌کانی عێراق نییه، به‌لکو پرۆژه‌که‌ی کورده‌کانیش ده‌گرێته‌وه. شه‌و ده‌یه‌وێت له‌پێگای میکانیزی یارمه‌تی به‌مان رایانکیشتیت بۆ ناو وڵاتی تورکیا له‌ماوه‌یه‌کی درێژی کۆنفیدراسیۆنه‌که‌دا له‌گه‌ڵ کورده‌کانی تورکیا کۆیانکاته‌وه و شه‌و نامانجه به‌ده‌سته‌بهنیتیت. بۆیه نۆزال بۆ گه‌یشتن به‌ نامانجه‌که‌ی ناچاربوو نسخه‌ی یه‌که‌می پرۆژه‌که‌ی که‌ ناماژه‌ی بۆکرا ناوێشانی قۆناغی سه‌ره‌تایی وه‌گرت و ناوه‌ڕۆکی راسته‌قینه‌ی پرۆژه‌که‌ی شه‌و لکاندنی تورک و کورده‌کانی عێراق بوو به‌ تورکیاوه، ده‌برینه‌کانی نۆزال سه‌باره‌ت به‌ کورده‌کانی عێراق ڕوون و ناشکرا‌بوو. بلاوکراوه‌ی الحیاتی لبنا‌ی به‌م جۆره‌ له‌زمانی نه‌وه‌وه ده‌لێت (تورکیا ده‌بێت په‌مپه‌ندی توندوتۆڵ له‌گه‌ڵ کورده‌کان بگریت، ئێمه ده‌بێت بجینه ناو هه‌رمێی کوردستانه‌وه نه‌گه‌ر پێویست بکات (٣٠ تا ٤٠) ملیۆن دۆلار به‌مان بده‌ین، بۆیه ده‌بێت شه‌م کاره بکه‌ین و شه‌وان بۆ لای خۆمان پاکێشین). له‌وه‌لامی شه‌و پرسیاره‌ی که‌ نایا نه‌گه‌ری دروست بوونی ده‌وله‌تێکی سه‌ربه‌خۆی کوردی هه‌یه، نۆزال له‌وه‌لامدا وتی قسه‌یه‌ک له‌م باره‌یه‌وه به‌راست نازانم چونکه هه‌رچی بوترتیت به‌هه‌له‌ لیکده‌دریته‌وه. نۆزال به‌شێوه‌یه‌کی به‌هێز ناماژه ده‌کات که ده‌بێت هه‌موو نه‌ته‌رناتیفه‌کان له‌وانه فیدراسیۆنیش به‌ شێوه‌یه‌کی ناشکرا باسی لێوه‌بکرت. له‌و ناگادارکردنه‌وه‌یدا نه‌گه‌ر تورکیا گرنگی به‌ گۆرانکاریه به‌رده‌وامه‌کانی عێراق نه‌دات، دو‌جاری هه‌له‌ی گه‌وره ده‌بێت و له‌وه‌ش زیاتر نه‌گه‌ر له‌بابه‌تێکدا نه‌بین که بشوانین گرنگی به‌ ڕه‌وتی عێراق بده‌ین، شه‌وا ڕووبه‌ڕووی هه‌له‌ی گه‌وره ده‌بینه‌وه نه‌گه‌ر له‌ڕووداوتێکدا نه‌بین که بشوانین کاریگه‌ری له‌سه‌ر یه‌کتێک له‌دوو لایه‌نه‌ی ناکۆک له‌عێراق جێبه‌جێتێن بابه‌تی ئێمه یێمانا ده‌بێت، هه‌روه‌ها ده‌بێت واقعی بین و توانای کاریگه‌ریمان له‌ڕووداوه‌کان هه‌بێت و پێویسته له‌گه‌ڵ کورده‌کان په‌مپه‌ندی باشترمان هه‌بێت. به‌ بۆ‌چوونی نۆزال تورکیا ده‌وله‌تێکی گه‌وره‌یه و نه‌گه‌ر نازاریبێت به‌ دروستبوونی ده‌وله‌تێک له‌با‌کوری عێراق (هه‌رمێی کوردستان)، شه‌و وڵاته ناتوانیت درێژه به‌ مانه‌وه‌ی بدات، که‌واته بۆ ده‌بێت کورده‌کان بکه‌مین ده‌ره‌وه و بۆ پارێزگاریان لێنه‌که‌مین و بکه‌ونه ژێر پارێزگاری خه‌لکانی‌تروه).

دوای مردنی نۆزال ڕابه‌رانی تورکیا ناوه‌ڕۆکی شه‌و پرۆژه‌یه نه‌وه‌نده‌ی په‌مپه‌ندی‌داره به‌ یارمه‌تی مادی له‌پێگای مانگی سوری تورکیه‌وه جێبه‌جێانکرد، هه‌رچه‌نده دا‌به‌شکردنی یارمه‌تی‌ه‌کان زیاتر شه‌و تورک و کوردانه‌ی ده‌گرته‌وه که دۆست و ها‌وا‌ڕا‌بوون له‌گه‌ڵ ده‌سه‌لاتدارانی تورکیادا. یارمه‌تی‌ه‌ سه‌رۆ

دۆستانه كەي مانگى سۈرى توركى تا سالى (۱۹۹۵) لە ماوەى دووجاردا گەيشتە (۲۵،۵) ملىيۆن دۆلار، بەلام زەمىنەيەكى باشى لەنتوان توركەكان و كوردەكانى عىراق دروست نەكرد. لەگەڵ ئەوەى پارتى ديموكراتى كوردستان بە سەركايتى مسعود بەرزانى و يەكيتى نيشتمانى كوردستان بە سەركايتى جەلال تالەباني، شانبەشانی توركى دژى پارتى كريكارانى كوردستان كەوتنە جەنگەوه، لە (تشرىنى يەكەمى ۱۹۹۲) پێكەوتنىكى نەمىيان لەگەڵ توركى واژۆكرد، پێكەوتن كە (۷۰) خالى سنورى لەنتوان هەردوولا ديارىيەكەن، بەلام هاوسەنگىيەكە پەيوەستە بە تێپەربوونى كاتەوه، بەتايبەت دواى شەرى ناوخۆ (شەرى براكوژى) هەردوو حيزى سەركى گۆرانيان بەسەردا هات. لەدواى ئەوەوه نەنقەرە دەستىكرد بە تۆمەتباركردنى جەلال تالەباني بە پەنادان و يارمەتيدانى نەندامانى پارتى كريكارانى كوردستان و هەتا هەندىكجار مسعود بەرزانىش ئەم تۆمەتى بەردەكەوت. هەرەشەكانى تانسۆچيلەر لەمسعود بەرزانى لەكاتى يادەوهەرى پەنجاسالەى دامەزراندنى پارتى ديموكراتى كوردستان، بەهۆى نامادەبوونى عوسمان ئۆج ئالانى براى عبدالله ئۆج ئالان سەركى پارتى كريكارانى كوردستان لەوكۆبونەوهيدا زياترئوو، فشارەكانى توركى بەرامبەر مسعود بەرزانى زيادىكرد. وا بەرچاودەكەت كە مسعود بەرزانى لەكۆپى كوردیدا بەهۆى هاوپەيانييتى لەگەڵ نەنقەرە كەوتىيەت ژێر فشارەوه، هەروەك ئەوەى كە يەكێك لەنوسەرەكان ناماژەى بۆ دەكات (شتىكى سەرسۆرەيتەر نىيە كە هێزەكانى مسعود بەرزانى دەستبەخەنە ناو دەستى توركىاوه و خيانەت لەبرا كوردەكانى خۆيان بكەن).

هەروەها هاتنەناوەى چەندجارەى سەربازانى توركى بۆ هەريى كوردستان، لەگەڵ بۆردومانى ناسمانى كۆترانەى ناوچە كوردنشینەكان بەگوماني بىكە و بارەگاكانى پارتى كريكارانى كوردستان، مسعود بەرزانى دەخاتە بارودۆختىكى نەويستراوهوه و ئەو والتەدەكات تا توركى لەپىگای (كۆچ و هەلاتنى زۆرەملىيى مەدەنيەكانى ناوچەكە بەهۆى بۆردومانى تۆپخانهكانەوه) تۆمەتبار بكات.

ئەگەر پەيوەندى توركى لەگەڵ جەلال تالەباني لەژێر كاريگەرى چەندىن كێشەدابوو، هاوپەيانيشى لەگەڵ مسعود بەرزانى دوچارى چەندىن بارودۆخى ناھەموار بوو. پەيوەندى توركى بە جەماوەرى خەلكى كوردى عىراق لەمە خراپترئوو، چونكە خەلكى كوردستانى عىراق بەشپۆهەى بەردەوام دەكەوتنە سەر هاتنەناوەهەى هێزە سەربازىيەكانى توركى و بۆردومانى كۆترانەى تۆپخانه و هێزە ناسمانىيەكانەوه، بەجۆرێك لەهەرشىكدا زياتر لە (۱۵ هەزار) كورد مالا و لانەيان بەجێهێشت و ئاواره بوون.

بەمجۆرە دەرکەوتنى يەكەم نەسخەى پڕۆژەى ئۆزال لەدروستكردنى هاوكارى نىوان توركى و كوردەكانى عىراق (تەنها نەسخە بوو كە بتوانىت پارىزگارى هينزى نەمەريكى لەتوركى دابىن بكات) لەسەرەتادا شايبەتى قوناغىيى باش بوو لەم قوناغەدا بە ووتەى تالەباني (حكومەتى كوردى پاراستنى شريى سنورى دەگرىتە ئەستۆى خۆى بۆ رێنەدان بە هيج جۆرە هيرشێك لەخاكى خۆيەوه بەرەو توركىا).

مسعود بمرزانی دواي هه لوه شاندنوهی (ناوچهی نارام) له باکور، بمرده وامیدا به هاوپه یانیتی له گهڼ نهقمهردا، له کاتیکدا په میوه نډیه کانی له گهڼ جهلال تالهبانی پچراپوو و گهیشتبوه قوناغی دوزمنایه تی. له دواي نه مموه هستیاری (حسایه تی) کورده کان له بمرامبر توکیا، به تایهت دواي راگهیاندنی ناوچهی پشتینهی نه منی له همریمی کوردستان له لایمن تورکیاوه و دریزده دان به سیاسه تی تورکسازي نه مه به دوو ناوردانه واته ناوردانه وهیهک به لای تورکمانه کانی عیتراق و ناوردانه وهیهک به لای کورده کانی عیتراق زیادیکرد.

نهقمهرد له سیاسه تانهوه بهمی راگهیاندن نیازی داگیرکمرانهی دریزه پيدا ... دیارترینی نه م ده برینانه و بزوتیمترینیان قسه که ی سلیمان دمیرل بوو له سالتي (۱۹۹۵) که ووتی سنوری نیته له گهڼ عیتراق هه مان هتلی نه مته، سنوری تورکیا له شوتینیک کۆتایی دیت که نه م کۆتایی بیت، نه م سنورانه زانایانی زهوی ناسی (جیۆلۆجی) دیاریده کهن و په یانی نیشتمانی گرتهیه تی، به پیتی په یانی لۆزان، موسل بمر عیتراق نه که ووتوه و به به شیک له تورکیا ده ژمیردریت).

سیاسه تی تورکسازي:

سه ره پای نه و پلانه تیوریانهی که به بریرسانی تورکیا بۆ هه لسه که وتیان له گهڼ همریمی کوردستان دیاریان کردووه، له بواری کرداریدا (پراکتیکدا) بوونی هیه که ماهیه تی ترسناکی نه م هه لسه که وتانه نیگهرانی راسته قینهی دروست کردووه، که هاوپایه له گهڼ ماهیه تی داگیرکارانه و پاشکۆکردنی خاکی عیتراق، نه م نمونه کرداریانه که به شیهوی سیاسه تی تورکسازي خۆی ده نویتیت له دواي رزگار بوونی همریمی کوردستان له ژیر ده سلاتی حکومتی به غدا مانه وهی وهک ناوچهیه کی پارێزراو په پیره ویکرا.

تورکیا بۆ ماوهی نزیکه ی حه م سالت، هه ولیدا ناماده ی بهرچاوی له ناوچه ی همریمی کوردستان هه میت. نه م ناماده ییه په هه ندی سه ربازی و کلتوری جۆراوجۆری وه رگرت، به میانوی مه سه له ی مرۆیی یان سیاسي یان له ژیر ناوی شناسی نه ته وه یی نه بجا مده راوه. دواي هه لگرتنی هه نگاهی گرنگ و هستیار له بواری (تورکسازي) نهقمهرد چاره یه کی نه دۆزیه وه جگه له وهی که به شیهوی ناشکرا له ده بریرنی سیاسي سه باره ت به (تیۆریزم) وهک تمنا فاکتهر بۆ چونه ناوه وهی همریمی کوردستان مه سه له ی تورکمانه کانی عیتراقی وهک مه سه له یه کی مرۆیی هینایه پیتشه وه که ده بیت له باره یانه وه کاریک نه بجا م بدات. تانسۆ چیللهر له سالتي (۱۹۹۶) کاتیک که سه رۆک وه زیران بوو، چمندینجار ناماژه ی بۆ نه م بابه ته کردبوو. نه و ده ریغست که (تورکیا له میوه نډی به همریمی کوردستانه وه دوو مه سه له په چاوه کات که بریتیه له خه بات دژی تیۆریزم و پاراستنی تورکمانه کان، له بمرنه وه جیهان ناگادار ده کاته وه له پتویستی پاراستنی په کپارچه ی خاکی عیتراق و مافی ژبانی تورکمانه کان و سوودمه ندبوون له نازادی و په کسانی له ناوچه که دا، به مه به ستی پاراستنی ناشتی جیهانی).

له‌ماوه‌ی نزیك به‌حهوت ساڵ توركيا كۆمه‌ڵێك كرده‌ری ناشكرا و نه‌هێنی له‌هم‌ڕێمی كوردستان نه‌بجاسدا و وای له‌چاودێرانی سیاسي و لیكۆلمه‌ره‌وان كرد نهم جۆره‌ كارانه به‌ (توركسازي) ناوه‌رن. كرده‌ریك كه‌ له‌چوارچێوه‌ی به‌رنامه‌یه‌ كدا كه‌ به‌ چهند قۆناغێك و به‌ هێواشی به‌ریوه‌ده‌چوو و نه‌ده‌كه‌وته ژێر كاریگه‌ری پلانی تیروانی سیاسي توركيا و گۆڕینی هه‌لومه‌رجی سیاسیه‌وه‌. (پروژه‌ی توركسازي) له‌وانه‌یه‌ به‌شێوه‌ی بنه‌مای گۆڕاو له‌سیاسه‌تی توركیادا به‌مه‌به‌ستی چهند لایه‌نه‌بێت، كه‌ نه‌گه‌ر له‌كاتێكدا گۆڕان له‌باروده‌خی سیاسي عێراق و ناوچه‌كه‌ رووبدات، نهم پروژه‌یه‌ قۆناغێکی هه‌نگاوانی پتیست بێت بۆ قوتدانی هه‌ریمی كوردستان و داگیرکردنی، به‌مه‌رجێك كه‌ فاكته‌ری گۆڕاو له‌سیاسه‌تی توركيا له‌سایه‌ی گۆڕانكاری ناینده‌دا كه‌ نه‌ه‌و‌كاره‌ بخوازیست. نهم پروژه‌یه‌ له‌هه‌مانكاتدا پروژه‌یه‌کی پتیسته‌ وه‌ك نه‌لته‌رناتیفێك جگه‌ له‌داگیرکردن، كه‌ ده‌توانیت توركمانه‌كانی عێراق وه‌ك تابووری پینجه‌م یان ده‌زگایه‌ك له‌ده‌زگاکانی سیاسه‌تی توركيا له‌نابنده‌ی عێراقدا به‌کاربه‌یئت*.

هه‌روه‌ها نه‌گه‌ر سهرنج له‌کاره‌کانی توركيا له‌هه‌ریمی كوردستان به‌هین نهم پروژه‌یه‌ له‌سێ بواری گشتی فره‌هنگی- په‌روه‌رده‌یی، سیاسي و ناسایشی پێشكه‌وته‌نی به‌خۆوه‌ بێنیه‌وه‌، له‌هه‌ر قۆناغێكدا به‌ ناوێشانیکی جیاواز و وه‌ك بیانویه‌کی مریزی خراوه‌ته‌كار كه‌ به‌م شێوه‌یه‌ی خواره‌وه‌یه‌.

(١) بواری فره‌هنگی- په‌روه‌رده‌یی:

نهم بواره‌ به‌ كۆله‌كه‌یه‌کی سه‌ره‌کی له‌فكری توركیادا ده‌ژمێردریت، چونكه‌ مه‌یدانیكه‌ كه‌لێمه‌وه‌ له‌شوناسی نه‌ته‌وه‌یی وه‌ك هاندەرێك بۆ ڕاكێشانی توركمانه‌كانی عێراق و گۆڕینی ناراسته‌ی فره‌هنگی نه‌ته‌وه‌ییان به‌لای فره‌هنگی نه‌ته‌وه‌یی و ناوه‌ندی له‌توركيا سه‌ودوی لێوه‌ده‌گیریت، ڕواله‌ته‌ن نهم به‌ركرده‌وه‌یه‌ بۆ تێكه‌ڵکردنی فره‌هنگه‌ له‌ڕێگای قوتابخانه‌، زانكۆ، زمان و سیسته‌می فێركاریه‌وه‌ جه‌ختی لێده‌كرێته‌وه‌. به‌هۆزه‌ له‌ماوه‌ی دوو ساڵدا واته‌ له‌سالی (١٩٩٣ تا ١٩٩٥) توركيا له‌ڕێگای هه‌ندێك ڕێكخراوی سیاسي توركیه‌وه‌ له‌عێراق هه‌ستا به‌ دامه‌زراندنی ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ قوتابخانه‌، یه‌كێتیه‌كان، كرده‌وه‌ی خولی فێركردن و خولی فێربوونی زمانی توركی. یه‌كێك له‌پروژانه‌كانی په‌یوه‌ندیدار به‌م ڕێكخراوانه‌، له‌فه‌ره‌ستی كاره‌كانی ڕێكخراوه‌كه‌ی خۆیدا ناوی (٢١) بواری چالاکی فره‌هنگی هێناوه‌ له‌چوارچێوه‌ی به‌رنامه‌یه‌کی فێركاری كه‌ جێگای تیروانی تاییه‌تی توركیا-یه‌. یه‌كێك له‌و چالاکیان (دامه‌زراندنی ١٥ قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی و ناوه‌ندی و كۆرسی زمانی توركی له‌سه‌ر ناستی جیاواز بۆ كوێان و كچان له‌هه‌ولێر، ده‌وك و كفری). نهم قوتابخانه‌ هه‌ولده‌دات به‌ فێركردنی (زمانی توركی به‌ پستی لاتینی، به‌سه‌ود و هه‌رگرتن له‌هه‌مان سیسته‌می فێركردن كه‌ له‌قوتابخانه‌كانی توركیادا هه‌یه‌)، له‌سالی

(*) (توركيا توركمانه‌كانی به‌گشتی و به‌ره‌ی توركمانی به‌تاییه‌تی وه‌ك تابووری پینچ له‌كوردستان پینش ڕووخانی سه‌دام به‌كاره‌یتا و ئێستاش دواي ڕووخانی وه‌ك فاكته‌ریك بۆ نه‌یبه‌تی كورده‌كان له‌ناوچه‌ دایره‌وه‌كان به‌گشتی و كه‌ركوك به‌تاییه‌تی به‌كارده‌هێنێت. وه‌رگێڕ

(۱۹۹۷) به‌شيوه‌ی کی زۆر به‌رچاو زیادی کردووه. (له‌م قوتابخانه‌دا مامۆستای تورکی یان تورکمانی عێراق له‌خولی چڕوێر و به‌پیتی لاتینی له‌سهر سیسته‌می په‌روه‌رده‌ی تورکیا وانه ده‌وتریتیه‌وه و ژماره‌ی نهم قوتابخانه تا نهمرۆ له‌بیست قوتابخانه بۆ هه‌موو قۆناغه‌کانی خۆیندن تیپه‌ری کردووه).

سه‌باره‌ت به‌ یه‌کیتیه‌ پشه‌یه‌کان، ژماره‌یان له (۱۰) یه‌کیتی زیاتره که له‌سێ شاری هه‌رمێ کوردستان واته هه‌ولێر، ده‌وک و کفری هه‌یه. سه‌ره‌رای نه‌وه ده‌توانین ناماژه بۆ کردنه‌وه‌ی چهن‌دین باخچه‌ی ساوایان بکه‌ین و ناردنی مامۆستایانی قوتابخانه سه‌ره‌تایی و ناوه‌ندیه‌کان بۆ تورکیا بکه‌ین. له‌ناوه‌وه‌دا به‌رپار دراوه (کورسی خۆیندن بۆ تورکمانه‌کانی عێراق له‌زانکۆکانی تورکیا زیاد بکری‌ت).

جێبه‌جێکردنی نهم پرۆژه فهره‌هه‌نگیه‌ جێبه‌جێکردنه‌وه‌ی سه‌رسه‌خت و به‌رده‌وامی تورکیایه، بۆ به‌دییه‌نانی ناماڤه به‌رچاوه‌کانی به‌پیتی به‌رنه‌مه‌که‌ی، به‌بێ گوێدانه نه‌وه‌ی ناراسته‌ی گشتی سیاسی و گۆڕانه‌کاریه‌کانی به‌رامبه‌ر عێراق، یان هه‌مه‌جۆری فۆرمی سیاسی تورکیا له‌به‌رامبه‌ر دۆسیه‌ی هه‌رمێ کوردستان چی ده‌ییت. له‌وانه‌یه له‌پێگای نهم جێبه‌جێکردنه‌وه‌یه‌وه گرنگی ناماڤی دورمه‌ودای تورکیا به‌رچاو بکه‌ویت و جیاوازی ناکات که نایا نامانج ته‌نیا په‌وه‌سته به‌ عێراقه‌وه یان به‌نیه‌تی سیاسی گشتی تورکیاوه له‌ناوچه‌که‌دا. به‌م شێوه‌یه به‌ناشکرا دیاره که تورکیا سووره له‌سهر نه‌وه‌ی له‌پێگای عێراقه‌وه بگات به‌ ناماڤه‌کانی. عێراق وه‌ک مه‌یدانیکی لاواز و زه‌برخوارد به‌بۆچونی تورکیا هه‌لی له‌بارو گه‌وره بۆ مانۆر و هێرش تورکیا فهره‌هم ده‌کات.

(۲) بۆاری سیاسی:

له‌وانه‌یه نه‌وه‌ی هه‌ولته فهره‌هه‌نگیه‌کانی تورکیا بۆ تورکمانه‌کانی عێراق ته‌واو ده‌کات، مه‌یدانی سیاسی بیت. به‌و جۆره‌ی که سیاسه‌تی تورکیا له‌گۆڕه‌پانی نۆڤۆزیسیۆنی عێراقی تایبه‌ت بووه به‌هاوکاری و په‌یوه‌ندی به‌ تورکمانه‌کانه‌وه و سیاسه‌تمه‌دارانی تورکیا هه‌ولێ زۆریان داوه بۆ دروستکردنی پارت و هاو‌په‌مانیتتی و پێک‌خراوه‌ی هه‌مه‌جۆر له‌گۆڕه‌پانی نۆڤۆزیسیۆنی عێراقدا کاری زۆری بۆکردن و هه‌ولیداوه هه‌موویان له‌یه‌که‌یزدا وه‌ک به‌ره‌ی تورکمانی کۆکاته‌وه تابه‌تایت ته‌مانه به‌ ناراسته‌ی هێلی سیاسی گشتی حکومه‌ت تورکیا لیخواریت. ده‌رکه‌وتنی بابته‌ی نهم به‌ره‌یه‌ پێشاندده‌ات که به‌هه‌ولێ تورکیا خۆیان رێک‌خه‌ن و به‌شداری بکه‌ن له‌پرۆژه‌ی سیاسی په‌یوه‌سته به‌هه‌رمێ کوردستانه‌وه و رازیه‌ن به‌ رۆژێک که له‌ده‌ره‌وه‌ی توانای راسته‌قینه‌ی نهم به‌ره‌یه‌دا بووه، بزوتنه‌وه‌ی به‌ره‌ به‌ جۆرێک جێگای سه‌رنج بوو که له‌گه‌ڵ گۆڕانه‌کاری سیاسه‌تی تورکیا سه‌باره‌ت به‌ مه‌سه‌له‌ی عێراق هاوشاهه‌نگ بوو. گۆفاری (مطالعات عراق) میکانیزم و ناماڤه‌کانی په‌یوه‌ندی تورکیا له‌گه‌ڵ نهم به‌ره‌یه‌دا (به‌ره‌ی تورکمانی - وه‌رگێتی) له‌ کۆمه‌ڵێک بابه‌تدا کورت کردۆته‌وه که به‌شیکیان له‌ خواره‌وه بایه‌ده‌که‌ین:

(۱) به‌شدارپی‌کردنی تورکمانه‌کان له‌دانوسانه‌کان و ناشوریه‌کان وەك چاودێر به‌مه‌به‌ستی نه‌وه‌ی پیشانی‌بەدات که هه‌رمی کوردستان به‌ته‌واوی ناوچه‌ی کوردنشین نییه، به‌لکو تورکمان و ناشوریش له‌م ناوچه‌یه‌ ده‌ژین، وێنه‌یه‌ك که کورده‌کان پیشانی‌ده‌ده‌ن که نه‌م ناوچه‌یه‌ به‌ته‌واوی کوردنشین هه‌له‌شینتیه‌وه.*

(۲) ده‌ستی‌هه‌ردان و سه‌رنجی تورکیا چ له‌باره‌ی مه‌سه‌له‌ی عێراق به‌مشێوه‌ی گشتی و چ له‌باره‌ی مه‌سه‌له‌ی کورد به‌تایبه‌ت له‌پێگای رۆژی به‌ره‌ی تورکمانی عێراقه‌وه، کاریکی ناشکرا و به‌رچاوه. چونکه نه‌م ده‌ستی‌هه‌ردانانه له‌ژێر ناوی پاراستنی تورکمانه‌کانی عێراق و نه‌ه‌ج‌امدانی کاری مرۆڤدۆستانه‌ خۆی ده‌نوێنێت. تورکیا خۆی ته‌نیا وەك پارێزه‌ی تورکمانه‌کان ناساندوه و نه‌م مه‌سه‌له‌یه‌ی هه‌رجاره له‌پێگایه‌کی سیاسیه‌وه بانگه‌شه‌ی بۆ ده‌کات.

(۳) تورکیا به‌به‌شدار پی‌کردنی تورکمانه‌کان له‌ژێر ناوی کۆمه‌لگای تورکمانی هه‌ولێداوه زه‌مه‌ینه‌ی سیاسی به‌چالاکیه‌کانیان بیه‌خشیت و به‌ناراسته‌ی پارێزگاری نه‌ته‌وه‌گه‌رایانه‌ی تورکمان، به‌بێ نه‌وه‌ی ناچاربێت له‌پێگای هێزه‌وه نه‌مه‌ ده‌رخات که له‌وانه‌یه‌ نه‌م ولاته‌ توشی ده‌رده‌سه‌ری بکات و ده‌ست‌گرتن به‌سه‌ریدا و چه‌ک‌دارکردنێان کێشه‌ بۆ به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی تورکیا دروست‌بکات.

(۴) به‌ره‌ی تورکمانی عێراق له‌راستیدا په‌نجه‌ره‌یه‌کی کراوه‌یه‌ به‌روو تورکیادا تا بارودۆخی ناوخۆی کورده‌کان به‌تایبه‌ت په‌میه‌ندیان به‌ پارتی کرێکارانی کوردستان چاودێری بکات و هه‌روه‌ها زیاد کردنی نفووزی تورکیا له‌ناوچه‌که و په‌میه‌ندی نه‌یتی نه‌وان به‌ پارتی کوردیه‌کان و واقعه‌یه‌تی سیاسی ده‌گرێتیه‌وه.

کاری سیاسی تورکیا له‌مه‌یدانی تورکمانه‌کانی عێراق، ته‌واوکهری جێبه‌جێکردنی پرۆژه‌ی تورک‌سازیه و ده‌زگای سیاسیه‌ بۆ راپه‌ڕاندنی نه‌م پرۆژه‌یه‌ له‌مه‌یدانی فهره‌ه‌نگیدا. له‌به‌ر نه‌وه‌ی تورکیا به‌شێوه‌یه‌کی ناناسایی له‌هه‌ولێ جله‌وکردنی هه‌موو گروپه‌ جیاوازه‌کان و لقه‌ سیاسیه‌ی تورکمانه‌کانی عێراق‌دايه. له‌م پێگایه‌وه‌ی تورکیا خۆی پێکهاته‌یه‌کی نه‌ته‌وه‌یه‌ی تازه‌ی دروست‌کردوه‌ دواتر له‌پێگای پێکه‌شتیانه‌وه نه‌م ژماره‌ گروپ و پێکهاتانه‌ی له‌ژێر یه‌ك ناودا کۆکردۆتیه‌وه و که هه‌مان به‌ره‌ی تورکمانی عێراقه. له‌ناو نه‌م به‌ره‌یدا ناوی جیاواز و نیتلافی هه‌مه‌چه‌شنی تێدايه که پێگه‌ و نه‌ندازه‌ی هه‌ربه‌یه‌ کێکیان جیاوازه. پارتی نیشتمانی کوردستانی عێراق (سالی ۱۹۹۴ دامه‌زراره‌)، پارتی یه‌کێتی تورکمان (سالی ۱۹۹۴ دامه‌زراره‌)، پارتی برایه‌تی تورکمان (سالی ۱۹۹۲ دامه‌زراره‌)، بزوتنه‌وه‌ی دیموکراتی تورکمان (سالی ۱۹۹۴ دامه‌زراره‌)، به‌ره‌ی تورکمان (سالی ۱۹۹۵ دامه‌زراره‌)، له‌گه‌ڵ هه‌ندیک

(*) کورد و پارتی کوردی هیچ و هه‌ختیک نه‌یانووتوه نه‌م ناوچه‌یه‌ به‌ ته‌واوی کوردنشینو هیچ که‌مینه‌یه‌کی تێدا نییه‌ به‌پێچه‌وه‌نه‌وه له‌په‌رله‌مانی کوردستان کورسی کوتا بۆ کلتۆ ناشوری و تورکمانه‌کان نه‌رخانکراوه. به‌لام نه‌وه‌ی جه‌ختی لێده‌کرێتیه‌وه کوردستانی یه‌ونی نه‌م هه‌رمیه‌ به‌ هه‌موو پێکهاته‌کانی وەك کورد و تورکمان و کلتۆ ناشوری هه‌ربه‌ی په‌سه‌نه‌وه. و هه‌گه‌ن.

به کارهیتانی پاره‌ی تورکی کاربکریٔ*. ههنگاوێک له‌م باره‌یهوه هاوکاتبوو له‌گه‌ڵ درێژه‌دان به‌ نه‌خشه‌ی تورکیا بۆ له‌ناویردنی پارتی کرێکارانی کوردستان.

بۆ به‌رووبونه‌وه له‌گه‌ڵ پارتی کرێکارانی کوردستان:

سه‌رکرده‌کانی تورکیا له‌ده‌ربرینه‌ سیاسیه‌کانیاندا له‌شێوه‌یه‌ک بۆ به‌رکوه‌تن له‌گه‌ڵ هه‌مزی کوردستان ده‌باغسته‌روو، به‌ هیچ جۆریک قه‌یدویه‌ندیان له‌سه‌ر داواکردنی میژووی و نه‌ته‌ی تورکیا بۆ داگیرکردن یا له‌هه‌ندیکه‌ بواردا لکاندن خاکی عێراق یا نه‌اره‌زوو بوون بۆ راستکردنه‌وه‌ی سنوری عێراق و تورکیا دانده‌نا. به‌لام هه‌موو کاتێک به‌لگه‌ی هاته‌نانه‌وه‌، جه‌نگه‌کان، هێرشه‌ی به‌رده‌وامی نه‌وان هه‌مزی کوردستان پاره‌ودونه‌ی پارتی کرێکارانی کوردستان بووه‌. به‌وته‌ی نه‌وان نه‌و پارتی له‌ریگی شه‌ری پارتیزانی به‌رده‌وام له‌گه‌ڵ هێزی تورکیا دیته‌ ناو نه‌م و لا‌تمه‌وه و له‌ناوچه‌ کوردنشینه‌کانی سه‌ر سنوری عێراق بنکه و باره‌گایان دامه‌زراندوه و وه‌ک هێزی پشتیوانی به‌ره‌ی شه‌ر سوودی لیوه‌رده‌گرن به‌ نازادانه‌ مانێرو تدریب و پلانه‌کانیان داده‌پێژن.

له‌سالی (١٩٩٠) مه‌سه‌له‌ی بوونی هێزی نه‌م پارتی له‌هه‌مزی کوردستان وه‌ک یه‌کێک له‌گه‌موره‌ترین کیشه‌ بۆته‌ جیگای باس و لیکۆلینه‌وه‌. پێش نه‌م میژووه‌ رێکوه‌تنی شه‌منی له‌نیوان نه‌نقه‌ره و به‌غدادا هه‌بوو، که‌ مۆله‌تی به‌ نه‌نقه‌ره‌ ده‌دا بۆ شوێنکه‌وته‌نی شۆرشگێڕانی پارتی کرێکارانی کوردستان تا قولا‌یی (١٥کم) بێته‌ ناو خاکی عێراقه‌وه‌. هه‌لبه‌ت دوا‌ی کشانه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی حکومه‌تی ناوه‌ندی به‌غدا له‌هه‌مزی کوردستان به‌دوا‌ی گه‌رده‌لولی بیاباندا راگه‌یاندنێ شه‌م ناوچه‌یه‌ وه‌ک ناوچه‌ی پارێزراو (منطقه‌امن)، ژماره‌یه‌ک له‌هێزه‌کانی پارتی کرێکارانی کوردستان له‌م ناوچه‌یه‌ کۆبوونه‌وه‌ شه‌م کاره‌ش بووه‌ جیگای نیگه‌رانی ناسایشی تورکیا و به‌لگه‌ی دایه‌ ده‌ست تورکیا که‌ هێرشه‌ی سه‌ربازی رێکخه‌راو و گه‌وره‌ بکاته‌ سه‌ر هه‌مزی کوردستان. له‌هه‌ر هێرشه‌یه‌که‌دا بۆ سه‌ر نه‌م پارتی تورکیا بانگه‌وازی نه‌وه‌ ده‌کات که‌ بنکه و باره‌گاکی شه‌م پارتیه‌ی وێرانکردوه و هه‌زاران که‌سی له‌نه‌ندامه‌کانی کوشتوه‌. واده‌بیریت له‌حه‌وت هێرشه‌ی گه‌وره‌ له‌ماوه‌ی هه‌وت سالی رابردوودا پێگه‌ی سه‌ربازی و سیاسی تورکیا له‌شه‌ردا، پڕ له‌نیگه‌رانی و سه‌رگه‌ردانی و ناکوکی بووه‌. چونکه‌:

(١) ناشکرایه‌ که‌ سیاسه‌تی تورکیا له‌سه‌ر نه‌وه‌بووه‌ که‌ شه‌ری خۆی له‌گه‌ڵ پارتی کرێکارانی کوردستان که‌ له‌به‌نه‌مادا جه‌نگی ناوخۆیه‌ بگۆریت بۆ په‌هه‌ندی گرنگی ناسایشی (نه‌منی) به‌سوود وهرگرتن له‌و فرسه‌ته‌ی که‌ هه‌مزی کوردستان وه‌ک مه‌یدانی شه‌قیردو بۆ چوونه‌ناوه‌ و ده‌ستتێوه‌ردان سوودی لیوه‌رگری و بیه‌گۆریته‌مه‌وه‌ بۆ ده‌ره‌وه‌ی و لا‌ت. تورکیا به‌ تێپه‌ربوونی کات تێگه‌یشته‌ نه‌مه‌کاره‌ زۆر دژواره

* (له‌دوا‌ی هه‌له‌وه‌شانه‌وه‌ی به‌های پاره‌ی (٢٥) دیناری چاپی سوپه‌ری له‌لایه‌ن حکومه‌ت عێراقه‌وه‌، حکومه‌ت تورکیا له‌ (١٩٩٢/٥/٢) به‌یاریدا رێکمه‌دریت به‌ به‌کارهێنانه‌ی لهره‌ی تورکیا له‌لایه‌ن کورده‌کانه‌وه‌ له‌هه‌مزی کوردستان. بۆئامه‌ی هه‌یه‌ (١٩٩٢/٥/٢).

به‌هۆی ئالتۆزی پێکهاته‌ی دانێشتوانی کوردستان و شارەزایی گریلاکانی پارتی کرێکارانی کوردستان له‌کاتی ڕووبەر و بۆنە‌هێانی له‌ناوچه‌ شاخاویه‌کانی کوردستان و دژواری ناوچه‌که‌ بۆ سەربازە تورکه‌کان له‌کاتی نه‌ج‌امدانی کاری سەربازی، که‌ که‌وتۆته‌ دەر‌وه‌ی خاکی خۆیان‌ه‌وه‌ له‌م ڕووه‌ (له‌بەر‌وه‌ندی تورکیادا نییه‌ که‌ کێشه‌کانی خۆی ب‌گۆزێت‌ه‌وه‌ دەر‌وه‌، به‌ل‌کو‌ ده‌ییت به‌‌دوای ڕینگا چاره‌دا ب‌گه‌ڕێت بۆ چاره‌سه‌ر‌کردنی کێشه‌ی کورد له‌‌ناو تورکیادا).

(٢) له‌گه‌ڵ ب‌وونی په‌یوه‌ندی نه‌ته‌وه‌یی نێوان کوردی تورکیا و کوردی عێراق و به‌کێتییان له‌مه‌سه‌له‌ی (سەربه‌خۆی) و هه‌ستی هاوبه‌شیان له‌باره‌ی زلم و سه‌مه‌وه‌ که‌ له‌سه‌ریان ده‌کرێت، پا‌سه‌رانی تورکیا توانیویه‌تی له‌سایه‌ی نه‌وه‌ی که‌ کورده‌کان بیسه‌لمێتن که‌ ئاسایش له‌ (ناوچه‌ی نامینه‌) دروست ب‌ووه‌، له‌نێوان کورده‌کاندا درز و که‌لتین دروست‌که‌ن. کورده‌کانی عێراق پا‌زینابن به‌ ده‌ست‌به‌دانی راسته‌خۆی تورکیا له‌ناوچه‌که‌یان. به‌لام تورکیا توانیویه‌تی کورده‌کانی عێراق (به‌کێتی نێشتمانی کوردستان و پارتی دیموکراتی کوردستان) به‌نۆینه‌رایه‌تی له‌هێزی تورکیا راپانکێشێته‌ ناو شه‌ره‌وه‌ دژی پارتی کرێکارانی کوردستان. د‌وای هه‌موو ئەم‌ جه‌نگه‌ به‌ هێزانه‌ که‌ له‌نێوان کوردی عێراق و کوردی تورکیا ڕووب‌دا کێشه‌که‌ کۆتایی نه‌هات‌وه‌ و تارا‌ده‌یه‌که‌ قه‌یرانی سه‌ره‌کی و ئالتۆزی په‌یوه‌ست به‌کورده‌کان دروست ب‌ووه‌ و کاریگه‌ریه‌که‌شی له‌ناینده‌دا ده‌ره‌که‌وت. کورده‌کانی عێراق ئەم‌ مه‌سه‌له‌یه‌یان پێش تورکیا هه‌ست‌ب‌کرد‌وه‌ له‌کاتی‌که‌دا تورکیا هه‌میشه‌ په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ نه‌مانه‌ به‌رپێژه‌ی ناماده‌یی کورده‌کان بۆ هاوکاری تورکیا له‌شه‌ر‌دا دژی پارتی کرێکارانی کوردستان پێک‌هه‌ست‌وه‌ و به‌شێک له‌کورده‌کانی عێراق له‌ماوه‌ی سالانی راب‌رد‌ودا بۆ نه‌هه‌کاره‌ گۆڕا‌یه‌ڵ ب‌وون.

(٣) شکسته‌پێتانی هێزه‌ کورديه‌کانی عێراق بۆ به‌کلا‌کردنه‌وه‌ و چاره‌سه‌ری بارودۆخ‌که‌ له‌هه‌رێمی کوردستان و به‌رده‌وامی هێرشی تورکیا که‌ له‌لایه‌ن هه‌ندێک له‌م هێزانه‌وه‌ پا‌رێزگاریان لێ‌ده‌کرا، ده‌رپه‌نه‌کانی به‌رپه‌رسانی تورکیا له‌روونه‌کردنه‌وه‌ی هه‌ریه‌که‌ له‌هێرشه‌کان زیانه‌کانی سوپای خۆیان به‌شاراوه‌یی ده‌هێشه‌وه‌ و زیاده‌ڕۆییان ده‌کرد له‌زیانه‌کانی پارتی کرێکارانی کوردستان. بلاو‌کراوه‌کانی تورکیاش به‌هه‌مان شێوه‌ (زیاده‌ڕۆیی ده‌که‌ن له‌بلاو‌کردنه‌وه‌ی زیانی گیانی).

له‌لایه‌که‌یتره‌وه‌، ئەم‌ ده‌رپه‌رپانه‌ ناما‌نجی مه‌زه‌نده‌ و گومانی خۆشبینی و به‌دبینیه‌، که‌ کاریگه‌ری نه‌گه‌تێفی له‌سه‌ر و‌ره‌ی سەربازانی سوپای تورکیا هه‌بوو که‌ فەرمانده‌کانیان له‌هه‌ر هێرشی‌که‌دا بۆ‌سه‌ر هه‌رێمی کوردستان به‌‌ل‌تینی کۆتایی شه‌ر به‌ سەربازەکانیان ده‌دن.

(٤) مه‌سه‌له‌ی پارتی کرێکارانی کوردستان له‌ دیدی چاودێرانه‌وه‌ به‌کێکه‌ له‌کێشه‌ نه‌میه‌کان، که‌ جه‌نگ له‌ناو خاکی عێراقدا نه‌مه‌ چاره‌سه‌ر و به‌کلا ناکاته‌وه‌ و ده‌ییت ڕینگا‌چاره‌ی ناوخۆیی و پێشه‌یی بۆ ب‌دۆزێت‌ه‌وه‌ و مافی نه‌ته‌وه‌یی و نایینی و فەر‌هه‌نگی کورده‌کان و که‌مینه‌کانیتری تورکیا که‌ له‌لایه‌ن

سیستەمی علمانی ئەتاتۆرکەوه گێڕۆدەبوون، بێریت. پووبەرپووبوونەوهی پارتی کرێکارانی کوردستان و حکومەت تورکیا بۆ ساوای پازدە سالە درێژەیی هەبێ و دەیه‌ها هەزار کەس گیانیان لەدەستاو و لەسالی (١٩٨٤)ه‌وه تانیستا (١٨ هەزار لە شۆرشگیرانی کورد و ٨ هەزار کەس لە سوپا کوژراوه). بەپیتی وتەیی بمرپرسیانی تورکیا زەرەری مادی دەگاتە (٢٠) ملیارد دۆلار، ژمارەیی زەرەری مادی و مەروویی هەرچەندێک بێت، دەولەتی تورکیا تا ئێستا لەهەولداپە نەم قەیرانە نەمنیە بگۆیزیتەوه دەرەوه و رینگچارە و چارەسەرکردنی بخاتە مەیدانی ولاتانی دراوسێوه. مەبەست لەناردنی قەیران بۆ ولاتانی دراوسێ بۆ گەشتەن بە نامانجێتر. هەروەک نەوهی کە پەسپۆران دەلێن نەنقەرە لەکۆتایدا هیچ چارەبەکی نییە جگەلە دانوسان لەگەڵ ئەم پارتە (کە سەرکردەکان و ئەندامانی لەناو جوتیاران و کرێکارانی هەزار و وورده‌بۆرژوا دروستبوون. ئەمانە بۆخۆیان تیۆریکیان داناو کە لەتیروانیی نەتموویی و چەپی توندرو و پێکھاتوو کە ئەندامانی نوێدەوارن بە زووترین کات ئیمپریالیزم و سەرمایەداری بروخت و لەجیگای ولاتی کرێکاران و جوتیاران بۆ کورد دروست بێت، لەسەر بنەمای ئەم بارەپەرە هەموو کوردەکانی تورکیا و دەرەوهی تورکیا دەیانەوێت پەییوەندی بکەن بەم شۆپشەوه و لەژێر رابەراییەتیەکییدا کۆبەنەوه).

هەرچۆنێک بێت، قەیرانی ئەمنی کە ئەم پارتە دروستیکردوو، وای لەتورکیا کردوو داوای یارمەتی لەدەسەلاتدارانی عێراق بکات و کوردەکان لەرێگای لێکتینگەشتنەوه بەلای خۆیدا راکێشت.

تورکیا ... دەسەلاتی حاکمی عێراق وەک ئەنتەرناتیفیک؛

هەروەک ناماژەیی بۆکرا، ئەنقەرە لەلاوازی حکومەتی عێراق سوودوێرە گرت بۆ درێژەدان بەمانەوهی سیاسی/سەربازی خۆی لەهەریمی کوردستان و ئەم لاوازیەیی دەولەتی عێراق و گەمارۆ نێودەولەتیە و گۆشەگیری سیاسی ئەم ولاتە یارمەتی تورکەکانی داوه درێژە بە سیاسەتی دوولایەنە یان سیاسەتی فرە جەمسەر بەدن، بەبێ نەوهی بێتە هۆی تورەبوونی عێراق. چونکە حکومەتی عێراق لەبەرانبەر هەنگاوەکانی تورکیا و ئارزوو بۆ درێژەدان بە پەییوەندی لەگەڵ ئەنقەرەدا لەم باروودۆخەدا ، هەتا لەکاتی هاتنەناو‌وهی تورکیا بۆ ناو خاکی عێراق، جگە لەبێدەنگی هیچ چارەبەکیتری نییە. بۆیە زۆرجار عێراق لەکاتی هاتنەناو‌وهی تورکیا بۆ ناو خاکی عێراق لەباکۆر یان بێدەنگ دەبوو یان ناپەزاییەکی نەرمی دەنواند. هەندێک لەپەسپۆران لەو بارەپەرەدان (حکومەت عێراق لەبەرانبەر ئۆپەراسیۆنی سەربازی تورکیا لەهەریمی کوردستان ناپەزاییەتی توندی نەبووه، بەلکۆ لەبەرانبەر زۆرتینی ئەم ئۆپەراسیۆنانە بێدەنگ بووه). تورکەکان بە پشت بەست بەم باروودۆخە، بەرژەوهندی شابووری خۆیان بەرێوەدەبن و بەشێوی بەردەوام جەخت لەوه دەکەن‌وه، لەگەڵ ئەوهی یارمەتیان لەنەمەریکا و ولاتانی کەنداو وەرگرتووه لەبەرانبەر پەییوەستبوون بە گەمارۆی شابووری سەر عێراق، بەرژەوهندیە نابووریەکیان بەهۆی گەمارۆی نابووریەوه توشی زەرەبووه. (بەجۆرێک کە حکومەت سعودی ئاگادارکردوه کە دەبێت بە بەهای (١،١)

میلیۆن دۆلار نەوت بە خۆرایى بە تورکیا بىدات و حکومەت کۆیت (۹۰۰) میلیۆن دۆلارى پىتبەخشىت، تورکیا دەریخست کە نزیکەى (۲۷) ملیارد دۆلار زەهرى بەرکەوتوو و پىژەى بازىرگانی لەگەل عىراقدا (دابعزىوہ بۆ نزیکەى ۲۰۰ میلیۆن دۆلار لەسالىکدا، لەکاتىکدا پىش گەمارۆى نابوورى لەسەر عىراق نزیکەى سى ملیارد دۆلاربووہ لەسالىکدا). بەوتەى بەرپىرسانى تورکیا، (نەقمەرە پىش قەیرانى کەنداو لەهەر سالىکدا لەبەرامبەر گواستەوہى (۷۰) میلیۆن تەن نەوتى عىراق، پىژەى (۲۵۰) میلیۆن دۆلارى باج وەرگرتووہ و (۱۰۰) میلیۆن دۆلارى لەبەرامبەر خزمەتگوزارى بەندەرەکان وەرگرتووہ).

تورکیا بۆ کەمکردنەوہى ئەم زەرەرەکانە لەسەرەتادا پەیوەندى نابورى و بازىرگانی باشى لەگەل بەغدا پاراست و چەندىن دەستەى نوێنەرایەتى بۆ دیدار لەبەغدا و دانوسان لەگەل بەرپىرسانى عىراق و واژۆکردنى چەندىن پىکەوتننامە نارد. گەرەتەى پىکەوتننامەى واژۆکراو لەنێوان هەردوو وڵاتدا بۆ پراکىشانى {بۆرى گواستەوہى گازى سروشتى عىراق بۆ بەندەرەى جىهانى تورکیا لەسەر دەریایى ناوہراست بە درىژایى (۱۳۰۰) کم بەتێچونى (۲,۵) ملیارد دۆلار کە توانای گواستەوہى (۱۰) میلیۆن مەتر سىجای لەسالىکدا ھەبە. {دواى بریارى (۹۸۶)ى (نەوت بەرامبەر بە خۆراک) جارىکىتەر دوو ھىلى بۆرى نەوتى عىراق تورکیا لەپىنگای ھەرىمى کوردستانوہ خراپوہ کار. تورکیا بۆ چارەسەرکردنى ئەم دوو ھىلە جەختى زۆرى کردوہ و ھەولتى زۆرىدا، ھەروہا ئومىدەواربوو (ھەموو مادە خۆراکىەکان کە عىراق لەچوارچىوہى ئەم بریارەدا دەپکرىت ئەو واتە تورکیا پىتبەفرۆشیت).

پىش ئەمەش تورکیا پىشەنگایەکی داودەرمانى لەبەغدا کردوہ کە (بەبەگەمین پىشەنگای لەم جۆرە دەژمىردىت لەدواى سەپاندنى گەمارۆى نابوورى نێودەوڵەتییوہ بەسەر عىراقدا لەسالى ۱۹۹۱دا). لەسەرەتای سالى ۱۹۹۷ (۱۳۰۰) لۆرى تابیەت بە کوردەکانى تورکیا پۆژانە لەبنکەى سنورى خاپورى نێوان ئەم دوو وڵاتە دەپەرىنەوہ بەناو دەسەلاتى کوردەکانى عىراقدا دەپۆشیت بەشپۆیەى بەرەفراوان بۆ گواستەوہى مادەى خۆراکى و لایەنى فرۆشیار لەھەرىمى کوردستان پارەیان پىندەرا کە ئەم ژمارەبە لەو سەردەمەدا چەند بەرامبەر بوو. ئەم لۆریانە لەپىنگای گەرانەوہیان گازوایلى زیادەیان لەتەنکى زیادە باردەکرد و لەتورکیا بە نیوہ قىمەت دەیانفرۆشتوہ).

سەرەرای ئەمە (۳۰۰) لۆرىتر پۆژانە لەبنکەى سنورى خاپور بۆ بارکردنى مادەى خۆراکى کە عىراق لەچوارچىوہى بریارى ژمارە (۹۸۶) نەجمومەنى ناسايش بەناوى (نەوت بەرامبەر خۆراک) دەکەردا لێرەوہ تىدەپەرى.

بەرپىرسانى تورکیا چاوى خۆیان لەبەقاچاغ بردنى گازۆیلى عىراق دەنوقاند و لەسەرەتای سالىدا سىياسەتى کراوەترىان لەگەل جولەى نابوورى لەناوچەکانى باشورى پۆژەھەلاتى تورکیا (کوردستانى تورکیا) پەمپەویکرد، کە لەسالى (۱۹۸۴)وہ شایەتى شەپرو پىکەدادانى کوردە جیاوازەخوژەکان و دەسەلاتى

ناوهندی بووه. لهم بواره دا، دهسه لاتدارانی تورکیا ږینگمیاندا که ږیژه ی جوړی لوړی بچوکی هه لگری گازوایل له دوو تن تا چوار تن و همروه ها کامیونی گه وره که توانای بارکردنی چوار تن تا هشت تنیان همیه، به ممرجیک بۆدیه کانیان دیارو شفاف بیت به مهبستی ږینگرتن له به قاچاغ بردنی چهک.

همروه ها دهسه لاتدارانی تورکیا له پایزی ږاېرودا مۆلتهی کردنه وهی دهروازه ی سنوری سمر ږووباری خاپوری نیوان تورکیا و عیراقیاندا که ماوه ی سالانیک بوو بمسترا بوو. له کانونی دووهه مه وه نهم دهروازه یه بیست و چوار کاترمیر کراوه بوو، له کاتیکدا پیشت له گمل ږوژناو ابون به بیانی نه منی داده خرا. له نیستادا (۲۷) هزار لوړی به شداری ده که نه له بارکردن و گواستنوه ی کالآ لمسنوری نیوان عیراق و تورکیا، له کاتیکدا نهم ژماره یه له مانگی نابدا (۱۹۹۴) دانمبوو. واته له گمل کردنه وهی سنوری نیوان نهم دوو ولاته که به هزی جهنگی کمنداو لمسه رته ی سالی (۱۹۹۱) بمسترا بوو، (۳۵۰۰) لوړی بوو. نهم لۆریانه ږوژانه (۶۰۰۰) تن گازوایل که ده کاته (۲،۵) ملیون تن له سالیکیدا ده گوازنه یو تورکیا.

لهم ږووه وه هر ږوژیک نژیکه ی دووه هزار تن ماده ی خوراکي له ږیږتگی لۆریه کانه وه که همیره کمیان مۆلته ی (۱،۵) تن باریان هه بوو له سنوره وه دهاته عیراقه وه. یه کیک له بهریرسانی تورکیا بلاوېکرده وه که (لایه نیکم نیوملیون کهس گوزهرانیان له سمر نهم بازارگانییه) نه نقره لهم پیوه نندیه نابوری/بازرگانیه له ږیږتگی بهر خورده به همیرمی کوردستان سوود وهرده گرت، واته هرکاتیک قمبرانی نه منی پارتی کرککارانی کوردستان زۆرده بیت بیتوانایی تورکیا له سمر که وتن ناشکرا ده بیت، تورکیا به ناراسته ی کارگیری سیاست و ناره زووکردن (به رده وامی سمر وکاتی سهدام حسین له عیراق کۆتایی هاتن به ناکوکی له همیرمی کوردستان) وه خواستی خوی بۆ (گه ږاندنه وهی عیراق بۆ ناو کۆمه لگای نیوده ولته ی و هموله کانیشی لهو بواره دا ناشکرایه). تورکیا کورده کانی عیراقی بانگکرد بۆ (گفتوگو له گمل به غدا) و نهم گفتوگو یه ی نیوان کورده کانی عیراق و سهدام حسین، کاتیک گۆږا بۆ نامانجیک له نامانجه کانی سیاستی تورکیا له همیرمی کوردستان تا نهو ناسته گمشت که وه زیری دهروه ی تورکیا به مجوره دانپیتاده نیت که (تورکیا له (۳۱ نابی سالی ۱۹۹۶) گلۆبی سموزی بۆ هیزه کانی عیراق هه لکردبوو تا بیتنه ناو شاره ی همولیره وه). هه لته چیللر لهم روته یه ی خوی پمشیان بووه وه و کاتیک ږوژنامه ی نیورک تایز نه مه ی بلاوکرده وه ښکاره ی لیکرد. هر چه نده چاودنیران لهو ږروایه دا بوون داریژه ی نهم پلانه به لایه نگره ی سیاستی تورکیا له همیرمی کوردستان هاوناهه نکه. تورکیا له هه ولی گه ږاندنه وهی همیرمی کوردستان بوو بۆ باوهشی دهسه لاتنی ناوه ند له به غدا، سمره پای پلانه کانی، له دیدگای گشتیه وه له مه سه له ی عیراق دهروانیت و همولده دات سهدام حسین له سمر کورسی دهسه لات بیتنه وه. بلند نه جهوید که حکومتی ښتلافی به پشت به ست به نوینه رانی لایه نگره ی نهو بوو. (ږوژه ی ناسیشی ناوچمیی) ږاگمیانده که له (۱۲) به ند پتکه اتبوو بۆ (گه ږاندنه وه ی به کیتی عیراق) و (هه لگرتنی گه مارو ی نابووری و کۆتایه ښتان به

چه کوشی ناماده/ پرۆفاید کومفۆرد) پێکهێنانی هێزی سەربازی ئەمەریکی و تورکی لەجێگای. ئەم پرۆژەی ناسایشی داوا لەپرۆژمی دەسلەتدار لەبەغدا دەکات بە قبوڵکردنی دیموکراسی و رێزگرتن لەمافی مرۆڤ بەیستی بریاری (٦٨٨) تەنجومەنی ناسایش (لەریگای گفتوگۆ لەگەڵ نوێنەرانی یاسایی کوردەکان و شیعەکان و تورکمانەکان) و بەردەوامی چاودێری نێودەوڵەتی لەسەر عێراق بۆ قەدەغەکردنی دروستکردنی چەکی ئەتۆمی و کیمیایی و بابەلۆجی و دامەزراندنی شریتی سنوری ئەمنی لەسنوری ناوێهێ عێراق بە رێکەوتن لەگەڵ بەغداد. ئەجەوید لەپرۆژەکەیی خۆیدا (لەئەمەریکا دەخوازێت سیستەمی ئەلەکترونی دامەزرێنێت بۆ مەترسی خێرا) بە مەبەستی (لەناوێردنی پارتی کرێکارانی کوردستان و کۆتاییهێنان بە چالاکیه کانیان) و (بەریوەبردنی ناشتەوایی لەنێوان عێراق لەلایە ک و ئیسرائیل و ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەلایە کێترەود)، دەبویست بە تیرێک چەند نیشانیەک بشکێنێت وەک:

- (١) رزگاریبون لەمەسەلەیی پارتی کرێکارانی کوردستان لەرێی هاوناھەنگی لەگەڵ بەغداد.
- (٢) لەھەمانکاتدا پاراستنی فکری پشیتنەیی ئەمنی لەناو خاکی عێراقدا.
- (٣) راکیشانی رەزامەندی ئەمەریکا لەریگای ناشتی بەغدا و تەلئەبیەو.
- (٤) لەکۆتایدا بگەن بە نامانجی گەمارۆدانی نێران و سوریا لەریگای ناسۆیەکی دوورەوێ کە لەم سیناریۆیەدا خراوتەرۆو.

رۆالەتەن ناشکرا بوو کە ئەم پرۆژەیی لەحساباتی واشنگتۆن کە ھەروا سیاسەتی خۆپاریزی دەکات لەبەرپار وەرگرتن لەبارەیی دۆسیەیی عێراقەو، لەئەنجامدا ئەنقەرە لەم رۆوێهێ رۆوێهێ کۆسپ بوو، بۆیە مەبەستی خۆی لەدروستکردنی پشیتنەیی ئەمنی راگەیان.

پشیتنەیی ئەمنی:

لەسالی (١٩٩٥) بەرپرسیانی تورک بەدەنگی بەرز باسیان لەپێویستی دامەزراندنی (ناوچەیی لەمپەری ناوخیی) لەناو خاکی عێراق بەشێوەی پشیتنەییەکی سنوری دراوسێی تورکیا دەکرد. ئەم ھاوکیشەیی بۆ ئەوان لەحکمی گرنگترین مەسەلە لەقەیرانی پارتی کرێکارانی کوردستان دەژمێردێت کە لەھەریە کوردستان وەک بێکە بۆ ھەندێک لەھێزەکانیان سوودی لێوەردەگرن.

لەگەڵ زۆربوونی قەیرانی ئەمنی تورکیا و شکستی ھەنگاوەکانی سوپای تورکیا بۆ لەناوێردنی پارتی کرێکارانی کوردستان، تورکیا لەناوخوا و دەرەوێ تێکشکانی گەورەیی بینی لەھەوت ھێرش گەورە بۆ ناو خاکی عێراق لەسالی (١٩٩١) ھو، دەنگی تورکیا بەشێوەی ناشکراو ناپەھەت لەسالی (١٩٩٦) دا بەرزبوو و نامانجی بەھێزیان بۆ دامەزراندنی پشیتنەیی ئەمنی لەھەریە کوردستان راگەیان. لەوکاتەدا سەرز کۆماری تورکیا، سلیمان دمیڕل رۆوێکێرەو کە (ولاتەکەیی لەدامەزراندنی پشیتنەیی ئەمنی لەھەریە کوردستان بە قولایی (٥ تا ١٥) کم بۆ مەبەستی رێگرتن لەھاتنەناوێهێ گریلاکانی پارتی

کرێکارانی کوردستان. نهم ده‌ڕپرێنانه له‌راگه‌یاندنی تورکیادا بۆ دروستکردنی نهم ناوچه‌یه و دواتر وازه‌ینسان لێی هاو‌رابوو. تورکیا تا (٢٢ نۆکتۆبهری ١٩٩٧) پابه‌ندبوو بهم پرۆژه‌یه‌وه و له‌وکاته‌دا سه‌رکرده‌کانی تورکیا به‌شێوه‌یه‌کی لێ‌پ‌را و کۆتایی دروستکردنی به‌شێنهی نه‌میایان راگه‌یاند، هه‌ستان به‌کارکردن له‌پێناویدا به‌ی گۆیدان به‌ نا‌ه‌زایه‌تی عه‌ره‌به‌کان و ولاتی ناوچه‌که و هه‌ندیک له‌نا‌ه‌زایه‌تی نیۆده‌وله‌تی. به‌لام سه‌باره‌ت به‌ رۆژناوا و ولاته‌یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا که‌ پێشتر لهم باره‌یه‌وه عاف‌زکاربوون، له‌کاتی دیداری چیلهر له‌واشنگتۆن له‌سالی (١٩٩٦) هاو‌دلی و پالېستی راگه‌یاندنی تورکیا بۆ دروستکردنی ناوچه‌ی نه‌می گۆرانی به‌سه‌رداها. له‌کاتی نهم دیداره‌دا، وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی نه‌مه‌ریکا کریستۆفه‌ر ده‌ریخت که (واشنگتۆن پالنسر و فاکتسه‌ره‌کانی تورکیا بۆ دروستکردنی ناوچه‌ی نه‌می له‌هه‌ریکی کوردستان هه‌ست پێده‌کات). له‌سایه‌ی هاو‌به‌یانیته‌ی تورکیا له‌گه‌ڵ نېسرائیل و په‌یوه‌ندیکردنی نه‌مه‌ریکا له‌پێگای مانۆری سه‌ربازی سی لایه‌نه‌وه و ناماده‌بوونی نېسرائیل له‌مۆه‌راسیۆنه‌کاندا نهم فک‌ره‌یه‌ی له‌سه‌ر شێوه‌ی به‌شێنهی نه‌می باشووری لب‌نان وه‌گرتوه‌وه. کاتی که‌ په‌یوه‌ندی تورکیا و نېسرائیل گه‌یشه‌ سنو‌ری هاو‌به‌یانی و دوای نهم بۆ چاره‌سه‌ری کێشه‌ی عێراق له‌چوارچێوه‌ی پرۆژه‌یه‌که‌ جگه‌ له‌نه‌تقه‌ره و ته‌له‌بېب، عه‌مان و به‌غداش (دوای رۆخانی رۆژی سه‌دام) ده‌گرتوه‌وه و هاو‌ناه‌ه‌نگی و بې‌پاره‌کان له‌ژێر چاودێری نه‌مه‌ریکا و به‌ری‌تانی نه‌جام ده‌دریت و فاکتسه‌ری سی‌یه‌م به‌ ناوی پرۆژه‌ی دانانی به‌شێنهی نه‌می له‌هه‌ریکی کوردستان ده‌خه‌ریته‌روو. که‌ به‌ناکه‌ی له‌فک‌ری نېسرائیل‌ه‌وه سه‌رچاوه‌ ده‌گرت، که‌ نېسرائیل تورکیای بۆ سوودوه‌رگرتن لهم پرۆژه‌یه‌ هان‌دا‌بوو. نهم پرۆژه‌یه‌ به‌شیک له‌به‌رژه‌وه‌نده‌یانه‌کانی نېسرائیل له‌ناوچه‌که‌ جێبه‌جێده‌کات:

(١) نهم پرۆژه‌یه‌ ده‌گۆریت بۆ پردی په‌یوه‌ندی و کرانه‌وه‌ی په‌نج‌ه‌ره‌یه‌که‌ به‌رووی نېسرائیل‌دا، تا له‌پێگایه‌وه کادران و پێ‌پۆزانی نېسرائیلی به‌بیانوی نهمی که‌ خاوه‌نی نه‌زموونی پراکتیکی و هونه‌رین لهم بواره‌دا ر‌ه‌وانه‌ی تورکیا بک‌رتن.

(٢) به‌مجۆره دروستکردنی هه‌رناوچه‌یه‌کی نه‌می له‌هه‌ریکی کوردستان، بوا‌ری ر‌استه‌وخۆ بۆ نېسرائیل له‌ناوچه‌ی سێ‌گۆشه‌ی جو‌گرافی ده‌ره‌خسێنیت که‌ به‌ (دلی) ستراتیجی نه‌می ده‌ژمێردیت. ناماده‌یی نېسرائیل لهم سێ‌گۆشه‌یه‌دا ته‌نیا که‌لێنیک به‌ زه‌ره‌ری ستراتیجی نه‌می سو‌ریا و ئێران ناگه‌یه‌نیت، به‌لکو به‌ جێگیرکردنی ستراتیجیکی گ‌رنگ ده‌ژمێردیت که‌ نېسرائیل له‌ناو‌ه‌ندی بې‌پار که‌ به‌کپارچه‌یی عێراق و ته‌واوی ناوچه‌که‌ له‌ناو ناما‌نج‌ه‌کانیدا جێگیر ک‌راوه‌. به‌تایبه‌ت که‌ له‌ته‌له‌بېب رۆز له‌چه‌مه‌که‌کانی پێشووی له‌بوا‌ری (ناسایشی ژبانی - نه‌می حیاتی) گۆز‌اوه‌ تا نه‌و جێگایه‌ی که‌ فراوانی نه‌و له‌سایه‌ی په‌ره‌سه‌ندنی چه‌ک‌دارکردنی جیهانی هه‌ریک له‌ولاتانی ئێران، تورکیا، ولاتی که‌نداو، عێراق و کۆماره‌کانی ناسیای ناو‌ه‌راست بک‌رتیه‌وه‌.

٣) پشتینهی نه‌منی له‌هریمی کوردستان له‌وانهمه له‌ناماځی خۆیدا، دابه‌شکردنی عێراق بیت و دواتر دابه‌شکردنی جیهانی عهره‌بی و نیسلا‌میش بگرتته‌وه. ناماځیک که ته‌له‌بیب سالانیکی دورودریژ تا نه‌مرۆ بۆ نه‌خامدانی کاریکردوه و پرۆژه‌ی جۆراوجۆری بۆ گه‌یشتن به‌م ناماځه‌ دارشته‌وه.

٤) تورکیا چاوتی‌ترینی له‌میژینه‌ی خۆی بۆ عێراق و ناماده‌بی بۆ داگیرکردنی ههریمی کوردستان ناشارتته‌وه و سه‌رکرده‌کانی ته‌له‌بیب له‌پشتینه‌ی نه‌منی هه‌لی گونجاو بۆ هاندانی تورکیا بۆ به‌دییه‌تانی ناره‌زوه‌ داگیرکه‌رانه‌کانی و ده‌ستیه‌ردانیان له‌پرۆژه‌ی پارچه‌پارچه‌کردندا ده‌بینن.

٥) نیسرائیل له‌لایه‌نی هاتنه‌ناوه‌وه له‌خه‌باتی سیاسی ناوخۆی تورکیا و به‌تایبه‌ت دوا‌ی په‌رسه‌ندنی بزوتنه‌وه‌ی نیسلا‌می به‌پا‌هه‌رایه‌تی پارتی رفاه، چالاکی هه‌بووه و مه‌به‌ستیشی نه‌وه‌بووه که پالېشتی له‌و لایه‌نانه‌ بکات که ناره‌زوی هێرشیان بۆ ده‌ره‌وه هه‌یه به‌وه‌رگرانی بریاری دژ به‌ بزوتنه‌وه‌ی نیسلا‌می له‌ناوخۆدا و لایه‌نگری له‌به‌رژه‌وه‌ندی سوپای عه‌لمانی. له‌سه‌ر نه‌م به‌مه‌ییه‌ پرۆژه‌ی پشتینه‌ی نه‌منی له‌هریمی کوردستان ناماځی سوپای تورکیا به‌دییه‌ت.

٦) تورکیا هه‌ولده‌دات له‌مهلانی ههریمی نیسرائیل — نێران خۆی له‌ناگری نه‌م شه‌ره هه‌لقورتنی و به‌ پارێزگاریکردن له‌حه‌زی جیاوا‌ز له‌ناو نێران و له‌هریمی کوردستان ناوچه‌ی به‌رکه‌وتن و جینگای نا‌کۆکی له‌گه‌ڵ نێران دروست بکات. ده‌ییت بزانی‌ت تاران هه‌سته‌دکات پشتینه‌ی نه‌منی هانای قه‌لی هه‌یه له‌په‌یه‌نده‌یه‌کان به‌بارودۆخی ناسایشی ده‌ره‌وه له‌ناینده‌دا.

پسپۆری سیاسی (سیلفیا بۆلینگ) له‌م به‌ره‌یه‌وه ده‌لیت (رووداوه‌کانی با‌کور (مه‌به‌ستی ههریمی کوردستانه - وه‌رگێڕ) په‌شانده‌ری نیازیکه به‌ ئاراسته‌ی دابه‌شکردنی عێراق. هه‌نگاوی ده‌وله‌تییکی وه‌ک تورکیا له‌پێگای هه‌ولدان بۆ دانانی پشتینه‌یه‌کی سنوری نه‌منی له‌ناو خاکی عێراقدا واته هاندانی ده‌وله‌تییکی وه‌ک نێرانه بۆ نه‌وه‌ی به‌ هه‌مانشیه‌ کاریکی له‌و جۆره بکات له‌سه‌ر سنوری خۆی له‌گه‌ڵ عێراق، له‌م بارودۆخه‌دا ده‌وله‌تییکی وه‌ک سو‌ریا هه‌ولیدات بۆ داوا‌کردنه‌وه‌ی مافی خۆی له‌و ناوچه‌یه‌ی که تورکیا خسته‌یه‌تیه سه‌رخۆی وه‌ک پارێزگای نه‌سه‌که‌نده‌رونه).

به‌پێی هه‌موو نه‌م به‌لگانه (بیرۆکه‌ی پشتینه‌ی نه‌منی، بیرۆکه‌یه‌کی نیسرائیلیه و ژماره‌یه‌ک له‌نه‌فسه‌رانی مۆساد دا‌یان‌پرشته‌وه، له‌پێگای دانیه‌شتنی هاویه‌ش له‌نیوان نه‌فسه‌رانی پێکه‌راوی نه‌تیی سه‌هیۆنی و نه‌فسه‌رانی نیسته‌خباراتی سوپای تورکی). بیرۆکه‌ی پشتینه‌ی نه‌منی نه‌گه‌ر له‌قولا‌یی جوگرافی و تایبه‌تمه‌ندی دانیه‌شتنه‌وه سه‌رنج ده‌ین، بیرۆکه‌یه‌که به‌واتای داگیرکردن له‌چمکی گشتیدا (وه‌ک نه‌زمونی باشووری لب‌نان). هه‌رچه‌نده وا‌چاوه‌روان نا‌کری‌ت نه‌م مه‌سه‌له‌یه له‌رووی فکری و کرداریه‌وه سه‌رکه‌وتوو‌بیت و قابیلی پیاده‌کردن بیت به‌هۆی تایبه‌تمه‌نی تورکیاوه که:

۱- نه گهر نامانج لیتی راکتیشانی تورکمانه کانی عیراقه. نه م کاره لهروی تیزریموه له ده ره وهی بهرینه بهرایه تی تورکیایه همره وک چۆن نه زمونه کان دواي چه ندين مانگ لهر اگمیان دنی پشتینه ی نه منی له همریمی کوردستان له لایهن تورکیا وه نه م بیرۆکه یه نه میتوانیوه له گواستنه وهی تورکمانه کانی عیراق له ناوچه که سمرکه وتوو بیت. سهره پای نه وهی ناوچه ی نیشته جیبونی تورکمانه کان له م پشتینه یه وه دووره، مه گهر نه ندامانی بالی سربازی نه و ریکخوا وه تورکمانانه ی عیراق که په پیره وه له تورکیا وه رده گرن له م ناوچانه نیشته جیبکه نه نه مانیش ژماره یان زۆر که مه.

۲) به مجۆره نه م پشتینه ی نه منیه به تپه پرپوونی کات ده گۆرپیت بۆ پشتینه ی پرو بهروو بونه وه له گهل کورده کانی عیراق، که نه م پشتینه یه به داگیرکردنی خاکه که میان له لایهن تورکیا وه سمیره که م.
۳) دابه شکردنی باشوری لوبنان شکستی نه م پشتینه یه ی بۆ دابنکردنی ناسایش سه لماندوه. نيسرائيل نه م پروژه یه ی له لوبنان تاقیکردۆته وه به لام حزب الله لهر ینگایه وه هیرش ده کاته سر نيسرائيل. له بهر نه وه واچا وه روان ناکریت بیرۆکه ی پشتینه ی نه منی له ناستی خۆی و به پیتی نه وه له لومهرج و تابه نه نديانه ی که لیتی چا وه روان ده کریت بیرۆکه یه کی له بارو گوچار بیت، زیاتر بیرۆکه ی داگیرکاری تورکیایه بۆ به شیک له خاکی عیراق و ته واکه ری چالاکی دورمه ودايه له زه مینه ی سیاسه تی تورکسانیدا. به گوزارشتیکتر بیریکه له ناینده دا مه بهستی خۆنامه ده کردن بۆ داگیرکردن دواي جیبه جیبکردنی پروژه ی دابه شکردنی عیراق.

به رنه نجام:

له وهی پێشه وه ده رده که ویت که سیاسه تی تورکیا له ههریمی کوردستان پهیره وهی له منی فاکته ری جینگیر ده کات:

۱) سوربوونی تورکیا له سر له ناو بردنی پارتی کرێکارانی کوردستان به همر ینگا و به هایه کبیت.
۲) ههنگاوی به رده وام بۆ رینگرتن له همر ههولیک به نامانجی دامه زرا ندنی ده ولته تی کوردی له ههریمی کوردستان.

۳) ههولتی به رده وامی تورکیا بۆ به واد اچوونی ده ستور و پروژه کان که نامانجیان داگیرکردنی نه وه به شه ی عیراقه واته (ههریمی کوردستان).

ناشکرایه له ماوه ی ههوت سالی رابردو ودا له سر بنه مای نه م سیاسه ته، تورکیا همر کاتیک ههستی کردیبت له کۆتایه یه تان به قهیرانی نه منی ناکام بووه و نه میتوانیوه پارتی کرێکارانی کوردستان لهر ینگای سربازی و سود وه رگرتن له گورزی سوپای تورکیا به ههشت سه د ههزار سربازی و میلیشیا سمرکو تی بکات، پرویکردۆته سیاسه تی داگیرکردن و نزیک بوونه وه له بهغدا.

لهو جینگیهی که قهرانی نه‌نقهره نالۆز و دژواره، رابهره‌کانی بیرده‌که‌نوه که رینگاچارهی پیتویست بۆ نهم قهرانه رووبه‌روبوونه‌وهی سهربازیه که زیاد له‌پیتویست له‌مه‌یدانی ههریمی کوردستان ده‌بهریت، چ به هیرشکرده سمر ده‌سه‌لاتداری ولاتی سهربه‌خۆ و چونه‌ناوه‌وهی هیزه‌کانیان بۆ ناو خاکی نهم ولاته‌یان له‌رینگای راکیشانی نيسرانیلیه‌کان بۆ نهم مه‌یدانه‌یان راکه‌یانندی پشتینه‌ی نه‌منی له‌ههرکاتیکدا که توانیبه‌تیا سودی لیه‌به‌رگرن. به‌مخوره ههریمی کوردستان مه‌یدانیکه (هه‌میشه که‌وتۆته به‌ر هیرش و سنوربه‌زاندن) که نه‌نقهره به‌بیانوی وه‌ک کورده‌کان و تورکه‌مانه‌کان و (داوای میژوویی) هه‌ولده‌دات بۆ بردنی به‌شیک له‌خاکی نهم ولاته. تورکیا که‌بشتۆته نهم نه‌نجامه‌ی که له‌به‌رامبه‌ر نه‌مه هیچ کۆسپ و به‌به‌ستیک بۆ چونه‌ناوه‌وهی خاکی عیراق نییه، بۆیه ده‌توانیت تیره‌بگۆریت به‌مه‌یدانی نه‌زمون بۆ رزگاربه‌ون له‌کیشه‌ناوخۆیه‌کانی و به‌دیه‌تانی ناره‌زوی سیاستی دهره‌کی و دۆزینه‌وهی نه‌خشی تازه و گرنگ له‌هاوکیشه‌کانی رۆژناوا و نه‌مه‌ریکادا، به‌تایبه‌ت تورکیا ده‌زانیت له‌حساباتی واشنگتۆن له‌پرووی نه‌منیه‌وه تیران هه‌ره‌شه‌یه و نيسرانیلیش به‌گرنتی بۆ ئاسایشی ناوچه‌که ده‌ژمیریت، له‌به‌رنه‌وه نه‌نقهره له‌رینگای ههریمی کوردستانه‌وه گفتوگۆ له‌گه‌ل واشنگتۆن ده‌کات و سوود له‌هه‌موو هۆکاره‌کان وهرده‌گریت. نه‌نقهره له‌هه‌نگاوی یه‌که‌مدا هه‌ولیداوه به‌پیتی مه‌وقعیه‌تی جووله‌نامیز و جه‌نگخوازانه په‌نابه‌ریت و له‌م رینگایه‌وه رازبه‌بوونی واشنگتۆن بۆ به‌ینی رۆل له‌ههریمی کوردستان له‌رینگای گفتوگۆی ناراسته‌وخۆ پلان و پرۆژه‌کانی له‌ههریمی کوردستان له‌رینگای بیده‌نگکردنه‌وه و پالپشتیکردنی نه‌مه‌ریکاوه به‌ده‌ستبه‌یت. تورکیا بۆ سوود وهرگرنتی له‌م پرووه‌وه دوو کارت به‌کاردینیت، یه‌کێکیان جه‌ختکردن له‌به‌رکه‌وتنی زهره‌ری مادی گه‌وره به‌هۆی گه‌مارۆی شاپووری سمر عیراق له‌داوای جه‌نگی که‌نداری دووه‌مه‌وه، دووه‌میان سووده‌رگرتن له‌دامه‌زراندنی بنکه‌ی نه‌نچهرلیک له‌ناو خاکه‌که‌ی که بۆ پارێزگاریکردنی ناوچه‌که و رینگرتن له‌فرتی فۆکه‌کانی عیراق له‌سمر ئاسانی ناوچه‌که. تورکیا نهم کارته‌میان وه‌ک کارتی (بده و به‌ستنه) به‌کارده‌هینیت به‌نامایی راکیشانی واشنگتۆن بۆ به‌دیه‌تانی سیاسته‌کانی له‌ههریمی کوردستان سودی لیه‌به‌رگریت. تورکیا بۆ سود وهرگرنتی له‌م کارته په‌نایه‌رده به‌ر رینگای ده‌نگدان له‌ناو په‌رله‌مانی تورکیادا و به‌جۆرێک کاریکرد که به‌نازادی مانۆر بکه‌ن، به‌شێوه‌یه‌ک که نه‌نجومانی تورکیا هه‌ر شه‌ش مانگ جارێک نهم مۆله‌ته تازه ده‌کاته‌وه بۆ رینگه‌دان به‌سوود وهرگرنتی له‌بنکه‌ی نه‌نچهرلیک له‌لایه‌ن هیزه‌کانی ولاته یه‌که‌گرتوه‌وه‌کانی نه‌مه‌ریکاوه. له‌یه‌کێک له‌هه‌له‌سه‌نگاندنه‌کاندا که له‌لایه‌ن رۆژنامه‌ی تورکی به‌زمانی نینگلیزی به‌ناوی (تورکیش دیلی نیوز)ه‌وه نه‌نجامدراوه، (له‌کۆی ٤٥٠) نه‌ندامی په‌رله‌مانی تورکیا (٢٩٣) نه‌ندام ئاماده‌به‌بون و له‌م ژماره‌یه‌ش (٧٠٪) به‌نه‌خیر ده‌نگیاندا به‌ تازه‌کردنه‌وهی ریکه‌وتنه‌نامه‌ی جینگیرکردنی هیزه‌کانی نه‌مه‌ریکا، به‌ریتانیا و فهرنسا له‌بنکه‌ی نه‌نچهرلیک و (١١,٣٪) ده‌نگی به‌لجیان به‌ پرۆژه‌که‌دا) نهم هه‌له‌سه‌نگاندنه‌وه‌یه‌که له‌په‌یه‌ه‌ندیه‌کانی تورکیا له‌گه‌ل ولاته یه‌که‌گرتوه‌وه‌کانی

نهمەریکا پیشاندهدات. نهگهر سهرنج بدهین لهم راپرسیه که لهسالی (١٩٩٢) کراوه، لهوکاتهوه تا سالی (١٩٩٨) پهرلهمانی تورکیا ههمیشه بهزۆر نهم ریکهتننامیهی تازهکردۆتهوه. واته پهرلهمانی تورکیا (١٠ تا ١١) جار لهنێوانی رازیبوون و رازینهبوون که بهربرسانی تورکیا پێویستیان پێی بووه تازهکراوتهوه. بهربرسانی تورکیا توانیویانه لهم ریکهیهوه خواستهکانی خۆیان لهواشنگۆن داواکهه بهتایبهتی نهوانهی پهیههسته به سیاسهتی تورکیا لهههریمی کوردستان لهبرامبهر رازیوونیان لهسر مانهوهیان لهبنکهی نهچهرلیک، بهوتهی نهربهکان (واشنگۆن لهپێی یاداشتیکێ رههیمهوه که بهالۆیزی ولاته پهکگرتهوهکانی نهمەریکا داویمتی به وهزارهتی دهرهوی تورکیا، رهزامهندی خۆی پیشانداوه لهسر خواستهکانی تورکیا، لهبرامبهر دامهزراندنی (هیزی چهکوشی ناماده) بۆ پارێزگاری لهکوردیهکانی عێراق، واشنگۆن پابهنبوونی خۆی لهسر (١٢) خاڵ پیشانداوه لهبرامبهر سوربوون لهسر مانهوهی هیزی چهکوشی ناماده). بهلگهنامهی ناوبراو باس لهکه مکردهوهی فرینی نیستخباتی و زیادهکردنی ژمارهی نهفسهرانی تورکیا لهبنکهی پهیههندیاکانی زاخۆ و رازیبوون به پێدانی بارودۆخی بازرگانی لهگهڵ عێراق وهک نهوهی نهردن و پێچانهوهی تۆردوگای پهناهرانی کورد بهناوی نهتروش لهههریمی کوردستان که پارتی کرێکارانی کوردستان وهک بارهگا دژی تورکیا سوودی لیوهردهگریت. ههروهها تورکیا سرکهوتوهبوو له دامهزراندنی (هیزی تیسرهواندن) بهشیویهک که تورکیا پێشهادی دهکات. سهرهراي نهمه نالۆگۆزکردنی زانیاری سهبارهت به تیرۆریزم لهناوچهکهدا لهنێوان نهقهره و واشنگۆندا و خسته بهردهستی نامیری لهکۆژنی پێشکهوتوی نهمەریکا بۆ تورکیا بۆ داگیرکردنی ناسایش لهسر سنور و گۆڕینی چهکی کراو لهلایهن نهکمهروه، لهپێکهوتنهکانیتری تورکیایهدا. لهگهڵ ههموو نهم فشارانهدا لایهنگرانی یۆنان لهکۆنگرێسی نهمەریکا کۆسپیان دروستکرد لهپێگای پێدانی نهم چهکانه لهلایهن واشنگۆنهوه به نهقهره. که بریتی بوو لهکهشتی جهنگی و (١٥) هێلیکۆپتری گهوره.

تورکیا لهجهنگی (نیمتیاواتی)دا که ناویکه به بنکهی (نهچهرلیک) دهوتریت بردهویهتیهوه، بهدهستیک گارتی ههریمی کوردستان و بهدهستهکمیتر کارتیک بۆ بهدهستهتانی خواستهکانیان لهنهمەریکا بهگاردیهتیا، نههکاره به شیویهک پروون وناشکرایه، که لهدوو تهوهرهی (عهور) سهرهکی لهناوچهکه نههجامدراوه، واته تهوهرهی نیسرائیل که نێران وسوریا نهوڕۆژینیت و تهوهرهی ههریمی کوردستان. تورکیا ههریمی کوردستانی گۆڕیوه بۆ مهیدانی کراوهی نیسرائیل و نهمەریکا، مهیدانی مانۆر لهبرامبهر تورکیا و سوریا، نێران و سوریا لهستراتیجی نهمەریکادا وهک دوو نامانج سهیر دهکړین که نهمەریکا ههولدهدات لایهنکان به ریکهچارهی نیسرائیلی لهناکوکی نیتوان عهرهب و نیسرائیل رازیبکات. بهوتهی (هانی نههرههلان) بهیپی توێژینهویهک سهبارهت به تورکیا و ناسایشی کهنداو نههجامیداوه تورکیا لهسهرهتادا نامادهی بینینی نهم پۆله بووه (تورکیا، بهتایبهت دواي هاتنهدهرهوهی هیزی عێراق لهگۆڕهپانی

هاوسه‌نگی ستراتیجی، لایه‌نیکم له‌ناینه‌یه‌کی پیشینی کراودا رۆلی نه‌منی له‌پاراستنی هاوسه‌نگی ناوچه‌که ده‌گرتنه‌ستۆی، پێسته‌له‌م حالته‌دا رۆلی عێراق کۆنترۆل بکریته و چاکسازی له‌بنیاتگیری نیسلامی نێراندا بکریته تا رێبگریته‌له‌تاران به‌و پریشه نیسلامیه ئسولیه‌وه بگۆردریته بۆ هیزینکی ههریمی. ههره‌ها به‌هه‌لبژاردنی کارتی بردنه‌وه‌ی شیعه‌کان له‌باشوری عێراق کاریگیری ده‌بیته‌له‌سه‌ر ناراستی ئابونه‌ی عێراق).

بەشى دوۋەم

شۈبھى ئىران لەستراتىجى جىھاندا

شۈبھى ئىران لەستراتىجى ئەمەلىيەتتە قۇناغى جەنگى سارددا :

ئىران دۆلىتى جەنگى دوۋەمى جىھانى :

دۆلىتى دەستىگە جەنگى دوۋەمى جىھانى، ئىران توشى ئاجىزى سىياسى، ئابورى و كۆمەلەتتى بوو. ئىستان دەپتە لىكۆلىنەو و بەدواداچون بۆ ئابورۇكى ئىمۇ قىرانانە يان ئىمۇ كەنالاڭە بىكىن، كە لىكۆلىنەو ئىمۇ كەنالاڭەو كارىگەرى لىمۇ بىچوكتىن جۆلى و لاۋى ئىران بەجىتەشتە. ھەستىارتىن بەش لىم بوارەدا رۆژناۋى ئىران پىكىدەھىتەت. ھىزە ئىستىمارىيەكان ھەركاتىك بىانەو ھىت ئىران لىمۇ ئاستى ئوخۇى و ھەرىتى دۇچارى قىران بىكىن و ئانارامى بۆ دروست بىكىن و لىمۇ رىنگايەى ھەلىباردوۋە لايەن و بەلارەبەرن. ئىمۇ كەنالاڭە كەوتۆتە رۆژناۋا ئىرانەو كە ھارايە لىگەل سىنورى رۆژناۋا و لاۋى بە درىۋايى (۱۸۰۰) كىم كە نىكەى (۱۳۵۰ كىم لىگەل عىراق و ۴۵۰ كىم لىگەل توركىيا) دىارى دەكرىت ھەلىدەبۆرن. ئايا جۆلى ئىمۇ كەنالاڭە زۆرتىر رۆو لىمۇ باكورە يان باشور ؟

لەبەرنەو لىمۇ لىكۆلىنەو و بەدواداچونىكى جىبۆلەتىكى و تۆۋىنەو لىمۇ ھەشە دەركەكانى ئىران بىكرىت كە پىمەست بىت بەم كەنالاڭە و لاۋى عىراق دىتەناو و لىمۇ بىمۇرەدا لىمۇ عىراقىش ھەم كات پىسۇران بىانەوت لىمۇ ھەمان بواردا لىكۆلىنەو و بەدواداچون بىكىن ئاۋى ئىران دىتە ئاۋا بىسەكەو. كەواتە ھەلىباردى ئىمۇ كەنالاڭە لىمۇ رۆژناۋا بىتەۋىيە. ئىستان نىمە تەمانەوت لىمۇ ھەنگاۋى يەكەمى ئىمۇ لىكۆلىنەو ھەدا ئىمۇ خالاڭە بىناسىتىن كە لىمۇ ئاۋچەى ھەستىار و مەترسىدارن، وە بىتوانىن بىمۇدوۋە رىگرتى پىتەست لىمۇ خالە ھەستىارانەى ئىمۇ كەنالاڭە، سىياسەتى دەركەكى خۇمان (ئىران) دارىۋىن* . لىمۇ لىكۆلىنەو ھەدا قسە لىمۇ ئىمۇ زانىارايە ناكەمىن كە پىمۇندى بە رابىردوۋى دورەو ھەىە. بەلام ئىمۇ پىتەست بزانرىت تەو ھەىە كە ماۋەىەكى زۆر ئىمپىراتۆرى عوسمانى لىمۇ سىنورى ئىمۇ ئاۋچەانە (كەنالاڭە) دەسلەتدار بوو، بەلام سەبارەت بىمۇ بۆچى ئىمپىراتۆرى عوسمانى ئىمۇ ئاۋچەانە ئىمۇ كەنالاڭە بىرەت

(*) نۇسەر لەبەرنەو، خۇى ئىرانىيە پىدەچىت نىكەبىت لىمۇ ئاۋەندى بىيارەو بۆىە زۆرتىر زارۋەى سىياسەتى خۇمان يان ئىمە يان و لاۋىستان ... ھەد لەمبەتەنە بىكار دەپتەبىت بەلام مەن كىتەبەى نۇسەىنەكە دەگۇم بى سىياسەتى ئىران يان و لاۋى ئىران و لىمۇ بابەتەنە بىمۇ ئىمۇ ھىچ كارىگەرىك بىكانە سەر مانا و چەمكى نۇسەىنەكە . وەرىگىت.

جینگای باسی نیچه نییه، له‌بهرنه‌وه‌ی ئیمپراتۆری عوسمانی توانای نه‌وه‌ی هه‌بوو له‌پۆشه‌لات نهم که‌ناله بچولینیت، به‌لام مهبهستی نه‌بوو.

خالی گرنگ نه‌وه‌یه نابیت له‌ژێر کاریگه‌ری هه‌ست و سۆزدا بیروانینه نهم مهبه‌لمیه. هه‌ندیک له‌تۆژهران له‌و باوه‌ره‌دان که عوسمانیه‌کان توانای نه‌وه‌یان نه‌بووه به‌ئاراسته‌ی نهم که‌ناله بچولین، به‌لام ئیمپراتۆری عوسمانی ده‌سه‌لاتی بالای ناوچه‌که‌بوو و توانای نه‌وه‌ی هه‌بووه به‌لقان داگیرکات و تا نه‌مسا و دلی مه‌جهرستان پێشه‌وه‌ی بکات.

عوسمانیه‌کان له‌و سه‌رده‌مه‌دا ده‌یانگوت نیچه نهم به‌شه‌مان پێویست نییه. نه‌وان توانیویان ماوه‌ی بیست سالی ته‌واو به‌شیک له‌نازربایجان، کوردستان (مه‌به‌ست سنه‌یه - وه‌رگیتی)، کرماشان، هه‌مه‌دان و لورستان که هه‌موو به‌شه‌کانی نهم که‌نالی پێکده‌هێنیت بجه‌نه ژێر ده‌ستی خۆیانوه.

مه‌به‌ستی نیچه له‌م لێکۆلینه‌وه‌یه نه‌وه‌یه که ده‌ریب‌خه‌مین ئالۆزترین و کێشه‌دارترین نهم ناوچه‌یه ده‌که‌وتیه سنوری نیوان نێران و عێراقوه به‌تایه‌به‌تی له‌ناوچه‌ی (٤٠٠-٥٠٠) کیلۆمه‌تری نهم سنوره. نامانجی نیچه نه‌وه‌یه نهم ناوچه هاو‌به‌شه بناسین که‌هه‌م بۆ نێران و هه‌م بۆ عێراق به‌ خالی لاواز داده‌نرت تابتوانین، ناسینی ستراتیجی ناوچه‌یی و ستراتیجی جیهانی به‌ سوودوه‌رگرتن له‌م بازهمه‌ له‌په‌روی دا‌به‌کردنی ناسایش و ناسینی په‌وی هاو‌به‌شی نێران و عێراق ده‌رخه‌مین. نهم با‌به‌ته‌ نا‌کریت و نایه‌ته‌دی مه‌گه‌ر هه‌ردوو ولات په‌په‌وه‌ی له‌یه‌که‌ بنه‌مای ستراتیجی بکه‌ن که نه‌مه‌ش خالێکی زۆر گرنگه. نیچه ناتوانین سه‌باره‌ت به‌ عێراق مۆدێلیکی ستراتیجی تایه‌ت دیاریبکه‌مین که جینگای په‌زامه‌ندی عێراق نه‌بیت و عێراقیش مۆدێلیک دیاریکات که له‌گه‌ڵ نێران هاو‌ناهه‌نگ نه‌بیت له‌لایه‌ن نێرانه‌وه قه‌بول نا‌کریت. له‌بهرنه‌مه‌یه نهم ستراتیجانه ناخه‌رتیه بواری جێبه‌جێکه‌ردنه‌وه.

له‌په‌ستیدا نیچه نه‌مانه‌وت به‌لێک‌تێگه‌یه‌شتنی هاو‌به‌ش، لایه‌نی هاو‌به‌شی مۆدێلیکی ستراتیجی دیاریبکه‌مین تا بتوانین په‌ی‌گه‌یه‌رین له‌ده‌رکه‌وتنی که‌لینی جیوپۆله‌تیکی. تانیستا کاربه‌ده‌ستانی هه‌ردوو ولات هه‌ولیانداوه دیدگا‌کانی خۆیان له‌گه‌ڵ په‌که‌ر نزیك بکه‌نه‌وه. به‌لام ولاتی نێران له‌سه‌رده‌می جه‌نگی ساردا، هه‌م له‌بازرگانی ده‌ریایی پۆلی سه‌ره‌کی بیه‌یوه و هه‌م له‌بنه‌مای ستراتیجی په‌کیتی سۆفیت، که نامانجی گه‌رانه‌بووه له‌بواری به‌رگه‌یه‌وه بۆ بواری هێرشه‌بردن. نه‌مه‌ بنه‌مای ستراتیجی په‌روسیا و دواتر په‌کیتی سۆفیت و نه‌په‌ژش گه‌یه‌شتوه به‌ په‌روسیا، له‌بهرنه‌وه نێران که‌وتۆته ناوه‌ندی کپۆکی توندوتیژی نهم مله‌لانیه‌وه، بۆیه هه‌م به‌لۆکی پۆشه‌لات (سۆفیت) و هه‌م پۆژناوا چاویان له‌سه‌ر نێرانه و نا‌هه‌زی گه‌یه‌شتیان هه‌بووه بۆ ناو نهم ولاته و هه‌میشه له‌چاوه‌په‌روانی هه‌لێکدا بوون تابتوان له‌باره‌ی نامانجی ستراتیجی خۆیانوه کاربکه‌ن. به‌داخوه به‌هۆی بوونی نهم هه‌لومه‌رجانه و شونی هه‌ستیاره‌وه هه‌یج کاتێک سیاسه‌تی ناو‌خۆی نێران له‌گه‌ڵ سیاسه‌تی ده‌رکی‌دا هاو‌ناهه‌نگ نه‌بووه. له‌م به‌وا‌ره‌دا سیاسه‌تمه‌داران

ناراسته‌مان بۆ سیاسه‌تی ناوخۆ نییه‌و سیاسه‌تی دهره‌کیان سهریه‌خۆ ده‌گرته‌بهر. له‌بهرئهم هۆیه‌ هه‌تا کاتیگ که ئیتران له‌لایه‌ن هێزه‌ جیهانیه‌کانه‌وه‌ پشتیوانی لێده‌کرا، هیچ کێشه‌یه‌ک بۆ سیاسه‌تی ناوخۆ دروست نه‌ده‌بوو. به‌لام کاتیگ هێزی دهره‌کی به‌ههر شتیه‌ و له‌ژێر کاریگهری ههر ناوێکدا، یان نه‌گه‌یشتوه‌ به‌ نامانج یان به‌ نامانج گه‌یشتوه‌ به‌لام له‌ئاستی چاوه‌ڕوانکراودا نه‌بووه‌، له‌ئه‌نجامدا له‌نیوان سیاسه‌تی ناوخۆ و سیاسه‌ت دهره‌کی ڕووبه‌ڕووی کێشه‌ بۆته‌وه‌ و بۆیه‌ له‌سیاسه‌تی دهره‌کی دوچار یان گه‌وره‌بۆته‌وه‌ و نه‌توانراوه‌ قهره‌بووی ئهو زیانه‌ بکریته‌وه‌.

له‌م ماوه‌یه‌دا، ئیتران بۆ سێ ده‌یه‌ی ئاشکرا له‌چه‌مکی ستراتیجی له‌ناو ئهمزموندا دیاریده‌کریته‌. ده‌یه‌ی (په‌نج، شه‌ست و هه‌فتاکان)، ئیتمه‌ له‌ده‌یه‌ی هه‌فتاکان سودمان وه‌رگرتوه‌ و زۆر گرنگه‌. ئیستاتیکه‌ ده‌مانه‌وت لیکۆلینه‌وه‌ له‌سهر ئیتران له‌م دیده‌وه‌ بکه‌مین. به‌جیا ده‌یته‌ له‌چوار ده‌یه‌ی ئیتران بکۆلینه‌وه‌، چونکه‌ له‌کرداردا ده‌بینن سێ ده‌یه‌ له‌ئیتران تاقیکردنه‌وه‌بوو و ده‌یه‌ی چوارهم شوێنی سوود لێوه‌رگرتن بووه‌. لێره‌دا به‌ ده‌بینم ڕووی هاوبه‌ش له‌نیوان نامانجه‌کانی ڕۆژناویدا هه‌یه‌، جیاوازی نییه‌ کام ولات سهرکردایه‌تی ڕۆژناو ده‌گریته‌ نه‌ستۆ. سهرده‌مانیک به‌ریتانی سهرکردایه‌تی ڕۆژناوای له‌نه‌ستۆدا بوو، له‌ده‌یه‌ی چله‌کانه‌وه‌ ولاته‌ به‌کگرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا ئهم ئهرکه‌ی گرتۆته‌ نه‌ستۆ.

له‌مه‌یدانی ڕۆژه‌لاتی ناوه‌راست و ئیتران، ده‌سه‌لاتی ڕۆژه‌لاتیش ناماده‌یی هه‌بوو، که‌ بنه‌مای ئهم سه‌هر و چاوه‌ڕوانیه‌ بووه‌، له‌کاتیگدا له‌ستراتیجی ڕۆژناویدا سه‌هر و چاوه‌ڕوانی جێگای نییه‌. له‌باره‌ی سیاسه‌تی بلۆکی ڕۆژه‌لاته‌وه‌ ده‌توانین ئه‌وه‌ پێشان بده‌ین، ڕووسه‌کان نزیکه‌ی (۲۵) ساڵ له‌پشتی ده‌روازه‌ی چوونه‌ ژووره‌وه‌ بۆناو نه‌فغانستان چاوه‌ڕێیان کرد، له‌ده‌یه‌ی هه‌فتاکان هێرشیان بۆ کرد. ڕووسه‌کان به‌بروای خۆیان (۲۵) ساڵ هه‌لوته‌ستیان کرد. له‌کاتیگدا ڕۆژناو هیچ کاتیگ له‌ستراتیجی خۆیاندا چاوه‌ڕێ ناکه‌ن، ده‌یته‌ سه‌رنج بده‌ین که‌ شوێنی ولاتی ئیتران چۆنی بووه‌ که‌ ڕۆژناو و ڕۆژه‌لات سێ ده‌یه‌ له‌چاوه‌ڕوانیدا بوون. ئیتمه‌ هیچ مۆدیلتیک له‌دنیا دا نایه‌نین که‌ ناچه‌یه‌ک له‌نیوان نامانجی ڕۆژناو و ڕۆژه‌لات له‌سهر وه‌خت پێکه‌وتنی بۆچونیان هه‌یه‌ت، بۆچی؟ لێره‌دا پێویستی به‌ڕوونکردنه‌وه‌ هه‌یه‌. ده‌یته‌ بزانین که‌ ههر ستراتیجیک به‌پێوه‌ری جیهانی ده‌یته‌ چوار کۆله‌که‌ی هه‌یه‌ت: (نامانج، شوێن، کات، جێبه‌جێکردن) نامانج دیاریکراوه‌، شوێنیش دیاریکراوه‌، کاته‌ که‌ له‌نیوان هه‌موو نه‌مانه‌دا جیاوازی دروست کردوه‌. کات لای ڕووسه‌کان کاتی قه‌یرانبوونی ناچه‌یه‌. به‌بروای ڕووسه‌کان ستراتیجی نه‌وان له‌ستراتیجی جیڕۆله‌تیکی تا ستراتیجی سه‌ربازی و ناییدیۆلۆجی، کاتیگ جێبه‌جێ ده‌کریته‌ که‌ ناچه‌که‌ ناچاره‌یه‌ت، به‌ پێچه‌وانه‌وه‌ ڕۆژناو بۆ جێبه‌جێکردنی ستراتیجه‌کانی خۆیان پێویستیان به‌ ئهم و ناسایش هه‌یه‌، بۆیه‌ هه‌میشه‌ به‌دوای ئهم ڕه‌شه‌دا ده‌گه‌ڕێن، بۆ پیاده‌کردنی سیسته‌می نوێی جیهانی له‌ئه‌وروپا، نه‌وان ده‌ریاغه‌ست تا ناچه‌ی به‌لکان ناسایش نه‌یته‌ ئهم سیسته‌مه‌ شیاری پیاده‌کردن نییه‌. بالکان کرۆکی

نانارامی نهوړوپايه هم له ناو په کيټي و هم له دهرهوي په کيټيدا. بهلنگه کان دهریده خن له دواي چاکبون و رېکخستنې بارودڅخې بهلکان و ناسايشي نهوړوپا، پږژه لاتې ناوهر است نامانجي دوايې دهيت. چونکه سې ناوچه پږلې له گډوانې بنه ماي سيستمې جيوپوله تيکي جيهاندا هميه. بهلکان بږ په کيټي نهوړوپا، پږژه لاتې ناوهر است بږ په کيټي ناسيا، باکوري نه فمريقا بږ په کيټي نه فمريقا. کاتيک بږ همردو زلميزي جيهاني و بلوکي پږژناو و پږژه لات جينگاي گرنګي پيدان بووه، به پيچه وانه ي په کتروه کاريانکرووه، نهوړيان که لايه نې ناسايشي بووه چاوهروان ماوه ته وه و نهوړيان که لايه نې قميران بووه هم له چاوهروانيدا بووه. بارودڅخې تايبت ته نيا له ولاتي نيراندا بووه. همروک لهو گډوانکاريه ي دواي که تيپنيکرا سرډک کډماری ولاته په کگرتووه کاني نه ميريکا له م باره پاشه کشيې کرد، نه م پاشه کشيېه له ترسي نيران نه بوو، بهلکو بږ نهوړي له رينگاي به ده سته ناني ساده تر و ناسانتر و که م مسره فتر به نامانجه ستراتيجه کاني خږي بگات، نايبت واهست بکرت نهوانه بږ په پرهوي له خواسته کاني نيته، په وشه کاني خږيان ده گډون و ده که ونه ژير کاريگري نامانجه کاني نيتموه.

نه م پږ ولاته په کگرتووه کاني نه ميريکا هيواش هيواش بهرو نامانجي ستراتيحي خږي همنگاو دهيت، پيشينه ي نيه که نه م زلميزه جيهانيه له بهرامبر ولاتيک نه ونده خو نيسارد بيت. همروک نهوړي که به مجوره پلاوکراوه ته وه دواي هاتنه مسر ده سله لاتې بيل کلينتډن وک بهرډک کډمار، نهو برياري به نه ندانانې نه مجوړمه نې ناسايشي خږيدا، له ديار يکردنې تيوره ستراتيجه کاني نه ميريکا، پږژه لاتې ناوهر است به نه پيشه وه ي توپرينه وه کان و له ناو پږژه لاتې ناوهر استدا بارودڅخې نيران ديار ي بکهن. له سده ي (۲۱) ميداني سره کي ياريکردن له (نوراسيا) به و له نوراسياش ناسيا و له ناسياش پږژه لاتې ناوهر است و له پږژه لاتې ناوهر استيش نيران گرنګي تايبته ي خږي هميه.

له بهر نهوړه به له بهر چاگرتنې شويني ولات له هلو مبرجي نيوده ولعتيدا، پتويسته له دانانې مډيل و پږژه ي ستراتيحيده به په له کار نه کريت، شويني نيران شو نيك نيه که به په له کاري بږ بکريت، له بهر نه م هوپه نايبت ته نيا سرنج دهوړوبري خږي بدرت بهلکو دهيت له مسره تادا سنج له جيهان بدرت و پاشان ناوچه که و دراوسينکاني و دواتر و له کوتايدا خږي (نيران) بهرته بهر سرنج. جيهاني بيرکه نهوړه و همريمي کاريکمين و ناوچمي تيپامينن. نه م شيوه بيرکردنه وه پله داريه دهيت بېته جينگاي سرنج و تيپيني. نيستا سرنجان له دهيمې په نجاو شسته کاندا، و به دواوچون بږ دهيمې چله کان ده کدين. له دهيمې چله کان و کوتاييه کاني مه سله ي شونگرتنه وه ده سله لات باوي بوو، که ره زاشا ليخوا محمدی کوري جينگاي گرتسه، له مسره تاي په نجاکاندا مه سله ي خوصاليکردنې نموت باشتري نوونه ي نه م گډوان و وهرچرخانه بوو. له دهيمې په نجاکان پکه بهرک بږ نيران له لايه ن بلوکي پږژه لات دانرا که پيگميه کي باشي هه بوو، نهوړي مي سرې سرده مي جه مال عبدالناصر بوو که نهوان له بهرامبر نيران به نيزان ده کرد.

لەدەيەي شەستەکاندا جەنگی عەرەب و نیسرائیل ڕویدا و داواکردنی ئێران بە ڕاگەیاندنیک بۆ بەستنی کۆنفرانسیک بۆ سەرانی ولاتانی نیسلامی سەبارەت بە سوتاندنی مزگەوتی ئەقەسی لەلایەن نیسرائیلەوه لەسالی (١٩٧٥) (بە دەستپێشخەری مەغریب، عەرەبستانی سعودی و ئێران)، لەم بوارەدا ئێران کەوتە بووتە تاقیکردنەوه، گۆرانکاری بەرچاوە لەم قۆناغەدا ڕویدا کە ئێمە لەم لیکۆئێنەوهیەدا مەبەستان لەباسکردنی ئەو گۆرانکاریانە نییە.

ئێران لەدەسپێکی دەيەي پەنجاکاندا لەڕووی پراکتیکیهوه کەوتبوو چوارچێوەی جیۆستراتیجی ڕۆژئاواوە، واتە یەکەمین سەنگەری بەرگری ڕۆژئاوا ھاوجووتە لەگەڵ بەرزاییەکانی باکووری ئێراندا، یەکەمین سەنگەری بەرگری ڕۆژئاوا لە بەرامبەر تۆراسیاش لەگەڵ ھەمان تەرە ھاوجووتە، واتە ھەموو قەلەمڕەوی ئێران دەکەوتە ژێر چەتری بەرگری ڕۆژئاواوە، بێکەنی ئاسمانی مەشەد، ویستگەي ڕاداری شەڕناوێد مەشەد، ویستگەي ڕاداری پێشکەوتووی بەشەر بۆچاودێری باشوری یەکییتی سۆڤییت، ویستگەي ڕاداری بابلەر، بێکەنی ئاسمانی تەرۆتێر، ھەموو ئەمانە لەسەر ئەم بێنەمایە دامەزران.

سەرەڕای ئەوە ھەموو شریتی کەناری ئێران لەکەنداوی فارسی و دەریای عومان و پێنگەکانی ئێران لەبەردەستی ڕۆژئاواوە بوو، پێنگەي ئاسمانی دیزەفول، پێنگەي دەریایی و ئاسمانی بوشەر، بەندەر عباس، چابھار ھەموویان لەخەمەتی داينکردنی ئامانجەکانی ڕۆژئاواوە بوون. لەبەرامبەر ئەم کارانە پکەبەر ڕۆژئاوا (واتە یەکییتی سۆڤییت) ڕووی کردە ناوچەي کەنالی ستراتیجی و سوودی لیوەرگرت. لەگەڵ ڕاگەیاندن ئەم پڕۆژەي، بێجێسکی، بایەخی ستراتیجی ئەم بەرە ستراتیجیە لەبەرامبەر بایەخی ھەموو بەرە ستراتیجیەکانی ئۆراسیا ڕاگەیان. ئەو پێشانیدا کە سێ بەرەي ستراتیجی لەئۆراسیا ھەیە و ئەگەر ڕۆژئاوا نەتوانی ئەم سێ بەرەي بەرگری بکات، یەکییتی سۆڤییت دەبیاتەوه، ڕۆژئاوا بەھەر ئرخێک بوو دەبێت بەرگری ئەم سێ بەرەي بکات. ئەم بەرەي بێجێسکی، بایەخی ستراتیجی ئەم بەرەي (ڕۆژئاوا و باشوری ڕۆژئاواي ئەوروپا – ئەوروپای کەناری)، دووھەم (باشوری ڕۆژئاوا ئاسیا)، سێیەم (باشوری ڕۆژھەڵات و ڕۆژھەڵاتی ئاسیا) بایەخی ستراتیجی ئەم بەرەي بێجێسکی، بایەخی ستراتیجی ئەم بەرەي (باشوری ڕۆژھەڵات و ڕۆژھەڵاتی ئاسیا)، ڕۆژھەڵاتی ناوھەراست (٣). خودی ئەم ناوانە بە ژمارە (١-٢-٣) گرنگی و بایەخی ناوچەكە دەبازنن. بێجێسکی ئەو باوەڕەدایە کە ھەرەك چۆن $(٣ = ١ + ٢)$ بەھەمان پێتەر گرنگی ستراتیجی {ئەوروپای ڕۆژئاوا + ئاسیای ڕۆژھەڵات و باشوری ڕۆژھەڵات یەكسانە بە ڕۆژھەڵاتی ناوھەراست} کە ئەو قۆناغەدا ئێران لەژێر چەتری بەرگری ڕۆژئاواوە بوو، یەکییتی سۆڤییت کە یەکەمین سەنگەری بەرگری ھاوجووت بوو لەگەڵ سەروترین سەنگەری بەرگری ئێران، بەھۆی پاراستنی لەلایەن ڕۆژئاواوە نەیدەتوانی لەئێران نزیک بکەوتەوه. لەبەرئەوە ئێران بۆ پێگرتن لەگژێھەکان لەگەڵ دراوسێی باکووری خۆی کە لەلایەك ئەو جێگای ھەرەشەبوو بۆی، نیستیازی ئابووری پێدا. چونکە لەچوارچێوەي

په‌یانی سمربازی له‌گه‌ل پوژناوا، زه‌یزری پوژه‌ه‌لات (یه‌کیتی سؤفیت) که دراوسیتی بوو له‌باکوره‌وه رابده‌کیتشا بۆ شمر و ململاتی، له‌کاتیکدا (۲۸۰۰) کم سنوری هاویه‌شیان همه‌یه، ناره‌زووی گرزی و کیتشه‌ی له‌گه‌ل نهم زه‌یزره‌دا نهمبوو. له‌بهرنه‌وه نیران دهره‌ق نامانجی ستراتیجی و سمربازی خزی ناچار به‌هاوکاری بوو له‌گه‌ل یه‌کیتی سؤفیت که‌زیاتر لایه‌نی نابووری ده‌گرته‌وه: پوژه‌ی نموت و گاز و ووزه، هاوردی چه‌کی رووسی، توانه‌وه‌ی ناسن و ده‌یان پوژه‌ی نابووری تر به‌هاونا‌هه‌نگی پوژناوا، له‌گه‌ل یه‌کیتی سؤفیت دامه‌زرا به‌مه‌به‌ستی نه‌ه‌یشتنی گرزی و ئالۆزه‌کان له‌ناوچه‌که‌دا. پوژناوا له‌گه‌ل نه‌وه‌ی پمیه‌ندیه‌کانی له‌گه‌ل یه‌کیتی سؤفیتدا سنورداریبوو، به‌لام نیران پوژناوای ناگادارکرد بووه‌وه که یه‌کیتی سؤفیت دراوسیتی نیرانانه و ناچاره سازش له‌گه‌ل دراوسیکه‌ی بکات. یه‌کیتی سؤفیت تانه‌و ناسته‌ی رازی بوو.

له‌م هه‌لومه‌رجدا پۆل و شمرکی نه‌وان چی بوو؟ پوسه‌کان ناچاربوون بۆ جله‌موکردنی نیران و دروستکردنی کۆسپ هه‌نگاوی له‌وشیوه‌یه بنه‌ین.

له‌ناوچه‌ی پوژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست سن ولات به‌شیه‌وه‌ی گشتی و دووان به‌شیه‌وه‌ی تایه‌تی به‌شینکی ته‌واوکهری یه‌کیتی سؤفیت بوون. له‌کاتیکدا یه‌کیتی سؤفیت ده‌یتوانی ناوچه‌کانی باکووری پوژناوا نیران داگیربکات، باشوری پوژه‌ه‌لاتی تورکیاش به‌اته ژیر کۆنترۆلی خزیه‌وه (مه‌به‌ستی کوردستانی نیران و تورکیایه - وه‌رگێڕ) به‌لام نهم دوو ولاته هاویه‌یانی پوژناوا بوون. تورکیا هه‌م له‌ناو و هه‌م له‌سنودا نه‌ندام بوو، نیرانیشت نه‌ندامی په‌یانی سنو بوو. عێراق و سووریا دوو ولاتی گرنگتر بوون له‌ناوچه‌که، که سهربه‌خۆ بوون له‌پوژناوا، له‌بهر نه‌وه‌یه یه‌کیتی سؤفیت هه‌ولیدا عێراق بۆ لای خزی پاک‌ه‌یشیت و له‌کۆتایی په‌ه‌یاکاندا نهم ولاته چووه‌ ناو ستراتیجی رووسیاوه. گۆرانکاری سیاسی دواتری عێراق کاتیک دروست بوو که‌بووه به‌شیک له‌ستراتیجی یه‌کیتی سؤفیت.

کوده‌تای عبدالکریم قاسم له‌(۱۴-ته‌موزی ۱۹۵۸) به‌سهر ملیک فمیه‌ه‌لی پاشای عێراق و راگه‌یانندی حکومه‌ت کۆماری و کوده‌تای عبدالسلام عارف به‌سهر قاسمدا له‌سالی (۱۹۶۳)دا واقعیکه‌ی خۆیناوی بوو له‌عێراقدا، له‌سهره‌تای نیسانی سالی (۱۹۶۶) عارف له‌پووداوی که‌وته‌نخواه‌وه‌ی فڕۆکه‌که‌ی کوژرا و براکه به‌ناوی عبدالرحمان عارف له‌شوینی نمو کاروباری ولاتی گرته‌ده‌ست. به‌دوا‌ی هاته‌نسه‌رکاری (احمد حسن بکر) جنرا‌لی تکریتی و دواتریش به‌ده‌سته‌وه‌گرتنی ده‌سه‌لات له‌لایه‌ن سه‌دام حسینه‌وه له‌گرنگترین نمو گۆرانکاریانه‌ بوو له‌عێراقدا. به‌هۆی نه‌مانه‌وه عێراق له‌په‌یانی به‌غدا (سیتو) کشایه‌وه.

تا پێش نه‌وکاته‌ی نهم پوژه ستراتیجیه‌ فۆرمه‌له‌یه‌ت، عێراق له‌ناساییشکی ته‌واودا بوو، کیتشه‌ی نهمبوو، پمیه‌ندیه‌کانیشی له‌گه‌ل نیراندا باشبوو و ناکۆکیه‌کی نه‌وتۆ له‌نیوانیاندا نه‌بوو، هاتووچۆی نیران سنوره‌کان ناسایی بوو. به‌لام کاتیک عێراق به‌ره‌و ته‌وه‌ری و فکری حزبی به‌عس (که نامانجی سۆسیالستی بوو) پوژیشته. نهم فکهر ئارسته‌ی نامانجه سمربازیه‌کانی نهم ولاته‌ی کرد. له‌سهر نهم بنه‌مایه عێراق و

سوريا لهوكاتوه خاوهنى جىگىرى ستراتىجى و خاوهنى نهگۆزىكى خۆجىتى بوون. نىتر هيچ گۆزايىتىكى ناوخۆى و كودهتاي سىربازى پرووينه دا.

سىرانى سىربازى سوريا لهكۆلئىجه سىربازيهكانى يهكىتى سۆفئىت رايهتئران، بهپىروهردهى سىربازى و تاكتىكى لۆجىستى و چهكى پرووسى ناشنا بوون و ورده ورده راکىشئران بهروو يهكىتى سۆفئىت. لىم سىردهمه دا سنورى نىئران و عىراق ئالۆزى تىئكهوت و نارامى جىگىريهكهى كهوته بهرمهترسى. لهدهيهى شىستهكاندا بهرهى عىرهى بهريهكهى هاوبهشيان ههبوو لهبرامبىر ئىسرائىلدا. لهكاتىئىكدا نىئران لهبهرهى رۆژئاوا دا بوو نىمىدهتوانى به فىرمى بىتئىمناو شىم بهريهيهوه و هاوسهنگى رابگهيمىتت.

يهكىتىكر لهپىرشوئىلاى نىئران لىم قۇناغه دا دابىزىن بوو لىمىياسهتى دهركىدا. رۆژئاوا لهدهيهى هفتاكان لايمنى زۆرى سوودوهرگرئى لىمىئران خستهكار. يهكهىم بابيهتى نهوت بوو وهگۆرانكارىكه كه تىداكرا و ئالوگۆزى دهسلاات لهناوچهكه به تىماوى همىتپىئىدهكرا كه بابيهتىكى زۆر ئالۆز بوو، بۆ ريشهكانى نهو ئالوگۆزانه دهبىت چاوبخشىئىننهوه به ناوهروكى بلاوكراوهكانى نهتلهتتىكدا.

لهدهيهى هفتاكاندا گۆرانكارى بازارى جيهانى نهوت و بهرزبوونىموى نرخی نهوتى خا و ديارىكردى ستراتىجى نهوتى دهخستىروو. مستىر جۆن لوى ووتبووى (نرخی نهوتى رۆژهلاى ناوپراست دهبىت يهكسانىت به تىچونى نهوت لىمىرۆژئاوا) تىمىتباتىك كه لهكۆتايى دهيهى هفتاكان لهناوچهكه روىدا، وئىنهى نايندهى ناوچهكهى كىشا.

***

لىندون جونىسۆن سىرۆك كۆمارى پىشوتىر و لاىته يهكگرتووهكانى نهامىرىكا مىراتىكى قورس و گرانى بۆ سىرۆك رىچارى نىكسۆن بهجىهتت : جهنگى فئىتنام، جهنگى نىوان عىرهىب و ئىسرائىل، نامادهى يهكىتى سۆفئىت لهزۆر ناوچهى جيهاندا، پىمىهندى ئارۆشن لهنىوان هاوكارهكانى لهپهيامنى ئاتۆ، بۆشايى سىربازى لهكهنداوى فارسى، دوا نامانجى نىكسۆن كۆتايىهاتنه بهجهنگى نهامىرىكا و فئىتنام، پىنگمىشتنى ناشتى رۆژهلاى ناوپراست و رىگرتن لهنفوزى زىاترى يهكىتى سۆفئىت لهناوچه ستراتىجىهكان لهسىرانسىرى جيهاندا.

يهكهىمىن مهسله لىمىياسهتى دهركى لهدهستورى كارى نىكسۆندا، رىزگاركردى نهامىرىكا بوو لهامىرى فئىتنام. چونكه راي گشتى لهنهامىرىكا به توندى ئارازى بوو لهدهستىروردانى سىربازى لهدهرووهى سنور، نهگىر بزانىن كه لهتوندىترىن قۇناغى جهنگدا، ولاىته يهكگرتووهكانى نهامىرىكا (۵۰۰) هىزار سىربازى بۆ باشورى رۆژهلاى ناسىا رهوانه كردهبوو، تواناى نامادهى زۆرى لهناوچهكانىتر نهبوو. شىويهكه كه هلبىژىردا دانوسانى نهتتى بوو لهنىوان هنرى كىسنجى راپوتىكارى ناسايشى نهتوهى

نیکسۆن له گەڵ نوێنەرانی ئیقتیاسی باکور له پاریس. به‌رووبه‌روو بوونه‌وه‌ی نهم هه‌نگاوانه، که‌مبونه‌وه و هه‌تا پاشه‌کشیتی ته‌واوی هه‌یزه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌ئێتنام له‌په‌نگه‌یه‌کی شایسته‌دا بوو. سه‌رۆک کۆماری نوێ به‌مه‌به‌ستی ناراسته‌کردنی نهم سیاسه‌ته‌ نوێیه‌ خۆراگری و پاشه‌کشیتی له (٢٥ ته‌موزی ١٩٦٩) را‌ه‌گیان‌د و به‌تیئوری (نیکسۆن - کیسنجر) ناوی ده‌رکرد. نهم قسه‌یه‌ که‌ له‌کاتی سه‌فه‌ری نیکسۆن بۆ ناسیا له‌دوورگه‌ی گوام باسکرا، که‌ به‌ (تیئوری گوام)* یا (سه‌راتیجی جیگره‌وه) ناوی ده‌رکرد که‌ به‌لگه‌ی نه‌مه‌ش شه‌ری به‌هه‌یزی نه‌مه‌ریکا بوو له‌جه‌نگی ئیقتیاسدا. له‌گرنگترین به‌شی وته‌که‌ ده‌لێت:

(گوامان ده‌که‌م کاتی نه‌وه‌ هاتیبێت که‌ ولاته‌ یه‌ک‌گرتووه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌زه‌مینه‌ی نزیکه‌ی له‌گه‌ڵ ولاتانی ناسیا به‌دوو خاڵ پشت به‌به‌ستین: یه‌که‌م نه‌وه‌یه‌ که‌ ئیتمه‌ رێژ له‌هه‌موو په‌یمان و به‌ریاره‌کانی خۆمان به‌گیرین، دووهم تا نه‌و جیگایه‌ی که‌ په‌یوه‌سته‌ به‌مه‌سه‌له‌ی ناسایشی ناوخۆ مه‌سه‌له‌ی به‌رگری سه‌ربازیه‌وه‌ وازه‌ینان له‌و هه‌ره‌شانه‌ی له‌لایه‌ن ده‌وله‌تیکی گه‌وره‌ی که‌ خاوه‌نی چه‌کی ته‌تۆمیه‌ ده‌هینین، حکومه‌ت نه‌مه‌ریکا ملله‌تانی ناسیا هانده‌دات که‌ مه‌سه‌له‌ی ناسایشی ناوخۆ و به‌رگری خۆیان رێکبخه‌ن و لییان‌را‌ده‌بینیت که‌ خۆیان نه‌و به‌رپرسیاریتی به‌گرنه‌ نه‌ستۆ).

له‌به‌رنه‌وه‌ تیئوری نیکسۆن وه‌ک مۆدێلیکی رۆبه‌رووبوونه‌وه‌ی ولاته‌ یه‌ک‌گرتووه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌و ناوچانه‌دا وه‌رده‌گیریت، که‌ به‌شیکه‌ له‌به‌رژه‌وه‌ندیه‌ سه‌راتیجیه‌کانی نه‌و ولاته‌ به‌ده‌سته‌تاتوه‌وه‌. به‌پیتی نهم تیئوره‌ یه‌که‌ هه‌رمه‌یه‌کان له‌ناکۆکی زیاتر بۆ بنیاتنانی ئابوری و سه‌ربازی خۆیان سوود وه‌رده‌گرن. نهم کاره‌ ده‌توانیت ده‌نگدانه‌وه‌ی جه‌نگی ئیقتیاس و نه‌ه‌جابه‌ به‌رینه‌دارکه‌مه‌که‌ی بۆ ناسایشی نه‌ته‌وه‌یه‌ی نه‌مه‌ریکا که‌ ویستی نه‌ته‌وه‌یه‌ی نه‌مه‌ریکا ناچاری ده‌ستیه‌ردانی نهم ولاته‌ کرد که‌ ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ سه‌رده‌می جه‌نگی سارد.

تیئوری نیکسۆن سه‌ره‌پای نه‌وه‌ی گرنگی ده‌دا به‌ دوورخستنه‌وه‌ی هه‌یزی دژه‌ نه‌مه‌ریکا له‌سه‌رچاوه‌ نه‌وتیه‌کان، به‌راه‌به‌ر ولاتانی به‌ره‌مه‌یه‌تی نه‌وتیش، ده‌سته‌به‌کار بوو له‌شیوه‌ی به‌رگرتن سیاسه‌تی نرخ‌دانان و شیوه‌ی به‌ره‌مه‌می سه‌ربه‌خۆ.

به‌شیوه‌ی گشتی تیئوری نیکسۆن له‌سه‌ر نهم سه‌ی پایه‌ سه‌ره‌کیه‌ی خوا‌ه‌وه‌ وه‌ستاوه‌:

(١) پابه‌ندبوونی نه‌مه‌ریکا به‌به‌لینه‌کانی که‌ له‌په‌یماننامه‌ و رێکه‌وتنامه‌ جیاوازه‌کانه‌وه‌ داویه‌تی.

(*) ناوی سه‌ریازگه‌یکه‌ی ده‌ریایه‌ی نه‌مه‌ریکایه‌ له‌سه‌ر دوورگه‌یه‌ک به‌ناوی دوورگه‌ی گوام له‌که‌ناره‌کانی باشوری رۆژه‌لاتی ناسیا له‌ناو ئۆلفیانونمی ئارمه‌دا، ناوی نهم دوورگه‌یه‌ هاتۆته‌ ناو کلتوری سیاسی کوردیشه‌وه‌ به‌تایبه‌ت له‌ناوی کاره‌ساتی (٣١ ئابی ١٩٩٦) ناوی ده‌گه‌رێته‌وه‌ی شاری هه‌ولێر له‌لایه‌ن پێشمه‌ به‌عه‌سه‌وه‌ به‌هاوبه‌شی له‌گه‌ڵ هه‌یزه‌کانی پارتی دیموکراتی کوردستان، نه‌و که‌سانه‌ی له‌هه‌رمێی کوردستان له‌گه‌ڵ رێکخه‌روه‌ بیانییه‌کان کاریان ده‌کرد ژانیان که‌وته‌ مه‌ترسیه‌وه‌ بۆیه‌ حکومه‌تی نه‌مه‌ریکا هه‌موویانی گۆسته‌وه‌ بۆ نه‌مه‌ریکا له‌رێگا بۆماوه‌ی چه‌ند مانگێک له‌دوورگه‌ی گوام جیگه‌رکرن و پاشان ده‌شکران به‌سه‌ر ویلایه‌ته‌کانی نه‌مه‌ریکا دا. وه‌رگرت.

۲) یارمەتی و پشتیوانە ھەمەلایەنەیی ئەمەریکا بۆ دەولەتانی ھاوپەیمان یان دەولەتانیك
كەمانەوی ئەمانە بۆ ناسایشی ئەمەریكا یان ناوچەكە پێترستە و لەلایەن ھێزێكی ئەتۆمیەو كەوتنەتە
بەر ھەمپەشە.

۳) یارمەتی نابوری و سەربازی ئەمەریكا لەكاتی داواکردنی دەولەتێك كە كەوتۆتە بەرمەترسی
جگەلە مەترسە ئەتۆمی، بە مەرجێك دەولەتی ناوبراو بەرپرسیاریتی سەرەکی بەرگری لەخۆی لەرێگای
چەك و پێوستیەكانی ئەمەریكاو بەگرتنە ئەستۆ.

ھەرچەندە نامانجی خێرا لەتیۆزی نیکسۆن قیشتام بوو، بەلام دەیتوانی لەھەموو ناوچەكانی جیھان
بەکاری بەیێت.

تیۆزی نیکسۆن لەگەڵ بەلێنەكانی ئەمەریكا كورتیھێنا، ئەم ولاتە لەگەڵ پارێزگاریکردن
لەبەلێنەكان و بەرپرسیاریتی بەرامبەر ھاوپەیمانەكانی خۆی كە دابووی بەلام تارا دەیدەکی زۆر خۆی پەھا و
نامادە دەبینیمو لەھەمانكاتدا بە ھێزی داھێنەری ھەموو دەولەتەكان زیادى كرد.

لەگەڵ راگەیانندنی چوونەدەرەوی بەریتانیا لەرۆژەھەلاتی سوێس و كەنداوی فارسی لەسالی
(۱۹۶۸)دا، ئەم بابەتە ناكۆكى لەناو بەریتانیا و ئاڤەزایەتی لە دەرەو لێكەوتەو لەوانە وەزارەتی
دەرەوی ئەمەریكە پەرچەكرداری بەھێزی لەبەرامبەر ئەم بڕیارە پیشاندا، چوونەدەرەوی ئەمەروەتی
لەكۆتایی سالی (۱۹۷۱) ڕكەبەرایەتی بەھێزی نیوان یەكێتی سۆڤیەت و ولاتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا
بۆ زیادکردنی نفوزی خۆیان لەم ولاتانە دەست پێكرد. تا سالی (۱۹۷۱) كە پاراستنی بەرژەوێندیەكانی
پۆژناوا لەناوچەكە و داڵنگردنی ناسایشی ناوچەكە لەژێر دەستدابوو. بەلام لەپێڕی راگەیانندنی فراوان و
حساب بۆكراووە ھۆیەكانی راگەیانندنی پۆژناوا مەسەلەيەكی بەناوی (ئەمانی دەسلەلات) لەدوای
چوونەدەرەوی بەریتانیا و چۆنیەتی رووبەرووبوونەوێ خرایە بەرباس و لێكۆڵینەو.

دوای چوونەدەرەوی بەریتانیا لەناوچەكە، ئەركی پاراستن و چاودێریەكانی بەرژەوێندیەكانی پۆژناوا
لەبەرامبەر یەكێتی سۆڤیەت خرایە ئەستۆی ولاتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا، ئەمەریكەكان بەھۆی (گرینی
ڤیتنامەو) سیاسەتی تازەیی ئەمەریكا توشی ترس و نیگەرانی ببوو، نەیدەویست بۆ بەرگری
لەبەرژەوێندیە ستراتیجیەكانی خۆی لەناوچەیی ئاجیگەری پۆژەھەلاتی ناوھەراست ھێزی سەربازی بنێرت،
چونكە لەدووبارە بوونەوێ بیرەوێ شەڕی سوپای ئەمەریكا لەڤیتنام زۆر نیگەرانی بوون. بۆچوونی گشتی
ئەمەریكا بەھێچ جۆرێك سیاسەتێكیان قبولنەدەكر كە ئاچارێت بە ئاردنەدەرەوی سەربازەكانیان بۆ
شەركردن لەدەرەوێ خاکی خۆیان. لەبەرنەمو بەشترین ڕینگا بۆ پاراستنی بەرژەوێندیەكانی ئەمەریكا
لەناوچەكانی دەرەو، نامادەكردنی ولاتانی دۆست بوو لەجیھانی سێیم تا لەپیتاوی بەرژەوێندیەكانی
ئەمەریكا و بۆ داڵنگردنی ناسایشی ناوچەكە ھەنگاو بنیت. (ڤیتنامیكردنی جەنگی ڤیتنام).

بەسەرغەدان لەوەی کاتێک سیاسەتی نیکسۆن لەناوچەیی جیاواز لەجیهان بەرپۆشە، لەم سیاسەتەدا ئەمەریکا بۆ بەرپۆشەکردنی مەبەستەکانی خۆی لەناوەندی قەیرانە جیهانیەکاندا، دەبوو تاناستی پێویست سوود لەهێزی خۆجێی ناوچەکە وەرگیرێت و خۆی بپارێزێت لەنامادەیی (تواجد) راستەوخۆی سەربازەکانی، مەگەر هێزە خۆجێیەکان نەتوانن پوڤسەرپۆشی ئەو هەمەشە و مەترسیە ببنەوێ. لەسەر ئەم بنەمایە (ستراتیجی نامادەبوونی ناراستەوخۆ و پێشپاردنی بەرپرسیاریتی ناوچەکە بە هێزە خۆجێیەکان) گێرایەبەر.

لەناوچەیی کەنداوی فارسی ئەم مەسەلەیە خرایەرپۆشە کە کام ولات توانا و نازەرپۆشی هەیە وەک پارێزەری کەنداو جێگای بەریتانیا بگرێتەوێ. ولاتە یەكگرتووەکانی ئەمەریکا هەرچەندە بە تەواوی وابەستە نەبوو بە ئەوتی کەنداو، بەلام بەرژەوێندی لەوێدایوو کە ئەم ناوچەییە نەکەوێتە ژێر دەسەلاتی یەكێتی شۆڕەوێهە. چونکە کەنداوی فارسی لەپۆشی شاپوری و سیاسییە بە ناوچەییەکی ستراتیجی زۆر گرنگ دەژمێردرێت، ناشکرایە کە واشنگتۆن نەیتوانی بە ناسانی پۆلی بەریتانیا بچاتە ئەستۆی خۆی، بۆیە بۆ پاراستنی ناسایشی کەنداو پێویستی بە هاوێشەیی ناوچەکە هەبوو. ﴿لەبەرئەوە ئەمەریکا بە زەمینەسازی پێویستی سیاسی-پاگیانەندی و لەسەر بنەمای ستراتیجی تیزۆری نیکسۆن/کیسنجەر سیاسەتێکی بەناوی (سیاسەتی دوو ستون یان دوو پایە) لە ناوچەکەدا پاگیانەند.﴾ بەپێی ئەم سیاسەتە، ئێران و عەرەستانی سعودی وەک دوو ستونی سیستەمی نوێ ناسایشی ناوچەکیان وەرگرت. ئێران وەک هێزێکی سەربازی و جەندەرمی ناوچەکە و عەرەستانی سعودیە وەک ستونی دارایی و ولاتی دەوڵەمەندی ناوچەکە کە خاوەنی سامانیکی گەورەیی نەوت بوو، بەلام توانای جێبەجێکردنی پۆلی دەسەلاتی سەربازی گەورەیی نەبوو، بەلکو توانای دارایی و سیاسی لەناو ولاتانی عەرەبدا لەبەرچاوە دەگیرا.

نیکسۆن لەو باوەڕەدا بوو کە ئەمەریکا لەپێکای هێز و پەرەدەکردنی ئەم دوو ولاتەو دەتوانێت ناسایش و بەرەمەندی ناوچەکە لەدوورەو کۆنترۆڵ بکات. هەلبەت ئەم ستراتیجیە لەسەردەمی سەرۆکایەتی ترومان و دواتریش لەناوچەکە بەرپۆشەدەچوو، بەلام بەجێبەجێکردنی تیزۆری نیکسۆن ڕەهەندەکانی ئەم ستراتیجیە فراوانتر بوو. بەسەرغەدان لەم ستراتیجیە ﴿ئەمەریکا بە پێدانی یارمەتی سەربازی/شاپووری بەولاتانی دۆست و هاوێشەییانی خۆی لەناوچەکە، ئەم تواناییە فەرەهەم کرد کە ئەمانە راستەوخۆ بە سوود وەرگرتن لەنامایێ و کەلوپەل و کەسەکان و تواناکای بەردەستی ئەمریکی بەرپرسیاریتی بەرگریکردن لەناوچەکە بگرنە ئەستۆ، ئەوەبوو کە ولاتە یەكگرتووەکانی ئەمەریکا ئەم دوو ولاتە دۆست و هاوێشەییانی وەک نامرایی دابینکردنی ناسایش لەهەموو ناوچەکە لەپۆشی سەربازییەو بەهێزکرد و یارمەتیدان. لەبارەی هەمان سیاسەت و تیۆرەو بوو کە هەموو توانا شاپووری، تەکنەلۆجی و سەربازییەکان لەواشنگتۆنەو بەرەو تاران و ڕیاز کەوتەپێ.﴾

نیکسون له دواړو نه همده سیاستی چارلایه نې لخواچې که نډاو پېشخت بهم شپوهیه خواره ده:

- ۱) هاوکاري نژیکي نیران و عمره بستانی سعودی وه دوو پایه جیگری ناوچه که.
- ۲) ناماده یی سربازي هیزی دهریایی نه ممریکا به ریژه ی کهم له ناستی سن کشتیدا (فرمانده یی رژه هلآتی ناوهر است).
- ۳) زیادکردنی چالاکی دیپلوماسی لخواچه که و فراوانکردنی یارمه تیه ته کنه لوجیه کان بۆ نه م ولآتانه.

۴) که مېوونه وې سرغې ولآته بچوکه کانی ناوچه که له بمریتانیا، به ناراستی داینگردنی خواسته ناسایشه کانیا.

پراکتیک کردنی سیاستی نیکسون له که نډاو، پتویستی به به هیزکردنی ده هلآته ناوچه ییه کانه، واته شای نیران و عمره بستانی سعودی. له ناو نه م دوو ولآته دا نیران له بهرامبر عمره بستانی سعودی زه مینه ی جیوپوله تیکي گونجاوتری هییه و به هوی هلکه وته ی جوگرافیای هستیاریه وه که خاوه نی گرنگی ستراتیجی تاییه ته له ناوچه که دا وه:

- ۱- دراوسی یه کیتی سؤفیته و سنوریکی دورودریژی له که لیدا هییه.
- ۲- ناوچه ی جیاکردنمه و بازنه ی به یه که وه به ستنی همدوو په پانی سیتو و ناتو بوو.
- ۳- هاوپه پانی نه ممریکا بوو له په پانی ناتو دا.
- ۴- ده هلآتی به سمر که ناره کانی باکوری کمنداوی فارسی و به متاییه ت گمروی ستراتیجی هورمزدا هه بوو.
- ۵- خاوه نی دانیشتونیکي گونجاوه (له و ۵۵ ملیونه ی له ولآتانی که ناری کمنداوی فارسی ده ژین نژیکه ی ۳۵ ملیونی له نیراندا یه) (به پتی ناماری سمره تای هفتاکان - وه رگر).
- ۶- رژی می شای نیران هندیک له و کیشانه ی نه بوو. که رژی می عمره بستانی سعودی بۆ نه ممریکای دروست ده کرد له وروی چه کدارکردنمه (له بهرامبر نیرانیل) دا.
- ۷- رژی می شای نیران نیگمرانیه کی که رژی می عمره بستانی سعودی سهاره ت به هه گواوه کانی نه ممریکا له پاریزگار بکردن له نیرانیل هییوو، نه ییوو.

نیران ده یوانی نه و رژه که تیوری نیکسون بۆ ده هلآتداری له ناوچه که له بهرچای گرتبوو بیینیت. له لایه کیره وه شا ته نیا په یوه نندیدار به جیه جیکردنی رژی نیران نه بوو، به لکو په یوه ندی به جیه جیکردنی رژی تر له ولآتانیتری رژه هلآتی ناوهر است و نیمچه کیشوهری هندستان هه بوو. تیوره کانی رژی می پاشایه تی نیران دهر باره ی مترسه یه کیتی سؤفیت پتویستی به رگرتنی لیی به کسانبوو به بۆ چوونه کانی ولآته یه کگرتووه کانی نه ممریکا. به مجوره په یوه ندی نه ممریکا له که ل نامانج و تیوانینه کانی نیراندا یه کسان

بوو. لمېرتموه پمپوهندی نیتوان دوو ولات برقمرار بوو که نیتړ نهک پتویستی به نامادهیی سمربازی راستموخوی نهمهریکا نهبوو، بهلکو پاریزگاریکردن لهبرژهوهندیبه گهشهکردوکانی نهمهریکا بهکهمرتین تیچوون لهلایمن نیرانهوه دابیندهکرا، بهجۆرئیک که هینری کیسنجر لهکتیبهکیدا بهناوی سالانی لهکوژشکی سپی دنوسیت (نیران لهسمردهمی شادا یهکئیک لهباشترین و گرنگترین دۆستانی نهمهریکا و بهوهفاترین دهولمتی جیهان بوو). بهجۆره و بهره بهره کاریتکردنی تیژری نیکسۆن بۆ دابینکردنی ناسایشی ناوچه که بهگشتی پشتی به یهک ستون (پایه) نیران بهست.

﴿ نیتبازی سمره کی نیران لهههلبژاردنی وهک هیزئیکي دهريایی جینگای سمرنج بوو — یهکه مین ولاتی کمنداوی فارسی که هیزئیکي دهريایی واقعی پتکه پتنبابوو. هیززی دهريایی تازهی نیران، ماهیهتی دهسهلانی نیرانی لهناوچه کهدا بهقوولی گۆزی، بهوهی که لهسالانی پینشوودا بهگشتی هاتوهاواری نیران دهبراره ی برژهوهندیبهکانی نهم ولاته داوای دهسهلانی واقعی دهکرد. (سئ کهشتی شکین، چوار کهشتی پاریز، چوار بهلهمی تویهاوپژ، بیست بهلهمی گشتی، کۆمهلیک کهشتی مینی، بهلهمی هیرشبر و کهشتی پشتیوانی، هیزئیکي دهريایی که پتکهاتوه لهسئ فرۆکه و دوو دهرزن یان زیاتر هلیکپتر) — بهرزبونوهی توانای دهريایی نوئ مەترسی دروستکردبوو، که لهوانیه بهروهده و نهزمونی تهوای نه بیت، بهلام نیران بهلای کهمهوه دهسال پشتر لهناستی چاودتیریکردنی ناچهیدا بووه، لهکاتیکدا توانای فراوانبونی دهسهلات لهدهرهوهی کمنداوی فارسی پتکویهکی تایبهت بهم ولاته دهبهخشیٔ.﴾

بهلام شتیک که زۆر پتویسته دابنکردنی کهرهسی جهنگی گونجاوه بۆ نیران، تا بتوانیت نهم ولاته بههیز بکات بۆ نهغامدانی نمرکی جهنرمهیی و پاسهوانی لهکمنداوی فارسی بهشیوهی گشتی و هیززی سمربازی خوی رپتکبخات. ههموو نهو کهموکوپرپانهی ههپیوو نیکسۆن لهسفری بۆ تاران نهپهپشت. لهم پمپوهندیبه دابنکردنی کهرهسی جهنگی و بهروهده و راهیتسانی سوپای نیرانی گرتنه نستوی خوی. بهجۆرئیک لهسالانی (۱۹۷۲) که عیراق پهپاننامهی دۆستانه و هاوکاری لهگهڵ یهکیتی سۆقیت واژوکرد، نهم کاره ولاته یهکگرتووهکانی نهمهریکا بۆ پمرچهکردارتیک هاندا، نهوهبوو لهسالانی (۱۹۷۲) ریچارده نیکسۆن بهسمرۆکایهتی گروپئیکي پایهبلند لهوانه هنری کیسنجر که راویژکاری کاروباری ناسایشی نهتهوهیی بوو، لهچاوپتکهوتنیکدا لهگهڵ شای نیران لهتاران، رازیوو به چهکدار کردنی بیسنوری نیران. رهامهندی دهرپری لهگۆرپنی فرۆکهی (F۱۴-F۱۵) لهسمر داوای نیران.

بهم شتویه ﴿لهواشننگتۆن، دیدگا دهبرارهی چهکدارکردنی شا به تهوای گۆزا، نیتړ چاودتیری نایزنهوار و کندی و هتا جانسون لهسمر چهک فرۆشتن وهلاترا، لهماوهی سالانی (۱۹۶۰ تا ۱۹۷۱) کۆزی فرۆشتنی چهکی نهمهریکا به نیران نزیکه (۱,۸) ملیارد دۆلار بوو. لهکاتیکدا دواي گرتنه دهستی دهسهلات لهلایمن نیکسۆن، سنوردارکردن خرايه لاهه. داواکردن له (۸۶) ملیۆن دۆلارهوه لهسالانی (۱۹۶۸)

بەرز بۇدوۋە بۇ (۱۸۴) مىليۇن دۆلار لىمالى (۱۹۶۹)، لى سالى (۱۹۷۳)دا لى (۵۰۰) مىليۇن دۆلارەۋە بەرزبۇدوۋە بۇ (۲،۵) مىليارد دۆلار. لىم كاتەدا نىران يەكىكىبو لىگىنگىرەن كىرارانى كىرەسەى جەنگى نەمەرىكى.

راستەخۇ دواى برىارى نىكسۇن، رىكەوتنى قورسى سەربازى بەسترا بۇ بەزىكردى سوبى نىران و پەيداكردنى توانايەك بۇ جىيەجىكردى رۇلى جەندىرە و پاسەوان كە (ولتە يەكگرتوۋەكانى نەمەرىكا لىمەرتەلى سالى ۱۹۷۰ نىكەى (۲۰) مىليارد دۆلار چەكى زۆر مۆدىرن و نالۆزى سەربازى بە سوبى نىران فروشت - كە لىكاتى سەرهەلدىنى شۆرش لىننران، نەمەرىكا لىپىدىنى هەندىك لىم چەكانە خۇى پاراست - لى دواى پلانى سىياسى و فروشتى چەكەكان بوو، هەزاران پىسپۆر و راپوتوكارى سەربازى نەمەرىكالى بۇ گۇرانكارى و چاكازى نەمەرتى لىسوپى نىران و بەرزكردىمەى توانا و كارالى سەربازى نەم ولتە روانەى تاران كران).

لىناو لىم كەلپەلەندە، نىران بە تىچوونى نىكەى (۸۰۰) مىليۇن دۆلار دروستكردى بەندەرىكى سەربازى لىمناۋچەى چابهار دەستىكرى. لىم بىكە گەورەيەدا نەك تەنبا حكمرانى لىسەر دەريالى عمان و كەنداۋى فارسى دەكرى، بەلكو كارىگەرى لىسەر مىللىتىكانى ئوقيانوسى هندىش هەبوو و هەروەها دەبتوانى رىبىگرىت لىپىشەرەۋى يەكىتى سۇقىت بەرەو ئوقيانوسى هندى.

بۇ نەمەرىكا مانەۋەى هەلومەرجى يارمەتىدەر كە دوو ولاتى نەندامى سىنتو واتە (نىران و پاكىستان) لىم كاتەدا بەمەبەستى جىگىركردنى پىگەى خۇى لىكەنداۋى فارسى و درىۋەدان بە سوود وەرگرتن لىنەرتى ناۋچەكە كە لىلەنىكى ژيانى (حىاتى) هەبوو. نەمەرىكا بە دەسەلاتى نىران لىكەنداۋى فارسى و هاوكارى نەم ولتە بۇ غەربەستانى سەودى بۇ رىگرتن لىتەندەروەى عىراق، يەكىكىتر بوو لىنامانچەكانى لىناۋچەكەدا.

يەكەمىن نەزمونى نەم سىياسەتە، بە نەنجامىكى داواكارا كۆتايىهات، بەم مانايەى كە سوبى تەمبار و نامادەكراۋى نىران دەسەلاتى بەهيزى خۇى لىسەركوتكردى شۆرشى كۆمۇنىستى لىمەومان بەكارهنا و سەركەوتو بوو لىمىزگاركردى تاج و تەختى سەلتەنەت لىم ولتەدا، كارىك كە هىزە دەرەكەكانىتر نەباتوانى بوو لىجىهاندا نازادانە نەنجامى بەن.

سىياسەتى دوو ستونى نىكسۇن بۇ ماۋەى (۱۰) سال درىۋەى كىشا، لىمالى (۱۹۷۹) لىگەل گۇرانى رۇتى لىننران نەم سىياسەتە تووشى ناكامى بوو، بۇيە ولتە يەكگرتوۋەكانى نەمەرىكا ناچاربوو كۆتايى بىننىت بەم سىياسەتە و بەدواى ستراتىجىكىترا بىگىرىت لىناۋچەكەدا، هاوكات لىگەل نەمەى رۇتىم لىننران گۇرا، يەكىتى سۇقىتىش سىياسەتى پىشەرەۋى بۇ زىياد كردنى نفوزى خۇى لىناۋچەكە هىرشى سەربازى كرده سەر ولاتى نەفغانستان.

شۆڤشى ئىسلامى لەئىزان و ھاكتەرى كارىگەر لەگۆڤانى ستراتىجى ئەمەرىكا لەناوچەكەدا :

يەكەن لەگرنەگرتىن بەرژەۋەندىەكانى ئەمەرىكا لەكەنداۋى فارىسى دەسكەۋتنى بەردەوام و دلتىايە لەنەۋتى ناوچەكە بەتايىبەت بۆ ھاۋپەيمانە نەۋرۋىيەكان و يابان، ئەمەرىكا بۆ بەدەيەتتەنى نەم نامانجە گرنەگى خۆى پەشتى بە پۇتتى شاي ئىزان بەستىۋو، شا سەرەڤاى جىيەجىكەردنى پۇتلى بەرپرسىيارىتى ۋەك جەندەرمە و پاساۋان لەناوچەكە و پارىزگارى لەبەرژەۋەندىەكانى ئەمەرىكا، بۆ نەم ۋلاتە ھەلىكى زىرىنى فەراھەم كەردىۋو كە ھىزەكانيان راستەخۆ دەستۈرەندەنە كەنداۋى فارىسەۋە. نەم كارەش بوۋەھۆى شەۋى نەزمۋونى تالتى قىتنام دوۋبارە نەيتشەۋە و ھاۋرا لەگەل بەرگرتن لەزىانى گەۋەى سەربازى و سىياسى لەئەمەرىكا و نەم ۋلاتە بەبى دەردىسەرى و كەمەرتىن خەرجى لەناوچەكە چالاكى بىۋىتتە.

پۇخانى شا و سەركەۋتنى شۆڤشى ئىسلامى ئىزان لە(شەبائى ۱۹۷۹) سىستەمى (بەرمەستى باكور) كە بۆ بەرمەستەردنى نفوزى يەكەتتى سۆڤتت لەپىنگاى پەيمانى سەربازى سەنتو بە پەيۋەندى لەگەل پەيمانەكانى ناتۆ و سىتو خرابوۋە بۋارى جىيەجىكەردنەۋە، تىكچۈۋو. بەم شىۋە ھاتتەدەرەۋى ئىزان و پاشان پاكستان لەپەيمانى سەنتو لەسالى (۱۹۷۹) نەم پەيمانە گرنەگى سەربازىيە ھەلۋەشايەۋە و لەبەرنەۋە مەكتەبى ناۋەندىەكەى كە لەنەنقىرەۋە، بە فەرمى لە(نەيلولى ۱۹۷۹) داخرا. ئىزان لەسەكەتتى و ھاۋپەيمانى لەگەل پۇژنەۋا و ھەندىك لەۋلاتى ناوچەكە ھاتتەدەرەۋە و پەيۋەندى بە بزۋتەۋە ۋلاتە بىتلايەنەكانەۋە كەرد و پەيۋەندى لەگەل ئىسرائىل پىچراند، دۋاى سەركەۋتنى شۆڤشى ئىسلامى ئىزان قەيرانى بەبارمەتە گرتتى نەندامانى سەفەرەتى ئەمەرىكى لەلايەن خەتەندەكارانى ئىزانەۋە جەزەبەيەكى گەۋەۋە لەئەمەرىكا درا. پۇدەنى شۆڤش لەگرنەگرتىن پىنگەى ئەمەرىكا لەناوچەكە نەك تەنيا ھاۋسەنگى ھىزى تىكدا، بەلكو جەمسەرىكى تازەى ھىز بەنایدىۋلۇجى ئىسلامى جىا لەنایدىۋلۇجىيە بالادەست و باۋەكانى جىھانى ھاۋچەرخ دروست بوو. نەم تايىبەتەندىە بەۋ مانايەۋو كە ئەمەرىكا لەۋ مېۋەۋە بەدۋاۋە بۆ پاراست و پەردەپىتەنى بەرژەۋەندىەكانى لەناوچەكە پۇبەپۇۋى كىشەى تازە بوۋەۋە.

بەۋەى كە دۋاى سەركەۋتنى شۆڤشى ئىسلامى ئىزان، ۋلاتى ئەمەرىكا لەناۋ نەۋ ۋلاتەندا بوو كە ھۆكۈمەتى تازەى شۆڤشى ئىزانى بە فەرمى ناسى، بەلام پەيۋەندى ھەردوۋ ۋلات بە ھاتتەدەرەۋى ئىزان لەپەيمانى سەنتو و دۋاتر ھەلۋەشانەۋە پەيمانەكە و ھەلۋەشانەۋە پىكەۋتنى سەربازى دوۋلايەنە و چۈۋەندەرەۋە پۇۋىڭكارە سەربازى و ناسەربازىەكانى ئەمەرىكا لەئىزان و قېۋلئەكەردنى سەفەرى تازەى ئەمەرىكا لەلايەن ھۆكۈمەتى كاتىۋە و كەمبۈنەۋە پەيۋەندى سىياسى لەۋلات بۆ ناستى فەرمەنەرى سەفەرەت، خۆبەدۋورگرتنى ئەمەرىكا لەناردنى نەۋ چەك و كەلۋەلە سەربازى و ناسەربازىيەنە كە پىش شۆڤش لەگەل ھۆكۈمەت ئىزان ۋاژۇكرابوۋ، سەنگەرگرتنى دۋەنەنە لەكۇنگرىس و ھۆبەكانى پەيۋەندى گشتى لەلايەن ئەمەرىكاۋە دۇى ئىزان و جۋلان و ھەنگاۋنانى ئەمەرىكا لەنەندىك ناۋچەى ھەستىارى

نیټران وەك كوردستان* و بلوچستان، په‌میوه‌ندی‌كردنی هه‌ندیک له‌كاربه‌ده‌ستان و سیاسه‌مه‌دارانی نه‌مەریکا (وهك نیکسۆن) له‌گه‌ل شای روخوا و پاشان ږتگه‌دان به‌ شاو خانمه‌اده‌ی په‌له‌موی بۆ نار نه‌مەریکا له‌نه‌جای نه‌مانه و داگیرکردنی سه‌فاره‌تی نه‌مەریکا له‌تاران له‌لایه‌ن خوێندکارانی په‌یره‌ی هیتلی نیمام و به‌بارمه‌گرتنی کارمه‌ندانی سه‌فاره‌ت و هه‌ولدانی نه‌مەریکا بۆ نازادکردنیان که سه‌رکه‌وتوو نه‌بوو تیییدا، وورده‌ورده‌ په‌میوه‌ندیه‌که‌ی نیټوانیان له‌ساردیه‌وه‌ بۆ لیلی و پاشان بۆ ناخۆشی و سه‌رنه‌نجام گۆڤا بۆ شه‌ر و دوژمنایه‌تی ناشکرا.

سه‌رکه‌وتنی شۆږشی نیسلا‌می نیټان گۆڤانکاری ږیسه‌می له‌پینگه‌ی نه‌مەریکا له‌ناوچه‌که‌ دروست کرد له‌گرنگرتنی نه‌وانه‌ بریتیه‌له‌:

* له‌ده‌ستدانی بنکه‌ی هه‌والگری و تیکچوونی بنکه‌ی جاسوسی نه‌مەریکا له‌ناوچه‌که‌.

* هه‌له‌وه‌شاندنه‌وه‌ی ته‌واوی په‌یمانی ستو.

* له‌ناوچوونی بازنه‌ی پتکه‌وه‌به‌ستنی په‌یمانی ناتو و سیتو.

* که‌مبوونه‌وه‌ی قه‌باره‌ی نارده‌نی نه‌وتی نیټان .

* به‌رزبوونه‌وه‌ی نرخ‌ی نه‌وت له‌جیهاندا .

* که‌مبوونه‌وه‌ی نارده‌نی کالای سه‌ربازی و ناسه‌ربازی بۆ نیټان .

* له‌هه‌مویان گرنگتر نارده‌نه‌وه‌ی شۆږشی نیسلا‌می بۆ ولاتانیتری ناوچه‌که‌.

* پینگه‌ی حکومه‌ته‌ ده‌سه‌لاتگه‌ره‌کان که‌وته‌به‌ر مه‌ترسی له‌ناوچه‌که‌دا.

* ناسایشی گه‌روی هورمز که‌وته‌ مه‌ترسیه‌وه‌.

* له‌ده‌ستدانی (جه‌ندرمه و پاسه‌وانی ناوچه‌که‌) وشکستی سیاسه‌ته‌کانی ږۆژناوا له‌ناوچه‌که‌دا.

* سوودوهرگرتنی یه‌کیتی سۆڤیت بۆ به‌ده‌سته‌یتنانی هه‌لیک بۆ چونه‌ناو نه‌فغانستان.

شۆږشی نیسلا‌می له‌نیټان به‌یپی ووتی کاربه‌ده‌ستانی سیاسی نه‌مەریکا به‌گرنگترین و

هه‌ستیارترین ږووداوی ناوچه‌ی ږۆژه‌لاتی ناوه‌راست له‌دوا‌ی جه‌نگی دووه‌می جیهانی بۆ نه‌مەریکا

ده‌ژمه‌ردیت. چونکه‌ ږۆیمی شا وهك یه‌ک‌یک له‌پایه‌کانی دووانه‌ی ستراتیجی نه‌مەریکا له‌ږۆژه‌لاتی

ناوه‌راست و یه‌ک‌یک له‌ستونه‌ سه‌رده‌کیه‌کانی تیۆری نیکسۆن و خاوه‌نی نه‌و گرنگیه‌ بوو که‌ هه‌تا په‌یره‌ندی

نه‌مەریکا به‌ولاتانیتری وهك پاکستان، تورکیا و مېرنشینه‌ عه‌ره‌یه‌کانی که‌نداو خسته‌ ژێر تیشکی

خۆیموه‌ . له‌وکاته‌دا شۆږشی نیسلا‌می نیټان ږیچه‌کی جیه‌جیه‌کردنی ستراتیجی نه‌مەریکای تیکدا و

(*) نه‌مەریکا نه‌ک هه‌نگاوی نه‌ما بۆ یارمه‌تیدانی کورده‌کان له‌کوردستان، به‌لکو به‌ پتچه‌وله‌وه‌ مه‌تا ناوه‌زیلی ده‌ینه‌ی به‌رامبه‌ر هه‌موو نه‌و تاوانه‌ ږهنده‌ و نامۆفانانه‌ی که‌ ده‌سه‌لاتدارانی شۆږشی نیسلا‌می نیټان له‌سه‌ره‌تای شۆږش دژ به‌ خه‌لکی بێتاوانی کورد له‌ناوچه‌ کوردیه‌کان نه‌نجامیان دا - وه‌رگرت.

لهديدگای نه مەريکاوه (بۆشایی دهسلات)ی ههستينکراو له ناوچه که دا دروستبوو که پتيوست بوو ههريی زووتره پروپرووی نهو بارودۆخه ببنهوه.

تينکۆشانی بهمردهوامی نيران له دۆی دهسلات و نفوزی رۆژناوا، ههستکردن بهمهترسی سه رهه لانی شۆپيت له ناوچه که، ستراتيجهسته نه مەريکايی و رۆژناوايه کانی واليکرد دووباره به خيترایی بهسياسهتی خۆياندا بچنهوه. نيران ولاتيکه که بهبۆچونی واشنگتون دهبيت يه کيتک بيت له ستونی سه ره کی و قايی ناسايی ناوچه که، له گه ل زۆری دانيشتوان و بوونی سه رچاوه ی گه وره ی سامان له وانه ده رامي تهی نهوت و پينگهی تايبهتی جوگرافي هه مووی بهيه که وه، کيشهی زۆری بۆ ديموکراخوازه ده سلاتداره کان و دوايش کۆماريه کانی کۆنگرسي نه مەريکا دروست کردوه.

له ژير نه م هه لومهرجه دا که نه مەريکا (شای نيران) واته (جه ندرمه ی ناوچه) که ی له ده ستچوو، هه موو هه وه لانی بۆ رپگرتن له سه رکه وتنی شۆپشی نیسلامی پروپرووی شکست به وه. له وه لامی نه م گۆرانکاریه خيترايه دا، ولاتانی رۆژناوا و له سه روشيان وه نه مەريکا ستراتيجهی خۆی له سه ر به نامای ناماغي نوێ داپشت که ته واکه ری ناما هه کانی پيشوویان بوو به مه به ستی پاراستنی به رژه وه نديه کانيان و رپگرتن له پروخانی رۆشه کانيتری ناوچه که (نه م ستراتيجه له ژير ناویشانی تيۆری کارتر ناوی ده رکرد که له به شکانی درای باسی ده که ين). که به و پتيه يه که م: ده بيت رۆشه کانی ولاتانی ده وروپه ر له مه ترسی روخان رزگار که ن و کاریگه ريه گه وره کانی شۆپشی نیسلامی له و ولاتانه له به ين به رن. دووه م: بۆشایی سه ربازی که له نه بجامی چونه ده ره وه ی نيران له ناوچه که دروست به وه پريکه نه وه. سيته م: به شتيک له رۆلی سه ره کی بۆ نه بجامدانی ئۆپه راسيۆنی سه ربازی، که له سياسه تی به رگري رۆژناوا وه سه رچاوه ی گرتبوو بۆ نه و ولاتانه بگيرد رپته وه. په ره ی نه م ستراتيجه ی نه مەريکا، سياسه تی دوو ستونی به ناچار ی ده بيت په نا بۆ سياسه تی يه ک ستونی به رن. له به رنه وه سه ره ی نه مەريکا بۆ ستونه که ی تر رۆيش، واته عه ره بستاننی سه ودی که ده بوو هه ردوو رۆله سه ربازی و داراييه که به ينيت. چونکه نه م ولاته خاوه نی پروپريکی فراوان و سنوريکی دريژه له سه ر که ندار، له ناو ولاتانی عه ره یی و هه تا نیسلامی خاوه نی گرنگی سياسی خۆيه تی، خاوه نی سه رچاوه یه کی نه وتی گه وره یه و پينگه جوگرافيه که ی به جۆريکه که له خاکی نه م ولاته وه به ناسانی ئۆپه راسيۆنی سه ربازی دۆی هه موو ولاتانی نيمچه دورگه ی عه ره یی و ناوچه که نه بجام به ريت. هه لکه وته ی که ناری له سه ر ده رايی سوور وه که نه لته رناتي فيک بۆ نارد نه ده ره وه ی نهوت گونجاوه له کاتی داخستنی گه مری هورمزا.

به سه رنجدان له م سياسه ته (راسته وخۆ جه نرال نارنست گريفز به رپرسي ده زگای ناسايش، هاوړا له گه ل هارولد براون وه زيری به رگري نه وکاتی نه مەريکا، له سالی (۱۹۷۹) ريگای عه ره بستاننی سه وديان گرته به ر و دانوساتيکی پتيوستيان بۆ ته يارکردنی سوپای عه ره بستاننی سه ودی له پرووی چه ک و راهيتانه وه

نەخامدا و رېڭكەوتنىڭكى (۴.۶۳) مىلياردۆلاربان واۋۇكرد) كە لەسالانى ئاينىدەدا كېرنى كەلۈپەلى سەربازى غەربەستانى سەودى زىاترېوو.

ھەروھە ترسى فەرمانپەرۋاينى ولاتانى باشورى كەنداو لەچارەنوسى ۋەك نىزان، زياتر پشيان بە سىاسەتى نەمەرىكا بەست لەناوچەكەدا. لەبەرئەو نەمەرىكا بەنەخامدانى رېخۆشكردنى جىاوازى سىياسى، نابورى و بەتايبەت سەربازى ھەولیدا بەپلەى يەكەم شۆرشى نىسلامى نىزان لەسەرەتاو سەركوت بىكات، يان لايمىنىكەم رېتى لىنگرېت لەپەرىنەو و فراوانبۈونى بۆ ولاتانىتر لەناوچەكە.

بەم رېتوشونە، رۆۋناوا پارىزگارى لەرۋىتە زەرەپىكەوتەكانى باشورى كەنداو گرتەنەستۋى خۇى و پېرۋەى (پشتىنەى ناساشى يان نەمنى) نەمەرىكا لەناوچەكە خستەبوارى جىبەجىكردنەو، پشتىنەى ناساشى لەپاكستانەو تا مىسر درېۋ دەپىتەو بە بۆچۈنى رۆۋناوا بۆ رېگرتەنە لەناردنەدەرەو شۆرشى نىسلامى و كەمكردنەو نغوزى يەكىتى سۆفىتە لەناوچەكەدا، پەپانى بەرگرى دەستەجەمەى بەشېك لەم پشتىنەى پىكەدەپىتە. پېرۋەى لاواز كوردنى كۆمارى نىسلامى نىزان بە ھاوناھەنگى واشىنگتون و ھىزە نەورۋىيەكان سەربار خراپە سەر (ستراتىجى بەرپەرچدانەو) رۆۋناوا و عىراق مەنورىيەت كرا بەسودەرگرتن لەوتىۋرە و ھىرشى سەربازى فراوانى دۆى نىزان نەخامدا.

جەنگى عىراق نىزان (جەنگى كەنداوى يەكەم) و رۆلى نەمەرىكا:

لىكۆلىنەو لەسىاسەتەكانى كارتەر و رېگان و تەكانى سىاسەت داپتەۋەرانى نەمەرىكا پىشانەدەت شىۋازى بەركەوتن و پروپېروپوونەۋەيان لەمەسلەكانى ناوچەكە، تايبەتە بەشۆرشى نىسلامى نىزان، رودانى شۆرش لەگرنىگى پىنگەى لايمىنگى نەمەرىكا لەناوچەكە نەك تەنبا ھاۋسەنگى ھىزى تىكدا، بەلكو بەھۆى راگىماندىنى سەرەكى سىاسەتى دەرەكى نىزان واتە (نە پۆۋەلانى و نە رۆۋناۋاى — لاشرقى، لاغربى) جەمسەرىكى تازە لەسەر بنەماى نايدىۋلۇجى نىسلامى جىاواز لەنايدىۋلۇجى بالادەست و باۋى جىھانى (كۆمۆنىستى، سەرمایەدارى، ...) ھاتە ناروۋ.

نەنزانىكى وابەستە بە نەمەرىكاۋە بگۆرېت بە ھىزىكى سەربەخۆى رۋولەگەشەكردن كە لەم پرواىدەپە (كەنداۋى فارسى پەمپەستە بە ولاتانى دەورۋىرەو و دەپىت دەستى پىنگانەكانى لى بېردىت) نەم تىۋرە ھۆكارى سەرەكى ناكۆكى بوو لەناوچەكەدا، كە بەشېۋەى جەنگى سەپىنراۋ فشارى سەربازى نەمەرىكا و ھاۋپەيانەكانى دۆ بە نىزان دەرەكوت.

لە(۱۷ نەيلۋى ۱۹۸۰) دۋاى چەند مانگىك لەگرۋى و قەيران لەپەيۋەندىيەكانى نىزان و عىراق بەتايبەت لەسەر سەورى ھەردوۋ ولات، سەدام حسين بە فەرمى لەچاۋىكەوتنىڭكى رادىۋ/تەلەفزیۋنى لەبەغدا رېكەوتننامەى (۱۹۷۵ى جەزانىرى) دراند، واتە نەم رېكەوتەنە بەشېۋەى يەك لاين بەتالكرایەو. پىنچ رۆۋ دواتر، ھىزەكانى عىراق ھىرشىكى بەربلاۋان دەستپىكرد و چۈنە ناوخاكى نىزانەو. سەركۆكى

عێراق لەوخمەیاڵەدا بوو بەهۆی نالەباری و ئالتۆزی بارودۆخی دواى شۆڤشى ئىسلامى و لەناوبردنى زۆر لەسویای نێران و مەسەلەى بارمەتە نەمەریکیەکان، توانای سەربازى نێران زۆر لاوازه و داگیرکردنى خاکی نێران کارىکی ئاسانە، بەلام چارەنوس و خەمڵاندن جۆرنیکیتربوو هەروەها میتزوو بەجۆرنیکیتەر وەرچەرخا.

دواى هەلگیرسانى جەنگ، جیمی کارتەر، سەرۆک کۆماری ئەوکاتەى ئەمەریکا، سەرەتا هیژشى سەربازى عێراق دژی نێران پڕۆتستۆکرد و لەم جەنگەدا بێلابەنى راگەیاندا، بەلام دواى سەرکەوتنى گەورەى نێران لەخرمشەر، لەسالى (١٩٨٢) و پاشەکشى سوبای عێراق لەخاکی نێران و گۆرانی هاوسەنگى هیژى سەربازى لەبەرژووەندى نێران، سیاسەتى ئەمەریکاش گۆرانی بەسەردا هات. لەدواى ئەم میتزووە، بەتایبەت کاتیەک کە نێران جەنگى بێدە ناو خاکی عێراقەوه حکومەتى تازەى ئەمەریکا (ریگان) بەشیوەیهکی دیارترو ئاشکراتر لایەنگیری لەعێراق کرد. لەلایەکیترەوه سیاسەت و باسێ حکومەت ئەمەریکا لەبەرامبەر جەنگى عێراق نێران سەبارەت بە ولاتانى عەرەبى کەنداو هاوناھەنگ و هاوڕابوو.

پڕۆژەى ریگان بۆ ناوچەى کەنداو بەتەوهریهکی ستراتیجى هاوناھەنگ دادەنریت بۆ هەموو دەولەتەکانى وابەستە بە رۆژئاوا لەناوچەکە، کە دروستکردنى سیستەمى بەرگری کە شیاوی پشتپێستە و دلتیاگاریت، بەشیکى گرنگى ئەم ستراتیجیە پێکدەھێنیت. لەچارچێوهى ئەم ستراتیجیەدا یەک هەفتە دواى هیژشى عێراق بۆ سەر نێران، دیفد جۆز سەرۆکی ئەمریکانى سوبای ئەمەریکا لەعەرەبستانی سعودى دیدەنیکرد پێشەکی فرۆشتنى چەند دەزگایەکی فرۆکە لەچارچێوهى - سبدا ناواکس -^١ کە پێشتر بڕیاربوو بە نێران بدریت، بۆ ئەم ولاتە دابینکرا لەبەرامبەردا بڕیاربوو عەرەبستانی سعودى ئاسانکاری پتیوست بۆ هیژەکانى بەرچەکردارى خێرای ئەمەریکا بھاتە خزمەتى ئەم ولاتەوه.

بڕیارى ریگان بە فرۆشتنى فرۆکەى ناواکس بە عەرەبستانی سعودى شتێوهیهکیترى شەرى ئەمەریکا بوو لەکەنداوی فارس. لەدواى ئەووه ئەمەریکا بەشیوەى پێکخراو چەکدارکردن و تازەگەمى لەسوبای عەرەبستانی سعودى و ولاتانى تری باشورى کەنداو دەسپێکرد و لەبەرامبەر ئەم دۆلارانەى لەئەنجامى فرۆشتنى ئەوتەوه دەستیان کەوتیوو.

دەیهی دووهمى شەرى فراوانى ولاتە یەکگرتووەکانى ئەمەریکا لەکەنداو بە جەنگى عێراق نێران دەستپێیکرد. هەرچەندە رژیمنى عێراق ملکەچى ولاتە یەکگرتووەکانى ئەمەریکا نەبوو، بەلام جەنگکردن لەگەڵ نێران باشتەرى دیارى بوو کە دەیتوانى پێشکەش بەسیاسەتى دەرەوى ئەمەریکای بکات. ئەسلى

^١ (سبدا ناواکس کۆمەڵێک لەچەکی سەریازی دەگرتەوه کە بریتى بوو لەپنج دانە ناواکس و شەش فرۆکە سوتەمەنى وەرگر لەئاسمان کە مۆدێلى کى.سى. ٧٠٧ و ١١٧٧ و موشەکی سایبۆیندەر و کەلویەل پتیوستى مۆدێل بۆ بەهێزکردنى توانای فرینى فرۆکەى (ئف - ١٥) کە توانای ئەم فرۆکەکانە لە (٤٥٠) میلهوه بۆ (١٠٠٠) میل زیاد دەکات.

سیاسەتی ئەمەریکا لەم ناوچەییە، هەر لەکۆنەوه، جێگیرکردنی (هاوسەنگی ھێزە) لەنێوان ولاتانی ناوچەکە بەجۆزیک کە:

۱- هیچ ھێزێکی دوژمن بەئەمەریکا نایێت بەلادەستی لەناوچەکە و سەرچاوە نەوتیەکی ھەبێت.

۲- نەوتی ناوچەکە بەبێ کۆسپ بنێردرێت بۆ جیھانی پوژناوا.

۳- رووبەرۆی نفۆزی یەکییتی سۆڤییت بێتەوه.

۴- هەر ولاتێک یان گروپێک لەولائەکان، ھێزی ولاتێتر یان گروپێتر لەولائەکان ھاوسەنگ بکات.

نەم مەسەلەییە لەوڕووە جێگای تێرمامانە کە شێوازی تێروانیی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بۆ ولاتانی ناوچەکە و سەرچاوەکانیان و حکومەتەکانیان پیشان دەدات، نەگەر یارمەتی دانی حکومەتێک تا ھێزی سەربازی یان نابووری زیادبکات، بۆ ئەو مەبەستەییە کە ھێزی دەولەتانیتر لەناو سەرێت بۆئەو ھاوسەنگی دروست بکات، ھاوسەنگیە کە تێبەری نەوت لەگەروێ هورمز و بەرژووەندی ستراتیجی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا داینبکات.

ھەرچۆنێک بێت جەنگی عێراق نێزان، ڕەوشەکی جیاوازی و بەتایبەت لێرەدا بەریگای دەستپەرەدانی ئاشکرای سەربازی لەجەنگی عێراق نێزان بەشداریکرد. لەستراتیجی ئەمەریکا دا سێ جۆر دەستپەرەدان لەجەنگدا ھەبوو:

۱- بەئێندانی دنیایی ئەمەریکا سەبارەت بە ئازادی کەشتیوانی لەکەنداوی فارسی و گەروێ هورمز.

۲- زەمانەتکردنی ئەمەریکا سەبارەت بە پاراستن و پشتیوانیکردنی پوژمی عێراق لەجەنگدا.

۳- پارێزگاریکردن لەھاوسەنگی ھێز لەناوچەیی کەنداوی فارسی.

بەبێی ئەم خواستە ئەم ولاتە (واتە ئەمەریکا) لەسیاسەتیدا ھەولیدا پەڕەوی پارێزگاری لەھاوسەنگی نێزان و عێراق بکات، لەسالی (١٩٨٠) واتە سەرەتای جەنگ، کاتیەک کە وا ھەستە کرا عێراق بەسەر نێزاندا سەردەکەوت، ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەم مەسەلەیی نێگەران بوو کە روخانی نێزان بێتەھۆی دا بەشبوونی ئەم ولاتە و زەمینەیی پێویست بۆ ھێرشێ یەکییتی سۆڤییت دروستبکات و حزبێ تودەیی نێزان بتوانێت بگاتە دەسەلات، بەشێوەی گشتی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا وەک ھەموو ولاتانیتری عەرەبی ناوچەکە خۆشەحال نەبوون بە گۆڕانی عێراق بۆ ھێزێکی سەربازی بەلادەست لەناوچەیی کەنداو.

لەلایەکیترەوه، ئەگەری سەرکەوتنی سەربازی نێزانیش کە زیاتر چاوەڕوانکراو بوو وەک لەسەرکەوتنی عێراق، ھەر شەبوو بۆ سەر بەرژووەندیەکانی ئەمەریکا، لەدیدێ ئەمەریکاوە سەرکەوتنی نێزان ھەر شەمی سەربازی راستەوخۆبوو سەبارەت بەعەرەستانی سعودی و کویت و ولاتانیتری کەنداو، کە پشتیوانیان لەعێراق دەکرد. لەبەرنەو سەرکەوتنی سەربازی نێزان نەک تەنیا ھەلی بە نێزان دەدا تا

شۆڤىشى خۆى لەرىنگاى راگەيانەندەمە بنىرتىتەدەرە، بەلکو ئىران بەسەرکەوتنى كۆتايى غونەيەكى بۆ نوسولە نىسلامىيەكانى ولاتانىتر نىسلامى پىشانەدا. لەدىدى نەمەرىكاوە بلاوبونەوى شۆڤىشى نىسلامى ئىران نەك تەنيا بۆ رۆتەمە لايمەنگەرەكانى نەمەرىكا، وەك عەرەبىستانى سەودى، نەردەن، مىسر و ولاتانى كەنارى باشوورى كەنداو ەمەرەشى جدى بوو، بەلکو بە مەترسى بەهتەزىش بۆ ولاتانى نەتەوەيى لايمەنگەرى بەكىتى عەرەب وەك سورىا دەژمىترىت.

لەم بارەيەوە بۆچونى ەنرى كىسەنجر، دارپۆەرى سىياسەتى نەمەرىكا، لەبارەى جەنگى عىراق ئىران دەتت:

{سەرکەوتنى تەواوەتى ەمەرىكە لەدوو ەتەزى دۆ بەيەكە بەرژەوەندى ولاتانى پىشەسازى ەتە بەكىتى سۆڤتەش دەخاتە مەترىيەو. سەرکەوتنى ئىران نۆقرە و ئارامى سىاسى و ئابورى جىهان روىپرووى مەترسى دەكاتەو، بەلام سەرکەوتنى عىراق وەك ەتەزىكى پارپۆەرى تىرۆرىزم، كە ئەگەرى كەمترە، يارمەتەدەتات بۆ فشار خستەسەر ولاتانى ميانپەوى عەرەبى وەك كۆيت}.

نەمەرىكا بۆ پەمپەروپىكرەن لەبۆچونەكانى سەرەو لەدواى سالى (١٩٨٠) تا كۆتايى جەنگ ەنگاوى ئاشكراى ناو ەپشتىوانىكرەنى سىاسى، ئابورى و سەربازى عىراق و بەهتەزكرەنى نەم ولتە بە ەتەشتنى يارمەتى دارايى و چەك لەسەرتاسەرى جىهان و لەكۆتايىدا رپگرتەن لەسەرکەوتنى ئىران. يارمەتەكانى نەمەرىكا بۆ عىراق برىتەبوو لەپتەدانى كۆمەكى ئابورى (شەك و نەختىنە)، پارپۆگارىكرەن لەعىراق لەنەجمەنە ئابورى، سىاسى و سەربازىيە نۆدەوئەتەكاندا، بەتايبەت لەپتەكخراوى نەتەوە بەكگرتەوكان و ەندەك لەبەريارنامەكانى نەجمەنى ئاشيش، لەرووى پۆتستۆكرەنى ئىران و لەبەينەردنى شكاتەكانى دۆى بەعىراق، پۆۆەى قەدەغەكرەنى فرۆشتنى چەك بەئىران و ەاندانى ەاوپەمانەكانى نەوروپاى پۆۆناوا بەپارپۆگارى كەردن لەجىيەجىكرەنى نەم پۆۆەيە و پتەدانى زانىارى بەنرخى سەربازى سەبارەت بەجولە و گواستەو و ئالوگۆرى ەتەزە سەربازىيەكانى ئىران بەعىراق، دروستكرەنى زەمىنەى پتەستى سىاسى/سەربازى بۆ دەپتەكرەنى جەنگى نەتەبەرەكان لەلايمەن عىراقەو بە ناماىيە كەمكرەنەوى تواناى ئابورى ئىران لەجەنگدا و ەتەزىش.

ەمروەها ولاتانى نەندامى نەجمەنى ەارىكارى كەنداو بە درپۆايى جەنگى عىراق ئىران لەيارمەتى دارايى، سەربازى و سىاسى بۆ پۆۆى سەدام حەين درپۆيان نەكرد. بەدرپۆايى ەشت سالى جەنگ گرتەن كۆمەكەكانى ولاتانى نەندامى نەجمەنى ەارىكارى كەنداو بۆ عىراق برىتەبوو لە:

- پتەدانى يارمەتى دارايى بەرچاو بەحكومەت عىراق، بۆ غونە لەسالى (١٩٨٢) بەغدا تىكرا نۆيكەى (٢٤) مىليارد دۆلارى لەم ولاتانە وەرگرت بەمۆرە (١٢)مىليارد دۆلار لەعەرەبىستانى سەودى، ٦مىليارد لەكۆيت، ٤مىليارد لەنىمارەتى عەرەبى و ٢مىليارد لەقەمەر

- ناردنه دره وهی بهشیک له نهوتی عیراق له ینگای هیللی بۆری عمرهستانی سعودی بۆ سر دهریای سوور.

- واژکردنی ریکهوتنیک له نیوان ریاز و بهغدا به مههستی دروستکردنی دوو هیللی بۆری له ناو خاکی عمرهستانی سعودی بۆ گواسته وهی نهوتی خاوی عیراق بۆ سر بهندری ینبوع له دهریای سوور.

- له پاشاندا فراهه مکردن و ناسانکاری تا له ینگایه وه بهشیک له دهرامهتی سالانه که له ناردنه دره وهی نهوتی عمرهستانی سعودی و کویته وه دهست ده کهوت بخریته سر حسابی حکومت عیراق (نهم ههنگاه سالانه نزیکی (۱,۵) ملیارد دۆلاری بۆ عیراق پهیداده کرد).

بینگومان، به بێ پێدانی نمو یارمهتیانهی سهر وه، حکومت عیراق چ له مهیدانی جهنگ له گهڵ نێران و چ بۆ پوو بهرووبونه وهی بارودۆخی ناوۆخی توشی کیتشی گهوره ده بوو، توانای درێژه دانی به جهنگ له گهڵ نێراندا له دهست ده دا.

بهشی وهی گشتی کۆی یارمهتی به داراییه کانی نهم ولاتانه بۆ عیراق له نیوهی (۱۹۸۰) له (۳۰) ملیار دۆلار زیاتر بوو. * دوا ی هتیرکردنی عیراق بۆ سر کویت پادشای عمرهستانی سعودی رایگه یاند که ولاته که ی له ماوهی ههشت سالی جهنگدا (۲۷,۵) ملیارد دۆلاری یارمهتی پێشکش به رژیعی سه دام حسین کرد وه. ههروه ها سه فیری کویتیش له نه مه ریکا له سمیناریکدا که له (۱۲ ئه میلولی ۱۹۹۰) له دامه زرا وهی زانیاری بروگینگر بهستی ووتی: کۆی یارمهتی به نه ختینه کانی نیت به ولاتی عیراق له جهنگی عیراق نێراندا (۱۴) ملیار دۆلاره. سهره پای نه وهی بهنده ره کانی خۆمان بۆ تێ به رینی عیراق خسته سه ریش و هه موو پێرستیه جهنگیه کانیانان دا بێنکرد. کۆی قه رزه کافان یان عیراق هه رچه کی ناوده نیت له سنوری (۳۰) ملیارد دۆلار تێ به رپوه، نیت به نهم (۳۰) ملیارد دۆلاره مان وه یارمهتی له جهنگ دۆی نێران به ودا وه و هه رگیز وه قه رزاری له سه ری حسابان نه کرد وه. که واته کۆمه که کانی نهم دوو ولاته بۆ عیراق به درێژی جهنگ ده گاته (۵۷,۵) ملیارد دۆلار. نهم به ربه زۆره ی یارمهتی بۆ عیراق پێشانده ری پارێزگاری کردنی ولاتانی که ندا وه له سه دام حسین.

شیکێ نا شکرایه که هاو به یانانی نه مه ریکا به بێ په زامه ندی نه و ولاته نهم یارمهتیانه یان به عیراق نه دا وه. نامانه ویت که فروشتنی چهک و پێدانی یارمهتی و زانیاریه کان له لای نه ولاتانیتری (به کیتی سو فیت، فهره سا، به را زیل، نه رجه تین و...) با سه که یین. خا لیک که جیگای با سه نه وهیه که عیراق له وه نه گه ی له گهڵ نێران و شۆر شه که ی خزمهتی به نامانجی ستراتیجی و سیاسهتی دره وهی نه مه ریکا کرد وه. هه رچه نده عیراق به به رپاری نه مه ریکا جهنگی ده ست پێ نه کرد، به لām کاره کانی ولاته به کگرتو و دکانی نه مه ریکا و هه ندیک له هاو به یانه کانی له ناو چه که رۆلی گرنگی له هه لگێر ساندنی شه ردا

بینی. بهشی زۆری سەرچاوه‌کان یارمه‌تیاندا له‌به‌هێز بوونی عێراق، به‌هۆی نه‌وه‌وه‌بوو که جه‌نگی له‌گه‌ڵ نێراندا هه‌لگیرسان بۆیه یارمه‌تیاندا و سوودوهرگرتن له‌و سەرچاوه‌ به‌دیه‌یتانی ناماچه‌کانیان بوو.

نه‌گهر سمرنج بده‌ین که تاسالی (١٩٨٦) هه‌ردوو وڵاتی عێراق و نێران شەش سالیان له‌جه‌نگی خۆشناوی تێپه‌راند بوو، به‌وه‌ی که عێراق له‌پاریزگاری هه‌مه‌لایه‌نه‌ی وڵاتانی ناوچه‌که و جیهانی پوژناوا سوودمه‌ندبوو، به‌لام له‌به‌رامبه‌ر نێراندا باودۆخیکێ خراپی هه‌بوو، له‌به‌رئوه‌ به‌ پزگار بوون له‌وته‌نگه‌تاویه له‌هه‌ولدا‌بوو که شەڕ بگۆزیت‌ه‌وه به‌و دهره‌وه‌ی سنوری خۆی و وڵاتانیتری ناوچه‌که له‌ناگری شەڕه‌که‌وه بگلیتیت. چه‌کی زۆر پێشکه‌وتوو که له‌به‌رده‌ستی سوپای عێراقدا بوو، توانای به‌م وڵاته‌دا که نه‌ک ته‌نیا له‌ناوچه‌ی دۆرده‌ست له‌ناو قوڵایی خاکی نێراندا نامانج پێکیت، به‌لکو هێرشیکرده سەر دامه‌زراره نوته‌یه‌کانی نێران وه‌ک دامه‌زراره‌ی نه‌وتی خه‌رج و هه‌موو دامه‌زراره‌کانی دهوروبه‌ری که‌نداوی فارسی و که‌شتیه‌کان و نه‌وتبه‌ره‌ گه‌وره‌کان که له‌دوورگه و به‌نده‌ره‌کانی نێران هاتوچۆیان ده‌کرد. نه‌مه‌ش له‌کاتی‌که‌دا بوو که ناردنه‌دهره‌وه‌ی نه‌وت به‌ نێران وه‌ک ته‌نیا سەرچاوه‌ی دهرامه‌ت و لایه‌نی ژبانی بوو. له‌پراستی‌دا به‌پێچه‌وانه‌ی عێراقه‌وه که توانای به‌کاره‌یتانی به‌نده‌ره‌کانی له‌ده‌ست دا‌بوو، به‌و ماوه‌ی شەش ساڵ بوو له‌ناردنه‌دهره‌وه‌ی نه‌وت له‌پێگای که‌نداوی فارسیه‌وه بپه‌ش بوو، نێران به‌هۆی بالاده‌ستی به‌سەر گه‌روێ هورمز توانای دا‌بینکردنی ناسایش به‌و که‌شتیه‌کانی له‌ده‌ریادا، به‌ درێژایی جه‌نگ به‌رده‌وام بوو له‌ناردنه‌دهره‌وه‌ی نه‌وت. نه‌و هێرشانه‌ی عێراق به‌و سەر دامه‌زراره نوته‌یه‌کان زه‌ه‌ری گه‌وره‌ی به‌ نابووری نێران گه‌ياند. نێران له‌وه‌لامی هه‌وله‌کانی عێراق به‌ فراوانکردنی پروبهری جه‌نگ، هێچ چاره‌یه‌کی نه‌بوو جگه له‌فشار خسته‌سەر وڵاتانی هاو‌به‌یانی عێراق وه‌ک وڵاته میرنشینه‌کانی که‌نداو، به‌و ئومیده‌ی وڵاتانی ناوبراو، وا له‌عێراق بکه‌ن واز له‌م کارانه بێنیت.

به‌هۆی نه‌وه‌ی نێران سوودی له‌ده‌هێناره جه‌نگیه زۆر ساده و سه‌ره‌تاییه‌کان وه‌رده‌گرت که کارایه‌کی زۆریان نه‌بوو، به‌لام هه‌نگاوه‌کانی له‌باری سیاسیه‌وه زۆر کاریگه‌ر بوو. پراسته نێران سوودی له‌نامیتری جه‌نگی ناسایی وه‌ک تۆپ و چه‌کی کلاسیکی وه‌رده‌گرت له‌به‌رامبه‌ر که‌له‌به‌لی پێشکه‌وتووی عێراق وه‌ک (موشه‌کی کرۆس)، یان موشه‌کی له‌جۆریتر له‌به‌رامبه‌ر چه‌تری ناسانی نه‌مه‌ریکای ته‌یار به‌ پێشکه‌وتووترین پادار و سیسته‌می نه‌له‌کترۆنی دژه موشه‌ک، به‌لام نه‌یتوانی مه‌ترسی گه‌وره دروست بکات. له‌گه‌ڵ نه‌و هه‌موو جووله هه‌مه‌لایه‌نه‌دا، سوپا نێران نه‌که‌وته ژێر کاریگه‌ری سیاسي/پراگمیانده‌ به‌تایبه‌ت له‌په‌یوه‌ست به‌ ستراتیجی سیاسي نه‌مه‌ریکاوه‌.

به‌و مانایه‌ی که هه‌لدانی نه‌و موشه‌کانه‌ی دروستکراوی وڵاتی چینه به‌هه‌ره‌شهی ده‌ولمته‌ی کۆیت، له‌دی‌دی واشنگتۆن نیشانه‌ی نه‌بوونی ناسایشی که‌شتیه نوته‌به‌ره‌کانه له‌که‌نداو، سیاسه‌مه‌دارانی نه‌و وڵاته

وايان دەبينى كە ولاتى كويتىش ناچار بىت داوا لەنەمەريكا و يەكيتى سۆفيت بکات كە كەشتىە نەوتبەرەكانى بە ئالای نەوانەو ھاتووچۆ بکات تا لەھىرشى سەربازى نىزان پارىزراو بىت.

﴿ھەرەشى نىزان بۆ داخستنى گەروى ھورمز بوو ھۆى بلاوکردنەو ھى بىناننامەيەك لەلايەن ھەزارەتى دەرەو و كۆشكى سېى نەمەريكاو، كە نازادى ھاتووچۆى كەشتىەكان لەگەروى ھورمز پارىزراو بىت. لە (۱۹ تشرىنى يەكەم ۱۹۸۳) سەركۆ كۆمارى نەمەريكا رايگەياند: (مەن باوەر ناکەم كە دىناى نازاد بىتوانىت بىتەنگ بىت و ھەركەسيەك بىتەگەروى ھورمز و كەنداوى فارسى سەروى ھاتووچۆى كەشتىەكان لەم رېرەو نۆدەولەتەيدا داخات). ريگان لەچاويەكەوتنىكى رۆژنامەيىدا لە (۲۲ شەبەتى ۱۹۸۴) رايگەياند نىتە بەھىچ جۆرەك ناتوانىن رېگەبەدين گەروى ھورمز بىسەرتىت نەم رېگايە بۆ كەشتىوانى كراو دەبىت، ھەولیدا بەو ھەرەشانە نىزان لەنەگەرى داخستنى گەروى ھورمز ناگادار بکاتەو، راگەياندى لەم جۆرە نىگەرانى زۆرى لەنىوان ولاتانى ناوچەكە و سىياسەتى جىھانى دروستکرد.﴾

ھەرچەندە ولاتە يەكگرتووەكانى نەمەريكا لەجەنگى عىراق نىزان بىتايەن بوو، وردەوردە لەعىراق نزيك بوو ھەو و لەنىزان دوركەوتەو، لە (نيسانى ۱۹۸۴) داوودەزگای حكومەتى ريگان نىزانىان خستەناو لىستى ولاتانى تېرۆرىستەو لەتشرىنى دووھى نەو سالتەدا پەيوەندى نەمەريكا و عىراق كە ماوہەكە بوو پچراو دەستپىكردەو.

سەبارەت بەداواكەى كۆيت بۆ ھەلدانى ئالە لەسەر كەشتىەكانى ھەرچەندە نەمەريكا بىتەنگى ھەلئۆرد بەلام يەكيتى سۆفيت يەكسەر رازىبوو، نەمەريكا لەسالى (۱۹۸۷) رەزامەندى خۆى پىشاندا، لەلايەكيتەرەو كەشتىگەلى سۆفيتى بەمەبەستى پاراستنى ناسايشى ھاتووچۆى كەشتىەكان ھاتە ناوناوى كەنداوى فارسىو. بەجۆرە لەدىدى حكومەتى ريگان و بەرپرسانى كۆشكى سېمەو، نەم گۆرەنكايە دەبىتەھۆى دروستكردنى مەترس لەدوو رۆوھو: يەكەم نامادەيى راستەوخۆى يەكيتى سۆفيت لەناوچەكە، دووھم و گرنگتر، نامادەيى سىياسى نەم ولاتە لەناوچەكە، لەراستیدا بە نىشانەى سەركەوتنى دىپلۆماسى يەكيتى سۆفيت دەرژمىردىت.

گۆرەنكارىتەر نەوہەكە، لەدواى نەوھەو نىزان بوو دەرژمىنى ھەرىتى ولاتە يەكگرتووەكانى نەمەريكا، بەلام عىراق بە دۆستى تازەى نەمەريكا لەكەنداو دەرژمىردىت، نەم كسارە بۆ بەغدا بەسەركەوتنىكى تازەى سىياسى لەجەنگ دۆى نىزان دەرژمىردىت ھەروەھا بۆچوونى نەم دەرولەتە كە دەيوست سنورى جەنگەكە فراوان بکات لێرەدا بەدەيدەھات.

نەمەريكا لەنيوہى دووھى سالى (۱۹۸۷) تاكۆتايى جەنگ رۆلى چالاكت و فراوانترى لەجەنگى عىراق نىزاندا گرەنەستۆ و لەھەندىك جىگادا راستەوخۆ لەگەل نىزان كەوتە شەپەو. پەرۆرە و

جېټه جيتړکړنې سوډوډوهرگرتنی کهشتیه نهوتبهرهکانی کویت لهنالای نهامریکا و حیمایهکړدنې لهلایه نه کهشتی سربازي نهامریکاوه و لهکوټایدا زیادکړدنې کهشتیگهلی سربازي نهامریکا و هاوپه یماننی پوژناوا لهناوی کمنداودا، ههمووی نیشانهی حساسیتهی زوری نهم ولاته و پوژناواپه سهبارت به گوربانکاری ناوچهکه و چونیتهی سنگر گرتنلیتی.

به مجوزه جهنگی نهوتبهرهکان پوو لهزیادبوون بسو. به جورتیک که (لهسالی ۱۹۸۵ژماره ی کهشتیهکان ۴۷ دانهبوو، لهسالی ۱۹۸۶ بوو به ۱۰۷ دانه و لهسالی ۱۹۸۷ گهشته ۱۷۸دانه کهشتی نهوتبهر لهناوی کمنداودا کهوتنبهر هیرشی همدوولا).

(همچونیک بیت، شهر و بهلینه سربازیهکانی نهامریکیهکان لهناوچهکه، ستراتیجی نمو ولاته ی بهناماځی دوولایه نی پاریزگاریکردن لهبهره وهندیهکانی نهامریکا و پاراستنی ناسایشی ولاتانی میانپرو و دوستی نهامریکا لهناوچهکه راکیشا، لههممانکاتدا وهک نیشانهی ههول نیوده ولتهیهکان دهرده کهویت بڼ ولامداندهی همدوولای بهشهرهاتوو واته عیراق و نیران و فشار خسته سوریان بڼ کوټایی هینان بهو جهنگه کاولکاریه ی چنننن ساله بمرده وامه).

به گرنگیدان بهو خالهی که لهدیهی ههشتاکاندا یارمهتی رژیټیکاندا بڼ لهناوبردنې حکومت نیران لهجهنگدا بهشیوهی سهره کی سیاسهتی ولاته یه کگرتوهکانی نهامریکا لهکنداودا گورپا، یارمهتیدانه که تنیا لایه نی چه کدارکردن و زانیاریتدان و نابووری نه بوو بڼ عیراق، بهلکو هیزی دهریایی ولاته یه کگرتوهکانی نهامریکا لهسالی (۱۹۸۷) خوی بهشیوهی راسته وخو بهشداري شهر ی کرد. (ولاته یه کگرتوهکانی نهامریکا بڼ گهشته به ناماځهکانی خوی ههنگاوینا به ناردنی هیزی سربازي بڼ ناوچه که. نمو هیزانه لهکنداودا بریتیبوون له (۳۵) کهشتی جهنگی که له کهشتیگهلی نهفرمبر و کهشتیگهلی موشه کهاوژ و کهشتی تیار بهچه کی نهتومی یتکهاتبوو). لهبهرنه وهی هاتنه ناوه وهی ولاته یه کگرتوهکانی نهامریکا بڼ کنداودا به ناردنی گه ورتیرن یه کهکانی سوپای نهامریکا بڼ ناوچه که قعیرانی سمرده می جهنگی فیتنامی دروستکرد.

په کهمین پرویو پرویو نه وهی سربازي نیران له گهل هیزهکانی نهامریکا لهکوټایی (نمیلولی ۱۹۸۷) پرویدا، که ههلیکوپتریکي هیزه دهریاییهکانی نهامریکا ته قعیرکرد له کهشتیه کی جهنگی نیرانی بهناوی (نیران ناچر) لهناو ناوی کمنداودا کرد. له (۱۹ ی تشرینی یه که می) ههمان سال کاتیک موشه کیکی نیرانی بهر کهشتیه کی نهوتبهری کویتی کهوت بهناوی (سیتی نایل سیتی) که نالای ولاته یه کگرتوهکانی نهامریکای هه لگردبوو (۱۸) سمرنشین ناوی بریندار بوون، هیزهکانی نهامریکا دوو سه کوی نهوتی نیرانیان که لهناو دهریا بوون یتکشکاند (سمره پای نهم شهرانه، له پرویو پرویو نه وهی بهله مه جهنگیهکانی نیران له گهل کهشتیه سربازیهکانی نهامریکا دوو بهله می نیران به ناوهکانی پمیکان و سه هند نقومبوون

و به‌لسمیکتیش زهره‌ری گه‌وره‌ی به‌رک‌هوت، که له‌ئه‌نجامی شه‌م شه‌ر و پتک‌دادانه ژماره‌یه‌ک له‌سەر‌نشینه‌کانی کوژان و بریندار بوون).

به‌مه‌به‌ستی پروونکردنه‌وه‌ی نامانجه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌که‌نداو، ریگان له‌(۲۳‌ئەیلوولی ۱۹۸۷) راسته‌وخۆ دوا‌ی هه‌شه‌که‌یان بۆ سه‌ر (نێران نا‌جر) پروونکردنه‌وه‌یه‌کیاندا که‌تێدا ده‌لێت: سیاسه‌ته‌کانی نێران هه‌ره‌شه‌ی دروست کردوه که به‌ج‌دی ده‌توانی‌ت نازادی که‌شتیوانی و نازادی ها‌تو‌چۆ‌ی نه‌وت له‌که‌نداو به‌رێت. نه‌و کاته نامانجی سیاسه‌تی ده‌ره‌کی نه‌مه‌ریکای له‌سێ خا‌لدا پروونکرده‌وه‌.

۱- هه‌تانه‌ناوه‌وه‌ی فشاری نی‌وده‌وله‌تی به‌وه‌ی که جه‌نگ به‌ دانوسان کۆتایی پێ‌به‌نێرت و نه‌و زیانانه راوه‌ستێرت.

۲- درێژه‌دان به‌ پشتیوانی و یارمه‌تی دۆستانان و ولاتی نا‌شه‌رکه‌ر له‌ که‌نداو‌دا به‌ مه‌به‌ستی به‌رگری‌کردن له‌ خۆیان له‌ به‌رامبه‌ر هه‌ره‌شه‌کانی نێراندا.

۳- به‌رده‌وامبوونی هه‌ولتی ها‌وکاری به‌ ولاتی نه‌ندامی نه‌نجومه‌نی هاریک‌اری که‌نداو و هه‌موو دۆسته‌کا‌فان به‌ مه‌به‌ستی به‌رگرتن له‌ تیک‌چوونی نازادی که‌شتیوانی ولاتی نا‌شه‌رکه‌ر.

دوا‌ی شه‌م پروونکردنه‌وه‌ فهرمییه، بۆ‌چونی گشتی نه‌وه‌بوو که نامانجی ستراتیجی ولاته‌یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا دوورخستنه‌وه‌ی یه‌کێتی سو‌فیت بوو له‌ که‌نداوی فارسی و بنیات‌نامه‌وه‌ی نا‌پرو‌ی نه‌مه‌ریکا له‌لای ولاتی میان‌په‌وه‌ی عه‌ره‌ب که له‌ شه‌نجامی کێشه‌ی (ایران-کۆن‌ترا)* نا‌پروو چوونیکی بۆ دروستبوو.

به‌ کورتی رو‌یه‌رو‌بوونه‌وه‌ی هه‌ردوو ولات (نێران و نه‌مه‌ریکا) تا کۆتایی جه‌نگی عێراق نێران درێژه‌ی کێشا، سه‌کۆنه‌وتیه‌کان، به‌له‌مه‌کان، که‌شتیه‌ نا‌سه‌ربازیه‌کان و که‌شتیه‌گه‌لی سه‌ربازی نێران و هه‌تا فزۆکه‌یه‌کی مه‌ده‌نی نێرانیش که‌وته به‌ر هێرش و لاتیه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا (هه‌مان هێزی ده‌ریایی نه‌مه‌ریکا بوو که له‌ جه‌نگی عێراق نێران له‌ به‌رزوه‌ندی عێراق سییه‌کی که‌لوپه‌لی ده‌ریایی-سه‌ربازی نێرانی له‌ سالی ۱۹۸۷ تیک‌شکاند، نه‌مه‌ش گورزیکی توند بوو که به‌ر هێزی ده‌ریایی نێران که‌وت).

*سه‌یره که له‌ قۆناغی دوا‌یی جه‌نگدا به‌رپرسیانی سیاسی نه‌مه‌ریکا له‌ پروونکردنه‌وه‌ی کاره‌کانی ولاته‌که‌یان، نی‌تر ناما‌ژه‌یان هه‌تا بۆ (مه‌ترسی یه‌کێتی سو‌فیت) له‌ نا‌وچه‌که نه‌ده‌کرد. گوزارشتی جۆرج شولتز وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی ولاته‌یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌ (کانونی دووه‌می ۱۹۸۷) سه‌باره‌ت به‌

* مه‌سه‌له‌ی (نێران-کۆن‌ترا) له‌ سالانی (۱۹۸۵-۱۹۸۶) دوا‌ی هه‌ولتی نۆ‌دی بێ‌شه‌نجامی شه‌مه‌ریکا بۆ نازادکردنی باره‌ته شه‌مه‌ریکه‌کان، له‌ لب‌نان، شه‌مه‌ریکا و ئیس‌رائیل په‌یوه‌ندی نه‌هێنان له‌گه‌ڵ نێران به‌ست که هه‌ندێک چه‌ک بۆ نێران بگۆژێنه‌وه شه‌م سیاسه‌ته‌ی شه‌مه‌ریکا به‌ نه‌هێنی بیت، له‌ به‌رامبه‌ر نێران گۆڕانی به‌ه‌ره‌تی پو‌ویدا. کاتێک شه‌م ئاشکرا‌بوو په‌یوه‌ندی شه‌مه‌ریکا له‌گه‌ڵ ولاته‌ دۆسته‌کانی له‌ که‌نداوی فارسی مه‌ترسی تیک‌ه‌وت، له‌ شه‌نجامدا سیاسه‌تی شه‌مه‌ریکا دووباره‌ گۆڕانی به‌سه‌رده‌ها‌نه‌وه و به‌رده‌وامبوو له‌سه‌ر پشت‌گیریکردنی عێراق. (سه‌رچاوه. جابر، بانول، هه‌مان منبع، ص ۴۱).

ناره‌زووی نه‌مهریکا بۆ ناماده‌یی راسته‌وخۆی له‌ که‌نداو و ده‌ستیه‌ردانی کۆتایی له‌ جه‌نگی عێراق نێران،
ناماژه‌ بۆ سێ بابته‌ ده‌کات:

۱- په‌چراندنی هاتوچۆی نه‌وت یان کۆنترۆڵکردنی سه‌رچاوه‌ی وزه‌ له‌ لایان هێزیکه‌ی نادۆسته‌
ده‌توانیت کاربگه‌ری خرابه‌ی له‌ سه‌ر بازرگانی جیهان و نابووری نێمه‌ هه‌یه‌یت.

۲- هه‌رکاتێک له‌ نه‌ه‌نجامی فراوانخوازی نێران، حکومه‌ته‌کانی ولاته‌ دۆسته‌ کافمان روخا، یان هێزی
دژه‌ نه‌مه‌ریکایه‌ی له‌ ناوچه‌ که‌ به‌ هێز بوو، به‌رژه‌وه‌نده‌یه‌کانی نێمه‌ زه‌ره‌ری گه‌وره‌یان به‌رده‌که‌ویت.

۳- وه‌ک به‌شێک له‌ پێڕه‌وی ستراتیجی له‌ پوژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست، نه‌م ناوچه‌یه‌ ده‌توانیت به‌ریتیه‌
ژێرده‌ستی هێزیکه‌ی دوژمن به‌ ولاته‌ یه‌ که‌گرتوه‌وه‌کانی نه‌مه‌ریکا و هاوێه‌پانه‌کانی.

به‌مجۆره‌ ده‌توانین ب‌لێن له‌ دووه‌مین ده‌یه‌ی پوویه‌روویه‌وه‌ی فراوانی ولاته‌ یه‌ که‌گرتوه‌وه‌کانی نه‌مه‌ریکا
له‌ ناوچه‌ی که‌نداو له‌ جوارچێوه‌ی تیۆری پێگاندا، سیاسه‌تی نه‌مه‌ریکا جه‌ختی ده‌کرده‌وه‌ له‌ سه‌ر لاوازکردن
یان روخانی نێران، به‌ هێزکردنی ده‌وله‌ته‌کانی که‌ناری باشووری که‌نداو، به‌ هێزکردنی عێراق و
سودانی هه‌رگرتنی بۆ دابینه‌کردنی ناسایش و تێپه‌رینی بێن کۆسپی نه‌وت له‌ ناوی ناوچه‌ که‌دا ♣.

(به‌ درێژایی مانگی حه‌زیران ۱۹۸۸ عێراقیه‌کان هاونا‌هه‌نگ له‌ گه‌ڵ نۆیه‌راسیۆنی که‌شتی جه‌نگی
نه‌مه‌ریکا له‌ که‌نداوی فارسی له‌ سه‌رتاسه‌ری به‌ره‌کانی جه‌نگ هێرشیان ده‌ستپێکرد و به‌ یارمه‌تی نه‌مه‌ریکا
نیمچه‌دورگی فاو و م‌ج‌نونی له‌ نێرانیه‌کان سه‌نده‌وه‌ و چووه‌ ناو خاکی نێرانه‌وه‌).

سه‌رته‌ه‌جم له‌ (۳ ته‌موزی ۱۹۸۸) له‌ نه‌ه‌نجامی خسته‌خواره‌وه‌ی فزۆکیه‌کی مه‌ده‌نی نێرانی
له‌ باشووری گه‌روی هورمز که‌ له‌ به‌نده‌ر عه‌باسه‌وه‌ به‌ره‌ دوه‌یه‌ی ده‌چوو له‌ نه‌ه‌نجامی نه‌م که‌رده‌ا (۲۰۰) ک‌س
مه‌ده‌نی ک‌وژران که‌ نیشانه‌ی نه‌وه‌یه‌ جه‌نگ و هێرش بۆ سه‌ر مه‌ده‌نیه‌کان ده‌ستپێکرد و هه‌ولی
هه‌مه‌لایه‌نه‌ی نه‌مه‌ریکا له‌ بواری سیاس‌ی/نابووری، سه‌ربازی و نیۆده‌وله‌تی له‌ لایه‌ک و ته‌نگه‌تاوکردنی نێران
له‌ پووی پتووستی که‌له‌په‌لی سه‌ربازی و کاربگه‌ری ته‌مانه‌ له‌ سه‌ر به‌ره‌کانی شه‌ر له‌ لایه‌کی ته‌ره‌وه‌ ناچار به‌
قبوله‌کردنی ناگره‌سته‌ و بریاری (۵۹۸) ی نه‌ه‌جمه‌نی ناسایشی رێک‌خراوی نه‌ته‌وه‌ یه‌ که‌گرتوه‌وه‌کان له‌ لایه‌ن
نێران له‌ میژووی (۱۸ ته‌موزی ۱۹۸۸) و عێراقیه‌کان هه‌تا دوا‌ی نه‌و میژووه‌ش چه‌ندین پوژ دوودل به‌و
له‌قبوله‌کردنی.

(خه‌ساره‌تی گیانی جه‌نگی هه‌شت سالی عێراق نێران به‌ نزیکه‌ی ملیۆنێک ک‌س خه‌مه‌لینه‌راوه‌ و
خه‌ساره‌تی مادی نه‌و ماوه‌ی جه‌نگه‌ که‌ به‌ر نێران که‌وتوه‌ به‌ پێی دوا‌یه‌ن هه‌له‌سه‌نگاندن ده‌گاته‌ نۆ سه‌د
میلیارد دۆلار، که‌ یه‌کسانه‌ به‌ ده‌رامه‌تی پێشبینیکراوی نه‌وتی نێران له‌ ماوه‌ی سێ تا چل ملیۆن سالد‌ا).
به‌مجۆره‌ ستراتیجی نه‌مه‌ریکا له‌ که‌نداو له‌ ناکامدا گه‌یشته‌ به‌ نه‌ه‌نجامی خواسته‌راوی نه‌و ولاته‌:
جه‌نگی عێراق نێران کۆتایی هات، یه‌کیته‌ی سوڤیت ولاتی نه‌فغانستانی به‌جیه‌یشته‌، له‌ هه‌موویان گه‌رنگ‌تر

نەوێه که به بۆچونی نەمەریکیەکان، تا ماوەیەکی درێژ و لەنایندەییەکی دوردا لەخاکی نێران و بەکیتی سۆفیتەوه هەرشە دروست ناکات بۆ سەر کەندای فارسی، چونکە ژێرخانی سەربازی/تابووری نێران داڕزاوه لەماوەی هەشت سالی جەنگدا، سەرەرای نەوێ دواي جەنگیش گیرۆدەبوون بە مەسەلە ناوخۆییەکان و بنیاتنانەوێ کاولکاریەکانی جەنگ. کورتەي باس نەوێه که نەمەریکا بەهەرسێ نامانجی خۆی گەشتووه: فشار خستەسەر نێران، دابینکردنی ناسایشی ناوچەي کەنداو، دەستبەسەرکردنی تەواو بەسەر سەرچاوەي نەوت و هاتوچۆو گواستەوێ شازادی نەوت. لەگەڵ نەوێ نەم بارودۆخە بەردەوام نەبوو لەبەرەیمانی (٢ ناب ١٩٩٠) کویتی پارێزراو لەلایەن نەمەریکاوه کەوتە بەر هێرشێ سەربازی عێراق و لەلایەن نەو وڵاتەوه داگیرکرا.

کەلێنە جیوپۆلەتیکیەکانی نێران و عێراق:

بەبەتیک که شۆتێ باسکردن بووه، تیروانینیک بوو لەڕۆژی نێران و عێراق لەستراتیجی قواناغي جەنگی سارددا. نیتسا دەبێت لیکۆلینەوه بەکەمین لەکەلێنە ستراتیجیەکانی نێران و عێراق، که بۆ تۆمارکردنی نامانجە ستراتیجیەکان هەمیشە سوودیان لێوەردەگیرێت؟

نامانجی ستراتیجی داوەشدهکرت بۆ نامانجی نەگۆڕ و گۆڕاو. نامانجە نەگۆڕەکان لەسەداسەدە پەڕیووستە بە فاکتەرە جوگرافیەکانەوه. فاکتەری جوگرافی تا ناستیکی زۆر دروستکەری میژووی سیاسی وڵاتەکان بووه. واتە کاتیک لەڕۆژەهلاتی ناوهراست لیکۆلینەوه لەناکۆکی سنووری و داواکاری لەسەر سنوور دەکریت کەمترین وڵات دەدۆزینەوه که نەو ناکۆکیەي تیدا نەبێت.

نێران لەگەڵ عێراق لەشاخی دالامپرداغەوه تا دەمی فار سنووری هاوبەشیان هەیه که درێژیهکەي (١٣٣٦کم). بەلام لەم سنوره، چەند ناوچەيەکی تاییستە هەیه که قەیرانی دروست کردووه. لەلایەکی بێ لەبەرچاوەگرتنی درێژی سنور، یەکتیک لەکێشە ستراتیجیەکانی نێران لەگەڵ عێراق، کەلێنی جیوپۆلەتیکیە که نامانجە ستراتیجیەکان دەخوازێت خۆی لەگەڵ نەم بەشە دیارە پێکبخات. نەم کەلێنانە دەکەوێتە بەشیک لەناوچەکانی کرماشان، کوردستان (سنه)، نیلام و خوستانەوه. درێژی سنور لەناوچەکانی نازەرباینجانی رۆژناوا، کوردستان(سنه)، کرماشان و نیلام لەهەر یەکیان (٣٠٠کم) و لەخوزستان کەمیک لە (٤٠٠کم) زۆرتەر. نەم ناوچانە و درێژی سنورهکانیان لەڕووی جوگرافیەوه جیاوازه، نێران لەکوردستانەوه کەلێنی جیوپۆلەتیکی لەگەڵ عێراق هەیه. واتە نەم ناوچەيە شۆتینیکە که یەکتیتی هەریەي لەڕووی جیوپۆلەتیکیەوه لەلایەن کوردەکانەوه هەیه، لەخوزستان هەم عێراق و هەم نێران کەلێنی جیوپۆلەتیکیان هەیه. لەکرماشان هەردوو کەلێنی هەم جیوپۆلەتیکی و هەم جیوستراتیجی هەیه. بە تیروانینیک لەجیوپۆلەتیکی رابردووی نێران لەسەردەمی کۆندا، ناشکرا دەبێت که لەهێرشێ نەسکەندەرەوه بۆ سەر

ئىران تا چالاكى ديدەۋانى لەكۆتايى سەدەي بىستەم، لەجەنگەكانى يەكەم و دووھەمى جىھانى، لەيەكەمىن جەنگى مۆدىرن تا دواين جەنگى مۆدىرن، نەم ناوچەيە چارەنوساز بوو.

نەمىز كە ئىران دەيەۋەت لەگەل عىراق دووبارە پەيۋەندى بىستەت، ناوچەي تەسەس ھەر ئىرەيە. نەم ناوچەيە بەناۋى جۆراوجۆرە ۋەك (دالانى ناسايىشى ئىران) و (دالانى كەربەلا) ناويان ناو. ئىران لەروۋى جوگرافى تەنيا لەيەك ناوچە نەۋىش ناوچەي خوسرەۋيە كە نەگەمى دامەزراندنى پەيۋەندىيەكى گونجاۋى لەگەل عىراقدا ھەيە. لەناوچەكانىتر لەروۋى پىكھاتەي زەۋيەكەي تواناي پەيۋەندىكردنى نىيە. تەنيا رىنگىيەكى گونجاۋ ھەر نەۋىتە. دوا پىرۆژەي رىنگاي كەربەلا ۋەستا، چونكە رىنگاۋىي پەيۋەندى گرنگ نايىت بە درىزەيى سنور بكتىشريت (لە رۆژھەلاتى ئىران واچارەۋانەكرا جادەي خىترا (نۆتۆيان) بە تەريىي لەگەل سنور بكتىشريت كە لەروۋى ناسايىشەۋە ھەلە بوو) باشتىر رىنگاي پەيۋەندى بە دراۋسىي نادلىئاۋە جادەي نفوزيە كە لەسەر سنور دەكتىشريت ۋە خەسەرۋى نەم حالەتەي ھەيە.

لەبەرنەۋى ئىران نامايى جىۋىۋەلەتتىكى، جىۋىۋەلەتتىكى و ھەم جىۋىۋەلەتتىكى لەبەرامبەر عىراقدا ھەيە. ئىران خاۋەنى كانى نەۋىي ھاۋىيەشى سنورىە لەگەل عىراق، لەقۇناغى جەنگى عىراق ئىراندا، گواستەۋەي نەۋىي خاۋ بۆ پالاۋگەي كرماشان كە لەناوچەي (نەفتشا) دابىندەكرا ۋەستا. ھەندىك لەچاۋدىران لەۋ باۋەرەدان كە دابىنكردنى نەۋىي پالاۋگەي كرماشان لەنەفتشا لەسەر سنورى ئىران و عىراق، نابورىانە نىيە، لەكاتىكدا كە ئىران لەرۆژناۋا كانى نەۋىي ھەيە بە دورى (۱۰۰ كم) لەكرماشانەۋە، نايىت لەكانىتر و لەناوچەي زۆر دورتر نەم نەۋىي پەيداىكات. لەكاتىكدا نەم بىرە تواناي دابىنكردنى (۲۵) ھەزار بەرمىل نەۋىي لەرۆژىكدا ھەيە لەم ماۋە كورتەدا، بۆچى لەم بىرە سوود ۋەرنەگىراۋە؟

لەخوزستان، ناكۆكى ئىران و عىراق لەسەر شەتولەمرەبە (نەۋەند رود)، كە لەشۋىنى تىپىزانى پروبارى (خىن) تا دەمى فاۋ (۸۴ كم). لىزەدا ھەم ئىران و ھەم عىراق لاۋازن، كە لاۋازى دولايەنمىيە، لەم ناوچەيە حكومەتتىك دەتوانىت دەسلەتدار بىت كە ھەردوۋ پەناگاي بەسرە و خرەمشەرى لەبەردەستدا بىت، نەم دابەشكارىيە دابەشكارىيەكى حساب بۆكراۋ بوو، كە مىلى نەۋ كەنالىي لەسەرەتادا باسكرا لىزە جىنگىرگراۋە. بۆ عىراق بە ھۆى سنوردارى گەمىشتن بو ناۋى نازاد، داۋاي ئىمتىيازى زىاتر لەتەنيا رىزەۋى ناۋى دەمى فاۋ و شەتولەمرەب دەكات. گەمىشتن بە ناۋى نازاد لەبەندەرى ئوم قەسر و خۆر عبدەللە، بەھۆى ناكۆكى لەگەل كۆيت و لەرېنگاي شەتولەمرەب و دەمى فاۋ بەھۆى ناكۆكى لەگەل ئىران، بۆ عىراق ھەمىشە دوو دوانەي كىشەدار بوو.

دینگا چاره‌ی که مکردنه‌وه‌ی مشتومر مکان (کیشه‌گان):

نیران و عیراق مانه‌وه‌ی خۆیان له‌دژایه‌تی یه‌کتردا ده‌یننه‌وه، که نه‌مه هه‌لمه‌یه‌کی گموره‌یه، چونکه په‌لاماردانی هه‌رلایه‌کیان یه‌کسانه به‌لاوازیبونی هه‌ردوو لایان. به‌لام کۆسپ و پێشهاتی زه‌مینیی بۆ نیران به‌جۆزینک تیۆره ده‌کریت که بۆ نه‌ودیدی سنور بروت. له‌جه‌نگی عیراق نیراندا، نیران به‌ره به‌سره رۆشت و عیراقیش سنوره‌کانی نیرانی بری و به‌شیک له‌زه‌ویه‌کانی داگیرکرد، هه‌رچه‌نده چه‌ندینجار نه‌مه روویدا به‌لام هه‌میشه رووبه‌رووی شکست بووه‌وه، له‌گه‌ڵ نه‌وه‌ی سوود له‌ته‌کنه‌لۆجیای پێشکه‌وتوو و هه‌رده‌گرن به‌لام هه‌ر توشی شکست ده‌بن. که‌واته ده‌بێت مه‌سه‌له جیۆپۆله‌تیکی و جیۆستراتیجیه‌کان چۆن چاره‌سهر بکریت. فاکتهری نه‌م دووانه یه‌کیکه، نه‌گه‌ر یه‌کیکیان چاره‌سهر بکریت، کیشه‌گه‌یریشیان چاره‌سهر ده‌بێت. بۆ چاره‌سهری نه‌م کیشه‌یه ده‌بێت له‌کوێره ده‌ست پێکه‌ین؟ لێره‌دا پێویسته سه‌رنج له‌سه‌ره‌کێترین فاکتهر به‌هه‌ین. یه‌که‌مه‌ین رێکار که به‌دوا به‌مه‌ین رێکاریش ده‌ژمێردرێت ستراتیجی سه‌ربازییه. نه‌مه‌رۆ له‌جیهاندا گۆزانکاری ستراتیجی روویداوه، قه‌له‌مه‌یه‌وه‌ی جیۆستراتیجیه‌کان ناوچه جیۆپۆله‌تیکیه‌کانی له‌ناو خۆیدا کۆکردۆته‌وه. به‌م پێیه باشتروایه که مه‌سه‌له جیۆستراتیجیه‌کان چاره‌سهر کریت، به‌م شێوه‌یه، ده‌توانین بۆ لایه‌ردنی که‌لینه جیۆپۆله‌تیکیه‌کان هه‌نگاو بنه‌ین. باشتترین رێگایه‌که که بتوانیت نه‌لقه‌یه‌کی په‌یوه‌ندی قایم و محکم دروست بکات بۆ لایه‌ردنی که‌موکۆریه جیۆپۆله‌تیکی و جیۆستراتیجیه‌کان هه‌نگاو بنه‌یت به‌پێوه‌ره جیهانیه‌کان، په‌یوه‌ندیکردنی نابووریه له‌نێوان نه‌م دوولایه‌نه به‌شه‌ره‌هاتوه‌دا یه‌کیکه له‌و مه‌سه‌لانه‌ی که‌ده‌بێت گرنگی پێشدریت. نه‌م پێوه‌ندیه نابوورییه که ده‌بێت له‌سه‌ر به‌مه‌ی فاکتهری هاوبه‌ش و چاکی نابووری هه‌ردوو ولات بنه‌یت. که‌واته فاکتهری هاوبه‌شی نابووری هه‌ردوو ولات چیه؟ یه‌کیکیان روکاریه (سطحی) و نه‌ویتریان ریشه‌یه. فاکتهری روکاری بۆغونه به‌روبوومی خورما که بازرگانی جیهانی و په‌رسودی هه‌یه و رۆلی گرنگ و ستراتیجی هه‌یه سالانه‌که له‌ده‌ستی عیراقدا یه. به‌لام له‌دوای جه‌نگی عیراق نیران و جه‌نگی که‌نداو و گه‌مارۆی نابوورییه نه‌مه‌رۆ باروودۆختیکی گونجای نییه. نیرانی ده‌توانیت له‌م بازرگانیه جیهانیه‌دا به‌شداری بکات. وه‌ک چۆن ناوچه‌کانی شه‌لمچه و خرمله‌هر پێش جه‌نگ به‌ درێژایی (۱۰۰کم) و پانی (۴۰کم) هه‌مووی بێستانی خورما بوو. له‌نه‌هه‌می جه‌نگی عیراق نیران زۆر له‌و بێستانانه‌ی هه‌ردوو ولات له‌ناوچوون و تانیستاش ناوچه‌کانی پاکنه‌کرانه‌ته‌وه له‌مه‌ین. له‌کاتی که‌دا شوین و ناوه‌مه‌وا و خاکی ناوچه‌که زۆر له‌باره بۆ چاندنی دارخورما و به‌ سه‌رمایه‌یه‌کی گه‌وره ده‌ژمێردریت و ده‌توانیت ژماره‌یه‌که‌س بخاته‌کار و ده‌رامه‌تییکی زۆر بۆ ناوچه‌که په‌یدا بکات.

نیران ده‌توانیت له‌به‌راری به‌ره‌مه‌یه‌تان و ناردنه‌ده‌ره‌وه‌ی خورما یاره‌مه‌تی عیراق بدات و له‌بازاری جیهانی ناردنه‌ده‌ره‌وه‌ی خورمادا به‌شکی گونجاو بۆ خۆی په‌یدا بکات. له‌که‌مه‌سه هاوبه‌شه‌کانیتر، ده‌ره‌یه‌تان، به‌ره‌مه‌یه‌تان و ناردنه‌ده‌ره‌وه‌ی نه‌وتی خاو و به‌ره‌مه‌ نه‌وتیه‌کاندا هاوبه‌شی بکات. گموره‌ترین که‌لینه‌ی

جیوپوله تیکی نیویان که لیتی (مه زهمبی/ نه ته وهی) به. نیران جهخت ده کاتمه له شیعه کانی عیراق، ههروه ها عیراقیش له سونه کانی نیران و ههروه ها مهسه لهی کورده له نیوان ههردو ولا هاویه شه و چاره سمری نه مهسه لانه به شپوهی سمریتی نهسته مه. باشتروایه ههردو ولات له بوار ی پهره پیدانی هاوکاری هاویه شی نابووری چالاکی فراوان نه غام بدهن. به ختوکردنی ماسی له ههوزی دهستکرد و رووبارده کان و ناوگره هاویه شه کان، به تاییه تی له و ناوچانه ی که ناکوکی سنوری هیه ده توانن لهزه مینه ی زیاده کردنی دهرا مه تی مرویی و پهره پیدانی هاویه شه و که مکردنه وهی پویه رووبونه کان و گه شه پیدانی نابووری هاوړابن. بۆ نه عموږه هاوکار یانه پیوستی به هاونا ههنگی و پلان و جیبه جیکردنی سیستم هیه. ولاتی عیراق به هوی به شداریکردن له دوو جهنگدا (تا نویسی نه کتیه هیشتا جهنگی سییم و رووخانی رژیم دهستیینه کردوه – وهرگرتی) و گه ماروی نابووری بۆ ماوهی (۱۰) سال، سیستمیکی بزیتوری به برارود به نیران هیه.

بۆ غوونه له کۆمیسییونی چاره سمری کتیه سنوریه کان، عیراق خاوهنی تیمکاری سیستمی و نوینه سمری هه میشه یی و نه گۆره، به لām له نیران خاوهنی کاری سیستمی و دیسپلینی که مته. هیزی سربازی نیران له ناو خاکی عیراقدا ههنگاوینا بۆ دروستکردنی بورجی چاودیری سنوری. نه گهر له نیوان هه موو نۆرگانه کان هاونا ههنگی هه بیت و هیچ شتیک نهیه ته پشموه، به لām له کاتی نه بونی هاونا ههنگیدا له نیوان هیزه سربازیه کان و دامه زراوه نه مینه کان و وهزاره تی کاروباری دهروه، عیراق ده توانیت له مه لانه ی نیران له بهر ژوه وندی خوی سوود وهرگرت. نه گهر هیچ شتیک نهیه ته پشموه له وشپوهیدا پاش چهند سالتیک نیران داوای زوهی بکاته وه که دووباره ده بیته وه جینگای ناکوکی سنوری نیوان ههردو ولات. له راستیدا، نه مه ره فشارانه، خویان یارمه تیده رن بۆ دروست بوونی گرژی له نیوان نه مه دوو ولاته دا. نیران نه گهر بیعت له گهل عیراق سهرمایه گوزاری هاویه شی هه بیت، ده بیت به گشتی له گهل به کتری ناکوکیان نه بیت. بۆ نه مه مهسته پیوسته سهرتا رینکاری لیکۆلینه وهی دیاریکراو بکرت. ده بیت رینگا بدۆزریتمه وه که عیراق سوود له کهنداوی فارسی وهر بگرت. هه لو مخرج و رینگای سوود وهرگرتن له به نده ره کانی نیران له بهرا مه ر پیدانی کرێ بگریت خزمه نی عیراقه وه ریکه وتنه نامه ی کی هاوشپوهی سوود وهرگرتن له ناوی هیرمندی نه فغانستان بکرت. له مه بواره شدا ده بیت ریشوینیک بگریته بهر که عیراق سود له ناوچه کانی ژێرده سه لاتنی نیران وهر بگریت وه ترانزیت. موته تی به نده ری چابهار بۆ سودلیته رگرتن له لایه ن نه فغانستانه وه تاقیکراوه ته وه. ماوهی (۱۰ تا ۱۵) ساله نه مکاره نه غامدراوه و نه فغانستان سوودی له ناوچه ی ژیر قه له مه وهی نیران وهرگرتوه. نیران ده توانیت له رینگای ریکه وتنیکه وه به نده ره کانی خوی له بهر ژوه وندی عیراق بکاته وه. زۆریه ی ولاتانی دنیا له مه بواره دا کار ده که ن. ده بیت رینگای هه ناسه دان بۆ

عیراق دروست بکریت تاوه کو رینگا بگریت له دروست بوونی گرژی و ئالۆزی. عیراق نهوتی ههیه و پیتیستی به دامهزراوهی نهوتیه، پیتیستی به بواریکه که بازرگانی دهره کی خۆی له سر ریکبخت.

نه گهر سهرنج بدهین له دوای کوتایی جهنگی عیراق نیرانهوه ههتا نه مری نیران نهیتوانیه سوودی تهواو له شهتولعهرب و هرگریت و له راستیدا پیتیستی زۆری بهم ریرهوه ناویه نییه چونکه بهندهری زۆری ههیه و له هه موو بارودۆخیکدا ناتوانیت سوود لهم ریرهوه و هرگریت. باشتین رینگا نهویه که هه موو تواناکان شهتولعهرب بهرته بهردهست عیراقهوه. له نیتاشدا که نابووری بهره و جیهانیبون و سرمایه گوزاری بهره و جیهانیبون دهوات، نیران چۆن دهیت بجیتتهواو نابووری جیهانهوه و پهیرهندی جیهانی دروستبکات بۆیه دهیت لهم رینگیهوه ههول و کۆشش بدات. نیه دهیت پشت به خوزستان بهستین و له بارودۆخی نهو بۆ که مکردنهوهی گرژی و ئالۆزیهکان له ناوچه که سوود و هرگرین.

نه گهر بهانهوت پوهه هاویه شهکان به هیزکمین، دهیت بزانی که هه چالاکیه که بهمردیژایی نهه سنوره نه بهام دراوه کاریگهری له سر جیوپولهتیکی نیران به جیده هیتیت. بۆ دیاریکردنی سیاسهتی ناوخۆ و دهرهوه، نیران دهیت مۆدیل سازی بکات. ههرسی ولاتی نیران، عیراق و تورکیا دهیت بزانی که ههرسیکیان کیشهی سنوریان ههیه. له نیران و عیراق و تورکیا ناوچه کوردیهکان پهیرهندی جوگرافی به هیزیان ههیه. به های ستراتیجی تورکیا به کسانه به به های ستراتیجی عیراق و نیران به هه مان جۆر که پیوانه ی جیو ستراتیجی جیهانی به های پۆژهه لاتی ناوهراست به نه ندازهی ناسیا و نهووپامان له قهله مدا. چونکه (۵۰٪) ی خاکی کوردستان و (۵۰٪) ی دانیشتوانی کوردستان له تورکیا نیشه جین، به پیتی نهو سرژمیریانه ی کراوه بۆ دانیشتوانه کورده کی دهگاته (۲۱ تا ۲۴) ملیۆن کەس. وه (۳۰٪) پوهیری کوردستان کهوتۆته نیرانهوه و (۱۵٪) کهوتۆته عیراق و نهویریشی کهوتۆته ناو سوریا و هه ندیک ولاتی دراوستیه.

پاسته جیهان پییناوه ته سه دهی (۲۱)، سیاسه ته داری له حالهتی گۆراندایه بهره و نابووری مه داری. نابووری مه داری بهره و تهوهره ی نه تهوه گهرایی و میلله تگهرایی ههنگاو ده نیت نه مه واقعه تی که نینکاری ناکریت. نهوه ی له دهووری نیه پرووده دات بهره و نهو ناراستیه ده جوتیت. نه گهر نیه نهه ناسۆیه ش له بهرچاو بگرین، ده لێن له بهرژه وهندی رهوشی بیرکردنه وه ی ستراتیجی جیهاندا نییه که نهه سی ولاته کورده کانیان سه ره خۆ بیت، به به لگهی سیاسی هه موو مه سه له سیاسیه کان تیکده نالیت نهه هاوسهنگی هیزه له رۆژه لاتی ناوهراست به جۆره شتیره گرتوهه. هه رگۆرانداریه که له سنوره کان هاوسهنگیه که تیکده دات*. گهر سهرنج له هاوسهنگی دنیا بدهیه، به ستراره به هاوسهنگی پۆژهه لاتی

(*) نهو بۆچونه ی که ده لێن له بهرژه وهندی رهوشی بیرکردنه وه ی ستراتیجی جیهاندا نییه که نهه سی ولاته کورده کانیان سه ره خۆ بیت بۆچونیکه تا سه ر نیشان هه لهو له خسته بهره بۆ کورده کان به لام به داخوهه سیاسیه کورده کانی ش زۆرجار نهه قهوانه لینه دهه به مه بهستی گهوجکردنی نهوه ی

ناوهراستمود، هاوسهنگی رږژه‌لانی ناوهراست بهم شتو سنوانوه پميوسته. نه‌گرم نهم سنوانه بگډرېت گډرانی دسه‌لأت له‌ناوهند پروددات. يه‌کيک له‌گرننگرين بيرکردنوهی ستراتيحي نيستا نمويه هملهان له‌ناوهند پمرنهمينيت. ناوهند دهيت دسه‌لأتی خوی له‌نيوان ناوچه و همريمه‌کاندا دابهش بکات، به‌لام نه‌ک له‌ناوسنوره شکاوه‌کاندا، به‌لکو له‌ناو سنوري جيگيرکراوی پيشووی وه‌ک (کڅوڅو له‌يڅوڅولافيا). يه‌کيتی سياسی نابيت تیکبريت. به‌سرغبدان لمشوينی وه‌ک چيچان و کوبسک، پينج هيزه گوره‌کمی جيهان ريکمون که لمسه‌دهی (۲۱) سنوره سياسيه‌کان نه‌گډرېن. له‌گمل شهوی يابان لايه‌نگری گډرانی سنوره سياسيه‌کان بوو. به‌لام ريکمون که هاوړا له‌گمل هيزه‌کانيتردا داوی نه‌گډرېنی سنوري سياسی بکات.

هه‌لکه‌وتهی عيراق له‌پينگی ستراتيحي ناوچه‌که‌دا له‌دواي جهنگی سارد:

به‌لکه ستراتيحيه‌کانی کڅتايی جهنگی سارد:

له‌گمل شهوی ناڅوکی بډچونه‌کانی همدوو زهيزه جيهانيه‌که گمشته چلمپږيه که له‌همر ساتيکدا نه‌گمری پيکدانی سمربازی هم‌بوو، له‌ناکاو همدوو زهيزه‌که مه‌سه‌لهی هيرشکردنيان وازليهناس و دهستان بډ ناشته‌وايی ستراتيحي برد. بډ پروونکردنوهی نهم پروداوه ميڅوييه که کاريگمری زور سمرسورپهينری له‌سيستمی سياسی نيوده‌وله‌تی له‌سر ناستی ناوڅويی و همريمی و جيهانی به‌جيهيشت که دهيت نهم به‌دينيکی ستراتيحي ليکبريته‌وه.

يه‌کيک له‌به‌لکه سمره‌کيه‌کانی کڅتايی جهنگی سارد و ده‌سپيکردنی ناشتی سارد به‌بنه‌ست گمشتنی ستراتيحي سمربازی دوو زهيزه‌که بوو، چونکه پيش کڅتاييهاتنی جهنگی سارد، (۲۳) ولاتی نه‌ندامی په‌يانی (ناتو و وارثو) نزيکهی (۶۰۰) مليار دڅلار تيچونی سمربازيان هم‌بوو. نهم تيچونه زوره که همر خوله‌کيک مليونيک دڅلاری به‌فپړده‌دا، جيهانی به‌رمو هلدنير و نابووتی ده‌برد و چالاکیه زانڅويی، نابووری، کڅمه‌لايه‌تی و که‌لتوريه‌کانی به‌ناراستی سمربازی ده‌برد تا شهو شوينی که (۲۰٪) ده‌رامتی سروشتی و وزی جيهان بډ چالاکی سمربازی خمرجده‌کرا، نزيکهی (۴۰٪) که‌سه پسپوره‌کانی جيهان ده‌چونه بواری سمربازيموه يان به‌ناماخي سمربازی بيريان ده‌کرده‌وه. نه‌نجامي نهم په‌وته شهو بوو

خڅيان، وه‌من وه‌ک گورديک نازام به‌چ به‌لکه‌کيک سياسی ده‌يه‌لینن که هم‌مرو مه‌سه‌له‌کان تيکده‌جيت بډچی له‌دواي سالانی شه‌دهی رابره‌دوه‌وه ده‌يان سنور تيکچوه و ده‌يان ده‌ولت دروست بروه نه‌وناوچانه‌ش به‌رمو نارامی زياتر رويشتوه وه‌ک ولاتانی سمر به‌يه‌کيتی سڅفیت و يڅوڅولافيا و چيکڅولافيا ... هتد، هم‌روهک نيسماغيل ييشکچي ده‌ليت بډچی نابيت سنوری توکيا و نيران و عيراق و سروييا تيکچيت به‌لام خاک و مروڅی کورد پارچه‌پارچه‌بيت. وه‌نازام بډچی شهو هاوسه‌نگيه تيکمه‌جيت له‌کاتيکدا له‌سايی شهو هاوسه‌نگيه‌دا هيچ وه‌ختيک نهم ناوچه‌به‌ نارام نه‌بوه - وه‌رگيتپ.

(*) (جياپونه‌وهی باشووری سڅدان دروستبونوی ده‌وله‌تيکی نوئ، يه‌که‌مين گڅوکه له‌سنوری سياسی جيهان به‌پنجه‌ولنی شهو له‌سه‌بهی سمره‌وه‌به. وه‌رگيتپ

که جیهان له بمردهم مهترسیه کدایه که بهرهو جهنگی بئسنور دهرات، براوهی سمرکی نهوانه بون که بهشداریان نهکرد، نه مه بۆ دوو زلهیزه که جینگای قبول نهبوو. بهگوزارشتیکی سادهتر، پیشکومتی خیرای تهکنه لوجیا پمیدابوونی چهکی کیشوهریر و سیسته می کۆنترۆلی نمودیو ناسۆ و مانگه دهسکرده کانی زانیاری همردوو زلهیزه که گهیشتن به بنبست. له لایه که بهرزبونوهی تیچونی سربازی نه که تنیا بۆ خودی نهو ولاتانه و پینکها تهی ناوخویان کاریگری هه بوو، بهلکو کاریگریه کهی لهسهر رووه جیاوازه کانی ژیا نی مروق و لاتنه هاویه یانه کانیشیان ده بینرا.

نهم ناراسته گیری له چالاکیه پیشه سازی و کشتورکالیه کان بهرهو سربازی بۆ یه کیتی سۆفیتی پیشوو به جۆریک بوو که کاریگری زۆر خرابی لهسهر گه شهی نابووری نهم ولاته به تایبعت پمیره ست به ناستی ژیا نی خه لکی و خوشگوزهرانی کۆمه لایه تی به جیه نشتن. یه کیتی سۆفیت نه می توانی وه ک ولاتانی رۆژئاوا به کرانه وهی جیوپۆله تیکی خۆی رینگا له ده رکه وتنی کاره ساته ناخۆشه کان بگریت که له نه غامی نه مه دا گۆران له پینکها تهی سیسته می سیاسی نیوده ولته تی دروستبوو، لهسهروشیا نه وه جیۆستراتیجی و جیوپۆله تیکی. بۆیه به داړوخانی دهسه لاتی جیۆستراتیجی دهستیپیکرد و دیواری بهرلین رووخا. نهم مه سه له یه بووه سهره تای قوناغیکی نوئ له جیوپۆله تیکی که ولاتانی زۆری گرتوه و ده گرتیه وه.

کۆتایی جهنگی سارد و هه لومه رچی جیوپۆله تیکی تازه له ناوچه که:

کۆتایی جهنگی سارد هاوتابوو به دوو رودای گرنگ که له گه ل یه کتر پمیره ندیان هه بوو. نهم دوو رووداوه هه ریه که یان کاریگری قولی لهسهر ناوچه کانی دهرو بهری نیتران هه بوو، یه کهم: سربینه وهی یه کیتی سۆفیت وه که یه کیک له دوو زلهیزه گه وه کهی جیهان لهسهر گۆره پانی سیاسه تی نیوده ولته تی و له وانه شه رۆژه لاتی ناوه راست که به خیرایی روویدا، که هه ندیک له حکومه ته کانی بۆ دیاری کردنی نهم رووداوه روویه روی کیشه بوونه وه. دووه: هیرشی رۆژیی به عس بۆ سر خاکی کویت یه کیکه له وانه، پمیا مه کانی نهم سنور شکاندنه نه که ته نیا جه ختکردنه وه بوو لهسهر کۆتایی قوناغی دوو جه مسهری جیهان و دهسپیکردنی قوناغیکی نوئ له پمیره ندیه نیوده ولته تی کان، بهلکو نه مریکای وه که تاکه زلهیزی گۆره پانی جیهانی ده رخست، بۆ سۆزرا خکردنی سیاسه تی خۆی له رۆژه لاتی ناوه راست که له لایه که دابنکردنی بهرژه وندیه نه وتیه کانی خۆی و ولاتانی هاویه یانی و له لایه کیتره وه بتوانیت سهر به خۆ و نازادانه کاری زیاتر له گۆره پانی سیاسی رۆژه لاتی ناوه راست نه غجام بدات، ده رهق بهم سیاسه ته بوو که دانوسانی عهر ب نیسرائیل جاریکیتر ژیا یه وه پینگای بۆ نه مریکا فراهم کرد که بتوانیت سیاسه ته کانی خۆی له ناوچه که بپاریزیت. به مجۆره نه مریکا وه که سهرده می جهنگی سارد نهیده ویست دریزه به هاوکاریه ستراتیجیه پرتیچونه کانی بۆ نیسرائیل بدات. چونکه له لایه که رکه بهری تهقلیدی ستراتیجی نهم ولاته که یه کیتی سۆفیت بوو نه مابوو، له لایه کیتره وه فشاره نابوو ریه بهرده وامه کان له لایه رای گشتی نه مریکا وه

قبول نه ده کړا، سمره پای نه وه پوټلی چالاکتري نه ممریکا له گوره پانی پوټه لاتنی ناوهر است ناچاریکرد
هاوسه نگیه ک دروست بکات له پمپوهندی نه ممریکا له گمل ولاتانی عمره بی و نیسرایلدا.

سپینه وهی عیراق وهک همره شعی سربازی ناوچه که که ناشتی و ناراهمی دووباره به دریژایی زیاتر
له دهیمه یک خسته مه ترسیه وه، ناسویی هاریکاری همریمی له حه وزی که نداوی فارسی بۆ دروستکردنی
پیکهاتمه کی ناسایشی پونترکرد بهراورد بهراپردوو. نیسرائیل له وانه یه به هوی ترس و نیگهرانی
له ده ستدانی پاریزگاری هه مه لایه نهی نه ممریکا، همنگاوینا بۆ بهر ده و امیدانی په یوه ندیه لینه کانی نینوان
نه ممریکا و نیران تا له ریگای ناساندنی کوماری نیسلامی نیران وهک دوژمنی هاوبه ش، گرنگی په یوه ندی
ستراتیجی خوی له گمل نه ممریکا ناراسته بکات.

روحانندی یه کیتی سؤقت و سمره خوی ولاتانی ناسیای ناوهر است و قوموازیش بووه هوی
گورانکاری گرنگ له جیوپوله تیکی ناوچه که له گۆشه نیگای نیرانه وه، نه مانی همره شعی دراوسییه کی زه لیز
که نارووی فراواغوازی بهر وه ناوهره که مکه کان هه بوو، همره ها کرانه وهی ریگای هاتوچوی تازه
له ناوچه کانی سنوری باکوری نیران بهر وه نه وروپا و پوټه لاتنی دور و دروستوونی توانا هاوکاریه
نابووری، بازگانی و که لتوریه کان له گمل ولاته تازه سمره خوکانی باکور له باشیه کانی هه لومهرجی تازه ی
جیوپوله تیکی ده ژمیردیت.

دوای کوتاییه اتنی جهنگی سارد، عیراق له قه لپه وهی جیوستراتیجی ده سلات بهر وه دهره وه
همنگاوینا، به بی نه وهی سمرنج بدات له واقعی بارودوخه که چمنده همنگاویتیکی نا که له منجه امدا گورزی
گه وره بهر ولاته که ی کهوت. یه کیتک لهو بهلگانه ی که بووه هوی تیکشکانی سمرۆکی عیراق له هیرشکردنی
بۆ سمر کویت نه وه بوو که همنگاوه کانی له دوای جهنگی سارده وه به نامانجه کانی پوټناوا به تاییه تیش ولاته
یه کگرتووه کانی نه ممریکا له ناوچه ی که نداو نه بوونی یه کیتی ناوچه یی بوو، له هه مانکاتدا نه م هیرشه
هاوده نگ نه بوو له گمل نامانجه ستراتیجیه کانی پوټناوا دا، سه دام حسین له منجه امی تیکشکانی له جهنگدا
ده خریته لاه به لام کاریگهری نه که تیغیر نه وه بوو که بنه مای جودایی جیوپوله تیکی عیراقی فراهه مکرد.
دوای نه م پروداهه همولی زور خرایه کار له لایم رابهرانی عیراقه وه تا وا پشانبدیت عیراق وانه ی
لهراپردوو وهرگرتووه و سه باره ت به ریکخست و هاواناههنگی رهفتاری جیوپوله تیکی خوی، به لام به هوی
نه بوونی متانه ی رابهرانی عیراق له سمر ناستی نیوده ولتمتی و ناوچه یی هه وله کانیان تا نه مپو (سالی
۲۰۰۲ - وهرگتیر) بیبه مرهم بووه.

ههرچه منده عیراق به دوای گهرانه ودها بوو پوناو کومه لی نیوده ولتمتی، به لام تا نه وجیهی که هینشتا
دهستی لهو نامانجه ی که بیته هیزیتیکی همریمی هه لته گرتووه، نه م هه له بۆ نه م ولاته نه رخصاوه. چونکه
نامانجه ی عیراق له گمل یه کیتک له تاییه تمه ندیه بنه ریه کانی نامانجه ستراتیجیه کانی نه ممریکای دوای

جەنگى سارد بۆ بەرگرتن لە ھەولتى بە دەستھێنانى دەسلەتتىكى ھەرىمى ناكۆك و ناتەبايە. ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمەريكا لەسەردەمى جەنگى سارددا نەك تەنيا لەگەڵ ھىزە ناوچەییەكان لەناستى جیۆستراتیجى دەريایی ناكۆك نەبوو، بەلكو بەشێوەى جیاواز گرنكى دەدا بە ھىزکردنى نەم جۆرە دەسلەلاتانە تا بتوانن لەقەيرانە ریشەییەكان لەبەرامبەر جولەى زھىزى رەكەبەرى خۆى ڕووبەرۆو ببنەو، كە بۆغوونە دەتوانن نامازە بۆ نێزان سەردەمى رژیمنى شا بکەين. بەلام دواى جەنگى سارد، ئەمەريكا نەك تەنيا لەناوچەى رۆژھەلاتى ناوھەراست بەلكو لەھىچ جێیەكى دونیا رازینیە بەدروستکردنى ھىزىكى ھەرىمى كە لەگەڵ بەرژووەندىە رۆیانەكانى ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمەريكا ناتەبايەت.

بەرگرىکردنى عێراق لەبەرامبەر تىمى پشكینى رێكخراوى نەتەوە يەكگرتووەكانى پەيوەست بەدامالینى چەك لەم ولاتە لەبوارى كىيایى، بايۆلۆجى، موشەك و ئەتۆمى بەھۆى بىتەمانەى و پێندەدانى ھەل بەم ولاتە زیادىکرد و تا نەو كاتەى كۆسپەكان لانەبریت جوداى جیۆپۆلەتيك عێراق بەتایبەت ئەوێ پەيوەندى بە كوردەكانى باكورى ئەم ولاتەو (ھەرىمى كوردستان) ھەيە بەردەوامى دەبێت.

سێكۆچكەى ستراتیجى عێراق:

بە سەیرکردن لەجوگرافى ھەمەلایەنەى ولاتەكان دەگەینە ئەو ئەنجامەى كە سیاسەتە ئەمنیەكان زیاتر لەھەمویان نوێنەرایەتى ھاوسەنگى نێوان سێ دیاردەى گرنكى دەكەن كە بۆ ئەم چەمكە زاراوەى سێكۆچكەى ستراتیجى بەكاردەھێنرێت، كە كۆلەكە سێ كۆچكەى ستراتیجیەكەى بریتىە لە: (بەرژووەندىەكان، تواناكان و پەیماننامەكان)

سێكۆچكەى ستراتیجى بەدوو شێو دەتوانرێت سوودى لێوەرگیرێت. یا بەشێوەیەك لەناو ولاتێكدا یان بە شێوەى پەيوەندىەكانى نێوان ولاتان، كە ئەم پەيوەندیە لەوانەى ھەرىمى بێت یان نێودەولەتى. ھەندىك پێیانوايە بە پێكھێنانى سێكۆچكەى ستراتیجى بەشێوەى ھەرىمى یان نێودەولەتى دەتوانرێت زۆر لەبەرکردنەو ستراتیجیەكان كە لەوانەى بەشێوەى راستەوخۆ گرتى ھەبێت، لەپرتگای سێكۆچكەى ستراتیجى پىادەبكرێت. بۆ نموونە پەيوەندى ستراتیجى نێوان یابان و چین و ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمەريكا لەلایەك و چین و ڕوسیا و یابان لەلایەكىتر لەوانەى زۆر لەگرتە ستراتیجیەكان چارەسەر بگات.

عێراقیش بە سەرنجدان لەپێنگە ستراتیجیەكەى لەناوچەكدا سەروەندە لەم تاییەتەندىە، بەتایبەت نەگەر سەرنج لەو گۆزانكارىانەى دواى بەدەین لەپتوھەى ناوچە ستراتیجیەكانەو شێوەیەكگرتووە و بارودۆخەكە لەگەڵ ھەلومەرجى پێش جەنگى سارد جیاوازه. تاپیش كۆتایی ھاتنى جەنگى سارد بنەماى ناوچە ستراتیجیەكان زیاتر لایەنى جیۆستراتیجى ھەبوو، لەكاتێكدا ئەمەرو بەتەواوى جیۆپۆلەتيكى و لایەنى نابووریەكەى گرنكى زۆرتەر. بەم شێوەیە لەنابەندەدا بەھای ناوچە ستراتیجیەكان بەپێى بەرھەمى نەتەو دەپتوورێت، لەگەڵ پشكى تەرخانكاراوى بودجەى سەربازى لەتێكراى دەرامەتى نەتەو، پەيوەندى

راسته‌وخۆی همیه. واته همتا بمره‌می نه‌تموه بمرزیت به‌های ستراتیجی زۆرتر ده‌بیت، له‌بهره‌نموه به‌پیتی جینگیرکردنی نهم پێتوره به‌های ستراتیجی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست له‌وانه نێران و عێراق به‌رزده‌بیتتوه، له‌راستیدا نهم دوو ولاته ده‌توانن ره‌هه‌ندی جیاوازی سێ‌کوچک‌ه‌ی ستراتیجی به‌هێز و کارا به‌ده‌ستینن بۆ هه‌له‌نگاندنی توانا ستراتیجیه‌کانی عێراق له‌ره‌هه‌ندی جیهانی، باشت‌ه‌ کۆله‌که‌ سێ کوچک‌ه‌ی ستراتیجی به‌وردی باس بکه‌ین.

(1) به‌رژه‌وندیه‌کان :

به‌شێکی بمرچاوی له‌هه‌له‌نگاندنی ستراتیجی نوێ لهم بواره‌دا، که ملله‌تیک به‌ به‌رده‌وامی سوود‌ه‌رگرتن له‌ده‌رامه‌ته به‌رده‌سته‌کانی که بۆ ئابووریه‌که‌ی زه‌رور و پێویسته دلتیایی ده‌سازنیت، لهم باره‌یه‌وه به‌رزده‌بندی ههر ملله‌تیک له‌پێتوره‌ی ستراتیجیدا به‌ دوو شتیه ده‌توانن باسی بکه‌ین، یه‌کێکیان به‌پێتوره‌ی جیهانی وه‌ک سمرچاوه‌ی وزه به‌تایبه‌ت نه‌وت و گاز که پێگه‌یه‌کی گرنگیان همیه نه‌وت به‌شێوه‌ی ئابووری به‌پیتی چالاکی ئابووری دانیش‌توان و بازار.

نه‌گهر به‌رزده‌وندیه‌کان به‌پیتی دیدگای سمرچاوه‌کانی وزه به‌عینه به‌رباس و لیکۆلینه‌وه به‌ سمره‌ج‌دان له‌سێ قۆناغی قه‌یرانی وزه له‌ساله‌کانی (٧٠، ٧٣، ٧٩) عێراق به‌ هۆی مه‌به‌ستبوونی له‌جیۆ‌ستراتیجیدا هیچ جۆره کێشه‌یه‌ک له‌رووی به‌ره‌مه‌هێنان، دا‌به‌ش‌کردن و به‌کارهێنانی وزه‌وه‌ی رووبه‌رووی نهم ولاته نه‌بووه‌وه.

به‌گوزارش‌تیکی ساده‌تر نه‌وتی عێراق که به‌ره‌و بازاره‌کانی رۆژئاوا ده‌رۆشت به‌شێک له‌ده‌رامه‌ته‌کانی به‌ چاودێری رووسیا بۆ بواری سمربازی خه‌رجه‌که‌را و لهم بواره‌دا رووسه‌کان جینگای تایبه‌تی خۆیان هه‌بوو. رووسه‌کان سه‌ره‌رای چالاکیان له‌به‌شه سمربازیه‌کاندا، له‌م‌پێژیه‌ی ناوه‌دانیه‌کانیشدا رۆڵیان هه‌بوو. له‌بهره‌وه‌ی عێراق رۆژانه برێکی بمرچاوی له‌نه‌وتی به‌ره‌مه‌ده‌هێنا و ده‌ینارد ده‌ره‌وه، له‌م‌پێگای نه‌و داهاته‌ی ده‌ستیده‌که‌وت ته‌کنه‌لۆجیا نه‌تۆمی به‌یارمه‌تی شه‌لمانیا و به‌ریتانیا و به‌تایبه‌ت فه‌رنسا گه‌شه‌پێدا و له‌به‌رزکردنه‌وه‌ی ناستی توانا سمربازیه‌کانیدا به‌کارهێنا، نهم ولاته تا ناستیک هاوسه‌نگی پراگرت بۆ نه‌وه‌ی به‌رزده‌وندیه‌کانی بیاریزیت. نه‌وت له‌پێشه‌وه‌ی نهم بیرکردنه‌وه ستراتیجیانه بوو، به‌ پیتی به‌لگه‌کانی سه‌ره‌وه بۆ په‌یدا‌کردنی بازار رووبه‌رووی کێشه‌یه‌کی تایبه‌ت نه‌ده‌بووه‌وه.

شێوه‌یه‌کیتری به‌رزده‌وندیه‌کان، دانیش‌توانی عێراق ده‌توانن بازار له‌زۆر بواری جیاواز بۆ ولاتانی جۆراوجۆر فه‌راهم بکه‌ن. دانیش‌توانه زۆره‌که‌ی عێراق هاوکات له‌گه‌ل ده‌رامه‌ته زۆره‌که‌ی که له‌به‌شی نه‌وت‌مه‌وه ده‌ستیده‌که‌ویت، نهم توانایه بۆ ولاته جیاوازه‌کانی عه‌ره‌ب و ولاتانیتر به‌تایبه‌تی به‌ریتانیا و فه‌رنسا که نهم ولاته به‌بازاری خۆیان بزائن تا به‌ره‌مه‌یه‌که‌ی پێشه‌سازیه‌کانی خۆیان بۆ بنێرن. هه‌تا رووشیا ده‌یه‌ویت لهم بازاره بێشه‌ نهمیت له‌پیتی پاراستنی په‌یوه‌ندیه سمربازیه‌کانی خۆی له‌گه‌ل عێراق و فره‌شتنی

چەك و كەلپەلى سەربازىيەو و ھەندىك بەشى بازارى عىراق كە زۆرتر لايەنى بىناسازى و كۆنرۆلى ئا و بەندا و كەنال لىدانه پىشكى ھەبىت.

لەو باسانمىتر كە دەبىت بۆ مەسەلى بەرژەۋەندىيەكان زىاد بىكرىت. مەسەلى خۆراك و ھاوردەنىيەكانىيەتى، كە بەسەرنىجان لەژمارەى دانىشتوانى عىراق لەمەسەلە ستراتىجىيەكاندا شوئىنى تاييەتى ھەيە، تا نەو ئاستەى نەمىز جىھان گەنم بە شەكىلكى ستراتىجىيە ئاودەبات و بەھۆى تواناى جوگرافى بەرھەمەتتەن و بەكارھىتەنىمەو.

بەشۋەيەكى گشتى لەگەل ئەودى دەزانين نامانجە سەربازىيەكانى عىراق لەگەل رابەردودا گۆراو و دەگۆردىت بەلام بە بىن پىشتىوانى رۈوسىا نايىت، كە سەردەمانىك لەچارچۆيەى جىۆستراتىجىيە نەودابوو. بۆيە نەم ولاتە بۆ پاراستنى بەرژەۋەندىيەكانى ناچارە پەيوەندى ئابوورى خۆى لەگەل ھەموو ولاتان ھەتا نەوانەى كە سەردەمانىك دوژمنى پەلى يەكىبون، پەرەپىتەت.

(ب) پەيماننامەكان :

لەجىھانىتكى نايىيالىدا دەسەلاتەكان دەتوانن ھەموو بەرژەۋەندىيە ئىيانىيەكانى خۆيان بەبىن فراوانكردنى زىاد لەپىتەست لەھەموو بارودۆختىكا تۈنەكانى خۆيان پىارىزن، لەراستىدا ھەموو ولاتان لەپرووى كردارىيەو سەنودارن. بە درىژاىيە مېژوو، دەولەتى زۆر بەم خواستە گەيشتون، كە نەتوانن ئاساشى خۆيان بە يارمەتى ھاويەيانەكانىيان دايىنبەكن. لەگەل پىشكەوتنى پەيوەندىيەكان، نەمىز نىتر ھىچ ولاتىك بەتەنيا ناتوانىت درىژە بە ئىيانى سىياسى، ئابوورى و سەربازى خۆى بدات، بەلكو بەرقەمرارى پەيوەندىيەكان و پەيماننامەكان دەتوانن ولاتەكان بەرھە ئارامى و ئاساش و پەرەپىندان ئاراستە بكن.

ھەستەكردنى نەم خواست كە ھاويەيانەكان كىيەن باشە و سەنورى دەسەلاتى نەم يەكىتتە تا كۆيىت، مەسەلەيەكى زۆر گرنگە، نەمە سەلمىتراو، كە نەگەر ولاتان بە سەرنىجان لەبەنىيەى جىوئۆلەتىكى خۆيان لەپرووى پتەوكردنى بەلئىنەكان و پەيمانەكان لەگەل دراوسىكانى لەنەيندەيەكى دور و نزيك نەگەر بىمەوت زۆر لەكىشەكانى چارەسەر دەكات و دلىيا دەبىت لەكاتى دەرگەوتنى ھەپەشە و مەترس لەسەر گۆرەپانى سىياسى، ئابوورى و سەربازى بە تەنيا نىيە. بەلام نەگەر پىچەوانەى بەرقەمرار كەردنى نەو بەلئەن و پەيماننامە كارىكرد، ئەوا لەوانەيە ئانارامى و ئاجىگىرى زۆر دروستىت.

ولاتى عىراق دووھ ولاتە لەناوچەى باشورى پۆژئاسا ئاسيا لەتۈنە گونجاو جۇگرافىيەكانى سوودمەندە و لەناو ولاتە عەرەبىيەكانى كەنداو پىنگىيەكى تاييەتى ھەيە. لەبەر نەم ھۆيە بە ھەستەكردن بە جىوئۆلەتىكى خۆى دەيمەوت سەركردايەتى ولاتانى ناوچەكە بكات. كەواتە بەھۆى ھەبوونى نەم تۈنەيەو پەيماننامەكان نەو تىۆرەى دەكات و لەبەرامبەرىشدا پەيماننامەكە بۆ نەو دەگەپتەو. بەگوزارشتىكىتر ھەم خۆى دەخاتە ژىر بارى پەيمانەكەو كە بەو ھەلومەرجە جىوئۆلەتىكىيە سەركەياتى و لاتانى عەرەبى

ناوچه که بکات و له‌لایه‌کیتروهه نمو پینگه جوگرافی‌ه‌ی همیه‌تی به‌تویت یان نه‌تویت نمو باره بۆ نه‌و دروست ده‌کات. نه‌گمر نه‌م په‌ماننامه‌یه به‌شیره‌یه‌کی گونجا به‌پیتی سۆ پتوهری ناوڅوئی، ناوچه‌یی و جیهانی بخرته ژیر باس و لیک‌کولنه‌وه، ده‌رده‌که‌ویت که عیراق ناتوانیت و نایم‌ویت به‌جیا له‌ستراتیجیه‌کان بژی، بۆیه له‌گه‌ل نه‌و سنوره‌که‌مه‌ی له‌سمر که‌نداوی فارسی همیه‌تی به‌شیکه له‌ولاتانی حموزی که‌نداوی فارسی و ده‌بیت تواناکانی بۆ فمراهه‌م بکرتیت تا بتوانیت نمو تی خۆی له‌ویوه بنیتریته ده‌روه. له‌راستیدا نه‌مه به‌لینیکه که دراوسیکانی له‌برامبر عیراق همیانه و نه‌گمر نه‌م به‌لینه له‌رینگای دراوسیکانیوه جینگای سمرنج بیت، عیراق خۆی به به‌لینده‌ر ده‌زانتیت له‌برامبر نامانجه ستراتیجیه‌کانی ناوچه‌که که نامانج لیتی ناسایشی ناوچه‌که‌یه و دروستکردنی کمشیکی نارام بۆ پمهرپیدان و پروونه‌دانی پینگدادانی سمریازیه. له‌برنه‌وه به‌لینه‌کانی عیراق له‌ناوچه‌که له‌برامبردایه، بۆیه ناییت چاوه‌روانبکرتیت که عیراق له‌رووی نامانجی ستراتیجی ناوچه‌که هاوکاریت به‌لام له‌برامبردا توانای هه‌ناسه‌دان و گواستنه‌وه و هاوچۆکردنی ده‌ریایی له‌که‌ناوی فارسی نه‌بیت و خۆی له ته‌نگانه‌دا ببینیت. نه‌گمر نه‌م بیرکردنه‌ویه بۆ ولاتانی ناوچه‌که هه‌ستی پنبکرتیت زۆر له‌کیشه‌کانی په‌یوه‌ست به نامانجی سمریازی عیراق چاره‌سمر ده‌بیت، له‌راستیدا نه‌م په‌مانانه له‌چوارچینه‌ی ههریمی و له‌ناوچه‌کانی په‌ماننامه‌کانیتردایه.

په‌مانه‌کانی عیراق که په‌یوه‌سته به نێوده‌وله‌تیه‌وه ریشه‌ی له‌وزه‌دایه، به‌لام به‌گشتی ره‌وتی ناشتی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست هه‌نگاوه‌کانی یه‌کیتی سۆفیت له‌راستیدا به‌لینه‌کانی عیراقی له‌سمر ناستی جیهان که‌مکرده‌وه، له‌برنه‌وه بوو توانای زۆری له‌برده‌مدا بوو که توانای خۆی به پینچه‌وانه‌ی رابردووه‌وه که زیاتر سمریازی بوو به ناراسته‌ی نامانجی ستراتیجی سیاسی و نابووری جینگیربکات.

نه‌گمر سمرنج له‌وکیشانه بده‌ین، له‌بواری ستراتیجی سیاسیدا وابه‌رچاو ده‌که‌ویت که عیراق ناماده‌یی هاونا‌هه‌نگی پتویستی همیه و خۆی ملکه‌ج (ملزم) ده‌بینیت که به‌ناراسته‌ی ناشتی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست هه‌نگاو بنیت و له‌گه‌ل دراوسیکانی له‌وانه تورکیا، نیران، کویت، عهره‌بستانی سعودی هه‌تا نه‌گمر بۆ ماوه‌یه‌کی کورتیش بیت ناکۆکیه‌کان چاره‌سمر بکات. له‌هه‌مانگاتدا چاره‌سمری کیشه‌ی شیعه و کورده‌کان که په‌یوه‌سته به دراوسیکانی له‌باکور و رۆژه‌لات بکات، له‌برامبر هیرشی تورکیا بۆ باکووری عیراق (ههریمی کوردستان) پمهرچه‌کردارێک پیشانادات، واپیشانداده‌ات که کیشه‌ی تورکیا له‌گه‌ل کورده‌کانی خۆی هه‌سپنده‌کات و هاو‌رایه. هه‌موو نه‌م بیرکردنه‌وانه له‌م باره‌یه‌وه نه‌ویه که بتوانیت ستراتیجی نابووری خۆی رنکبخات و زه‌مینه بۆ دووباره نارنده‌ده‌وه‌ی نه‌وتی خۆی ناماده‌بکات.

(ج) تواناکان :

بۆ زانینی تواناکان فاکتەرە جۆراوجۆرە پێویستەکان دەبێت لەپاڵ یەکتر دانرێن تا ڕێژەی کارایی و توانای ولاتێک دیاری بکەیت. نمو فاکتەرە بریتین لە شوێنی جوگرافی، بوون و شێوی دراوسێیی، باری نابووری، دانێشتوان و لەهەمووی گرنگتر دیدی نەتەوایی و پێکھاتەی سیاسی/کۆمەڵایەتی دانێشتوانە. هەرچەندە لەمبەس و لێکۆڵینەوەی فاکتەری وەک دیدی نەتەوایی کە تایبەتە نەتەوایی فکری و زەنیە و پێکھاتەی دانێشتوان کە پێکھاتەییکی ناچۆنیە، دەخوازین نەم فاکتەرە پلە ی کارایی کە مەتریت وەک لە فاکتەرەکانیتر.

تێڕوانین لەوێ کە نابووری جوگرافی عێراق لەپێشدا مۆدێلێکی دیاری هەبوو، نەگەر بتوانیت بە پەرەپێدانی کشتوکالی، چۆنیەتی بەجۆرێک لە گەڵ یەکتر تێکەڵ بکات کە حالتی قۆرخکاری یارێزیت و ئەوەش پەرەپێدات، شوێنی تاییەت دەتوانیت پەیدا بکات کە راستەوخۆ کاریگەری لەسەر جیۆپۆلیتیک بەجێ دەهێنێت.

لەلایە کێترەوە، حزبی بەعس لە گەڵ ئەوێ ڕابردوویەکی خراپی هەیە، توانای پێکھێنانی زنجیرە پلەداری (سلسلە مراتب) هەبوو، نەم پێکھاتەی زنجیرە پلەداریە لایەنیەکم لەم (۱۹۷۶) تواناو کارایی خۆی سەلماندووە، کە موکۆریەکانی لە پێکھاتەی دانێشتوانەو سەرچاوە دەگرت. بەلام زەمینیە لەباری پێکھاتەی حکومەت بە سەرێخان لەوگۆڕانکاریانە شێوە دەگرت دەتوانیت لەلای نامانجی سیاسی، نابووری، کۆمەڵایەتی، فەرھەنگی پالنریت. هەندێک لە تواناکان چ لە کاتی جەنگ و چ لە کاتی ناستیدا دەرکەوتوو کە هەندێک نەرمی تێدایە بۆ نمونە دەتوانین ناماژە بۆ بنیاتنانەوێ دوا دوو جەنگی گەورە بکەیت کە لە بەرزێ پێکھاتەی تواناکانەو سەرچاوە دەگرت. بە شێوەیەکی گشتی سەرەرای هەموو نمو لاوازیانە کە تانیستا لەبەسەکانی پێشەو ناماژە بۆکرا، پێکھاتەی عێراق پێچەوانە ئەوێ هەستی پێدەکریت زۆر تێکەشکاوە نەرمیەکی زۆری تێدایە کە لە بەرزێ تواناکانەو سەرچاوە دەگرت.

ناوچە ی کەنداوی فارسی و شوێنی ستراتیجی عێراق :

ناوچە ی باکووری ڕۆژناوای ئۆقیانوسی هندی کە کەنداوی فارسیش دەگرتەو، ولاتانی کەناری ئەو کەنداو و ڕیگا دەریایەکانی، بە یەکێکە لە ناوچە زۆر گرنگەکانی جیھان دەژمێردرێت. گرنگی ئەم ناوچە ی زیاتر دەگەڕێتەو بۆ بوونی سەرچاوە دەوڵەمەندەکی نەوتی کەنداو بەجۆرێک کە زیاتر لە (۳۶۵) ملیارد بەرمیل نەوت لەم ناوچەیدا هەیە، کە ئەمەش نزیکەی (۶۶٪) دەرامەتی نەوتی جیھان پێکدەهێنێت. هەروەها کەنداو خاوەنی (۷۶) تریلیۆن مەتر سێجا گازی سروشتیە کە لە (۳۰٪) یەدەگی گازی جیھان پێکدەهێنێت، ئەمەش گرنگی تاییەتی خۆی هەیە.

ناوچەى كەنداو بەھۆى بوونى نەمبارى گەرەى نەوتەو، گرنگىزىن بىنگەى لەستراتىجى جىھانى بەدەست ھىتاو، رۆژانە نىزىكەى (۱۵ تا ۱۶) مىليۇن بىرمىل نەوت لەولاتانى عەرەبىستانى سەودى، عىراق، ئىران، قەتىر، ئىماراتى عەرەبى و كۆيت لەرىنگاى گەروى ھورمىزەو رەوانەى دەرەو دەكرىت. نەم بىرە نەوتە نىزىكەى (۵۰٪) بەكارھىتەنى ولاتانى جىھان جگە لەولاتانى بلۆكى رۆژھەلات بىنگەھىتەت. بەروبوومى نەوتى ناردەنى كەنداوى فارسى، بۆ سابوورى ولاتانى رۆژناوا گرنگى زۆرى ھىمە، لەبەرنەو نەم مەسەلەى گرنگىزىن فاكىر لەھاوكتىشە سىياسەكانى ولاتانى رۆژناوا لەكەنداو بىنگەھىتەت.

دەرامەتى بەدەستھاتوو نەوت، سەرنجى جىھانى سەرمایەدارى و پىشەسازى بۆ نەم ناوچەى پاكىشاو و كۆمپانىا بەرھەمھىن و بازارگانىيە نىوئەولتەيكەن بۆ فراوانكردى نفوزى خۆيان و پىشەپرکى لەناوچەكەدا تىدەكۆشن. فرۆشتى بەرھەمى پىشەسازى و بەكاربەرى، پاشەكەوت لەبانكەكانى نەوروپا و نەمەرىكا، فرۆشتى چەك و پرچەككردى سەربازى ناوچەكە و بوونى سەدان ھەزار ھىزى كارى پىسپۆرى دەرەكى كە بەھۆى دۆلارى نەوتەو نەنجامدەدرىت گرنگى ناوچەكەى زىاد كەدوو.

ناوچەى كەنداو ھەرەك ھەموو ناوچەكانى جىھان، كەوتۆتە ۆتەر كارىگەرى بەھىزى گۆرانكارىيە نىوئەولتەيكەنى سەرتەى سالانى نەوئەكانەو. گرنگىزىن رووداو برىتى بوو لەھىرش عىراق بۆ سەر كۆيت و شكستى عىراق لەو جەنگەدا كە بە (جەنگى دووھى كەنداو) ناودەبرىت.

جەنگى دووھى كەنداو و مەسەلەى ناسايش لەناوچەكەدا :

لەگەل جەنگى دووھى كەنداو و خۆبەدەستەودانى عىراق، ھەولتى زۆر بۆ دروستكردن و رىكخستى ناسايشى نوئى لەناوچەى كەنداو درا. ھەرىكە لەلایەنە بەشەر ھاتوو و خاوان نفوزەكان ھەولياندا نەم رەوتە بە ناراستەيكەدا بىرن لەمىگەركردى بەرژەندىەكانيان بىت، لەناوچەكەدا و بىنگەھەى رىكخستە نوئەكە بەجۆرىك بىت كە خۆى رۆلى لەبارى تىدا بىينىت.

ھىزە رۆژناوايەكان و لەسەروشانەو ولتە يەكگرتووكانى نەمەرىكا كە لەنازادكردى كۆيت و ھەروەھا پاراستنى ولاتانى نەندامى نەنجومەنى ھارىكارى كەنداو بەتايبەت عەرەبىستانى سەودى لەبەرامبەر ھەرشەكانى عىراق رۆليان ھەبوو، پىرىستى مانەويان لەناوچەكە وەك ھىزىك، زەمىنەى خۆشكرد بۆ مانەوى ھىزەكانيان لەناوچەكە نەمكارەش لەلایەن ولاتانى نەنجومەنى ھارىكارى كەنداو پشەگىرى لىكرا. كۆمارى ئىسلامى ئىران كە لەكاتى جەنگى ھاوپەيمانان دۆى عىراق بىلەينە ھەلبۆارد، دواى جەنگ بۆ نەوئەى بتوانىت رۆلى ناسايشى خۆى وەك ھىزىكى ناوچەى بىينىت بە نىيازى باشكردى بەيەندىەكان بوو لەگەل ولاتانى ناوچەكەدا. ئىران ويستى رىكخستىكە لەگەل ولاتانى ناوچەكە دامەزرىنىت و ناپازىبوو لەبوونى ولاتانى دەرەكى و بە تىكەدەرى رىكخستەكەى ناودەبردن. ولاتانى

نه‌خومنه‌نی هاریکاری که‌نداو له‌بهرده‌م دوو هه‌لبژاردندا بوون یه‌که‌م به‌شداری‌پیکردنی هی‌تزه ده‌ره‌کیه‌کان له‌پیک‌خستنی ناسایشی ناوچه‌که نه‌وی‌تریان به‌هیزکردنی هاریکاری ناوچه‌یی به‌ دوور له‌ناماده‌یی راسته‌وخۆی هی‌تزه ده‌ره‌کیه‌کان، چونکه هه‌ریه‌که له‌م دوو هه‌لبژاردنه نیلتزامی‌کی بۆ ده‌ولەتانی نه‌ندامی نه‌خومنه‌نی هاریکاری که‌نداو دروست ده‌کرد، که زۆر خۆشیان پێننه‌ده‌هات، به‌شداری پیکردنی ولاتی‌نی ده‌ره‌کی هه‌رچه‌نده بۆ نه‌وان جی‌نگای د‌ل‌نیایی به‌مر‌ژه‌وندیه‌کانیان بوو، به‌لام نا‌ره‌زایه‌تی نی‌زان و نه‌و گروپانه‌ی لی‌که‌وته‌وه که د‌ژی بوونی بی‌نگانه‌بوون له‌م ولاتی‌نه و ناوچه‌که‌دا. له‌م پ‌روه‌وه هه‌رچه‌نده نه‌و ولاتی‌نه نا‌ره‌زووی بوونی هی‌تزه پ‌ژ‌ژ‌نا‌وا‌یه‌یه‌کان بوون له‌ناوچه‌که، به‌لام نه‌و راستیه‌شیان ده‌زانی که هه‌رچ‌ۆ‌ن‌یک بی‌ت له‌پال دراوسینی به‌هیزه‌که‌یان به‌ناوی نی‌زان ده‌ژین و ده‌بی‌ت پ‌روی سه‌ربه‌خۆی خۆیان بۆ ها‌ول‌اتی‌ه‌کانیان پ‌سار‌ژین. له‌لایه‌کی‌ت‌روه به‌هیزکردنی هاریکاری ناوچه‌یی دوور له‌ده‌ستی هی‌تی ده‌ره‌کی به‌سه‌رخ‌دان له‌پ‌ی‌نگ‌ی لا‌وا‌زیان له‌پال هی‌تی گه‌وره‌ی ناوچه‌که د‌له‌را‌و‌کی‌ی بۆ دروست کردون که له‌وانه‌یه به‌که‌ونه ژ‌یر فشار و هه‌ره‌شی هی‌تزه گه‌وره‌کانی ناوچه‌که‌وه. چونکه ولاتی‌نی ناوچه‌که هیش‌تا ناتوانن بۆ‌سا‌وه‌ی دو‌رو‌در‌ژ‌ ناسایشی ناوچه‌که پ‌سار‌ژین.

ت‌ی‌روانی‌نی جیا‌وا‌ز بۆ ناسایشی که‌نداو و نه‌بوونی متمانه‌ی جه‌ماعی:

یه‌ک‌ت‌که له‌گ‌رن‌گ‌ترین هی‌یه‌کانی به‌ده‌ست نه‌ه‌ینانی پ‌ی‌گا چاره‌ی گ‌و‌ج‌او بۆ قه‌یرانه‌کانی ناوچه‌ی که‌نداو، نه‌بوونی یه‌که‌ پ‌ی‌ن‌اس‌ه‌ی گ‌شتی له‌به‌مر‌ژه‌وندیه‌کان و وابه‌سته‌ییان له‌به‌رامبه‌ر ناوچه‌که‌دا بووه. ناما‌ج‌ی ناسایشی که‌نداو له‌لای ولاتی‌نی ناوچه‌که زۆر جیا‌وا‌زه. نه‌گه‌ر ناسایش به‌ناما‌ج‌ی گ‌شتی به‌سه‌ر ولاتی‌نی هم‌وزی که‌ندادا به‌سه‌پ‌ی‌ن به‌و راستیه‌ ناخۆشه ده‌گه‌ین که زا‌را‌وه‌ی (ناسایشی که‌نداو) له‌پ‌روی وتنه‌وه ها‌وبه‌شه، به‌لام له‌واتا و گ‌وزار‌ش‌دا به‌ته‌وا‌وی جیا‌وا‌ز و نا‌کۆ‌که، که هه‌میشه ولاتی‌نی ناوچه‌ی که‌نداو له‌ناو نه‌م جیا‌وا‌زی‌ه‌دا ده‌ژین. ت‌ی‌روانی‌نی ولاتی‌نی ناوچه‌که سه‌باره‌ت به‌ مه‌سه‌له گ‌رن‌گه‌کان خواستی ناوچه‌یی زۆر جیا‌وا‌زیان هه‌یه. نه‌م جیا‌وا‌زیه له‌واتا و گ‌وزار‌ش‌دا ته‌نیا ولاتی‌نی ناوچه‌که نا‌گ‌ر‌ی‌ته‌وه، به‌له‌کو هه‌موو ولاته به‌هیزه‌کان ده‌گ‌ر‌ی‌ته‌وه که له‌ناسایشه‌دا به‌مر‌ژه‌وندیان هه‌یه.

به‌سه‌رخ‌دان له‌وه‌ی که به‌گه‌را‌نه‌وه بۆ ناسایشی ناوچه‌کانی‌تر، پ‌شانده‌دات که نه‌ند‌ی‌شه‌ی به‌سه‌ره‌تی ناسایشی ناوچه‌یی ها‌وش‌ی‌وه به‌لام بۆ‌چ‌ونه جیا‌وا‌زه‌کان له‌باره‌ی تابه‌ته‌ندی ناسایشی که‌ندا‌وی فارسی بۆ‌ته‌ه‌زی پ‌لان‌پ‌ژ‌ژ‌ی ف‌ز‌رم‌ی ناسایشی جیا‌وا‌ز به‌ ش‌ی‌وه‌ی جیا‌جیا، که هه‌ند‌یک‌جار د‌ژ به‌یه‌کن و له‌کۆ‌تا‌یدا هه‌نگا‌وی تاک‌لایه‌نه‌ی ولاته‌کانی ناوچه‌که‌ی لی‌که‌وته‌وته‌وه به‌ ئاراسته‌ی کار‌دانه‌وه‌ی به‌مر‌گ‌ری پ‌ژ‌ی‌شته‌وه، که نه‌م هه‌نگا‌وه تاک‌لایه‌نانه بۆ‌ته‌ه‌زی نه‌ه‌یش‌تنی ئارامی ولاتی‌نی دراوس‌ی. نی‌ستا که ناسایشی که‌نداو له‌کار‌دا‌یه به‌پ‌یی ت‌ی‌روانی‌نی‌کی ته‌ج‌ری‌د‌ک‌را‌و ش‌یا‌وی سه‌ر‌که‌وتن نی‌یه، به‌له‌کو هه‌نگا‌وی ده‌سته‌جه‌معی ولاتی‌نی ناوچه‌که ده‌توان‌یت ته‌نیا ف‌ز‌رم‌ی ناسایشی لۆ‌ج‌یکی بۆ به‌ده‌سته‌یتانی ناسایشی واقعی ناوچه‌که بی‌ت.

بەبوونی پروی ھاوبەشی بەھێزکراو بۆ ھاریکاری ناوچەیی، لەدەستدانی متمانەی بەرامبەر و ھەنگاوی کارێگر بەناراستەیی دروستکردنی کەشی لەبار بۆ متمانەی جەماعی، ناوچەکی پرۆبەرۆی ئالۆزی زۆرتر کردۆتەو، کە پێویستە پێش ھەرجۆرە ھاوکیشمەییکی ھاریکاری دەستەجەمعی، ھەنگاو بەرەو ئەوەبێت، ھەنگاوەکانی متمانەسازی، لەکەشیکدا کە جیاوازی بیرکردنەوە کۆسپی سەرەکی لەبەردەم ھاریکاری و چونیەکیخاوی دروست کردو، دەتوانرێت وەک یەکەم ھەنگاو بۆ سەرکەوتن بە قۆناغی دواتر بھێتە باری کارو. ولاتانی ناوچەکی بۆ بەدەستھێنانی فۆرمێکی بنەرەتی جێگای متمانەی ناوچەیی نایبێت بۆیان، مەگەر لەپەرەندەیی دۆستانە و ھاریکاری لەبەرامبەر یەکترا لەگەڵ یەکترا توندوتۆڵیان بکات.

پێگومان سیاسەتی بەدگومانی و نەبوونی متمانە لەناوچەکی گەشتۆتە ناستیک کە ھیچ یەکتێک لەولاتانی ناوچەکی نامادە نەبوون ئەگەر پرۆژەیک لەلایەن ولاتیکی ناوچەکیو بھێتە پرۆ ئەوانیتر قبوڵی بکەن و ھەموو تواناکانیشیان دەخەنەکار بۆ ئەوێ ئەو پرۆژەیی خراوەتەرۆ سەرنەگرت . تانیستا ولاتانی ناوچەکی پارەیک یێھودەیان خەرجکردو بۆ دورخستەوێ ئەو کەشی لەنەخامی بیتمانەیی و بەدگومانیو ناوچەکی سەرقال کردو.

بۆ ناسین و زانیاری لەسەر مانا جیاوازیکانی زاراوی ناسایشی کەنداو، تیروانیەکانی ھەریەکی لەولاتە یەکترووکانی ئەمەریکا، ولاتانی ئەفغومەنی ھاریکاری کەنداو، ئیتران و عێراق و پۆلی ھەریەکیان ھەلەسەنگین.

ناسایشی کەنداو لەدیدیی ولاتە یەکترووکانی ئەمەریکاو:

دوای تێپەربوونی چەندین سال بەسەر جەنگی دووھەمی کەنداو و دەرپەراندنی عێراق لەکویت، گۆرانکاری لەناوچەکی کەنداو بەرچاو دەکویت. ھەرچەندە ئەم گۆرانکاریە کەمتربوو لەوێ کە لایەنگران و دژەکانی جەنگ پێشبینیان دەکرد. بەپێی ھەلسەنگاندنێکی دەسائە دەرکەوتوو کە لەجەنگدا پشتمگیری لەپۆلی ولاتە یەکترووکانی ئەمەریکا کراو لەبەرگریکردن لەولاتە عەرەبیەکانی کەنداو و دیدگا جیاوازیەکانی پەرەندەیی و ھەروەھا لیکدانەوێ ناوچەیشی گۆریو. ئەم گۆرانکاریانە ھیچ یەکتێک لەپیشبینیەکان پشتمگیری لەو ناگەن کە پۆژناو و ئەمەریکا بەناوی پارێزگاری ناشتی سەرنوونی پۆیمە عافکارەکانیتر بکات، لەکاتییکدا سەدام حسین ھیشتا لەدەسەلاتدایە ھەرچەندە گەمارۆش دراو. (تا نویسنی ئەم بایە جەنگی نازادی عێراق و پوخانی سەدام حسین دەستپێنەکردوو - وەرگێڕ)

لەدیدیی ئەمەریکا و پۆژناوایە جەنگی کویت، جەنگی بەرگریکردن و دلنایی دەستکەوتنی نەوت بوو. سەرچاوەکانی ووزە ھیشتا وەک بەرژووەندی ستراتییجی و ژیانی بۆ جیھانی ولاتانی پیشەسازی ماوہتەرە و لەماوہی دەسالی رابردوودا (واتە دەسالی پێش ۲۰۰۲) ھیچ شتیکیتر نەیتوانیوێ گرنگی

تهواوی نهوتی کهنداو بۆ ولاته یه کگرتووه کانی نه ممریکا و پژژناوا و یابان بخته مهترسیهوه. دواي نه مانی عیراق له بازاری نهوتی جیهانیدا گرنگی نهوتی ولاتانی نهندامی نهجمه منی هاریکاری کهنداوی له جازان زیاتر بووه، هرچهنده نه مباری گهره و فراوان له کۆماره کانی ناسیای ناوهراست و قهوقاز دۆزراوه تهوه، بهلام له نایندهیه کی نزدیکدا نهوتی نه م ناوچانه ناتوانیت به بری زۆر بیتنه ناو بازاری جیهانهوه. بۆیه نه م واقعیه ته ناتوانین نادیده بگرین که بوونی یه دهگی دلتیایی و نه مباری گهره نهوت وگازی کهنداو و توانای زیادکردنی بهرهممی ناوچه که، نهو تایبه ته مندییه هییه که له کاتی ههر پروداوتیکدا (وهک نهوهی داگیرکردنی کویت) به خیرایی دهتوانن بهرهم زیاد بکهن و قهیرانه که چاره سر بکهن.

رویه کیتری ناسیای کهنداو لاوازی ولاتانی نهندامی نهجمه منی هاریکاری کهنداوه. له گهل نهوهی که پیش داگیرکردنی کویت نه م ولاتانه پارهییه کی زۆریان بۆ کرینی چه کی پیشکه وتوو خمر جکردوو، بهلام هیچ یه که له م شمش ولاتهی نهجمه منی هاریکاری جگه له سه لته نهی عومان هیزی وشکانی نهوتزی نییه که بتوانیت عیراق دوو دل بکات لهوهی که هیزه کهی سهرکه وتوو ده بیت یان نا.

به درتوایی جهنگ، سهرکرده کانی ولاته عهره بیه کانی کهنداو له گهل دانپیانان به بیتاگیان، له دامه زرانندی هیزیکی سهر بازی بهرگری، به لیتیاندا که ههنگاوی پتویست بۆ قهره بوو کردنهوهی نه هه م بدهن. بهلام و اچاوه روان ده کریت نهو قسانه له لایه ن بالی نهیاره وه بوویت که نا پارزیبووه له بوونی هیزه کانی نه م مریکا له ولاتانی ناوچه که و ناوی کهنداو، هرچهنده ولاتانی نهندامی نهجمه منی هاریکاری کهنداو بهر پارهییه کی زۆریان بۆ کرینی چه کی پیشکه وتوو ناسمانی، ده ریایی و زه مینی خمر جکردوو، بهلام جگه له ههنگاوه که مه کانی کویت، کۆششی زۆر بۆ دامه زرانندی هیزیکی به توانا نهراوه. هۆکاری سهره کی نه مه ده گهریتمه وه بۆ نهو بهر کردنه وه یی که دامه زرانندی سوپای به هیز و جیگیر نه گهری دروستبوونی کوده تایی زۆری لیده کریت.

له دیدی نه م مریکاوه، بۆ بهرگریکردن له م ناوچانه هه میشه گرفت هییه. مێرنشیه نه بهر که کانی کهنداو وهک کویت، به حرین، قهتمر و نیما ره تی یه کگرتوو که خاوه نی قولایی ستراتیجی نین ههروهک نهوهی که له کویت روویدا نه م ولاتانه ده توانریت له ماوهی چهند کاتۆمیریکدا داگیر بکرین. عهرهستانی سهودیش که خاوه نی قولایی ستراتیجیه بهلام سهرچاوهی گرنگه کانی نهوتی نه م ولاته نزیک به که ناره کانی کهنداوه، که هه میشه ده که ویتته بهر هیرشی ناسمانی و ده ریاییه وه. سوپایه کی به هیز ده توانیت هیرشی درۆمن دواخت بهلام ریتگرتن له داگیرکردنی بیره نهوته کان وهک کاریکی نهستم سهیره کریت.

به ییتی نهو به لگانه ی سهره وه و به تایبهت به به هانه ی نامانجی سیاسی له پهیوه ند به سوپای ریتکخراوی ولاتانی نهندامی نهجمه منی هاریکاری کهنداو زیاتر پشتیان به هیزی ناسمانی و ده ریایی خزیان

بهستوه، نامانجيان نهويه كه جهنگ بؤ نو لايه ړاكيشن، بهلام نهم ولاتانه پيش نهمى هم ههنگاوټك
بنين پش به ولاته يه كگرتوه كاني نه ميريكا ده بستان.

بوونی هیزه نه ميريكيه كان له كندا و پيش كوتايي دهيه (۱۹۸۰) زور كم بوو. نهم ولاته
لسالي (۱۹۴۹) دا تنيا هيزيكي بچوكي روزه لاتى ناوه راستى كه برى بوو له چمده كشتيهك لمبه حرين
جنگير كرابوو. شورشى نيسلامى نيران و هيرشى يه كيتى سؤقتى پيشوو بؤ سر نه افغانستان كه
همردو كيان لسالي (۱۹۷۹) پروياندا، بووه هؤى دروستبوونى فرماندهى ناوه ندى نه ميريكا، بهلام
بنكهى نهم فرماندهيه له فلوريدا بوو. له شهش ولاتى نندامى نه غومنهى هاريكاري كنداو تنيا عومان
نامادهى پيشاندا بېمستى ريكوتن بؤ ريكخست و راهيتانى هاروش له گمل هيزه كاني نه ميريكا دا.
همرچنده پميوه ندى و ريكخستنى فراوان له عمره بستانى سعودى لپريگاي هاريكاري فراوانى نيتوان
نه ميريكا و عمره بستانى سعودى بووه هؤى دامه زاندى هيزيكي ناسمانى شانشينى سعودى، بهلام
به شيوه فمرى هيچ ريكوتنيك له نيتوان نهم دوو لايه نهدا واژونه كرا.

جنگير بوونى بمر فراوانى نه ميريكيه كان له ماوهى نؤيراسيونى گمرده لولو بيا باندا. وهك خالى
گرنگ بؤ ناماده بوونى نه ميريكيه كان ده ژميردرت. كاتيك جهنگ كوتاييهات به شتيكى گمورهى هيزه
وشكانيه كان ناوچه كميان جيتيشت، ولاتانى نندامى نه غومنهى هاريكاري كنداو ريكوتن نامهى تازه بان
له گمل نه ميريكا واژو كړد به مبهستى دهسكوتنى پتيگى سربازى ههنگاوياندا، هه موو نو ولاتانه جگه
له عمره بستانى سعودى ريكوتنى هاريكاري بمر گريان له گمل نه ميريكا دا واژو كړد.

له كاتى جمنگوه تا نه مړو، نه ميريكا بوونى دريايى هه سپي كراو و بمرده وامى له كنداو و له نزيك
نهم ناوچه پراستوه كه نهم هيزه دريايه فرؤكه جهنگى پيشكوتوشى تيدايه. شكستى عيراق
به هؤى هيرشى هه مه لايه نموه بؤ سر باره گاكاني له ناو خؤى عيراقدا، له لايه نهم هيزانه وه پياده ده كران.
هيزى ناسمانى نه ميريكا له بنكهى ناسمانى ناو عمره بستانى سعودى و كوت چاودتري بمرده وامى
ناوچهى دؤه فرينى باشوورى عيراق ده كات.

همرچنده ژماره كسانى دريايى و زه مينى نه ميريكا له ناوچه كه بؤ فير كړد و راهيتانى هيزه
ناو خؤيه كان و ههنگاوى لوجستى له شونى پتريستدا زور نييه، بهلام نه غامدانى راهيتانى (قرينات)
هاوېش له گمل هيزه كاني ولاتانى نندامى نه غومنهى هاريكاري كنداو له نا مانجانويه كه يه كه كاني
هيزى دريايى نه ميريكا به شيوه خولى بمرده وام و دوو باره مانؤر له ناوچه كه نه غامى ده دات.

هه‌ڕه‌شه‌ی ئاسایشی عێراق له‌دیدی ئه‌مه‌ریکاوه:

هه‌رچه‌نده‌ گوزارشتی ئه‌مه‌ریکا بۆ هه‌ر هه‌شه‌ له‌سه‌ر كه‌نداو هه‌میشه‌ یه‌كسان نییه‌ له‌گه‌ڵ گوزارشتی هه‌موو وڵاتانی ئه‌ندامی نه‌خۆمه‌نی هاریكاری كه‌نداو. به‌لام به‌روونی دیاره‌ كه‌ وڵاتانی ئه‌ندامی نه‌خۆمه‌نی هاریكاری كه‌نداو به‌تایبه‌تیش كۆیت و عه‌ره‌به‌ستانی سه‌ودی بۆ به‌رگریكردن له‌به‌رامبه‌ر هه‌ر هه‌ر هه‌شه‌ و هێرشێك به‌تایبه‌ت نه‌گه‌ر له‌عێراقه‌وه‌ بێت هاوكاری نزیکی یه‌كترن.

هه‌ر هه‌شه‌ی راسته‌قینه‌ی له‌لای عێراقه‌وه‌ به‌ نه‌ندازه‌ی پێویست ناشكراوه‌. داگیرکردنی كۆیت له‌لایه‌ن سه‌دام حسینه‌وه‌ كه‌ وه‌ك هه‌ولێ وڵاتیکی عه‌ره‌بی بۆ یه‌كگرتن له‌گه‌ڵ وڵاتیکیتری عه‌ره‌بی پیشاندرا، نه‌وه‌نده‌ ناچاوه‌ڕوانكراو بوو كه‌ وڵاته‌ عه‌ره‌بییه‌كانی ناوچه‌كه‌ بیران بۆ كارێت ده‌ڕۆشت. به‌تایبه‌ت مانقۆری هه‌ر هه‌شه‌ نامێژی سالی (١٩٩٤)ی هێزه‌كانی عێراق نهم گومانیه‌ی زیادكرد. هه‌رچه‌ند سوپای عێراق له‌ماوه‌ی ئۆپه‌راسیۆنی گه‌رده‌لوولی بیابان گورزی قورسی به‌ركه‌وتبوو و مه‌عنه‌ویه‌تی هێزه‌كانی عێراق بۆ ئۆپه‌راسیۆنێت له‌بارودۆخێکی نوێستراودا بوو. سه‌ره‌ڕای نه‌وه‌ به‌هۆی نیگه‌رانی سه‌ره‌له‌دانی كوده‌تاوه‌ زۆر له‌نه‌فسه‌رانی سوپا پاكسازی كرابوون و هێزی ئاسمانی عێراقیش زۆر لاواز بوو، به‌شێك له‌فۆكه‌كانی له‌كاتی جه‌نگدا په‌وانه‌ی نێزان كرابوون و به‌شێكیشی به‌هۆی نه‌بوونی پارچه‌ی یه‌ده‌گ له‌كار كه‌وتبوون. سه‌پاندنی ناوچه‌ی ده‌رفین له‌باكور و باشووری عێراق له‌پرووی پراكتیکیه‌وه‌ نهم هێزه‌ی قه‌ڵب كرده‌بوو. له‌به‌ر نه‌وه‌ ئه‌مه‌ریكا به‌شێوه‌یه‌كی به‌رجاوه‌ هه‌ر هه‌شه‌ی ئاسایشی عێراقی بۆ سه‌ر وڵاتانی ئه‌ندامی نه‌خۆمه‌نی هاریكاری كه‌نداو كه‌مه‌كردبووه‌وه‌.

له‌گه‌ڵ نه‌وه‌ی نه‌گه‌ری به‌كارهێنانی توانای سه‌ربازی له‌لایه‌ن عێراقه‌وه‌ زۆر دووره‌، به‌لام له‌پرووی كرده‌ریه‌وه‌ وڵاتانی ناوچه‌كه‌ و به‌تایبه‌ت دراوسێ عه‌ره‌بییه‌كانی نهم وڵاته‌ نیگه‌رانی خۆیان هه‌یه‌. نهم نیگه‌رانیانه‌ زۆرتر له‌و لایه‌نه‌وه‌یه‌ كه‌ له‌ناستی نێوه‌ه‌ولته‌ی و ناوچه‌یی په‌یوه‌ست به‌هه‌لگرتنی گه‌مارۆی نابووری بۆچوونی جیاوازه‌ هه‌یه‌، كه‌ فشاری زۆری وڵاتانی دژ به‌گه‌مارۆ ده‌توانیت به‌هه‌لگرتنی گه‌مارۆ نهم نیگه‌رانیانه‌ بۆ هه‌ر هه‌شه‌ی دووباره‌ی عێراق بۆ نهم وڵاتانه‌ دروستبكاته‌وه‌.

هه‌ر هه‌شه‌ی ئاسایشی ئێران له‌دیدی ئه‌مه‌ریكاوه:

له‌دیدی ئه‌مه‌ریكاوه‌، نێزان دواي كۆتاییه‌اتنی جه‌نگ له‌گه‌ڵ عێراق به‌رده‌وامه‌ له‌سه‌ر به‌هێزکردنی هێزه‌ سه‌ربازییه‌كانی خۆی و چه‌كی جۆراوجۆری له‌وڵاتانی وه‌ك ڕووسیا، كۆریای باكور و چین ده‌سكه‌وتوو و ئارازیه‌ له‌بوونی هێزه‌كانی ئه‌مه‌ریكا له‌كه‌نداو، هه‌رچه‌نده‌ ئێران نینكاری ده‌كات به‌لام ئه‌مه‌ریكا له‌وباوه‌ په‌دايه‌ نهم وڵاته‌ به‌شێوه‌ی نه‌یتنی له‌گه‌ران و دروستکردنی چه‌كی نه‌تۆمیدایه‌.

نەمەریکیەکان لەویاوەرەدان، لەنێستادا نەگەری ھێرشێ نێران بۆ سەر وڵاتانی دراوسێ دوورە. بەھۆی ئەوەی ھەروەک عێراق لەگۆشەگیری نێودەوڵەتیدا و ھێزی سەربازی نێرانیشت لەپرووی توانای لۆجستی سەربازیمووە خواوەنی کەلویەلی کۆنی نەمەریکا و نەوروپایە لەم ڕووەوە کێشەیی ھەیە. لەسەرەتای دەیم (١٩٩٠) دا بەکڕینی ژێردەریایی و ژمارەیهك فۆك لەوانە (میک، ٢٩) لەپروسیا، نەم ھەنگاوە وەك بەشتیک لەھەولێ نێران بۆ ھەلکشانێ تواناکانی و کۆنترۆڵکردنی کەنداو سەیردەکرا، بەلام دوایی نەمەریکا سەبارەت بەمە بەدیدیکێ تازە سەیریکرد، بەوجۆرە نەمەریکا ھەمیشە سەبارەت بە ھەرەشەیی نێران و کڕینی چەك بەتایبەت تەیاربوون بەچەکی نەتۆمی و مووشەکی کیشوەرێ مەترسیەکانی پلاووەکردووە.

نەمەریکا لەویاوەرەداپە نێران ھێزیکێ لەکەناری گەروی ھورمز جێگیر کردووە و جارچارێک مووشەکی زەمین بەزەمین و زەمین بەناسمان بە درێزایی گەروی ھورمز و دورگەکان لەوانە دورگەیی نەبو موسا لەحالتی ئامادەباشیدا دادەنێت، کە لەپراستیدا بەھەرەشەیی بۆسەر ئاسایشی کەنداو دادەنا، بەلام جێگیرکردنی مووشەکی زەمین بەناسمان لەبەرامبەر داوای نێماراتی عەرەبی یە کەگرتووە سەبارەت سێ دورگە (تنبی گەورە و تنبی بچوک و نەبوسا) وەك چالاکی بەرگری ھەلیدەسەنگینیت.

لەبەرنەوہ وڵاتە یە کەگرتووەکانی نەمەریکا یە کێک لەبەلگەکانی بوونی خۆی لەکەنداو بۆ نەھێشتنی ھەرەشەکانی نێران دەگێڕێتەوہ، بوونی نەمەریکا وای کردووە نێران لەھەر جۆرە ھەنگاویکی لەوجۆرە رابگرێت.

ئاسایشی کەنداو لەدیدێ عێراقەوہ:

لەدیدێ عێراقەوہ ئاسایش لەچوارچێوەی ڕژیمی فەرمانرەوا کە بۆی دارشتووە پێناسەیی دەکات. عێراق ھێرش بۆ سەر نێران و کۆیت بەدژ و پێچەوانەیی ئاسایشی کەنداو نازانیت و بەلکو وەك ئاسایشی عێراق و ناوچەکە سەیری دەکات. نەم وڵاتە لەویاوەرەداپە کە بەھۆی کەمی کەناروہەکانی لەکەنداو و بوونی کێشەیی جیۆپۆلەتیکیی ھیچ ڕینگچارەییکی نییە جگە لەکردنەوہی بواری ژیاڵەوہی عێراق و نەم ھەنگاوەش بەبەشتیک لەپاراستنی ئاسایشی کەنداو سەیردەکات. ھەرچەندە سەبارەت بە ھێرش بۆسەر نێران بانگەشەیی دەسەڵتدارانی عێراق ئەوہبوو سەرەرای ئاسایشی عێراق ئاسایشی وڵاتانی عەرەبیش لەبەرچاو گیراوە. لەم بوارەدا سەدام حسین لەوتاریکییدا ووتی عێراق بەردی بناغەیی ئاسایش و ئۆقرە و ئارامی ناوچەکە بوو و دەبێت. عێراق پێش ھەر وڵاتیکێت لەناوچەکە بۆ پاراستنی ئاسایش و ئارامی ناوچەکە کاریکردووە. سەدام حسین لەویاوەرەداپە کە لەجەنگی عێراق نێراندا، وڵاتانی عەرەبی کەنداو سوودمەندبوون بەبێ ئەوہ بەھای گیانی ئەو بیارێزن. سەدام حسین لەوتاریکییدا (لەمارسی ١٩٩١) ووتی لەپروودای ئابی سالی (١٩٩٠) کاتێک عێراق ھێرشیکردە سەر کۆیت لەبەنەرەتدا ھەنگاویو بۆ

تېروانینی نیران سه بارهت به ناسایشی کەنداو به شیوهی گشتی، لە دەسه‌لەداریتی ولاتانی ناوچه‌که لەسەر کەنداو بەبێ دەستتێوەردانی هێزی بێگانه دروست دەبێت. نیران دەستتێوەردانی رۆژنەوا بەسەرکێترین هەره‌شه‌ بۆ سەر کەنداو دادەنێت. لە دیدی نیرانمۆه، تەنیا شتێوازێکی بنه‌ره‌تی و دنیایی به‌خش که لەسەر بنه‌مای لێک تێگەشتنی هاریه‌ش و هاوکاری هەموو ولاتانی ناوچه‌ی کەنداو دامەزرابێت دەتوانێت مسۆگەری داڕێژکردنی ناسایش بێت لە ناوچه‌که و نەم شتێوازی هاریکاریه‌ش لە چوارچێوه‌ی نابووریه‌کی هاوبه‌یه‌وستدا دەبێت و به‌ باشترین پاراستنی ناسایشی هاوبه‌شی ولاتانی ناوچه‌کی دادەنێت. به‌بۆچوونی نیران هەر جۆره‌ رێکخستن و تەرتیباتێک له‌کەنداو‌دا که به‌کێک یان چەند ولاتێکی ناوچه‌که نه‌گرتهمۆه و به‌رینه‌لاه، نەک تەنیا ناتەماوه‌، به‌لکو ولاتی کەنارخاوه‌ی خۆی وەک سەرچاوه‌ی نانارامی دەرده‌که‌وێت.

ناسایشی کەنداو لە دیدی نیرانمۆه به‌ رێژبۆدانانی سهریه‌خۆیی سنووری ولاتانی ناوچه‌که دیاریده‌کری‌ت و گه‌وره‌ترین کۆسپی به‌رده‌می له‌ناوچه‌که هه‌ستی فراوانخوای هه‌ندیک له‌ولاتانی ناوچه‌که‌یه. نیران له‌گەڵ هه‌چ به‌کێک له‌ولاته‌ دراوسێکانی داوای زه‌وی ناکات و هه‌ولده‌دات هێزی بێگانه ده‌ستنه‌خه‌نه کاروباری ناوچه‌که‌وه. هەرچه‌نده‌ نەم بۆچوونه‌ له‌لایه‌ن رۆژنارواوه‌ جێگای قبول نییه‌.

ناسایشی کەنداو له‌ دیدی نه‌ نهمۆه‌نی هاریکاری کەنداو‌مۆه:

رێکخراوی نه‌نهمۆه‌نی هاریکاری کەنداو که له‌سەرته‌ی جه‌نگی عێراق نیراندا، به‌مه‌به‌ستی پاراستنی ناسایشی ولاتانی ناوچه‌که پێکهێنرا، ناکارایی و بیتوانایی خۆی له‌کاتی هێرش عێراق بۆ سەر کویت پێشاند، له‌م روه‌وه‌ بوو که له‌دوای شکستی عێراقمۆه، پرۆژه‌ی ناسایشی بۆ پێکهێنانی به‌کێته‌کی سه‌ربازی له‌نێوان شه‌ش ولاتی که‌ناری باشووری کەنداو‌ی فارسی و میسر و سووریا خرایه‌مروو و له‌دوای نه‌مه‌ش قسه‌ له‌سەر پرۆژه‌یه‌تر که له‌سەر بنه‌مای هاریه‌ش و هاوکاری ناراسته‌وخۆی ولاتانی نه‌مه‌ریکا و به‌ریتانیا و فەرهنسا کرا. له‌م قۆناغه‌دا پێشڕه‌کی ولاتانی ناویراو بۆ فرۆشتنی چه‌ک به‌ولاتانی کەنداو ده‌ستپێک‌کرد و له‌مبارهمۆه‌ رێکه‌وتنی دوولایه‌نه‌ی نێوان کویت و به‌ریتانیا و فەرهنسا و دواتر له‌نێوان قه‌تەر و به‌هرین و به‌ریتانیا و آوژکرا. نەم رێکه‌وتنه‌ له‌ دیدی نەم ولاتانمۆه به‌هۆی نەم نیگه‌رانیانه‌ی خواوه‌وه‌ واژۆکرا:

- ١) هه‌ستکردن به‌نانارامی و ناسایش له‌دوای هێرش عێراق بۆ سەر کویت.
  - ٢) لاوازی پێکهاته‌ی سیاسی ناوخۆیی و نیگه‌رانی له‌سەر هه‌ڵدانی شوێش دژی رۆژمه‌کانیان.
  - ٣) هه‌ستکردن به‌نیگه‌رانی له‌نیران له‌رووی فراوانبوونی خواستی هێزه‌ ئوسولیه‌کانمۆه.
- رێژه‌ی نیگه‌رانیه‌کانی ولاتانی کەنداو له‌سەر هه‌ره‌شه‌ی ناسایشیان جیاوازه‌. زاوه‌ی ناسایش له‌ دیدی کویتمۆه و اتا پاراستن و مانه‌وه‌ی ده‌سه‌لاته‌ به‌هەر رێگایه‌ک و په‌نابردن بۆ هه‌ر کارێک بێت. کویت

هه‌موو تواناکانی ده‌خاته‌کار تا ناسایشی خۆی له‌چوارچێوه‌یه‌کی تایبەت که خۆی پێناسەی کردووه دابینبکات.

له‌ناو هه‌موو ولاتانی نهدامی نه‌غوممینی هاریکاری که‌ندار کویت له‌هه‌موویان زه‌هرمه‌ندتره و زیاتر له‌هه‌موویان بۆ پاراستنی ناسایشی خۆی بیشت به‌رۆژناوا ده‌به‌ستیت. عێراق به‌ فهرمی داوای خۆی له‌سهر کویت نه‌کێشاوه‌ته‌وه و نه‌و سنوره‌ تازه‌یه‌ی که له‌لایهن کۆمیسێۆنێکی دیاریکردنی سنوری عێراق – کویت له‌لایهن پێنک‌خراوی نه‌ته‌وه‌یه‌ ک‌گرتوه‌کانه‌وه‌ دیاریکراوه‌ قبولنه‌کردووه. کاتی‌ک نه‌م کۆمیسێۆنه‌ نه‌خامی کاره‌کانی خۆی له‌ (مایسی ۱۹۹۲) پێشکه‌شکرد هه‌تا هێزه‌ ئۆپۆزسیۆنه‌کانی عێراق‌یش خۆش‌حال نه‌بوون پێی و داوایان له‌پێنک‌خراوی نه‌ته‌وه‌یه‌ ک‌گرتوه‌کان بۆ دیاریکردنی سنورکرد، دانوسان له‌گه‌ڵ حکومه‌تی خه‌لکی عێراق له‌به‌غدا بکه‌ن. له‌و جێگایه‌ی که زه‌هری سروشتی له‌ناوچه‌ی که‌نداو زۆره‌، بۆیه کویت به‌هۆی شوێنی جوگرافی و جیۆپۆله‌تیکی له‌بارودۆختیکی مه‌ترسیداردايه. نه‌و ولاته‌ که‌ که‌وتۆته‌ نێوان عێراق و عه‌ره‌به‌ستانی سه‌عودیوه‌ و پووبه‌ره‌که‌ی (۱۷۰۰کم^۲) که (۱۱۳) میلی ده‌ریایی که‌ناری هه‌یه‌، هه‌ر هه‌ره‌شمه‌یه‌ک نه‌گه‌ر له‌لایهن عێراقه‌وه‌ بک‌رتمه‌ری، کویت له‌ناوچه‌ بۆ لای عه‌ره‌به‌ستانی سه‌عودی و له‌ده‌ره‌وه‌ بۆ ولاته‌یه‌ ک‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا پالێتیه‌ده‌نیت. له‌به‌رئه‌وه‌ له‌ره‌هه‌ندی فراوانتردا ناسایش بۆ کویت واته‌ گه‌ڕانه‌وه‌ی بوون و درێژه‌دان به‌ ژبانی نه‌م ولاته‌ له‌پێی پمیه‌ستبوون به‌پاریزگاری نه‌مه‌ریکاوه‌، نه‌م خاله‌ واده‌کات که‌ دیدگای ناسایشی عه‌ره‌به‌ستانی سه‌عودی و کویت به‌یه‌که‌وه‌ پمیه‌ستن.

له‌ره‌هه‌ندیکی ته‌سک‌تردا، ناسایش له‌دیدي کویته‌وه‌ په‌نا‌بردنه‌ بۆ هه‌رکارێک بۆ پاراستن و به‌رده‌وامی ناسایش ولات و خانه‌واده‌ی ئال صباح. بۆ جێبه‌جێکردنی نه‌م ناما‌خه‌، له‌پێگای ده‌رامه‌ت و توانای دارایی و پمیه‌هه‌ندی سیاسی به‌تایبه‌ت که‌ له‌ده‌ره‌وه‌ی ناوچه‌که‌ هه‌یه‌تی هه‌ولده‌دات به‌رگری له‌ناسایش خۆی له‌چوارچێوه‌ی نه‌و پێناسه‌یه‌ی که‌ بۆ ناسایش که‌نداو هه‌یه‌تی بکات.

عه‌ره‌به‌ستانی سه‌عودیش هه‌مان دیدي ناسایشی کویتی هه‌یه‌ له‌گه‌ڵ نه‌و جیاوازیه‌ی که‌ نه‌م ولاته‌ هه‌یه‌تی له‌خاونداری نه‌مباری گه‌وره‌ی نه‌وت و فراوانی پووبه‌ر که‌ ده‌گاته‌ (۲,۲۴۰,۰۰۰کم^۲) که‌ناریک به‌درێژایی (۳۰۰) میلی ده‌ریایی و پێگه‌ی ستراتیجی له‌بار، نه‌م ولاته‌ به‌پایه‌ یان ستونه‌ گ‌رنه‌گه‌کانی به‌رژه‌وه‌ندی نه‌مه‌ریکا ده‌ژمێردریت له‌ناوچه‌که‌دا. بۆیه نه‌م ولاته‌ له‌گه‌ڵ هه‌بوونی ده‌رامه‌تی باش و پمیه‌هه‌ندی سیاسی تایبەت له‌گه‌ڵ ولاتانی پ‌ژ‌ژ‌ناوا له‌پ‌رووی نارامی و پاراستنی ناسایشی خۆیه‌وه‌ سوودمه‌نده‌.

مەسەلە ناوخۆییەکان و ئەو ھەرەشە ئەمیانەیی لێوەی سەرچاوە دەگرت:

کێشە ناوخۆییەکانی ھەندێک لە ولاتانی کەنداو نێگەرانی ناسایشی بۆ ئەوان دروست کردووە. دواي سەرکەوتنی ھاوێیانان بە سەر عێراقدا، ناکۆکیە ناوخۆییەکان لە عەرەبستانی سعودی پەرەي سەند و سەرھەرای پلانەکانیان کە بە شێوەی ناشرکرا ھەنگاوی پراکتیکیان بۆ جێبەجێکردننا. ناپەرەزاییەکان زیاتر پەيوەندەي ھەبوو بە ھاوێستانی عەرەبستانی سعودیووە لە گەڵ ھێزە بێگانەکان بەتایبەت ولاتە يە کەگرتووەکانی ئەمەریکا و ناماژە بۆ بەرپرسیانی سیستەمی بەرپەرەبەردنی عەرەبستانی سعودی دەگرت. لە (تشرینی دووھەمی ١٩٩٥) لەریاز تەقینەووە ئەنجامدرا و پاشان بنگەي ھێزەکانی ئەمەریکا لە زەھران کەوتە بەرھێرش کە ژمارەيەکی کۆژراو و برینداری لێکەوتەووە. بەھۆی ھەستاری و ناپەرەزایی زۆر لەبەر ھەمەي یوونی ھێزەکانی ئەمەریکا لەم ولاتە، ھاوکاری نێوان ئەم دوو ولاتە بەی پراگماندن و گشتاندن ئەنجام دەدرێت. ھەتا دواي تەقینەووەکەي زەھران ھەولندراوە کە ھێزەکانی ئەمەریکا کەمتر لەبەرچاوی خەلکی ب و بنگەکانیان بۆ ناوچە دوردەستەکان بگۆڕێننەووە. لە ھەمانکاتەدا دەسەلاتداران لە عەرەبستانی سعودی بۆ کەمکردنەووەي بەرھەتسکاران و گروپی ئۆپۆزیسیۆن بڵاویان کردەووە کە خەلکانی ئەدەرەووەي خانەوادەي دەسەلات لە کاروباری سیاسی و بێراردان دا بە زۆرین و لەم بوارەدا لە ھەموو مەنی پراوێژکاری خەلکانی ئەدەرەووەي خانەوادەي دەسەلاتیان دا بە زۆراند. ھەرچەندە ناپەرەزاییەکان لەبەر ئەم ھۆیانەي پێشموە بە ناشرکرا ھەستایی دەگرت، بەلام ئەمە نیشانەي ئەو نێیە کە لە عەرەبستانی سعودی گۆڕانکاری خێرا و شۆڕش ڕوودەدات. بەھۆی ھەلومەرجی جەمعی و نەخۆشی شا فەھد، کاروباری ولات لە (ئاداری ١٩٩٦) سێرەدا بە شازادە عبداللە، گروپە نیسلامیەکان بەھۆی ناراستە و سەرنجی زۆرتری ئەم (شاعبداللە) بۆ دا بونەری و سونەتەکان، ناپەرەزایی خۆیان کەمکردەووە.

سەرھەرای عەرەبستانی سعودی، بۆ بێگوزاری و ناپەرەزایی زۆر و فراوان لە بەحرین لەلایەن شیعەکانەووە (کە زۆریەي دانیشتوانی ئەم ولاتە پێکدەھێتن) سەریبەلدا کە نێگەرانی لە سەر ناستی ولاتانی عافزکار لە ناوچە کە دروست کرد. ھەرچەندە ئەم ناپەرەزاییە لەلایەن حکومەتەووە سەرکوت کرا، بەلام چونکە بێمافی زۆرینەي خەلکی و بەتایبەت لە دەسەلاتی جێبەجێکردن و سیاسدا بەبایەتی سەرەکی ناپەرەزاییە کە دەژمێردرێت، بۆیە زەمینەي دروستبوونی گرژی لەناینەدا ھەر بەرپەرەيە.

گرنگی رۆژه لاتى ناوهراست له ماوهى جەنگى سارد و رۆلى له ديارىکردنى ستراتييجى

جيهانيدا:

له زۆر كۆنەوه تا نەمىرۆ، هه‌يزه جيهانىيه‌كان هه‌وليانداوه ده‌سه‌لاتيان به‌سەر ناوچه‌ى رۆژه‌لاتى ناوهراستدا هه‌ييت، چونكه ده‌سه‌لات به‌سەر نەم ناوچه‌يه وەك نيمتيازيكى ستراتييجى بۆيان ده‌ژميردریت، له‌بەرئەوه به‌هۆى ململانى نەم هه‌يزانه‌وه لايه‌نى نفوزى هەر لايه‌ك هه‌رچى زياتریت، نەم ناوچه‌يه ماوه‌ى ناجيتگيرى و نااارامى زياترى بيبوه. رۆژه‌لاتى ناوهراست هه‌ميشه بازارى سهره‌كى چه‌كى سهربازى جيهان بووه و نەم مەسەله‌يه سهره‌پاي نەوه‌ى كارىگه‌رى له‌سەر پەيوه‌ندى عه‌ره‌ب و ئيسراييل به‌جيه‌شتتوه، له‌سهريشيان كارىگه‌ر بووه. له‌راستيدا ناكۆكى عه‌ره‌ب و ئيسراييل فراوانتر بووه له‌شهرىكى هه‌رىمى و زه‌ه‌يزه‌كان هه‌ريه‌كه‌يان پاريزگارى له‌لايه‌نىكى به‌شهرهاتوو ده‌كەن.

له‌سايه‌ى جەنگى سارد و به‌پاريزگارى و لاتە يه‌كگرتوه‌كانى ئەمه‌ريكا، ئيسراييل توانى بازىدات به‌سەر جيه‌يه‌جىکردنى رېكه‌وتننامه‌كانى رېكه‌خراوى نەتوه يه‌كگرتوه‌كان كه خواستى كۆمە‌له‌ى گه‌لانه و له‌لايه‌كيتريشه‌وه تا ئەو جيه‌گايه‌ى كه مۆسكۆ به‌ پاريزه‌رى جيهانى عه‌ره‌بى ده‌ژميردریت، واشنگتون نا‌پازيبوو له‌هه‌ر جو‌ره رېكه‌وتن و لێك تێگه‌يشتنێك كه بېتته هۆى زيات كردنى نفوزى يه‌كيتى سۆفیت له‌ناوچه‌كه‌دا. هه‌رچه‌نده له‌گه‌ل كۆتاييهاتنى جەنگى سارد و چو‌نه‌ده‌ره‌وه‌ى يه‌كيتى سۆفیت له‌گۆره‌پانى سهره‌كى ململانى نۆده‌وله‌تى به‌تاييه‌ت له‌رۆژه‌لاتى ناوهراستدا، وابهرچاو ده‌كه‌ويت كه ئەمه‌ريكا مە‌به‌ستيه‌تى كيشه‌ى عه‌ره‌ب و ئيسراييل به‌ره‌و چاره‌سەر به‌ریت.

له‌ماوه‌ى پەنجایى راپردودا گرنگى رۆژه‌لاتى ناوهراست له‌ناستى ستراتييجى جيهانيدا جياواز بووه. يه‌كيتى سۆفیت به‌مەبه‌ستى نفوزى خۆى هه‌ولیداوه بئكه و باره‌گای گرنگ له‌ناوچه‌كه به‌ده‌ست به‌ئیت، به‌جۆرىك كه به‌توانیت به‌رژه‌وه‌نديه‌كانى خۆى وەك زه‌ه‌يزه‌ك مۆسكۆ بکات. بۆ ئەمه‌ريكاش به‌ده‌ستپێنانى دوو نامانجى سهره‌كى گرنگ بوو. يه‌كێكىان دا‌بين‌کردنى نەوتى پێ‌ويست بۆ پيشه‌سازيه‌كانى ئەمه‌ريكا و رۆژئاوا و رېگرتن له‌زه‌ه‌يزى به‌رامبه‌ر له‌ده‌سته‌كه‌وتنى نەم ده‌رامه‌ته و دووه‌میان به‌رگريکردن له‌ولاتى ئيسراييل وەك نيشتمانى جوله‌كه‌كان.

نەم دوو نامانجە‌ى و لاتە يه‌كگرتوه‌كانى ئەمه‌ريكا له‌ناو خۆيدا دژ به‌يه‌كه‌بون و هه‌ميشه به‌رپرسانى هه‌كۆمە‌ت ئەمه‌ريكا رۆبه‌رپووى نەم كيشه‌يه بو‌ونه‌ته‌وه. رۆژه‌لاتى ناوهراست بۆ ئەمه‌ريكا مايه‌ى سهریه‌شه‌ بووه و هه‌ريه‌كه له‌سەرۆك كۆماره‌كانى ئەمه‌ريكا سوودوهرگرتن له‌ره‌وشى تاييه‌ت هه‌وليانداوه سياسه‌تێكى هاوړێك بگرنه‌به‌ر، چونكه ئەمه‌ريكه‌كان هه‌م پێ‌ويستيان به‌نەوتى عه‌ره‌به و هه‌م پێ‌ويستيان به‌يارمه‌تى جوله‌كه به‌هه‌يزه‌كانى ناو ئەمه‌ريكايه له‌هه‌لبۆاردندا هه‌يه. به‌هه‌ندنه‌گرتنى هه‌ر يه‌كێكىان ده‌توانیت كيشه‌میان له‌سەر ناستى جيهان بۆ دروست بكات. هه‌رچه‌نده لادان به‌لاى ئيسراييلدا

هميشه زړتر بووه. له خواره وه ليكولینه وهی زیاتر لسمر گرنګی پږڅه لاتی ناوهر است شو سیاستانه ی گیراته بمر به تاییهت له لایمن نه ممریکا وه ده خهین پروو:

گرنګی پږڅه لاتی ناوهر است به لای زلهیزمګانه وه له دوی جهنګی دوومی جیهانی وه:

نه ممریکا بږ به ده ستهینانی نامانجه سیاسیه کانی خږی له ناوچه که و سودوهر گرتن له تواناکان، په نای بږ ستراتیجی جیاواز بر دووه. هه لېژاردنی ستراتیجیک یان کږمه له ستراتیجیک په یوه سته به بارودڅ و کشی ناوچه که وه. ستراتیجی هه لېژتردراو به سمرنجدان له پیویستی مانه وهی سیاستی نه ممریکا له ناوچه که له گڼ ولاتانی وابسته به وه وه و پرویو پروونه وه له گڼ شږشی نیسلامی و بلاو بوونه وهی نفوزی په کیتی سؤفیت له ناوچه که، پیکخراو و جیه جیکراوه. گرنګیدان و جه ختکردنمه لسمر په کیک یان چمند ستراتیجیکی هه لېژتردراویش په یوه سته به بارودڅی ناوچه که و جیهانه وه و کاتیک ستراتیجی سمریازی له وانیتر به باشتر ده زانریت. به دریزایی جهنګی سارد نیګرانی به سره کیه کانی ولاته په کگرتوه کانی نه ممریکا له ناوچه که، وه هر شوینیکتر جله وگرتنی په کیتی سؤفیت بووه، له راستیدا شاره زوو نه بوونی په کیتی سؤفیت له کشانه وهی هیزه کانی له نیران له سالی (۱۹۴۶) په کیک له لیانوه کانی ده سپینکردنی جهنګی سارد بوو. تاپیش سالی (۱۹۷۱) ناوچه ی کمنداو وه ک جیګای تیروانیسی پلاندانه رانی ستراتیجی ولاته په کگرتوه کانی نه ممریکا له پله ی دوومدا بو دوی نه ورویای پږڅه لاته. به لگی سره کی نه ویه که په که م: ناوچه که له گڼ نه وهی دراوسییه له گڼ په کیتی سؤفیت به لام وانا بیریت هیلی پی شوهی پرویو پروونه وهی کږمونیست بیټ، چونکه نفوزی نم نایدولږجیه ته به پیچه وانه وهی به شه کانی نه وروپا و پږڅه لاتی ناسیا له پږڅه لاتی ناوهر است وهر گرتن و قبولکردنی له لایمن خه لکه وه که متربوو. دووم ناماده یی به رفراوانی به ریتانیا له ناوچه که بوونی ولاته په کگرتوه کانی نه ممریکای سنوردارکردبوو، وه پیویستی ناماده یی ولاته په کگرتوه کانی نه ممریکا که مکردبووه، به ریتانیا و ولاته په کگرتوه کانی نه ممریکا خاوهی ژماره یه که له بمرږه ونندی هاویه ش بوون. له هه موویان گرنګتر پرویو پروونه وهی په کیتی سؤفیت و بهرگرتن له پږڅه کانی ناوچه که بږ به ده ستهینانی سامانی نه ته و میان (واته خږمالیکردنی نموت - وهر گیت). به پږڅه و به شیره ی گشتی تاکاتیک که نم بارودڅه دریزه ی هه بیټ جیګای په زامه نندی ولاته په کگرتوه کانی نه ممریکا بووه.

هملی سره کی، نفوزی ولاته په کگرتوه کانی نه ممریکا له عمره بستانی سعودی بوو. له سره تایی ده سپینکردنی جهنګی دوومی جیهانی ولاته په کگرتوه کانی نه ممریکا له ژتر فشاردا به ریتانیای والیکرد بیر نه و ته کانی کویت، به حرین، عیراق و عمره بستانی سعودی بسیریت به نه ممریکا. به دریزایی جهنګ نه ممریکا سودی له پیګه ی جهنګی خږی وهر گرت بږ دارشتنی ناماده یی ستراتیجی ماوه دریز له عمره بستانی سعودیه. پی شره ی بهرچاوی تر که ولاته په کگرتوه کانی نه ممریکا له سنوری به ریتانیا

کردی، دامەزراندنی کەشتیگەلیک بوو لەسالی (١٩٤٩)دا بەناوی (فەرماندەیی پۆڤه‌لاتی ناو‌پراست). ئەم گروپە کەشتیگەلیکی بچوکبوو لەبەحرین جینگیرکرا، کە دوو کەشتی جەنگی و تەجەیز و تەیارکردنی فەرماندەیی بوو بۆ ماوەی سی سالی نایندە پلانی بۆ داڕێژرابوو کە وەک غایندە ی گرنگی ھێزەکانی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەبەرامبەر یەکییتی سۆڤییت سەیردەکرێت. لەگەڵ ئەوەشدا ئەمەریکا لەجیاتی سوودوەرگرتن لەچەکی تەقلیدی لەبەرامبەر چالاکیەکانی یەکییتی سۆڤییت ھەولەکانی خۆی لەبەواری دیپلۆماسی خستۆتە کار لەوانە ڕیکەوتنی دوولایەنە و دامەزراندنی پەیمانی بەغدا، کە لەھەمەشە سەربازی ناوکی پارێزران.

نیگەرانی گشتی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەبەلابووینەوێ مەترسی کۆمۆنیستەو سەرچاوەدەگرت. کە تاییبەتە بەدوو نیگەرانی لەناوچە ی پۆڤه‌لاتی ناو‌پراست واتە پارێزگاریکردن لەنێسرائیل و پاراستنی بەرژووەندیە نەوتیەکان وەک لەپێشمەو ناماژە ی بۆکرا. بەکاربردنی نەوت لەجیھاندا بەشێوێ بەردەوام لەسالاتی پەنج و شەستەکاندا زیادیکرد لەگەڵ ئەوەی بەرھەمی نەوتی ناوخۆی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بەخێرا ی زیادیکرد. بەلام جیھانی پۆژناوا بەشێوێ پۆژناوە پتۆستی بۆ ھارودە ی نەوت زیادیکرد، کە بەشی زۆری لەپۆڤه‌لاتی ناو‌پراستەو دەھات، بەلام لەگەڵ ئەو پەچراندنە ی لەئەنجامی خەباتی ولاتانی بەرھەمەیی نەوت بەمەبەستی خۆمالیکردنی نەوت و بەرزکردنەوێ نرخەکە ی، تاپێش قەیرانی نەوتی (١٩٧٣-١٩٧٤). نیگەرانیەکانی پۆژناوا و ئەمەریکا ئەوەندە پوو لەمۆگەرکردنی نەوت نەبوو زیاتر پوو لەھاتنەناوہو و دەستیوێردانی یەکییتی سۆڤییت بوو بۆناو ولاتانی ناوچەکە.

لەکۆتایی سالاتی شەستدا بەھۆی زەرەر و زیانە مادی و مۆڤیەکانی جەنگی قێتنامەو کە بوو ھۆی گۆڕانیکی لەناوکارو لەسیاسەتی دەستیوێردانی ئەمەریکا، لەئەنجامدا کاتیکی بێریتانیا لەسالی (١٩٦٨) کشانەوێ ھێزەکانی لەپۆڤه‌لات سۆڤییس راگیاندا لەپوو ی سیاسی و داراییەو بۆ ئەمەریکا نەگوێجاو بوو کە بتوانیت جینگای راستەوخۆی ئەو بگریتمەو.

بۆ ڕیگرتن لەپروشاندنێ ئەو ناپروچوونە ی ئەمەریکا کە توشی پاشەکشێ و گۆشەگیری کردبوو، لەسالی (١٩٦٩) نیکسون تیۆریکی نۆڤی بۆ ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا راگیاندا کە پشت بەم سێ تەوہری خوارەو دەبەستیت:

یەکەم- ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا ھەموو پەیماننامەکانی پەویەند بەبەلێنەکانی خۆی چاودیری بکات.

دوهمه له کاتیکدا که هیزی نه تۆمی، نازادی حکومت هه هاوپه یانه کاغان یان شو حکومتانه ی که مانه وه یان بۆ ناسایشی نه مەریکا زۆر پتویست و ستراتیجیه، ده که ونه بمر هه ره شه، نیمه وه که نه مریکه پۆلایین له بمرامبیران ههنگاو ده نین.

سییهمه له کاتیکدا نه گمر هیش بکریته سمرنه مان به همر شیوهیه که، نیمه به پیتی شو په یانه ی بریار لیدراو یارمه تی نابووری و چه کیان پیشکهش ده کمین، به لام نیمه له نه ته وهیه که راسته وخۆ له بمرده م هه ره شه دان ده مانه ویت سمر به خۆی به ده ستبیتن هیزی مرۆی بۆ بهرگریکردن له خۆی بگریته نه ستۆ.

له دوا ی پتکه وتنی بهریتانیا بۆ کسانه وه ی و بلا بوونه وه ی تیره راسیۆنی که شتیگه لی ده ریایی سۆفیتی له نو قیانوسی هند ی و که نداوی فارسی وه که مۆدیلێک بۆ جیهه جیکردنی تیۆری نیکسون ده رکوت، بۆ جیهه جیکردنی نه م تیۆره ئیتران و عمرهستانی سعودی وه که دوو پایه ی سهره کی له بمرچا و گیران. نیکسون سیاسه تی خۆی له که نداو، له ژیرناوی (سیاسه تی دوو ستون Tow Pillars Policy) خسته بواری کاره وه.

جهنگی عمره ب نیسرائیل له سالێ (۱۹۷۳) دۆخیکی بۆ دووباره تیروانی نه وه ی له ستراتیجی ولاته یه که گرتوه کانی نه مەریکا هیتایه کایه وه. ده ولته عمره به یه نه وت بهر هه مه نه گان وه که ناره زایی داگیرکاری نیسرائیل، بهر هه می نه وتیان که مکرده وه و نرخه کهشیان بهر زکرده وه له دژی شو بهرگریه ره هایه ی هۆلندا و ولاته یه که گرتوه کانی نه مەریکا له نیسرائیل که مارۆیه کی ته وایان له سهردانان. ناپۆکیکیکی نابووری که له نه غجایی قهرانی نه وته ده روست بوو هه ره شه بوو بۆ سمر ناسایشی ولاته یه که گرتوه کانی نه مەریکا و پۆژناوا دوور له چه مکی سۆفیتی و سمر بازی و ههروه ها ناکارایی سیاسه تی ستراتیجی پۆژناوای پیشاندا له بمرامبیر نه م هه ره شاندا.

له نه غجامدا داڕێژه رانی سیاسه تی نه مەریکا به ناچار ی په یوه ندی راسته وخۆی له میتوان مسۆگهر کردنی نه وتی که نداو و چاره سهری کیشه ی عمره ب و نیسرائیلیان خسته بهرباس و لیکۆلینه وه. هه ره چنده نه بوونی هاونا ههنگی له ناو عمره به کاندایه وه ی نه وه ی نه م کاره زۆر به جدی وه رنه گیریت، به لام واقعی بوونی له لایه ن حکومتی کارتر و ریگانه وه پشتگیری لیکرا. له دوا ی نه مه وه ههنگاوه کانی عمرهستانی سعودی بۆ سوود وه رگرتن له سیاسه تی نه وت به مه بهستی فشاری سیاسی لایه نگری پۆنسی شای ئیتران له بهر زکرده وه ی نرخ ی نه وت به ناشکرا ناکارایی تیۆری نیکسونی پیشاندا، چونکه ههردو پایه ی سهره کی نه م تیۆره خۆیان ده یان توانی ناسایش نه مەریکا بجه نه بمر هه ره شه. سوود وه رگرتن له که مارۆی نه وت به مه بهستی سیاسی زهنگیتی مه ترسیداری بۆ نه مەریکا لیدا، چونکه جیهانی پیشمازی له که مارۆیه کی جدیتردا به جیهیشت، زۆر نزیکه مه ترسی ده ستیوه ردانی سمر بازی روویدات. له گه ل نه وه ی (شلزنیگر) وه زیری بهرگری نه مەریکا رایگه یاندا جۆره ده ستیوه ردانیککی سمر بازی له وانه یه روویدات، به لام زانیاریه هه والگری و لیکۆلینه وه کانی کۆنگرێسی نه مەریکا گه یشتنه شو نه غجایی که ولاته یه که گرتوه کانی

نعم دستوريكاري سمرۆكايه تيه فرمان ديدات كه يه كهي بچوكي پيادهي سمربازي پتيكبهيتريت له هيزي راهيتراو (تدريكراو) به جوولهي ستراتييجي سمر به خۆ له باره گاكاني ئوقيانوسه كان و بهي سنوردار كردني ويستى لوجستي و كهشتيگهلي دهريايي و هيزي تاكتيكي كه له رۆژهه لاتي ناوهراست و كهنداوي فارسي و كوربا و يان همر شويتنيكتير به كار بهيتريت پتيكبهيتريت.

له سه ره تاي (نازاري ١٩٧٨) كارتر رايگه ياند (وهزاره تي سمرگري له ژير فرماندهيي مندا له حاله تي پتيكه وتندا به و وه هيزي كاردانه وي خيرا ي ناسماني و زه مينى و دهريايي بۆ پاريزگار ي كردن له به رۆژه و نديه كاني نيتم له سمر تاسمري جيهاندا ده ميتنيته وه). چوار مانگ دواتر بلا و كراوه كان به رۆژه و ندي گوزارشتي به شتيكي ده ستوريكاري نهيتي سمرۆكايه تي كۆماري ناشكرا كرد، كه نعم هيزي كاردانه وي خترياه پتيكه اتوه له (١٠٠,٠٠٠) سمر باز كه خاوه ني دوو گروپي گواسته نوه و گوتزانه وي ناسماني و تيمي زه مينى / دهريايي له ژير پاريزگاري دوو تا چوار كه شتي فرۆكه هه لگر و زياتر له سى گروپي هيزي ناسماني كه تواناي (٢٠٠) فرۆكه ي سمر باز يان هه به.

هيزي هاوبه شي كاردانه وي ختيرا سمر نه بجام له (١ نازاري ١٩٨٠) به رۆژه و ندي بهر پرسياريتي تهواو بۆ پلاندانان و به روه رده ي هاوبه ش و راهيتان و خۆنامه ده كردن بۆ بلا و بونه وه له به ره كان و به كار هيتاني هيزي تا بهت بۆ روبه ربوونه وه نه گهري همر مه ترسيه ك بۆ سمر به رۆژه و ندي ژياني نه ميريكا، كه به مفرمي كاري خۆي نه بجام بدات، همر چه نده كار كردني جيهاني هيزي كاردانه وي خيرا ي دواتر سنوردار كرا له رۆژهه لاتي ناوهراستدا، به لآم بهر پرسياريتي ئوبه راسيوني سمربازي ولا ته يه كگرتوه كاني نه ميريكا له م ناوچه به له نه ستوي فرماندهيي نهو روپا و فرماندهيي باسفيكدا ما به وه.

پشتيواني لوجستي وهك به شتيك له چه مكي هيزي كاردانه وي خيرا بوو، كه ده زگاي سمرۆكايه تي كارتر به مه به ستى دانوسان و لايمنى رتيكه وتن له گه ل و لاتاني باشووري رۆژئاواي ناسيا بۆ سووده گرتن له بنكه و باره گاكاني له ناوچه كه دا داوايان ليت كردن. دانوسانه كان به نه ندازه ي فراوان به هۆي ئاره زونه بووني و لاتاني ناوچه كه بۆ روبه ربوونه وه ي ناشكرا خۆيان له چه مكي هيزي كاردانه وي خيرا بيتا گاكرد و ته نيا سن رتيكه وتننامه له گه ل عومان، كينيا و سۆمال بۆ به كار هيتاني بنكه و باره گاكانيان له كاتي پتيوستدا واژوكرا. به عۆزه ولا ته يه كگرتوه كاني نه ميريكا برى (١,٤) مليار دۆلاري له ماوه ي سالاني (١٩٨٠) بۆ باشكردني دامه زراوه كاني سه وزي و لاتاني ناسيا ي باشووري رۆژئاوا و رتيگاكاني به يه كه وه به ستنيان خه رجكرد و پرۆژه دامه زراوه كاني له ژير چاوديري نه ميريكا و عه ره بستانى سه ودي كه به خه رجى پاره ي عه ره بستانى سه ودي نه بجامدرا و به سه ودي نه ميريكا بوو.

لەمانگی (نازاری ۱۹۸۰) بنکەى فرماندەبەى ھىزى کاردانەوہى خىرا لەژىر فرماندەبەى نامادەباشى نەمەرىکا دامەزرا و لە(کانونى دووہمى ۱۹۸۳) ھىزى کاردانەوہى خىرا لەفرماندەبەى نامادەباشى جياکرايەوہ و گۆزا بۆ فرماندەبەى ناوہندى نەمەرىکا.

نۆپەرەسىوونى سەربازى فرماندەبەى ناوہندى:

لە(کانونى يەكەمى ۱۹۸۶) نەفسەرى بالائى فرماندەبەى ناوہندى سەبارەت بە مېژووى ھەنگاوہەکانى فرماندەبەى ناوہندى لەبەرامبەر قەيرانەكان نامازەى بۆ پېنج بابەت کردوہ:
(۱) ناردنى ستراىجى ناواکس بۆ ميسر لەسالى (۱۹۸۳) بۆ رېگرتن لەكوەتا دژى سۆدان كە لەلايەن لىبىاوہ پشتىوانى لىدەكرا.
(۲) کاردانەوہى ناواکس بۆ ولامدانەوہى بۆردومانەكانى وىستگەى رادىوئى سۆدان لەمانگى (نازاری ۱۹۸۴).

(۳) ھەلگرتنەوہى مین لەدەريائى سوردە لەسالى (۱۹۸۴).

(۴) گەپرانى (سەرنەكەوتوو) بەشوين ژىردەريائى ئىسرائىلى داكار كە لەسالى (۱۹۸۶)وہ تا نەمىژ ناديارە.

(۵) پارىزگارېكردن لەكەشتىە بازەرگانەكانى ولاتە يەكگرتوہەكانى نەمەرىكا لەناوى كەنداوا.

ھەر چەندە لەعەرەبستانى سعودىش لە(۱۹۸۰) ناواکس ھەبوو، بەلام بەھۆى كەمى ھىزى راھىتىراوہ و پشتگيرىنەکردنى كۆنگرېسى نەمەرىكا سوديان لىتوہرنەگىرا، بەلام لەژىر چاودىرى فرماندەبەى ناوہندىا بوون. ھەرەوہا كويت و عەرەبستانى سعودى سەبارەت بە راھىتانى ھاوبەشى ھىزى زەمىنى گفتوگۆيان نەبامدا.

ھەرەوہا ھەموو ھىزە چەكدارەكان، دەسەلاتى فرماندەبەى ناوہندى لەپروپووزىوونەوہى مەسەلە ستراىجىەكان بەشيوہى نۆرە لەمانۆزى سەربازىدا دەرئىنە ئەزمونەوہ. ئەم مانۆرپانە لەنەخشەكىشى و مەيدانەسازى كۆمپيوترىەوہ دەستپىدەكات و بە نۆپەرەسىوونىك كە ھەزاران سەرباز لەخۆدەگرىت كۆتايىدەيت. گەرەتەرىنى ئەو چالاكيانە مانۆزى ئەستىرەى درەوشاوہىە. يەكەمىن مانۆر لەميسر لە(تشرىنى دووہم ۱۹۸۰) جىبەجىكرا كە (۱۴۰۰) سەرباز بەشداری تىدەكرد. مانۆزى ئەستىرەى درەوشاوہ لە(۱۹۸۷)، (۲۷۷۰۰) سەربازى نەمەرىكاي و (۱۵۳۷۵) سەرباز لە ولاتى ميوان بەشداربوون و برىتېبوو لە مانۆزى ھىزى چەكدارى زەمىنى دوو ولات.

يەكەمىن كارى فرماندەبەى ناوہندى پارىزگارېكردن بوو لەكەشتىەكى نەوتبەرى كورتى كە نالائى نەمەرىكاي ھەلەكردبوو. لەدواى ئەوہوہ كرىست نەفسەرى بالائى فرماندەبەى ناوہندى، لەگوزارشتىكى خۆيدا لەسالى (۱۹۸۸) رايگەياند كە:

(سالی ۱۹۸۷ سالی کاملبوونی فرماندهی ناوهندی، نیمه هیزه‌کانی خۆمان بلاوکردۆتهوه. نیمه مانۆر نه‌نجام ده‌دهین. نیمه کارمانکرد، نیمه جه‌نگاین، له‌ماوه‌یه‌کی کورتی (۱۲) مانگیدا تیۆریکمان گۆری بۆ راستی، فرماندهی ناوهندی به‌شێوه‌ی پیشه‌نگی هیزه‌چه‌کداره‌کانی ولاته‌یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا ده‌رکه‌وت و له‌ناسیای باشووری رۆژناوا له‌ژێر یه‌که‌ فرمانده‌یدا بوو).

ستراتیجی ولاته‌یه‌که‌گرتوو‌مه‌ریکا له‌جه‌نگی عێراق ئێراندا:

نه‌مه‌ریکا هاوکات له‌گه‌ل گه‌شه‌کردنی فرمانده‌ی ناوه‌ندی هه‌ر له‌سه‌ره‌تاوه‌ هه‌ستیکرد بۆ پارێزگاری له‌به‌رژوه‌ه‌ندیه‌کانی له‌ناوچه‌که‌ ده‌بێت په‌یوه‌ندی نزیکتر له‌گه‌ل ولاتانی دۆست به‌پێی هاریکاری به‌رفراوانی سه‌ربازی جێگیر بکات (له‌وانه‌ راهێنان، دروستکردنی دامه‌زراوه‌کان، فرۆشتنی چه‌ک و ...هتد). دوا‌ی هه‌ترشی یه‌کی سۆڤیته‌ بۆ سه‌ر نه‌فغانستان له‌گه‌ل گومان و ناباوه‌ری په‌ها‌لای حکومه‌ته‌کانی ناوچه‌که‌، هه‌موو جه‌ختی نه‌مه‌ریکا له‌سه‌ر مه‌ترسی یه‌کی سۆڤیته‌ بوو له‌ناوچه‌که‌دا، به‌لام نا‌ئارامیه‌ ناوخیه‌کانی ولاته‌ نه‌وت به‌ره‌مه‌یه‌نه‌کان و نا‌کوکی ناوچه‌یی به‌تایه‌ت جه‌نگی عێراق ئێران به‌پێی نه‌و لیکۆلینه‌وانه‌ی کراوه‌، نه‌گه‌ری وه‌ستاندنێ نارده‌ده‌ره‌وه‌ی نه‌وتی زۆر زیادی‌کردوه‌.

نیگه‌رانی نه‌مه‌ریکا له‌م باره‌یه‌وه‌ که‌ یه‌کی سۆڤیته‌ مه‌به‌ستی بوو له‌هه‌لومه‌رجی نه‌و‌کاته‌ی جه‌نگدا، سو‌ود‌ه‌ر‌گر‌یت بۆ فراوانکردنی نفوزی خۆی له‌چارپێکه‌وتنێ‌کدا که‌ له‌ئ‌ه‌یلولی (۱۹۸۰) ئه‌نیوان وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی نه‌مه‌ریکا و گرومیکوی وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی یه‌کی سۆڤیته‌ به‌سترا، نه‌م به‌ریاره‌ که‌ هه‌ردوو ولات له‌به‌رامبه‌ر جه‌نگی عێراق ئێران بێ‌لایه‌ن بن ئارامیه‌کی په‌یدا‌کرد. له‌پراگه‌یان‌دانی هاو‌به‌ش‌دا نه‌م راستیه‌ ره‌نگه‌دا‌یه‌وه‌ که‌ نه‌ یه‌کی سۆڤیته‌ و نه‌ ولاته‌ یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا مافی نه‌وه‌یان نییه‌ یارمه‌تی پیشک‌ه‌ش به‌هیچ لایه‌نێکی شه‌ر‌که‌ر بکه‌ن، له‌پراستیش‌دا ناره‌زووده‌که‌ن له‌م هه‌نگاوه‌ خۆیان به‌پارێزن.

پروودانی جه‌نگ به‌و جۆره‌ له‌وانه‌بوو بێ‌ته‌ه‌زی تێ‌ک‌دان له‌دایه‌ن‌کردنی نه‌وت و بیانگێرتنه‌وه‌ بۆ فشاره‌ نابو‌ریه‌کانی سالانی (۱۹۷۰) و نیگه‌رانی جدی بۆ رۆژناوا دروستکات. له‌م پرووه‌ له‌ماوه‌ی سێ هه‌فته‌ دوا‌ی سه‌ره‌له‌دانی جه‌نگ نزیکه‌ی (۶۰) که‌شتی جه‌نگی رۆژناوا که‌ گروپی که‌شتیگه‌لی ناسمانی نه‌مه‌ریکا تێ‌دا‌بوو نێ‌ز‌د‌ر‌ان بۆ ناوچه‌که‌. له‌پراستیدا له‌گه‌ل نه‌وه‌ی به‌نده‌ری نه‌وتی عێراق له‌فاو و گه‌مارۆدانی که‌شتی ده‌ریایی بۆ قه‌ده‌غه‌کردن و نه‌گه‌یشتنی عێراق به‌ ناوه‌کانی که‌نداو له‌لایه‌ن ئێران‌ه‌وه‌، دایه‌ن‌کردنی نه‌وتی به‌شێوه‌ی گشتی خسته‌ژێر کاریگه‌ریه‌وه‌ و زۆربه‌ی که‌شتیه‌ ها‌ت‌و‌ه‌کان گه‌ران‌ه‌وه‌.

نیگه‌رانی جدی که‌ له‌سالی (۱۹۸۲) دووباره‌ ده‌رکه‌وته‌وه‌ کاتیک بوو که‌ ئێران دوا‌ی ده‌په‌راندنی عێراق له‌خا‌که‌ی خۆی و پیشه‌وه‌یکردنی بۆ ناو خا‌کی عێراق ده‌ست‌پێ‌کرد. نه‌م نیگه‌رانیه‌ که‌ ئێران ده‌توانیت عێراق بشکێنیت، نه‌مه‌ یه‌که‌م هه‌نگا‌بوو بۆ ئێران که‌ به‌توانیت شو‌رشی ئیسلامی بنێرتنه‌ده‌ره‌وه‌ و هه‌ردوو زه‌له‌زه‌که‌ی هاندا که‌ یارمه‌تیه‌کانیان بۆ عێراق زیاد بکه‌ن.

له گمڼ نېگه رانيه کانی نه مەريکا بۆ که مکردنه وهی نفوزی به کیتی سۆڤتیت له کهندا و ناسایشی بیره نهوته کان، ولاته یه کگرتووه کانی نه مەريکا ههولیده دا دهولته کانی کهندا به پاراستنی دیپلوماسی و دابنکردنی چکه دلتیا بکاتهوه. باشترین یارمهتیه که له ماوهی ههفتهی یه کهمی دواي هه لگيرسانی جهنگ نه غامدرا وهلامدانه وه بوو له سمر داوايه کی عمرهستانی سعودی بۆ پارێزگاریکردنی سهربازه نه مەريکیه کان. چوار فروندی ناواکس هاوړا به راداری زه مینی و هۆیه کانی پهیوه ندیکرن و (۴۰۰) کەسی نه مەريکی بۆ بهرته بردنی راسته وخۆ رهوانه کران. نهم بریاره خیرایه سهبارته به پیشینیزی فروشتنی (۵) فروهندي ناواکس به عمرهستانی سعودی به تپیمربوونی ریځگای پیچوپه نای کۆنگریتسا روبهروبووه وه و سمرنه غام به شپوهیه کی لیڤراو بریاری له سمر درا.

هاوکاری ناواکس لهو نېگه رانيه وه سمرچاوه یگرت، که نه گهر دهولته بجو که کانی کهندا و تووشی جهنگ بین، لهوانه بوو دابنکردنی نهوت دوچاری تیکچوون بیتته وه. به لام نهم مه سه لهیه به گشتی له مەرچاوه نه گیرا و یارمهتی کویت و عمرهستانی سعودی بۆ عیراق بیتلایه نی نهوان لکه دار دهکات. له گمڼ نه وهی یه کیتک له مەرجه کانی پارێزگاری ناواکس نه وه بوو که دهولته عمره بیه کانی کهندا ناییت ریځا بدن عیراق سوود له بنکه ناسمانیه کانی نهوان وهر بگرت. لایه نی کهم هه ندیک له موزانیاریه بهرخانه ی له لایه ن ناواکسه وه کۆکرا بووه به تپیمرین به سمر خاکی عیراقدا و بهر ه زامه ندی نه مەريکا دروست بووه، نهم مه سه لهیه له مانگی مایسی ۱۹۸۴ له لایه ن سه دام حسینوه پشتراست کرایه وه.

جهنگی کهشتیه نهوت بهرمان و ستراتیجی ولاته یه کگرتووه کانی نه مەريکا:

مه ترسی بۆ هاتووچۆی کهشتیه کان له کهندا و دووباره له کۆتایی سالی (۱۹۸۳) بهووه جیځای سمرنجی نیودهولته، به بیانوی نهوهی که نیران همره شهیکرد نه گهر عیراق فرۆکه نوپه فهره نسیه کان به ناوی (سوپر ناتندارد Super Etendard) به کار بهیتیت بۆ لێدانی کهشتی و دامه زراوه نهوتیه کانی نیران، نهوا پینده گریت له ناردنه دهره وهی نهوت له ریځای کهندا. نهم همره شهیه له لایه ن پۆژئاواوه زۆر به جدی وهر گیرا چونکه نیران تهواو وابهسته بوو به ناردنه دهره وهی نهوت له ریځای گهروی هورمز و ناوچه کهوه که نه گهر نهو دهرگایه داخست خوشتی ناتوانیت سوودی لیوه رگرت.

همره شهکان، باسی وخواستی ئالۆزی به دواي خۆیدا هیتا، سهبارته به مینرێژکردنی گهروی هورمز یان داخستنی له ریځا نفومکردنی کهشتیه وه.

پاش قۆناغیک له پاشه کشی له بهر ه کانی جهنگی عیراق نیران، له سالی (۱۹۸۴) نیران سمرکهوتنی یه که به دوايه کی به دهسته هیتا و عیراق له حاله تی هه لچونی تهواو دابوو و چاوهروانی هه لیکبوو بۆ گۆرانی بارودۆخه که.

عیراق لەژێر باری قورسی جەنگی زەمینی دوو نامانجی لە دەستپێکردنی قۆناغی یەکەمی جەنگی نەتەرەکان ھەبوو، بۆ زەرەردان لەناووری نێزان و نوێدەواربوو کە پەیوەندی نێودەولەتی بۆ کۆتاییهێنان بە جەگ راکێشیت. بۆیە عیراق لە جیاتی ئەوەی بترسیت ھانێدەدا بۆ نامانجگرتن لە نەوتبەرەکان لە کەنداو و سەرئەنجام لە (شباتی ١٩٨٤) دەستپێکرد.

نێزان ھەر لە سەرەتای جەنگەو، توانای گەیشتنی عێراقی بە کەنداو پێچراند، بەلام عێراق توانای نەبوو لەبارەی ناردنە دەرەوەی نەوت ھەمانکار بکات. دواي تێپەربوونی دوو مانگ پانزە نەوتبەری نێزان کەوتنەبەر ھێرشى عێراق، نێزان دەستی بە تۆلەکردنەو کرد لە کەشتیەکانی عەرەستانی سعودی و کویت، لەسەر ئەو بنەمایەى کە یارمەتى ئەوان بۆ عێراق نیشانەى نەمانی بێلایەیانە.

لەگەڵ ئەوەی دەستپێشکەری عێراق بۆ ھێرشکردنە سەر نەوتبەرەکان، پرۆتستۆزى نێودەولەتى لێکەوتەو لەئەنجامی ئەو ھەپشەنەى نێزان، وڵاتە یەكگرتووەکانی ئەمەریکا رایگەیاندا کە بپاریدواو گەروى ھورمز بەکراوێى بێنیتەو و بۆ جەختکردنەو لەپەیمامەکەى، کەشتیگەلى دەریایی خۆى دووبارە پەوانەى ئۆقیانوسى ھندى کردەو. لە ھەمانکاتدا کۆشكى سپى رایگەیاندا بۆ پارێزگاریکردن لە ناردنە دەرەوەى نەوت، ھێزى چەكدار ھەتا ئەگەر پێویست بە ھێزى زەمینیش بکات دەنێرێت بۆ ناوچەکە. لە (کانوونی دووھەمى ١٩٨٤) کەشتیە جەنگیەکانی ئەمەریکا لە کەنداو لە دواي گوزارشتى ھێرشى خۆکۆژى لەلایەن نێزانێکەو کەوتنە حالتى نامادەباشى تەواو. سنورى ئاسایشى بە ڕووبەرى (٥) میل لە دەورى کەشتیە ئەمەریکیەکان راگەینرا. پلانى کتێپرێ بۆ پوچەلکردنەوێ مین و دەستەى چەكدار بۆ پارێزگارى کەشتیەکان پەوانەى بەندەرە بێلایەنەکانکرا، کە بەریتانیا پەزنامەندى دەرپەرى بۆ بەشداریکردن لەم رێکخستەدا.

وڵاتە یەكگرتووەکانی ئەمەریکا ئەم ھەلەى قۆستەو بۆ فشار خستەسەر دەولەتە عەرەبیەکانی کەنداو و ھاوکاری سەربازی زۆرتەر لەگەڵیان، بەلام ڕووبەرووی بەرگری ئەمان بوو. لە کۆبوونەویەکی وڵاتانی ئەندامى ئەنجومەنى ھاریکاری کەنداو، وەزیری بەرگری کویت، لەگەڵ ناخۆشحالى بۆ ھێرشکردنە سەر نەوتبەرەکان جەختی کردەو ئەنجومەنى ھاریکاری کەنداو لەبەرامبەر ھەر دەستتۆھەردانێکی دەرەکی بەرگری دەکات لە ھەر ناستیکدا ییت، لەو ئەلام بۆ تۆلەکردنەو لەنێزان، ئەنجومەنى ھاریکاری کەنداو کۆبوونەویەکی ئاساسی سەبارەت بۆ ھەلومەرجە تەرخانکرد. لە کۆبوونەویەدا ھەندیک ناپەزایەتیان لە دەستتۆھەردانی راستەوخۆی ئەمەریکا پێشاندا و لە جیاتی ئەو داواي چارەسەریان لە پێنگای ئەنجومەنى ئاسایشى سەر بە رێکخراوی نەتەو یەكگرتووەکان کرد. ھەلبەت پڕوپاگەندە ھەبوو وە پێشنیاز کرابوو بۆ یارمەتى لەژێر چەترى ئاسماندا.

همروه‌ها پرژوه بۆ باشکردن به ناراسته‌ی پارێزگاری کردن له نه‌تبه‌ره‌کان په‌یوه‌ست به‌ولاته‌ عمره‌به‌یه‌کانی که‌نداو له‌رێنگای دیاریکردنی رێنگای هاتوچۆیان تا که‌ناره‌کان و له‌رێنگای چه‌تر ناسنامه‌یه‌ نامه‌ و رێنکخرا. له‌گه‌ڵ نه‌وه‌ی عمره‌به‌یه‌کان هم‌زیان نه‌ده‌کرد به‌ناشکرا په‌نا بۆ یارمه‌تی نه‌مه‌ریکا و له‌ژێر چه‌تری ناسمانی و به‌پێی نۆیه‌راسیۆنی نه‌مه‌ریکا و کۆنترۆلی ناواکس نه‌ه‌جام به‌دریت. نه‌ه‌جایم راسته‌وخۆی پارێزگاری نه‌مه‌ریکا بۆ چه‌تری ناسمانی خسته‌خواره‌وه‌ی (F-4) فانتۆمی نێرانی له‌لایه‌ن (F-15) عمره‌به‌ستانی سه‌ودی له‌(5ه‌زیرانی 1984) به‌و، راسته‌خۆ له‌دوای شه‌م پروداوه‌ حکومه‌تی رێگان به‌سوودوهرگرتن له‌مافی سه‌روکایه‌تی کۆمار ره‌زامه‌ندی ده‌ربری له‌پێدانی موشه‌کی ستینگر، (400) موشه‌کی ستینگر و (200) موشه‌کنه‌نداز به‌په‌له‌ ره‌وانه‌کرا، هه‌رحه‌مه‌ده‌ نه‌مه‌ خواستی کۆتیش به‌و به‌لام بۆ کویت ره‌زامه‌ندی له‌سه‌ر نه‌درا.

سه‌ره‌پای په‌یوه‌ندی توندوتۆلی له‌گه‌ڵ عمره‌به‌ستانی سه‌ودی، نه‌مه‌ریکا پرژوه‌ی سه‌ربه‌خۆی بۆ پارێزگاری له‌که‌شتوانی خسته‌پروو، له‌سه‌ر به‌نه‌مای گوزارشتی نازادی کاره‌، که‌شتی رێنکخراوی ناسمانی له‌به‌نکه‌کانی که‌شتیه‌ فرۆکه‌ هه‌لگره‌کانی جینگیر له‌باکووری ده‌ریای عمره‌بی یان له‌به‌نکه‌ ناسنامه‌یه‌کانی که‌نداوی فارسی و پارێزهره‌ چه‌کناره‌کانی که‌شتیه‌کان، یان لێدانی بروسه‌کناسا له‌فرۆکه‌خانه‌کانی نێران ده‌گرێتمه‌وه‌. که‌شتی ناسمانی به‌هۆی دوری ماوه‌که‌ی رووبه‌رووی کێشه‌ی ده‌کاته‌وه‌ و هه‌روه‌ها ئاره‌زوو نه‌بوونی حکومه‌ته‌کانی که‌نداو بۆ یارمه‌تیدانی له‌مه‌کاره‌دا، شه‌م هه‌ولێی بێته‌ه‌جام کردووه‌.

که‌شتی پارێزه‌کانی که‌شتیه‌گه‌لی ولاته‌ یه‌که‌گرتووه‌کانی نه‌مه‌ریکا به‌نه‌گوڤاو و زه‌ره‌رخوارد داده‌نێرن. پارێزگاریکردن له‌نه‌تبه‌ره‌کان له‌کاتی بارکردندا کێشه‌ی هه‌به‌وه‌ و پتۆیستی به‌تۆری گه‌وره‌ی نامه‌ده‌کرن هه‌یه‌ له‌که‌نداو. لێدانی فرۆکه‌خانه‌کانی نێران مه‌ترسی که‌وتنه‌خواره‌وه‌ی فرۆکه‌ی نه‌مه‌ریکای لێده‌که‌وتنه‌وه‌ ته‌نیا ده‌توانیت شه‌و هه‌ره‌شانه‌ی له‌نێرانه‌وه‌ ده‌کریت سنورداریه‌یکات. له‌لێکۆلینه‌وه‌یه‌کی نه‌ه‌جومه‌نی ناسایشی نه‌تبه‌وه‌یی نه‌مه‌ریکا سه‌باره‌ت به‌پروداوه‌کانی (1987-1988) شه‌م خالانه‌ی خواره‌وه‌ی ده‌رخستوه‌:

1- هه‌رحه‌زه‌ هه‌نگاوێکی نه‌منی که‌هێزی نێوده‌وله‌تی به‌گرێتمه‌وه‌ پتۆیسته‌ به‌هاوێه‌پانی نه‌مه‌ریکا بێت.

2- ده‌وله‌ته‌کانی که‌نداو ده‌بێت داوای پاراستن له‌نه‌مه‌ریکا بکه‌ن.

3- ده‌وله‌ته‌کانی که‌نداو بۆ پاراستنیان له‌رێنگای فرۆکه‌مه‌ ده‌بێت نامه‌ده‌کاری له‌کاتی هه‌ستیار و ناسانکاری زه‌مینه‌ی پتۆیست به‌نه‌ به‌رده‌ستی نه‌مه‌ریکا.

له‌گه‌ڵ لێدانی زه‌نگی مه‌ترسیداری جیهانی له‌ماوه‌ی چه‌ند مانگی یه‌که‌می جه‌نگی نه‌وتبه‌ره‌کان یه‌که‌سه‌ر هه‌موویان تیگه‌یه‌شتن که‌ مه‌ترسی جدی دا‌بینکردنی نه‌وت به‌شێوه‌یه‌کی به‌رچاو رووبه‌رووی جیهان

دەبىتتەمۇ. قۇناغى يەكەمى جەنگى نەوتبەرەكان كارىگەرى نەوتۇى نەبوو، چونكە ھەرچەندە كارىگەرى لەسەر نابوررى نىران ھەبوو، بەلام عىراق چ لەزەمىنەى كەمكردنەمۇى ناردنەدەرەمۇى نەوتى نىران و چ لەزەمىنەى لەگەىشتى بە نامانجەكەى بۆ بەنىتودەولەتى كردنى جەنگ بىتوانابوو.

قۇناغى دووھەمى جەنگى نەوتبەرەكان لەسالى (١٩٨٦) دەستپىيەكرد واتە نەو كاتەى كە عىراق دووبارە كەوتە ژىر فشارى زۆرى جەنگى زەمىنى بەدواى داگىر كردنى نىمچەدوورگەى فاو لەلايەن نىرانەمۇ. بۆ بەرپەرچدانەمۇى ھىرشى چاوەروانكراوى نىران بۆ سەر بەسەر لەسەرەتاي سالى (١٩٨٧) عىراق بەشىتەىكەى بەرچا ھىرشەكانى بۆ سەر بىكە نابوررىەكانى نىران لەوانەش نەوتبەرەكان زىادكرد. نىران بەھىرشى موشەكى بۆ سەر عىراق ولامىدايەمۇ بەفشارەتەن بۆ گۆرانكارى لەنۆيتەك و بەزىادكردنى ھەرەشەى تازەتر بۆ سەر ولاتانى ئەندامى نەنجومەنى ھارىكارى كەنداو بەھۆى پارىزگارى كردنيان لەعىراق بۆ سەر كەشتىە نەوتبەرەكانيان.

ھەروەك چۆن جارىيەكەم لەجەنگى نەوتبەرەكان دەستپىشخەرى لەلايەن عىراقەمۇ بوو، پەخسەكانى نىران لەسەر ناستى نىتودەولەتى جارىيەكرد دووبارە بوو. جىاوازي سەرەكى ئەم دوو قۇناغە نەوھبوو كە نىران لەرپىگارى داگىر كردنى نىمچەدوورگەى فاوھە بالادەستى خۆى لەجەنگى زەمىنى پىشاندا. لەنەنجامدا عىراق بەشىتەى بەرچا فشارى زىاترى لەكەنداو بەكاردەھىتا.

پەرسەندنى دوژمنايەتى نىوان نىران و ئەمەرىكا:

پەرسەندنى دوژمنايەتى نىوان نىران و ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمەرىكا لەنەنجامى سىياسەتى پىشپىنيەكراوى پارىزگارى لەكەشتىەكان بوو. نىران لەنەنجامى ھىرشەكانى عىراق بۆ سەر نەوتبەرەكان توانا نەوتىەكانى لەكەنداو دابەزى و كارىگەرى زىانى نابوررى و دەرونى ھەنگاوەكانى جەنگى لەسەر نىران زىادىكرد. نىران ھەولیدا بىرپارە دانراوەكانى ئەمەرىكا بۆ پرزگارپوون لەم بارودۆخە بشكىنەيت. بۆ نمۇنە دەتوانىن ناماژە بۆ مەين رېژى لەناوچەكانى كەنداوى فارسى و ھىرش بۆ سەر شارى كوتە كە پارىزگارپىكردن لەم شارە لەنەستۆى كوتەدا بوو، ھىرش بۆ سەر ھەندىك كەشتى بازەرگانى كوتە و ەمرەبستانى سەئودى كە لەلايەن كەشتىگەلى ئەمەرىكا و يەكيتى سۆفیت پارىزگارپان لىنەكرا بكمەين. ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمەرىكا بۆ تەمىكردنى نىران كاردانەمۇى لەبەرامبەردا پىشاندا، بەجۆرەك بارودۆخ ھاتبوو پىشنى كە نەگەرى لەدەست دەرچونى كاروبار و كۆنترۆل نەكردنى زۆر نزيەكبوو.

گرنگەترىن رووداوتەك كە روویدا شەرى كەشتىگەلى دەريايى بوو لە(نيسانى ١٩٨٨)دا، كەشتىگەلى ئەمەرىكا بەشىكى زۆرى كەشتىگەلى نىرانى لەناوبرد و لەلايەن كەشتى جەنگى (فينسىس Vincenns) ھەو فرۆكەىكى نەفەربەرى نىران خراپە خوارەو. ھەرچەند ئەمەرىكەكان راپانگەيانە لەلىكۆلەنەوكاندا دەرەكەوتووە كە بەھەلە ئەم كارە كراو و فرۆكە نەفەربەرمەكەيان بە فرۆكەى جەنگى

زانییوه. به لām جیگای سمرسامبوننه که ههلهیهکی وا لهههلوومهرجی گرژی و ئالتۆزی ناوچه کهدا له لایهن پارێزهره نهوتبهره کانهوه رووبدات.

نه مانه و هه موو پێکدادانه کانێتری نێوان ولاته یه کگرتوه کانی نه مەریکا و نێران بووه هۆی تیکچوونی لهراده به ده ری بارودۆخه که له کهنداودا، نه مش بووه هۆی نه وهی مه ترسی له ناکاو بۆ نه مەریکا و هابه یانه کانی دروست بکات. بۆ نمونه نێران له بهرام بهر هێرش مانگی نیسانی نه مەریکا، هێرش کرده سمر سه کۆی نه وتی نیما ره تی عه ره بی که له ژێر چاودێری نه مەریکا و نه وتبهری به ریتانیدا بوو.

له وهه لوومهرجی سمره وه دا نێران له بارودۆخیکی زۆر دژواردا بوو. له نه بجایمی گۆشه گیرکردنی نێوده ولته تی، فشاری کهم له سمر ولاته یه کگرتوه کانی نه مەریکا بۆ سنووردارکردنی چالاکیه کانی، هه تا له هه لوومهرجی ده رکردنی بریاری (۵۹۸) دا فشاری زۆر خرایه سمر نێران. عێراق ده یوانی کۆنترۆلی ته وای خۆی له جهنگی نه وتبهره کان به ده ست بێنیت، چونکه نێران له وه زیاتر توانای رێگرتنی له هێرش عێراق یان هابه یانه کانی نه بوو، وه پارێزگاری کردنی نێوده ولته تی گیانی تازه ی به خشی به چالاکیه کانی عێراق له جهنگی زه مینیدا و نێرانی توشی پاشه کشی یه که به دوا یه ک کرد.

نێران له سالی (۱۹۸۷) به دوا وه خه ریک بوو رێکمه تنی سه باره ت به دانوسان له سمر بریاری (۵۹۸). له دوا ی لاوازیوونی معنه وه به تی نێران و هه ره ها تیکشکاندنی له مه یدانی جهنگ و کهوتنه خواره وه ی فرۆکه ی مه ده نی له تموزی سالی (۱۹۸۸) بریاری (۵۹۸) ی قبول کرد.

داگیرکردنی کویت له لایهن عێراقه وه:

جهنگی عێراق نێران که له رۆژی (۱۸ ته موزی ۱۹۸۸) کۆتایی پێهات^{*}، له وکاته دا هێچ کس نه مه ده توانی پێشبینی بکات که نه م میژووه سه ره تای سه ره له دانی قه یرنێکی تازه یه له کهنداودا، له جهنگی عێراق نێراندا، به غدا توانی شوێنپێی خۆی له کهنداو به ده سه تبیت یان به هۆی گه مارۆدانی له ناو وشکانیدا، فراوانی به ده سه تبیت و به ناما بجه ناشکراکی خۆی بگات. راسته وخۆ له دوا ی کۆتاییه اتنی جهنگ له گه ل نێراندا رو به رووی ته نگه ی دارایی بووه وه، به هۆی کێشه ی دارایی و فا کته ری ته ره وه (که له درێژه ی با سه که دا روونیده کهینه وه)، عێراق بۆ گه یشته به ناما بجه و چاره سه ری هه موو کێشه کانی به ری له دا گیرکردنی کویت ده کرده وه.

له بهر نه وه هێزه چه کداره کانی عێراق له (رۆژی پێنج شه مه ی ۲ ئابی ۱۹۹۰) سنوری کویتیان به زانده و نه م ولاته یان له هه وای چه نه کاتژمه رتیکدا داگیرکرد. حکومه تی عێراق دوا ی داگیرکردنی کویت

^{*} (جهنگی عێراق نێران له (۱۹۸۸/۸/۸) کۆتاییه ات. نه ک له وه به رواری سه ره وه دا، به لām پێموایه نوسه ر بۆیه نه و پۆزه ی نوسیه و چونکه له و پۆزه دا نێران پزنامه ندی له سمر بریاری (۵۹۸) دا که سه ره تا بوو بۆوه ستانی جهنگی عێراق نێران. وه رگێتی.

حکومەتیکی بەناوی حکومەتی نازاد لەم ولاتەدا پێکەشتا، بەلام دواى چەند ڕۆژێک نەو حکومەتەى هەلۆشاندهوه و لە (٨ نابی ١٩٩٠) کۆیتى بەنەرى لکاند بە عێراقەوه وەك پارێزگای نۆزدەیم ڕایگەیاندا.

هێرشى قورس و بروسکە ناسای هێزەکانى سوپای عێراق بۆ سەر خاکی کۆیت لەدووی نابدا یەك ڕۆژ دواى نەوہ بوو کە دانیشتنى هاوبەشى دەستەى نوێنەرایەتى عێراق و کۆیت لەجەدە سەبارەت بە تۆمەتبارکردنى کۆیت لەلایەن عێراقەوه یێنەنجام کۆتایی هاتبوو. عێراقیەکان کۆیتیان بەوہ تۆمەتبار دەکرد کە نەوت بەهەرزەن دەنیتریتە دەرەوه و بیری نایاسایی لەحەوزى ڕمیلە لێداوه بۆ دزینى نەوتى عێراق.

سەدام حسین لەداواکاریەکانى بۆ چارەسەرى کێشەکانى نێوان هەردوو ولات پەناى بۆ سێ شت برد:

١- چارەسەرکردنى ناکۆکیە سنوریەکان لەگەڵ کۆیت بەتایبەت لەدەورووبەرى حەوزى بێرە نەوتى ڕمیلە کە بۆتە جینگای ناکۆکی هەردوولا.

٢- ڕێگەدان بەبەکارهێنان یان بەکرتیدانى هەردوو دورگەى (وهریە و بۆیان) لەلایەن عێراقەوه وەك ڕینگای کراوه بۆ ناوناوی کەنداو.

٣- چارەسەرى کێشە ناشکرا و کەلەکەبووہەکانى سەر عێراق کە بەهۆى جەنگى لەگەڵ نێران سەریهەلدا بوو. بەواتا چاوپۆشین لەگیرانەوهى قەرزەکان و پێدانى (١٠) ملیارد دۆلاریتریش وەك یارمەتى بۆ نابوورى عێراق.

بە پرۆای چاودێران، عێراقیەکان لەهێرشیان بۆ سەر کۆیت چەند نامانجێکی سەرەکیان هەبوو. لەوانە چارەسەرى کێشەى سنورى دێرىن لەگەڵ کۆیت لەڕینگای زۆرداریەوه، بەرزکردنەوهى نرخى نەوت، کارکردن بۆ دەسەلاتداری بەسەر جیهانى عەرەبیدا، ڕزگاریبوون لەوقەرزە زۆرى کۆیت (کە لەلایەن دەسەلاتدارانى کۆیتەوه پێشکەش بەرژێمى بەعسى کرابوو). بەلام زۆر لەلیکۆلەرەوانى سیاسى ڕۆژەهەلاتى ناوەراست لەوباوەرەدان کە عێراق دواى (٨) سال جەنگ و زەرەر زىانى زۆرى نابوورى بەهێچ جۆرێک نیدەتوانى لەڕینگای نەو کەمەنەوتەى دەنیتریتەدەرەوه لەوبارودۆخە سەختە ڕزگارى بێت و نابووریە شێواوەکەى ڕێکجخاتەوه. پسپۆزێکی ئەمەریکا شارەزا لەهوارى نابوورى ووتبووى عێراق لەڕینگای ناردنەدەرەوهى نەوت دواى هەشت سال جەنگ هەتا ناتوانیت بەشى پێتییستیهکانى خۆى بکات. بە بۆچوونى بەرپرسیانى بەعسى عێراق، داگیرکردنى کۆیت و زەوتکردنى نەوتى نەو ولاتە لەژێر پەردەى عێراقى بوونى نەو ولاتە چارەسەرى سەرەکی ئەم کێشەیه.

لەبەرئەوه سەدام حسین لەماوى چەند کاتژمێرێکدا خەونەکەى هێنایە دى و دەستیگرت بەسەر نزیکەى (٢٠٪) یەدەگى نەوتى جیهاندا و لەسالتێکدا دەتوانى (١٢) ملیارد دۆلار بۆ خەزێنەکەى زیاد بکات. وە لەوماوەکورتەدا توانى (٢٠٠کم) لەکەنارەکانى کەنداو بەدەست بهێنیت.

بەرواڵەت سیاسەتی عێراق لەکوێت نەونەدە بۆ دەسەڵاتدارانی عێراق گەڕانگ بوو کە نەوان لەناکاو لەهەموو خواستەکانیان کە (٨) ساڵ لەپێناویدا جەنگین لەگەڵ کۆماری نێسلامی نێراندا، سەدان هەزار سەربازیان لەدەستداو زیانی دارایی و ئابووری گەورەیان پێکەوت چاوداخن و هەولبەدەن هەموو ناکۆکیەکانیان لەگەڵ نێران کۆتایی پێبەنن، بەمۆرە رژێمێک کە بەوەرگرتنی گەورەترین یارمەتی دارایی و چەک و ڕاگەیاندن لەئەمەریکا و ئەوروپای پۆژناوا (لەوانە فێزکەمی جەنگی دوورەفێ و سەدەها موشەکی فەرەنسی و کارگەمی دروستکردنی چەکی کیمیایی بگرە تادەگات بە کارخانەیی پێتانندی یۆرانیۆم و تەکنەلۆجیای نامادەکردن و ئاراستەکردنی هێزی بزوێنەری موشەکەکانی ئەوروپی و روسی) کەوتبوو گیان شۆڕشی نێسلامی نێران بەهەمان شێوە و دلقراوانیەو کەوتە جەنگەو لەگەڵ سەربازی پێشوو خۆی. هەروەها ولاتیانی عەرەبی کەنداو بەتایبەت خانەوادەی ئال صباح کە لەماوەی چەند کاتژمێرێکدا ڕووخاوی گەورەترین یارمەتیدەری رژێمی عێراق بوون لەماوەی جەنگی عێراق نێراندا پارێزگاریان لەسنووبەزاندنەکانی عێراق دەکرد. ئەجارە کەوتە گیانی نەوان و فراوانخوای و سنووبەزینی لەناوچەکەدا.

لێرەدا پێویستە ناماژە بۆ ئەو فاکتەرە جۆراوجۆرانە بکەین کە کاریگەریان لەسەر سیاسەتی دەرەکی عێراق سەبارەت بە داگیرکردنی کوێت هەیە. هەرچەندە پلەي کاریگەری هەموو فاکتەرەکان لەسەر سیاسەتی دەرەکی حکومەت عێراق پەيوەست بەداگیرکردنی کوێتەو وەک پەك نەبوو، بەلکو هەندێک فاکتەر پۆلی سەرەکی بێنیو و هەندێکیتریان پۆلی کەمتری بێنیو و پلەي کاریگەریەکیان دەگۆڕێت.

هەرچۆنێک بیت گەڕانگترین فاکتەرێک کە کاریگەری لەسەر داڕشتن و جێبەجێکردنی سیاسەتی دەرەکی عێراق لەبواری داگیرکردنی کوێت هەبوو بریتیمە: شۆنی جوگرافی، سەرچاوەی سروشتی، پۆلی رابەری، توانای سەربازی، گەرفتی دارایی و سیستەمی نێودەوڵەتی.

عێراق بۆ گەیشتن بە دەریا لەرووی شۆنی جوگرافیەو بارودۆخیکی گونجای نییە. خاوەنی سن بەندەرە بە ناوێکە (بەسەر، ئوم قەسر و فاو) لەسەر کەنداو، کە ئەم سن بەندەرە هەرسێکیان لەرووی بەکارهێنانەو لەلایەن عێراقەو سنوودار، لەکاتی سوود لێەرگرتنیاندا عێراق توشی گەرفت دەکات، هەروەها عێراق بەهۆی کەمی ڕووبەری کەنارەکانیەو پێگەییەکی باشی نییە بۆ دامەزراندنی بەندەری تازە، درێژی کەنارەکانی ئەم ولاتە لەسەر کەنداوی فارسی نزیکەي (٥٥٥ کم) دەبێت. لەناو (٨) ولاتی سەر کەنداو کەمترین سنوری ناوی هەیە.

لەبەرئەو بەداگیرکردنی کوێت یان لایەنی کەم داگیرکردنی دورگەي (وەرەب و بۆیان) وەک ناوچەکی گەڕانگی ستراتیجی، درێژی کەنارەکانی عێراق زیادەدەکات و لەمکاتەدا عێراق دەتوانێت بێتە خاوەنی بەندەری هەمەچۆر لەناوی قولدا لەناو کەنداو. بەلادەستی بەسەر دورگەکانی ناوبراو یان هەموو خاکی

کویتدا نەو توانایە بەعێراق دەبەخشێت کە هێزی دەریایی بەتوانا لەکەنداودا دا بەزێرێت و رۆڵی گەرنێکتر لەناوچەکەدا بێنێت.

هەلبەت لەسالی (١٩٨٤) دواي ئەوەی کە هێزەکانی ئێران چۆنەناو خاکی عێراقەو، فشاری حکومەت عێراق لەسەر کویت بۆ پێدانی نەو دوو دورگە و مۆڵەتدانی جێگیرکردنی هێزی سەربازی نەم ولاتە لەسەر دورگە بۆیان زیادیکرد، کە کویت ناچاربوو لەوبارودۆخەدا رازیبێت بەجێگیرکردنی هێزی عێراق لەسەر دورگە بۆیان و هێزەکانی عێراق لەسەر نەم دورگەمەو هێرشیان کردەسەر هێزەکانی ئێران لەنیمچەدورگە فاو.

سەرەرای نەو بابەتەنە سەرەو سنوورە جوگرافیکەکانی عێراق و کویت لەدیاریکردنی سیاسەتی دەرەکی عێراقدا رۆڵی گەرنێک دەبینن، نەم سنوورە بەشیوەی بەردەوام هۆکاری دروستبوونی گرژی و ئالۆزیە لەمێوەندیەکانی ئێوان نەم دوو ولاتەدا، سنوورەکانی ئێوان عێراق و کویت پێش ئەوەی زادهی بەرهەمی واقعی ناوخری نەو دوو ولاتە بیت، رەنگدانەو بەرژووەندی دەولەتی بەریتانیا بوو، بەجۆرێک لە دیاریکردنی سنووری ئێوان نەم دوو ولاتە، تایبەتمەندی جوگرافی و سروشتی و فەرەنگی لەبەرچاو نەگیراوە، عێراق چەندینجار هەولیداوە بەپەنابردن بۆ زەبروزەنگ نەم سنوورە دەسکرده لەناوبەریت، لەم بوارەدا دەتوانین ناماژە بۆ سنووربەزاندنەکانی عێراق بۆ سەر کویت لە(نازاری ١٩٧٣، ئەیلوول ١٩٧٦ و سەرەتای سالی ١٩٧٧) بکەین. داگیرکردنی کویت لە(٢ی ئابی ١٩٩٠) لەم بوارەو سەرچاوەیگرت. تاریق عزیز وەزیری دەرەوێ عێراق لەرونکردنەو بە کدا سەبارەت بەداگیرکردنی کویت لە(٢ ئاب ١٩٩٠) دەرەخست کە: (عێراق مافی ئەوەی هەبە هێرش بکاتە سەر کویت، چونکە کویت تاسالی ١٩١٣ بەشێک بوو لەعێراق و نەمە ئینگلیزەکان بوون کە نەم خاکەیان لەعێراق دا بێ و پزۆیمیکی ساختە بەدەستی شێخە لێکەوتەکان لێرە دامەزراوە).

گەرنێکترین فاکتەرێک کە کاریگەری تارادەیکە جێگیر لەسیاسەتی دەرەوێ عێراق سەبارەت بە کویت هەبە، بوونی دەرەوێ سروشتی، یەکەم ناردنەدەرەوێ نەوت و دووهم بوونی یەدەگەیی گەورە و دەولەتمەندی نەوت لەکویتدا.

سەبارەت بەناردنەدەرەوێ نەوت رابەرانی عێراق وارا دەگەینن کە رێگایەکی دێشیان نییە بۆ ناردنەدەرەوێ نەوتی خۆیان. لەبەر ئەوە کویتیان خستۆتە ژێر فشاری خۆیانەو کە بەشێک لەخاکی خۆی بجاتە خزمەتیان بۆ دامەزراندنی ترمینالێک یان بەندەرێکی نەوتی، کە لەدانوسانەکانی (جەد)دا لە(تەموزی ١٩٩٠) جاریکێت نەم داوایەیان دووبارەکردەو، بەلام چونکە کویت دژی نەم داوایە بوو بۆیە کاریانکرد بۆ داگیرکردنی هەموو خاکی کویت و لکاندن بەعێراقەو.

بوونی یه دهه گیتیکی زوری نموت له کویت و زوری بهره می نموت و دهراستی کویت، نه مانه وایان له سرکرده کانی عیراق کرد چاوپرته نم ولاته. داگیرکردنی کویت له لایمن عیراقهوه به ناکۆکی همدوو ولات له سر مهسه لهی نموت دروستبوو؛ عیراق له ته موزی ۱۹۹۰ رایگهیاند که حهوزی نموتی رمیله که تۆته ناو خاکی کویتهوه و له بنه رتهدا سر به عیراقه و کویتی تاوانبارکرد به دزینی نموتی نم ناوچهیه و داوا (۲,۴) ملیارد دۆلار وهک پیژاردن کرد. ههروه ها عیراق کویتی تاوانبارکرد له پینگای زیاده کردنی بهره می نموتهوه نرخه نموتی دابه زاندهوه له بازاردا نزیکه (۱۴) ملیارد دۆلار زهره ری له م ولاته داوه. نم بره پارهیه یه کسان بوو به پارهیه یه که کویت له جهنگی عیراق نیران پیشکشی عیراقی کردبوو. عیراق دهیوست له م پینگایهوه کویت ناچار بکات چا له وقهرزه ی به عیراقی دابوو بیوشیت و بیه نموتی رومیلهش به خشیت به عیراق.

به شتیوهی گشتی کویت خاوهنی (۱۰٪) ی به دهگی دلتیایی نموتی جیهانه. له بهره وه به داگیرکردنی، عیراق ده بیته خاوهنی (۲۰٪) به دهگی جیهان. بهره می نموتی کویت له سالی (۱۹۸۹) زیاتربوو له (۱,۶) ملیۆن بهرمیل له رۆژیکدا، له گه له بهره می نموتی عیراقدا ده گاته (۴,۵) ملیۆن بهرمیل له رۆژیکدا، نه مه واده کات دهراستی عیراق به شتیوهیه کی بهرچا و زیاده بکات و وا له عیراق ده کات له کاروباری نیوده وه تهیدا رۆلی گرنگ بگێرت.

سه بارهت بهر بهریش، یه کێک له ناره زوه کۆنه کانی سه دام حسین سرکرده یه کردنی جیهانی عهره بی بوو، سه دام حسین وایهست ده کرد که عیراق ته نیا ولاته که خاوهنی هیزی سهربازی به توانیت نیرانیل بگێرت و بیته بالادهستی سیاسی و سهربازی له ناوچه که دا، نه گهر عیراق له داگیرکردنی کویتدا سرکه و توو بیته ده بیته سرکرده یه کی بیهرامهر له جیهانی عهره پیدا.

فاکته ریکیت که رۆلی گرنگی بینیه له دارشتن و جیه جیکردنی سیاستی ده ره کی عیراقدا، توانای سهربازی عیراق بووه، عیراق له جهنگ دۆی نیران به یارمه تی ولاتانی رۆژناوا و رۆژه لات و رۆژه ده وه له مه نده کانی باشوری که نداو گۆزا بۆ هیزیکی سهره کی له ناوچه که دا، جیخانه ی خۆی به شتیوهیه کی بیۆینه په ره پیدا و هیزیکی سهربازی گهره ی دامه زرا ند به جۆریک که {عیراق له سالانی (۱۹۸۳-۱۹۸۵) به به های زیاتر له (۸۴) ملیارد دۆلار چهک و که له یه لی سهربازی کپیوو که (۴۲) ملیاردی له یه کیتی سۆفیت و (۱۶,۵) ملیارد له فهره نسا کپی بوو}، {عیراق له سالی (۱۹۸۴) چواره ملیارد دۆلاری بۆ کپینی چهک ته رخا ن کردبوو که ده کاته نیوهی داهاتی نه ته مه یی نه و ولاته و له ماوه ی چهند سالی داهاتو دا بووه گهره ترین ها ورده ی چهک له جیهاندا له ماوه یه دا نزیکه ی له (۱۰٪) فرۆشی چه کی جیهانی بۆ خۆی بردبوو}، {بۆیه له کۆتایی جهنگدا خاوهنی یهک ملیۆن سهرباز و زیاتر له (۵۰۰) فرۆکه ی جهنگی، (۵۵۰۰) تانک، (۳۵۰۰) تۆپ، (۱۶۰) هلیکۆپتر و سه ده ها موشه کی مامناوه ند و کورمه ودا بوو،

سهره‌پای نه‌وه سه‌دام به‌یارمه‌تی دهره‌کی جبه‌خانه‌ی گهره‌ی چه‌کی کۆکۆزی کیمیایی و موشه‌کی بالستی دروستکرد، به‌پیتی گوزارشتیکی که‌ناله راگه‌یاننده‌کانی رۆژناوا، چه‌کی بایۆلۆجی نهم ولاته به‌نده‌ندازه‌ی چه‌کی نه‌تۆمی پیشکه‌وتوو بووه، له‌رووی چۆنایه‌تیه‌وه نهم سوبایه له‌ماوه‌ی (۸) سالی جه‌نگی له‌گه‌ل نێران تاقیکردنه‌وه‌ی زۆر فیتربووه و نه‌زموونی کردوو، به‌ده‌سته‌یتانی توانای سهربازی له‌وناسته‌دا وای له‌سهرکرده‌کانی عێراق کرد که بریوانین به‌وه‌ی که ده‌توانن کۆیت داگیر بکه‌ن، هه‌لومه‌رجی خۆیان چ له‌رووی سهربازی و چ له‌رووی نابووری له‌ناوچه‌ی که‌نداو به‌سهر نه‌وانیتردا به‌سه‌پین.

فاکته‌ری گرنگ و نه‌سایتر له‌گرته‌بهر و ناراسته‌کردنی سیاسه‌تی دهرکی عێراق و داگیرکردنی کۆیتدا که کاریگه‌ری هه‌بوو، بارودۆخی نابووری عێراق بوو له‌دوای کۆتایی هاتنی جه‌نگ، به‌پنجه‌وانه‌ی نێرانه‌وه که له‌هه‌موو چۆره یارمه‌تیه‌کی دهره‌کی بێبه‌ش بوو، داواکاریه‌کانی عێراق له‌لایه‌ن دۆستان و هاره‌پانه‌کانیه‌وه دا‌بنده‌کرا، بووه هۆی نه‌وه‌ی که له‌دوای کۆتاییه‌هاتنی جه‌نگی عێراق نێران (بارودۆخی دارایی عێراق کاره‌ساتبار بوو، چونکه له‌سهره‌تای جه‌نگ له‌گه‌ل نێران، عێراق خاوه‌نی (۳۰) ملیارد دۆلار پاشه‌گه‌وت بوو، به‌لام دوا‌ی (۸) ساڵ به (۱۰۰) ملیارد دۆلار قهرزوه له‌جه‌نگ هاته‌ده‌ره‌وه) بۆیه پتویستی زۆری به‌پاره‌بوو. سهرکرده‌کانی عێراق بۆ دا‌بنکردنی پتویستیه‌کانیان په‌نایان بۆ دوو رێگاچاره‌ ده‌بهرت. یه‌که‌م نه‌وه‌ی که ولاته عهرهبیه نه‌وتیه‌کانی که‌نداو ناچارکه‌ن که چاو له‌به‌ش‌تیکی زۆری نه‌و قهرزانه‌ی په‌مپه‌سته به‌جه‌نگی عێراق نێرانه‌وه بپۆشن، دوهم نه‌وه‌ی که ئۆییک رازیبه‌که‌ن که نرخ‌ی ههر به‌رمیله نه‌وتیک بۆ (۲۲) دۆلار به‌رزبکاته‌وه تا عێراق بتوانی‌ت سه‌رمایه‌ی پتویست بۆ بنیاتنانه‌وه‌ی ولات و قهره‌بووی نه‌و گورزه نابووریه بکاته‌وه که به‌هۆی جه‌نگه‌وه به‌ری که‌وتبوو.

قایله‌به‌وونی عهره‌بستانی سه‌ودی و کۆیت و نیماراتی عهره‌بی که سی دۆست و هاره‌په‌یانی عێراق بوون له‌کاتی جه‌نگدا، به‌پیشنیازه‌که‌ی عێراق، توره‌یی نهم ولاته‌ی زیاده‌کرد، بۆیه ههرسی ولاتی ناوبراو که خاوه‌نی دانیش‌توانی که‌م و ده‌رامه‌تی زۆری نه‌وتن به‌ ولاتی ده‌وله‌مه‌ندی که‌نداو ده‌ژمیتردین و له‌ژێر فشاری سیاسیدا ناماده‌ی هاوکاری و پیشنیاره‌کانی عێراق نه‌بوون. لی‌ره‌وه هه‌سته‌ده‌کریت که بۆچی سه‌دام حسین له‌وتاریکی‌دا به‌ بۆنه‌ی (۲۲) ساڵ رۆژی هاتنه‌ سهر حکمی حیزبی به‌عس له‌عێراق هیرشی کرده سهریان و روتی (له‌کاتی‌که‌دا عێراق به‌ هه‌موو توانایه‌وه به‌رگری له‌وسی ولاته کردوو و یه‌کی‌ک له‌هۆیه‌کانی جه‌نگ له‌گه‌ل نێران بۆ به‌رگری‌کردن بووه له‌وان، به‌لام نهم ولاتانه له‌جیاتی سوپاس له‌په‌شته‌وه خه‌نجهر له‌عێراق ده‌ده‌ن) به‌بۆچوونی سهرکرده‌کانی عێراق ته‌ماعی نیستهماری نه‌مه‌ریکا له‌وه‌دایه که ده‌ست به‌گری‌ت به‌سهر نه‌وتی هه‌مرانی که‌نداو و عێراق به‌لاوازی به‌هێلته‌وه، به‌مجۆره هیرشی عێراق بۆ سهر کۆیت له‌دید‌ی سهرکرده‌کانی عێراقه‌وه به‌ ته‌واوی هه‌ستی پێده‌کرا و ده‌یتوانی کیشه داراییه‌کانی عێراق چاره‌سهر بکات.

فاکتەریکتێر کە هەم کاریگەری لەسەر سیاسەتی دەرەکی عێراق هەبوو، سیستەمی نێودەوڵەتی بوو. لە راستیدا پارێزگاریکردن لەلایەن زەلمێزەکانەوە لەسیستەمی دوو جەمسەریدا لەسەدام حەسین لەکاتی هێرشکردنی بۆ سەر نێران، ئەو بۆچوونەی لەلای ئەو دروستکرد کە داگیرکردنی کویت کێشەیەک نەوتوێ بۆ دروستنەکان. لەکاتی کێشە سیستەمی نێودەوڵەتی لەسەرەتای دەیهی هەشتاکان، کە عێراق هێرشیکردە سەر نێران تەواو جیاواز بوو لەسیستەمی نێودەوڵەتی سەرەتای نەوێتەکان، چونکە سیستەمی نێودەوڵەتی لەم سەردەمەدا لەشیوەی دوو جەمسەریوە بۆ چەند جەمسەری گۆڕابوو. لەسیستەمی نێودەوڵەتی فەلیدە (سیاسەتی پووبەپووبوونە) گۆڕابوو بۆ (سیاسەتی هاوکاری و لێکرتنیکەشتن). لەبەرئەوە هێزی مائۆرەکانی عێراق سنووردار بوو. بۆ نمونە یەکی سۆفیت کە یەکیک بوو لەهاوێمانە کلاسیکەکانی عێراق دابینکەری سەرەکی چەک و پیتیستی سەربازی عێراق بوو، لەسەرەتای داگیرکردنی کویت سیاسەتی خۆی بەجۆرە دانا کە گۆرانکاریەکانی قەیران هەر چۆنیک بیت، بۆ هاوکاری تازەکانی ئەم وڵاتە لەگەڵ رۆژناو مەترسی دروست ناکات. بەگۆزارشتیکێر سیاسەتی لێکرتنیک بوونەوی لەگەڵ رۆژناو لایەسەندەر بوو وەک لەمەپەرەندەکانی لەگەڵ عێراقدا. فەرەناساش کە یەکیکەریو لەپارێزەرانی عێراق لەجەنگ دژی نێراند و بە دوو مەین دابینکەری کەلێنەلی جەنگی بۆ ئەو وڵاتە دەژمێردت، سیاسەتی خۆی هاوناھەنگ کرد لەگەڵ ئەمەریکا لەبەرامبەر داگیرکردنی کویتدا. بەشیوەیەکی گشتی هەموو زەلمێزەکان داگیرکردنی کویتیان لەلایەن عێراقەو و لکانی بەخۆیوە پرۆتستۆ کرد و داوای کشانەوێ هێزەکانی عێراقیان کرد لەناو خاکی کویت و گیرانەوێ نازادی سەربەخۆیان بۆ ئەو وڵاتە دەکرد، تا ئەوکاتە هیچ پێکەوتنێکی لەسیستەمی نێودەوڵەتیدا بوونی نەبوو.

هەوڵە سیاسەتەکانی ئەمەریکا دژی عێراق؛

ماوەی نێوان جەنگی یەکمەمی کەنداو (جەنگی عێراق نێران) و سەرەتای جەنگی دوو مەمی کەنداوی (هێرش عێراق بۆ سەر کویت) و دەستپێکردنی گەردەلوولی بیابان، لەلایەن ئەمەریکاوە دەتوانین بەقۆناغی هەولێ سیاسی ئەمەریکا لەناوچەکە دژ بەعێراق بژمێرین، قۆناغێک هاتەپێش کە بەدگومانی هەردوو لا ئەمەریکا و عێراق گەشتە لووتکە.

رۆداوێکی گەڕنگ کە لەم قۆناغە ئالۆز و نادیارەدا روویدا ئەوەبوو کە پێک دوو کاتژمێر پێش چاوپێکەوتنی سەعدون ھەدادی جێگری سەرۆک وەزیرانی عێراق لەگەڵ جورج شولتز وەزیری دەرەوی ئەمەریکا لە (۸ ئیلول ۱۹۸۸) وەزیری دەرەوی ئەمەریکا بە فەرمانی لەقسەکانیدا عێراقی تاوانبارکرد بەبەکارھێنانی چەکی کیمیایی دژی کوردەکانی وڵاتەکە، خۆی، لەمانگی نابی ھەمان سالدا و ئەمەریکا بوو جێگای پەختە. ئەم قەسە کاتی کرا کە هاوکاتبوو لەگەڵ ئەو قەسە و باسانە کە عێراق لەکۆتایی

جەنگ لەگەڵ نێراندا، لەهەڵبەجەش چەکی کیمیایی بەکارهێناوه. هەلبژاردنی ئەوکاتە بۆ هێنانەوی ئەو تێوانە بەلای عێراقەو زۆر سەپۆسەمەرە بوو.

(بۆ ئەم هەنگاوەی ئەمەریکا دەتوانین دوو بەلگە بۆ هێنە روو: یەکەم جورج شولتزیش وەک هینری کێسینجر بەناشکرا و نەهێنی هەول و خۆشەویستی بۆ ئیسرائیل هەبوو. دووەم ئەوێ کە زۆر لەوڵاتانی ناوچە کە بەتایبەت ئیسرائیلی دۆست و هاوڕێمانی ئەمەریکا، نیکەرانی بوو لەهێزێ سەربازی عێراق کە خاوەنی یەک ملیۆن سەرباز و چەکی کیمیایی و موشەکی دورمەودابوو کە بەبۆجوانی ئەوان ناسایشی ناوچە کە لەمەترسیدایە.

لەرووی ستراتیجیەو گرنگترین ئەنجامێک کە سەلمێنرابوو ئەو بوو کە ئیسرائیل خۆی بۆ ڕێگرتن لەهێرشێکی لەناکاوێ عێراق نامادە کردبوو. لەم ڕووەو سالینجەر ئەم بابەتە بەباشی شیکردۆتەو (عێراق لەکاتی جەنگ لەگەڵ نێراندا دانیابوو لەوێ کە لەپارێزگاری و یارمەتی فراوانی ئابووری/سەربازی ڕۆژانە سودمەند دەبێت و ئەمەریکاش لەهەوڵەدا بوو کە عێراقێکی بەهێز فاکتەری جیگجیری و ئارامیە لەناوچە کەدا) هەڵی ئەم بۆجوان و لێکدانەوێ دەوایی دەرکەوت و ئیسرائیل تێگەیشت کە دوژمنی دێرنی کە عێراقە پەڕەندی دۆستانە لەگەڵ هاوڕێمانە ڕۆژانەکانی بەتایبەت ئەمەریکا بەستووە و لەهەموو جۆرە پشتیوانیەکی دارایی/سەربازی ئەوان سودمەندە. بۆیە لەوانەیە ئیسرائیل هۆشیاری داڕێژت بەئەمەریکا کە عێراقێکی خاوەن چەک ئەک فاکتەری جیگجیری و ئارانی نییە، بەلکە بەپێچەوانەو ئارامی و ناسایشی ناوچە کە دەخاتە مەترسیەو. ئەو بوو ئەمەریکا ڕازیبوو کە سەنگەری خۆی بگۆڕێت و عێراق بکاتە نامانج.

کەمتر لە (٢٤) کاتژمێر دوا و تارە کە جۆرج بوش لەهێرش بۆ سەر عێراق، ئەنجوومەنی پێرانی ئەمەریکا ڕێشۆونی توندی دژ بەعێراق گرتەبەر. هەلبەت پێشنیارە دەرکراوە کە ئەنجوومەنی پێرانی ئەمەریکا لەلایەنجیری دوژمنانە ئەنجوومەنەو بۆ عێراق سەرچاوەی گرت، هەرگیز بەشیوەی یاسا دەرەنجو تەنیا بەساردی پەڕەندیەکانی هەردوو وڵات ئەنجامدرا.

لە (١١ ئەیلوولی) هەمان سالدا، (١٥٠٠ هەزار) کەسی عێراق لەبەردەم ئالۆژی ئەمەریکادا خۆپێشاندانیان کرد لەدوا ئەمە حکومەت عێراق دیپلۆماسیێکی ئەمەریکا وەک کەسیێکی ئەخواستراو لەعێراق دەرکرد. وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاش لەبەرامبەر ئەمەدا، دیپلۆماسیێکی عێراقی لەئەمەریکا دەرکرد. پەڕەندی و دۆستایەتی نێوان ئەم دوو وڵاتە ووردەوێ ساردی تێکەوت و گومان دروستبوو، هەرچەندە جۆرج بوش بەریگرت لەتوندیەو سێناتۆرەکانی ئەمەریکا سەبارەت بەحکومەت سەدام حەسین و ئەم بارە ڕاستکردەو.

لهوکاته بهدواوه ورده ورده له کۆږ و کۆبونوه فرمی و نافرمیه کانی بهغدايه نهو پروپاگهاندانه بلابووه که هملتیکی جیهانی به سرکردایهتی نه مەریکا و هاودهستی نیسرائیل همیه بۆ سرنگونکردنی رژیمی بهغدا، نه مهش بووه هۆی سرهه لانی دژایهتی رژێناوا له عێراقدا. به بۆچوونی سه دام حسین رووداوه کانی دوایی سه لینهی نهو راستیه بوون. لهو نیشانهی که سه دام بۆ سرنگونکردنی خۆی دهیبینی، راگهیاندنه کانی په یوه ست به مافه کانی مرۆف بوو که به بمرده وای دژی عێراق بلابوده کرایهوه.

حکومت نه مەریکا له خرابی په یوه ندییه کانی همر دوو ولات ناگاداربوو (جۆن کلی) یاریده دهی وه زارهتی دهروهی به سرۆکایهتی دهستیه که له (۱۹۹۰/۲/۱۲) په وانهی بهغدا کرد، تا په یوه ندی بهریرسانی نه مەریکا به رهو باشبوون بهریت و (جۆن کلی) عێراقی وهک فاکتهری چاکسازی له ناوچه که وه سفکرد. به لام هیشتا چه ند رژێک به سر نه م دانیه شته دا تینه په ریپو که رادیۆی دهنگی نه مەریکا له به شیک له بهرنامه کانی خزیدا به زمانی عمره بی وهک (بیروبوچوونی حکومت نه مەریکا) بلابوکرده وه، حکومتی عێراقی وهک تاوانکارترین رژیمی دنیا وه سفکرد و داوای له خه لکی عێراق کرد دژی رژیمی خوتیرپژی بهغدا راپهرن. شیهو ناوه رژی نه م بهرنامه یه به جۆرێک توندوتیژیو که بالوژی نه مەریکا له بهغدا ناچاربوو داوا له بهریرسانی سه روی خۆی بکات به فرمی داوای لیبووردن له حکومت عێراق بکه ن. بهوتهی هاوسه ری بالوژی نه مەریکا له عێراق که داوای ناشکرابوو، سه دام حسین داوای نهو رووداوه هیه دودلیه کی نه ما که نه مەریکا له هه ولتی لابرندی رژیمه که یدايه، به مجۆره که شه وه وای سیاسی له عێراق له کۆتایی (شباتی ۱۹۹۰) به ته وای گۆرا و بلابوکرده کانی عێراق هه میشه ناگاداری ده دا که نیستعمار گه رایانی رژێناوا و له سه رو شیه انه وه نه مەریکا له هه ولتی گۆرینی رژیمی عێراق و زه ره ر گه یاندن به م ولاته دایه.

په یامی ناپروونی په یوه ندییه کانی نه مەریکا و عێراق له ده رکردنی دیپلوماته کانی عێراق و نه مەریکا بوو له لایه ن په کتره وه، بووه هۆی نه وهی که ولاته یه کگرتوه کانی نه مەریکا هه م به مه بهستی لابرندی نهو نا نا رامیه انه ی سه ریه لداوه و هه م بۆ لی کۆلینه وهی زیاتر ده ستیه کی له (نیسانی ۱۹۹۰) که له پینج سیناتۆر پینکه اتبوو به سرۆکایهتی (بوب دول) په وانهی بهغدا کرد. سه دام حسین له سکا لا و شکاته کانی خۆی به رده وام بوو دژی نه مەریکا و به ریتانیا بۆ پارێزگاری کردن له نیسرائیل که مه به ستیه انه رژیمه که ی بروخیتن، حکومتی نه مەریکا له وه لامدا بۆ ده خستی نهت پاکی خۆی، خودی سه روک کۆمار نامه دی سه فمه ر یان له رێگای ته له فون بی سه لینه تی که نه مەریکا ده یه ویت پارێزگاری له مانه وهی په یوه ندییه کانه له گه ل عێراقدا بکات.

نیشانه کان له لایه ن واشنگتۆنه وه دژ و پیچه وانه ده رده که وت و سه دام حسین نه یه ده زانی پشت به و ته کانی (دول و کلی) به سه تی یان به روا به هه نگاوه دوژمنکارانه کانی نه مەریکا بکات. ٩ له

(٢٧هه‌موزی) هه‌مان ساڵدا کاتیڤک واشینگتۆن سنورداری بانکی و بازرگانی تازه‌ی سه‌بارهت به‌عیراق له‌به‌رچاوگرت، نه‌نجومه‌نی پیرانی نه‌مه‌ریکا به (٨٠) ده‌نگ و نه‌نجومه‌نی نوێنه‌ران به (٢٣٤) ده‌نگ پروژه‌ی پێشنیاز کراوی گه‌مارۆی نابووری سه‌ر عێراقیان په‌سه‌ند کرد. به‌مجۆره به‌سه‌رنه‌جدان له‌که‌شه‌وه‌مای سیاسی نارۆشن که ده‌ستی کێشابه‌و به‌سه‌ر په‌یه‌ه‌نده‌کانی هه‌ردوو وڵاتدا. هه‌ردوو وڵات بۆ رووبه‌رووبونه‌وه و جه‌نگی واقعی ناماده و له‌کاردا بوون.

به‌م شێوه‌یه له (٢٥هه‌موزی ١٩٩٠) له‌دیداری (ناپریل گلاسپی) باڵۆیزی نه‌مه‌ریکا له‌گه‌ڵ سه‌دام حسین، نه‌و ده‌ریخت که هه‌وله‌کانی سه‌دام له‌ه‌واری بنیاتنه‌وه‌دا ستایش ده‌کات و پێویسته‌کانی نه‌و به‌پاره هه‌ست پێده‌کات. باڵۆیزی نه‌مه‌ریکا له‌ناو نه‌وه‌ی که راپه‌ده‌گه‌یاند نه‌مه‌ریکا نایه‌موت نرخی نه‌وت زۆر به‌رزبێتیه‌وه له‌گه‌ڵ سه‌دام هاوخه‌مه. ده‌یگوت زۆر له نه‌مه‌ریکه‌کانی ناوچه نه‌وتیه‌کانی هه‌زده‌که‌ن نرخی نه‌وت بۆ زیاتر له (٢٥) دۆلار به‌رزبێتیه‌وه. وه‌باشان ده‌ریخت سه‌بارهت به‌ ناۆکیه‌کانی عه‌ره‌به‌کان، وه‌ک گفتوگۆی سنوری نیوه له‌گه‌ڵ کویت مه‌سه‌له‌یه‌که نیته وه‌ک نه‌مه‌ریکا هیچ تێبینه‌که‌مان له‌سه‌ری نییه.

هه‌روه‌ها ده‌ریبینه‌کانی (مارگریت تاتوایل) وته‌بێژی وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی نه‌مه‌ریکا له‌وه‌لامی په‌رسیارێک په‌یه‌ه‌ست به‌جێگیرکردنی دوو لیوا له‌هێزی زری‌ۆشی عێراق له‌سه‌ر سنوری کویت ووتی: نه‌مه‌ریکا له‌گه‌ڵ کویت په‌یانی به‌رگری نییه، نیته هیچ په‌یانیکی به‌رگری و ناسایشیمان له‌گه‌ڵ نه‌وان نییه. له‌پراستیدا نه‌مجۆره قسانه له‌که‌سانی پایه‌بلندی نه‌مه‌ریکاوه نیشانه‌ی هه‌لکردنی گلۆپی سه‌وزه‌بوو بۆ عێراق بۆ داگیرکردنی کویت، که بووه‌هۆی نه‌وه‌ی سه‌دام حسین له‌ناره‌زوو به‌ره‌وه‌ه‌ندی نه‌مه‌ریکا له‌ناوچه‌که لێکدانه‌وه‌ی هه‌له‌ی بۆ بکات.

سه‌ره‌پای نه‌و بابه‌تانه‌ی سه‌روهه هه‌ندێک بابه‌تی ته‌رۆستی، پروژه‌دانانی جاسوسی و له‌سه‌داره‌دان (به‌زاد بازووت)، پۆژنامه‌نووسی گۆشاری تۆبیرشه‌ر که به‌دوای لێکۆلینه‌وه له‌ته‌قینه‌وه‌ک له‌ناوچه‌یه‌کی سه‌ربازی به‌غداوه بوو، هه‌روه‌ها راگرتنی چل نه‌مباری نه‌لکتریکی له‌فۆکه‌خانه‌ی له‌نده‌ن که ناماده‌که‌را‌بوو بۆ گواسته‌وه به‌ره‌و به‌غدا که بۆ هه‌لدانی چه‌کی نه‌تۆمی به‌کارده‌هێنرا و ترس له‌هێرشێ ئیسرائیل بۆ سه‌ر دامه‌زراوه سه‌ربازی و ستراتیجیه‌کانی عێراق، هه‌موو نه‌مانه رینگای خۆشه‌کرد بۆ زیاده‌بوونی به‌دگومانی و ده‌مراوکی و ترسی له‌لای سه‌دام حسین، به‌م شێوه‌یه نه‌و پێویستی به‌ قه‌یرانیکیتر بوو بۆ بالا‌بوونی خۆی و رۆژمه‌که‌ی که له‌هێرشکردن بۆ سه‌ر کویت په‌نگیده‌وه.

جەنگى دوومى كەنداۋ (جەنگى نەوت):

ھىرشى عىراق بۇ سەر كۆيت لە (۲/۸/۱۹۹۰) و پاشان لكاندى نەم ولاتە بەخاكي عىراقەوہ بە شىوہىكى گشتى كاريگەرى قولى لەسەر بارودۆخى ستراتيگى ئوقيانوسى ھندى و بەتايبەت كەندارى فارسى بەجىھتشت. نەم ھەنگاۋە دوۋمىنكارانەيە زۆر لەخەلكانى دىنا و بەتايبەت سەركرەدەكانى ولاتان و چاودىرانى سياسى سەرسام كرد و بۇ زۆر لەتويژەر و چاودىرى سياسى و سەربازى چاۋەرۋان نەكراۋ بوو.

نەم ھىرشە كە بوو ھۆى پوخانى پۇتى نال صباح و داگىر كەردنى سەربازى نەم ولاتە، شەپۆلىك لەپروستتۆ كەردنى جىھانى بەدواۋەبوو. نەنجومەنى ھاريكارى كەنداۋ، كۆمكارى عەرەبى، رىتكخراۋەى كۆنفرانسى نىسلامى و ھەروەھا نەنجومەنى ناسايشى رىتكخراۋى نەتەوہ يەكگرتوہكان لەناۋ نەم رىتكخراۋە ھەرىمى و جىھانىانەبوون كە ھىرشى عىراق بۇ سەر كۆيتيان پىروستتۆكرد.

نەم ھەنگاۋەى عىراق روبروۋى پەرچەكەردارى توندى چاۋەرۋانەكراۋى نەمەرىكا بوو ھە و نەم ولاتە تىۋرەكانى خۇى قۇناغ بەقۇناغ توندتر دەكرد. ﴿جۆرج بوش لە (۸/۸/۱۹۹۰) بەفەرمى رايگەيانەد كە ھىزە سەربازىيەكانى نەمەرىكا بەمەبەستى بەرگريكرەن لەعەرەبستانى سەۋدى بۇ ناۋچەكە رەوانە دەكرىت. نەم بۆچون و خواستەكانى نەمەرىكاي بەمچۆرە خستەروو: يەكەم، چوئەدەرەوہى بىقمەيدوشەرتى ھىزەكانى عىراق لەكۆيت. دووہم، گەرانەوہى ھكومەتى رەۋاى (شرعى) كۆيت. سىيەم، پابەندبوونى ولاتە يەكگرتوہكانى نەمەرىكا ھەروەك لەرابدوودا لەسەردەمى سەركايتى رۆزفەلت تا رىگان بەپاريزگارىكرەن لەئارامى و ناسايش لەناۋچەى كەنداۋدا. چوارەم، سەدام حسين خۇى پەيمانبدات بەپاراستنى گيان و ژيانى ھاۋالاتيانى نەمەرىكاي نىشتەجىنى ناۋچەكە.

جىمس بىكەرى ۋەزىرى دەرەوہى نەوكاتەى نەمەرىكا لەلەى خۇيەوہ لەنەنجومەنى نوئىنەران بەسەرغەدان لەسياسەتى ھىرشەرى ھكومەتى بوش وتى: وابەستەى جىھان بەسەرچاۋەى ۋزەى كەنداۋ و پىۋىستى پاراستنى بەدەستەيتاننى نەم سەرچاۋەىە واقعەيتكى ژيانىە (حياتىە) كە سەدام حسين دەيتوانى بەپىرنى نەمە سىستەمى نابوورى جىھان پروبەروۋى مەترسى بىكاتەوہ ﴿.

لەبەرنەوہ نەمەرىكا ھەلى كەوتەدەست بۇ جىگىر كەردنى ھىزەكانى لەناۋچەكە بەخەرجى ھكومەتى كۆيت و ولاتانەترى عەرەبى بەمەبەستى بەرگرتن لەھىزەكانى عىراق بۇ ھاتەناۋەوہى بۇ ناۋخاكي عەرەبستانى سەۋدى بەخىترى ھەنگاۋىنا بۇ ناردنى ھىزەكانى خۇى و ھاۋپەيمانەكانى بۇ ناۋچەكە.

ھەرچۆنىكە بىت داگىر كەردنى كۆيت لەلەين عىراقەوہ جارېكىتر ھەلى خستەبەردەستى نەمەرىكا تا بەشىوہىكى بەرفراوان و پەرچەك كە لەمىزۋوۋى رابدردى كەنداۋدا وئىنەى نەبووہ، دەستبختە ناۋكاروۋىارى ناۋچەكەوہ.

کاروانهومی نه مه ربکا له بهرامهر دمستدرنژی عیراق بو سهر کویت:

قمیرانی که نداو که به ده سندرێژی هێزه کانی سوپای عێراق بۆ سهر خاکی کویت و داگیرکردنی نهم نه میرنشین به جۆکه دهستی پێکدر، بهوه هۆی کاردان به وهی جدی نه ممریکا له بهرام بهر نهم هێزه سهر بایه دا. تیۆرزانانی عێراق لهو باوه ده دا بهون که له دیدی پایه دارانی رۆژناواوه ته نیا نه وتی کویتیان به لاره به نرخه نه ک خانه واده ی نال صباح. له بهر نه وه به بۆ جونی به غدا، نه وروپا و نه ممریکا دوی داگیرکردنی کویت له لای نه سوپای به عسه وه ده توان به بهی کیشه نه وتی خۆیان له ناوچه که به ده سه ته به تهن، به لای هه له ی لیکدان به وهی عێراق به کان له وه دا بهو که نه گهر نه وتی ناوچه که بۆ نه ممریکا و نه وروپا گرنگه، نه نه نه وه به بهی مه تانه کردن به رێژمه عهر به به خاوه نه وه ته کان ناگاته دهستی نه وروپا و نه ممریک.

جگہ لہو گرمانعمی کہ شیوہی دہروہی کیشہ کہیہ، پالنہری بہہیز تریش ہمیہ، کہ نہمہریکا و ہاوپہیانہکانی دہیانویست لہبہرامبہر داگیرکردنی کویت ہولبدریت بڑ سپنہوہی تواناکانی سویای عیراق، نمر سویاہی دہیتوانی ہمرہشی جدی بیت بڑ سر نیرائیل و ولاتانی ناچہکہ. دوو سال پیش قمرانی کہنداد بہرپرسانی پایہ ہمرزی نہمہریکا لہدانیشتنیکی تابیہت لہنہنجومہنی ناسایشی نہتہوہی نہمہریکا دا جہختیان کردہوہ لہسر پیتیستی کہمکردنہوہی توانای ہیزی نہو دہولتہانہ لہناچہ جیاوازہکانی جیہاندا کہ بہہرہشہ بڑ سر بہرژوہندہکانی نہمہریکا دہژمتردریت.

ﷲ دیک چینى وه زيرى بهرگرى نه مەريکا له مانگى (شباتى ۱۹۹۰) واتە پىنج مانگ پيش داگير کردنى کويت له لايەن عىراق وه به لگهيه کى نهيتى واژو کرد کەتيدا برىارى بهرگرى بۆ قوناغى (۱۹۹۲-۱۹۹۷) ديارى کرد بوو. له به لگه نامه دا داوا له هيزه چه کداره کانى نه مەريکا ده کات که متر جهخت له مەترسى په کيتى سۆفیت بکەن وه و خزىان بۆ نه گەرى جهنگه کانى هيزه ناوچهيه کانى جيهانى ستيه نامه ده بکەن ﷲ.

لەبەرئەوه بەبەشی ئاشکرا بوو کە ئەمەریکا لەتوانا و پەرەسەندنی جەبەخانەی عێراق نیگەرانه، ئەم پەرەسەندنە سەربازییە لەپاڵ ئەو ھەمڕەشانی کە سەدام حەسین سەروێکی کۆماری عێراق لەنیسراییلی دەکرد، بەبۆچوونی پێشزان و سیاسەتەدارانی ئەمەریکا بەمەترسیەکی گەورە و جدی وەرەگێرت. مەترسیەکی کە ئەمڕۆ یان سەبەیی دەبێت لەناو بڕیت تا لەلایەکی پێگەی سەرەکی خۆیان لەناوچەکی کە نیسراییلە لەناسايشدا بێت و لەلایەکی تر ھەوای ئەوێتی کە ئەندام سەرجاھەیی وزە و سوتەمەنی پێشەسازیەکانی ئەمەریکا، ئەوروپا و یابان دا بێندە کات دواجاری مەترسی نەبێتەو.

سه‌بارت بهم نامانجه بوو که *فرماندهی فرماندهی گشتی هیزه چه‌کداره‌کانی نه‌مهریکا پلانی
سره‌کی بۆ لابرندی پیوتیسته‌کانی نه‌وتی بمشیوی ده‌ستیوردانی سربازی له‌ناوچه‌ی کمنداو که له‌پیشدا
ناماده‌بکردبوو خستیبویه یواری جینه‌جنگردنه‌ود. له‌سالێ (۱۹۸۷-۱۹۸۸) نه‌مباری ناوه‌ندی زۆر گه‌وره

بۆ گلدانمودی نەوت لەلایەن ئەمەریکاوە لەبەحرین دامەزررا و بەمشیوەیە بارودۆخی نەمبارەکانی ھێزە سەربازییەکانی ئەمەریکا لەناوچەکە گەیشتە (٢,٤) ملیۆن بەرمیل نەوت لەگەڵ (١,٥) ملیۆن بەرمیل سوتەمەنی فرۆکە کە بۆ نێرە گۆنیزابۆوە زیادى کرد. ماویدیەکی کەم دواى نەو کۆنگرێسى ئەمەریکا دەنگیدا لەسەر پرۆژەى دابینکردنى بودجەىەکی گەورە بۆ نەوتى خاوە و نەوت و پزۆن کە بەوپیێیە توانای زەخیرەسازى نەوت لەنەمبارەکانى بەحرین بۆ (١٠) ملیۆن بەرمیل نەوت زیادىکرد. ئەم داھێنانەى فەرماندەى فەرماندەى گشتى ھێزە چەکدارەکانى ئەمەریکا، دواى سالى (١٩٨٧) لەولاتانىترى عەرەبى کەنداو بەردەوامى ھەبوو، بەجۆرێک کە پێژەى خەزەنگردنى نەوتى ئەمەریکا بەقەبارەىەکی بەرچاوە زیادىکرد. فەرماندەى ناوەندى فەرماندەى لێبارى چاکسازى و بیناگردنى لولەى نەوتى و لابردنى گرووگرفتەکانى بەردەم داھەشکردنى نەوت ھەنگاوى کارای ناو.

بەجۆرە بەتەواوى ئاشکرایە کە فەرماندەى فەرماندەى گشتى ھێزە چەکدارەکانى ئەمەریکا لەھەمان شوێنى رۆبەرپووبوونەو لەگەڵ ھەرچۆرە ھەرەشەىەک لەم ناوچەى بەناھابى سەرەکی و بنەرەتی دەژمێردرێت و نامادەى ھێزى خێراى خۆى و ئاردنى سێ ھەزار جەنگاوەر بۆ ناوچەکەى، لەبەرئەو یەکسەر دواى داگیرکردنى کویت لەلایەن عێراقەو، وڵاتە یەکگرتووەکانى ئەمەریکا لەسەر بنەمای نەخشەىەک کە پێشتر نامادەى کردبوو کاردانەوێ پێشاندا و ئاشکرابوو ئەمەریکا پێشئەوێ بەنا بۆ ھێزێکى سەربازى فرەتەوێ بەریت، پششى بەتوانای سەربازى - ھونەرى خۆى بەتایبەت لێبارى زەخیرەسازى نەوتى - ووزە لەناوچەکە و کارایى سیستەمى داھەشکردنى خێراى سوتەمەنى لەولاتانى کەنارى کەنداو بە تایبەت عەرەبستانی سعودى بەستوو. بەدریژایى ماوێ جەنگى کەنداویش ئەم نامادەکارىە پەییوەستبوو بەفەرماندەى فەرماندەى گشتى ھێزە چەکدارەکانى ئەمەریکاوە و خێراى لێبارى نامادەکارى پەیداکردنى کەرەسەى سوتەمەنى و زەخیرەسازى بەردەوام بوو، بەجۆرێک کە بەدریژایى جەنگ قابیلیەتى بە (٩٠٠) ھەزار بەرمیل لەپزۆژێکدا خەمڵێنراوە کە وەلامدەرەوێ ھەموو پێزیستەکانى سوتەمەنى نامێرە جەنگیەکانى ئەمەریکا بوو لەناوچەکەدا بەگشتى بۆ بواری ھەوایی و زەمینی.

لەدواى داگیرکاریەکەى کویت لەلایەن عێراقەو، ئەنجومەنى ئاسایشى رێکخراوى نەتەو یەکگرتووەکان توندترین کاردانەوێ لەبەرئەو ئەم داگیرکاریەى عێراق پێشاندا، بەجۆرێک کە ئەم کارە لەمێژووی رێکخراوى نەتەو یەکگرتووەکان بێتێنە بوو. ئەنجومەنى ئاسایش چەند کاتژمێرێک دواى داگیرکردنى کویت دانیشتنێکى ئەنجامدا و بەدەرکردنى بریارنامەى ژمارە (٦٦٠) دۆژمنکاریەکەى عێراقى پزۆتستۆکرد و داواى کشانەوێ بێقەمیدوشەرتى ھێزەکانى عێراقى لەخاکی کویت کرد. ھەروەھا ئەنجومەنى ئاسایش بەدەنگدان لەسەر بریاری ژمارە (٦٦١) عێراقى خستە ژێر گەمارۆى ئابورى و

چه‌کوه. به‌پیتی نهم دوو بریارنامه‌یه و بریارنامه‌کانی دواپی ریتیگا ده‌دات که له‌پیتیگی به‌کاره‌یتانی هیتزه‌وه بتوانریت هیتزه‌کانی عتیراق له‌کویت دهر‌بکریت. له‌بهر‌نهموه له‌دواپی چه‌ند مانگی‌تک له‌داگیرکردنی کویت (۱۲) بریارنامه له‌دژی عتیراق دهر‌چوو، که دواهمینیان پینش هه‌لگیرسانی جه‌نگ دهر‌چوو که بریتیبوو له‌برپاری (۶۷۸) ی نه‌نجومه‌نی ناسایش سوو له‌(۱۹۹۰/۱۱/۱۹) که دوا ماوه‌ی بو عتیراق دانا له‌(۱۹۹۱/۱/۱۵) خاکی کویت به‌جیبه‌یلت و برپاری (۶۶۰) جیبه‌جیبکات. له‌دواپی نهم برپاره ده‌یان کهشتی جه‌نگی و فرکه‌هه‌لگری نه‌مه‌ریکا، به‌ریتانیا، فهره‌نسی و ولاتانیتری نه‌وروپی به‌مه‌بستی فشار خستنه‌سر عتیراق هاتنه ناو ناوی که‌نداوه‌وه.

خالی جینگای سمرنج لیته‌دا نه‌ویه‌ک که یه‌کیتی سو‌قیت به‌به‌لی ده‌نگی بو برپاره‌که‌دا (له‌بری وه‌گرتنی ۴ ملیارد دۆلار له‌عه‌ره‌به‌ستانی سه‌ودی و به‌لینی پتدانی ۳ ملیارد دۆلاریتر له‌لایه‌ن ولاتانی عهره‌بی که‌نداوه‌وه).

یه‌که‌مین کاردانه‌وه‌ی نه‌مه‌ریکا له‌به‌رامبه‌ر داگیرکاریه سمربازیه‌که‌ی عتیراق داواپی پیکه‌یتسانی دانیش‌تینکی خیرای نه‌نجومه‌نی ناسایشی پیکه‌خراوی نه‌تسه‌وه یه‌که‌گرتوه‌کان کرد بو به‌رگرتن له‌م دو‌ژمنکاریه. هه‌له‌به‌ت نهم هه‌نگاوه‌ی نه‌مه‌ریکا به‌هیچ جۆری‌تک نه‌یده‌توانی به‌ره‌به‌ستیت له‌بهر‌ده‌م نه‌و داگیرکاریه‌دا. دوو‌ه‌مین هه‌نگاوی نه‌مه‌ریکا به‌لۆ‌که‌کردنی پاره و داراییه‌کانی عتیراق و کویت سوو له‌نه‌مه‌ریکا، که به‌لگه‌نامه‌کانی تایبه‌ت به‌وکاره شوو له‌لایه‌ن راویژکارانی یاسایی کۆشکی سپی و وه‌زاره‌تی دهره‌وه و وه‌زاره‌تی داراییه‌وه ناماده‌کرا و کاترۆمیر پینچ که هیشتا پۆژی‌تک به‌سه‌ر دو‌ژمنکاریه‌که‌دا تینه‌به‌رپیوو جۆرج به‌وش واژی له‌سه‌رکرد. هه‌نگاوی له‌عۆزه له‌ولاتانی نه‌وروپا و یابانیش نرا تا رپبگریت له‌وه‌ی نه‌و حکومه‌ته ده‌سه‌کرده‌ی که‌عتیراق له‌کویت دايمه‌زانه‌وه سوود له‌وپاره زۆره‌ی کویت وه‌ر‌بگریت که به‌سه‌د ملیارد دۆلار داده‌نرا.

له‌پۆژی یه‌که‌می داگیرکاریه‌که‌دا به‌وش له‌وتاریتکدا رایگمیانده‌ که (پینگام به‌دن که به‌لیم نه‌مه‌ریکا نهم داگیرکردنه به‌توندی پرۆتستۆ ده‌کات و داواپی که‌شانه‌وه‌ی بیه‌میدوشهرتی عتیراق ده‌کات. له‌دنیا ی نه‌مه‌رۆدا نیتر جینگای نه‌عۆزه کاره توندوتیژی و درندانه‌یه نه‌ماوه).

ته‌نیا به‌ تیه‌مه‌ربوونی پینچ پۆژ به‌سه‌ر داگیرکردنی کویتدا، به‌وش له‌وتاریتکدا بو خه‌لکی نه‌مه‌ریکا له‌پیتناوی ناراسته‌کردنی ستراتیجی ولاته یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا چوار به‌نه‌مای دیاریکرد:

- ۱- که‌شانه‌وه‌ی بیه‌میدوشهرتی عتیراق له‌کویت.
- ۲- که‌رانه‌وه‌ی حکومه‌تی ره‌وا (شرعی) کویت.
- ۳- پابه‌ندبوون به‌ناسایش و نارامی له‌که‌نداو به‌تایبه‌ت له‌بواری هاتوچۆی نه‌وتدا.
- ۴- پاراستنی لایه‌نگرانی نه‌مه‌ریکا له‌ناوچه‌که.

ههفتهیهك دواى نهمه سمرۆك كۆماری نهمهریکا نهم چوار بنهمایه‌ی وهك (نامانجه‌كانمان) ناساند و دهربارده‌ی گیرانه‌وه‌ی بارودۆخه‌كه و به‌كاره‌یتنانی هه‌یز وده‌سه‌لاتی پیتیستی بۆ به‌ده‌سته‌یتنانی نهم نامانجه‌انه روونكرده‌وه‌یدا. ولاته‌یه‌كه‌گرتوه‌كانی نهمهریکا بریاریدا به‌ناردنی هه‌یزی سمربازی بۆ عمره‌به‌ستانی سعودی تاریگیریت له‌عیراق كه هه‌یز نه‌كاتمه‌ سمر نهم ولاته‌یان نامانجیکتر كه له‌دواى كۆیت هه‌یه‌یت. نهمكاره‌ عیراقی گۆشه‌گیركرد و هه‌ولیدا له‌رێگای گه‌مارۆی شاپووری له‌سمر هاورده‌ و ناردنه‌ی عیراق ناچار به‌پاشه‌كشی بكات.

بوش له‌ئاراسته‌كردنی هه‌نگاه‌كانی خۆی چهند به‌یاننامیه‌یه‌کی ده‌ركرد و له‌ناویدا ناماژه‌ی كرد به‌وه‌ی كه به‌رژه‌وه‌نده‌یه‌كانی نهمهریکا كه‌وتۆته‌ به‌رمه‌ترسی، له‌ناویدا نه‌وت هاندهرێکی گرنه‌گ بوو. ﴿به‌رژه‌وه‌ندی ستراتیجی نهمهریکا له‌بهبایه‌خكردنی ستراتیجی سه‌دام بۆ به‌كاره‌یتنانی سیاسه‌تی هه‌یز، پیتیستی ده‌كرد كه نهمهریکا هه‌نگاوی زیاتر بۆ گیرانه‌وه‌ی بارودۆخه‌كه‌ بنه‌یت. هه‌روه‌ها ده‌یه‌یت به‌یتدانی نه‌عتیازاتی زمینی له‌سمر مه‌سه‌له‌ی ناسایش كه‌نداو و به‌ مه‌سه‌له‌ی ئیسرائیل و فه‌له‌ستین، عیراق ناچار بكات كۆیت به‌جیه‌یه‌یت. له‌سهره‌تای مانگی ئابدا هه‌تا سیاسه‌تمه‌داران له‌واشنگتۆن دوودل بوون كه له‌رێگای دیپلۆماسیه‌تی فشاره‌وه‌ له‌پاڵ گه‌مارۆی شاپووری به‌توانه‌یت عیراق ناچاربه‌كریت كۆیت به‌جیه‌یه‌یت. له‌گه‌ڵ نه‌وه‌شدا هه‌ندێك له‌سیاسه‌ت دارپۆزه‌ران دودلیان پيشاندا كه ستراتیجی چه‌ركرده‌وه‌ بۆ گیرانه‌وه‌ی بارودۆخه‌كه‌ بۆ پيشوو به‌ته‌نیا به‌توانه‌یت به‌ناماخی سیه‌یه‌می بوش واته‌ ناسایش ناوچه‌كه‌ به‌گریته‌وه‌. نه‌گه‌ر عیراق به‌كشایه‌ته‌وه‌ و هه‌یزه‌ سمربازیه‌كه‌ی وهك خۆی به‌بایه‌ته‌وه‌، كه‌واته‌ هه‌ر ده‌یتوانی هه‌ره‌شه‌یه‌یت بۆ سمر هه‌موو ده‌وله‌ته‌كانی كه‌نداو، نه‌گه‌ر بزانه‌ین په‌یوه‌ندی سه‌دام حسین له‌گه‌ڵ ته‌كه‌له‌زجیای نه‌تۆمی و كیمیاوی و موشه‌کی له‌نه‌ه‌جاسی نهم پاشه‌كشییه‌ هه‌ره‌شه‌ ده‌یه‌یت بۆ سمر ناسایشی ئیسرائیل﴾.

حكومه‌ت نهمهریکا بۆ تێكشكاندن سه‌دام سهره‌پای پروپاگه‌نده‌كان هاورا له‌گه‌ڵ جیگیركردنی هه‌یزه‌كانی له‌خاکی عمره‌به‌ستانی سعودی، په‌نایرده‌به‌ر گه‌مارۆدانی عیراق، چونكه‌ عیراق نه‌یده‌توانی نه‌وت به‌نیرته‌ده‌ره‌وه‌ و كاڵاش بۆ ناوخۆی ولات هاورده‌بكات.

به‌هه‌مان مه‌به‌ست بۆ کاریگه‌ری گه‌مارۆی شاپووری رێكخراوی نه‌ته‌وه‌یه‌كه‌گرتوه‌كان، رێكه‌وته‌نی نیوده‌وله‌تی بۆ نهم بریارانه‌ی رێكخراوی نه‌ته‌وه‌یه‌كه‌گرتوه‌كان زۆر گرنه‌گ بوو. نهم كار به‌مانای نه‌وه‌بوو كه توركیا و عمره‌به‌ستانی سعودی كه‌ لوله‌ی نه‌وتی عیراق به‌ ناویاندا ده‌روات داخه‌ن و سوریا‌ش بۆریمه‌وته‌كانی به‌داخراوی به‌یه‌یه‌ته‌وه‌. توركیا له‌ (٧ ئاب) به‌مكاره‌ رازیبوو چونكه‌ دلیابوو هه‌یزی سمربازی توركیا ده‌توانه‌یت رێگیره‌یت له‌تۆله‌كرده‌وه‌ی سمربازی عیراقی.

بوش بۆ جیگیركردنی هه‌یزه‌كانی نهمهریکا له‌عمره‌به‌ستانی سعودی و رۆبه‌رووبوونه‌وه‌ی هه‌ر جوله‌یه‌کی عیراقی ناچاربوو رهماه‌ندی عمره‌به‌ستانی سعودی بۆ ناردنی هه‌یزی نهمهریکا بۆ نهم ولاته‌

وه گريت. له بمرنموه له (۱۹۹۰/۸/۵) وه زيرى بمرگرى خوى بمرهو عمره بستانى سعودى په وانه كړد. به بمرنجدان له مانوره سمر بازيه كانى عتراق له سمر سنورى عمره بستانى سعودى و نادىارى له نيته كاره كانى، سعوديه كانى به جوړيك ترساند كه دواى وتوويژيكي دورودريژ سركوت به سمر دوودليه كميدا و پژى حهوتى تاب مليك فهد به ممرجه كانى نه ممرىكا به ناردنى هيزه كانى بؤ عمره بستانى سعودى پاڅى بوو له گهل گرتنه ستوى هه موو خرجه كانى نه م هيزه له لايمن عمره بستانى سعوديه وه و به كه مين هه وال دهر باره ي نه م باسه كه دوايى به (نؤيمراسيؤنه ي پاگمياندو جه ختى كرده وه كه نه م هيزه له سمر داواى (۸ى ناب) جوړج بوش به فمرمى نه م نؤيمراسيؤنه ي پاگمياندو جه ختى كرده وه كه نه م هيزه له سمر داواى عمره بستانى سعودى بؤ پاراستنى نه م ولاته له هيرش و ده ستريژيه كانى عتراق ده نيرديت و ناماغي تنيا بمرگرى كړدن ده بيت، بوش هه روه ها بؤ به كه م جار به شيويه كي قمعى وتى كه كؤمه لگاي نيوده ولتمتى داگير كړدنى كويت له لايمن عتراق موه قبول ناكه ن و عتراق ده بيت به يى ممرج هيزه كانى خوى له م ولاته بمريته دهره وه.

له پژى ۲۵ نابدا بريارى ژماره (۶۶۵) نه نهمونه نى ناسايشى رنكخراوى نه توه يه كگرتوه كان دهرچو كه به پتي نه م برياره بؤ سازاد كړدنى كويت پمنا بريته بمر به كار هينانى هيز. له دواى نه موه نه ممرىكا به يى نه وهى كار فمرمانى (متموريه ت) له لايمن نه نهمونه نى ناسايشموه پيبريت هه لسا بمرنكخست و سازدانى هيزى نيوده ولتمتى بؤ دهر پمراندنى عتراق له كويت.

تا نه و ميژوهه ژماره ي سمر بازانى نه ممرىكا له عمره بستانى سعودى له (۷۰) هزار سمر باز تيپمري و بمرده واهبوو له روه وانه كړدنى سمر بازى زياتر. ناماغي يه كه مى نه ممرىكيه كان جيگير كړدنى (۲۰۰ تا ۲۵۰) هزار سمر باز بوو له كه ننداو و له م بواره دا هه وله دييلؤماسى و گه مارؤى نابوروى و گه مارؤى دهر يايى عتراق بؤ ناچار كړدنى سهدام حسين بؤ كشانوه له كويت پيش په نابردن بؤ ليدانى سمر بازى بمرده وام بوو.

له ناوه راستى تشرينى يه كه م نه ممرىكا به گوروتينيكي زؤرتروه بمرهو كه نداو هات، تازه مينه ي بؤ رنكاچاره ي سمر بازى هيزى هيرشمر بره خستيت. به مجوره ژماره ي سمر بازانى نه ممرىكا له عمره بستانى سعودى گميسته (۲۵۰) هزار كمس به لام جنرال شوارسكؤف فمرمانده ي هيزه كانى نه ممرىكا له كه ننداو نه م هيزه ي به كه م ده زانى بؤ ده سپي كړدنى نؤيمراسيؤنى جهنگ دؤ به عتراق، چونكه زانبارى گميشتبوو به ناوه ندى فمرمانده ي نه ممرىكا له اناوچه كه كه عتراق (۴۵۰) هزار سمر بازى له كويت جيگير كړدبوو. به بمرزبونوه ي نرخى نه موت له سمره تاي تشرينى يه كه مى ۱۹۹۰، (۴۰) دؤلار بؤ بمرميليك، سمرؤك كؤمارى نه ممرىكا ناچار بوو له ژيركارى گمري نه مه دا بير له نابوروى نيوده ولتمتى بكاته وه. بؤ

سیاسه‌ده‌داران و خاوند به‌ره‌ده‌ندی ناوختی و نیگه‌رانی نه‌وتی نه‌مهریکا و رژیمه‌کانی که‌نداو پتویست بوو په‌نا بۆ هیزی ژۆره‌ملی له‌ناوچه‌که به‌رن.

به‌هۆی که‌می کاریگه‌ری گه‌مارۆی شاپووری ریکه‌خراوی نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتوه‌کان له‌سهر عیراق بۆ ناچارکردنی نه‌و ولاته به‌که‌شانه‌وه له‌خاکی کویت، سه‌رهۆک کۆماری نه‌مه‌ریکا بریاریدا به‌ناماده‌کردنی زه‌مینه‌یه‌ک بۆ هه‌لبژاردنی رینگاچاره‌ی سه‌ربازی.

﴿به‌بیاننامه‌ی (۱۹۹۰/۱۱/۸) بۆش له‌فه‌راهه‌مه‌کردنی زه‌مینه‌ی هه‌لبژاردنی رینگاچاره‌ی هیزی سه‌ربازی، کاردانه‌وه‌ی خیرای کۆمه‌لگای نیوده‌ولته‌ی و کۆنگرێسی ولاته یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکای لیکه‌وته‌وه. حکومه‌ت نه‌مه‌ریکا سه‌ره‌تا به‌چالاکی له‌ریکه‌خراوی نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتوه‌کان و دانوسان له‌گه‌ڵ یه‌کیتی سۆفیت بۆ ده‌نگدان له‌سهر بریاری (۶۷۸) به‌نیوده‌وله‌تیکردنی مه‌سه‌له‌که گرنگیدا. نه‌م بریاره له‌(۱۹۹۰/۱۱/۲۹) ده‌نگی له‌سه‌ردرا و داوای له‌عیراق کرد تا (۱۹۹۱/۱/۱۵) بریاری (۶۶۰) ی ریکه‌خراوی نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتوه‌کان و بریاره‌کانی دواتریش جێبه‌جێ بکات، له‌هه‌مانکاته‌دا رینگادرا به‌ژماره‌یه‌ک له‌ولاته‌تان تانه‌و به‌رواره به‌لام نه‌که به‌زۆر، بۆ جێبه‌جێکردنی بریاری (۶۶۰) ریکه‌خراوی نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتوه‌کان سوود له‌هه‌موو هۆکارێک وهره‌گرن بۆ لێدانی عیراق له‌کاتی پتویستدا﴾.

به‌دروژایی نه‌و ماوه دیاریکراوه، وه‌زیرانی ده‌ره‌وه‌ی عیراق و نه‌مه‌ریکا له‌جێف دانێشتنیاں هه‌بوو، که‌هیچ سازشێکی نه‌کرد، نه‌مه‌ یاره‌تی حکومه‌ت بۆشیدا بۆ سه‌ره‌کوته‌ن به‌سه‌ر عیراقدا په‌نا به‌رێته به‌ر کاری سه‌ربازی.

له‌مانگی تشرینی دووهم هاوکات له‌گه‌ڵ ناردنی هیزی زیاتر له‌لایه‌ن نه‌مه‌ریکاوه بۆ ناوچه‌که، ولاته‌نێتریش نامه‌ده‌ی به‌شداریکردن بوون له‌هیزی فره‌نه‌ته‌وه بۆ ده‌ره‌پاندنی عیراق له‌کویت و ژماره‌ی سه‌ربازیان له‌ناوچه‌که زیاد کرد.

﴿له‌میژووی بریاره‌که‌ی ریکه‌خراوی نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتوه‌کان واته (۲۹ تشرینی دووهم)، بیست و حموت ولاته، له‌وانه دوازده‌یان ولاتی عه‌ره‌بی بوون نامه‌ده‌یی خۆیان بۆ هاریکاری نه‌مه‌ریکا له‌تێمه‌راسیۆنی سه‌ربازی دژی عیراق پێشاندا. له‌و میژووه‌دا ژماره‌ی سه‌ربازانی نه‌مه‌ریکا له‌که‌نداو له‌(۳۷۰) هه‌زار سه‌ربازی تێپه‌ری کردبوو. ژماره‌ی تانکه نه‌مه‌ریکيه‌کان له‌ناوچه‌که (۴۹۰۰) دانه و ژماره‌ی فرۆکه جه‌نگیه‌کان و بۆمبه‌هاوێژه‌کان له‌بنکه‌کانی عه‌ره‌بستانی سه‌ودی گه‌یشته (۱۱۰۰) دانه، واته دووئوه‌نده‌ی هه‌موو فرۆکه‌کانی عیراق. جگه له‌هیزی نه‌مه‌ریکا، (۴۰) هه‌زار سه‌ربازی عه‌ره‌بستانی سه‌ودی و (۱۳۰) فرۆکه و (۲۰۰) تانکی له‌به‌رده‌ستدا بوو. میسر (۳۵) هه‌زار سه‌رباز و (۶۰۰) تانک و (۲۰) فرۆکه، به‌ریتانیا (۲۵) هه‌زار سه‌رباز و (۱۶۸) تانک و (۵۵) فرۆکه، سووریا (۲۰) هه‌زار سه‌رباز و (۳۰۰) تانک و فره‌نسا (۱۲) هه‌زار سه‌رباز و (۲۰۰) تانک و (۷۵) فرۆکه به‌شداریان کرد﴾ و ﴿کویتي نازاد به (۷)

ههزار سهرباز و (٦٠) تانك و (٢٠) فرۆكه و باقى ولاتانى نهندامى نهجمهنى هاريكاري كهنداو ههموويان به (٨) ههزار سهرباز و (٢٤) تانك و (٨٠) فرۆكه بهشداری نۆيمراسيۆنهكهيان كرد.

تۆتكرائ ژمارهى سهربازانى نهمريكا و هاويهيانهكانى لهكهنداو له (٦٠٠) ههزار سهرباز تيبميريكرد كه زياتر بسو لهژمارهى هيزهكانى عيراق لهكويت، ژمارهى فرۆكه جهنگيهكان و بۆمبهاويژهكانى نهمريكا و هاويهيانهكانى لهناوچهكه زياتر له (٢٠٠) دانهبوو، واته نزيكهى چوار نهوهندهى فرۆكهكانى عيراق دهبوو. نزيكهى سهد كهشتى جهنگه كه شهبان كهشتى فرۆكه ههنگربوو لهناوهكانى كهنداوى فارسى و دهرياي عومان جينگيركرايون، كه عيراق لهبرامبهر نهمهدا خاوهنى هيزى دهريايى نهبوو. سهرهپاي نهوه سهكۆى ههلدانى موشهكى (كرۆز و تۆماهۆكى) نهميريكي لهبنكه سهربازيهكان جينگير كرايوو كه لهكاتى هيرشدا دهيتوانى نامانجه دياريكراوهكان لهناو عيراق بهباشى بپيكتيت. سهرهپاي نهوه نهميريكيهكان ژمارهيهكى زۆر له موشكى دژه موشهك (پاتريۆت) لهناوچانه جينگيركردبوو كه نهگمري ههلدانى موشهكى عيراقى لندهكرا بسۆ كه توانى پتيرۆى (٨٠٪) ي موشهكهكانى عيراق پيش گهيشت به نامانجهكانى لهناهان بهتقينيتهوه.

له (١٢/١٩٩١) نهجمهنى پيرانى نهمريكا بهزۆرينهيهكى كه مۆلتهى بهسروك كۆماردا تا لهگهڵ عيراق بكموتيه جهنگهوه و دواى چوار رۆژ هيرشى هاويهيانان بۆ سهر عيراق دهستپيكرد.

نخشهى جهنگى نهمريكا لهكهنداو لهسهرتادا بۆردومانى چروپر و بهردهوامى نامانجه سهربازى و پيشهسازى و پينگاكان و هۆيهكانى پميهنديكردنى عيراق بوو بهدرىوايى چوار تاشهش ههفتهى يهكهسى جهنگ.

تۆيمراسيۆنى ناسمانى دژى عيراق لهكاتمۆمترى (٢:٣٠) ي بهيانى رۆژى (١٧كانونى دووهم) دهستپيكرد بۆ ماوهى (٤٠) رۆژ و تا (٧ى شبات) بهردهوام بوو. لهماوهى نهم چل رۆژهدا زياتر له (٨٠) ههزار چالاكى ناسمانى نهجامدرا كه رۆژانه دوو تا سى ههزار چالاكى ناسمانى يان كارفرمانى جهنگى و هيرشى موشهكى نهجامدهدا بۆ ليدانى شارهكان و دامهزراوه پيشهسازى و سهربازيهكان و دامودهزگاي كارهبها و بنكه تهلهفونات و گهيانندن و جاده و پردهكانى عيراق. هيزه ناسمانيهكانى عيراق پهكۆك لهنامانجهكانى هاويهيانان بوو لهيهكه مهن رۆژهكانى تۆيمراسيۆنهكان ههموو فرۆكهخانهكانى عيراق بۆ رينگرتن لهفرينى فرۆكهى عيراقى ويران كران. زياتر له (٢٠٠) فرۆكهى عيراق لهسهر زهوى يان لهكاتى ههستانيدا تيكشكيتنران و (١٤٧) فرۆكهى سهربازى و مهدهنى به مهبهستى رزگاربوونيان بهسهلامهتى بهبريارى سهدام حسين رويانكرده نيران.

سهرنهجام دواى پينج ههفته لهبۆردومانى چروپر، بوش فرمانى هيرشى زههينى بۆ سهر عيراق دهركرد، لهم ماوهيهدا سهدام حسين بۆ تۆلهكردنهوه لهو گورزه جهركپهه بهر عيراق كهوتبوو، دهستيكرد

به‌هیرشی موشه‌کی بۆ سەر شاره‌کانی عمره‌بستانی سعودی و نیسرائیل، به‌لام به‌هۆی جیگیرکردنی موشه‌کی دژه موشه‌ک (پاتریۆت)ی نه‌مه‌ریکی لعم دوو ولاته، زۆربه‌ی هێرشه موشه‌کیه‌کانی عێراق پوچه‌لکرانه‌وه. لێره‌دا نامانجی عێراق له‌هیرشی موشه‌کی بۆ سەر نیسرائیل زیاتر بۆ راکێشانی هه‌ست و سۆزی ولاتانی مسلمانان جیهان بوو بۆ پارێزگاریکردن له‌عێراق و درز خسته‌ناو به‌ره‌ی هاوپه‌مانانه‌وه. به‌بێده‌نگ بوونی نیسرائیل و وه‌لامنه‌دانه‌وه‌ی سه‌ربازی - که نه‌مه‌ریکا داوای لێکرد بوو - نامانجه‌که‌ی سه‌دام حسین بوو به‌بەلقی سه‌رتاو.

له‌به‌ره‌به‌یانی رۆژی (٢٤ شبات ١٩٩١) هێزی زه‌مینى نه‌مه‌ریکا له‌ناوچه‌ی که‌نداو که له‌نیو ملیۆن سه‌رباز تێده‌په‌ری به‌یارمه‌تی هێزی زه‌مینى به‌ریتانیا و فعه‌ده‌سا و عمره‌بستانی سعودی و ولاتانیتری به‌شدار هیرشیکى گه‌وره‌یان بۆ ناو‌خاکی کویت ده‌ستپێکرد به‌مه‌به‌ستى ده‌ره‌هراندنى هێزه سه‌ربازیه‌کانی عێراق له‌وناوچه‌یه بۆ ماوه‌ی چوار رۆژ درێژه‌ی کێشا.

باری ده‌رونی تیکشکاوی عێراق له‌به‌ره‌کانی پێشمه‌وى شمر، به‌هۆی دا‌برانیان و په‌چرانی په‌مپه‌هندیان له‌گه‌ڵ ناوه‌وه‌ی عێراق و برستی و تونیه‌تی به‌هه‌زار هه‌زار خۆیان ده‌دابه‌ده‌ست هێزی هاوپه‌مانانه‌وه. سه‌دام حسین فعه‌مانی کشانه‌وه‌ی هێزه‌کانی له‌ناو کویت ده‌رکرد، به‌لام پێش ده‌رچوونی له‌کویت بریاری ناگه‌رمه‌دانی له‌به‌ره نه‌وته‌کانی کویتی ده‌رکرد، که زۆرت‌رین بیره‌کانی ئهم ولاته‌ی سوتاند و برێکی زۆر له‌نه‌وتی ئهم ولاته‌ی پ‌ژانده ناو‌ناوی که‌نداوه‌وه و بووه‌هۆی گه‌وره‌ترین کاره‌ساتی ژینگه‌ی له‌ناوچه‌که و جیهاندا.

له‌کۆتایی سییه‌مین رۆژی جه‌نگی زه‌مینی نزیکه‌ی هه‌موو خاکی کویت و به‌شیکى گه‌وره‌ی باشوری عێراق که‌وته ژێر ده‌ستی هاوپه‌مانه‌کانه‌وه له‌هێزه‌کانی عێراق ده‌یان هه‌زار کوژراو و زیاتر شه‌ست هه‌زار سه‌ربازیان لێ به‌دی‌لگیرا.

ئهم جه‌نگه خۆ‌ئاوای و نابهرابه‌ریه، هه‌واڵنێرانی پ‌ژژاوا به‌گه‌وره‌ترین جه‌نگی کلاسیکی زه‌مینى له‌سالانی دواى جه‌نگی دووه‌می جیهانی ناوی ده‌به‌ن، سه‌رئه‌نجام له‌رۆژی چوارشه‌مه (٢٧/٢/١٩٩١) به‌رازییوونی هه‌موو مه‌رجه‌کانی نه‌مه‌ریکا و هه‌موو په‌ریاره‌کانی نه‌نجومینی ئاسایش (له‌ناویاندا کشانه‌وه‌ی بێمه‌رج له‌کویت و بژاردن و قه‌ره‌بووکرده‌وه‌ی زه‌ره‌ره‌کانی جه‌نگ و مانه‌وه‌ی سزای شابوری له‌سه‌ر عێراق) شمر کۆتایی هات و عێراق خۆ‌یدا به‌ده‌سته‌وه. بوش عه‌سری رۆژی (چوارشه‌مه‌ی ٢٧ ی شبات) بریاریدا که جه‌نگ له‌نیوه‌شه‌وه‌ی چوارشه‌مه به‌کاتی واشنگتۆن به‌رامبه‌ر (٨ ی به‌یانی پێنج شه‌مه به‌کاتی به‌غدا) بوه‌ستیت. به‌عجۆره جه‌نگی زه‌مینى ته‌نیا سه‌د کاتمه‌تری خایاند.

هیزه‌کانی نەمەریکا لەکەناری باشوری فواریات بەدوری (۲۵۰کم) لەشاری بەغدا وەستان و جنرال شوارسکۆف لەچارێتیکەوتنیکدا لەدوای کۆتایی جەنگ ووتی نەگەر بوش بریاری وەستانی نۆیەراسیۆنی سەربازی دەرئەکرایە هیزه‌کانی نەمەریکا دووژیتەر دەگەشتە بەغدا.

جینگای باسە کە لەم جەنگەدا بێنکەیی دیگۆگاریا لەنۆقیانوسی هەند بۆ نەبەامدانی نۆیەراسیۆن و کارناسانی نەمەریکا پۆلی گەورەیی بینی.

 زیانە مادیەکانی نەم جەنگە تانیستا ناتوانین بێخەملێنین، بەلام وەك تیبیسی دەکریت زیاتر لە (۶۰) ملیۆن کیلوگرام بۆمب و مادەیی تەقینەووە بەسەر عێراقدا لەماوەی چل پۆژی جەنگ و وێرانبوونی بەشی زۆری بێنکە پیشەسازی و سەربازی و پالۆگەکان و فڕۆکەخانەکان و پرده‌کانی نەم ولاتە و زیانەکانی لەم جەنگەدا بە سەدەها ملیارد دۆلار دادەنریت. (هەندیک لەپسپۆران پێژەیی زیانەکان بە ۲۰۰ ملیارد دۆلار دەخەملێنین).

ژمارەیی هیزه‌کانی نەمەریکا لەقۆناغەکانی کۆتایی جەنگی کەنداو گەشتە (۵۳۹) هەزار کەس، کە بە گەورەترین لەشکرکێشی نەمەریکا دەژمێریت لەدوای جەنگی قیتنامەووە.

هەموو تێچۆنی جەنگ لەسەر نەمەریکا و هاوێه‌یانەکان، بەپێی هەلسەنگاندنیکیی وەزارەتی بەرگری نەمەریکا کە لەژمارەییکی گۆشاری تایم کە (۱۱ی مارس ۱۹۹۱) بڵاوکراوەتەو بە (۴۷،۵) ملیارد دۆلار خەملێنراوە. گۆشاری تایم لەهەمان ژمارەدا نوسیویەتی، شەش ولات ئەلمانیا، یابان، عەرەبستانی سعودی، کویت، نیمارەتی عەرەبی و کۆریای باشوور پازیی بوون بە پێدانی (۵۳،۵) ملیارد دۆلار خەرجی جەنگ وەك پێشینی سەرەتایی خەرجیەکانی نەم جەنگە.

جەنگی کەنداو کە بەلۆجیکی هەردوو لایەنی بەشەرەهاتوو پالێنەری ئابووری و سیاسی هەبوو و بە(جەنگی نەوت) دەناسریت.

بریاری ئاگرپەستی نەمەریکا لە(۲۷شوبات)دا گفتوگۆی زۆری هێنایە ئاراوە. بەلام لەوکاتەدا راگەیمندرا کە پێشتر لەنامانجە راگەیمندراوەکەیی بوش لە(نابی ۱۹۹۰) کاتی ئاگرپەستی کرداریە (عملی)، کویت ئازاد بوو و هاوسەنگی عێراق بۆ جێبەجێکردنی چالاکی هێرش بردن لەدوایدا بەشیوەییکی خراب کەمیکردوو. گورزیك کە بەرتوانای جەنگی و سەربازی عێراق کەوتوو بەو شیوەیی نەبوو کە پێشینی دەکرا، بەعزەر گورزیکی قورس بوو. راستە لەجەنگی زەمینیدا زیانەکانی نەمەریکا کەمتر بوو لەوەی کە چاوێوان دەکرا، نرخی بەردەوامی جەنگ بەنومیدی روخانی سەدام حسین ناپۆشن بوو.

جگەلە نەمەریکا کەس مۆلەتی نۆیەراسیۆنی سەربازی لەناو عێراق نەبوو، لەکاتی بەردەوامی جەنگ دەخراپە ژێر پرسیارەووە. نەگەر واشنگتۆن پوختانی پزێمی سەدامی لەناو نامانجە سەرەکی و

دیاره‌کانی جه‌نگی دابنایه نه‌گهر هه‌بوو هاوکاری به‌کیتی سوؤفیت و عمره‌به‌کان و هه‌تا فهره‌نساخی لهده‌ست بدایا.

له‌به‌لگه و هوکارتیر که وایکرد جوړج بوش سه‌روک کو‌ماری ولاته په‌کگرتووه‌کانی نه‌مه‌ریکا والیبیکات له‌کاتی نو‌یه‌راسیون جه‌نگی که‌نداو خو‌ی بیاریزیت له‌پیش‌په‌وه‌ی به‌ره و به‌غدا و نهم برپاره‌ش بووه هژی مانه‌وه‌ی سه‌دام حسین، نه‌بوونی نه‌لته‌رناتیفیکو گونجار بوو له‌جیگای دیکتاتوری به‌غدا، که بووه‌هژی رزگاربوونی گیانی سه‌دام حسین، چونکه به‌ته‌واوی ناشکرابوو که سه‌رنگونی پژمی به‌عسی عیراق کاریگه‌ری راسته‌وخوی له‌سهر ده‌که‌وتنی حکومه‌تی خودمختاری کورده‌کانی عیراق له‌باکوور و شیعه‌کان له‌باشووری نهم ولاته ده‌یئت. پرودانی نهم گۆرانکاریه و دوو نه‌نجامی له‌پاده‌به‌ده‌ر گرنه‌گ له‌سهر ناستی ناوچه‌که ده‌گرتیه‌خو که هاوسه‌نگی هیزه‌کان ده‌گۆزیئت و له‌نه‌نجامدا ده‌یئته‌هژی نه‌وه‌ی به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی نه‌مه‌ریکا و هاوپه‌یانه‌کان له‌ناوچه‌که بجاته مه‌ترسیه‌وه.

یه‌که‌مین نه‌نجامی نه‌مه دابه‌شبوونی عیراق و به‌هیزبوونی نیتران بوو، که وه‌ک ته‌نیا هیزی بالاده‌ست نکۆلی لینه‌کراو له‌ناوچه‌که ده‌میئیتیه‌وه. دووهم دروستبوون و جیگه‌بسوونی حکومه‌تیکی نیسلامی و نیاری نه‌مه‌ریکا له‌سهر زه‌وی عیراق که ده‌یتوانی به‌ته‌واوی کارگه‌ری نایدیۆلۆجی له‌سهر میرنشین نه‌وتیی و ده‌وله‌مه‌ندکانی که‌ناری باشوری که‌نداو هه‌یئت.

(سه‌ره‌پای نه‌و بابه‌تانه‌ی سه‌ره‌وه، مانه‌وه‌ی سه‌دام له‌سهر ده‌سه‌لات نه‌گه‌ری زۆرتیه‌ له‌پرووی دامالینی چه‌کی عیراق سه‌پاندنی برپاری چه‌ک دامالین، به‌تایبه‌ت سه‌باره‌ت به‌چه‌که کوکوژه‌کان که له‌کاتی جیگه‌بسوونی حکومه‌تیکی به‌ده‌سه‌لات له‌م ولاته نه‌نجامدانی نهم کاره ناسان نه‌ده‌بوو).

ناماخی دورتری نه‌مه‌ریکا له‌لانه‌بردنی سه‌دام و مانه‌وه‌ی توانا ترسیئنه‌که‌ی له‌به‌رامبه‌ر ولاتانی عمره‌بی که‌نداو‌بوو، تا به‌و ریگیاهه ههم چه‌ک و جبه‌خانه‌کانی خو‌ی به‌و ولاتانه‌ بفرۆشیت و ههم مانه‌وه جیگه‌کردنی هیزه‌کانی له‌ناوچه‌که مسۆگه‌ر بکات.

(هه‌له‌ نییه گهر بلتین نه‌خشه‌ی بالاده‌ستی به‌سهر که‌نداودا ده‌گه‌ریتمه‌وه بۆ فکری هینری کیسنجر، نهم پلانه له‌ژیر چاودیری نه‌و له‌سالی (۱۹۷۵) ناماده‌کراوه و دواتر له‌ژیر ناویشانی (زالبوون به‌سهر نه‌وتدا) له‌هاریپرس مه‌گه‌زین (Harpers Magazine) بلاوکرایه‌وه.

نه نجامه ستراتیجیه کانی هیرشی نه ممریکا و هاوپه یمانان بوسه ر عیراق :

پیش دوژمنکاری عیراق بوسه ر کویت * روبرت نایمن لهواتریتکا لهژیر ناویشانی (تهکنه لوجیا و توانای چاودیری: سنوره نوییه کانی سیاست) لهژماردی (به هاری ۱۹۹۰) نوزگانی نه غومنی په پوهنده کانی دهره وی نه ممریکا، هژشدری ده دات که (له کاتی به شدارینه کردنی حکومت له هاندانی پیشه سازی نه ممریکا به گرنگیدانی زیاتر له بواری لیکولینه وه و پهره بیتدان، سهرمایه گوزاری ماوه دریت و زیاده کردنی کارایی سیستهمی په روه دهی ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا، نه م ولاته له ململاتی له گمل هاوپه یانه سیاسیه کانی سهرده می جمنگی سارد دوا ده کویت نه گهر نه م ململاتییه له گمل په کیتی سؤقت کورتیه یتایت، ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا ده که ویت به رده م هه لپاردنی (اختیارات) دژواره وه).

له بهر نه وه له کاتیتکا ناردنی به رده م ناسه ریازیه کانی نه ممریکا به هه مان خیرایی یابان و نه وروپا و ولاتانی تازه پیشه سازی گشه نه کات، له کاتیتکا بارودوخی تازه ی نیوده ولته می پتویستی بوسه ر به رده مه پتانی کلویه لی جمنگی که مپوته وه، له کاتیتکا نه وروپا له ناینده دا بازارپکی گموره ی خستوته خزمه تی پیشه سازی کانی خویه وه و له ته کنه لوجیای پیشه کویتو و به رده م پیشه سازی کانیتر له و کیشوره دا، نه م کاره ناسوی گشه ی ناردنی به رده م ناسه ریازیه کانی ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا تاریکتر ده کات. سهر نه غام له کاتیتکا که گشه ی توانای دارایی و پیشه سازی ژاپون له به رده و امیدایه، له م بارودوخندا ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا ده بیت داواکاری دهره کی له سهر به روه و نه نابووریه کانی خوی زیاده بکات و داواکاری ناوخو له سهر به روه و نه هاوردنی دهرکی که مپکاته وه تا لاسه نگی بودجه ی خوی هاوسه نگ و به رزیکاته وه، بتوانیت سهرمایه گوزاری زیاده بکاته وه و توانای رکه به ریامتی هه بیت، به گوزارشتیکتر چون ده توانیت نه م نه نجامه به ده ست به یتیت:

کوئایی جمنگی سارد، نابووری ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا له خالی هیز و پیشه کویتنه وه به به راره به نابووری ولاتانی نه وروپا و یابان داده به زیت و وابسته می نه وروپا و یابان به هیزی سهر بازی ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا وه که مده کاته وه و له نه غامدا همل بوسه نه م ولاتانه زیاده ده کات که نه و دهرامه ته زیاده می له بواری سهر بازی خمرجیان کردوه بوسه ر باشکردنی ته کنه لوجیا و توانای ململاتییه نابووری به کاری به یتن و له پیشه رکی بوسه ده سکه و تنی ته کنه لوجیای بالاتر، ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا ناچاره دهرامه تی زیاتر له پیشه سازی به تاییه ت ته کنه لوجیای پیشه کویتو و خمرج بکات و همره ها ژینگه ی نارامی نیوده ولته می و خواست له سهر به روه و نه و خزمه تگوزاری سهر بازی که مده کاته وه و له سهر به روه و نه ناسه ریازی زیاده ده کات، به لام گوزانکاری نابووری نه ممریکا له ده می رابردودا له بواری ناسه ریازیه له به رامبه ر نه وروپا و یابان پینگیه کی لاوازی هه بوه.

له نهنجامی هممو نووې کوم ترا دهرده کومیت که ولاته یه کگرتووه کانی نه ممریکا بۆ رزگار کردنی نابووری خوۍ و پاریزگار یکردنی رۆلی سمرکردایه تی جیهان له دنیاۍ دواۍ جهنگی سارد، یه کم ده بیست کونترۆلی تهو کالایانه به ده ستوه بگریت که کاریگرمی له سمر خواستی نیوده ولته تی و خواستی نیوخوۍ ولاته یه کگرتووه کانی نه ممریکا هیه، نهو کالایه ش نهو ته. دووهم نه ممریکا لایه نگری نانارامی که شو ههواۍ نیوده ولته تی و دروستکردنی قهیرانه، شینوازی گه شه ی نابووری هیتواشه بویه له ریگای میکانیزمی نابوری هه و ناتوانیت بهرده وام بیست، به جهنگ و دهرکردنی بازاری هرنمی له رکه به رایه تی دروستکردنی به ریزوئرمی له رخی وزه و له پیناوی دروستکردنی خواست بۆ بهرهم و خزمه تگوزاریه کانی هه ولده دات بهو ناما بجه بگات تا کومپانیا و دامه زراوه کانی بنیترسته بازاره کانی جیهانه وه و دهستی به سردا بگریت.

به هه لگرساندنی جهنگی که نداو تا ناستیکی زۆر به ناما بجه کانی خوۍ له ناوچه که گه یشت، به هه لگرساندنی نه م جهنگه نه ممریکا به ناما بجه زۆر له په یوه ند به بهرزه وه ندیه کانی خوۍ گه یشت که له خواره وه ناما زه بۆ هه ندیکان ده کین.

له ناو ناما بجه کانی نه ممریکا وه ک ستراتیجیک له سیاسه تی دهره وه ی خویدا، کونترۆلی ورده ورده ی ناوه ندی ژیا نی نابووری جیهانی کرد، که به بالاده ستی و کونترۆلی دهرامه تی دابنکردنی وزه ی ولاتانی پیتشکه وتووی جیهان ده توانیت کاربکات، باشترین ریگا چاره بۆ جیه جیکردنی نه م سیاسه ته کونترۆلی ناوچه ی ده وله مند به نه وتی که نداوه، که له ریگای دوژمنکاری عیراق به کویت و جهنگی که نداو نه ممریکا به ناما بجه و خواسته کانی گه یشت.

بۆ ولاته یه کگرتووه کانی نه ممریکا فاکتهری سهره کی له قهیرانی که نداو پاراستنی بیوتنه و به کیتیه کی سهربازی نافهرمی له گه ل زۆربه ی حکومه ته عهره بیه کاندابوو، له سهره تای قوناغی قهیرانه که، نه ممریکا سهرکه وتوو بوو تا نیگهرانی عهره به کان سه باره ت به نیسرانیل جیا بکاته وه له بریاری کوژکردنه وه یان له بهرام بهر عیرا قدا، نه ممریکا بۆ به دیه پینانی سیاسه تی خوۍ له که نداو هه تا ناماده بوو زه ره ری ولاته بهرزه وند یخوازه کان له قهیرانی نهو ناوچه یه بۆمیریت. (به خشی نی ۷) ملیارد دۆلار به میسر و (۷،۳) ملیارد دۆلار به ترکیا له نه یلولی (۱۹۹۰) و ههروه ها پیندانی یارمه تی تایبته به نه رده ن و میسر و تورکیا له م چوارچیه ده دا بوو.

بۆ یه که مه ینجار دواۍ جهنگی دووهمی جیهانی نه ممریکا له قهیرانیکی گه وره ی نیوده ولته تی وه ک زله یزیک جیهانی هاته مه یدانوه و حکومه تی سوؤیت جگه له شوینکه ته تی هیه چی نه کرد و ولاته گه وره پیشه سازیه کانی نه وروپا و بابان له بهرام بهر سیاسه تیک که نه ممریکا دایر شتوو جیه جیان ده کرد نا ره زیه تیان دهر نه بری، به لکو به به شداری راسته موخو له جهنگی که نداو و به پیندانی به شیک گرنکی

تیچوونی جهنگ توانیان سود لهده راسمه ته کان و بازاری نهم ناوچمه وهریگر. (نهلما نیا رازیسو به پیدانی زیاتر له ۶,۵ میلیارد دۆلار خمرجی جهنگ و ریژهی به شداری یابان زیاتر له ۱۰) میلیارد دۆلار واته نریکهی پینجیه کی هه موو خمرجی جهنگه که).

له راستیدا نه مریکا بهم سیاسه ته و پیدانی خمرجی جهنگ لهم ولاتانه ته نیا خمرجیه که قبول نه کرا، به لکو به به کارهینانی چه که نه مبارکراوه کانی جاریکیتر کارگه کانی چه که دروستکردنی خسته وه کار و له پرووی داراییه وه سرمایه ی نوستوو له نه مباره کانی نهم ولاته دا به شیوه یه کی چالاک له بازاری نه و ولاته که وته وه گمپر.

ههروه ها کویت، که خمرجی نوژه نکرده وه ی به نریکه ی (۱۰۰) میلیارد دۆلار ده خمه ملتیریت بازاریکی پرده راسمه به بۆ کالای نه مریکی کرده وه. هه لیه ته ولاتانیترش که به شداریان کرد له جهنگی کهنداودا، به تاییه ته بریتانیا و نهلمانیا و یابان لهم کاره سودمهند بوون. عیراق ویرانکرا هه م بۆ نوژه نکرده وه ی خۆی ناچاربوو په نابۆ ولاتانی پیشه سازی پۆژناوا و یابان بهریت و به شتیکی گرنگی ده راسمه تی نه وتی خۆی بخاته گیرفانی کۆمپانیاکانی پۆژناوا وه.

✽ له هه مانکاتدا له کاتی قهرانی (۱۹۹۰-۱۹۹۱) ی کویت، هاوسهنگی هیز له کهنداو تیکچوو و ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکا به ناماده یی سهربازی به هیزه وه، دهسته له نار دهستی ولاتانی نه ندای نه غومه نی هاریکاری کهنداو، به شیوه ی دهسه لاتی بالاتر له ناوچه که ده رکوت. نیران له پایه ی دووه مدا بوو و عیراقیش به شیوه ی گشتی له کارکه وتبوو. نوچه راسیوونی سهربازی له لایه ن ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکا له کاتی قهرانی کویتدا، هه م له دیدی فراوانی و هه م له دیدی خیرایی گواسته وه ی سهرباز و سامیری جهنگی بیوتیه بوو، نهم گۆرانکاریه ستراتیجیه، ناماده یی بهرده وای سهربازی ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکا له کهنداو سه لماند، نهم بهرده وای ناماده یی سهربازی، بووه هۆی گۆرانکاری به نه ما ستراتیجیه کانی له ناوچه که دا، نه ک ته نیا گه وه ترین هیزه سهربازیه کانی کهنداو (نیران و عیراق به جهنگی کهنداو قهرانی کویته وه) گورزی اغواربوو، که توانای دارایی له کهنداو وهرگرت و دهوله مه ندانی ناوچه که (عمره بستانی سعودی و کویت و نیمارات) بۆ یه که مینجار چونه ریزی ولاته قهرزاره کانه وه.

سهره پای نه وانه ی پیشه وه نه مریکا له کۆتایی نهم جهنگدا به ناماغی سهره کی و ستراتیجیت گه یشت له ناوچه ی کهنداو که له خواره وه نامازه بۆ هه ندیکیان ده کهمین:

(۱) ناماده یی کارا و راسته وخۆی سهربازی له ناوچه که:

داگیرکردنی کویت له (۱۹۹۰/۸/۲)، هه لیک ی باشی بۆ جیه جیکردنی ستراتیجیه تی نه مریکا ره خساند، به ناماده بوون و جیکیربوونی له ناوچه ی کهنداو تابوتایت کیشه ستراتیجیه کانی دوا قۆناغی جهنگی سارد چاره سهریکات.

رۆلئیک کەنەمەریکا وەک پارێزەری عەرەبستانی سعودی و بەرگریکەر لەکوێت لەبەرامبەر مەترسی هێرشێ عێراق لەجەنگی کەنداو بینی و نامادەبوونی زیاتر لەنیو ملیۆن سەربازی ئەمەریکی لەسەر خاکی عەرەبستانی سعودی لەکاتی جەنگدا، نفوزی ئەمەریکای لەم وڵاتە و ولاتانیتری ناوچەکە زیادکرد. یەکیەک لەهۆیەکانی مانەوی پرۆژیمی سەدام حسین دواى کۆتایی هاتنی جەنگ، ئەم بیانووەبوو بۆ درێژەدان بەمانەوی هێزە سەربازیەکانی لەناوچەکەدا. لەبەرئەوە بوونی سەربازی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەم ڕووەوە پێویست بوو بەبیانوی ئەوەی کە ولاتانی کەناری باشووری کەنداو توانای بەرگریکردن لەخۆیان نییه لەبەرامبەر هێزە گەورەکانی ناوچە کەنداو کە پاشکۆی سیاسەتی دەرەکی ئەمەریکا نین.

هەر لەم تێڕوانینەوهیه کە (جنرال کۆلن پاوەل فرماندەى فرماندەیی هاوبەشی ئەمەریکا و جیمس بیکەر وەزیری کاروباری دەرەو ئەو راگەیاندنەیاندا کە هێزە سەربازیەکانی ئەمەریکا تادواى چارەسەری قەیرانی کەنداو لەناوچەکە دەمێننەوه).

دواى جەنگ ئەمەریکیەکان بەدانوسان لەگەڵ ولاتانی باشووری کەنداو بۆ بەستنی رێکەوتنی بەرگری و جێگیرکردنی بنکەى سەربازی هەمیشەیی لەم ناوچەیه خەریک بوون. تا بتوانن لەرێگای دامەزراندنی بنکەى دەریایی و ناسمانی لەولاتانیتری کەناری باشووری کەنداو نامادەیی هەمیشەیی خۆیان لەم ناوچەیه بەدەست بهێنن.

لەبەرئەمۆ ((هێشتا دەنگدانەوهی جەنگی دووهمى کەنداو لەپرووی دەستیوەردانی سەربازی و ناسایشی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەکەنداوی فارسی و دەریای عەرەبی بەرچاو دەکەوێت. وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا سەرکەوتووبوو تادواى کۆتایی جەنگی دووهمى کەنداو رێکەوتنی ناسایشی بەرفراوان و گرنگ واژۆبکات و هێزەکانی خۆی لەناوچەکە جێگیر بکات، کە ژمارەیان دەگاتە (٢٥) هەزار سەرباز. ئەم ژمارەیه نزیکەى دوازدە ئەوەندەى هێزەکانی ئەمەریکایە لەناوچەکە پێش سالی (١٩٩٠). سەرەپای بڵاوبوونەوهی هێزە سەربازیەکانی ئەمەریکا لەناوچەکە، بەرنامەپرێژی پێویست بۆ پراختن، رێکخستن، پەرەپێدانی هێزە سەربازیەکانی ولاتانی عەرەبی ناوچەکە لەپرووی چەندی و چۆنیەوه لەلایەن راویژکارانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاوه لەولاتانی ناوچەکە ئەنجامدرا، لەم بوارەدا قەبارەى و ژمارەى هێزە سەربازیەکانی ولاتانی ناوچەکە لەسەر ناستی ناوچەکە زیادیکرد)).

بەپێى گوزارشتیکی بنکەى لێکۆڵینەوهى ستراتیجی لەلەندەن بەناوی (هاوسەنگی سەربازی) دەتێت ئەم (٢٥) هەزار کەسى سەر بەهێزی سەربازی ئەمەریکا لەناوچەکەن بەبجۆرە دابەشبوون لەکوێت (١٢٠٠) کەس سەربەهێزی پیادە، (١٠٠٠) کەس هێزی دەریایی و (٢٥) کەس هێزی ناسمانی، لەعەرەبستانی سعودی (١٤٠٠) کەس هێزی پیادە و (١٨٢٠) کەس هێزی ناسمانی و لەقەتەر (١٣) کەس هێزی پیادە و (٢) کەس هێزی ناسمانی و ئەوانیتریان لەسەر کەشتیه جەنگیهکانی ناوچەکە جێگیرکراون.

له كۆتايدا رەھەندى جيوپۆلەتيكى مانەوە لەناوچە كە زۆر لەودفراوانترە تەنيا لەناوچەى كەنداويىت، بەو واتايەى كە ئەمەريكا بەدەستكەوتنى ھەلىك بۆنەوہى دانوسانەكانى ەمرەب و نيسرانيل بڅاتە ژيەر چاوديرى خۆيەوہ.

(۲) كۆنترۆلى دەرامەتى نەوتى ولاتانى كەنداو:

نەگەر بزانين كە كەنداو نيوہى سوتەمەنى بەكارھيترائى شەروپاي پوژناوا و زياتر لە (۷۰٪) سوتەمەنى يابان دايندەكات و نزيكەى (۶۵٪) يەدەگى نەوتى جيهان كەوتۆتە (۷) ولاتى كەنداوہ، كە بەشى زۆرى ئاردەنى نەوتى ئەوان بەكەنداوى فارسيدا تيدەپەريت، كەنداو تەنيا ناوچەيە كە لەپرووى زۆرى تواناي بەرھەم و لەپرووى پتويستيموہ وەك دواھەمين سەرچاوہى ووزە دەرەكەوت لەم پرووہە گرنگى ستراتيجى خۆى ھەيە، لەبەرنەوہ بەردەوامى مانەوہى ھيزەكانى ئەمەريكا لەكەنداو بەبۆچوونى سەرمايەدارى ئەمەريكا دەتوانيت بۆ ماوہيەكى دورودريۆ ناماڤە بالاكانى ئابوورى ئەم ولاتە لەپەيوہەندى لەگەل ئەوروپا و يابان داينبكات، لەبەرنەوہ ھەولەدان بۆ كۆنترۆل كەردنى سەرچاوہى داينكەردنى ووزەى جەمسەرە پيشەسازيەكانى وەك يابان و يەكيتى ئەوروپا كە بەركەبەرى سەركى ئەمەريكا دەژميردەين، لەناماڤە دورەموداكانى ئەمەريكايە بۆ داگيركەردنى بنگەى نەوتى كەنداو.

واتە ولاتە يەكگرتوہەكانى ئەمەريكا دھيەوہيت (بەلۆعەى نەوت)ى لەبەردەستدايت تا ھيزى دروستكەردنى جولە لەئابوورى جيهان و تواناي كۆنترۆلى رەوشى گەشەى بەرەمرەكانى ئابوورى خۆى بەدەست بەييت. بەھەمان ھۆ ئەم ولاتە پيشەسازيانە لەداينكەردنى ووزەى پتويست زيات لەجاران پتويستيان بەھاوكارى ئەمەريكا دەيت، راستى ئەم خواستە جنرال (فون لوھازن) لەوتاريكدا بەناوينشانى (جەنگى كەنداو: جەنگيكە لەدژى ئەوروپا) بەمجۆرە دەڤاتەروو (نەڤامى جەنگى كەنداو، كورتھيتانتيكى گەورەيە لەسياسەتى ئەمەريكا و ئاكامى و شكستبوو بۆ ئەوروپا، ئەمە تاوان و بەھايەكە كە ئەوروپيەكان قبولىدەكەن، چونكە دەسلەتيان كەردە قوربانى خەرجى. ئەم جەنگە، ئەوروپاي خستە پەراوتيزەوہ و ھەموو بربارەكان بەبى جياوازي ئەمەريكا دەريدەكات).

ھەروەھا جەنگى كەنداو بووہۆى ئەوہى كە نفوزى ئەمەريكا لەمەرەبستانى سەودى، كويت و ئيماراتى ەمرەبى، كە زياتر لە (۳/۲) نەوتى ئەم ناوچەيە دەنيرنەدەرەوہ و ئەم سى ولاتە دەتوانن رۆلى كارىگەر ببينن لەبربارەكانى ئۆپيەك و ديارىكەردنى نرخى نەوت لەبازارەكانى جيهانەدان بەواتايەكيتر دەتوانن بليڻ ولاتە يەكگرتوہەكانى ئەمەريكا (لەپنگاي ئەم سى ولاتەوہ) لەناونۆپيەكدا بوونى ھەيە.

بەسەرڤەدان لەوابەستەى زۆرى ئەمەريكا بەنەوتى كەنداوہوہ و كەمبوونەوہى يەدەگى نەوتى ئەم ولاتە لەنايندەدا، گرنگى بالادەستى ولاتە يەكگرتوہەكانى ئەمەريكا لەم ناوچەيە بەباشى دەرەخات بەجۆريەك كە (ويليام فيبستر سەرزكى ريتكخراوى (CIA) لەبەردەم كۆميتەى خزمەتگوزارى سەربازى

نەخمومەنى پىرانى ئەمەرىكا، لە (۱/۲۳/۱۹۹۰) دەریخست كە ھارودەى نەوتى ئەمەرىكا لەكەنداد بەشیوہیەكى سەیر لە (۱۰٪) بۆ (۲۵٪) لەماوہى پىنج سالى نایندەدا زیاددەكات).

(۲) لاوازکردنى عىراق :

لەگەل كۆتايىھاتنى جەنگى عىراق ئىران، بوون و گەشەى ماتۆرى جەنگى سەدام لەناوچەكە نىتر بۆ رۆژناوا ناسایی نەبوو، مەترسى گەورەى بۆ ولاتانى ناوچەكە و نىسرائیل دروستدەكرد. لەم پرووہ دەبوو لەمەك رووداوى ھابىبۆكراو و ئالۆزدا نەم ماتۆرى جەنگە بەتوندى سەركوت بکريت. ئەمەكارە بەجۆرىك بکريت كە بىتتە جىگای رازىکردنى ھەندىك لەولاتانى ناوچەكە و بەپاراستنى جىھان سەیربکريت.

لەبەرنەوہ نامانجى ھابەشى ئەمەرىكا و نىسرائیل تىكشكاندن ماتۆرى جەنگى عىراق و سەپنەوہى ئەم ولاتە ھەرىكى ھەرىتى بوو، تانىسرائیل ھەك ھىزى سەربازى سەرەكى ناوچەكە بىتتە و لەكاتى ئەنجامدانى ھەر دانوسانىكدا لەبارەى نایندەى ناوچەكە لەپىنگىيەكى بەرزتردايىت.

بەشىك لەستراتىجى ئەمەرىكا لەناوچەكە پەيوەستەبەوہى كەھىزى سەربازى و تەكنەلۆجى ولاتانى ناوچەكە لەوہىزاتىريت كە ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمەرىكا بەگوڤاوى نازانىت، لەكاتىكدا ئەگەر ئەمە رووبىدات، ئەمەرىكا ھەولەدەدات (ھاوسەنگى ويستراو) بەرقەرارىكات، كە ئەم بارودۆخە لەعىراق بەرچاوكەوت و بە تىكشكانى عىراق لەجەنگى دووہى كەنداد توانى ھىزى سەربازى عىراق ھەك ھىزىكى بەرجەستە و ھىرشەبەر لەناوچەكە بتوڤىتتەوہ و بەشىكى سەرەكى كە ماوہتەوہ لەژىر كۆنترۆل و پكىفى نۆدەولەتیدا بەتلىتتەوہ.

تىكشكاندن ماتۆرى جەنگى عىراق ئاگادارکردنەوہبوو بۆ ئەوہى كە ھىچ ھىزىكى سەربازى ھەتا بەپىشكەوتوتترىن كەلویەلى پروسى لەبەرامبەر ھىزى وىرانكەرى رۆژناوا بەتايەت ئەمەرىكا ناتوانىت خۆى رابگرىت، ئەم ھەنگاوە نەك تەنیا گورزىكى كوشندەبوو بۆ عىراق، بەلكو دەتوانىن بلىن گورزىكى كارىگەربوو بۆ زۆرىەى ولاتانى ناوچەكە.

سەرەپاى ئەوہ ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمەرىكا دوای جەنگى كەنداد بەھەموو ھىزىوہ ھەولەدەدات رىڭابگرىت لەخۆپرچەك كەندەوہى عىراق تا بەربگرىت لەنۆژەنكەندەوہى جەخانەكان و بەھىزىکردنى ھىزە سەربازىيەكى.

(۴) فرۆشتنى چەك لەناوچەكە:

جەنگى كەنداد بۆ ئەمەرىكا لەكات و شۆتىنى خۆیداو، يەكەم بەو ھۆيەى كە مىليارەھا دۆلار كە لەدەيەى پىشودا بۆ بوارى چەك خەرجكراو، دەبوايە توانا و كارىگەرىيەكى پىشانبەرىت، ھەروەھا پىش جەنگى كەنداد كەرگەكانى بەرھەمھێنانى چەك لەئەمەرىكا و ئەوروپا بەھىزى پوخانى بۆكى كۆمۆنىستى و نەمانى مەترسى يەكيتى سۆڤىت كەوتبوونە قەيرانەوہ لەوہبەدواوہ خواستى تازە لەسەر چەك بۆ

جینگرتنه‌وی نامیری جهنگی کاوول بوو، جولهی له‌ناپووری نه‌مهریکادا دروستکرد که به‌توندی پیوستیان پییبوو.

له‌دوای جهنگی که‌نداو، پرتیکی زۆر له‌چەک و پیوستیه‌کان که له‌م جهنگه‌دا به‌کاره‌یتان، نه‌ک ته‌نیا ده‌بوو جیگای نه‌و چه‌که به‌کاره‌اتوانه بگره‌وه، به‌لکو ناردنی چه‌ک بۆ ولاتانی پۆژه‌لاتی ناوه‌راست که چه‌کی زیاتریان داواکردبوو، کارگه‌کانی چه‌ک له‌پۆژناوا به‌تایبته نه‌مه‌ریکا گیانی تازه‌یان به‌مه‌ردا هاته‌وه. ((نه‌مه‌ریکا رازیبوو به‌به‌های زیاتر له‌(۱۸) ملیارد دۆلار فزۆکه و تانک و که‌لوپه‌لی جهنگی بۆ ولاتانی هاویه‌یانی خۆی له‌پۆژه‌لاتی ناوه‌راست دوای جهنگ بنیتریت که به‌شی زۆری بۆ عه‌ره‌بستانی سعودی نێردرا)).

((سه‌رکه‌وتنی ته‌که‌له‌وجیا نه‌مه‌ریکا له‌نۆیه‌راسیۆن گه‌رده‌لولی بیاباندا، بووه‌هۆی زۆری داواکاری ولاتانی هاویه‌یانی نه‌م ولاته له‌سه‌ر چه‌ک و رازیبوونی کۆمپانیا نه‌مه‌ریکه‌کان له‌داینه‌کردنی. له‌جیاتنی نه‌وه‌ی نه‌مه‌ریکا به‌سوودوهرگرتن له‌پینگه‌ی خۆی بۆ پارێزگاریکردنی نیوده‌ولته‌ی بۆ که‌مه‌کردنه‌وه‌ی فروشتنی چه‌ک به‌جیهانی سییه‌م، حکومه‌ته‌که‌ی بوش پۆژه‌یه‌کی په‌سندکرد که بانگی هاورده و ناردنه‌ی نه‌مه‌ریکا مۆلته‌ بدات به‌پێدانی نزیکه‌ی (۲۳) ملیارد دۆلار قه‌رز به‌هاویه‌یانه‌کانی نه‌مه‌ریکا بۆ داینه‌کردن و کرینی چه‌کی پیشکه‌وتوو و ناسراوی نه‌مه‌ریکا)).

له‌به‌ره‌شه‌وه یه‌که‌یک له‌ناما‌نجه سه‌ره‌که‌کانی نه‌مه‌ریکا، له‌دروستکردنی قه‌یران له‌م ناوچه‌یه سه‌ره‌وخوارکردنی ده‌رامه‌تی نه‌وتی عه‌ره‌بستانی سعودی و ولاتانیتری که‌نداو بوو (به‌گرانبوونی نه‌وت بۆ ماوه‌ی چه‌ند مانگ و گواسته‌وه‌ی سه‌رمایه له‌ولاتانیتری جیهان بۆ ناوچه‌ی که‌نداو)، تاب‌توانیته‌ تێچوونی په‌یوه‌ست به‌ناسانکاری سه‌ربازی و ناسه‌ربازی نه‌مه‌ریکایی بدات.

به‌عجۆره فروشتنی هه‌رچی زیاتری چه‌ک و نیازمه‌ندکردنی ناوچه‌که به‌ته‌که‌له‌وجیا و سه‌رمایه و پسپۆری پۆژناوا له‌ناما‌نجه‌کانی تری نه‌م قه‌یرانه‌یه.

(۵) له‌ناما‌نجه‌کانیتری جهنگی که‌نداو نه‌وه‌یه که نه‌مه‌ریکا له‌گۆره‌پانی نه‌م جهنگه‌دا توانی چه‌که تازه‌کانی خۆی تاقیبه‌کاته‌وه و توانا و کاریگه‌ری هه‌ریه‌که‌یانی هه‌له‌سنگاند، وه‌ک موشه‌کی تازه‌ی سه‌ته‌لایتی و جینگرتنه‌وه‌یان له‌مشوینی کۆنه‌کان، موشه‌کی پاتریۆت یافزۆکه‌ی استلیت و بی ۲ و چه‌که‌کانیتر.

هه‌روه‌ها ((له‌گوزارشتیکی نه‌یئنی رێکخه‌راوی ناوکی به‌م‌ریتانیدا پشتگیری که‌راوه که نزیکه‌ی (۴۰۰) ته‌ن یۆرانیۆمی پیتتروا به‌سه‌ر خه‌لکدا باریوه، به‌قه‌م‌ی هه‌ندیک له‌پسپۆزانی نه‌روویایی ده‌گێرته‌وه که عێراق گونجاده‌ترین شوین بووه که نه‌نجامی به‌کاره‌یتانی یۆرانیۆمی لێوه‌گریت، مه‌یدانیکی گونجاده بۆ وێرانکردنی پاشماوه‌ی نه‌تومی به‌ره‌مه‌هاتوو)).

ستراتیجی سیاسه‌تی جله‌وگیری دوولایه‌نه :

تاده‌ستپنکی جه‌نگی کویت، سیاسه‌تی نه‌مهریکا له‌سهر بنه‌مای تیژری (هاوسه‌نگی هیز) ریکه‌رابوو، پینش شۆرش نیسلا می نیران پاراستنی هاوسه‌نگی له‌نیران، عمره‌بستانی سعودی و عیراق دروستکراوو. دواى شۆرش لاوازکردن و به‌ربه‌ست دانان له‌به‌رده‌م نفوزی نیران له‌ریگای گۆشه‌گیرکردنی نیران و به‌هیزکردنی عمره‌بستانی سعودی و عیراق و سه‌پاندنی جه‌نگ به‌سهریدا سه‌ریه‌لدا، به‌لام نه‌و ستراتیجی سه‌روه نه‌و نه‌غیامی لیکه‌وته‌وه که ناوچه‌کەى توشی قه‌یرانکرد له‌نه‌غیامی ناهاوسه‌نگیه‌وه دروستبوو. دوژمنکاری عیراق بۆ سه‌ر کویت له‌نه‌غیامی هه‌ولدان بۆ هاوسه‌نگ کردنی هیز له‌گه‌ل نیران له‌لایه‌ن عیراقه‌وه سه‌رچاوه‌ی گرتوه. بۆیه دواى جه‌نگی که‌نداو (سیاسه‌تی جله‌وگیری دوولایه‌نه) به‌واتا به‌ربه‌ست دانان له‌به‌رده‌م نفوزی نیران و عیراق جینگای سیاسه‌تی هاوسه‌نگی گرتوه.

له‌گه‌ل هاتنه‌سهرکاری حکومه‌ته‌کەى کلنتۆن، دواى چه‌ند مانگێک لیکۆلینه‌وه وتوژینه‌وه له‌باره‌ی دیاریکردنی هیله‌ گه‌شتیه‌کان و نه‌سلی ستراتیجی سیاسی نه‌مهریکا کرا، سه‌ره‌نهام ستراتیجیک به‌ناوی (جله‌وگیری دوولایه‌نه) که له‌لایه‌ن (مارتین نیندیک) نه‌ندامی بالاى حکومه‌ته‌کەى کلنتۆن و یاریده‌ده‌ر له‌کاروباری رۆژه‌لاتی ناوه‌یاست دیاریکرا و راگه‌یه‌ندرا، نه‌م ستراتیجه‌ چوارچیه‌ی سیاسه‌ته‌کانی نه‌مهریکای له‌ناوچه‌که به‌شیه‌ی گه‌شتی و نیران و عیراق به‌شیه‌ی تایبه‌تی دیارو ناشکرکرد.

((له‌م ستراتیجه‌دا ولاتانی ناوچه‌کەى بۆ دوو ده‌سته‌ی وه‌ک (توندره‌ی ناینی و ناسیۆنالیزم) که چه‌کی کۆمه‌لکوژ و مرشه‌کی بالستیان هه‌یه و (نيسرائيل و دراوسينکاني) دابه‌شکردوه.

هه‌روه‌ها نه‌مهریکا وه‌ک (تاکه‌ هیزى بالاده‌ست له‌ناوچه‌که) و اچاوه‌روان ده‌کریت که بتوانیت کاریگه‌ری له‌سهر ریکه‌کەى رووداوه‌کانی ناچه‌که جیه‌یتیت)).

مارتین نیندیک سه‌باره‌ت به‌م ستراتیجه‌ ده‌لیت:

((نه‌مهریکا له‌مه‌ودوا په‌یوه‌ندی به‌به‌رده‌وامی گه‌مه‌ی پاراستنی هاوسه‌نگی نیران و عیراقه‌وه نیه، چونکه هیزى ولاته‌یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مهریکا و ولاته‌ دۆست و هاو‌په‌یانه‌کانی له‌ناوچه‌که وه‌ک میسر، نيسرائيل، عمره‌بستانی سعودی، تورکیا و ولاتانی نه‌ندامی نه‌غومه‌نی هاریکاری که‌نداو توانای نه‌وه‌یان هه‌یه که رووبه‌رووبونه‌وه دژی هه‌ردوو رژیمی به‌غدا و تاران به‌گرنه نه‌ستۆی خۆیان. نیتر پیوتیت ناکات به‌یه‌کێک له‌م دوو رۆژمه‌ له‌به‌رامه‌به‌ر نه‌ویتر په‌یوه‌ست بێن)).

((دواتر نیندیک سه‌باره‌ت به‌چه‌مکی هاتوو و دانراو له‌م ستراتیجه‌دا ده‌لیت (نیمه ستراتیجی خۆمان له‌ناوچه‌که به‌چه‌مکی وابه‌ستمی له‌به‌رامه‌به‌ر دوو به‌شی رۆژه‌لات و رۆژناوای ناوچه‌که ده‌ستپیده‌که‌ین، له‌م رووه‌هه‌ جله‌وه‌ی نه‌و هه‌ره‌شانه ده‌گیرین که له‌نیران و عیراقه‌وه سه‌رچاوه‌ده‌گرن له‌رۆژه‌لاتی ناوچه‌که، که کاریگه‌ری له‌سهر تواناکانی نیمه بۆ ناشتی عمره‌ب و نيسرائيل له‌رۆژناوای

ناوچه که به جینده هیلیت).

یه کتک له چه مکه گرنه گه کانی نه و ستراتیجه ی به جله و گیری دولایمنه ناوده بریت، هه لدا نه بۆ کۆتایه پێنان به نا کۆکیه کانی عمره ب و نیسرائیل وه ک پیشه کی و به نامانجی به ره پێدان و جێگیر کردنی (نیسرائیلی نابووری گموره) له ناوچه که دا، بۆیه جله و گرتن و کۆنترۆلی نێران و عێراق له پێشینیه ی کاره کانه. ههروه ها نیندی مکه له درێژه ی رۆنکردنه وه کانی دا سه باره ت به مملاتی ستراتیجه کانی نه ممریکا له ناوچه که ده لیت:

۱- به نه هماغه یان دنی خێرای دانوسانه کانی عمره ب و نیسرائیل له دژایه تیه کانی به رده م کابینه ی کلنتۆنه.

۲- میراتگری هاوسهنگی هیز له ناوچه که و ناستی توانای سه ربازی دژ به به ره وه ندییه کانی نه ممریکا له ناوچه که زۆر که مبهۆته وه. پاراستنی نه م بارودۆخه له به رامبه ر هه ولتی به رده وامی نێران و عێراق بۆ بنیاتنانی نه مبهاری چه کی سه ربازی، به تاییه ت له بهاره ی موشه کی بالستی و نه تۆمی له مملاتی کانی کابینه ی کلنتۆنه.

۳- رۆژه لاتی ناوه راس ت ناوانریت پاکبکریته وه به له ناویردنی گروپێکی توندپه وی سه ره به گۆیه ن، چونکه گروپێکی تر جێگای ده گرتیه وه، نیه نابیت مه سه له به کی ئالۆز که سه چاره یه کی نه ته وه یی و ناوچه یی هیه ساده وه به رگیرن، نیه نابیت هه موو چاکسازی به کی ناینی وه ک بزوتنه وه یه کی توندپه و ره تبکینه وه. یارمه تی به خه لک و حکومه ته کانی رۆژه لاتی ناوه راس ت له به رامبه ر نه وه هه ر شانه ی له کاتی ده رکه و تنیدا له مملاتی گرنه گه کانی کابینه ی تازه ی نه ممریکا یه.

دواتر نیندی ک نه و یارمه تیه نه ی که بریتیه له (به دوا دا چوونی چالا کانه ی دانوسانه کانی ناشتی عمره ب و نیسرائیل)، (جله و گیری توندپه وی، دۆزینه وه ی رێگا چاره بۆ پیشکه و تنی دیموکراسی و بازاری نازادی نابووری) ناماژه ی بۆ کردوه.

نیندی ک سه باره ت به پتویستی جله و گیری نێران و عێراق ده لیت: سیاسه تی کابینه ی کلنتۆن له جله و گیری دولایه نه ی نێران و عێراق له وه له سه نگان دهنه وه سه رچاره ی گرتوه که رۆژه کانی نێران و عێراق هه ر دوو کیان دوژمنی به ره وه ندییه کانی نه ممریکا ن له ناوچه که دا).

هه وه ها نه و پتویایه که ((جله و گیری دوولایه نه به مانای جله و گیری دوونه ونده نییه، نیه له به رامبه ر عێراق و نێران یه ک سیاسه ت پیاده ناکه ی. چونکه هه ریه که له م دوو حکومه ته به ره وه ندییه کانی نیه به جۆریکی تاییه ت ده خه نه مه ترسیه وه. بۆیه بۆ رۆبه ر و رۆبه ریه یان بابه تی تاییه ت و سیاسه تی تاییه تمان دارشتوه.

له عێراق له گه ل حکومه تیک رۆبه ر و رۆبه ریه ی که هه م تاوانی جهنگ و هه م تاوانی دژی مرۆفایه تی

دوای جهنگی کهنداو لمرؤژه‌لآتی ناوه‌راست هاتۆتسه ناراوه، کارکردن زۆر ناسانه، مه‌بمستی نمو له‌هه‌لومهرجی له‌بار، کۆتاییهاتنی جهنگی سارد و به‌رقهراری هارسه‌نگی سهربازی له‌نیوان نیران و عیراقدای دوای همرورو جهنگی کهنداو، دوای نمو پرووداوانه به‌تایبته (نۆیه‌راسیۆن گمرده‌لولی بیابان) ولاتانی نه‌ندامی نه‌نجومه‌نی هاریکاری کهنداو رازیوون به‌بوونی هیزی سهربازی نه‌مه‌ریکا له‌ناوچه‌که‌دا، همره‌ها نه‌نتۆنی لیک له‌م باره‌یه‌وه به‌پرونی جه‌ختده‌کاته‌وه و ده‌لیت:

پیشوازی به‌رچاو له‌پتسه‌وکردن و جینگیرکردنی به‌یه‌ه‌ندی و پیکه‌وتنه‌نامه‌ی تایبته له‌نیوان واشنگتۆن و هاویه‌پانه‌کانی وه‌ک میسر، نیسرائیل، تورکیا و عمره‌بستانی سعودی بۆ گۆشه‌گیرکردنی زیاتری نیران و عیراق نه‌نجامدراوه.

همره‌ها نمو لمرؤژه‌لآتی ناوه‌راست وه‌ک (غومهی سهرمه‌شق بۆ تیروانینه‌کانی نه‌مه‌ریکا سه‌بارته به‌جیهانی دوای جهنگی سارد) ناماژه‌ی بۆده‌کات.

ستراتیجی جله‌وگیری دوولایه‌نه‌ی کلنتۆن چهند نه‌ماغیتک به‌دوای خۆیدا ده‌هینیت که بریتیه‌له:

- ۱- پارێزگاری له‌به‌رژه‌وه‌ندی نه‌ته‌وه‌یی نه‌مه‌ریکا له‌ناوچه‌ی کهنداو.
- ۲- پشتیوانی له‌حکومه‌ته‌ میان‌په‌روه‌ عمره‌بیه‌کانی ناوچه‌که.
- ۳- رینگرتن له‌دروستبوونی هیزیکی بان ههریمی.
- ۴- جینگیرکردنی یه‌کیتی ناسایشی به‌به‌شداری و چالاککردنی ولاتانی ناوچه‌که له‌ناوجهرگی (نه‌نجومه‌نی هاریکاری کهنداو).

۵- هینانه‌ناوه‌ی ولاتانی ناوچه‌که بۆ به‌شداریکردن له‌ناسایشی کهنداو، واته‌ هه‌مان خالی (۶+۲).

۶- به‌شداریپیکردنی هیزه‌گه‌وره‌کان له‌دایینه‌کردنی ناسایشی ناوچه‌که له‌وانه به‌بریتانیا و فهرنسا.

۷- په‌خساندنی زه‌مینه‌یه‌کی له‌بار بۆ ئاردنه‌ده‌ره‌وه‌ی نه‌وت به‌نرخیکی گونجاو.

له‌راستیدا، نه‌سلی گرنگی و بنه‌مای تیزی (جله‌وگیری دوولایه‌نه) به‌پینچه‌وانه‌ی تیزه‌کانی پیشووی نه‌مه‌ریکا تایبته به‌ناوچه‌که، نه‌وه‌یه که تیزۆری تازه له‌سهر بنه‌مای پرویه‌پروبوونه‌وه به‌ههر جۆره مه‌ترسیه‌ک که له‌ناوچه‌که دروستبیت و ههره‌شه‌ی لیبکات پیکه‌خراوه. نمو شایانی باسه له‌م به‌واره‌دا نه‌وه‌یه که به‌پیتی هه‌مان تیزه‌کانی رابردوو، یه‌کیتی سۆفیتی پیشوو وه‌ک ههره‌شه‌ی سه‌ره‌کی پیشاندراوه و که ده‌بیت پرویه‌پرووی ببنه‌وه، له‌کاتیکدا نمو پرووداوانه‌ی که ناوچه‌که‌ی بزواندوه‌وه، کاریگری گرنگی له‌سهر نرخی نه‌وت به‌جیهیتشوه، وه‌ک جهنگی عمره‌ب و نیسرائیل له‌سالی (۱۹۷۳)، شۆرشێ نیسلامی نیران له‌سالی (۱۹۷۹) یان جهنگی هه‌شت سالی عیراق نیران له‌سالی (۱۹۸۰-۱۹۸۸) و همره‌ها داگیرکردنی کویت له‌لایه‌ن عیراقه‌وه له‌سالی (۱۹۹۰) هیچ یه‌کێک له‌مانه له‌مۆسکۆوه سه‌ریه‌له‌ندا.

گهرچی ستراتیجی ناوئراو به‌جله‌وگیری ناوه‌رۆک و هیتلی کاری نه‌مه‌ریکا له‌پرویه‌پروبوونه‌وه

بهرامبهر بنیتران دیاری دهکات، بهلام میکانیزمی جنبه‌جینکردنی نادیاره و جنبه‌جیناکریت، بهواتایه‌کیرت نه‌مهریکا به‌پیتی نهم ستراتیجه‌نومیده‌واره لهرینگای راکیشانی یابان و نه‌وروپاوه‌گوشه‌گیرکردنی نیوده‌وله‌تی نیران زیاتر بکات و لهم رینگایه‌وه رفتارده‌کانی نیران بخته ژیر چاوده‌یریه‌وه، دوا‌ی تیتیه‌ربوونی دوو سال به‌سمر راگه‌یاندنی سیاستی ناو‌نراو به‌جمله‌وگیری هاوکاری بازرگانی نیران و نه‌مهریکا به‌مرده‌وامی هم‌بوو. چونکه نیران ولاتیک بوو که خاوه‌نی (۶۰) ملیون دانیش‌توانی به‌کاربهره که ته‌نیا له‌سالی (۱۹۹۴) به به‌های نزدیکه (۱۲،۵) ملیارد دۆلار هاوردی له‌ولاتیانی نه‌وروپا هیناوه به‌بازاریکی باش داده‌نریت. له‌بهرته‌وه فشاری نه‌مهریکا له‌سمر نه‌وروپا و یابان به‌پیتی پاریزگاری و پشتیوانی له‌نه‌مهریکا به‌به‌لگه‌ی به‌مرده‌وامی بازرگانی نه‌مهریکا له‌گه‌ل نیران بیتنه‌نجام بووه.

داماتو سیناتۆری کۆماری نه‌مهریکا له (۱۵ مارس ۱۹۹۵) سه‌بارت به ناکامیه‌کانی نه‌مهریکا ده‌لئت: ((سیاستی نه‌مهریکا تانه‌مرۆ نه‌بۆته‌هۆی گۆرینی ره‌فشاری نیران و بادانه‌وه‌ی نهم ولاته به‌ناراسته‌ی میان‌په‌وی، نهم بارودۆخه له‌وانه‌یه به‌هۆی ره‌فشاری حکومتی نه‌مهریکاوه له‌بهرامبهر نیران بیت. چونکه کرپنی نه‌وتی نیران له‌لایه‌ن کۆمپانیایه‌کانی نه‌مهریکاوه، هۆکاری به‌مرده‌وامی سیاسته دوژمنکارانه‌کانی نیران بووه).

به‌پیتی نهم زانیاری و لیکۆلینه‌وانه‌ی سیناتۆر شه‌لفوس داماتو که جارتیکیرت له‌سالی (۱۹۹۳) پلانی گه‌مارۆی نیرانی خستبووه‌وو دووباره هه‌وله‌کانی خۆی خسته‌کار و له‌کۆتاییدا کلنتۆن له‌ژیر فشاری کۆنگرێسدا له (۱۵ ئازار ۱۹۹۵) بریاری پیاده‌کردنی گه‌مارۆی نابووری به‌سمر نیراندا ده‌رکرد.

به‌لام نه‌وه‌ی له‌(جمله‌وگیری دولایه‌نه‌)دا جینگای سه‌رنجه، نارۆشنی یان پوچی نامانجه‌کانی نه‌مهریکایه له‌بهرامبهر نیران و عیراقدا، به‌واتایه‌کیرت، سیاستی تازه‌ی نه‌مهریکا سه‌بارت به‌نیران و عیراق دوچار ی جۆریک له‌سمرگمردانی و بیتاوه‌پۆکی بووه، له‌راستیدا نهم سیاسته به‌وجۆره‌ی که دیاره به‌پیتی بنه‌مای پروخانی نابووری/کۆمه‌لایه‌تی نیران و عیراق دارپێژاوه، به‌و مانایه‌ی که نهم دوو ولاته له‌ژیر فشاری گه‌مارۆی نابووری به‌یقلریتته‌وه. بۆیه ده‌وله‌تمردانی واشنگتۆن پیتانباشه له‌کاتی وه‌ستانی به‌رنامه‌ی جمله‌وگیری دولایه‌ن یان گه‌مارۆی نابووری بیده‌نگی هه‌لبژێرن و خۆیان له‌په‌یامه‌کانی نهم تیژه تازه‌یه پاکبکه‌نه‌وه.

له‌کۆتایی نهم باسه‌دا جینگای نامازیه‌یه که سیاستی جمله‌وگیری به‌نۆبه‌ی خۆی دوو قۆناغی برپوه. قۆناغی یه‌که‌م قۆناغیکێ پالتهمبه‌یه که بۆ گۆشه‌گیرکردنی نیران و عیراق ده‌رکه‌وتوو. لهم قۆناغه‌دا جمله‌وگیری دولایه‌نه پالێپوه‌نه‌ربووه که ده‌یتوانی بیتته‌ کۆسپ بۆ نه‌نجامدانی هه‌نگاره‌کانی نهم ولاته‌نه، به‌لام نه‌یتوانی نه‌وان ناچاربکات به‌نه‌نجامدانی هه‌نگاری تایبته. بۆیه له‌قۆناغی دووه‌مدا، سیاستی هه‌رشه‌ردن گیرایه به‌ر و پرۆژه‌ی گه‌مارۆی (داماتو) به‌باشترین نیشانه‌ی نهم سیاسته داده‌نریت.

لینکۆلینه‌وه له‌بێگه‌ی نێران و عێراق له‌ستراتیجی نه‌مه‌ریکا

سیاسه‌تی جله‌وگه‌ری دوولایه‌نه‌ی ولاته‌ یه‌کگرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌به‌رامبه‌ر نێران و

عێراقدا:

به‌سهرنجدان له‌گرنگی ستراتیجی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست و رۆژ و گرنگی ژبانی (هیاتی) ناوچه‌ی که‌نداو بۆ رۆژناوا به‌گشتی و ولاته‌ یه‌کگرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا به‌تایبه‌تی له‌پرووی دابینه‌کردنی سوتنه‌مه‌نی و ووزه و بازاری گرنگی بۆ چه‌ک و کاله‌ پێشه‌سازیه‌کان، به‌ناگابوون له‌دیدێ چاودێرانی سیاسی جیهان و ده‌وله‌مه‌ردان و زانیانی نه‌مه‌ریکا بۆ دیاریکردنی سیاسه‌تی ده‌ره‌کی نێران تایبه‌تمه‌ندی خۆی هه‌یه. شپۆه‌ی تیروانیی نه‌مه‌ریکا له‌نێران و عێراق زۆر ئالتۆزه و له‌هه‌مانکاتدا تینکناڵۆه، ولاته‌ یه‌کگرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا به‌سهرنجدان له‌بارودۆخی ناوچه‌که و گرنگی عێراق و نێران وه‌ک دوو ولاتی ناپارازی و نه‌یار له‌بوونی نه‌مه‌ریکا له‌که‌نداو، سه‌ره‌پای جیاوازی له‌پێکهاته‌ی حکومه‌تی نه‌م دوو ولاته‌، بۆ ڕینگرتن له‌هاویه‌مانیته‌ی نه‌م دوو ولاته‌ له‌گه‌ڵ به‌سوونی ناکۆکی له‌گه‌ڵ حکومه‌ته‌که‌ی سه‌دام په‌ریار له‌گۆڕینی حکومه‌ته‌که‌، ناچاره‌ بۆ ڕینگرتن له‌بالاده‌ستی نێران و به‌لاوبوونه‌وه‌ی نفوزی له‌ناوچه‌که و به‌سه‌ر ولاتی ناوچه‌که‌دا، عێراق و نێران له‌به‌رامبه‌ر یه‌کتردا رابگریت، له‌م باره‌یه‌وه بۆ ناگابوون له‌م حاله‌ته‌، ده‌قی سمپوزیومی* که‌ له‌(٢٢ شوباتی ١٩٩٤) له‌نه‌خومه‌نی سیاسه‌تی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست له‌(واشینگتۆن دی.سی) سازدا له‌به‌رچاوده‌گیریت.

سیاسه‌تی نه‌مه‌ریکا له‌به‌رامبه‌ر نێران و عێراق که‌ناوی (جله‌وگه‌ری دوولایه‌نه‌ی) لێنراوه، له‌دانیه‌شتنیکه‌ی به‌یانانی نه‌م سمپوزیومه‌ خرایه‌ به‌ریاس و لینکۆلینه‌وه، ماهیه‌تی نه‌م سیاسه‌ته و ناماڤه‌کانی ولاته‌ یه‌کگرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌عێراق و نێران مشتومالکرا، هه‌لسه‌نگاندنی به‌کارهێنانی ستراتیجیه‌کان یان رابهرایه‌تیکردن بۆ گه‌یشتن به‌و ناماڤانه‌ له‌مه‌سه‌له‌کانیه‌ر بوو که‌ به‌یوه جیگای باس و لینکۆلینه‌وه، له‌م باره‌یه‌وه ده‌بیته‌ نه‌م په‌رسیاران‌ه‌ی خواره‌وه به‌مه‌ینه‌پروو: نایا نه‌م نامانج و ستراتیجیانه جیگای قبوله‌؟ نایا به‌سوود و به‌ره‌مه‌دار ده‌بیته‌؟ نایا ڕینگایه‌تیش هه‌یه؟

تیۆری مارتین نیندیک، یاریده‌ده‌ری تایبه‌تی سه‌رۆکی نه‌خومه‌نی سیاسه‌تی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست ده‌ریده‌خات که: ستراتیجی حکومه‌تی کلنتۆن له‌باره‌ی نێران و عێراق بابه‌تیکه‌ ناکۆکی هیناوه‌ته‌ ناراه.

* (سمپوزیوم نه‌خومه‌نیکه‌ که‌ تێدا کۆمه‌ڵێک له‌ خه‌لکی سه‌باره‌ت به‌یه‌ک بابه‌تی تایبه‌ت قسه‌و باس ده‌که‌ن - وه‌رگیر).

حکومەتی کلنتۆن، سەبارەت بە پرویەروویۆنەوی عێراق و ئێران، مەسەلەی ھاوسەنگی ھێز لەکەنداو بشتگۆی ناخات، نەمە خۆی بەرھەمی لیکۆلینەو و شیکاری ھاوسەنگی ھێزە کە گەشتۆتە نەم نەنجامە کە ئێران و عێراق ھەردووکیان لەپرووی سیاسەتی حکومەتیۆە سیاسەتیک دەگرەبەر کە دژ بەبەرژووەندیەکانی ئەمەریکایە، نەم بارودۆخە کێشەییکی تایبەت بەسیاسەت دینیتە ناراوە کە جینگای تێروانینە، لەرابردوودا و لەبارودۆخیکدا کە ھاوسەنگی ھێز لەوسەردەمەدا لەکەنداو حکمی دەکرد، لەر ناوچەیی کە لەپرووی بەرژووەندی ئەمەریکاوە ژیاانی بوو، نەم دوو ھێزە گەورەیی ناوچە کە ھەلەدەستان بەجیبەجیکردنی پۆلی خۆیان لەناوچە کە و ژمارەیک ولاتی بچوکتیش ھەبوون کە لەگەڵ نەم دوو ھێزەدا بەراورد نەدەکران، نەمانە بۆ بەرژووەندیەکانی ئەمەریکا بەگرنگ سەیردەکران، واتە ولاتانی نیسچەدورگی عمرەبی، حکومەتی نەم کاتە ئەمەریکا ھەولیدەدا بۆ پارێزگاریکردن لەیەکیک لەم دوو ھێزە ناوچەییە بە مەبەستی پاراستن و پاسەوانیکردنی بەرژووەندیەکانی، بۆ نەم مەبەستە سەرەتا حکومەتی ئێرانی سەردەمی شا و پاش پخوانندی شا پارێزگاری لەسەدام حسین لەعێراق دەکرد.

دەتوانین بڵین کە سیاسەتەکان لەرابردوودا بەرھەم و پەیمایکی زۆر باشی نەبوو، ھەرۆھا دەتوانین بڵین بەھۆی پرووادیۆیکمۆ کە روودەدات، وەک شۆرشیک، جەنگی عێراق ئێران و دواتر داگیرکردنی کویت و جەنگ کەنداو روودەدات، سیاسەتەکانی رابردو کارساتی لیدەکەویتیۆە، بەھۆی ئەو، ھیشتا نامانی سەرەکی ئەمەریکا ھەمان ھاوسەنگی ھێزە لە ناوچە کەدا بە شێوەیک کە ھەم بەرژووەندی خۆیی و ھەم بەرژووەندی دۆستەکانی چ لەکەنداو و چ لەپۆژەلاتی ناوہراست بپارێزیت، باوەردەکریت کە پینگە ناوچە کە بە جۆریکە کە ولاتە یەگرتووەکانی ئەمەریکا دەتوانیت بە ابی پشەبەستن بە عێراق و ئێران بەنامانجە گرنگەکانی خۆی بگات.

نەو سیفەتە باشانە کە رینگا بەئەمەریکا دەدات، نەم سیاسەتە بگریتەبەر بەکورتی بریتیلە: یەکەم: کۆتاییھاتنی جەنگی سارد و ھەلوەشانەنەوێ زھیزیک وەک یەکیستی سۆڤیت کە بوو ھۆی لەناوچوونی یەکیک لەچاودێرە گرنگەکانی ستراتیی ئەمەریکا بەتایبەت لەکەنداو، نیت ناتوانیت ئەمەریکا نیکەران بگات، ھەنگاوەکانی ئەمەریکا نابیت بۆ وروژاندنی مەبەست و سیاسەتی دوژمنانە ی پروسیا بیت، یان ببیتەھۆی چالاک کردنی پروسیا لەپارێزگاریکردن لەدوژمنانی ئەمەریکا لەناوچە کەدا، بەواتایەکیتر نەم فاکتەر زۆر گرنگە بناسانی لەمەیدانی حساب بۆکراوی ئەمەریکا دا نەماو، نەمانی زھیزیک کە پارێزگاری لەدوژمنەکانی ئەمەریکا دەکرد لەناوچە کە، ھاوسەنگی ھێزی لەبەرژووەندی ئەمەریکا گۆری.

دووم: له ماوهی دهیږی راپردوودا له نه غامی جهنگی عیراق نیتران و دوا به دواي نمو جهنگی کهنداو، جوړیک له هاوسه نگی هیژ دروستیوو که له وروی توانای سربازیه وه به به راورد به برابر دوو گرنگی که متربوو، نمو دروستیوونی هاوسه نگی هیژ له نیوان نم دوو ولاته دا ناسانتر سازان.

سییم: له نه غامی هیژشی عیراق بۆ سر کویت، ولاتانی نه ندامی نه نجومه نی هاریکاری کهنداو، واتا دۆستانی نه ممریکا، به پیچه وانه ی راپردووه وه سبارت به گرینی په یانی ناسایشی له گمل نه ممریکا نارووی زیاتریان پیشاندا، نه مه خوی توانای هیژفایی نه ممریکای له ناوچه که و هروها روبه وروبوونه و هی هره شه کانی سر به رژه وه ندیه کانی نه ممریکا و نه وانه لیته دا هره شه ده کمن ناسانتر ده سازینیت.

سرنه غام، هویننه وهی کومه لیکتر له سترا تیجی نه ممریکا، که له به هیژکردنی نم ریچکه به کاریگرمی نه ریتی واقعی هیه، لیته دا مه به ست له هه مان هاوسه نگی هیژ له ناوچه که دا، که تیدا به که م نه ممریکا ده توانیت له پاریزگار یکردن و دۆستایه تی هیژه گرنگه کانی ناوچه که (میسر، نیسرائیل و عمره بستانی سعودی) دلنیا تریته و دووم ده توانیت به سوو دهر گرتن له زینگ و هلو مومرجی قوناغی دواي جهنگی سارد و په یامه کانی جهنگی کهنداو به ریچکه ی بهر قمراری ناشتی نیوان نیسرائیل و دراوسی عمره به کانی بگات، نه مه له جیه جیکردنی سیاسه تی جله وگیری دوولایه نه له بهرام بهر عیراق و نیرائیش گوځاوه.

هرکاتیک نه ممریکا له جیکړکردنی ناشتی کومه لگا که له گرنگترین بهر و پیژشوونی حکومه ته که ی کلنتون بوو، سرکه وتوبوو، هم ده توانین کوتایی به ناگزکی عمره ب و نیسرائیل بیتیت و هم په پیره ندی ناشته وایی سوريا و نیسرائیل بهر قمراریکات.

هرکاتیک نه ممریکا به توانیت ناسایش به شتویه ک له باشووری لوبنان بهر قمرار بکات، که نیمکانی پاشه کشیتی نیسرائیل و واژوکردنی په یانی ناشتی نیوان نیسرائیل و لوبنان فراهه م ده کات و هرکاتیک له نه غامی نم هه نگا وانه نیمکانی چالاکی حزب الله له باشووری لوبنان نه میتیت و چالاکیه کانی نم حیزه له هه موو لوبنان سنوردار و که متریت، ده توانیت گورزیکی کاریگرم له ناواته کانی نیتران که فراواغوازی نفوزیه تی بۆ ناوچه رگی رژه ه لاتی ناوچه پاست بهو شینرت.

به پیتی نه وهی که و ترا، ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا هرکاتیک له بهر خساندنن زه مینه ی ریکه وتنی ناشتی نیسرائیل سرکه وتوو بوو، توانای سوو دهر گرتنی سه دام له مه سه له ی فله مستین بۆ به دیه تنانی مه به سته کانی له جیهانی عمره بی نامیتیت.

له نه غامی نم گورانکاریه سترا تیجیه، به هه مان شتیه که له پیتشدا و ترا، نیتر پتویست ناکات بۆ پاریزگار یکردن له هاوسه نگی هیژ له کهنداو و ناوچه که و بۆ پاسه موانی کړدنی دۆسته کانی و پاراستنی

بەرژوهندىيەكانى خۇيى و ئەوانىش و ھەروەھا جىڭگىز كوردنى ناشتى لەناوچەي رۇژ ھەلاتى ناو ەراست پەنا بۆ ئىيران و عىراق بىر يىت. ھۆي نەمانەش ھەمان تىڭگەشت و رىكەوتنى ھاوبەشە لەنئوان نەمەريکا و دوستەكانيدا سەبارەت بەماھىيەتى مەترىيەكان كە ھەمرويان رويەرووي دەبنەمو و ھەروەھا لەم بوارەدا باشترین رەوش دروست بوو.

ھەلەبەت، مەبەست نەو ەنيە كە ووزەي گۇران يان پىتويستى چاگمازى سياسى لەكاتى روياداوەكان و گۇرانەكان ناديدە بگيريت يان فەرامۆش بگيريت، تا كاتىك كە نەم گۇرانانە رويەندايىت، دلتايىن لەو ەي كە دەتوانين رەوش و رىكارى نىستا بەردەوام دەيىت و پاسەوانى و بە بەرەو پىشەردنى بەرژوهندى و نامانجەكانى خۇيەو ەمريک يىت.

جەلەوگىرى دوولايەنە بەواتاي جەلەوگىرى دوونەندە نيە، ئەمەريکا لەبەرامبەر عىراق و ئىيران يەك سياسەت پەپەرەو ەي ناکات، چونكە ھەريەكە لەم دوو ەكومەتە بەجۆرىكى جياواز بەرژوهندىيەكانى نەو دەخەنە مەترىيەو، بۆيە بۆ رويەروويەنەويان سياسەتى تايبەت دارپۇراو ە.

لەعىراق ەكومەتەك لەسەر كارە كە ھەم تاوانى جەنگى نەفامداو ە ھەم تاوانى دۆى مەزۇفەي، ەكومەتەك كە ھىرشىكردۆتە سەر كۆيت و چەكى كيميائى بەكار ەتتاو ە دۆى دانىشتوانەكەي خۇي بۆ سەركوتكرديان سياسەتى سوتماكى پەپەرەو ەي پىادەكردو ە كە تانىستا لەناوچەي ھۆپ و زۇنگاو ەكانى باشوورى عىراق بەردەوام ە، بۆيە رۇيمىكى جىنايەتكارى نىدەولەتى.

لەئىران، ەكومەتەك لەسەر كارە كە ھەتا لەقۇناغى دواي خومەينىش بەردەوام ە لەسەر رەفتارى ناياسايى، لەگەل نەو ەشدا ئەمەريكەكان لەگەل ەكومەتى ئىسلامى نەيارنيە، نايەويت بىروختىت، لەپاستيدا ھەر لەسەرەتاو ە گوتراو ە كە ولاتە بەكگرتو ەكانى ئەمەريکا نامادەي دانوسانى فەرمى و مەتبەرە لەگەل ەكومەتى ئىراندا، ھەلەبەت كاتىك نەم دانوسانە دروست دەيىت، كە ھەمان رە ەند و لايەنى تايبەتى لەرەفتارى ئىران كە بۆتە ھۆي وروژاندنى نەم ھەموو نىگەمرايانە، دەرەكۆيت .

جەلەوگىرى عىراق لەگەل ئىران جياوازە، سەبارەت بەعىراق رىكخراوى نەتەو ە يەكگرتو ەكان دواي جەنگى كەنداو ەلومەرجىكى زۆر سەختى بۆ داناو ە و بىرارەكان و گەمارۆى ئابوورى بەسەردا سەپىتراو ە تا لەمە بەدوا عىراق نەتوانىت ھەپشە يىت بۆ سەر دراويىكانى ياخود ناشتى جىھانى بختە مەترىيەو ە، سەرەپاي نەو ەش رىگانادەن دوژمنكارى بۆ سەر ھاولاتىيەكانى خۇشى بىكات، نەو گەمارۆ ئابوورىيە، نەمەزۆش كارىگەرى زۆرى لەسەر سەدام حسين و سياسەتەكانى بەجىتەشتو ە)).

بارودۆخى باكورى عىراق (ھەرمى كوردستان) كە ئەمەريکا و ھاوبەيمانەكانى و توركيە ھەولى دامەزاندنى ناوچەي نامن و دژەفرىنيانداو ە، بەجۆرىكە كە كوردەكان تواناي چالاكى زياتريان ھەيە، نەوان لەو نازادى و پارىزگار يە سودمەندبوون كە لەمىژووى ھاوچەرخدا بىتۆينەيە.

باشووری عێراق لەبارودۆخێکی دژوارتردا، ئەمەریکا نەیتوانیوە هەنگاو بنێت کە دەستی سەدام ببەستێت لەنازاردانی شیعهکان.

لێره‌دا کە نەجەم و کاریگەریه‌کانی گەمارۆی نابووری هەستیپێ دەکرێت، حکومەتی سەدامیش هەستایە بە قبۆلکردنی بریاره‌کانی ڕێنێخراوی نەتەوه‌ یه‌ کەگرتو‌ده‌کان، له‌ گەڵ نەوه‌ی حکومەتی عێراق هاریکاری کۆمیتە‌ی ناسایشی ڕێنێخراوی نەتەوه‌کان له‌بواری چه‌کی کۆکۆژ و هه‌روه‌ها چاودێری ماوه‌دریژی کردووه‌، به‌لام ده‌زانین کە نەم وڵاته‌ به‌نهنێی له‌هه‌ولدايه‌ چه‌کی کیمیایی و سوتەمه‌نی موشه‌کی په‌یدا بکات، له‌نێستادا ئەمەریکا له‌بارودۆخێکدايه‌ که‌تێدا به‌رده‌وامی پێشێلکردنی بریاره‌کانی ڕێنێخراوی نەتەوه‌کان، واته‌ بریاری (٦٨٧) هه‌لومه‌رجی ناگربەست و بریاری (٦٨٨) کە داوا‌ی کۆتاییه‌ێنان به‌سەرکۆتی خه‌لکی عێراق ده‌کات، به‌جۆرێک رازیبوو و رعایه‌تی هه‌ندێک به‌ند له‌وانه‌ چه‌کی کۆکۆژ به‌یه‌که‌وه‌ تێکه‌ڵ کردووه‌.

نامانجی ئەمەریکا له‌لایه‌که‌وه‌ هاوکاری توندوتۆڵ و نێک به‌ دامه‌زراره‌ی ڕێنێخراوی نەتەوه‌کان و ڕێنێخراوی نێوده‌وله‌تی مافه‌کانی مرۆفه‌، له‌لایه‌کیتره‌وه‌ فشاره‌ێنان بۆ ئەو حکومەته‌ تا به‌ته‌واوی بریاره‌کانی ڕێنێخراوی نەتەوه‌کان قبۆل بکات. له‌م بواره‌دا، کاریگەری گەمارۆی نابووری له‌سەر خه‌لکی عێراق به‌باشی ناگاداردن به‌لام به‌هه‌مان شێوه‌ که‌ پێشتر ووترا، ئەمەریکا چالاکانه‌ سەرگه‌رمی نەجەم‌دانی چالاکی مرۆفدۆستانه‌یه‌ له‌عێراق و ناوچه‌ی دژه‌فرینسی پاراستوو ته‌بوتانیست له‌به‌رامبه‌ر هه‌نگاوه‌ سەرکۆتکه‌رانه‌کانی حکومەتی عێراق بێته‌مه‌یدانه‌وه‌، پارێزگاری پێوست بۆ خه‌لکه‌که‌ی به‌ده‌ست به‌نێت. سهره‌پای نه‌وه‌، بریاره‌کانی (٦٠٧ و ٧١٢) نه‌غۆمه‌نی ناسایشی ڕێنێخراوی نەتەوه‌کان سەدام والێده‌کات کاراییت بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی نیشوونازاری خه‌لکی عێراق، به‌ سوود وهرگرتن له‌م بریارانه‌، عێراق ده‌توانێت به‌ مه‌به‌ستی دابینکردنی به‌رژه‌وه‌ندی پێوست بۆ کرینی که‌مه‌سه‌ی خۆراکی و که‌مه‌سه‌یتری پێوست بۆ خه‌لکی هه‌نگاو بنێت، سهره‌تا سەدام حسین بۆ دانوسان له‌سەر ئەم بریارانه‌ ناپازی بوو، بۆیه‌ ده‌ییت بۆ هه‌موولایه‌ک ناشکرا بیت که‌ حکومەتی سەدام به‌رپرسه‌ له‌ هه‌موو ده‌رده‌سه‌ریه‌کان که‌ به‌سەر خه‌لکی عێراقدا هاتوو نه‌ک کۆمه‌لگای نێوده‌وله‌تی.

سهره‌پای نه‌وه‌ سوربوونی نێمه‌ (مه‌به‌ست ئەمەریکایه‌ - وهرگێڕ) له‌دابنکردنی ئاینده‌یه‌کی باشت بۆ عێراق له‌ به‌رژه‌وه‌ندی نێمه‌دايه‌، هه‌ولێ نێمه‌ بۆ دروستکردنی حکومەت دیموکراتی له‌م بواره‌وه‌ سەرچاوه‌ده‌گریت، له‌به‌رئەوه‌ له‌م باره‌یه‌وه‌ ئەمەریکا پارێزگاری له‌کۆنگره‌ی نیشتمانی عێراق و نامانجه‌کانی ئەم کۆنگره‌ ده‌کات، کە ئەم کۆنگره‌ پێکهاتوو له‌تێکه‌له‌یه‌ک له‌گروپی دینی و نادینی و گروپه‌ نەتەوه‌یه‌کانی عێراق، تا له‌ناينده‌دا جۆرێک له‌حوکمی کۆمه‌لێ له‌جیاتیی رژیستی نیستا له‌عێراق بێنێته‌ سەرکار.

له‌په‌شدا وترا که شوتنه‌وار و په‌يامه‌کانی گه‌مارۆی نابوری هم‌ستپنکراوه، پنگه‌ی جه‌ماوه‌ری سه‌دام رۆژبه‌رۆژ له‌که‌مبوونه‌وه‌دايه و قسه‌وباس له‌سر هه‌ولێ کوده‌تا له‌زیاد بووندايه. ده‌سته‌بۆیرانی (غیبه) عێراق رۆژبه‌رۆژ نا‌نارامتر و بێ‌قهرارتر ده‌بن، بۆیه له‌رووی سیاسه‌تی گه‌شتیه‌وه، نه‌م‌رۆ نه‌ک ته‌نیا ده‌توانی‌ت پرایگه‌یه‌نی‌ت که حکومه‌تی سه‌دام حسین بۆ وڵاته دراوسێکانی عێراق هه‌ر‌شه دروست ناکات و نه‌مه‌ریکا نامێر و نام‌رازی پتوبستی بۆ جله‌موگرتنی له‌مه‌رده‌ستایه، سه‌ره‌رای نه‌وه ده‌توانی‌ن ب‌لێن که فشاره‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌سه‌ری به‌تپه‌ر‌بوونی کات شوتنه‌وار و نه‌ه‌ج‌امی زیاتر به‌جیده‌هێلێت.

به‌لام نێران شه‌ری هم‌ ب‌جوك و هم‌ گه‌وره‌یه بۆ سیاسه‌تی نه‌مه‌ریکا، ب‌جوكه له‌مو‌رو‌ه‌ی که نێران نه‌م‌رۆ نه‌وه ته‌رسیم‌ی نییه که عێراق پێنج سال پێش نیستا بۆ به‌ره‌وه‌ندی نه‌مه‌ریکا هه‌یبوو، بۆیه وڵاته به‌گه‌رتوه‌وه‌کانی نه‌مه‌ریکا هه‌موو هه‌وله‌کانی ده‌خاته‌کار تا نێران دوا‌ی پێنج سالی‌تر نه‌گه‌رێت بۆ عێراقی پێش پێنج سال، کێشه‌ی نه‌مه‌ریکا له‌گه‌ڵ نێران له‌پێنج بو‌اردايه (وه‌ک نه‌مه‌ریکا پرایده‌گه‌یه‌نی‌ت) نه‌وه پێنج خاله‌ش بریتیه له:

- په‌که‌م: هه‌لدان بۆ ده‌سکوموتنی چه‌کی نه‌تۆمی و جو‌ره‌کانی‌تری چه‌کی کۆکوژ.
- دو‌وه‌م: هه‌لدان بۆ ده‌سکوموتنی ده‌سه‌لاتی هێرشه‌به‌ر له‌بواری چه‌کی ناسایدا به‌مه‌به‌ستی هه‌ر‌شه له‌دراوسێکانی.

- سێیم: پارێزگاری‌کردن له‌تپه‌ر‌یزم له‌سه‌رانسه‌ری جیهاندا.
- چواره‌م: هه‌لدان به‌ ناراسته‌ی نا‌کوکی ره‌وتی ناشتی عه‌ره‌ب و ئیسرائیل، چ له‌ پێگای گوته‌ری توند و رو‌ژنشر و چ له‌ پێگای کاری توندوتیژی‌یه‌وه.
- پێنجه‌م: هه‌لدان به‌ ناراسته‌ی سو‌دوهر‌گرتن له‌پێگه‌ی دژواری خۆی که هه‌ندیک له‌دۆستانێ نه‌مه‌ریکا له‌ناوچه‌که به‌هۆی نه‌مه‌وه گه‌فتار بوون.

نه‌وه‌ی واده‌کات که سیاسه‌ت و ره‌فتاری حکومه‌تی تاران له‌م بو‌اره‌دا ب‌گه‌رێت، به‌ره‌ق‌ماری په‌میه‌ندی ناسایی که جێگای قبولی‌ت، به‌لام نێران وڵاتی‌که شۆرشگه‌ی‌تری (توند‌په‌وه‌) که رابه‌ره‌کانی تا نیستا به‌هۆی نه‌وه‌ی که نه‌مه‌ریکا له‌سه‌رده‌می پێش‌و‌دا له‌گه‌ڵ شا په‌میه‌ندی توندوتی‌لی هه‌بو‌وه، پ‌ق و کینه‌یان دژ به‌م وڵاته هه‌یه. په‌يامه نا‌گرینه‌کانی رابه‌رانی نه‌م وڵاته به‌ناشکرا دژ و دو‌ژمنانه‌یه له‌گه‌ڵ به‌ره‌وه‌ندی‌ه‌کانی نه‌مه‌ریکا‌دا.

گه‌توگۆ و ململانیه‌کانی نه‌مه‌ریکا و نێران نابێت به‌پێک‌دادانی شارستانیه‌کان ب‌و‌م‌یزین، وڵاته به‌گه‌رتوه‌وه‌کانی نه‌مه‌ریکا هه‌چ کاتێک دو‌ژمنایه‌تی و نا‌کوکی له‌گه‌ڵ ره‌هه‌ندی ئیسلامی کۆماری ئیسلامی نێراندا نییه. به‌پێی ووتیه‌کی کلنتۆن (نێمه به‌توندی رێژ له‌نابین و فره‌هه‌نگی ئیسلامی ده‌گرین، ته‌نیا

لەگەڵ توندڕەوه‌کانی نعمان، چ بەنەڵای ئایینی و چ بەبەرگی ئائینی بێت ناكۆك و دژین، لەراستیدا نێمه
لەگەڵ سیاسەتی تاییه‌تی حکومه‌تی نێران ناكۆکین).

بەهه‌مان شیوه‌ و تراوه‌، ڕووبەر و یونەوه‌ لەگەڵ مەسەله‌ی چه‌کی كۆكۆژی نێران به‌ به‌راورد ئاسانتره‌،
چونكه‌ لهم‌ بواره‌دا وه‌ك عێراق پێشكه‌وتوو نییه‌، به‌لام‌ كاری جله‌وگرتن له‌ نێران دژوارتره‌، چونكه‌ به‌
سوود و ه‌رگرتن له‌ هه‌مان ڕینگا كه‌ سه‌باره‌ت به‌ عێراق به‌كاره‌یتراوه‌، ناتوانین زه‌مینه‌ی گۆزان و گۆزانكاری
له‌ ڕفتاری نێراندا فەراهم‌ بكه‌ین. سه‌باره‌ت به‌ نێران نه‌ بڕیاری ڕێكخراوی نه‌توه‌كان هه‌یه‌ و نه‌
گه‌مارۆیه‌ك كه‌ بتوانرێت به‌رێته‌ قۆناغی جێبه‌جێكرده‌وه‌، به‌ گوزارشتیكێتر و لا‌ته‌ یه‌كگرتوه‌كانی
نه‌مه‌ریكا سه‌باره‌ت به‌ نێران هێشتا نه‌یتوانیوه‌ بگاته‌ ڕێكه‌وتنیکی گشتی نێوه‌وله‌تی پێیست.

به‌لام‌ لایه‌نی باشی مەسەله‌كه‌ بڕیته‌له‌ نێداره‌کردنی ئابووری نێران و ئالیه‌ی بارودۆخه‌كه‌
له‌بازاری نەوت كه‌ هه‌لومەرجیكی ئابووری نه‌گۆنجاوی خستۆته‌ به‌رده‌م حكومه‌تی نێران، نهم‌ بارودۆخه‌
بۆته‌هۆی نه‌وه‌ی كه‌ هاویه‌مانانی نه‌مه‌ریكا بلێن بۆچی نه‌مه‌ریكا ده‌لێت تاكاتێك كه‌ نێران به‌هه‌ره‌شه‌
بۆسەر به‌رژه‌وه‌ندیه‌كانی ڕۆژتاوا به‌رده‌وامبێت ناییت نێوانی نهم‌ و لا‌ته‌ و ڕۆژتاوا په‌یوه‌ندی ئاسایی بێت،
به‌تاییه‌ت په‌یوه‌ندی ئاسایی بازرگانی به‌رقه‌راربێت، نێران ماوه‌یه‌کی زۆره‌ پێنگه‌ی خۆی وه‌ك لایه‌نیكی
باشی بازرگانی له‌ده‌ستداوه‌، هه‌مان خال بۆته‌هۆی نه‌وه‌ی كه‌ هاویه‌مانه‌كانی نه‌مه‌ریكا له‌باشبوونی
په‌یوه‌ندی خۆیان له‌گەڵ نێران، چاوپۆشن.

بۆ به‌رگرتن له‌هه‌وله‌كانی نێران سه‌باره‌ت به‌بالاده‌ستی له‌كەنداو، له‌گەڵ ده‌وله‌تانی دۆست هاوكاری
نزیكمان ده‌ستپێكرد تانهم‌ و لا‌ته‌ نه‌توانیت كه‌لویه‌لی پێیست بۆ به‌رنامه‌ی نه‌تۆمی و كیمیایه‌كه‌ی
به‌ده‌سته‌بێنیت، به‌تاییه‌ت له‌چاودێریكردنی گواسته‌وه‌ی موشك و سیسته‌مه‌كانی موشه‌کی بۆ ده‌ره‌وه‌،
هه‌لبه‌ت ئامانجی شارده‌نه‌وه‌ و به‌نه‌یتی هێشته‌وه‌ی نهم‌ كالاiane په‌یوه‌ندی به‌كاروباری سه‌ربازیه‌وه‌ نییه‌.
هه‌ندێك ده‌لێن نه‌مه‌ریكا له‌گەڵ نێران هاوچۆی بازرگانی هه‌یه‌، بۆیه‌ هه‌ولێ ئهو بۆ سنوورداركردنی
بازرگانی هاویه‌مانه‌كانی له‌گەڵ نێران ته‌نیا خه‌له‌تاندن و ڕیاكردنه‌، نيمه‌ دژی بازرگانی له‌گەڵ نێراندا نيين،
هیچ جۆره‌ گه‌مارۆی ئابووری نێوه‌وله‌تی (وه‌ك نه‌وه‌ی به‌سەر عێراق سه‌پێنراوه‌) سه‌باره‌ت به‌نێران بوونی
نییه‌، نه‌مه‌ریكا به‌ گواسته‌وه‌ی ته‌كه‌له‌زجیا به‌سوودی دوولایه‌نه‌ بۆ نێران ڕازی نییه‌، چونكه‌ به‌م‌ شیوه‌یه‌
ڕینگای به‌ره‌مه‌پێنانی چه‌کی كۆكۆژ به‌ده‌ست دێنیت، به‌هه‌یج جۆرنێك ڕازیی نيين له‌به‌رخاتری ڕفتاری
ناشیسته‌ی نێران به‌پێدانی قه‌رزێ تازه‌ به‌و و لا‌ته‌ پادشتی بكه‌ین. باسێك كه‌ نه‌مه‌ریكا به‌هاو په‌مانه‌كانی
داوه‌ له‌كۆتاییدا كاره‌كه‌ به‌م‌ شیوه‌یه‌ كۆتاییدیت كه‌باشترین ڕینگا بۆ ڕووبەر و یونەوه‌ی نێران كامیه‌، نعمان
له‌وباوه‌ڕه‌دان ده‌بێت بۆ نێران هاندەری ته‌واو هه‌بێت، نعمان ده‌لێن له‌قۆناغی هه‌ستیارێ دانوسان نه‌وه‌ی كه‌
هاندەری باشه‌ بێته‌دی و ڕه‌فتاری نێرانیش ده‌گۆرێت.

نەوان سەبارەت بەرفتاری گرفتارنامیزی نێران لەو پێنج خاڵەیی کە باسکرا لەگەڵ ئەمەریکا هاوران، بەلام یەدە کەنەو کەبارودۆخە بەرچاودەکی نەوان نەخامی باشتی لێیکەوتەووە. ئەمەریکا لەو باوەڕەدا یە بەیستی پێشنەکان سودەرگرتن لەپاڵنەر یان هاندەرە باشەکان وەک پالانەری بازرگانی یان پێدانی یارمەتی لەبەدیەتانی گۆرانکاری راستەقینە بەناراستەیی رفتاری نێران، کاریگەری نەبوو.

رەخنەگرانی سیاسەتی جەلەوگیری دوولایەنەیی ئەمەریکا گەشتە نەو نەخامی هەرچەند فشاری زیاتر بخریتەسەر نێران و عێراق فاکتەری نزیک بوونەووەی ئەم دووانە لەیەکتر زیاتر دەبێت، ئەو ئەگەرە دروست دەبێت کە سەبارەت بەبەرەهەڵستیکردن و دژایەتیکردنی ئەمەریکا دەستخەنە ناودەستی یەکترەو، وادەبینرێت کە نیشانەکانی ئەو قسانەیی سەرەو ئەو یە کە هەردوو ولات لەگەڕاندان بەشوێن جۆریک لەبەرژووەندی هاوبەشدان، بەلام جارێکیتر بەبیری دەهێنێنەو کە لێکۆڵینەوکان ئەو پێشاندەن کە ئەمانە زیاتر لەو یە کە بەشیانی گەرە، (واتە ئەمەریکا)، بێتمانەبن، متمانەیی خۆیان بەیەکتر لەدەستداو، ئەوان پۆژبەرۆژ یە بەو راستیەدەبن کە دوژمنەکیان لەو یە شەتوڵەمەرە، هیچ یەکیان نارەزوو ناکەن هۆیەکانی بەهێزبوون یان هەلاتن لەسنوردارکردنێک کە ئەمەریکا بەسەر هەردووکیانیدا سەپاندو، لەبەرئەو وادەبینرێت کە ئەم دوو ولاتە توانای هاوکاریان لەگەڵ یەکتردا نییە.

دەستەییەکیتر لەرەخنەگران ووتیانە بەبەردەوامی گەمارۆی ئابوری لەسەر عێراق، ئەو ئەگەرە دروست دەبێت کە نێران بتوانێت سود لەلاوازی ئەم دەولەتە وەرگرت، لەم بارەییەو دەبێت بوتریت کە بەلگەیی ئەو قسانە نیگەرائی زیاد لەحەدی دروستکردووە، لەراستیدا وەک دراستیکانیتری عێراق و هەرەو ها ئەمەریکا، نێرانیش بەروالت لەهەولدا یە رێبگریت لەدابەشبوونی عێراق تازەمینە بۆ هەلەشاندنی ولاتەکی خۆشی نەهێت.

ئەمڕۆ ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا گەشتۆتە ئەو دەرئەخامەیی کە سیاسەتەکانی بەندەنازەیک واقەبێنەبوو و کاریگەری خۆی بەدیەتێناو، لەم ماوێدا حکومەتەکانی نێران و عێراق لاوازتربوون و لەگۆرەپانی نێودەولەتی گۆشەگیرتربوون.

ئەوان بەنارامی، بەلام بەشیو ی لێراو یەقین ئەم خاڵە دەبینن کە ئەگەر سووربین لەمانەو ی بەشێک لەنادروستی مێژوو بن، بۆ ئەوان گران تەواو دەبێت.

هەلبەت ئەمە هێرش نییە کە ئەنیا ئەمەریکا بریاری نەخامدانی دا بێت، بەلکو هەولێکە واقعیە و بەهەستیاری بەریرسیاریتی بەمەبەستی بەهێزکردنی کۆمەلگای نێودەولەتی پابەند بەدیموکراسی، بازاری نازاد و پۆژەلاتی ناوهراستی نارام و جینگیر لەهەمانکاتدا پەییوەندیدار بەپاراستنی بەرژووەندیە ژیاڵیەکانی ئەمەریکا لەکەنداو.

بۆچونىتىر سەبارەت بەجەلەۋگىرى دوولايەنە لەلايەن تىۋىزى گراھام فولەر، لىكۆلەرى گەۋرەى دامەزراۋەى راند (Rand Corporation) پىشاندىراۋە كە لەخوارەۋە دەيخەينەروو:

يەكەم، ۋادەبىنرىت كە ئەمەرىكىەكان لەدەرخستىنى سىياسەتى خۇياندا سەبارەت بەمەترسى و ھەرەشەكانى نىئران بەجۆرىك دارىشتوۋەكە زىادەروۋى (مبالغە) تىئادەكەن. دوۋەم، پىتۈستە ۋلاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا لەسىياسەتى خۇيدا لەبەرامبەر نىئران دىقەت و وردەكارى بەكارىيىتىت، چونكە لەگەل يەكەمىن كۆمارى نىسلامى لەروژھەلاتى ناۋەرپاست بەرەۋروو بۆتەۋە، ئەم كۆمارە تەنبا كۆمارىكى نىسلامى نەبوۋە، ۋاتە لەروپەروو بوۋنەۋە لەگەل ئەم ۋلاتە ۋەھا پىشنىنەيك لەگەل خۇى بەجىئەھىلىت كە لەدوايدا بەشىۋەى بەركەۋىنى نىئە لەگەل كۆمارە نىسلامىەكانىتر، بىيەۋىت يان نەيەۋىت باش يان خراب كارىگەرى دەيىت.

ۋلاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا دەيىت بەناراستەى دروستكردنى پىكخەرىكى باشتر لەناۋچەى كەنداو ھەنگاۋىنىت، ناماژە بەدۆستان و ھاۋسەنگى ھىز و پاراستىنى پىنگەى ستراتىجى زۆر مەتقى بكات، بەلام لەقۇناغى دۋاى جەنگى سارد دەيىت رەۋشى نوۋى يىتەناراوە تا لەناۋچەى كەنداو وورەۋورە بارودۆخىك يىتەپىشەۋە كە خۇى كىشە ئەمىنەكانى چارەسەر بكات، ھەلبەت بەسوۋدەۋەرگرتن لەمارمەتى دەرەكى، بەلام ئەك بەشىۋەيك كە ھەتا ھەتايە ۋابەستەى ئەمەرىكا يىت.

لەم چۈرچىۋەيدا چارەيك جگە لەمە نايىنرىت، كە ۋوتقان سىياسەتى جەلەۋگىرى دوولايەنە بەھىچ جۆرىك بىرە نەندىشەى بەسوۋد و كارىگەر نىيە، ھەلبەت ناشكرايە كە ھەردو ۋلات جىنگاى تىپروانىن بەشىۋەى جدى، ئەم دژايەتەش لەسىياسەتى ئەمەرىكاۋە ھەلقۇلاۋە، لەم بارەيەۋە ھىچ دوۋدلىك نىيە، بەلام خالىك كە پىترىستە بوۋترىت ئەۋەيە كە زاراۋەى جەلەۋگىرى دوولايەنە زۆر نارۆشن و ۋروژىنەربوۋە، لەبەرنەۋە دەيىت لەبەرامبەرىدا نارازىين و سوۋدەۋەرگرتن لىتى ھەم سوۋدەۋەخش نىيە، چونكە كاتىك مەسەلەى جەلەۋگىرى دوو ۋلات خرايەروو، لەبەرامبەر عىراق دەيىت بابەتى ھىرشەبەرى ۋەرگىرن، بەلام لەبەرامبەر نىئران نەخىتر، بۆيە ۋاباشترە سوۋد لەجەلەۋگىرى يەكلايەنە ۋەرگىرت، بەلام ئەگەر ئەتەۋىت ۋلاتىتر بگىرتەۋە، بۆچى سورىا ناخەيتە ناۋ مەيدانەكەۋە، سورىايەك كە رەفتارى زۆر ھىرشەبەرانەترە، بۆچى لىبىا راناكىشىت تا بەۋ شىۋەيە بتوانىت لەسىياسەتى جەلەۋگىرى دوولايەنە سوۋدەۋەرگىرت، ھىچ گومانىي تىئدانىيە كە لەكات و شۈينى جياۋازدا گرۋپىترىش دەتۋانرىت بخرىتە ناۋ تەۋەرەى شەپەۋە (عورى الش).

لەنىۋان عىراق و نىئراندا چەندىن جياۋازى سەرەكى ھەيە كە لەيدى نىئەۋە بەۋوردى دەرەكەۋىت بۆچى نايىت ھەردوۋىكان لەيەك گرۋپ يان پۆلىك دابىنن:

۱) لەعىراق يەك كەس حەكەم دەكات، بەلام لەنىئران حەكەمەتەك بە ناۋەندى جياۋاز و چەند رەھەندىك چاۋدىرى دەسەلات دەكات.

٢) لمعیراق حکمی دیکتاتوری و تۆلیتاری دهسلاتداره، بهلام لمعیران کۆمهلگایهکی تارادهیهک کراوه و لهحالهتی گهشه و گۆراندایه.

٣) عیراق سیستهمی چاودیری تهواری بلاوکرارهکان پمیرهوهی دهکات، لمعیراق هیچ ههوالنیک بز جیهانی دهرهوه رهوانه ناکریت، بهلام بلاوکرارهکانی نیران تارادهیهک نازادترن، لموانیه بهشتیوت بوتریت که نازادی بهبهراوت به جیهانی عمرهیی زیاترد.

٤) عیراق خاوهنی نهنجومهنتیکی دهسکهلای حکومهته، لهکاتیکدا نهنجومهنی نیران لمرووی قسموباسمه گفتوگۆی باش ددکریت که قسموباسی رهخنه نامیزیش دهگریتموه.

٥) لهکۆمهلگای عیراقیدا هیچ گۆراننیک پروونادات چونکه ههموو شتهکان پمیرهسته بهسهدام حسینمه، لموانیه لهکاتی نهمانی سهدام نهگمیری گهشه و گۆران لهکۆمهلگا دروست بیت، بهلام تاکاتنیک نمو دهسلاتدار بیت، بههیچ جوړنیک نمو نهگمیره پروونادات، سهبارت بهنیران دهبیت بووتریت که کۆمهلگای نیران به شیویهکی دیارتر لهحالهتی گهشه و گۆراندایه.

٦) لمعیراق قعیرانی شوناس بهشیویهکی جدی هیه، که دهکرهکوتیهکی زۆر قوله، لهکاتیکدا نیران خاوهنی شوناسی میژویه.

٧) عیراق خاوهنی چمندین رهگهزی نارازین، که ههمیشه لهبهردهم ههلوهشاندن و دابهشکردنی نمو ولاتهدان، بهلام کۆمهلگای نیران چمندین نهژادی رازین که فمرهمنگی پارسای پایهی یهکیتی نیتوانیه. نایا نمو یهکیتییه سمرچاوهی کیشمیه؟ به شیویهی حهقی نا، بهلام کیشمیهک لهنیران هیه که بهتهواری لهگهڵ کیشمی عیراق جیاوازه.

٨) عیراق بهشیکه لمهژنیهکانی جیهانی عمرهیی، لهبهرنموه زۆر شالۆزه و بهشیویهی گشتی بهرکهوتنی لهگهڵ نمو مهسهلهیه کیشه دروستدهکات، بهلام نیران ولاتنیک تاک و سمرهخویه که رهههندی کاری بههیچ ولاتیکمه وابسته نییه.

٩) عیراق خاوهنی ولاتنیک نهتهوهیی، چهپی ناناینیه، بهلام نیران ولاتنیک نیسلامیه.

١٠) عیراق لهماوهی پازدهسالی رابردودا دووجار لهگهڵ دراوسپکانیدا شمری کردوه، بهلام نیران توشی جهنگی نێودهولمتی نهبوتموه. ههرچهنده لمهراپردودا لهناوچهی کهنداو توشی رووبهروو بونهوه بووه. لهکۆتاییدا حکومهت لمعیران دهتوانریت بگۆریت بهلام لمعیراق ههتا سهدام لهسمر دهسلات بیت گومانی تیدانییه هیچ گۆراننیک پروونادات، ههلبهت لیکچونیش لمیتوان نمو دوو حکومهتهدا هیه، گرنگترینان ههستی دوژمنایهیه لهگهڵ رۆژئاوا، لم بارهیموه هیچ گومانی تیدانییه که نیران نههمریکا بهدوژمنی سمرهختی خۆی دهزانیت لهناوچهکه، سمرهپای نمو مهسهلهی خو پرچهک کردنی نیران و

عیراق به ههمان شیوه کاری بۆ دهکریت، بهشیوهی لیبراوانه نیران به جدی به دواى به دهستهتانی چهکی نهتۆمییه لهم ڕینگایه دا له هیچ ههولیک درێخی ناکات، نیمه دهییت به توندی چاودیری نهم کارانه بکمین. به بۆچوونی نیمه دهییت له ماوهی دهیهی داهاتوو، نهو سهرده مهی دواى جمنگی سارد، رووبهرووبونهوه له گهڵ هاوسهنگی هیز بجهینه لاه، له جیاتی نهوه پینکاتهی جوړیک کۆمهلهی ناوچهی نهجمام بهدیت کهتیدا باسی ئاسایشی به گرنگیدان به نهندامانی ناوچه که بکریت. نیران سهرده مانیکه نامادهیه بکهویت باس و خواسهوه ههتا ده رگای نهم باسه کراوهییت له کاتی کهدا عیراق نهم کارهی نه کردوه، به بۆچوونی نیمه عیراقیش دواى روخانی ڕۆژیم و نهمانی حکومهتی بهعس بۆ پهیوهست بهوون بهم باسهوه دوودل ناییت.

هیچ کهسێک ههتا دهولهتانی ناوچه که، نایانهویت چهکی نهتۆمی بهلاویتهوه، ههلبهت ههر ولاتی که دهیهویت توانای ناوکی خۆی له بهردهستداییت، به لām هیچ پهکی که لهو دهولهتانهی ناوچه که نایانهویت نهو هیزه له بهردهستی نهوانیترداییت، به لām سهبارهت بهوهی که باسی چهکی ئاسایی دیته پیتشهوه له کاتی کهدا که نیرایش شانهشانی دۆستانی نیتسای نه مهربکا، ههقهمن دهگوتریت که (باشتره چه کدار بیت، چونکه لاوازییت له کاتی ده کهوتنی کیشهکان له ناوچه که ناتوانییت بهرگری له خۆی بکات)، نیمه خۆمان زیاتر له توانای نهوان خهریک کردوه، به لām نهو ولات له دۆستانی نیمه نییه دهوژمنی دۆسته کافانه، بۆیه واههسته دهکریت ههر ههنگاوێک بهرهو خۆ پرچهک کردن نهجمام بهدیت، له دیدی نه مهربکاوه ههنگاوێکی دهوژمنانهیه، بۆیه دهییت بهوردی دیاریبکمین که چ ڕینگایه که گوڤاوه له گهڵ ولاتیکی گهورهی وهک نیران بگیریته بهر، نه مهربکا دهییت نهم راستیه له بهر چاوی بگریت که نیران بۆ ماوهیه کی دورودریژ کهوتوته بهر هیرشی عیراق و جهنگیکی خۆتاوی له نیوانیاندا رویداوه.

سهبارهت به پارێزگاری کردنی نیران له نیسلام، دهییت بزانیین که بیتگومان نیران له ههولدایه له گهڵ ههر ڕینکخراو و حیزبکی هاو بهری خۆی له ڕۆژههلاتی ناوه راست پهیوهندی بههستیت، چاوه پوان دهکریت نه مکاره بۆ ههر حکومهتیک ئاسایی بیت که بهیهویت له گهڵ نهوانیتر له دانوساندا بیت و نفوزی خۆی فراوان بکات، به لām نیمه به توندی لهو باوه دهاین پهیوهندی نیران له گهڵ ههر بزوتنهوهیه کی نیسلامی ناتوانییت پهیامبکی گرنگی ههیت، میسر له گهڵ بزوتنهوه نیسلامیه کان دهستویه خهیه، به لām به پراوی نیمه نهگهر سهبنی حکومهت نیران بهروختیت نه کیشهکانی حسنی مبارک دهگۆزییت و نه کیشهکانی جهزانی تهواو دهییت، ههلبهت گوێلێبوون له دروشم و قسهکانی نیران نیگهرانه کان زیاده کات، به لām لهو خراپتر نهویه که میسر و جهزانی یا پاکستان لهو باوه دهاین که نهوه فکری نیران کیشهی بۆ نهوان دروست کردوه نهک کیشه ناوخۆیه کانیان، نه مهش گهورهترین مهترسیه.

نیران به‌شیره‌کی لیراوانه له‌هه‌ولتی وه‌ستاندنێ ره‌وتی ناشتیه و ده‌یه‌ویت پڕۆسه‌ی ناشتی هه‌ره‌س بیتیت، هه‌رچهنده‌ واشنگتۆن واهه‌ستناکات نهم هه‌وله‌ی کاریگه‌ریه‌یت به‌لام نه‌مه‌ریکا نیگه‌رانه له‌پالێشتی و یاره‌مه‌تیدانی گروپه‌کانی وه‌ک هه‌ماس له‌لایهن نیرانه‌وه، چونکه په‌یامه‌کانی نه‌وان ده‌توانن کاریگه‌ری نه‌رتییان هه‌بیت، توانا‌کانی نیستای نیران له‌م پڕوه‌وه ده‌بیته‌هۆی دروستکردنی کیشه.

سیاسه‌تی نه‌مه‌ریکا ده‌بیت چۆن بیت؟ بۆ نهم مه‌به‌سته قسه له‌باره‌ی رێکاری ته‌مه‌یکردن ده‌کریت پێش رێکاری وه‌لام‌دانوه، ره‌وشی نه‌مه‌ریکا چ ته‌مه‌یکردنێک بیت باشه و چی بیت باشنیه، له‌کۆتایدا بارودۆخه‌که نه‌ویه که نیران زۆر گۆزان نه‌کات، نیران هه‌میشه پارێزگاری له‌حاله‌تی نه‌زیم‌تان کردوه، تا ماوه‌یه‌کی درێژ بیتگانه‌تربوو وه‌ تۆمستینبوو له‌به‌رامه‌به‌ر هێزی دهره‌کی، دیارنیه که نه‌مه‌ریکا ده‌توانیت گۆرانکاری له‌م رۆحه‌مه‌دا دروسته‌کات یان ناوچه‌که، به‌لام گومانیتیدا نییه که سیاسه‌تی جله‌وگه‌ری دوولایه‌نه به‌شیره‌یه‌ک که له‌به‌رامه‌به‌ر نیران په‌یره‌وی ده‌کریت نمو نه‌جابه‌ پێرسه‌تی هه‌بووه وه‌ک نه‌وی که‌مێک بتوانیت عه‌که‌ه‌ی به‌سه‌لینیت و خۆشحالی بکات، نه‌گه‌ر نیران لایه‌نی میان‌په‌وه‌ی زیاتر په‌یره‌وی بکات ده‌بیته‌ جینگای خۆشحالی، به‌لام خۆشبینی بوونی نییه.

له‌هه‌مانکاتدا باشتره‌ ناماژه بۆ هه‌ندێک له‌بابه‌تی لاره‌کیش بکه‌مین له‌گه‌نگه‌رتنی نمو مه‌سه‌لانه بابه‌تی رۆمانی (نایاتی شه‌یتانی - سه‌لمان روشدیه)، ده‌بیت به‌راشکاری بلێن نهم بابته له‌لایه‌ک، به‌توندی په‌یه‌سته به‌نازادی راده‌برینه‌وه که رۆژنارا به‌قوله‌ی باوه‌ری پێیه‌یه و پشتگیری لێده‌کات، پێرسه‌ته ده‌وله‌ته ئیسلامیه‌کان یان گروپه ئیسلامیه‌کان نه‌مه ته‌حه‌مول بکه‌ن، هه‌تا بۆچونی توندی نه‌زه‌هر له‌میسر له‌تفسیره‌کانیان بۆ ئیسلام به‌ناراسته‌ی توندپه‌وه‌ی هه‌نگاو ده‌نیت، هه‌رچهنده‌ لایه‌نێکی هه‌یه، به‌لام باسی سه‌ره‌کی نه‌ویه که تفسیری توند و رادیکال له‌جاران زیاتر و دهرکه‌وتوتره، نه‌مه‌ش نێمه‌ی زۆر نیگه‌رمان کردوه و مه‌سه‌له‌ی سه‌لمان روشدیش له‌وه‌وه سه‌رچاوه‌ده‌گریت.

به‌لام له‌کۆتایدا نه‌گه‌ر په‌رسیارکرا که نایا دیده‌نیکردنی کلنتون و سه‌لمان روشدی کارێکی باش و کاریگه‌ر بوو، ده‌بیت بلێن به‌لی، چونکه نیرانه‌کانی توڕه‌کردوه و په‌یامێکی تایبه‌تی پێگه‌میان‌دوو، به‌لام ده‌بیت نمو‌ه‌ش له‌به‌رچاوبه‌گه‌رین که ده‌یه‌ها مسوولانه‌یه‌ر له‌جیه‌هان هه‌یه نهم په‌یامه ده‌یگه‌رتسه‌وه، له‌کاتێکه‌دا نێمه مه‌به‌ستان ئیها‌نه‌کردنی نه‌وان نه‌بووه و نییه، بۆیه مه‌سه‌له‌که زۆر هه‌ستیاره، به‌لام بۆده‌که‌مه‌وه که پێش هه‌رشه‌تیک ده‌بیت بیر له‌وخاله بکه‌ینه‌وه که سیاسه‌تی نیستای نێمه زه‌مینه‌خۆشکردنه به‌ناراسته‌ی به‌ره‌م‌ه‌وتنی نێمه له‌گه‌ل کۆماره ئیسلامیه‌کان له‌ئاینده‌دا له‌روژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست.

پێشبینی نا‌کریت که سیاسه‌تی نه‌مه‌ریکا خۆبه‌خۆ دیارکراوینیت، نه‌وان له‌زۆر پڕوه‌وه هاو‌شیره‌ی سیاسه‌تی نه‌مه‌ریکا له‌به‌رامه‌به‌ر چین کارده‌که‌ن، زۆریان دهرس نه‌مه‌ریکا بۆچی خۆی له‌گه‌ل چین دانوسان ناکات، به‌لام ده‌بیت نمو به‌یه‌تیننه‌وه که چین په‌یه‌سته به‌کیشه‌ی تبه‌ته‌وه و نارده‌نی چه‌ک بۆ ولاته‌نی

مەترسیداری ناوچە کە و فرۆشتنی تەکنەلۆجیای ناوکی بۆلاتانیت و پێشیلکردنی مافی مرۆڤ و زۆرشتیت، بەلام نەمەریکا ھەر خوازیاری دانوسانە لەگەڵ چین، لەوانەیە نەم خواستە لەسیاسەتی بازرگانی نەمەریکاوە سەرچاوەی گرتبیت.

لەکۆتاییدا وادەبنریت کە چارەسەری مەسەلەی ئێران دژوارە، بەلام واھەستدەکریت باشترە ھەردوولا خۆتساردبن و دەست ھەلگرن لەھەندیک بابەتی ناھەستیار و لەسیاسەتەکانیاندا گۆرانکاری بکەن تا بەلکو ئێران خێراتر لەنێستا گۆران و پەرەپێدان ئەھجامبەت، بەگشتی پێمانیە سیاسەتی نێستای ئێران لایەنی ڕووبەر و ڕوونەو و دوژمنکارانەیی ھەبیت، بەلام پێدەکەمەو لەجیاتیی ئەوێ کاریگەری پێوستی ھەبیت، زیاتر بۆ ئێران دەتوانن دەجولیت ئەوانە دەھێنیت ئەو پڕوایە کە ھەرگیز ناتوانیت لەگەڵ نەمەریکا دا پێوەندی دروست بکەن و باشتر ھیچ کاتیک ئەو پێوەندیە دروست نەبیت.

بابەتێر لەم بارەییەو تێۆرەکی ئەتونی کوردزمنە، پڕۆفیسۆری لەبۆاری تۆزینەوێ ناسایشی نەتەوێی لەزانکۆی جۆرج تاوان وابەستە بە بنیادی ریدرز ویلسن (woodrow wilson) بوو، گرنگترین بۆچون و قسەکانی ئەو لەم باری خوارەو دا:

لەکاتی تۆزینەوێ تابیەت بەسیاسەتی ھەرمی و دەستکردن بەسیاسەتی لەبەینەردن و فرامۆشکردنی مەسەلەکانیتر کە دەبیت لەقۆناغی جێبەجێکردنی سیاسەتدا لەبەرچاویگرتنی کارێکی زۆر سادە، نەم کارە بەتابیەت کاتیک کە باری ھاوسەنگی ھێز یان جەلەوگیری دەکریت بەتەواوی مەداقیەت پەیدا دەکات، پێوستە چەند ساتیک بەم بابەتە تابیەتەندی بەدین کە لە زۆرلاو دەبیتەھێز بەھێزکردن و پشەوکردنی سیاسەتی جەلەوگیری: جەلەوگیری سەربازی یان پاراستنی ھاوسەنگی سەربازی لەپراستیدا مەبەست لەوێنە کە پانەوێت گەشەیی ئابووری دورمەودای ئێران و عێراق سنورداریکەن، بۆیە بەشی زۆری ھەلەسەنگاندنی بەکارخراوە دەسەلاتی سیاسی ئەوان بەخواستەو گرتاوە کە نایا دەتوانن لەپرووی سەربازیەو دەستوەردنە کەنداوی و ناوچەکانیتر یان نا.

بەلام لەنەھجای نەھکارەدا سەرھەتا دەبیت ببینن کە لەپێگای جەلەوگیری سەربازی دەتوانن بە چ نامانجێک بگەن و چ کاریک ئەھجام بەدین، ھەروەھا دەبیت ئەوەبزانن کە ئەوکارە تەنیا تابعی ئەوەنێ کە ئێران و عێراق چ کاریک دەتوانن ئەھجام بەدین، بەلکو وابەستەیی ئەوەیە کە نەتەوێکانی ناوچە کە دەتوانن چ کاریک ئەھجام بەدین، لەلایەکیترەو کارە کە پێوەستە بەتوانای نەمەریکاوە لەسنورداریکردن و جەلەوکردنی توانای سەربازی عێراق و ئێران، جەلەوگیری بابەتیک نییە کە تابیەت بەسەربازی بیت کە لەوانە یەک دوو سالیتر لەبەینبجیت یان نەجیت، لە ھەردوو وڵات نەگەری شۆرش و گۆرانکاری سیاسی ھەمە لەدەییە داھاتردا بەشێوێ زۆر بەھێز و توندوتیژ بەردەوامی دەبیت، بەھێچ جۆرێک ناتوانن پێشبینی بکەن کە نایا رژی می نادوژمن، دیوکرات، میانرەو دەسەلات دەگرتەدەست یان نا، نیتە ناچارین لەگەڵ نەم دوودلی

و نادلتیاییه خۆمان بسازیتین، وهك نهوهی نمو خاله قبول بکەین ده‌بیت له‌ناینده‌ی دورتر له‌چهند سال دواتر دوا‌ی جینه‌جێکردنی گه‌مارۆ‌ی نابوری رێک‌خراوی نه‌تموه‌کان دژ به‌عێراق، هه‌لبه‌ت تا نمو ناسته‌ی که رێک‌خراوی ناوبراو توانای جینه‌جێکردنی نه‌وه‌ی هه‌بیت پروانین.

به‌بۆچونی ئێمه‌ جله‌و‌گیری یا ناره‌زایه‌تی یا قه‌ده‌غه‌کردنی به‌ده‌سته‌هێنانی چه‌کی کۆکۆژ له‌عێراق یا ئێران به‌تمه‌وا‌ی نا‌کرتیت، سه‌باره‌ت به‌ئێران به‌شێوه‌ی لێتیرا و یه‌قین ده‌توانین پێشبینی بکەین، هه‌مو‌لی به‌کارهێنان بۆ نه‌م مه‌به‌سته هه‌رگیز کاریگه‌ری واقه‌ی نه‌بووه، چونکه ئێران له‌سه‌رده‌می شادا بوو نه‌م ره‌وته‌ی گرت‌ه‌بهر، هه‌ر شابوو که به‌شی سه‌ره‌کی له‌ته‌کنه‌له‌وجیای پێتیه‌ستی به‌شێوه‌ی قا‌چاخ له‌مه‌مه‌ریکا هه‌تا تا بتوانیت به‌رنامه‌ی چه‌کی نه‌تۆمی خۆی له‌ده‌یه‌ی هه‌فتا‌کاندا ب‌ج‌اته‌کار، نه‌گه‌رجی هه‌یج که‌مه‌یک نه‌یتوانیوه ده‌ستی به‌ده‌رامه‌تی گرنگ و دا‌بین‌کردو‌ی سوتنه‌مه‌نی ناوکی ب‌گات، به‌لام نه‌م و‌لاته سه‌باره‌ت به‌ده‌سکه‌وتنی چه‌کی بایۆله‌وجی تارا‌ده‌یه‌ک سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌سته‌هێنا، نه‌م به‌رنامه‌یه‌ له‌سه‌رده‌می شا ده‌سته‌پێکرد، به‌لام ده‌بیت نه‌وه قبول بکەین که هه‌یج زانیاریه‌که‌مان نییه له‌سه‌ر ناستی سه‌رکه‌وتنی نه‌مه له‌م بواره‌دا، له‌ناوه‌راستی ده‌یه‌ی هه‌شتا‌کاندا نه‌وان به‌رنامه‌ی دروستکردنی چه‌کی کیمیا‌یی به‌شێوه‌ی به‌ر‌فراوان ده‌سته‌پێکرد، تانیستا نه‌م به‌رنامه‌یه‌ پێه‌ستان به‌رده‌واهه، ئێمه نه‌و گه‌مارۆیه‌ی به‌سه‌ریاندا سه‌پانومه‌انه ته‌نیا کاریگه‌ریه‌کی سنو‌رداری هه‌بو‌وه.

به‌شێوه‌ی لێتیرا‌وه ئێمه هه‌مو‌له‌ماندا‌وه کارێک بکەین تانه‌وانه دره‌نگه‌ر موشک به‌ده‌سته‌به‌یتین، به‌لام کۆریای با‌کور موشه‌کی خۆیان به‌ده‌سته‌هێنا، ئیستا ب‌پ‌یاره ته‌کنه‌له‌وجیای به‌ره‌مه‌هێنانی موشه‌ک له‌کۆریای با‌کور و چین به‌ده‌ست به‌هێنیت، نامه‌و‌یت لێره‌دا رۆ‌لی چین له‌م بواره‌دا دره‌خم که کاریگه‌ری و گرنگی زۆری هه‌بو‌وه، کاتێک که کۆریای با‌کور سیسته‌می موشه‌کی تازه‌ی خۆی به‌کارهێنا، نه‌وان ویستیان توانای موشه‌کی زۆرتر به‌ده‌ست به‌هێن.

سه‌باره‌ت به‌عێراق واقعه‌ت نه‌وه‌یه که به‌پیتی هه‌موو به‌لگه‌کان عێراق پێش جینه‌جێکردنی هه‌ترشی ئاسمانی نه‌مه‌ریکا توانی‌بو‌ی به‌شی زۆری چه‌ک و توانا بایه‌له‌وجیه‌کانی خۆی ب‌گوا‌زێته‌وه، هه‌ترشی ئاسمانی نه‌مه‌ریکا نه‌ک تایبه‌ت به‌چه‌کی بایه‌له‌وجی و نه‌سه‌باره‌ت به‌سه‌کۆی موشه‌کی سه‌کۆد سه‌که‌وتوو نه‌بو‌و، به‌واتایه‌که‌تر نه‌م هه‌رشانه کاریگه‌ریه‌کی فیه‌لی نه‌بو‌و، هه‌لبه‌ت سه‌باره‌ت به‌چه‌کی کیمیا‌یی سه‌رکه‌وتنی زیاتری به‌ده‌سته‌هێنا‌وه، به‌لام ده‌بیت با‌سه‌بکەین که به‌پیتی گو‌زاره‌شتی کۆمیسسیۆنی تایبه‌ت به‌رێک‌خراوه‌ی نه‌تموه‌کان عێراق سه‌رکه‌وتوو بوو به‌شی سه‌ره‌کی جبه‌خانه‌ی چه‌کی کیمیا‌یی و نزیکه‌ی (۷۰ - ۱۲۰) موشه‌کی سه‌کۆد و هه‌تا موشه‌کی سه‌کۆدی دو‌رمه‌ودای له‌ناو و‌لات شاردۆته‌وه، جه‌خت ده‌که‌رتیه‌وه که نه‌م خواسته که‌سانێک نا‌لیت که له‌ده‌ره‌وه‌ی عێراق ره‌خه‌ی لێگه‌را‌وه، به‌له‌کو نه‌م زانیاریانه به‌تمه‌وا‌ی به‌سو‌ودو‌ه‌رگرتن له‌گو‌زاره‌شتی تایبه‌ت به‌رێک‌خراوی نه‌تموه‌کان ئاماده و کۆ‌کرا‌وه‌ته‌وه.

کهوتوینمه ناونه و راستیه تالعه، که ههنگاوی پتوسته بۆ کۆنترۆلکردنی تهکنه لۆجیاش سنورداره، ههلبهت نهم ههنگاوانه دهتوانیت نهگهری بهدهستهتانی سوتهمهنی ناوکی لهبهنهبریت، بهلام ناتوانن بهپهنابردن بۆ نهوهی قهدهغهکردنی گواستنهوهی بهرنامه و نهخشهی پهیرهست بهچهکی نهتۆمی عیراق یان ههر ولاتیکیتر، عیراق خاوهنی دوو پرۆزه خستهکاری چهکی نهتۆمی بوو بهپیتی خستهپرووی ریکهخرای نهتوهکان دهردهکهویت، ولاتانی وهک پاکستان لهماوهی پینچ سالی رابردوو پیشانیداوه که به بهرهمهتانی پلانی چهکی و دنیایی لهمهوه پتوستی بۆ تاقیکردنهوهی نهتۆمی، ئیران و عیراقیش نهم تهکنه لۆجیایه بهباشی دهناسن، ههلبهت توانای کۆنترۆلکردنی چهکی بایه لۆجی بوونی نییه، چونکه نهم بهشه یهکتا لهوانهی که سیاسهتی کونترۆلی چهک ناتوانیت رووپهرووی بیتهمه، بهناشکرا دهلتین ئیمه نازانین چۆن لهگهڵ مهسهلهی کونترۆلی چهک رووپهرووی بیهنهوه.

نهم دهستیه له تاکتیکی کۆنترۆلی چهکهکان که سهبارهت بهم ناوچهیه بهکاردههینریت، بهسرنجدهان لهوهی که ههر دوو ولاتی ئیران و عیراق پهیمانی بلاونهبوونهوهی چهکی نهتۆمیان واژۆکردوه، لهراستیدا کاریگهریهکی سنورداره، لهراستیدا ریکهوتننامهی چهکی کیمیایی هیچ کاتیک بۆ پشکنین و لیکۆلینهوه لهولایتیک که چهکداره بهچهند سهده چهکتیک لهوجۆره ریکهخرابوو، نامانجی ئهسلی نهوان نیاری هیزی زهمینی لهپیکدادانی لهجهنگی کیمیاییدا فراوان بووه، ریکهوتننامهی چهکی بایه لۆجیاش خاوهنی هیچ جۆره گرتیهکی جیه جیکردن نهبووه و نییه و کۆنترۆلکرنیشی لهمباریهوه بوونی نییه، خهلهکی بهخۆشبینی زۆر لهتیروانینهکانی ناژانسی نێودهولهمتی ووزهی نهتۆمی ئهروانیت بهلام پیتوایه ههموو نهمانه خاوهنی یهک رووی هاویهشن: واته هیچ کاتیک رابردوو شتیهی حسابی پهیرهست بهم پشکنینه زانیارمان نهبوو جیاوازی نیتوان پشکنینی سههرکهوتوو پشکنینی ناسهرکهوتوو نازانن - مهسهلهیهک که بهری لێدهکهمهوه نهویه که حکومهتی ئهمهریکا لهروپهروویوونهوهی لهگهڵ مهسهلهی کۆریای باکوریش دواچاری نهمه بۆتهوه، حهقیقهت نهویه که ههموو دهزانن کیشهی زۆرجدی لهم ناوچهیه بوونی هیه، سیستهمی کۆنترۆلی تهکنه لۆجیای موشهکی تانیستا نهیتوانیوه کهستیک که لایهنگری بلاوبوونهوهی چهکی موشهکیه رینگا لههکاره بگرت، سههرپای نهم سهبارهت بهنهگهری دهستکوموتی موشهکی کرۆز ههموها لهدهستدانی ههرجۆره مهرج دنیایی جیه جیکردنی.

نهوهی وترا راستیهکه بهتویت یان نا تاماوهیهکی دورودریژ یهخهی ئهمهریکا دهگرت، سیاسهتی جلهوگیری ناتوانیت بهر بهرست له بهردهم ولاتان دانیت بۆ دهسکوموتی چهکی کۆکۆر، چونکه بۆ کاریکتکردنی نهمه بوونی ئهمهریکا و سودورگرتن لههیزی ئهمهریکا پتوسته، تهیار و پرچه ککردنی ولاتانی هموزی کهنداو بۆ جلهکردنی سهربازی عیراق یان ئیران گونجاو نییه، دیارنیه که لهکاتی گۆزانی حکومهتی نهم

ولایتانه له همولی خزیان بۆ دهسکوتنی توانای ناوکی دهستبردارده بن یان نا، سهارهت بهچهکی ناسایی نه ممریکا رووبه پرووه له گهل نه بچوره مهسلانه.

نیران - لیره دا پیوسته بوترتیت که لهزه مینه ی گۆرانکاری نیران و گۆرتانه وهی چه مکه کانی لاسر ناستی فرمی نمرکی زۆر کاریگەر نه بجام نه دراوه، یه کیتک لاسر کرده کانی پیتشوی (CIA) رایگه یاندوه که تیچونی سالانه ی گواستنموه ی چه که کان بۆ نیران ده کاته (۲) ملیارد دۆلار، مهسله نه وهیه که خه ملاندنی نیستا له جیاتی (۲) ملیارد دۆلار دابه زیوه بۆ ناستی (۶۰۰ تا ۸۰۰) ملیۆن دۆلار، نه ممریکا له گهل ولایتیکدا سه وداکاره که نزیکه ی (۴۰ تا ۶۰٪) ی چه که کانی خۆی له سالی (۱۹۸۸) له ده ستناوه، له کاتیکدا له سالی (۱۹۷۹) به دواوه هیچ کرپن و فرۆشیک ی سربازی گرنگی نه بووه، جگه له و موشه کانه ی که له کاتی جهنگدا ده ست نیران که وتوه، ههتا موشه کیتکی رۆژناوایش نه چوته ناو جبه خانه کانی سربازی نیرانه که شیاوی سودلیتوهرگرتن بیت، له گهل ههوله کانی نیران بۆ کرپنی چمک له بازاری رهش به لām نهیتوانیوه له ناوچه کانیتری جیهان سرکه وتوو بیت و بیبهش بوو له چه کی رۆژناوا، بهتایبهت له ستانداری هیزی چه کداری نه ممریکا.

سهارهت به تهیهزات قسه ی زۆر کراره، به لām خراپ نییه گهر دلنیا بن به پیتی نامار و ژماره، نیران که مێک زیاتر له (۱۰۰۰) تانکی ههیه که که مته له ژماره ی نه و تانکانه ی که له سالی (۱۹۷۹) هه بیوووه، واته که له سرده می شادا له سوپادا هه بوو، نه م ولاته نزیکه ی (۲۵۰ تا ۲۸۰) فرۆکه ی سربازی ههیه، که نیوه یان بۆ چالاکی به کاردیت، ههلبهت نیران له هه ولدایه که تهیهزاتی پیوست بۆ هیزی ناسانی خۆی له پروسیا دابینبکات ههرچه منده له سرده می شادا په یوه ستبوو به رۆژناواوه، نه م باروودخه نه گهری دهسکوتنی پارچه ی په ده گ دژواره کات، له سرده می شادا هیزی ناسانی نیران که نزیکه ی دوو نه وهنده ی هیزی ناسانی نیستا بووه (۴۱۸) فرۆکه ی جهنکی هه بووه.

نایا مه به ست نه وهیه که تهیار کردنی نیران به چه کی ناسایی به مه ترسی یان ههره شه ناژمیردریت؟ نه خیر چونکه له زۆر بواردا زۆر باش کاریکرده وه، له به کارهیتانی مین و ژێرده ریایی، جیگیر کردنی موشه ک له گهرور هورمز، جیگیر کردنی سیسته می وه لامدانه وه و تهیهزی هیزی ده ریایی به جۆریک کاریکرده که به تهواری دیاره مه به ستیه تی ولاتانی هموزی که نداو برسیته ییت. نیران په رینه وهی نه وتبه می له پریگای که نداوه دژواره کردوه و له ماوه یه کی دورتردا ده توانیت وه ک هیزیکی په رچدانه وه له بهرام بهر نازادی کاری هیزی ده ریایی نه ممریکا له ناوچه که بیته مهیدانه وه، وه ک نه وهی هیزی ده ریایی رۆژناوا له که نداو بوونی نه ییت، هیزی ده ریایی نیران هه قه من بالاده ست ده ییت به سر که نداوه دا، نیران له کاتی کرپنی فرۆکه ی جهنکی میک-۲۹ و سوخ-۲۴ دایه، ناردن ی فرۆکه کان عیتراق بۆ نه و ولاته له کاتی نه بجامداند له پرووی جهنکیه وه زۆر کاریگەر و رورده وه، نیران سه رقالی دامه زاندنی تۆری بهرگری ناسانییه، وه ک نه وهی پروسیا

دوو ساله همولدهات موشه‌کی (سام-۱۰) بهو ولاته بفرۆشیت، نه‌مه‌ریکا هه‌نگاوینا به‌لام نه‌میتوانی نه‌م هه‌وله له‌به‌ی نه‌بهریت، نیران به‌شیوه‌ی لێ‌پراوانه و یه‌قین به‌مه‌ی سه‌ربازی خۆی له‌رووی ژماره‌ی تانکه‌وه دوو به‌رامبه‌ر کردوه، له‌نێستادا سه‌رقالی دا‌یینه‌کردنی که‌شتی بازرگانیه به‌تایه‌تی گواسته‌وه و بار‌کردنی خه‌یرای کالاکان، که به‌هۆی دوری له‌که‌نده‌وه ده‌توانیت کاریگه‌ری له‌سه‌ر که‌لوپه‌لی هه‌یزی ده‌ریایی نه‌مه‌ریکا هه‌یه‌ت، نه‌م ولاته له‌هاله‌تی گۆژاندا به‌ مه‌ترسی سه‌ربازی که‌تێدا که‌وره‌ترین هه‌یزی نانا‌سیی جیهان واته سه‌ریای پاسدارانی شۆرش کاریگه‌رتۆته ده‌ست، سه‌ره‌پای نه‌م راستیه که جه‌نجالی و زیاده‌پرسی سه‌باره‌ت به‌پا‌ردووی چه‌کداری له‌ناوچه‌که‌دا، پتو‌یستی په‌یدا‌بوونی ته‌فسیر و تێ‌پرا‌ینی زۆرت‌ره سه‌باره‌ت به‌ نیران که نه‌سه‌له‌ن واقه‌یه‌تی شاره‌وه نییه، به‌لام ده‌یه‌ت بزانی که له‌به‌رده‌م مه‌ترسی و مه‌سه‌له‌ی جدیداین.

عێراق — سه‌باره‌ت به‌ عێراقیش ده‌یه‌ت به‌دیه‌ت و زۆرورد کاریکه‌مین، سیاسه‌تی جله‌وگه‌ری سه‌ربازی سه‌باره‌ت به‌م ولاته زۆر سه‌رکه‌وتوو‌بووه، نه‌گه‌رچی عێراق به‌شیکی به‌رچاو له‌توانای خۆی بنیاتناوه‌وه، به‌لام نه‌میتوانیوه سوود له‌پیشه‌سازی سه‌ربازی خۆی وه‌بگریت که له‌ماوه‌ی جه‌نگی عێراق نێراندا دا‌یمه‌زاندیو، چونکه نه‌سه‌له‌ن پشته به‌ هاو‌رده‌ی سه‌ربازی به‌ستوه (وه‌ک دامه‌زراوه‌ی ته‌ممه‌ر و پانه‌ندازی و سه‌رجه‌م دامه‌زراوه پتو‌یسته‌کانی چالاک‌ی پاسه‌وانی چه‌کداری له‌ته‌کنه‌لۆجیای باله‌تر که له‌به‌رده‌ستیدا‌یه)، سه‌ره‌پای نه‌مه هه‌یزی نۆ‌په‌راسیۆنی عێراق هه‌یشتا (۲۹۰۰) تانک و (۳۷۵) فڕۆکه‌ی جه‌نگی له‌به‌رده‌ستیدا‌یه، جله‌وکردنی ته‌واوه‌تی عێراق له‌پێگای هه‌یزی نه‌مه‌ریکاوه ده‌یه‌ت، هه‌لبه‌ت ته‌صور نا‌کریت که نه‌مه‌رۆ که‌ستیک ده‌رباره‌ی بنیاتنا‌مه‌ی توانا سه‌ربازی‌ه‌کانی کو‌یت قسه‌ بکات، بێ‌به‌رده‌ ده‌یه‌ت بووت‌ریت به‌نا‌راسته‌ی رۆبه‌رو‌بو‌ونه‌ی کو‌یت به‌کیشه‌ی نه‌ژادی و هه‌یزی سه‌ربازی که به‌به‌راورد به‌هه‌یزی سه‌ربازی پێش هه‌ترشی عێراق زۆر گونج‌او‌بووه.

عه‌ره‌به‌ستانی سه‌عودی — هه‌یزی ناسمانی عه‌ره‌به‌ستانی سه‌عودی له‌مه‌ینه‌ی جه‌نگی به‌رگریدا نزیکه‌ی (۵ تا ۸) سال درێژه‌ده‌کێشیت ته‌واوه‌کو ته‌وانیت وه‌ک عێراق که‌لوپه‌لی پتو‌یست بۆ به‌رده‌وامی چالاک‌ی سه‌ریای خۆی به‌ده‌سته‌یه‌یت، هه‌یزی ته‌یارکراو ته‌نیا وه‌ک هه‌یزی به‌رگری و درنده‌ی هاوشیوه‌ی نه‌مه که له‌نوستانه‌کانی پۆژه‌هه‌لات جێگه‌ ده‌خواست. تاکاتی که هاوسه‌نگی هه‌یز له‌ژێر کاریگه‌ری پکه‌به‌را‌یه‌تی نیران و عێراق له‌گه‌ڵ به‌کتر بوونی نییه، سیاسه‌تی جله‌وگه‌ری و به‌ریه‌رچدان‌وه و هاوسه‌نگی هه‌یز ته‌نیا به‌ناماده‌یی و به‌کاره‌یتانی هه‌یزه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌ناوچه‌که، شیاوی کار‌پێ‌کردنه که ده‌یه‌ت بۆ ماوه‌یه‌کی درێژه به‌رده‌وامی هه‌یه‌ت.

دیدگایه‌ر سه‌باره‌ت به‌جله‌وگه‌ری دوولایه‌نه‌ی نیران و عێراق به‌پێی تیسۆری (قه‌ب مار) له‌زانکۆی به‌رگری نه‌ته‌وه‌یی ولاته به‌کگه‌رتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا رابده‌که‌یه‌یت:

جەنگى كەنداو ھاوسەنگى ھىزى تارادەيەك بەرقەرار كەرد، بەلەم لەبەرز كەردنەو ەى زۆرى گرژيەكان كە فاكترمى دەر كەوتنى ئەو ە بوو، بى تۈانا ماو ەتەو، لەنەنجامدا لە ماو ەى سالانى داويدا بەرپو ە بردنى ناكۆكيەكان و گفتوگۆ باشتەين كاره كە ئەمەريكا دەتوانىت چاو ەروانى نەنجامى لىيىكات، بەلەم مەبەست ئەو ەنيە كە كنى لەحكومەتەكانى ناوچەكە بىەويت بەشپو ەى ھۆكارى چارەسەرى گفتوگۆكان دەر كەويت، ئەمەريكا لەبەرامبەرى وەستاو ە و دژيەتى، بەشپو ەى لىپراو تانەو شوئەنى كە نىمكەنە دەبىت يارمەتى كە مەكردنەو ەى گرژيەكان بەدات.

لەگەل ئەو ەى زاراو ەى (جەلموگىرى دوولايەنە) لەوانىە زاراو ەيەكى گۇنجاو ەنيەت، بەلەم بەپو ەرى دژايەتيكەردن و ناكۆكى دروستبوو لەژيەكارىگەرى سياستى سەرسام دروستبوو لەلەيەكەو ە ھەمووشتەك سەلەنراو ديارە، ھەولەكانى رابردوو لەرووى پاراستن يان سوود ەرگرتن لەھاوسەنگى ھىز لەنەتوان نەيران و عىراق ناكام و نەزۆك بوو، چونكە نەبۆتە كۆسپە لەبەردەم سەرھەلەدانى شۆرش، نەلەت نەگەر وادانىن ئەمە قابىلى قبولە، ئەم ھەولە نەبەربەستبوو لەبەردەم جەنگى ھەشت سالەى عىراق و نەيران و نە سەركەوتوبوو لەكۆتايى پتەيتانى، بەشپو ەى گشتى نەيتوانبو ە بەرگرت لە ھىرشى سەدام بۆ سەركويت، نىستا دەبىت ئەو پەرسيارە بھەينەروو كە نايا ئەمەريكا دەتوانىت ئەوچۆرە ھاوسەنگىە بىتتەدى، سەروەراى ئەو ە مەزەندە ناكريت كە تازەمانىك كە حكومەتى نىستا لەسەركارە، ئەمەريكا نامادە بىت بۆ تەمىكەردنى عىراق بەناراستەى نەيران، دودلى ناويت كە بۆ تەمىكەردنى نەيران، تاكاتىك سەدام لەسەر دەسەلات بىت بەئەندازەى عىراق لايەنگرى نايت، بەگوزارشتىكىتەر لەناينەدا شياو ە پتەيبەكەردنە كە ئەمەريكا بىمەويت يان نەيمەويت مەجبورە بەپەنابردن بۆ بوونى سەربازەكانى خۆى لەكەنداو ئەم ھاوسەنگى ھىزەى دروستكەردوو، بەلەم پتەو ەى فراوانى نامادەيى بەرچارە مەسەلەيەكە شياو ە باس و لىكۆلەينەو ەيە، ھىچ گومانى تەدانىيە كە سياستى دوو ستونى كۆن ھەلو ەشاو ەتەو.

لەھەمانكاتدا كە بۆ كيشەى ھاوسەنگى ھىز رىگاچارەى تايبەتى نيە، بەلەم وادەبىنريت كە سياستى جەلموگىرى دوولايەنە نىگەرانى دروستكەردوو، يەكەم ئەو ەيە كە ولاتە يەكگرتو ەكانى ئەمەريكا لەناوچەى كەنداو ناچاربوو بەلاوازترين پەگەزى ھىزى سى لايەنە واتە عەرەبستانى سەودى و ئەفومەنى ھارىكارى كەنداو پشت بىستىت، ئەم بارودۆخە لەنىستادا جىگەى نىگەرانىە و قبولناكرىت، ھەتا لەناو ئەفومەنى ھارىكارى كەنداو دەبىت زياتر سوود لەبوونى ئەمەريكا وەرگرت.

شیکارو لیکۆلینهومی ئەو بیرو بۆچونانە ی خراوتە بوو:

سەبارەت بە لیکۆلینەوه لەودیدگایانە ی که خراوتەرپوو، دکتۆر توماس ماتیر لیکۆلنەری سیاسی نەنجومەنی سیاسەتی رۆژەهلانی ناوەراست دەلێت:

وابەرچاو دەکەوێت که حکومەتی ئەمەریکا لەپراستیدا داواکاری گۆڕانی فراوانە لەحکومەتی عێراقدا، لەکاتیکیدا سنوردارکردنی سەربازی وەک لەبەرپار (٦٨٧) نەنجومەنی ناسایشدا هاتوووە لەماوەی (٦ تا ١٢) مانگ بەپراشکاو ی راگەیەنراوە که بوونی ئەمەریکا لەکەنداو ی فارسی بەتوانای خۆی داواکراوە، نایا لەمیانە ی هەلگرتنی گەمارۆی نەوتی مەکن ناییت؟ سەبارەت بە کاریگەری گەمارۆی لەسەر خەلکی عێراق هەلەت بەشێوە ی بەرفراوان باس نەکراوە، هەرچەندە سەدام لەئەگەر و تواناکانی که هەمەتی وەک پڕیارەکانی (٧٠٦) و (٧١٢) بۆ کەمکردنەوه ی دەرەسەریەکانی خەلکی سوودی لێوەرنەگیراوە، بەلام بەبوونی ئەو نەگەر بتوانن لەسایە ی ئەو پڕیارانە بەرنامە ی سەربازی ئەو سنوردار بکات و بوونی ئەمەریکا بەجۆرێک چەمپاوە که عەرەستانی سعودی و کویت هەست بەناسایش بکەن، نایا نەگەری یان توانای لا بردنی گەمارۆی لەهەمانکاتدا بەدیهێنانی نامانجە نەساسیەکانی نێمەیه، واتا جەلەوگیری سەربازی و قەدەغەکردنی ئەو لەهەر شە دراوسێکانی بوونی نییه؟

سیاسەتی ئەمەریکا بۆ بەرپەرچدانەوه ی ئێران و عێراق*:

سەبارەت بە سیاسەتی ئەمەریکا لەبارە ی ئێران و عێراقەوه ی تۆزێنەوه ی زۆر لەسەر کراوە، وڵاتە یە کەگرتوووەکانی ئەمەریکا، ئێران و عێراق وەک کۆسپ لەبەردەم خواستەکانی خۆیدا دەبینیت، لەبەرنەوه ی ئێران دوا ی شۆڕشی ئیسلامی و سەرکەوتوانە دەرچوو لەجەنگی ئێران عێراق، بەلام عێراق لەجەنگە و جەنگی دوووەمی کەندار لەهەردوکیان بەشکستی هاتۆتەدەرەوه ی بۆ بەردەوامی نامانجە ستراتیجیەکە ی خۆی لەناوچەکە کۆسپی گەورە ی لەبەردەمدایە، ئەمەریکا لەهەوایە یانی ئێران وڵاتانی ناوچەکە هەراسانە و نارهزوو بۆ هاوکاری لەناوچەکەدا نییه، چونکە هەرچۆرە هاوکاریەک لەئێران وڵاتانی ناوچەکە بوونی وڵاتە یە کەگرتوووەکانی ئەمەریکا لاواز دەکات، نەگەرچی لەنایندەدا وڵاتە یە کەگرتوووەکانی ئەمەریکا وەلامی بۆ بوونی خۆی لەناوچەکە نەبۆ هاوڵاتیانی خۆی و نەبۆ خەلکی ناوچەکە پێشیه، هەرچەندە لەئێستادا بەپێی تێبینی ستراتیجی و بەرژێوەندی نەتەوه یی خۆی هەولێدەوات لەناوچەکەدا بوونی هەبێت و وڵاتانی ناوچەکەشی ناچار کردوووە نەمە قبوڵبکەن، بەردەوامی سیاسەتەکانی ئەمەریکا لەزەمینە ی پڕیاردان بەوه ی که هەردوو وڵاتی خستۆتە ناو لیستی پشتگیریکردن لەتێرۆز و نیاری ناشتی رۆژەهلانی ناوەراست، نەمە وایکردوووە که بەردەوامی گەمارۆی نابووری نەتەوه یە کەگرتوووەکانی سەر عێراق و گەمارۆی سەر ئێران درێژە پێبدات، بۆ ناگاداربوون لەبۆچونی سیاسەتەداران و دەولەتەمداردانی ئەمەریکا دەربارە ی عێراق و

* (نەم بایەتەبێشیکە لە وتاری پلئو جێگری وزیر ی دەرەوه ی ئەمەریکایە.

نیتران و ناشنا بوون له دیدی فمری سیاسی و زانستی دهرباره ی عیراق و نیتران دهر وانینه دهقی قسه که ی (پلتر) یاریده دهی و هیزی دهره ی نه مریکا له سالی (۱۹۹۶) که لیره دا گرن گرتین بۆچوونه کانی ده خه ی نه روو:

نزیکی (۳/۲) به ده گی نه رتی دلنیایی له جیهاندا ده که رتیه نه م ناوچه ی مه و توانای گمیشتنی جیهان به م سمرچاویه له رینگای وشکانی و دهریایمه له لایهن همدوو ولاتی نیتران و عیراق که وتوته به ره ره شه، نه م دوو حکومت به ییگومان دوژمنی دراوستیکانیان له که نندا و نیسرائیل و ولاتانی هاپه پانی ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکا، سهرپای نه وهش نه م دوو ولاته له ولاته مه تر سیداره کانی که هه ولده دن بۆ ده سکه وتنی چه کی نه تۆمی.

نموه ی هیره کانی عیراق بۆ جیهان ناشکرایه، به لام نه مریکا پوهری پفتاره کانی نه م دوایه ی بووه، نیتران ده ستیان کردوه به بلاو کردنه وه ی هیره سهر بازیه کانیان له چه نندین دورگی به چوکی که نندا له نزیکی گهری هورمز که (۹۰٪) ی نه رتی ناردنه ی که نندا لیره وه تیده پهریت، نیتران چه نندین هه زار سهر بازی نیترانی بۆ نه م دورگانه ره وانه کردوه، سهرپای کرینی تۆپ و موشه کی دژه که شتی و چه کی کیمیایی و ژیردهریایی به توانا بۆ مین چاندن و به له می تعیارکراو به موشه کی دژه که شتی.

نیتران له هه ولدایه بۆ ده سکه وتنی ته که نه لوجیای چه کی نه تۆمی و پشتیوانی له تهریزیم و دژی نیسرائیل و ولاتانیقرو نیار به ره وتی ناشتی رۆژه لاتی ناوهریاست و پیگه ی ههر شه نامیره له که نندا و سمرچاوه ی نااارامیه له ناوچه که دا، به سهر بندان له وه ی که نیتران و عیراق دوو هیزی گهره ی سهر بازی رۆژه لاتی ناوهریاست، ده توانن له رینگای شه ره وه نه م ناوچه یه پوهری مه ترسی گهره بکه نه وه، له به ره نه وه نه م رۆژه مانهریت سه باره ت به شتیه ی پوهری پوهری نه م نه م مه ترسیه قسه بکه مین.

گروپی سیاسه تی نه مریکا که به سیاسه تی (جله وگیری دولایه نه) ناوده بریت، دوو ناراسته له ولایه نه که به دوا ی پوهری پوهری هه م له گه ل عیراق و هه م له گه ل نیتران و له هه ولداین بۆ نوێ کردنه وه و گۆرینی ره فتاری دوژمنکارانه ی نه م دوو حکومت به، گرن گیه کی زۆری هه یه خالیک لیره دا پوهری بکه نه وه: ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکا دژی نیسلام و خه لکی نه م دوو ولاته نییه، نه وه ی نیته دژایه تی ده که مین ره فتاری حکومت که کانی نیتران و عیراق به، به تاییه ت نه مانه ههره شن بۆ سهر دراوستیکانیان و ناردنه دهره وه ی نه وتیش ده خه نه مه ترسیمه، تا کاتیک گۆران له ره فتاری نیتران و عیراق پوهری دات نه م سیاسه تی به ره ره چندانمه یه له که نندا درێژه ی ده بیت.

به هه ر حال مه به ستی نیته له باسی نه م رۆژه گفتوگۆ سه باره ت به م سیاسه ته نییه، به لکو شتیه ی به ره وه امی و مانهره ی نه م سیاسه ته یه، زۆرێک له خه لکی هیشتا له فراوانی جیه بکه کردنی نه م سیاسه ته که له مسالانی دوا یه ده ستی پیکردوه بیتاگان.

له‌تشرینی یه‌که‌می رابردوو، من سه‌فهرم کرد بۆ که‌نداو، کاتیک نێمه له‌گه‌ڵ عێراق دوجاری کیشه بووین و نه‌وان هێزیان بۆ سه‌ر سنوری کویت ناردبوو، جارتیکتر له‌نازادا چوومه‌وه بۆ شه‌و ناوچه‌یه له‌گه‌ڵ پێنج ولاتی (عه‌ره‌به‌ستانی سه‌عوودی، کویت، نيماراتی عه‌ره‌بی، به‌حرین و قه‌تم) چاوپێکه‌وتنم له‌گه‌ڵ سه‌رکرده‌کانیان کرد، نه‌مانه هه‌موو به‌جديه‌وه ده‌یان‌پوانیه هه‌ره‌شه‌کانی نێران و عێراق، هه‌موویان پێشوازیان له‌بوونی نه‌مه‌ریکا ده‌کرد، هه‌موویان به‌گشتی رێکه‌وتوون له‌سه‌ر پووبه‌پووبونه‌وه‌ی شه‌و هه‌ره‌شانه، هه‌موویان ئاره‌زوویانه له‌جێبه‌جێکردنی شه‌م نه‌خشه‌یه‌دا هاوکاریان بکه‌ن، شه‌مه شتی که ده‌مه‌ویت شه‌مه‌رۆ له‌مه‌باره‌یه‌وه پوونکردنه‌وه بده‌م.

ستراتیجی ناوبراو پێکهاتوه له‌ سێ به‌ش:

* به‌شی یه‌که‌م به‌هێزکردنی ژێرخانی به‌رگری هه‌ریه‌ک له‌ولاتانی که‌نداو، له‌م به‌واره‌دا پێشکه‌وتنی زۆر له‌دوای کۆتایی جه‌نگی که‌نداو هاوتۆته‌دی، شه‌مه له‌کاتیکدا بوو که بازار له‌پاشه‌کشێ و به‌ره‌مه‌می نه‌وت له‌که‌میدا بوو، تانیستا ولاتانی که‌نداو له‌هه‌ولێ جیدان بۆ به‌هێزکردنی ژێرخانی به‌رگریان، نێمه نێستا له‌به‌رواری ژێرخانی به‌رگریا یارمه‌تی هه‌ریه‌ک له‌م ولاتانه ده‌ده‌ین، مه‌به‌ست له‌هاوکاریه بریتیه‌له کڕینی چه‌ک، پلان و ته‌دریسی سه‌ربازی و مانۆری هاوبه‌ش.

به‌لێنی شه‌مه‌ریکا بۆ یارمه‌تی به‌دۆسته‌کانی له‌ناوچه‌که، تانیستا وه‌ک خۆی ماوه‌ته‌وه تانه‌وانه بتوانن مه‌به‌ستی به‌رگری خۆیان له‌رێگای به‌ده‌سته‌نانی سیسته‌می چه‌کدارکردنی گونجاوه‌وه رێکه‌بهریت، شه‌م چه‌کانه نه‌ک ته‌نیا یارمه‌تی نه‌وان ده‌دات که پووبه‌رووی دوژمنه‌کانیان ببه‌نوه، به‌لکه‌ توانیویه‌ هێزی چه‌کدار بۆ هاوکاری و چالاکی له‌پالیدا باشبکڕیت، ته‌نیا یارمه‌تی‌یه‌کان له‌رێگای چه‌کانه‌وه ناییت به‌لکه‌و راهێنانی سه‌ربازی باشتري‌ت و شه‌و چه‌کانه هاوچووت ییت له‌گه‌ڵ پێکهاته‌ی هێزی سه‌ربازی، بۆ‌هه‌ونه هێزی ئاسمانی کویت له‌نێستادا پتویستی به‌فڕۆکه‌ی تازه‌نیه‌، به‌لکه‌ پتویستی به‌راهێنانی فڕۆکه‌وانه‌کانه، له‌به‌ره‌وه ناماڤی نه‌سلی هاوکاری به‌رگری نێمه له‌گه‌ڵ کویت لایه‌نی راهێنانی سه‌ربازی و به‌گاهێنانی چه‌که.

* به‌شی دووه‌م: له‌ستراتیجی نێمه‌دا یه هه‌نگاو بنێن بۆ به‌هێزکردنی توانای ولاتانی که‌نداو بۆ به‌رگریکردن له‌خۆیان له‌رێگای نه‌هجمه‌نی هاریکاری ولاتانی که‌نداوه‌وه، له‌ماوه‌ی چه‌ند سالی رابردوو‌دا هه‌نگاوی گه‌وره له‌م به‌واره‌دا نه‌راوه، به‌لام ده‌بی‌ت دان به‌وه‌دا بنێن که خۆشبینی له‌م به‌واره‌دا دژواره، نه‌هجمه‌نی هاریکاری ولاتانی که‌نداو وه‌ک په‌یمانی ناتۆ نیه‌ و هه‌رگیز ناگات به‌ناتۆ.

به‌هۆی هه‌لومه‌رجی تابه‌تی جوگرافیه‌وه شه‌م ولاتانه رێکه‌ناکه‌ون له‌سه‌ر شه‌وه‌ی نێران و عێراق کامیان زیاتر جێگای هه‌ره‌شه‌ن بۆ سه‌ریان، سه‌یر نیه‌ که ولاتانی باکووری که‌نداو عێراق به‌هه‌ره‌شه و ولاتانی باشووری که‌ندا و نێران به‌هه‌ره‌شه ده‌زانن.

پکه بهر ایه تی همریمی له میتوان ولاتانی نه ندای نه غومنه هاریکاری که ندای سه بارهت به ناکۆکی سنوری هه ندیکجار له شیوهی پیکدادانی سهربازی دهرکه وتوه، وه له کاتی پێدانی خمرجی و تیچونی پێیست بۆ ههنگاونانی ناسایشی گشتی دووباره پکه بهر ایه تی ده که وێته نیتوانیان به پیتی بری خمرجیه که بۆ ههریه که له ولاته کان.

به لām له گهڵ هه موو نهو دژوار یانه دا ده بیت ولاتانی که ندای بۆ پارێزگاریکردن له هاو په یانیتیه که میان زه مینه ی نه منی بره خستین، چونکه نه مه خو ی یارمه تیه بۆ بهر په رچدان هوه ی سیاسه ته کانی عیراق و نیران.

* بهشی سێهه: که گرن گترین بهشی ستراتیجی چالاکى نێمهیه، پاراستی توانای بهرگری ولاته به کگرتوه کانی نه ممریکایه له ناوچه که دا، له م یواره دا ههنگاوه کان چوار قوناغی سه ره کی ده گرت هوه وه که له خواره وه باسی ده که یین:

- په که م پارێزگاریکردن له مان هوه ی هێزه کانی جێگیر له ناوچه که، نه گهر بگه رپێن هوه بۆ پێنج سال پێش نیتا، کاتیک هیچ هێزێکی جێگیرمان لهو ناوچه نه بووه، مه بهستم له سه رده می کار تهره، کاتیک که پرۆژه ی هێزی کار دان هوه ی خیرامان خست هروو، هیچ هێزێکی به رده ست لهو ناوچه یه بۆ رو به رو بوو نه وه به نیازی پارێزگاری له ناسایش نه بوو.

نه م پرۆ نێمه هێزێکی شیوامان لهو ناوچه یه هیه، زۆر لهو هێزان ه وه که به شیک له هاو په یانیتى نێوده و له تی کار ده که ن، نه مان ه پێکه وتنه نامه ی پێکه خراوی نه تهره په کگرتوه کان جێبه جێده که ن (له وانه پاراستنی ناوچه ی دژه فرین له باکور و باشوری عیراق و سه پاندنی گه مارۆی نابووری به سه ر عیراقا).

به لām چالاکى له ناو هاو په یانیه کی سنو ردار و کاتیدا به تیچونیکى که متر ده کریت، به لکو نه م نه گهره زیاد ده کات و به شیوه ی قهیرانیکیت پر په و نه دی بکه ن به نێمه وه، به شیوه ی گشتی له نیتا دا نه م هاو په یانیتیه خاوه نی (۲۰۰) فرۆکه ی جهنگی باره لگره له گۆره پانی جهنگدا، نه م فرۆکا نه که زیاتر نه م مریکین له بنکه ی ناسانی ولاتانی ناوچه که جێگیرن.

نێمه ناماده یی ده ریایی به هیزمان له که ندای فارسی هیه، له وانه بنکه ی فره مانده یی له به هرین، بۆغو نه کاتیک له مانگی نازار لهو ی بوم که شتیگه لیک که پێکهات بوو له (۲۰) که شتی جهنگی، دوو که شتیگه لی موشه ک هاو یژ و چه ندین به له م و ژیرناوی له ناوچه که جێگیر کراوه، تیکرا (۱۰۰) موشه کی تۆماهۆک له سه ر نه م که شتیانه جێگیر کراون، نیتا هێزێکی ده ریایی بهر چاومان له ناوچه که دا هیه.

ھەرچەندە نەم ھېزانە بەگشتى لە ھەرامبەر عىراق جىگىر كراون، بەلام بۇ ھەرچەندە ھەي نەگەرى ھەر ھېرشىك لەلايەن نىزانەو ھەمادەيە، نەم ھېزانە لە مەستەكانى (نىزان و عىراق) ناگادارن، بە پىچەوانەي نەو ھەي كە لەسەردەمى ھېرشى عىراق بۇ سەر كۆيت لە سالى (۱۹۹۰) نەمەمان نەبوو.

- دوو ھەلبەت نىمە تەنيا نامانەوئىت ھېزەكان بە گەرمەي لە ناوچەكە بەتلىنەو، بەلكو دەمانەوئىت بتوانن نەم ھېزانە بەخىرايى لە شوئىنى كۆپىدا بەكاربىنن، ھەلبەتە رىژەي سەركەوتنى نىمە لەم بوارەدا بەپىتى كردار و كەلوپەلى سەربازيەو بەندە و جىگىر كۆردنى نەم ھېزە لە كەنداو خۆي دوو ھەيەن بابەتى ستراتىجى چالاكى نىمە پىكدەھىنن.

نەمىزۇ لە كۆيت كەلوپەلى سەربازى تەواو بۇ سوپايەكى تەواو تەيار بە تانك و زىزىشمان ھەيە، كاتىك لە نازارد لە كەنداو بووم رىكەوتننامەيەك لەگەل قەتەر واژوكر، بۇ پىدانى كەلوپەلى سەربازى بۇ دوو ھەيەن سوپاي چەكدار، نىمە نىستا لە گەلگۆزداين لەگەل چەندىن ولاتىر لەناوچەكە تا سىيەمىن سوپاي چەكدار نامادە و تەيار بەكمىن، بوونى نەو كەلوپەلە قورسانە لە ناوچەكە بۇ بوون و نامادەيى نىمە لە ناوچەكە رۆلى گرنگى ھەيە، نەمە گوزارشت لە واقەى ناتۆ و ھېزەكانى پامكوس (يەكە سەربازيەكانى جىگىر لە ھەورەيا) دەكات، بەواتايەكيتر بوونى كەلوپەلى قورس لە شوئىنى جىگىرى ھېزەكان بە سوودترە لەو ھەيە لەكاتى كۆپىر بۆي رەوانەبكرىت، سەرهەي نەو كەلوپەلەنە دوو ولاتى كەنداو كە بىرىن لە ھەربەستانى سەودى و عومان كەخاوەنى كەلوپەلى ھېزى زەمىنى و دەريايى و ژىردەريايىن لە نۆقيانوسى ھەندى وەك پىويستى بۇ پىشتىوانى فۆزەكان لەبەردەستماندان.

- سىيەم بابەت توانايى ھەرمى نىمە لەسەر رىكەوتننامەي پەيوەست بە ماف بەدەستەتەن، نىمە لەم جۆرە رىكەوتننامە ھاوکارىان لەگەل ھەر شەش ولاتانى نەندامى نەخومەنى ھارىكارى كەنداو ھەيە، نەوانە بۇ راپەراندنى ستراتىجى نىمە گرنگن، بۇ نەوانە لە كۆيت دەتوانن مەنۆرى سەربازى نەفام بەدىن تا بەھۆي كەلوپەلى جىگىر لە ناوچەكە كارنەفام بەدىن. دواي قەيرانى تشرىنى يەكەمى راپەردو، نىمە ھېزەكانى خۆمان لە (قەلەي ستىوارت Fort Stewart) ى جۆرجياو بە فۆزە گواستەو بۇ كۆيت تا پەيوەندى بەكەن بەو كەلوپەلەنەي لە كۆيت دامانناو، بۇ نەو ھەي لە مەنۆرى سەربازى بەشداری بەكەن، نەم نامادەكارىە سەربازيە تا ناوچەي سنور دەجوليت، كاتىك كە پرداويكى كۆپىر دپتە پىشەو نىمە دەتوانن بەخىرايى لە ھەربەستانى سەودى بۇ ھاتنەناو ھەي ھېزى ناسمانى باشتر مۆلەت وەرەبگىرن.

ھەروەھا لە تشرىنى دوو ھەي راپەردو لەنەفامى ھەمان نەو رىكەوتننامەيە توانيمان ھېزە ناسمانىەكانمان لەماو ھەي چەند رۆژىكدا سى نەو ھەندە زىاد بەكمىن، لەنگەرگرگىنى كەشتىەكان لەلايەن ھاوکارانمان لە كەنداو رىگەيپىندا، نەم رىكەوتننامە پىويستەكانى نەمەريكا لەناوچەكە پردەكاتەو، شتىك كە نامانەوئىت ولاتانى كەنداوئىش نايانەوئىت، رىكەوتننامەكانى پەيوەست بە مافى بەدەستەتەننى

بۆنیمە زۆردەكات بەبى زۆربوونى تىچوون و بەبى شوئىنەمارى نەگەتيفى سىياسى لەنەنجامى بوونى بارەگا سەربازىيەکاغان لە ناوچەکەدا.

- چوارەم و دواين بابەت لەبەردەستابوونى نەخشەى چالاكى بۆ بەکارگرتنى هەموو نەم هیزانەيه، نيمە ئەوانە بۆ کارى جەنگى بەکاردهيئين و ئەوانە لە پاهيتنانى سەربازىدا سوديان لىوهردهگرين، هەموهەا ئەوانە دەگۆرپن و تا لەگەڵ بارودۆخى گۆراوى ناوچەکە بسازين، بۆ نمونە تەنيا يەك پۆژ بەسەر گەيشتنى هیزەکاغان بە سنورى عىراق تىپەريبوو، کە هیزەکانى عىراق گەرابوونەوه سەربازگاگانيان.

سەرەراى ئەوێ يەکەکان لە حالەتى نامادە باشيدان، ئەمەريکا لە تشرىنى يەکەمدا نامادەبوو تا (١٥٠هەزار) سەربازى ژن و پياو لەناوچەکە جىگير بکات، فراوانى و خىرايى کاردانەموهەمان جىگای سەرنج بوو، بەتاييەتى ئەگەر نەمە بە سەردەمى (١٩٩٠) بەراورد بکەين، جياوازی نيوان سالى (١٩٩٠) لەگەڵ سالى (١٩٩٤) لەرووى ئەو تدارەك و نامادەکارىموهە بوو کە سالى پيشوو ئەنجام درابوو، هەندىکيان راستەوخۆ دەستىيەکەرد و بەرى بە پيشروەى عىراق گرت، ماوەيهكى زۆر بۆ دانوسان لە هەموو بارودۆخى چالاكى لە کەنداو بەسەرچوو و نيمە هىچ ستراتييجىکمان سەبارەت بەريکەوتن لەگەڵ هاويهپانەکاغان نەبوو.

ئىستا دەبىت شوئى ئەمەريکا لە سالى (١٩٩٠) و ئەمەريکا بەراورد بکەين، هەروەك ئەوێ لە تشرىنى يەكەم رابردوو سەلتىرا، ئەنجامى ئەو جياوازيە لە دوو شوئندا بوو کە لە سالى (١٩٩٠) ناچاربوونى بۆ دەرپەواندننى عىراق شەر بکەين، بەلام لە سالى (١٩٩٤) کە تواناکانى نيمەيان لە ناوچەکە بىنى ناچار پاشەکشىيان کرد يئىنەوێ تەقەبکرت يان کەستىک بکۆژرئ.

بەکورتى، جەنگى کەنداو لە سالى (١٩٩٠) نمونەيهكى باشى لە تواناي سەربازى ئەمەريکا پيشاندا، سالى (١٩٩٤) نمونەيهكى باشى ئەم ولاتەى بۆ بەريمرچدانەوه پيشاندا.

ئەگەر بپوانيينە نايئندەيهكى دور، پيشکەوتنى ئەمەريکا لە تواناي ناردنى خىراى هیز بۆ کەنداو بەرچاوتر دەبىت، دەبىت بزانين لە سالى (١٩٨٠) جيمى کارتر هينزى بەريمرچدانەوهى خىراى بۆ ناردنى لەناکاو لە کەنداو دروست کرد.

شوئى ستراتييجى ئەمەريکا لەناوچەى کەنداو لەئىستادا :

يەکىک لە گرنگترين ستراتييجيه راگمىەنراوهکانى ولاتە يەکگرتووهکانى ئەمەريکا لە ناوچەکەدا برىتيەلە بوون و نامادەيهى بەردەوامى هیزە سەربازىيەکانى لە ناوچەکەدا، ئەمەريکا گواستەموهە سەربازى و بوونى راستەوخۆى ئەمەريکا لە کەنداو هەرچۆنەتک بىت ماناي ئەوێهە کە تواناي سەربازى خۆى بۆ پشتىوانى لە سىاسەتەکانى خۆى و دابىنکردنى بەرژوهندىيە نموتيهکانى لەگەڵ بەرژوهندى هاويهپانەکانى دژ بەگۆزان و گۆزانکارىيەکانە، کە لەوانەيه لە کەنداو دور لە ئىرادەى ئەوان رويدات.

(پلټرو)، یاریده‌دهری وه‌زیری دهره‌کی نه‌مهریکا له وتارینکدا سهاره‌ت ستراتیجی ناویراو لهو باوهره‌دایه که نم ستراتیجیه له سن بهش پتکهاتوه:

- بهشی به‌کم به‌هیزکردنی ژیرخانی به‌رگری همره‌ک له ولاتانی عمره‌بی که‌نداو و هاو‌به‌یانی نه‌مهریکا به یارمه‌تیدانی دۆسته‌کانی له ناوچه‌که، همروه‌ها تیده‌کۆشیت تا نه‌وان بتوانن پتو‌سته‌یه سربازیه‌کانی خۆیان له پرتگای به‌ده‌ست هینانی سیسته‌می چه‌کدارکردنوه پریکه‌نوه.

- بهشی دووم ستراتیجی نيمه هه‌نگاوانه به‌ره‌و به‌هیزکردنی توانای ولاتانی که‌نداو بۆ به‌رگیرکردن له‌خۆیان له‌پرتگای نه‌نجومنی هاریکاری که‌نداووه، له‌گه‌ل هه‌موو نمو دژوارپانه ده‌یت ولاتانی که‌نداو بۆ پارێزگاریکردن له‌هاو‌به‌یانیه‌ته‌کیان له‌بوا‌ری مه‌سه‌له نه‌منیه‌کاندا هانیان به‌هین، چونکه نه‌مه بۆ به‌هرچه‌دانوه‌ی عیراق و نیران یارمه‌تییان ده‌دات.

- بهشی سیمه: له‌زۆر لاره به‌گه‌رنگترین بهشی ستراتیجی چالاکی نيمه داده‌نریت، که بریتیه‌له پارێزگاری کردن له‌توانای به‌رگری ولاته یه‌گه‌رتووه‌کانی نه‌مهریکا له‌ناوچه‌که‌دا.

همروه‌ها (لی هامیلتون) نوینسری دیموکرات له‌نه‌نجومنی نوینسهرانی نه‌مهریکا له‌وتاریکی‌دا له‌سالی (۱۹۹۸) سهاره‌ت به‌بوونی نه‌مهریکا له‌که‌نداو پتو‌ابه که (ناماده‌یی و به‌رده‌وامی و به‌هیزی سوپای نه‌مهریکا له‌ناوچه‌ی که‌نداو ده‌یت به‌شیک سهره‌کی سیاسه‌تی نيمه بیت، ولاته یه‌گه‌رتووه‌کانی نه‌مهریکا و هه‌موو ولاته پشکه‌وتووه‌کانی جیهانی پیشه‌سازی به‌رژه‌وه‌ندییه زینده‌کانیان له‌به‌رده‌وام رۆشینی نمو له‌که‌نداو‌دا ده‌بیننوه، له‌هه‌مان کاتدا هه‌شت ولاتی ناوچه‌که له‌وانه‌ش نیران له‌م به‌واره‌دا خاوه‌نی به‌رژه‌وه‌ندی ژیا‌ن، بوونی سوپای ولاته یه‌گه‌رتووه‌کانی نه‌مهریکا له‌که‌نداو یارمه‌تیده‌ره بۆ نارامی له‌ناوچه‌که و هاوسه‌نگی سربازی و پاراستنی ناشتی.

نامانجی بوونی سوپای ولاته یه‌گه‌رتووه‌کانی نه‌مهریکا له‌که‌نداو، دژی نیران نییه، له‌پاستیدا نه‌مهریکا به‌رژه‌وه‌ندی به‌هیزی له‌ده‌ستتوهردانی نیران له‌مه‌سه‌له ناسایشه‌کاندا هه‌یه، هه‌لبه‌ت چالاکی نمو به‌رامبه‌ر به‌نيمه و دراوسینگانی له‌که‌نداو له‌وه‌وه‌هاتوه که دانه‌خۆداگرتن و ناشتی نامیز بیت).

له‌بابه‌تیری ستراتیجی نه‌مهریکا له‌ناوچه‌که ده‌توانین ب‌لین (نه‌وه‌ی بۆ ولاته یه‌گه‌رتووه‌کانی نه‌مهریکا دیاریکراوه، پاراستنی به‌رژه‌وه‌ندی نمو ولاته به‌که‌مترین تیتجیوونی نابووری و هروسی، پیاوانی ده‌ولمته نه‌مهریکا پێیان وایه که پاراستنی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی نه‌مهریکا له‌سیاسه‌تی پاراستنی بارو‌دۆخه‌که‌یه و له‌م لایه‌نوه نه‌مهریکا له‌ستراتیج و پیکاره‌کانی بۆ نمو کارانه‌یه: به‌رگرتن له‌په‌یدا‌بوونی هیزی سه‌رکه‌وتوو له‌پرتگای پاراستی هاوسه‌نگی هیزه‌کان له‌نێوان هیزه سه‌ره‌کیه‌کاندا که بریتین له‌نیران، عیراق و عمره‌ستانی سه‌ودی، زیاد‌بوونی توانا سربازیه‌کانی نیران زه‌وره‌تی نمو سیاسه‌ته‌ی پێشاندا،

نەمەریکا لە دەستتۆمەردانی راستەموخۆی سەربازی لە عێراق خۆی پاراست بە لایەنە مانەوایی عێراقییەکانی لاواز یان دەولەتییەکانی لاواز بە تەواوی خاوەن کەسە پەشتگیری دەکات.

لێرهەدا وایاشە لە زەمینەی سیاسەتی نەمەریکا لە کەمنداو ناماژە بۆ قەسە چەندین کاربەدەستی حکومەتی کلێنتۆن بکەین:

(دوید ولچ) یاری دەدەری وەزارەتی دەرەوی نەمەریکا بۆ کاروباری پۆڵە لاتی نزیک، نامانج و سیاسەتی نەمەریکا لە کەمنداو لە حکومەتی دووەمی کلنتۆن بەمەزەری بۆ دەکات:

- بەرگری لە مەلەکانی ناوچەیی و جەنگەری نێزان و عێراق.

- بەرقرارکردنی پەیمانەکانی توندوتۆڵ و سودمەندی دوو لایەنە لە گەڵ هاوێیانەکان لە ناوچە کەدا.

- پەرەسێوەری تەقەزێم و دژایەتی بۆ لایەنەکانی چەکی کۆکۆ.

- دانیابوون لە بەرەدەوامی هاتووچۆی نازادانی نەوت لە کەمنداو.

بۆ گەشتێکی بۆ نامانجە ناماژە بۆ چەند بابەتیەکان دەکەین:

یەکەم: نەبەجی هەڵبەجێ پێرسە بۆ دایینکردنی ئەوێتی کە پێرسە نێزان عێراق (واتە پێرسە بەعس) جاریکێت ناسايشی ناوچە کە نەخاتە مەترسێوە.

دووەم: وایکردنی حکومەتی نێزان بۆ گۆڕینی سیاسەتەکانی، چونکە ئەم سیاسەتە نێزان نە هەر نێزان (واتە نەمەریکا) بە لایەنەکانی نێزان و لایەنەکانی نێزان.

سێیەم: دۆزینەوی پێگایەکی بۆ پێشوازی لە دۆزەکانی لەسەرانی ناوچە کەدا، کە نابووی، دیکراسی، تەقەزێم و مادە سەکرەکان، هەمویان ئەو ووتانە کە ئەم یارە دایانگرتەوه.

یەکیکێت لەستراتیجی پێگەیناوی نەمەریکا لە ناوچە کە بریتییە لە کۆنترۆڵ و جەنگەری نێزان و عێراق کە لەسالی (١٩٩٣) بەناوی (جەنگەری دۆزەکان) پێگەیناوی، ئەم سیاسەتە شێوەی جیاوازی لەبەرەمەر ئەم دوو وێژە بەکارهێناوی، (دوید ولچ) سەبارەت بە عێراق دەڵێت:

(سیاسەتی نێزان لەبەرەمەر پێرسە سەدام حەسین زۆر واقعە بۆ کۆنترۆڵ و جەنگەری لەبەرەمەر بەرەوێتی زیندەکانی لە ناوچە کەدا، دۆزەکانی پێش بە مەلەت و هاوێکانیان دەبەست، نێزان لە گەڵ مەلەت عێراق کێشەمان نییە لە جەنگدا نێزان و نامانەوت بەتەواوی لاوازی بکەین، بە لایەنە و تەبەش پێرسە کە دەڵێت سەدام نێزان مەترسە نییە بۆ سەر ناوچە کە.

نێزان بۆ پارێزگاری لە سەختترین پێرسە نێزان و لایەنەکان، سزای مێژوویی لە دۆز عێراق و پارە زۆرمان تەرخان کردووە، لە کاتی ئەمەوانی گۆرانکاری بەرچاو لەباردۆخی عێراقدا، نەمەریکا هەموو دەبەوت پێش لە مەترسە پێرسە عێراق بگرت، هەموو کۆمەڵگای نێزان و لایەنە سەبارەت بە سزاکانی پێشخواری نەتووە یە کە گرتووەکان یەکپارچە و یە کە گرتووە مانەتەوه.

سەبارەت بەجەلەوگرنتى ئىترانىش پىيوايە كە پالتەرى سىياسى ئىتمە لەبەرامبەر ئىتران دوۋىمن بەرۋىتى نىسلاى نىيە، بەلگە دژ بەسىاسەتى دەرهكى ئەم ولاتىمە كە يارمەتى تىرۋىزىم دەدات و ھەولەدات بژ بەدەستەيتانى چەكى كۆكۆ و نەبارە لەگەل ناشى رۆۋھەلاتى ناوەرەست و تىدەكۆشەت بژ روخاندنى حەكمەتەكانى دراوسىتى و پىشەتلىكردنى مافەكانى مەزۇ بەپىتى پىتورى نىۋەولەتى، نامانج لەسىاسەتى ئىتمە گۆرپىنى رەقشارى ئەم ولاتىمە لەمپىنى فشارى نابورى و سىياسىيەو و لەھەمانكاتدا سنوردار كوردنى تواناكانى ئىتران لەدروستكردنى كىشە تا گۆرپىنى سىياسەتەكانى.

ئەم پىيوايە شىۋە ھەلسوكەوت لەگەل ئىتران دژوارترە وەك لەمەتراق، چۈنكە كۆدەنگى نىۋەولەتى سەبارەت بەچەنەمەتى كەمكردنەوہى دەردەسەرىەكانى ئىتران بوونى نىيە، سىستەمىكى سزادانى رىتەخراوى نەتمەوكان وەك ئەمەى عىتراق دژ بەئىتران بوونى نىيە، وە لەگەل ھاوپايمانەكانان لەنەورويا ناكۆكىن سەبارەت بەئىتران.

ئەم ھەروەھا سەبارەت بەسىاسەتى ئەمەرىكا لەبەرامبەر گەتوگۆ لەگەل حەكمەتى ئىتران، پىيوايە كە ئىتمە دژى گەتوگۆ لەگەل ئىتراندان، بەلام تەنيا كاتىك ئەم كارە نەنجام دەدەين كە گەتوگۆكە سەبارەت بەمبارەت كە بىت كە ئىتمە لەگەل ئىتراندا لەكىشەداين، لەوانە پارىزگارەيكرەن لەتەرۋىزىم و ھەولەدان بژ بەدەستەيتانى چەكى كۆكۆ و لاواز كوردنى رەوتى ناشى، وە چاۋەرۋان دەكەين كە ئىترانىش بىت بەدەنگ ئەم بابەتمەو.

(رىچارد مورفى) سەبارەت بەستراتىجى ئەمەرىكا لەناۋچەكە پەيوەندىدار بەھەردو ولاتى ئىتران و عىتراق پىيوايە كە (ئىتران ھەرگىز گرنكى خۆى وەك كاراكتەرى گرنك لەناۋچەى كەنداو واتە ئەم بەشەى رۆۋھەلاتى ناوەرەست كە بۆتە ھۆى سەرقالى ستراتىجى نىۋەولەتى سەبارەت بەناسايشى سەرجاۋەى وزەى جىھان، بەپىتى چاۋدەترانى سىياسى واشىنگتۆن لەدەست نەداو. ئىتمە سالانىكە كەباس دەربارەى ئەنجامى ھەرچۆرە ھەولەتە بژ بىناتانەوہى پەيوەندى ئەمەرىكا/ئىتران بەناراستەى پانەكردن لەمبارەكانى ئەمەرىكا سەبارەت بەعىتراق پەيوەندى خواردوۋە كە ھاۋىيەمەنئىتى بەسەزۋكايەتى ئەمەرىكا لەسالى (۱۹۹۱) عىراقىيان لەكۆت كەردەدەرەو، ئەم پەيوەندىيە ھەزىكە بژ بەھىز كوردنى ئەم بىرۆكەمەى كە ئىتران و عىتراق ھەردو بەھەمپەشەى سەربازى بژ سەم بەرۋەوئەندىەكانى ئەمەرىكا لەناۋچەى كەنداو دەرۋەزىدەين.

ئەم بەردەوام دەبىت و دەلەت: ئەمەرىكا واشىنگتۆن ھىزىكى باشترى كەكەنداۋا ھەمە، بژ مەبەستى پاراستنى ناسايشى كەنداو، لەبەنەرتدا تىدەكۆشەت بژ ھاۋسەنگەكردنى لاۋازى لەمىتوان عىتراق و ئىتراندا، نەگەر ھەمە لەسالانى نەندەدا بەردەوامى بەمانەوہى ھىزىكى سەربازى بەرجاۋ لەكەنداۋ بەدات، بەلگەى سەركەى ئەمە گرنكى كەنداۋ وەك گرنكەرتىن دابىنكەرى وزەى جىھان (ئەمەرىكا نەوت و سەبەى نەوت و

گاز) نه مەریکا نامادەیی کە نارخستنی نییه و پشت بە هیچ یەکیەک لە ولاتانی ناوچە کەش نابەستیت سەبارەت بە پریری پەڕه‌ست بەرەم و نرخدانانی نوێی رۆژەهلاتی ناوهراسه.

لێره‌دا پێویسته سەبارەت بە جەله‌وگیری دوولایه‌نی ئێران و عێراق رۆنکردنوه‌ بده‌ین، نه‌م سیاسه‌ته سەبارەت به‌ ئێران کارانییه، هه‌رچهنده سەبارەت به‌ عێراق له‌ ژێر چاودێری رێکخراوه‌ی نه‌ته‌وه‌کان به‌هۆی گه‌مارۆکانی سهر عێراقه‌وه نه‌گه‌ری سهرکه‌وتنی زیاتره، به‌لام سەبارەت به‌ ئێران نه‌م کۆده‌نگیه بوونی نییه‌ و اچاوه‌روان ناگریت نه‌ مەریکا به‌ توانیته‌ هاویه‌پانیه‌کی له‌ وچۆره‌ پێکبه‌یتیت، هه‌وله‌کانی نه‌ مەریکا به‌ گۆشه‌گیرکردن و جله‌کردنی ئێران نه‌ک ته‌نیا سهرکه‌وتوو نه‌بوو، به‌لکو نه‌نجای پێچه‌وانه‌ی لێکه‌وتۆته‌وه، نه‌ مەریکا نه‌یتوانیوه‌ که هاویه‌پانه‌ نه‌ه‌روپیه‌کان و دۆسته‌ عه‌ره‌پیه‌کانی له‌ که‌نداو رازیبیکاته‌ به‌ هاوکاری نه‌کردنی ئێران، به‌جۆرێک گرنگترین ولاتی که‌نداو که‌ عه‌ره‌بستانی سه‌عودیه‌ پهیوه‌ندی نزیکه‌ی له‌ گه‌ل ئێران همیه، له‌ راستیدا نه‌م سیاسه‌ته ئێران گۆشه‌گیرناکاته، به‌لکو ولاته‌ یه‌کگرتوه‌کانی نه‌ مەریکا خۆی بێهه‌ش و گۆشه‌گیرکردوه‌ له‌ به‌رژه‌وه‌ندی سه‌رمایه‌گوزاری له‌ ئێراندا.

له‌ کۆتای نه‌م به‌سه‌دا به‌شێوه‌ی گه‌شتی ده‌توانریت بووتریت له‌ ئێستادا به‌ نه‌مای ستراتیجی نه‌ مەریکا به‌ سه‌رۆکایه‌تی (مارتین ئیندیك) خراوه‌ته‌په‌روو که‌ بریتیه‌ له‌:

(١) په‌خساندنی زه‌مینه‌ی له‌بار به‌ ئاردنه‌ده‌ره‌وه‌ی نه‌وت به‌نرخه‌ی گونجاو.

(٢) به‌رگرتن له‌ ده‌رکه‌وتنی هێزی سه‌رمایه‌ و نیۆده‌وله‌تی که‌ به‌ر به‌سه‌ست بیت له‌ به‌سه‌رده‌م به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی نه‌ مەریکا دا.

(٣) هاوکاری ولاتانی عه‌ره‌بی میان‌په‌وه‌ی ناوچه‌که‌ به‌ مه‌به‌سته‌ی به‌رزکردنه‌وه‌ی توانای سه‌ربازی و به‌رگریان.

هه‌روه‌ها پێویسته‌ نه‌وه‌ش رۆنبکه‌ینه‌وه‌ که‌ ده‌سپێکردنی کاری ولاته‌ یه‌کگرتوه‌کانی نه‌ مەریکا به‌ گه‌شت به‌ ستراتیجیه‌کانی خۆی له‌ که‌نداو به‌ دوو شێوه‌بووه‌ شه‌ر و دژه‌ شه‌ر که‌ تاسالی (١٩٩٥) لایه‌نی دژه‌ شه‌ری هه‌بووه‌ و له‌وکاته‌ی که‌ کۆنگره‌سی نه‌ مەریکا به‌ریاریدا له‌ سه‌ر یاسای (دی ناماته‌و) حاله‌تی شه‌ری وه‌رگرت، به‌لام ئێستا شێوه‌ی کاری ولاته‌ یه‌کگرتوه‌کان له‌م ناوچه‌یه‌ له‌ شه‌ره‌وه‌ گۆراوه‌ به‌ دژه‌ شه‌ر.

(١) ستراتیجی سیاسی نه‌ مەریکا له‌ هه‌وێی که‌نداو:

پلان و جێبه‌جێکردنی ستراتیجیه‌کی سه‌ربازی گونجاوی له‌ که‌نداو به‌بێ پلان و جێبه‌جێکردنیکی سیاسی ته‌واو بێمانا و نا عقلانییه، ستراتیجی سیاسیه‌ به‌نۆیه‌تی خۆی داینکاری و ناماده‌کاریه‌کی ته‌واوه‌ی ستراتیجی سه‌ربازی له‌ ناوچه‌ی که‌نداو، له‌ لایه‌کیتره‌وه‌ ده‌بیت سه‌رئهمان به‌ ئه‌م خاله‌ راکه‌شێن که‌ هه‌له‌وه‌شاندن و دیاریکردنی ستراتیجیه‌ جیاوازه‌کانی ولاتێک که‌ یه‌کپارچه‌یه‌ له‌ په‌ڕه‌وه‌ی سه‌ربازی و سیاسی و نابووریه، کاریکی پرکیشه‌ و نه‌کرده‌نییه، چونکه‌ هه‌ر ستراتیجیه‌کی جیاواز له‌ شێوه‌ و نامانجی راگه‌یه‌نراو

دهرکهوټ، خاوه‌نی نامانج و نه‌نجام‌یتړیت، پلان و جټبه‌جټکردنی ستراتیجی لمه‌لوم‌م‌رج و هه‌لکه‌م‌و‌ته‌ی کات و شوټنه‌وه سمرچاوه‌ده‌گرتیت.

نامانجی نه‌م‌م‌ریکا له‌تټیکه‌ل‌کردنی ستراتیجی سمربازی و سیاسی له‌که‌نداو، گم‌یشتنه به‌نامانجه‌کانی خوی و پاراستنی ده‌سه‌لاتی سیاسی و کونټرول‌کردنی کاروباری ناوچه‌کمی، پاراستنی سمروهری سیاسی نه‌م‌م‌ریکا له‌ناوچه‌که گزراوه بۆ پاراستنی سمروهری سیاسی له‌دنیای پوژناوا و مانه‌وه‌ی پټنگه‌ی سمرکردایه‌تی دنیای پوژناوا له‌ده‌ستی نه‌م‌م‌ریکا‌دا، چونکه چاره‌نوسه‌ی نه‌وان گرتراوه به‌که‌نداوه‌وه و کم‌یټکه که کونټرول‌کی که‌نداو له‌بهرده‌ستدایټ، ده‌توانیت کونټرول‌کی جیهانی پوژناوا بکات، له‌بهرنه‌وه دهرکه‌وتوه که نه‌م‌م‌ریکا به‌هوی بالاده‌ستی به‌سمر که‌نداو و ناوچه نه‌وتیه‌کاندا ده‌توانیت خوی وهک زله‌یزټکی جیهانی بناسیت.

دوای جه‌نگی دووه‌می جیهانی سمرنج و په‌یوه‌ندیه‌کانی نه‌م‌م‌ریکا سه‌باره‌ت به‌ناوچه‌ی که‌نداو و عمره‌بستانی سعودی زیادی‌کردوه، له‌دوای نه‌و میژووه‌وه په‌یوه‌ندی نه‌م ولاته له‌گټل ولاتانی ناوچه‌که چهند په‌ه‌ندټکی هه‌بوه، به‌لام ده‌توانین بلټن په‌یوه‌ندیه‌کان له‌سټ تموه‌ری سمره‌کیدا کزیزته‌وه: نه‌وت، ناکوکی عمره‌ب و نیسراټیل، و پټشگرتن له‌نفوز و فراوانخوازی په‌کټی سؤفټ.

له‌دیدی نه‌م‌م‌ریکاوه دوای دهرچوونی به‌ریتانیا له‌ناوچه‌که کاراکتیری سمره‌کی ناشتی و نارامی و له‌ناوچه‌ی که‌نداو ولاتانی نټران و عمره‌بستانی سعودیه، به‌پټی بۆچوونی چاودټیرانی سیاسی و سمربازی نه‌م‌م‌ریکا بوونی نټران و عمره‌بستانی سعودی به‌هټز ده‌توانیت به‌رهم‌ست بیټ له‌بهرده‌م همرچوزه همره‌ش‌میه‌کی دهره‌کیدا، به‌پټی نه‌م سیاسته‌بوو لټشاوټک له‌ناردنه‌دهره‌وه‌ی چک بۆ نه‌م دوو ولاته ده‌ست‌پټکرد.

(نه‌لیک‌سننر هیگ وه‌زیری کاروباری دهره‌وه‌ی نه‌م‌م‌ریکا له‌وت‌میه‌کیدا له‌بهرده‌م کؤمټه‌ی په‌یوه‌ندی سیناتی نه‌م‌م‌ریکا له‌(۱۷مه‌یلولی ۱۹۸۱) دهر‌یخت که ستراتیجی ولاته په‌کگرتوه‌کانی نه‌م‌م‌ریکا له‌پوژنه‌لاتی ناوه‌راست ده‌بټت له‌سمر بنه‌مای پاراستنی به‌رژه‌وه‌ندی ژبانی نټمه بیټ له‌ناوچه‌میه‌کی ناجټ‌گیردا، که نه‌ک تم‌نیا دهر‌خستنی ناکوکی عمره‌ب و نیسراټیل بیټ، به‌لکو گم‌ش‌ی به‌رده‌وامی به‌ناراسته‌ی سؤفټ و جبه‌خانه مه‌ترسیداره‌که‌ی، له‌دیدی هیگ‌وه ناسایشی ناوچه‌که ده‌توانرټت له‌پټنگای سیسته‌م‌یټکی سمرکه‌وتوو له‌پټ‌که‌وتن و هاو‌به‌یانتی ناسایشی له‌نټوان ولاته په‌کگرتوه‌کانی نه‌م‌م‌ریکا و ولاته سمره‌کیه‌کانی ناوچه‌که (میسر، نیسراټیل، عمره‌بستانی سعودی) به‌دییټ. نه‌وا (چم‌ترټکی پټ‌که‌وتنی ستراتیجی) که داپټ‌یزرایټت له‌سمر په‌یوه‌ندی نزیک له‌نټوان ناوچه‌ی پوژنه‌لاتی ناوه‌راست، که‌نداوی فارسی و ناوچه‌کانی نزیک، همره‌ها ناجټ‌گیر له‌ناوچه‌یه‌ک حه‌تم‌ن کار‌یگ‌م‌ری له‌سمر هه‌موو ناوچه‌که ده‌بیټ.

هېگ دوو هفته دواتر له دانيشتنيکيتردا پشتمگيري له کوميتي پمپوهنډي دهره وې سينات بڼ
رازامه نډي له سمر فروشتني فروکي ناواکس به عمره بستانې سعودي که دواتر له بمرزو هوندي نه ميريکا و
پمپوهنډي کاني بڼو له ناوچه که دا کرد، نمو (هېگ) چوار بڼه مای پمپوهست به ستراتيحي ولاته
په کگرتوه کاني نه ميريکا له ناوچه مې کنداوي به مجوره داده پښت:

۱- زيادکردني پنگه و ناماده يي سمربازي نه ميريکا له ناوچه که و ده ورو بڼي.

۲- به هيزکردني توانا سمربازي کاني دوسته کاغان.

۳- پته وکردني متمان به نه ميريکا وک هاوکار که پشي پيښه سترت.

۴- به دوا د اچووني ناشتیه کي هميشه يي له ناوچه که دا.

نه ميريکا له به دوا د اچووني ستراتيحي ناوبراو تانيستا پتکه ووني سمربازي، نابوري، هونري،
فرهنگي و بازگاني زوري له گمل ولاتاني ناوچه که کردوه.

بسمرغېدان له شورشې نيسلامې لمنيران، هيرشي سمربازي بوسمر نه افغانستان و هرپشه له ولاتاني
هموزي کنداو و جنگي عتراق نيران که نه گمر همبوو ولاتاني عمره يي کنداويش بگريشه وه، هندتيک
له ستراتيحيسته کان پييانوا بوو که نه ميريکا ده پت بمرامبر نم مه سلانه بوستيت و دزي هر پښتيک
پت له ناوچه که دا که دژ به تواناي نمو رفتاريکات، له بمرنموه ده پت همستي زياتري ناسايشي پيدات،
نهک نمو همسته که م بکاته وه، له ديدني نموه وه ده پت نه ميريکا سي بڼه مای پښمايي بڼ ولام و
کاردانه وې گوځاو له بمرامبر ستراتيحي په کيتي سؤفيت و هره شه کان که له هيرشي ناوچه يي موه سمرچاوه
ده گريت هم پت:

۱) بسمرغېدان له سنورداريتي تواناي سياسي، نه ميريکا بووني سمربازي خوي له ناووه و
ده ورو بڼي ناوچه که پره پيدات و توانا کاني خوي بڼ به هيزکردني خوي له ناوچه که زيادبکات.

۲) به کاره پيداني تواناي ولاتاني ناوچه که بڼ بمرگرتن و پوښو بوونه وې هره شه ناوخييه کان.

۳) هاوکاری و بشداريکردن له گمل ولاتاني ناوچه که بڼ بمرپوه بردن و بمره وپشېردني بمرنامه ي
پره پيدان و که مکرده وه و نه هيزشتني کيشه ناوچه يي کان، به تايبه تي کيشي عمره ب و نيسرائيل.

نم هرپشه نه پتيوستي فراواني به بشداري نه مني لمرانسمري ناوچه ي رژوه لاتي ناوهراس
له نيسرائيل و ميسروه تا ولاتاني کنداو هميه، به مجوره نه ميريکا به په نابردن بڼ نم بيانوه ده پتواني
بووني خوي له ناوچه ي همستيار و ستراتيحي جهان زيادبکات، لمراسيدا نه ميريکا دووباره به دواي
دامه زاندي رتيکخواوي بمرگري رژوه لاتي ناوهراستبوو، له ژير ناو و کاري جياوازا، که نامانجي نه مه
پښگرتنبوه له نه گمري نفوز و هيرشي په کيتي سؤفيت، همنگاي ناژاوه خوازانې هندتيک لمرپشه کاني
ناوچه که و به هيزکردني تواناي بمرگري ولاته دوسته کاني. رونالد ريگان به مېه بستي پمپوهيکردن و

پشتیوانی له‌م سیاسته، به‌هیزکردنی (پشتینه‌ی نه‌منی) و چه‌کدارکردنی ولاتانی ناوچه‌که و به‌مرزکردنه‌وی توانای جه‌نگیان له‌پرنگای یتکه‌نجان و دروستکردنی (هیزی کاردانه‌وی خیرا) و سرنه‌نجام به‌کردار و به‌شداریکردنی ولاتانی پیشه‌سازی بلوکی رۆژناوا له‌کیشه‌کانی ناوچه‌که‌دا توانی به‌نامانجه‌کانی خۆی بگات و ستاتیجی سیاسی نه‌مهریکا له‌که‌نداو چالاکانه به‌نه‌نجام بگه‌یه‌نیت.

سهره‌رای نه‌وه نه‌مهریکا به‌پاریزگاری کردن له‌نه‌نجومه‌نی هاریکاری که‌نداو و به‌میره‌ویکردن له‌(سیسته‌می ناسایشی ده‌سته‌جمعی) له‌راستیدا له‌باردی نامانجه‌کانی خۆیموه له‌ناوچه‌که کاریکرد، یتکه‌نجان^۱ نه‌م نه‌نجومه‌نه توانی دۆسته‌کانی نه‌مهریکا له‌باشوری که‌نداو بۆ پاراستنی به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی خۆی هه‌موویانی کۆکرده‌وه و هاوپه‌یانیه‌تیه‌کی دروستکرد.

له‌نیستادا عمره‌بستانی سعودی شوینی ناوات و نومیدی واشنگتۆنه و به‌یه‌کێک له‌ولاته گرنه‌که‌کانی که‌نداو‌دا‌ده‌نیت، به‌سهر‌بخدان له‌وه که عمره‌بستانی سعودی گرنه‌گرتین نارده‌نی نه‌وته له‌جیهاندا، له‌به‌رنه‌وه واشنگتۆن هه‌ولده‌دات که نه‌م ولاته له‌پرنگای رایه‌له‌ی نابووری و سهر‌بازیموه به‌دیلۆماسیه‌تی خۆیموه به‌ستیت بیکاته پاشکۆی خۆی، به‌کورتی عمره‌بستانی سعودی له‌بواری نه‌وت و کیشه‌کانی رۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست نه‌خشی هه‌ستیار و گرنه‌گ له‌ستاتیجی نه‌مهریکا‌دا ده‌بینیت.

لوتکه‌ی ستاتیجی سیاسی نه‌مهریکا له‌ده‌یه‌ی هه‌شتاکاندا توانی له‌ده‌ستتیه‌وردانی نه‌مهریکا له‌جه‌نگی عێراق تیراندا له‌ماوه‌ی سالانی (۱۹۸۷-۱۹۸۸) شمری نه‌وت‌بهره‌کان ده‌رک‌ه‌وت که نه‌م ولاته توانی به‌ناردنی زیاتر له‌ (۷۰) که‌شتیی جه‌نگی بۆ ناوچه‌که (که په‌یوه‌ستبوو به‌نه‌مهریکا و هاوپه‌یانه‌کانی) بۆ پارێزگاریکردن له‌عێراق بنه‌زیت، له‌رووی کرداریه‌وه له‌پال عێراقدا دژ به‌نیران له‌که‌نداو که نه‌وکاته رێگره‌بوو له‌به‌رده‌م سهر‌که‌وتنی تیران و شکستی عێراقدا که به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی نه‌مهریکا و ولاتانی که‌نداو خه‌ستبووه مه‌ترسیه‌وه، به‌به‌کاره‌ینانی فشاری سیاسی و نابووری و سهر‌بازی دژ به‌نیران بووه‌هۆی نه‌وه‌ی که نه‌م ولاته له‌سالانی (۱۹۸۸) رێکه‌وتنه‌نامه‌ی (۵۹۸) نه‌نجومه‌نی ناسایشی نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتوه‌کان قبول‌بکات و له‌نه‌نجامدا ناگره‌به‌ستی کاتی له‌به‌ره‌کانی جه‌نگ راگه‌یه‌ندرا و جه‌نگ کۆتاییه‌ات و پێوه‌ی گرژی له‌ناوچه‌که که‌م بووه‌وه.

له‌ده‌یه‌ی نه‌وه‌ده‌کانیشدا ستاتیجی سیاسی نه‌مهریکا له‌که‌نداو به‌هێرش عێراق بۆ سهر‌کویت گه‌یه‌شته لوتکه، نه‌مهریکا به‌هۆی داگیرکردنی کویت له‌لایه‌ن عێراقه‌وه به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی خۆی له‌به‌رده‌م مه‌ترسیدا بینه‌وه و هیزه‌کانی عێراقی به‌مه‌ترسی جدی ده‌زانی له‌سهر‌ولاتانی ناوچه‌که و ئیسرائیل، نه‌مهریکا به‌ناماده‌یی هیزی زۆری خۆی له‌ناوچه‌که عێراقی ناچار به‌پاشه‌کشی کرد، له‌کویت گورزی گه‌وره‌ی سهر‌هواند له‌هیزه‌کانی عێراق سهر‌ه‌رای نه‌وه به‌پریاره‌کانی نه‌نجومه‌نی ناسایش نه‌م ولاته که‌وته‌ئیز

که مازوی نابوریوه و بۆ رزگار بیون لهم که مازویه ده بیئت له ژیر چاودیری رینک خراوی نهمه وه کان هه موو چه که کۆمه لکوژیه که ی له ناو بهریت .

له گه ل هاتنه سمر کاری حکومه ته که ی کلنتۆن ستراتیجی سیاسی نهم ولاته له حه وزی که نداو به پیتی (جله وگرتنی دوولایه نه) که مه ته کار، به لکو له رینگای کۆنترۆل و جله وگرتنی هه ردوو ولاتی عیراق و نیران به توانیت توانا و هیزی نهم دوو ولاته که م بکاته وه و هه ره شه کانی هه ردوو ولاتی ناوبراو سه به اهرت به به رژه وه ندیه کانی نه مه ریکا له ناوچه که بینکاری گهر بکات، تانیستاش نهم سیاسته له ناوچه که به رده وامه، به لام نهم سیاسته سه به اهرت به نیران کاری گهری زۆری نه بووه و ولاته یه که گرتوه کانی نه مه ریکا له خولیتکی سیاسیدا به دوای نه وه دا ده گهریت که له گه ل نیران په یه وه ندی سیاسی به رقه رار بکات.

به گشتی گرنگترین چالاکی و هه نگاوه کانی نه مه ریکا بۆ جیه جیته کردنی ستراتیجی سیاسی خۆی له ناوچه که له ده یه هه شتاکاندا بریتیبوو له:

(أ) به ده سه ته وه گرتنی به رپر سیاریتی ناسایشی ناوچه ی که نداو و مسۆگهر کردنی رینگای که شتی نه وتی و کالاکان، به روا پیتیه نانی ده سه لاتدارانی ناوچه که که ته نیا نه مه ریکا به هیزه ده ریایه کانی ده توانیت ناسایش له ناوچه ی که نداو و گهری هورمز په یاریزیت.

جیمس بیکر وه زیری کاروباری ده ره وه ی نه مه ریکا، له نامه یه کدا بۆ سه رانی عه ره ب له به غدا، جه ختی له سمر نهم پیتنج به نه مایه ی خواره وه کردوه:

- ۱- په به ندیبوون نه مه ریکا به نازادی که شتیوانی له که نداو.
- ۲- په به ندیبوونی نه مه ریکا به پتیه رپه ربوونی نازادانه ی نه وت له که نداو.
- ۳- مانه وه ی که شتیگه لی نه مه ریکا له ناوچه که به مه به ستی جیه جیته کردنی نه و خالانه ی سه ره وه.
- ۴- هه ره شه نه کردن له ولاتانی ناوچه که به هۆی بوونی هیزی سه ربازی نه مه ریکا وه.
- ۵- دروست کردنی نیگهرانی بۆ نه مه ریکا له کاتی وه رگرتنی هه ر په یاریتک له لایه ن سه رانی عه ره به وه که تاییه ت بیت به که مکردنه وه ی هیزه کانی نه مه ریکا له ناوچه که.

(ب) په یگرتن له هه ره ش و فراواغوازی په کیتی سۆفیت له ناوچه که دا.

(ج) به هیز کردنی نه نجومه نی هاریکاری که نداو له به رامبه ر نیران و عیراق، هه ره ها به هیز کردن و په راستنی نه نجومه نی ناوبراو و عیراق له به رامبه ر نیراندا.

فراوان کردنی چالاکیه فهره منگیه کان له به رامبه ر فکری شۆرشی نیسلامی له ولاتانی ده وریره ی نیران و جیهانی نیسلامی، له رینگای ده ولتمتی عه ره به ستانی سه ویدیوه به هۆی بلاو کردنه وه ی فکری وه هابیوه.

(ه) له‌نەستۆگرتن و بەریوەبردنی ھەنگاوە نێو دەولەتیەکان لەڕووداوەکانی کەنداودا، نەم ڕەوشە ڕۆژی نەمەریکای لەناوچەکە زیادکرد، ھەم لەڕوداوی جەنگی نەوتبەرەکان لەسالی (١٩٨٧) و ھەم لەقەیرانی ھێرشی عێراق بۆ سەر کویت لەسالی (١٩٩٠) دەرکەوت و لە فکری ولاتانی باشوری کەنداو و ولاتە ھاوێیانەکانی لەڕۆژناوا وەک تەوەرە ی نەهیشتنی مەترسیەکان ناسرا.

(و) لەنەستۆگرتنی بەریوەبردن و ڕێنماییکردنی چالاکیەکان و ھەولێ تایبەت بەناشتی عەرەب ئیسرائیل کە بوو ھۆی ئەوێ یە کەم نفوزی نەمەریکا لەولاتانی عەرەبی و ئیسرائیل زۆرتربیت، و دوو ھەم نامانجی ستراتیجی نەمەریکا لەڕۆژھەڵاتی ناوھراست - واتە پاراستنی ناسایش و مانمەوی ئیسرائیل -.

(ز) فراوانبوونی پەمیوھندی لەگەڵ یە کیتی سۆڤیت و پڕواییتەتانی ئەو ولاتە کە خۆی بیاریزیت لەوێ کە سوودمەند دەبیت لەقەیرانەکانی ئەو ناوچەییە.

(ح) ھەولدان بۆ بەرقەراری و پەرەپێدانی پەمیوھندی سیاسی لەگەڵ ئێراندا، وەک ھێزێکی ناوچەیی دژ بەنەمەریکا لەباکووری کەنداوی، بەمەبەستی کەمکردنەوێ دوژمنەکانی و زیادکردنی نفوزی سیاسی خۆی لەناوچەکەدا.

(خ) ھەولدان بەناراستە ی ناتارام پیشاندانی ناوچەکە و پتۆیستی بۆ بەھێزکردنی ھێزی بەرگری نەم ولاتانە لەبەرامبەر ھەرێشەکاندا، لەسایە ی نەم ستراتیجیەدا نەمەریکا سالانە ڕۆژێکێ زۆر چەک ڕەوانە ی نەم ولاتانە دەکات، کە نەمکارە ھەولێکە بۆ گەڕانەوێ ئەو دۆلارانی کە لەڕێگای کڕینی نەوتەوەر ڕۆیشتووە بۆ کەنداو.

(ب) ستراتیجی سەربازی نەمەریکا لەھەوێ کەنداو؛

ستراتیجی سەربازی ڕۆژناوا لەکەنداو ھەرچەندە بەشیوێ ڕۆژی تەواو کەر و پشتیوانیکەر لەستراتیجی سیاسی و ئابووری بەکار دەھێنریت، بەلام لەماھیتەدا لەتیۆری سیستەمیکی سەربەخۆ پێکدێت.

زالبوونی ڕۆژناوا بەسەر ناوچە جیوستراتیجیەکانی کەنداو بەپێی بنەمای ڕۆژی مێژوویی ڕۆژناوا لەم ناوچەییووە بنیاتنراو، ڕۆژناوا چەندین سەدەییە لەڕێگای بالادەستی سەربازیووە فەرمانڕەوایی نەم ناوچەیی دەکات، بەمیتەوێ ھێزە نارۆژناواییەکان بواریان بۆ ڕەخسایت لەم ناوچەیی دەسەلاتیان ھەبیت، لەسەرەتای سەدە ی شازدەھەم ھێزە ئوروپیەکان بەپاڵیشت بەھێزی سەربازی پەلاماری کەنداویاندا و ھەرگیز شونە جیوستراتیجیەکانی نەم ناوچەیی بۆ ھێزە نارۆژناواییەکان نەگەڕایەو، لەسەرەتای سەدە ی بیستەمەوەر ولاتە یە کگرتووەکانی نەمەریکا ھاتە پال ھێزە ڕۆژناواییەکان لەڕۆژھەڵاتی ناوھراست و ڕوردوور دە لەمەیدانی ڕۆژھەڵاتی ناوھراست دەرکەوتوو و نفوزی پەیدا کرد.

كەنداو لىمروى جىۋىستراتىجىيە بۇ پۇرۇشاۋا گرۇپپىگە كى گەمورەى ھەيە، كە تروۋمان و نىكسۇن و كارتر لەتتۇرەكانى خۇياندا گرۇپپى تايىيەتايان بىم ناۋچەيدەداۋە.

ستراتىجىيە نەمەرىكا لەسەردەمى سەمۇك تروۋمان لەسەر بىنەماى سەنۇردار كەردنى يەككىتى سۇفۇت لەجىھاندا بۈۋە و كە بەدۇرۇپى كات گۇراۋە بۇ ستراتىجىيە جىاۋاز، لەگەل بەدەستەتەننى چەكى نەتۇمى لەلەيەن يەككىتى سۇفۇتەمۇ، نەمەرىكا سىياسەتى بەرپەرچەنەۋەى گرۇپپەر، تىۋىزى نىكسۇن لەكۇتايى دەيەى شەستەكاندا لەكەنداو بەجىبەجىكەردنى سىياسەتى دۈۋ سەتۇنى لەكەنداو پىسادەكرا، ۋلەتە يەكگرتۈۋەكانى نەمەرىكا لەسەرەتاي دەيەى ھەفتاكاندا بەتساندىنى ھاۋپەيەنە پۇرۇشاۋاپەكانى لەمەترسى فراۋان بۈۋىنى نەفۇزى كۇمۇنىست، بەيىنانۋى كەمبۈنەۋەى ھىز بەرەبەرە لەكەنداو دەسەلەتى سەربازى پەيداكرد.

ھاتتەدەرەۋەى نىران لەپەيەنى سەتۇ، بەماۋەيەك دۈۋى سەركەۋەتتى شۇرۇشى نىسلاى، نەگەرى دۈۋبارە نەبۈنەۋەى لەلەيەن نەمەرىكاۋە، نەم ۋلەتەى پۈبەرۈى كىشەيەكى جەدى كەردەۋە، تاپىش نەم مېۋۈۋە نەم ناۋچەيە بەبەرەستىكى بەرگىرەكىرى پەتەۋ كە پىكەھاتۈۋە لەننران و تۈركىيا و پاكىستان و تاراپەكەش نەفغانستان دەۋرەدراۋە، بەلام نىران نەمۇرۇ ۋەك ناۋچەى لەمپەر ۋاپە لەبەردەم نەفۇزى سۇفۇت و بەبەرەستىكى ستراتىجىيە بۇ ناۋچەكە دەۋمىرەدۇت، نەمۇرۇ لەدەيدى نەمەرىكاۋە نىران خۇى مەترسىيە لەسەر ناۋچەكە، بەۋاتايەكەت لەدەيدى پۇرۇشاۋاۋە ھاۋسەنگى ستراتىجىيە بەشۋەى ھەسپىكراۋ و ناشكرا بەسۈۋدى يەككىتى سۇفۇت كەۋتۇتەۋە و بەردەۋامى نەم دۇخە عاقىبەتى دۈرەمۇدا لەسەر ناۋچەكە بەجىدەھىتەت.

لەبەرەۋە نەمەرىكا سۈرە لەسەر نەۋەى كە كۇنتۇرۇلى پاستەخۇ كەنداو لەرپىگەى زىادكەردنى ھىزى سەربازىيەۋە دەيىت لەناۋچەكەدا، تىۋىزى كارتر كە لە(كانۇنى دۈۋەمى ۱۹۸۰) پاكەيەنرا، لەپاستىدا ستراتىجىيە تازەى نەمەرىكاۋە كە كەنداو دەگرتەۋە، سەمۇك كۇمارى نەمەرىكا ھەپەشەمىكە كە سۈۋە لەھەمۇ ھۇكارەكانى ۋەك ھىزى سەربازى بۇ پىگرتن لەھەۋلى ۋلەتەنى دەرەكى بۇ كۇنتۇرۇلكەردنى ھەۋزى كەنداو ۋەردەگرت، نەم مەترسىيەنى پۈۋەپۈۋى ھاتۇچۇى نەۋت لەرۇۋەلەتتى ناۋەپاستەۋە بەرەۋ پۇرۇشاۋا دەۋەۋە لەلەيەن يەككىتى سۇفۇتەۋەيە، لەۋكاتە بەدۋاۋە ستراتىجىيە سەربازى گرۇپپى تايىيەتى ھەبۈۋ و لەپال ستراتىجىيە سىياسىدا، بۈۋە جىگەى سەرنجى جەدى.

ھەكۇمەتى كارتر سىياسەتى سەربازى نەم ۋلەتەى لەناۋچەى كەنداو لەسەر نەم سى بىنەمايەى خۋارەۋە داپشۇۋە:

۱- بەھىزكەردنى ھىزى دەرپەى نەمەرىكا لەنۇقىانوسى ھەندى، بەتايىبەت لەدەرۋازەى كەنداو.

۲- پینکھیتانی هیزی کاردانه‌وهی خیرا و هه‌ولدان بۆ گواستنه‌وهی سهربازی و که‌لویه‌لی سهربازی بۆ ناوچه‌که.

۳- دروستکردنی پینگی تازه‌ی سهربازی له‌که‌ندا و هه‌که‌نگری هیزه‌کانی کاردانه‌وهی خیرا. له‌دوای گه‌یشتنی پۆناند ریگان به‌ده‌سه‌لات قه‌یرانی په‌یوه‌ندیه‌کانی نیتوان نه‌مه‌ریکا و یه‌کیتی سۆفیت به‌هیزتربوو، حکومت نه‌مه‌ریکا له‌سهرده‌می کارتمردا به‌هۆی ده‌رکه‌وتنی شۆرش له‌مێزان و مه‌سه‌له‌ی بارتسه‌کان له‌مه‌یدانی ناوخۆیی و نێوده‌وله‌تیدا و هه‌که‌ حکومتی که‌ی لاواز ناسینرا، ریگانی‌ش به‌سوودوهرگرتن له‌ناوابوونی نه‌مه‌ریکا و بزواندنی هه‌ستی نیشتمان و بالاده‌ستی خه‌لکی نه‌و و لاتنه‌ هاته‌مه‌رکار، ریگان و لایه‌نگرانی بزوتنه‌وه‌یه‌کیان ده‌ستپێکرد که‌ دواتر به‌(شۆرش ریگان) ناوبانگی ده‌رکرد، نه‌و له‌وتاره‌کانی سهرده‌می هه‌لبژاردنی خۆیدا به‌وردی راپه‌گه‌یانندوه که‌ سهرده‌می لاوازی قه‌لغان بووه و کاتیک له‌هه‌لبژاردن سهرکه‌وت ده‌یووت به‌رنامه‌ی سیاسی و نابووری جیه‌جی بکات، که‌ بۆته‌هۆی سهربه‌ری و شانازی دووباره‌ی نه‌مه‌ریکا له‌گۆره‌پانی جیه‌اندا، به‌هۆره‌ ریگان توانی میلیتاریزمی نه‌مه‌ریکا سه‌رله‌نوێ بۆنێتیه‌وه و به‌هیزی بکات، که‌ له‌سهرده‌می کارتمردا دوچاری لاوازی ببوو، ریگان بۆ گه‌یشتن به‌ناصابی ناوبرا و سیاسه‌تیکێ توندی دژ به‌یه‌کیتی سۆفیت گرتبه‌ر تا به‌سوودوهرگرتن له‌داستانی کۆنی (هه‌ره‌شه‌ی سۆفیت) پێشه‌سازی سهربازی و جبه‌خانه‌ی نه‌مه‌ریکا په‌ره‌پێدات. له‌هه‌نجامدا ریگان به‌گرتنه‌به‌ری سیاسه‌تی توند دژ به‌یه‌کیتی سۆفیت که‌ بیوتنه‌بوو، گه‌وره‌ترین چڕبوونه‌وه‌ی سهربازی سهرده‌می ناشتی بۆ نه‌مه‌ریکا به‌ده‌سته‌پێنا.

په‌خه‌نه‌کانی ریگان له‌لاوازی حکومتی کارتمر و پرۆیاگه‌نده‌ی سیستماتیک، جیه‌جیه‌کردنی قۆناغی یه‌که‌می پرۆژه‌ی ریگان واته‌ شکله‌دان به‌ فکری گشتی کارییه‌تیکرا، قۆناغیکه‌تر له‌جیه‌جیه‌کردنی پلانی ریگان، جولانی به‌رنامه‌پێژی به‌ناراسته‌ی تاقیکردنه‌وه‌ی به‌رنامه‌ی ناماده‌کراو، نه‌م قۆناغه‌ به‌هێرش نه‌مه‌ریکا بۆ سه‌ر گرانادا له‌سالی (۱۹۸۳) ده‌ستپێکرد، که‌ ناینده‌ی ناماده‌ی دووباره‌ی نه‌مه‌ریکا بۆ سوودوهرگرتن له‌هیز و ده‌سه‌لاتی سهربازی خۆی له‌ده‌ره‌وه‌ی نه‌مه‌ریکا، هیز و له‌شکرکێشه‌کانی دواتری نه‌مه‌ریکا له‌وانه‌ رووداوی لیبیا، لوبنان، که‌ندا و هیتیش له‌هه‌مان بۆچوونه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ده‌گرت. له‌به‌رنه‌وه‌ حکومت ریگان له‌هه‌نگاوی یه‌که‌مه‌دا جه‌ختی له‌سه‌ر بالاده‌ستی سهربازی کردووه، واته‌ زیادکردنی هیزی سهربازی و لاتنه‌ یه‌که‌گرتووه‌کانی نه‌مه‌ریکا، گۆرانی ستراتییجی نه‌مه‌ریکا و سوودوهرگرتن له‌هیز بۆ پارێزگاری له‌دیپلۆماسیه‌ت.

(حکومه‌تی ریگان هیز و ده‌سه‌لاتی سهربازی و به‌رگری خۆی زیاده‌ده‌کات له‌دوای نه‌وه‌ی که‌ له‌سهرده‌می حکومتی کارتمردا لاواز ببوو، تێچونی به‌رگری له‌ماوه‌ی شش سالدا زیادیکرد و تێچوونی سهربازی له‌ماوه‌ی سالانی (۱۹۸۰ - ۱۹۸۶) زیاد له‌دوو نه‌هه‌نده‌ بووه، گه‌وره‌ترین زیادبوونی هیزی

سربازي سويای نه‌مەريکا لەسەردەمی ناشتی لەسەردەمی دەسەلاتی ريگان نه‌خامدراوه، نه‌هه‌کاره به‌تازەکردنەوه و نويسازی چه‌کی ستراتيژی له‌وانه بۆمهبه‌اوێژی (ب-۱)، موشه‌کی (MX)، موشه‌کی کرۆز، بۆمهبه‌اوێژی ستيلت، ترايدنت ۲، موشه‌کی دی ۵، ناسانکاری فەرمانده‌یی و کۆنترۆل، په‌ره‌پێدانی هێزی ده‌ریایی و جیگيرکردنی هێز له‌تۆقیانوسی هندی و دواتر له‌که‌نداو، به‌ره‌مه‌پێدانی خێرای تانک و فرۆکه‌ی تاکتیکی، له‌کۆتايدا پرۆژه‌ی فراوانی چه‌ند ملیارد دۆلاری (ده‌ستپێشخه‌ری به‌رگري ستراتيژی) یان (جه‌نگی نه‌ستیره‌کان) که له‌راستیدا وه‌ک گرنه‌گرتن به‌رنامه‌ی سربازي نه‌مەريکا به‌سوودوهرگرتن له‌ته‌که‌نه‌لۆجیای پيشکه‌وتوی سربازي بووه، هه‌مووی لەسەردەمی حکومه‌تی ريگاندا به‌چه‌ندین قۆناغ جیه‌جیه‌کراوه.

له‌به‌رنه‌وه به‌پێوه‌ری جیهانی ريگان بۆ رۆبه‌روبوونه‌وی سۆڤیئت له‌سالی (۱۹۸۳) (ده‌ستپێشخه‌ری به‌رگري ستراتيژی) وه‌ک ستراتيژی نه‌مەريکا لەسەردەمی جه‌نگی ساردا راگه‌ياندا، ناماڤی ريگان له‌م کاره بریاردان بوو له‌ (به‌رپه‌رجدانمۆی) به‌شێوه‌ی يه‌ک لایه‌نه و به‌مۆپێيه وڵاته يه‌که‌گرتووه‌کانی نه‌مەريکا ده‌ستی گه‌شت به‌ستراتيژیکی بالاتر.

(جیگای سهرجبه که بودجه‌ی سربازي نه‌مەريکا له‌بەری (۱۲۶) ملیارد دۆلار له‌سالی (۱۹۸۰) بۆ (۱۷۰) ملیارد دۆلار له‌سالی (۱۹۸۱) به‌رز بۆته‌وه و له‌سالی (۱۹۸۲) گه‌يشته سنووری (۲۰۰) ملیارد دۆلار و له‌سالی (۱۹۸۳)دا گه‌يشته‌تۆته (۲۹۰) ملیارد دۆلار، ده‌توانین ب‌لێن له‌سالی (۱۹۸۴) سن نه‌هه‌ندە‌ی سالی دوا‌ی بودجه‌ی حکومه‌ته‌که‌ی کارتر به‌وه له‌سالی (۱۹۷۶)دا، ئه‌م ژماره‌یه له‌سالی (۱۹۸۹) گه‌يشته‌تۆته (۳۰۳) ملیارد دۆلار، ئه‌م زیاد بوونه‌ش تا ئێستا له‌بودجه‌ی سربازي نه‌مەريکا‌دا به‌رده‌وامه.

پووداوی وه‌ک ته‌قینه‌وه‌ی که‌شتی ناسانی چالنج، نا‌کۆکه به‌گه‌شه‌ی فکری گه‌شتی نه‌مەريکا له‌گه‌ل به‌هێزبوونی میلیتاریزم له‌م وڵاته‌دا، به‌لگه‌ی نابووری وه‌ک کورته‌پێدانی بودجه و پودانی قه‌یرانی نابووری له‌کۆتایی ده‌سەلاتی ريگان بووه‌وه‌ی ئه‌وه‌ی که حکومه‌تی ريگان ده‌وله‌تی نه‌مەريکا له‌سیاسه‌تی خۆی له‌سهرینه‌مای میلیتاریزم دووباره تێروانین ب‌کاته‌وه، له‌به‌رنه‌وه پله سهربازگه‌رایي نه‌مەريکا تا ئه‌ندازه‌یه‌که که‌مه‌بووه‌وه بوجه‌ی سربازي ئه‌و وڵاته له‌سالی (۱۹۸۸) به‌ رێژه‌ی (۱۰٪) که‌مه‌یکرد، له‌لایه‌کیتره‌وه ريگان ناچاربوو به‌دانوسان له‌گه‌ل گۆرباچۆف سه‌رۆکی يه‌که‌یتی سۆڤیئت سه‌باره‌ت به‌که‌مه‌کردنه‌وه‌ی ته‌رسانه‌ی نه‌تۆمی هه‌ردوو وڵات، که ئه‌مه بووه‌وه‌ی به‌هێزکردنی دانوسانه‌کان بۆ که‌مه‌کردنه‌وه‌ی چه‌کی ستراتيژی که بۆ به‌ده‌ياتنی ئه‌م نه‌خامانه‌ دانا.

لێره‌دا گرنگه‌ ناماژه به‌وخاله بکه‌مین که (ستراتيژی سربازي نه‌مەريکا له‌ناسیای باشووری پوژنارا له‌شێوه‌ی هێرش سۆڤیئت بۆ سه‌ر ئێران بۆ گه‌يشتن به‌ ئاوه‌کانی که‌نداو له‌ده‌یه‌ی هه‌شتاکاندا که به

(ستراتیجی شاخه‌کائی زاگروژس) ناوده‌بریت، به‌پیتی نهم ستراتیکه تیپی هموتی (ناوی/وشکانی) تفگذاری ده‌ریایی لمریگای فرۆکه‌وه فرمانده‌ی ناسمانی سربازیه بۆ ناسیای باشوری رۆژناوا گوتیتسه‌وه، نه‌مانه به‌فرۆکه له‌بهنده‌ری نادورژمن له‌نزیک قه‌یرانه‌کان دابه‌زنران یان لمریگای چالاکی ناوی/وشکانی به‌مشیوه‌ی زۆره‌ملی دیته به‌نده‌ر یان فرۆکه‌خانه‌ی ناوبراوه‌وه ده‌یخاته ژێرده‌ستی خۆیه‌وه.

سه‌باره‌ت به‌چالاکی نه‌مه‌ریکا له‌حه‌وزی که‌نداو ده‌توانین بڵێن که له‌ماوه‌ی ده‌یه‌ی هه‌فتاکاندا به‌پشتبەستن به‌ ستراتیکه‌ی سیاسی و له‌ده‌یه‌ی هه‌شتاکاندا به‌پشتبەستن به‌ ستراتیکه‌ی سهربازی ناماده‌یی راسته‌وخۆی سهربازی له‌ناوچه‌که‌دا هه‌م‌بووه.

نه‌مه‌ریکا به‌مه‌به‌ستی پاراستنی به‌رژه‌وه‌ندی و ده‌ستگه‌یه‌شتنی خۆیان و هاویه‌یانه‌کانی به‌هموتی ناوچه‌که و رۆبه‌ر‌بوونه‌وه‌ی هه‌م‌ر‌شه ناوخۆیی و ده‌ره‌کیه‌کان، ستراتیکه‌ی خۆی هه‌رچی زیاتر بۆ ناماده‌یی سهربازی هانده‌دات، به‌مسوود‌ه‌ه‌رگرتن له‌بنکه‌ی ده‌ریایی و ناسمانی و وشکانی ولاتانی دراوسێ کارده‌کات، ستراتیکه‌ی نه‌مه‌ریکا له‌گه‌ل ر‌ه‌وتی نه‌نجومه‌نی هاریکاری که‌نداو هاوجووت و هاونا‌هه‌نگی ته‌واوی هه‌یه، له‌هه‌روێ کرداریه‌وه بۆ جێبه‌جێکردنی نهم به‌رنامه‌یه، نه‌مه‌ریکا و باقی نه‌ندامانی ناتۆ له‌هه‌روێ پیشکه‌شکردنی ناسانگاری و شتیره‌وه یارمه‌تیان ده‌دات، په‌یوه‌ندی نزیکه‌ی ولاته‌یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌گه‌ل ولاتانی ناوچه‌که ر‌ۆلی یه‌که‌که‌ره‌وه له‌به‌ره‌وه‌پێشبردنی له‌ستراتیکه‌ی سهربازی یان سیاسی له‌که‌ندای و ناسیای باشوری رۆژناوا ده‌بینیت، یارمه‌تی ناسایشی لایه‌نی‌که‌م به‌یه‌کیه‌که له‌په‌رژه‌ ناسراوه قه‌بولکراوه‌کانی به‌رنامه‌ی یارمه‌تی ده‌ره‌کی نه‌مه‌ریکا ده‌ژمێردریت، نهم یارمه‌تیانه به‌رنامه‌ی فرۆشتنی ده‌ره‌کی سهربازیه، که توانا و ئیمکاناتی خۆجێی تازه له‌ناوچه‌که به‌تایه‌ت ولاتانی نه‌ندامی نه‌نجومه‌نی هاریکاری که‌نداو په‌ر‌ه‌پێدات، که نه‌مه له‌پراستیدا به‌به‌شیک له‌ناما‌جی ستراتیکه‌ی سهربازی نه‌مه‌ریکا له‌ناوچه‌که ده‌ژمێردریت.

نهم ستراتیکه‌ی سهربازیه‌ی که‌ ریگان گرت‌بوویه‌به‌ر له‌سه‌رده‌می سه‌رۆکایه‌تی جۆرج بوشیش به‌رده‌وامی هه‌بوو، سه‌رۆک کۆماری نه‌مه‌ریکا له‌چاوپێگه‌وتنیکیدا رایگه‌یاند که (حکومه‌ته‌که‌ی منیش به‌هه‌مان شێوه کارکردنی هه‌موو سه‌رۆکه‌کانی نه‌مه‌ریکا، له‌سه‌رۆک روزفلت تا سه‌رۆک ریگان ناسایش و ئارامی که‌نداو نه‌گرتیه ئه‌ستۆی خۆی).

قه‌یرانی هێرشێ عێراق بۆ سه‌ر کۆیت له‌ساڵی (١٩٩٠) هه‌لێک بوو که نه‌مه‌ریکا به‌پراگه‌یاندا له‌مانۆر له‌ناوچه‌ی که‌ندادا ستراتیکه‌ی سهربازی خۆی نه‌زمون بکات و هه‌لیسه‌نگیتیت، نه‌مه‌ریکا له‌ئێستادا ده‌ر‌ه‌ق به‌ستراتیکه‌ی سهربازی خۆی نهم چالاکیانه‌ی خوا‌ره‌وه نه‌ه‌جام ده‌دات:

(١) دایه‌نکردنی یارمه‌تی نه‌منی بۆ ولاتانی نه‌ندامی نه‌نجومه‌نی هاریکاری که‌نداو و هه‌موو ولاته‌ هاویه‌یانه‌کانی وه‌ک پاکستان و تورکیا وه‌ک ته‌واکه‌ری ستراتیکه‌ی سهربازی نه‌مه‌ریکا.

22.

هاوې پانان و نوښته کانی نمودا، که په پامه کانی ولاته به کگرتووه کانی نه مریکا له ههنگای پېشوخت پشپتیوانی دهکات. ناماده یی سره وه ده توانیت بهر مریچی سنوریمزاندن، پاریزگاری له هاسهنگی همریمی، ریگرتن له پېشپرکی خوپرچه ککردن، نه هیشتنی که مکردنوهی هیزی ناوچمی که ده بیته هوی دوستکردن و سره هلدانی شمې و پینکدادان. ولاته به کگرتووه کانی نه مریکا به جیگیرکردنی هیز و که لویه لی سربازی له ناوچه قمراناویه کان، کیشه کانی خوی له ریگای ناردنی هیز و که لویه لموه بۆ ناوچمی قمران کیشه کانی سرخاکی خوی کم ده کاته وه.

وه لامدانه وهی قمران نم توانایه به نه مریکا ده دات که به شپوهی کاریگر پرویم پروی دوزمنیک که چه کداره به موشه کی کرؤز، بهرگری ناسانی پیشکه وتوو، چه کی نه وتومی، موشه کی بالستی و هه تا سوبای گمورهی هه بیت بیتته وه، توانای کاردانه وه له بهرام بهر قمرانه همریمیه کان، به کیکه له نیازه سره کیه کانی ستراتیجی نه مریکا، قمرانه کان هه مه جور و هه مه چشنن و نه گمر هیه به خیرایی زور پروبدات، کاردانه وهی نه مریکا له بهرام بهر قمرانی ناوبراو یان به شپوهیه ک هیرشیک هیلبارده یان به شپوهی ناردنی هیز بۆ ناوچه که بۆ تیکشکاندن هیزی سنوریمزین له ناوچه که، وه نه وهی له قمرانی که ننداودا بینیمان.

لهم بواره دا باشته که ناماوه بۆ ووته کانی پلتر و یاریده دهی وهیری ده وهی کلینتۆن بکمین که

ده لیت:

نه گمر بۆ ناینده یه کی دوور پروانین پیشکه وتنی نه مریکا له توانای په وانه کردنی هیز بۆ که ننداو بهرچاوتریوه، له سالی (۱۹۸۰) کارتر هیزی کاردانه وهی خیرای بۆ ناردنی به په له بۆ که ننداو دوست کرد، راویژکاری سربازی من، جنرال پالکرن که داوایلنیکراوه په یوهندی به هیزی کاردانه وهی خیراوه بکات، به منی ووت نه گمر له سالی (۱۹۸۰) بیانویستایه به خیرایی هیز بنیترن بۆ که ننداو سنی مانگ درتیه وهی ده کیشا تا هیزیکی بهر مریچده وهی گموره له گوره پانه که ناماده بکات، له نابی (۱۹۹۰) بۆ نیمه سنی ههفتهی خیاند و له تشرینی یه که می (۱۹۹۴) نه م کاره مان له ماوهی سنی رزؤدا نه غامدا، نه مری (۵۰) سال تیده بهریت بهر په یوهندی فراکلین روزفیلت له کونگره ی یالتا له گمل مه لیک عبدالعزیز دامعزرتنری ولاتی عمره بستانی سعودی، روزفیلت به که مین سروز کوماری نه مریکا بوو ده ریست که نه م ولاته بهر مری وهندی ژپانی هیه له ناوچه که دا.

نه مری نیمه ستراتیجیک خوکونخیمان بۆ پاراستنی بهر مری وهندیه کانمان هیه، نه م ستراتیجه ساده

نییه، پیشته بهر تیکه خستیک وه ک ریگخراوی ناتو نابه ستیت، گوراوه بۆ ناماده یی بهر ده وام و په یوهندی دوو لایه ندی سربه خ و ناماده یی هه میشه یی بۆ چالاکۍ.

بەنەماي ستراتىجىيىسى ۋە لاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا بۇ ستراتىجىيىسىنى خۇي كەرسەي ۋەك نامادەي، ناسايىسى دەستەجەمەي، كۆنترۆلى چەك، بالادەستى لىمۆشايى ناسمان، دەريا، ھەۋادا، چىتوچالايى ستراتىجىيىسى، پىشانىدىكى ھىز، بالادەستى تەكەنلۇجىيا ۋە يەكەي ھىزەكانى پىتۈستە .

لەكۆتايدا لەتواناي رېتەكسەنەۋەي ھىزەكان كەمكراۋەتەۋە، ۋە لاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا بەسەرئىچىدىن لەمەسەلە ۋە كىشە مادىيەكان ۋە كۆرەنكارى بەردەۋامى جىھان، ھىزەكانى خۇي لەسەر ناستى پارىزگارى لەبەرۋەندىيەكانى ۋە بەرپۈرەردىنى بەرپرسىيارىتى پىتۈست لەسەر ناستى جىھان بەشپۈەي گىشتى كەمدەكاتەۋە ۋە كەمبۈرەنەۋەشى بەشپۈەي رېتەكسەنەۋەشى نەبامدەدرىت تابتوانىت نامادەيى خۇي بۇ رۈيەروۋبۈنەۋەي مەملەتلىكى نۆتتەكان بىپارىزىت.

بەرواي چاۋدىرانى سىياسى ۋە لاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا، ھۆكۈمەتە ميانپەرۋە ۋە ۋەكەنەكانى ۋەك ۋەكەستەن سەۋدى تۈۋاناي دابىنەردىكى ناسايىسى خۇي نىيە ۋە لەكاتى كەۋتەنە بەرھىزىش ۋە داگىركارى دەپىت ئەمەرىكا دەخالەت بىكات، نەم چاۋدىرانە پىتيان ۋايە كە ۋە لاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا بەتەمىيا ناتۈۋن لەچالايى بەرپەرچەدانەۋە يان لەنەبامى نۆپەراسىۋن سەربازى بەشپۈەي شىكەت كارانەۋە بىكات، نۆپەراسىۋننىكى ھابۈمى سەربازى ئەمەرىكى ۋە نەۋرۈپى كارىكى پىتۈستە ۋە نەمە لەكاتىكەنەۋە كە نەۋرۈپا ئارەۋى جۆرىك لەم نۆپەراسىۋنەي نىيە، بەجۆرىك كە بەدرىۋايى قەيرانى كەندەۋ، نەۋرۈپەكان جەگە لەبەرىتەنەۋە دۈۋد بۈۋن لەۋەي پەيۋەندى بىكەن بەھابەيەيەنەۋە كەۋە ۋە نەم مەسەلەيە لاي ۋە لاتىكى ۋەك فەرەنسا تا دۈۋات پەيۋەندى پىتۈستە كەرد، لەكاتى جەنگى كەندەۋى دۈۋەم پىشتىگىركەن لەنۆپەراسىۋن قەلغەنى بىپايان تاناستى دەپەراندىكى عىراق لەكۆت كرابۈۋ، ۋە ھىچ ھىزىكى ۋەكەنە نەچۈۋە ناۋخاكى عىراقەۋە ۋە تەنەي ھىزەكانى ئەمەرىكا ۋە بەرىتەنە ۋە فەرەنسا لەناۋخاكى عىراقدا شەپىانكەرد ۋە ھەستىيەرى ۋەكەنەكان بۇ داگىركەندى بەغدا زۆرۈۋ، بەجۆرىك نەگەر پىتۈستەۋەي ھىزى ھابەيەنەۋە بەردەۋام بۈۋەيە دۈز دەكەۋتە نىۋان ھىزى ھابەيەنەۋە تەنەي ھىزىك كە لەمەيدەنە جەنگە دەمەيەۋە ئەمەرىكا ۋە بەرىتەنە بۈۋ، ھەتا لەۋانەۋەۋە فەرەنسا بىكشەيەۋە، جەنگى كەندەۋ لەلەي بەرپرسەنە سەربازى ۋە لاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا بەجۆرە نەبامىدا بەدەستەۋە كە نەم ۋە لاتە بۇ يەكەنەۋە لىپۈۋى ستراتىجىيەۋە نەۋندە عاقل بۈۋ كە ھەم لەجەنگ ۋە ھەم لەناشتى سەركەۋتۈۋەۋە، بەلام ھەرچۆنىك پىت كۆسپ نەبۈۋ لەبەردەم چاۋدىرانى سىياسى نەۋ ۋە لاتەدا كە ھۆشدارى بەدەن لەدەركەۋتەنە كارەسات لەكەندەۋ ۋە رۆۋەلەتلى ناۋەراستەدا.

نەۋ بابەتەنەي سەۋەۋە پلاندىنەنەنە سىياسەتى سەربازى ۋە لاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا بۇ نەۋە راپكىشە كە ھابەيەنەۋە لەگەل ۋە لاتەنى نەندەمى نەبۇمەنى ھارىكارى كەندەۋ نەخشەي سەربازى بۇ پاراستىنى ناسايىسى نەم ناۋچەمە ۋە بەرپەرچەدانەۋە لەبەرامبەر دۈۋەنە سەۋەكى رىزەندە بىكات.

بهره‌برداران، نامانجی ستراتیجی سهرده‌می ناشتی ولاته یه‌ک‌گرتووهرکانی نه‌مهریکا ده‌بیئت، که له‌سێ ره‌گه‌زی سهرکی پینکه‌هاتوو.

(۱) پاراستنی توانای نه‌مهریکا له‌دروستکردنی هاویه‌یانیستی له‌برامبه‌ر نه‌گهری نه‌و هه‌ره‌شانه‌ی به‌رژه‌وه‌ندی نه‌مهریکا و دۆسته‌کانی ده‌خاته مه‌ترسیه‌وه.

(۲) هاندانی هاوکاری به‌رگری هه‌رمی له‌نیوان نه‌مهریکا و دۆسته‌کانی له‌ولاتانی ناوچه‌که.

(۳) پاراستنی توانای گه‌یشتنی سه‌ربازی و سیاسی نه‌مهریکا به‌دۆسته گرنه‌گه‌کانی له‌ناوچه‌که‌دا.

له‌م تزیکه‌نه‌دا ته‌رازووی بودجه‌ی به‌رگری نه‌مهریکا بۆ سالی (۲۰۰۰) له‌لایه‌ن نه‌هه‌مه‌نی نوێنه‌رانی نه‌م ولاته‌ ده‌نگی له‌سه‌ردرا، که (۲۸۸) ملیارد دۆلار بوو، که له‌سه‌رده‌می جه‌نگی ساردوه‌ یه‌که‌مین جاره که بودجه‌ی به‌رگری نه‌مهریکا زیاده‌کات، که به‌لگه‌ بۆ نه‌مه له‌لایه‌ن کلێنتۆنه‌وه ده‌گه‌یه‌تیه‌وه بۆ نوێسازی له‌چه‌کی نه‌مهریکا‌دا، زیاده‌بوونی توانای سه‌ربازی، نوێه‌راسیۆن له‌ده‌ره‌وه‌ی سنور و زۆری جه‌نگه‌ری به‌رگری نه‌مهریکا له‌ده‌ره‌وه‌ی ولاته.

سیاسه‌تی نه‌مهریکا له‌به‌رامبه‌ر پو‌خاندنی سه‌دام:

سوودوه‌رگرتن له‌به‌ره‌هه‌ستکارانی ناو‌خۆی رژیمی عێراق بۆ پو‌خاندنی سه‌دام یه‌که‌که له‌پیشترین به‌لانه‌کانی سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌ی واشینگتن.

کۆنگره‌ی نه‌مهریکا له‌مانگی (تشرینی یه‌که‌می ۱۹۹۸) به‌ خه‌یاری پڕۆژه‌ی نازادکرنی عێراقی قبول کرد، که به‌و پێیه‌ پڕیاردرا به‌پێدانی یارمه‌تی سه‌ربازی (۹۷) ملیۆن دۆلار بۆ گروپه‌ به‌ره‌هه‌ستکاره‌ دیموکراتیه‌کانی عێراق، ناوه‌ندی سه‌ره‌کایه‌تی کۆمار له‌م به‌وا‌ره‌دا خۆش‌حال نه‌بوو، به‌لام کلێنتۆن نه‌م رینگه‌یه‌ی گۆڕیه‌وه به‌رینگای جه‌نگ، دوا‌ی ده‌رکه‌وتنی ناکۆکیتر له‌گه‌ڵ عێراق سه‌باره‌ت به‌پشکنینی چه‌که‌کان له‌لایه‌ن رینگه‌راوی نه‌ته‌وه یه‌ک‌گرتوه‌کان له‌مانگی (تشرینی دووه‌می ۱۹۹۸) سه‌ره‌ک کۆمار به‌ده‌رخستنی پڕۆژه‌ی نوێی حکومه‌ت له‌سه‌ر به‌نه‌مای (به‌کارخستنی هێزی گۆڕا‌غوا‌ز له‌عێراق) توانای خۆی بۆ هه‌ول له‌به‌اره‌ی (به‌ره‌هه‌ری حکومه‌تی نوێ له‌به‌غدا که نوێنه‌ری خه‌لکی بیئت و له‌جیاتی سه‌ره‌ک‌ت‌کردنیان رێزبان لێب‌گه‌رت).

نه‌ندیشه‌ی سه‌ره‌کی پشتیوانی نه‌م پڕۆژه‌یه‌، ساده‌یه‌، واته‌ نه‌مهریکا ده‌بیئت به‌رگه‌رتن له‌به‌رده‌وام‌بوونی حکومه‌تی سه‌دام حسین، یارمه‌تی نه‌یاره‌کانی رژیمی عێراق به‌دات بۆ به‌ده‌سته‌وه‌گرتنی ده‌سه‌لات، ولفو ویتز یاریده‌ده‌ری وه‌زیری به‌رگری پێشوو له‌رۆژنامه‌ی نیو‌ریپبلیک نه‌وا ده‌نوسیت (سه‌رنه‌گونکردنی سه‌دام ته‌نیا نه‌هه‌مه‌ که‌ده‌توانیئت به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی نه‌مهریکا له‌که‌نداو به‌نا‌راه‌می و ناساییشی دابینبکات، چونکه له‌لایه‌ن حکومه‌ته‌ زۆرداره‌ هاوچه‌رخه‌کانه‌وه نه‌م بابه‌ته‌ تا نه‌ندازه‌یه‌که له‌ده‌ستی تاک‌دایه‌، رژیمی عێراق ته‌نیا به‌ده‌ستی سه‌دام حسین‌ه‌وه‌یه ... زۆریه‌ی زۆری عێراقیه‌کان لایه‌نگه‌ری

سەرنوگەندى نەون، بەلەم نەگەر نەم خواستە بەناشکرا پيشانبدەن پروبەرپرووی مردن دەبنەو، نيمە دەبیت يارمەتى نەمانە بدەين)، لەگەل نەوهدا پيشبينى دەکریت جیگرتەووی سەدام بە تىچونىكى کەم نەجام دەدریت و هەتا زۆر لەبەرگريکەرانى نەم پرۆزەيە دەيسەلینن کە بەبىن ناردنى هیزى زەمىنى نەمەريکا دەتوانن نەم کارە نەجام بدات، والفو ویتز لەبەردەم کۆنگرەيس شایەتیدا کە نەگەر حکومەتى کلەنتۆن تەنیا (هیزى پتيويست بۆ نەم نامانجە ریکخات) جیهان لەمانەووی سەدام رزگار دەکات.

کيشە ليرەدایە کە نەمە واقەى نيبە، هەتا نەگەر پرۆزەى پاشەکشى پتيويست بیت، هەر سیاسەتیک بۆ جيبەجیگرتنى نەمە دەبیت سى نەزمون کە بەشپۆەى جدی خراوتە بەرباس و لیکۆلینەو پشنگوئى بفریت، هەر سیاسەتیک دەبیت لەرووی سەربازى عملی بیت، دەبیت جیگای رەزامەندى ھاوبەیانەکانى نەمەريکا بیت، چونکە ھاوکارى نەوان بۆ جيبەجیگرتنى پتيويستە و لەدیدى خەلکى نەمەريکاوە داواکراویت، بەهەر شپۆەیک بیت هەولئى نەمەريکا بۆ گۆرپنى سیاسەت لەجەلەوگيرەو بۆ پاشەکشیکردن لەعیراق هەلەیکى مەترسیدارە کە دەتوانیت بەسادەى ببيتە هۆى هەزاران بابەتى مەترسیدارى نەخوازراو، بۆ گەشتن بەم مەبەستە نەم سى رەوشەى خوارەو لەبەرچاودەگرين:

یەكەم/ رەوشى هیزى ناسانى:

بۆ جيبەجیگرتنى نەم رەوشە بە پینچەوانەى لیکدانەوەکان، بەرهەلستکارەکانى عیراق کە ناگادار دەکرینەو هیچ پرۆزەیکى پاشەکشى سادە و یەکگرتویان پینیبە، هەر لەسەرەتاو سى پرۆزەى دژبەیک پيشياز دەکەن:

١- بەکارهێنانى هیزى ناسانى بۆ لابردنى سەدام.

٢- یارمەتیدانى لایەنە بەرهەلستکارەکان بۆ داگیرکردنى ناوچە فراوانەکانى عیراق.

٣- پارێزگاریکردن لەجەنگى پارتیزانى دوژمنانى سەدام.

لەپرۆزەى یەكەمدا واتە ریکارى هیزى ناسانى، نەمەريکا بەھاوکارى بەرهەلستکاران، نوێراسیۆنى سەربازى دیاریکراو لەدژى رژیمنى عیراق نەجامى دەدات، لیرەدا کيشە نەوێە کە هەموو بارگراڤەکە لەسەر شانى نەمەريکا یە و نەمەريکا بەبىن دلتیایى لەسەرکەوتن دەبیت تىچونىكى زۆر بجاتە نەستۆى خۆى.

ریکاری هیزى ناسانى پتيويست دەکات کە نەمەريکا بەرهەلستکارانى رژیمنى عیراق لەم بوارەدا بەکاربهێنیت و رایانبهیتیت و یارمەتیا ن بدات لەرووی کەلوپەلەو بۆ دەیان هەزار سەرباز بۆ جەنگى ناسایى سنوردار، هەر کاتیک نەم سوپایە نامادەى شەڕ بوو، نەمەريکا بۆ تیکشکاندنى هیزەکان و پتويستەکانیان و فەرماندەى و کۆنترۆلکردنیا ن شوێنەکانى پشتى بەرەکانى شەرى عیراق و هیزەکانى سەدام بەهیزى ناسانى بۆردوومان بکات، هیزە بەرهەلستکارەکانیش لەدواى هیزى توندى ناسانى بەرەو

پیش برۆن و هیژەکانی سەدام ناچار بکەن لەمەیدانی جەنگ کۆبیەنەوه و لەم ڕووهوه هیژەکانی سەدام دەبنە نامانجی باشتەر و تیکشکاندنیان لەلایەن هیژە ناسانیەکانەوه.

نەم پرۆژەیه دوو باشی هەیه یەکەم: نەم پرۆژەیه بەدروستی پێمان دەلێت کە تیکشکانی هیژەکانی سەدام دژوارە و بەبەرەهەڵستکارانی ڕژیمی عێراق بەبێ پشتیوانی سەربازی نەمەریکا ناتوانن هەنگاو بنێن. دووهم: نەم پرۆژەیه لەوانیە قبۆلنەکرێت لەلایەن هاوێپەیانەکانی نەمەریکاوه، چونکە ئەوانە کاتیەک پێشنیایان کرد کە سیاسەتی ڕوخاندنی سەدام بەشیوەیهک کە سەرکەوتن مسۆگەر بێت پشتیوانی لێدەکەن، هەروەها هەندێک لەوانە بەلابردن و ڕوخانی سەدام داخ دەردەبێن چونکە لەو باوەڕەدان کە نارامی و جیگیرێ لەناوچەکەدا نامینێت و سنۆرەکان دەگۆردرێن.

سوپای عێراق نیستا لە (٤٠٠) هەزار هیژی کادر، کە نزیکەی (١٠٠) هەزاری سەر بەهیژی گاردی کۆماری و گاردی تایبەتی سەرۆک کۆماره: سەدام هەروەها خاوەنی (٢) هەزار تانک و (٢) هەزار تۆپە، هیژی نییار کە بەچەکی سووک چەکدار کراوه لەبەرامبەر نەم هیژە بەتایبەت گاردی کۆماری ناتوانێت بچەنگێت.

هیژی ناسانی هەرگیز ناتوانێت ڕژیمیکی وا ناچار بەخۆبەدەستەوه‌دان بکات، ئەو بەلگەیە نەسەلمێنراوه و بێعەقلانەیه کە هیژی ناسانی نەمەریکا بەتەنیا بتوانێت هیژەکانی زەمینێ عێراق تیکشکێنێت و هەل بۆ سوپای ئۆیۆزیسیۆن ڕەخینێت، تا بەبێ هیچ بەرەستێک بەرەو بەغدا پێشپەوی بکات.

زیاتر لەوه‌ش، نەم پرۆژەیه کە باسکرا پتیویست دەکات کە بەرەهەڵستکارەکان، شارەکانی عێراق لەژێردەستی هیژەکانی سەدام دەربەشتن، هیژی بەرەهەڵستکار دەبێت بەتەنیا لەم جەنگە فراوانەدا بچەنگێن، چونکە نەمەریکا بەئەستەم دەتوانێت بەفرۆکە و موشەکەکانی یەکە زەمینەکانی عێراق کە لەدارستانە چڕەکانی شارەکاندا خۆیان شارەدۆتەوه وێران بکات و یاساکی نەمەریکا لەپێناوی سنۆردارکردنی زیانی مەدەنی بۆردومانی شارەکانی قەدەغە کردووه.

لەکۆتاییدا، ڕێکاری هیژی ناسانی لەوانەیه سەدام هانبدات کە چەکی کیمیایی و بایەلۆجی لەدژی نەمەریکا و هاوێپەیانەکانی لەپۆژەهلاتی ناوێراست بەکاربهێنێت.

لەسەر ئەمەشەوه، پلانی جەنگی پێشگیری دژی عێراق بەبەکارهێنانی هیژی بەرەهەڵستکار لەجیاتی هیژی نەمەریکا، خەرجی و مەترسێەکانی نەم پلانه، ئەوان بۆ هەولێ زۆر مەترسیدار و بەدناو دەگۆرێت، هەتا نەگەر بەمەبەستی ڕێگایەک بێت بۆ ڕوخاندنی تەواوەتی بخریتەرۆو، ئەو نەگەرە هییه کە هیژە بەرەهەڵستکاران بەتەواوی تیکشکێت، نەروکاتە سەرنێشه بۆ حکومەتی نەمەریکا دروست دەبێت ڕێگای هەلەهاتی سەدام نامینێت، یان ئەوهی کە هیژشی ناسانی تانەمێۆ بێبەرەم بوه، یان هیژەکانی

نەمەریکا بنیتریت بۆ داگیرکردنی بەغدا، لەبەرئەوێ هەول بۆ پاشەکشێ کردن لەپێگای ھێزی ناسمانیەو زۆر مەترسیدارە لەوانەیە لەجیاتنی نازادی بەغدا واشنگتۆن توشی تەنگانە بکات.

دووەم/ رەوشی ناوچەی نامین:

دووەمین ھەلبژاردە (خيارات) پاشەکشێ پێکردنی بەو جۆرەییە کە نەمەریکا یارمەتی بە گروپی بەرھەڵسێکار بەناوی (کۆنگرەیی نیشتمانی عێراق) بدات، تا ناوچەی فراوان لەعێراق داگیربکات و پارێزگاری لێبکات و بە سوودوەرگرتن لەم ناوچانە حکومەتی سەدام ھەڵسەکێنێت، بەلەم نەم پرۆژەیە لەرووی سەربازییەو پێکەنیناویە و بەپێگومان نەم پرۆژەیە یان بەدەستتێوەردانی راستەوخۆی نەمەریکا یان بەکوشتارو خوێنپێژێکی زۆر کۆتایی دێت.

پێکاري ناوچەي نامين پێوست دەکات کە نەمەریکا کۆنگرەیی نیشتمانی عێراق وەک حکومەتی دانپێانرا و یاسایی عێراق راگەیەنێت، پارە بۆککراوەکانی عێراق بھاتە بەردەستی و لەبەکارھێنانی (سەربازگیری)، راھێنان، کەلوھەلی ھێزی پیاوێ سوک بۆ (١٠٠٠٠ تا ٢٠٠٠٠) کەس دابین بکات، کە زۆریەکی نەمانە پیاوانی سەربازی پێشووی عێراقن لەباکووری وڵات و ھەموو ناوچەی رۆژناوا رۆوباری فورات و باشووری ھێلی پانی (٣٢) کە بەشیوێ گشتی بە (عێراقی نازاد) راگەیەنراوە بکەوێتە بەرھێرش و داگیربکری، نەمەریکا گەمارۆی ئابوری لەسەر نەم ناوچانە ھەلگرێت و بۆ بەرگریکردن لەم ناوچانە لەدژی ھێرشێ رۆژی سەدام ھێزی ناسمانی بەکاربھێنێت. کۆنگرەیی نیشتمانی عێراق دەیسەلمێنێت کە بەداینکردنی پەناگایەکی بۆ ھەلھاتووکان و کەمکردنەوی رۆوبەری زەوی ژێر کۆنترۆلی تادۆلی نێوان دوو رۆوبار، بەغداد، ھەندێک لەناوچەکانی باکووری رۆژناوا، نەم ستراتیجە رۆژی عێراق والێدەکات لەبەرامبەر ئۆپەراسیۆنی سەربازی کۆنگرەیی نیشتمانی عێراق زەرەرمەند بێت.

کۆنگرەیی نیشتمانی عێراق پێشنیازیکردووە کە چالاکیەکان کەم خەرجی بێت، یەکی یان دوو سال بەدرێژی بەردەوام بێت، پێوستی بەدەستتێوەردانی سەربازی راستەوخۆ و سنورداری نەمەریکا ھەیە تا زەرەری گەورە بەرنەمەریکیەکان نەکەوێت، بەعجۆرە سەرۆکی کۆنگرەیی نیشتمانی عێراق احمد چەلەبی لەبەھاری راپردوودا لەئەنجومەنی پێران دەرئەخت کە (بەنکەیی پارێزگاری لێکراو لەبەرامبەر تانکەکانی سەدام بخرێتە بەردەست کۆنگرەیی نیشتمانی عێراق، بۆ داینکردنی خۆراک و شوێنی نیشەجێبوون و کۆنترۆلی دانیشتوانە نازادە کە پشٹیوانی کاتی لەنێمە دەوێت، نێمە عێراقی نازاد و خالی لەچەکی کۆکۆر و داوای بازاری نازاد دەکەین لەگەڵ نێویدا، گەنگ ئەوێ کە کۆنگرەیی نیشتمانی عێراق بۆ نەم نازادیە دەستپێشخەری دەکات). وەک ئەوێ پرۆژە کە ئەنجامی ئێکی گەورە بە خەرجیەکی کەم پێشاندەدات، بۆیە بوونەتە دۆستی کۆنگرە و رەخنەگری کلنتۆن، نەم پرۆژەیە دەتوانێت بێتە جێگای رەزامەندی خەلکی نەمەریکا، بەلەم کێشە ئەوێ کە پرۆژە کۆنگرەیی نیشتمانی عێراق نەمەندە ناتەواو و ناواقعیە کە

دەتوانىت بە شىۋەي بەلگەنەۋىست دووبارە رايكىشىتەۋە ناۋ رووداۋەكانى كەنداۋەۋە. بەرپىرسانى نەمەرىكا سەرنەنجام دەبىت راستەۋخۆ بىنە ناۋمەيدانەۋە يان كوشتارى ناژاۋەگىرى لىدەكەۋىتەۋە.

سەرەراي ناكۆكى ناۋخۆي بەرھەلىستكاران، ھاۋىيەمانانى نەمەرىكا لەناۋچەكە لەم پىرژۋەيە بىزاربۈۈن، كۆيت، عەرەبىستانى سەۋدى، نەردەن و توركىيا بەتەۋاۋى دۆي ھەۋلەكانى پاشەكشىپىكردن و بەكارھىتانى راستەۋخۆي ھىزى سەربازى بۈۈن، چونكە لەۋەنىگەران بۈۈن كە نەم ھەنگاۋە بىنەنجام بىت و بگەۋنە بەرتۈرەيى سەدام.

مەسەلەيەكىتەر نەۋىيە كە نەم پىرژۋەيە لەروۋى سەربازىمەۋە عملى نىيە بەلام بەھەموۋ مانايەك مەترسىدارە، ھەتا نەگەر بتوانىت باۋەرىكىت ھىزى كوردەكان، لەباكورى عىراق (ھەرىسى كوردستان) بھاتە ژىر دەستى خۆيەۋە، رىكارى كۆنگرەي نىشمانى عىراق بۆ كۆنترۆلكردنى نىكەي (۱۰۰۰ كىم) بەرەكانى ناۋەۋى باشۋور و پۆژناۋا پىۋىستى بە (۱۰ تا ۲۰) ھەزار ھىزى چەكدار ھەيە، نەم ژمارە ھىزە سەبارەت بەناۋچەي ناۋبراۋ نامەقول دەبىنرىت (بەپىنى پىۋەرىكى تىزى سۈپاى نەمەرىكا بۆ بەرگىركدن لە ۱۵ تا ۳۵) كىم لەھىلى پىشەۋە پىۋىست بەلەشكرىكى ۲۰ ھەزار كەسى ھەيە). نەگەر وادابىنن ھەموۋ نەم لەشكر لەچالاكىدا بىننەۋە، لەبەرامبەر پاسەۋانى كۆمارى (۷۰) ھەزاركەس پاسەۋانى تايبەت (۲۵) ھەزاركەس روۋبەرۋوبىنەۋە، نەمان دەبىت بەپىن كەلۋەلى زىنى بەرپۆۋەي يەك بۆ پىنچ ناۋچەكە پىارىزن.

سەرەراي نەۋە ستراتىجى بەرگرى لەناۋچەكانى نامىنى ناۋخۆي عىراق داھىتان بەسەدام دەسپىرىت، چونكە ھەر كاتىك ھىزى بەرھەلىستكار بگاتە روۋبارى فۇرات و ھىلى پانى (۳۲)، سەدام دەتوانىت كات و شۈنى شەرى دواتر ھەلۋىرىت.

نەمەرىكا لەپراستىدا بۆ ھىششەۋەي فۆكەي جەنگى تەۋار لەكەنداۋ بەمەبەستى كاردانەۋەي خىترا لەبەرامبەر ھىرشى رۆژىنى عىراق بۆ سەريەكەكانى بەرھەلىستكاران لەناۋخۆي عىراق تا پۇخاندىنى سەدام (ھەتا نەگەر چەندىن مانگ و سال درىۋە بگىشىت) فۆكەي گورزۋەشىن لەھەر ھەلۋەرجىكى ناۋۋەھايدا بەنەندازەي پىۋىست لەبەردەستدا نىيە، باشۋورى عىراق بۆ جۆرىك لەھەلگىرساندىنى شۆرش كە كۆنگرەي نىشمانى عىراق پىشنىيازى كىرۋەۋە زۆر نەگۇنجاۋە، زەۋى بىبابانى كراۋە لەباشۋور بۆ نۆپەراسىۋن زىۋىشى لەبارە، و ناۋچەكانى باشۋورى پۆژناۋاۋى روۋبارى فۇرات كە دانىشتان زۆر كەم و پەرشۋوبلاۋە، بەرھەلىستكاران دەبىت ھىزى تازە لەبەسەرە كە دوۋەمىن شارى گەۋرەي عىراقە كە بىگومان سەدام بەتۈندى بەرگرى لىدەكەت راكىشىت، رۆژىنى عىراق نەمىرۆ لەشكرىكى (۳۰) ھەزار كەسى لەدەۋروۋبەرى نەم شارە جىنگىر كىرۋەۋە سى لەشكرىتەر لەنايندەدا بۆ نەم سۈپايە زىاددەكەت. گرمان نەگەر سەدام بتوانىت (۱۰ تا ۱۵) ھەزار كەس لەۋەفادارانى خۆي بۆ بەرگىركدن لەبەسەرە چەكدار بىكات ۋە پىشتىۋانى ئاسمانى نەمەرىكا يارمەتى سىۋردار لەنۆپەراسىۋنى شارەكان بىكات، بەسەرە دەبىتە كۆسپىكى چارەسەرنەكراۋ،

سوپای بچوکی کۆنگره‌ی نیشتمانی عێراق ناتوانیت پارێزراو بمینێشه‌وه، به‌بێ داگیرکردنی شار بێگومان رووبه‌رووی تیکشکان ده‌بێته‌وه.

کۆنگره‌ی نیشتمانی عێراق واهه‌ست ده‌کات که به‌تیبه‌ پیا‌ده سوکه‌کانی خۆی ده‌توانیت به‌ناسانی له‌شکری زریی قورسی عێراق بشکینیت، بێگومان هێزی پیا‌ده‌ی سووکی زۆر کارامه‌ که بۆ سالانێکی دو‌رودریژی له‌ته‌درییدا بێت و ه‌ک چه‌کدارانی ده‌ریایی نه‌مه‌ریکا و په‌ره‌شووته‌وانی نیسرائیل یه‌که زریژه‌کان له‌زه‌ویه‌کی کراوه‌دا ده‌شکینن، به‌لام نه‌م کاره‌ حاله‌تیکی تایبه‌ت بووه، یه‌که پیا‌ده‌کان به‌شێوه‌ی گشتی بۆ وه‌ستان له‌به‌رامبه‌ر هێرش تانکه‌ زۆره‌کان په‌تره‌ستان به‌نامیتری دژه‌ تانک و تۆخانه‌ و زریژه‌ و هه‌روه‌ها هێزی ناسانی هه‌یه، له‌زۆریه‌ی شه‌ره‌کاندا له‌ناوچه‌ی کراوه‌ له‌کاتی جه‌نگی دو‌وه‌می جیهانی‌دا و دوا‌ی نه‌وه‌ش، یه‌که پیا‌ده سوکه‌کان به‌ناسانی له‌لایه‌ن هێزی زریژه‌ی ناساییه‌و تیکشکینه‌ران. رابردووی سه‌ربازی به‌ره‌هه‌ستکارانی رژیمی عێراق (تا شه‌مه‌رق) نه‌م راستیه‌ ده‌سه‌لێنن، له‌به‌سه‌ره‌ و که‌م‌کوکه‌ له‌سالی (١٩٩١) و جارێکیتر له‌هه‌ولێر له‌ (٣١ی ئابی ١٩٩٦) یه‌که‌کانی گاردی کۆماری سوپای عێراق به‌ناسانی هێزی پیا‌ده‌ی کورد و شیعه‌ و کۆنگره‌ی نیشتمانیان سه‌رکوت کرد، له‌کاتی‌که‌دا که ته‌نیا سه‌رکه‌وتنی هێزه‌ به‌ره‌هه‌ستکاره‌کان، په‌لاماری هێزی گه‌وره‌ی کورده‌کان بۆ سه‌ر دو‌و تیبی له‌شکری (٣٨) ی پیا‌ده‌ی عێراق له‌ده‌ره‌وه‌ی شاری هه‌ولێر له‌سالی (١٩٩٥) له‌به‌رامبه‌ر لاوازه‌ترین یه‌که‌ی سوپای عێراق روویدا، له‌کاتی‌که‌دا که نه‌و یه‌کانه‌ توانای معنه‌وی خۆیان له‌ده‌سه‌تدا‌بوو و وه‌ له‌ناکا‌و په‌لاماردان و به‌بێ پشتیوانی تۆخانه‌ و زریژه‌کان ما‌بوونه‌وه.

به‌لام کۆنگره‌ی نیشتمانی عێراق نازایانه‌ رایده‌گیانده‌ که ده‌توانیت له‌سه‌رکه‌وته‌کانی ولاتی چاد له‌ساله‌کانی (١٩٨٦-١٩٨٨) ده‌رس وه‌رگرت، که نه‌م ولاته‌ به‌بێی بنه‌مای جه‌نگی مانۆری به‌یارمه‌تی هێزی پیا‌ده‌ی سوکی زۆر بزۆک هێزی زریژه‌ی لیبیای تیکبشکینیت، سه‌رکه‌وتنی هێزه‌کانی چاد نه‌وه‌ پێشانه‌دات که بۆچی به‌ره‌هه‌ستکارانی رژیمی عێراق هه‌رگیز نه‌یان‌توانیوه‌ نه‌وه‌ دو‌وباره‌ بکه‌نه‌وه‌:

١- چاد له‌په‌ژه‌ی هێزی په‌تره‌ست سووده‌مهنده‌.

٢- چاد له‌سه‌ربازانی کۆنی راهینه‌راو له‌سه‌ر شه‌ر پێکهاته‌بوو که سالانێک له‌پاڵ یه‌که‌تردا ده‌جه‌نگین و زۆر به‌یه‌که‌وه‌ گو‌نجا‌ویون.

٣- سه‌رکه‌رده‌ی سه‌ربازی چاد بالابووه‌.

٤- هێزه‌کانی چاد له‌جه‌نگی مانۆری ناسایی بوون، وه‌ نه‌وانه‌ به‌سوود وه‌رگرتن له‌عاره‌بانیه‌ی جه‌نگی و ئوتومبیلی سه‌ربازی ده‌سه‌کردی فه‌ره‌نسا و نه‌مه‌ریکا که له‌نیوه‌ی ده‌یه‌ی (١٩٨٠) ناماده‌کرا‌بوو به‌ته‌کتیکه‌کانی جه‌نگا‌وه‌ری هۆزه‌کان که پشت به‌جوله‌ی خه‌یرا ده‌به‌ستیت، نه‌م تاکتیکه‌نه‌ لیکچه‌ونیکی ته‌وا‌ری له‌گه‌ڵ جه‌نگی مانۆری مۆدرینه‌دا هه‌یه.

۵- سویای لیبیا لهسالی (۱۹۸۶) په کینک له نالایه قترین سویا کانی جیهان بوو.

هرچېنده سویای عیراق زوړباش نییه، به لآم پشمیتر و بمنزموونتر و راهینراوتره. سمرکهوتنی چاد له سمر بنه مای ناوخته کردنی نهم پینچ فاکتوره بووه، که کونگره ی نیشتمانی عیراق له هیچ په کینک لهو فاکتوره نه سووډمهند نییه.

له راستیدا، کونگره ی نیشتمانی عیراق ړیکڅستنی سربازی نییه، نه گمر کونگره همره وک رابردو و کاربکات، له وانه به نعتوانیت هیزی کارامه بۆ میدانی شمېر بنیتریت، همتا نه گمر سالانیک څمريکی ناماده کردن و راهینانسان بیت، کونگره له ړیگای راکیشانی هملها تووانی سویای عیراق که باشتین سربازان، نه مانه وورده وورده کوده بنه و دواتر له گمل ناوازیانی سیاسی، نه ندامانی هوزه کان، ړوشنیران، دوژمنانتری سهدام په کده گرن. هرچېنده کونگره لهسالی (۱۹۹۲-۱۹۹۶) له ناو کوردستان کارده کات، به ووی ناکوکی له گمل هاو په یانه کورده کانموه، همرگیز زیاتر له چنده سده جهنگاوهریکی له بمرده ستدا نه بووه، که زیاتر له دوو یان سی سال څمعتیان نه کردووه، سمره پای شوه سمروکی کونگره ی نیشتمانی عیراق له فرماندهی کردنی شمېرک، پیشاندانی فرماندهی کارامه، یان زیادبوونی کونترولی فرماندهی څوی هیچ داهینانیکي پیشان نه داوه. هیزه کانی کونگره همره ها دهیت بۆ له باربردنی هیزی ناگرباری به غذا له جهنگی مانوړیدا پشپره ووی بکات، به لآم کونگره مېمستیه تی سربازه هملها توه کانی سویای عیراق له ړیزی څوی ړیکڅات، که بۆ شو شمېر چاوه نو انکراوه کارامه نین، نه ستمه شهم هملها توه بیتاگایانه دهستان بگات به توانامه ندی تاییه تی جهنگی مانوړی که تانه مړو له مېمېشش بوون. له همدووی خرابتر نه ویه که زوری به نه مانه کمسانی هملپرستی جاسوسی سهدام بن، دزه بکمنه ناو ریزه کانی بمره لستکارانه ووه، همدان جوړ هملانیران له رابردودا همر جوړه هملیکی بمره لستکاران بۆ لیکوژینه ووه له مېم بابت بن ناکامبووه، بیتگومان پشتمست به جهنگاوهرانی کونگره ی نیشتمانی عیراق له میدانی شمېر، سمرچاوه ی ته ووی همله کانه.

سپیم/رهوشی نه فغانستان:

سپیمین هملبژارده ی پاشه کشیپیکردن، ړیکاری نه فغانستانه که دهیت نه ممریکا له ړیگای بمره لستکارانی عیراقوه به هملگیرساندنې شوری وهک مجاهده کانی نه فغان، کونتراکانی نیکاراگو، یان ویت کونگو هانسان بدات، گرفت له وده دایه که په کینک له فاکتوری سمره کی سمرکهوتنی جهنگی پارتیزانی بوونی ولاتی دؤست و دراوسپیه که بنکمی نامن بۆ شورشگیره کان دایینبکات، له ړیزی ولاتانی دراوستی عیراق نهم ولاته نییه.

له ړیکاری نه فغانستاندا، نه ممریکا دهیت یارمه تی بمره لستکاران له دروستکردنی بنکمی ناسایش له پال گوړه پانی چالاکي و دواتر به کارهینان، پمروده و که لویه لی جهنگی بۆ هملگیرساندنې شمېر

وهك كويت و عمره بستانى سعودى بيابانى و كه م دانىشتوانه، سورياش يه كيتك لمنه دماصه دوو دله كانى هارپه يانى دژ به سهدام بوو، هيچ وهختيك همتا له كاتى جهنگى كه نداويشدا ناماده ي به شدارى له نؤيهراسيؤنى سهربازى راسته وخؤ دژى عيتراق نه بوو، جگه له وهش سنوره كانى نه م ولا تهش ناوچه ي بيابانيه. له م بواره دا تهنيا دوو نه گمري ماوه ته وه كه بريته له توركي و نيران، به دلتيا بيه وه توركي له مروى جوگرافيه وه له بارتيره ناوچه ي سنورى نتيوان توركي و عيتراق شاخاوى و دارستانيه و پردانيشتوانه به لام به داخوه توركي همرجوره شورش و راپهرينيك دژى سهدام له توركي و باكورى عيتراق و ده ورو بمرى ناوچه كورديه كان پرويدات خؤى به تمواوى لي دده برپيت، نه نكمره نيگمرانه له وهى كه پشتيوانى له مجوره ههنگاوانه به شتوي گشتى ببيت هؤى هاتنه دى ناو اته سياسيه كانى كورده كان و شورشگره كورده كانى ولا ته كه ي خوشى بووروزين، به هؤى په يانه يه كه به دوايه كه كانى به مپرساني نه ميريكاوه، توركي نه خوازيت كه سهدام له سر ده سلات بپنيتته وه و همتا لايه نگرى له ههنگاوه كانى نه وه ده كه ن بؤ كؤنترؤل كورده وهى كوردستاني عيتراق. نيران له ماوه ي چوار ده يدا دوا پيگه ي پاراستنى پارتيزانه كوردو شيعه كان بووه، سنورى نيران له گه ل عيتراق شاخاوى، گردلگه، دارستان و زؤنگاوى زؤر هميه، له سر سنوره كان كؤمه لگاي جيا جيا ده زين، به لام چونكه نه ميريكا و نيران په ميره ندى نزيكيان نييه وايكرده يارمه تيدان و پشتگيري له هه لگيرساندى شورش دژى سهدام له لايه ن نيران وه كاريكى ناسان نييه.

كيتشه يه كيتري په ميره ست به ريكارى نه فغانى له چوارچيويه كاتيكى دروردريؤدا بؤ كاريگمركردن له واقعه وه وه سرچاوه ده گريت، يه كه م نه وه يه كه جهنگى پارتيزانى دروردريؤى ناراسته كراو له دهر وهى ولا تى عيتراق، سر نه بجام، ناينده يه كى پروونى فكرى گشتى به جيهان نادات.

له كؤتابدا همتا نه گمري ريكارى نه فغانى سر كه وتوو بيت، له وانه يه كؤمه ليك له كيتشه ي چاره سر نه كراو له گه ل خؤى بپنيتت، پرووخانى سهدام به ماناي هاتنه سمركارى حكومه تيك كه پارتيزگارى له بمرؤ وه ونديه كانى نه ميريكا بكات له به غذا نييه. نانارامى له عيتراق ده توائيت سر نه بجام به كوده تاي سهربازى يان ناسايى/هه والگري بگات، به لام نه مكاره به كؤنكره ي نيشتمانى عيتراق و گروهى لايه نگرى رؤژناوا بؤ گميشتن به ده سلات نه بجام نادرئت، له وانه يه عيتراق توشى جهنگى ناوخؤى بيت، بان له نه بجامى شورش به شتوي نه فغانستان بارودؤخى بي سروبهر وهك نه وهى له نه فغانستان پرويدا دروست بيت.

هه لېزارده ي به رده م نه ميريكا :

چونكه نه ميريكا همتا نيستا تواناي به مريتوهردى پرؤؤهى روخاندنى سهدام يان دووباره قبول كرده نموه ي له كؤمه لگاي نيؤ ده ولتيدا نييه، تهنيا يه كه هه لېزاردن له سياسيه تيدا دهر ده كه ميت كه زؤر خوشه ويست نييه نه ويش (كؤنترؤل و جله وگيري). ره خه گران له حكومه ته كه ي كلنتون له م بواره دا له سر حقن كه سيسته مى جله وگيري نيستا له حاله تى هه لوه شاننده وه دايه، ليتكؤلينه وهى گه مارؤى نابورى

رېښخراوی نه توه يه کگرتوه کان و کوتايی خولی گۆشه گیرکردنی عیراق، ههلی بۆ سهدام خۆشکرد که دووباره دهسلاتی خۆی له ناو ولاتدا بنیاتبنیتموه. سهرپیچی سهدام له هاوکاریکردنی چاودیرانی چه که کانی سهر به نوسکام توانی پارێزگاری له هه نديک له بهرنامه ی چه که کۆکوژه کانی بکات، نه گهر گۆشه گیرکردنی سهدام که مبیتموه، هیژه سهر بازیه کانی به هیژ ده کاتمهوه. شمپی واقعی و به هیژی ناسراوی نه مهربیکا له عیراق نهویه که نایا سیاسهتی جلهوگیری سهدام بۆ دۆزینموی هه لېژاردنیکی باشت که بوونی دهره کی نه بیست، یا نهویه که شیوه کانی جلهوگیری به هیژ بکریست.

نهم کاره ده توانیست به دوو رهوش نه نجام بدریست، که ههریه که میان به های قورسی خۆی ههیه. یه که میان ریکاری پاراستنی جلهوگیری عیراق به ههمان نهر شیوهیهی که ههیه، هاوکات له گه ل چه ندين جۆر له گه مارۆی نابوری، چاودیری و ههنگاونان بۆ گۆشه گیرکردنی دیپلوماسی، نه مهربیکا بۆ نهم مه بهسته ده بیست هاوپه یمانی دژی سهدام جارێکتر رېښخات و هاوکاری دووباره و پیتیستی کۆمه لگای نیتوده ولتهی فراوانکات، که ناریشه و گرفتسی وه ک چین، فهره نسا و پروسیا له رېنگای پیدانی نیمتیازات له بواره کانی سیاسهتی دهره کی وه ک فراوانکردنی ناتۆ، کۆسۆفۆ، نیران، یارمهتی نابوری، قهرزه کانی رېښخراوی نه توه کان و .... بۆخوی راکیشیست. نه مهربیکا ههروه ها ده بیست بۆ پروپروپونهوه به ههنگاوه کانی سهدام سوود له هه ره شه بیان کاری توندوتیژ وهرگریست و ههرجۆره ههنگاوێکی سهر بازی پیتیست بۆ ناچارکردنی نهو بیست تابه نا بۆ ناشتی و سازش به ریت. کورته ی نه مه نهویه که ده بیست حکومهتی ولته یه کگرتوه کانی نه مهربیکا بابهتی عیراق له پیتشه موی سیاسهتی دهره کی خۆی دانیت تا ناینده ی پیتشینکراو له بهر چاوا بیت و سهرمایه ی دیپلوماسی سهره کی بۆ سنوردارکردنی سهدام بهاته کار.

رېښکاری دووه م، گۆزانی بابهتی جلهوگیری سنورداره، له م سیناریۆیه دا نه مهربیکا به هه لوه شانده موی گه مارۆی نابوری له سهر عیراق و هه لوه شانده موی ناوچه ی دژه فرین و قه دهغه کردنی بنیاتنانه موی چه کی کۆکوژ و ده سه که وتنی چه کی ناسایی نوێی وه ک تانک، تۆپ، فرۆکه ی هلیکۆپتهری هه رشبهر له سهر ناستیکی فراوان بۆ عیراق قبول بکات.

به کورته ی نه مهربیکا ده بیست له چه ندين فاکتهری نه گونجاو رژیمی جلهوکراری نیستا رېنگا پیدانی سنوردا له به کاره ی نانی چالاکی ناسانی له دژی سهدام بۆ وه ستانندی بهرنامه ی چه که کۆکوژه کانی بیان پیتشگیری له بنیاتنانه موی چه کی ناسایی مه تر سیداری سهر بازی چاوا پیۆشیت.

ههرچۆنیک بیت ههریه ک له م دوو رېښکاره که هه لېژێردراوه، بۆ پارێزگاری کردن له به ره هه لستکارانی عیراق ده توانیست و ده بیست یه کێک له به شه کانی سیاسهتی نه مهربیکا له م بواره دا بیت، به لām ته نا هه رکاتیک نهم پارێزگاری کردنه به ناشکرا دهره ق به جلهوگیری بوو وه جیگره موی نهو بوو، پیدانی یارمهتی سهر بازی، سیاسی و دارایی سنوردار به به ره هه لستکارانی عیراق، نهوانی ناماده کرد بۆ سهروهانندی گورز

لەسالی (١٩٩١) جارتیکتر ئەمەریکا کوردەکانی بەتەنیا بەجێهێشت لەبەردەم سوپای عێراقدا، دواى هێرشى سەدام بۆ سەر هەرمێمى کوردستان لە (٣١ ئابى ١٩٩٦) ئەمەریکا بێدەنگ بوو وەتەنیا چەند هەلویستیکى جزئى پێشاند، شیعەکانیش لەخەباتیاندا هەمیشە رۆبەرۆی رەنج و عەزاب بوونەتەر، سەدام زۆنگاوەکانى باشورى عێراقى وشککرد و ئەوانى زۆر درێندانە سەروکتکرد، ئەگەر ئەمەریکا یارمەتى هێزە نەیارەکان بکات، بەبێ ئەوەى ئەوان بۆ نامانجەکانى خۆى بیزۆتیت دەبێت پەیمانەکانى خۆى بۆ ئەوان بەدیپتیت و نامرازە پتۆستەکان بۆ بەهێزکردنى بەرگرى بھاته بەردەستیان.

هەندیک لەهەوارەیانانى ئەمەریکا لەبەرامبەر هەر هەنگاوێکى جدی بۆ یارمەتیدانى بەرهەلستکارانى عێراق دژایەتى دەکەن، بەلام دەتوانیت بەسەر ئەم کێشەیدا سەرمکەوت، نێگەرانیەکانى تورکیا ئەوەیە کە یارمەتیدان و پارێزگاریکردن لەکوردەکانى عێراق درێژە بکێشیت بۆ پارێزگاریکردن لەشۆڕشگێزانى کوردی تورکیاش وەک پارتى کرێکارانى کوردستان، واشنگتۆن بۆ دلتیایدان بەئەنقەرە دەبێت زەمێنە پرەختیت تا ئەم وڵاتە پۆلى گرنگ بۆ جێبەجێکردنى ئەم سیاسەتە ببینیت و فشار بھاته سەر حیزبە کوردیەکانى عێراق تا زیاتر جەخت لەسەر خودختارى بکەنەو ئەم سەربەخۆی، ئەمەریکا دەبێت بیری تورکیای بھاتەر کە پارتى دیموکراتى کوردستان لەراستیدا چەندینجار بۆ سەروکتکردنى پارتى کرێکارانى کوردستان یارمەتى تورکیای داو و لە ئاینەشدا بەردەوام دەبێت، ئەگەر تورکەکان بازەن بەسەر هاوکاریدا ئەوا حکومەتى تورکیا بۆ هاتنەناوەهەیان بۆ گۆڕەپانە کە نێمىيازاتى تریان لە بواری سیاسەتى دەركیدا بەدات.

مێرئینەکانى کەنداویش دووچارى دوودلى بوون، بەلام ئەوانە سەبارەت بە سیاسەتەکانى ئەمەریکا پەشینیترن، بەدیارخستنى ئەم راستیە کە واشنگتۆن خوازیارى ئەوەنییە کە جێگرەوێ سەدام پزۆتیکى کوردی یان شیعی بیت، چونکە هیچ بەکێک لەو دووانە پتگایەکی گونجاو نییە بۆ حکومەتى عێراق، وڵاتانى کەنداو ئەگەر دلتیا بکێشەو ئەوەی کە پارێزگاریکردن لەبەرهەلستکارانى عێراق لەچارچێرەى بەشیک لەسیاسەتى جەوگێرە، کە لەلایەن هەموویانەو قوبلە بەرووداوتیکى مەترسیدار ناژمێردیت و زیاتر هەست بەناسایش و نارامى دەکەن.

ئەم سیاسەتە دەبێت لەئەمەریکاش قبولکرت، چونکە ئەگەرچى دەستێوەردانى ئەمەریکا سنوودار دەکات، بەلام کاریگەرى لەسەر بەرەوپێشبردنى بەرژەوئەندىەکانى ئەمەریکا هەبە، بەپێچەوانەى خەمیاڵ فراوانانى پەرەست بەپاشەکشیتکردن سودوەرگرتن لەبەرهەلستکاران بەمەبەستى بەشیک لەسیاسەتى زیندوکردنەوێ جەوگێرى پتۆستى بەبیری زۆر لەپارە یان هێزى سەربازیتەر نییە، لەراستیدا گەرەترین مەترسى کەمبۆنەوێ پاراستنى ناوخۆی و دلتیایە لەسەرئەندىەکانى جەنگى فراوان، بەهێزکردنى سیاسەتى جەوگێرى بەپتدانی یارمەتى بەرهەلستکارانى عێراق بۆ بەردەوامى جێبەجێکردنى

رۆڭلەگۈزەپاننى كارو ماندوو كىردنى رېژىمەكە سەدام، زۆر تېرورانىن لەجىھاندا ناوړوژتىرت، سىياسەتى سنوردارى جىلەو كىردن بەشىرەى نىلزامى ئەمەرىكا بەخواستەكانى ناگەيەنىت، بەلكو لەدائىن كىردنى خواستەكانى ئەمەرىكا دا بەسوودەبىت.

هەتا بەپىتى گىرمانەى خۆشبینەكان لەكۆى (۲۳) فرەى عىراق تەنیا (۱۲) فرەمیان كە (۶) فرەمیان ھىزى وشكانى و (۶) فرەمیان گاردى كۆمارىن دەجەنگن و ھەر فرەمىك دەتوانىت بە (۵۰۰) بۆردومانى فرۆكە تىكشكىتەرت، تەنیا بۆ سەركوت كىردنى ئەم فرەقانە (۶۰۰۰) نۆپەراسىۆنى ئاسمانى پىوستە، كەم وزۆر ئەم ژمارەى لەكاتى ھىز كىردن بۆ سەر دامەزراو سەربازى و پشتىوانى لۆجىستىكەكان و بىكەى فەرماندەبى و كۆنترۆلى تاكتىكى پىوستى بە (۱۲۰۰۰) نۆپەراسىۆنى ئاسمانى ھەيە، ئەمەش تۆزىك زىاترە لەنىوہى ئەم نۆپەراسىۆنە ئاسمانىيە (۲۲۰۰۰) كە لەكاتى گەردەلوولى بىاباندا دۆى ھىزەكانى سەدام بەكارھىتەرا.

بەلام نۆپەراسىۆن ئاسمانى بۆ پشتىوانى لەھىرشى زەمىنى بەرھەلستكارانى رېژىمى بۆ بەدىيەتتەنى ناماھىكىت، لەنۆپەراسىۆن گەردەلوولى بىابان ئەولەويەتى بالائى ئەبوو، ئەمەرىكا دەبىت ناوینا ھىرش بۆ سەر سوپاى قورسى عىراق لەبەرامبەر يەكە سوکەكانى بەرھەلستكاران بکات، بۆ روبروويونەوہى تەنیا يەكەك لەوھىزەشانە كە دوو فرەقى قورسى عىراق لەخەفجى لەكانونى يەكەمى سالى (۱۹۹۰) رېنكخراپوو (۱۰۰۰) نۆپەراسىۆن ئاسمانى ئەنجامدرا، بەلام ھىزەكانى عىراق بەسەلامەتى دەرچوون و دواى پاشەكشىن جارېكىتەر لەجەنگى زەمىنى بەشداريان كىرد، هەتا ئەگەر بە چاوى ئومىدەوارى بىروانىن بۆ بەھىز كىردنى چالاكەكانى ئەمەرىكا و روخاندنى وورەى عىراقىەكان ژمارەى فرىنەكان لەنىستادا بۆ نىوہ كەمكىنەوہ، بەلام ھەم پىوستى روبروويونەوہى چەندىن ھىرشى عىراق و پاراستنى ھۆشيارى و ئامادەبى بۆ روبروويونەوہ ھىرشى دواتر، كە لەوانەىە ژمارەى ھەموو ھىرشە ئاسمانىەكان بگاتە ئاستى ھىرشى ئاسمانى نۆپەراسىۆنى گەردەلوولى بىابان.

نۆپەراسىۆن ئاسمانى ھەروەھا دەبىت كار و فەرمانەكانىترى وەك ھىرش و پشتىوانى وەك فرۆكەى جەنگى، تىكشكاندنى دۆئاسمانىەكانى دۆژمەن، تىكشكاندنى موشەكى سكوډ لەئاسماندا، سوتەمەنى وەرگرتنى ئاسمانى، گواستەوہ و گەياندن بگرتەوہ. لەنۆپەراسىۆن گەردەلوولى بىاباندا (۲۲۰۰۰) نۆپەراسىۆنى ئاسمانى دۆى ھىزى زەمىنى تاكتىكى عىراق ئەنجامدرا كە تەنیا بەشىكە لەو (۱۱۱۰۰۰) نۆپەراسىۆنە ئاسمانىانە كە ئەنجامدراوہ، لەنۆپەراسىۆنى دواتردا ئەم رېژىمە كەمتر دەبىتەوہ چونكە ئەمەرىكا نىتر نابىت ھەمان ژمارەى ناماھەكانى پىشوو بۆردومان بکات، بەلام ئەم رېژىمە زۆر كەمتر نابىتەوہ، چونكە ئەم نۆپەراسىۆنە ئاسمانىە ماوہى زۆرتەر دەخابەنىت، ھىزەكانى ئەمەرىكا بۆ تىكشكاندنى چەند يەكەى عىراقى چەند ھەفتەىەك پىسوہى خەرىك دەبىت، لەچاوەروانى چوئەناوہوہى ھىزە

بهره‌لستکاران بۆناو گۆرهبانی جەنگ تا بۆ رۆبەرپوونەوهی هێرشەکان کاربکات، دواتر ژمارەى یەکە زەمینەکانی عێراق تێکشکێنیت و بەمشێوەیە بەردەوام بێت.

خێرای نەم جەنگە ناسانیە لاوازی و بێنەزمونی یەکە بەرهەلستکارەکان دیاریدەکات، چونکە ناسانی یەکە شەرکەرەکان دەبێت بەدرێژایی چەندین مانگ سەرمکوت و پارچەپارچە کریت بەم شێوەیە ژمارەى هەموو نۆمراسیۆنی ناسانی بۆ نەم جەنگە ناسانیە دەگاتە (۸۰ تا ۱۰۰) هەزار.^۱

سیاسەتی ئەمەریکا لەبەرانبەر عێراقدا؛^۲

سەرۆک کۆماری وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لە (۱۵ تشرینی دوووەمی ۱۹۹۸) پێشوی تایبەتی راگەیاند کە بەپێی نەوه، عێراق دەبێت بەپێی رێکەوتنامەى رێکخراوی نەتووەکان کاربکات ئەگەرنا ئەو رۆبەرپووی هەلەکانی پێشوو دەبێتووە، هەمان هەرەشەکانی دواى هەر قەیرانیەک لەکاردا، ئەجارە بۆ حکومەتی ئەمەریکا جێبەجێکردنی کارێکی عملی و ناسان نییە. ئەگەر سەدام حسین تاکتیکەکانی پێشوو خۆی لەسەر بنەمای نازەزایەتی سەبارەت بەخواستەکانی گروپی پێشکەین نەبامدات، ئەگەری رێکەوتنی بۆچوونەکان لەسەر ناستی نێودەولەتی لەبەرژووەندی هەنگاری قەرەبووکردنەوهەتا لەسەر ناستی حکومی کەمەنگتر دەبێت.

بەدوور دەبێت کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بتوانیت کۆدەنگی نێودەولەتی وەك نەوهی لەکاتی هێرش و دەریاندنی لەکوێت هەبوو بەدەستی بێت، ئەمە تێروانییەکی مەترسیدارە، پێشتر رێکەوتن لەسەر بۆچوونەکان ئەجامی هەلومەرجەکەبوو، سەدام حسین بەمشێوەی گشتی لەهەنگاوەکانی پێشکەینی رێکخراوی نەتووەکان رێگری کردبوو، هەرەها هەلێاردنی چاوەڕواننەکراوی حکومەت ئەمەریکا و رێکەوتنی دانوسانی (weye)، قەیرانی دارایی جیهان بەتایبەت لەپروسیا و سەرگەرمی فەرەنسا بە مەسەلەکانی ئەوروپا لەمەسەلە گرنگەکان بوو، کاریگری ئەو قەیرانانە عێراقی توشی نەم کۆسپ و شکستانەى خوارەوهکرد:

+ لەهەر قەیرانیەکدا، سیاسەتی ئەمەریکا بۆ رێکەوتنی بۆچوونی رێکخراوی نەتووەکان رۆبەرپووی تێکشکان دەبێت، کلێنتۆن لەبەیاننامەى (۱۵ تشرینی دوووەمی ۱۹۹۸)دا، دەجار لەکۆمەلگای نێودەولەتی داواکردووە بەلام یەکجار لەسەر بەرژووەندیە نەتووەییەکانی ئەمەریکا قسەى کردووە.

^۱ (کوئەیکە لە ووتاری (The Rollback) لە نوسینی دانیال بايەن (تۆیژەری سیاسى دڵەزراوەى راند)، کنت پالاک (پۆلیسۆری بەناویانگی کاروباری لیکۆلینەوهی زانکۆیی بەرگری نەتووەیی)، گچون رۆژ (یاریدەدەری تۆیژینەوهی ناسایشی نەتووەیی ئەندامی شەخری ئەنجومەنى پەيوەندیەکانی دەرەوه) کە لە کوفاری (Foreign Affairs) لە کانونی یووم و شوباتی سالی (۱۹۹۹) لاپەرە (۱۱تا۱) بۆلۆکرومەتووە

^۲ (نوسینی هەری کیمسینجەر وەرگێڕاوە لە کوفاری (Washington Post, ۲۹ Nov ۱۹۹۸) وەرگێڕانی، مزیە ساقیان بولتن، دەرەتەری زانیاری سیاسى و نێودەولەتی، سالی نۆلۆزەیه، ژمارە ۱۲۱ سالی ۱۹۹۸.

+ هەر قەیرانیك پاراستی نێمه له نێوان ولاتی كەنداو و رژژناوا رووشاندووه، نه مانه نایانه ویت باوهركەن كه بۆ ماوهی دورودریژ له ناچه كه بین.

+ هەر ههنگاوێکی سەربازی بێسوودیوون و نه خلاقیهتی هیژه سەربازیه کانی ئەمەریکا لاواز دهکات.

+ له هەر قەیرانیكدا، نه تهوهكان ناپازین له ههنگاونانی سەربازی، (سکرتیری رێکخراوی نه تهوهکان) کۆتایهاتی گه مارۆی نابووری بۆ هاندانی سەدام حسین به مستوه بهرنگه دان به پشکنیهوه، باسی سەدام له سەر بنه مای نهوهی که گه مارۆ مه سه له مه کی سه ره که، بۆیه جینگای بهرگری لیکردنه.

+ مادلن نۆلبرات، سیاسهتی نێمه ی باسکردووه و نهوهی بۆ پارێزگاری له سەدام (له جینگای خۆی In his box) زانیوه، به لām نهو ناما به نهسته مه به دهست ییت، نۆنکسۆم (گروپی پشکنینی سەر بهرێکخراوی نه تهوهکان) نامرازیکی لاوازه، دواي چه ندين سال به سەر تیپهرینی ته مه نی ئەم گروپه دا، هیشتا نازانیت كه نایا سەدام خاوهنی چه کی کۆکۆزه یان نا؟

به لām نه گەر نۆنکسۆم بیه ویت به شتیه ی پتریس کاربکات، بابته ی گه مارۆی نابوری ده بیت به رتیه بهرباس و لیکۆلینه وه و سیسته می پشکنین بگۆریت بۆ چار دێری، هه تا سیسته می پشکنین باشت کاربکات سنورداری بۆ عێراق خیراتر ده بیت و سەدام حسین جارێکتر ناتوانیت خۆی پر چه ک بکاته وه.

حکومه ت قبولناکات، نۆنکسۆم مه سه له ی سه ره کی نییه، به لکو حکومه تی سەدام بابته ی نه سه له، کلتنۆن پلانیکی بۆ روخاندنی سەدام نه خستۆتەر وو، رواله تن ئەو په نا بۆ رینگا چاره ی سەربازی نابات، ئاراسته یه که ئەو بۆ بیه وه یی ههنگاوی سەربازی ده یخاته ر وو نه وه یه که نه گەر نێمه ههنگاوی سەربازی بنیین، توانا کانی سەدام بۆ په ره پیدانی چه که کۆکۆزه کانی به مستوه، به لām نه مه به مانای کۆتایهاتی کاره کانی نۆنکسۆم ده بیت.

ئەم بابته سی گریانه ی لیده که ویتته وه:

(۱) سەدام له وانه یه تاناینده یه کی نزیک له ده سه لاتدا بیتیته وه.

(۲) توانای سەربازی نێمه له رووی بیه ها کردنی توانای ستراتیجی رژیمی عێراق وه که متر له پشکنینه کان به سوده.

(۳) رژیمی سەدام له بهرام بهر ههنگاوه ی پێژاردنی ئەمەریکا له مه یدان که ناچیتته ده وه.

حکومه ت له پلانه سەربازیه کانی خۆیدا، رواله تن له گه ل سنورداریتی روو به رووه ئاره زوی روو به روو بوونه وه ی نییه له مه سه له ی به رده وامی حکومه تی سەدام بۆ قەیرانی کەنداو بگه ریتته وه، بوش له و رووه وه که هاویه یانیتی جیهانی بۆ روو به روو بوونه وه دژ به سەدام رێکخست شیای ریزگرتنه، به لām نێمه نه ماتتوانی سەدام بروختین، چونکه له و باوه رده بووین به نازاد کردنی کویت نێمه کاره کانی رێکخراوی

نەتەرە کاغان راستکردوو و درێژەدان بە جەنگ دەبێتە هۆی بەرکەوتنی زیانی گەورەتر لە مولات و سەدام سەرنگون دەبێت.

کاتێک سەدام سەلامەت بۆی دەرجوو، ئەمەریکا پروپەرۆوی سێ هەلبژاردەییە:

۱- ناستەوای لە گەڵ سەدام.

۲- یەشتنەوای سەدام لە (جیگای خۆی).

۳- پڕووخاندنی سەدام لە پێگای سیاسەتییکی نیشتمانی حساب بۆ کراوە.

کێشەیی سیاسەتی حکومەت ئەمەریکا ئەوەیە کە حکومەت یان بەلگەکانی ناوی، پەڕپەری لەسێ سیاسەت لەیە ککاتدا دەکەن، کلینتۆن لەوتە کانییدا لە (۱۰ ئۆکسێری دووهم) ووتی: (ئەگەر ئێمە بتوانین پارێزگاری لە نوکسۆم بکەین و جارتیکێتر ئەو چانسە (هەلە) بە سەدام بە دەین تا پێکەوتننامەکانی پێکخراوی نەتەرە کان قبۆلێکات، دەگەینە ئەنجامێک).

هیچ یەکیک لە هاوێپەمانانی ئێمە لە کەنداو یان ناوچە کە لەو باوەڕەدا نین کە ناسۆی (ناستەوایی نابڕومەندانه) بە پێی پێکەوتننامەکانی پێکخراوی نەتەرە کان بۆ ساوای چەند مانگێک بەردەوام بێت، هەموویان لەو باوەڕەدا کە عێراق هەولێ دەدات بۆ هەلێ هاشاندنەوای گەمارۆی نابوری تا خۆی پێچەک بکاتەو و پێکخراوی نەتەرە کان بە دوای بیانویە کەوێە کە گەمارۆی نابوری هەلێ شینێتەو، ولاتانی ناوچە کە پشت بە ئێمە دەبەستن سەبارەت بە پڕووخاندنی سەدام یان لاوازکردنی تاوێ کو جارتیکێتر بە هێزی هەرەشە کەر نە ژمێردێت، هەنگاوێ سەربازێە کانی ئەمەریکا لە کەنداو ناماژێە بۆ پەنانە بردن بۆ زەبروزەنگ، لەوێ لادمانەو بۆ پلانێ کانی عێراق بۆ تێرۆکردنی بوش لەسالی (۱۹۹۳) موشەکی کرۆز تەنیا بەر بینایەیی چۆلێ لە بەغدا کەوت، لە (۳۱ ئابی ۱۹۹۶) دا کاتێک کە سەدام گورزی سەر واند لە جولانەوای بەرنگاری کوردەکان لە هەرمیی کوردستان کە لە ژێر چاودێری ئەمەریکا دا بوون، حکومەت بە موشەکی کرۆز وێستگەیی پاراداری بە دوری سەدان میل لە باشور بۆردومان کرد، لەم سێ شەڕەدا سەدام لەسالی رابردوو پاشەکشیی کرد.

+ ئەم دوو دلیە لە پەڕپەندی ئێمە لە گەڵ ئێران کە گەورەترین ولاتی ناوچە کەمێە کۆسپە لە بەردەم

پروپەرۆبوونەو دا.

+ لە هەلومەرجی کرداریدا (فعلی) ئێمە توانای پاراستنی نارامی و جێگیریی لە کەنداو لە بەرامبەر

ئێران و عێراقدا نین، ئێمە نە دەتوانین لە بەرامبەر ولاتی هێرشکەری ئێران بوەستین ئەگەر نەتوانین لە عێراقێکی شکستخواردوو بێسێنەو، ئێمە ناتوانین میانپەڕی لە ئێران هانبدەین ئەگەر سەڕکردەکانی ئێران تێروانییان وابێت خەباتکردن دژ بە ئەمەریکا ئاسان و کاریگەر، سیاسەتی لێپراوانەتر لە بەرامبەر سەدام دوچارێ سنوورداری بوو، چونکە ئەو باسە هەمێە کە ئێمە دەبێت لە کۆمەڵگای نێو دەوڵەتی

سەرکردایەتی و ڕینگاچارە داوا بکەین، دەبێت هەنگاوێکی خۆمان پەڕێست بەجولەیی تایبەت بەعێراق بچەین و ئەگەر نەتوانین لەڕەهەندی سەربازی شتێک بە دەست بێنین، باشتروایە کاریک نەبەجێمان نەدەین، تەواوی ئەم بۆچونانە لەحکومەتەوە دەرکەوتوو.

هەمکاتیەک کە نێمە لەکاری هەڕەشەکردن ڕووبەرۆی شکست دەبینێوە لەهەنگاوی داویدا هاوکات بەهەولێ زۆرتر مەجبور بەکاری هەڕەشەیی زۆرتر دەبینێوە، لەکۆتایی ئەم نەلقەیی زنجیرەییەدا، نێمە یان دەبێت پاشەکشێ بکەین یان ڕووبەرۆی هێرشێ هەمەلایەن دەبینێوە، ئەگەر ڕازیبین کە سەدام خاوەنی شارەزاییە، لەبەرئەوە لەوانەیە بێ ناگایی و نەخاوازاو دەرکەوێت.

ئەم باوەڕە تاکاتیکی نەچینە ناو بەغداوە ناتوانین بپێشێوێ لاوازکردنی سەدام، لەڕۆی ستراتیجی و نێرادی سیاسی و توانای سەربازی زەهێتیکۆمە دورە، ئەوە کە نێمە ناتوانین ڕێبگری لەتواناکی عێراق بۆ هەڕەشەکردن لەدراوسێکە و جێگیرکردنی هێزە ئەمەریکایەکان دەبێتەهۆی ئەوەی لەهەموولایە کۆمە شکست بۆین، دوژمنانی ڕادیکال لەم بابەتە نێمە هەراسانابن یان باوەڕناکەن کە دەتوانن سەبارەت بەناهاجەکانی خۆیان ئەوە کۆنترۆڵ بکەن، کاریگەری دەبێت لەسەر هەمیەتی ئەمەریکا لای دۆستەکانمان، کەسانێک کە لەپالماندا وەستان و چاودێری بکەن بەلگە بەسورداری نابینن.

دەبێت ناگاداریین کە چالاکی نەیتنی دەتوانێت نێمە بەتواناکات تانالۆژیەکانی ڕووبەرۆیوئەوەی سەربازی چارەسەربکات، مەن لایەنگری پارێزگاری بەبزووتنەوێ بەرھەڵستکاری عێراق بەلام بەچاودێری و پشەبەست بەناوخۆ، سێ بابەت لەبەرچاوە دەگرم، ئەمە دەبێت پێشێی (حرفەیی) جێبەجێبکەیت ئەم سەرمایەگوزاری، دەبێت بەرھەڵستکاری وڵاتی دراوسێ بەتایبەت تورکیا و عەرەبستانی سعودی و ئەمەردەن لەبەرچاوە بگەڕین ئەوانە کاتیکی دوچاری کێشە دەبنەوێ پێستیانی بەخواستی ئەمەریکا لەپارێزگاری بزووتنەوێ بەرھەڵستکارەکان، کە بەشیوەی پێستی هێزەکانی ئەمەریکا دەبێت پارێزگاریان لێبکات، یان نێمە ڕووبەرۆی گرفت و نابڕووجوونەکانی وەک باکووری عێراق لەسالی (١٩٧٥) و (٣١ی ئابی ١٩٩٦) دەبینێوە، کاتیکی کە پارێزگاریان لەزۆربە کەسەکان کردووێ یان لەگۆڕەپانە کە دەرچووێ یان گۆشەگیربوو، ڕووبەرۆیوئەوە لەگەڵ ئەم مەسەلە سەبارەت بەئەفغانستان قورستەر، بۆیە ئەم بێمەیانەیی خوارەوێ پێشێاز دەکەیت:

١- کێشە کۆتایی لەکەنداو پشکنین نییە، بەلکو حکومەتی عێراق کێشە سەرەکیە.

٢- جولان و هاندەری ئەم دواوەی سەدام ئەم لەڕۆی خالی تێروانین هێرشە، بەلکو بەرھەڵستکردنی ستراتیجی خۆی دەبێت لەبەرچاوە بگەڕین، کاردانەوێ سەربازی دەبێت بپێشێوێ وێرانکردنی بنکەکانی سەدام و شەرتی شارەدەوێ چە کە کۆکۆژەکان و پاسەوانە تایبەتیەکانی، بەشیوەی گشتی بەبۆچونی مەن (کیسینجر)، ئەم کارە بەپشەبەست بەبزووتنەوێ ڕزگاریخوا لەناوخۆ باشتەر، ئەگەر بەجەدی

کار بۆ پارټیزگار ټولګر ګردن له بزووتنه وهی رزګار یغوازی عتیراق بکمین، ده بټت نهوانه تمیار بکمین و رایسان بټنن و بټکها تهی فرماندهی نهوان پټکخمین و له لایه نه هټزه کانی خۆمانه وه پارټیزګاریان لټبکمین.

وهک به شټک له همولی جدی بز پوځاندنی سه دام، ده بټت بارودوخی عتیراق له رټیمر ټکر دنی چالاکی سربازی له ناوځو ټی همدوو ناوچهی دژده فرین ټان له بهرام بهر دراوسټیکانی شم ولاته که به ناوچهی سنوردارکردنی جوولهی هټزه کانی عتیراق داده نرټت وه کوټر ټولی ژماره یهک له ورټیګایانه بکرټت.

خه لکی عتیراق ده بټت بزائن که دوژمنی سره کیان سه دام و ده ستروټه نده که به تی، خه لکی عتیراق به شټک ب له هاویه ټانانی نټمه نهک ناما بټی نټمه.

نه گمر ناره زوو ناکمین شم پټکخمست و بریارانه له بهر چاو بگرین، سیاسه تی نټمه پرویمر ووی شکست ده بټت موه و نارامی و جټگیری که نداو و ناوچه که ده که ورټه مه ترسیه وه.

نهو بابته تانهی پټشموه نهوه ده خوازټت که چاودټیرانی نه مه ریکا نهوه ده رخن که نهوانه مسلمانن، ګورټانکاری نه فغانستان و پوځاندنی حکومتی تالیبان و ستراتیجی نویی بوش سه بارهت بهر ژده لاتی نزیکی گموره نه گمر زوره که ولاته یه کګرتووه کانی نه مه ریکا هتا به بټ رهامه ندی هه موو هار په ټانه کانی ده ست به چالاکی سربازی بکات به لām به شټوهی جیاواز لهوانه ی پټشو، وه نټستا ناتوانن نه مه پټشینی بکمین به لām جټبه جټکردنی کارټکی هه قیه.

ھاۋكارىيەكانى ئىران و عىراق

يەكەنكە لەگەنگەرتىن دەرگەوتە كارىگەرەكان لەمۇرگەرتنى ستراتىجىيى نەتەۋەيى و نىۋەدەۋلەتلىدا، رۆلى فاكتمىرى جوگرافىيى ۋەلا تىكە لەناۋ كۆى سىستەمى جىھانىدا كە بەجىۋىۋەلەتلىك گوزارشت دەكرىت. (جىۋىۋەلەتلىك رىتكارىكە بۆ سىياسەتى دەرەۋەى ۋەلا تىك كە بەسەرنىجىدان لەژىنگەى سىروشتى و بىرۋىنكرىدەنمۇ و پىششىق كەردنى رەتارى سىياسى و تۋانا سەربازىيەكانەۋە خەرىك دەبىت) و زانستىكە تۋىۋىنەۋە لەيەكەى سىياسى لەناۋقالى جىھان و رۆلى فاكتمىرى جوگرافىيى لەچارەنۋوسى سىياسىدا دەخاتە بەرباس ۋەلەكۆلىنەۋە. يەكە سىياسەكان لەژىر كارىگەرى ھەلگەۋتەى جىۋىۋەلەتلىكىدا، ھەرىكەكان بەجۆرلىك لەگەن ۋەلا تىنەتەر بەتايەت ھىزە جىھانىيەكان ھەلگەۋتە دەكەن. ھەندىك لەۋلا تان بەھۋى گۆشەگىرى شۋىنەكانىيەنمۇ بان ھەلگەۋمەرجى جوگرافىيەنمۇ لەدۋژمنكارى دەرەكى پارىژراۋن، لەبەرامبەردا ۋەلا تىنەتەر ۋەك عىراق و ئىران لەژىر كارىگەرى شۋىنى جىۋىۋەلەتلىكىيان ھەمىشە گۆرەپانى ئاكۆكى ھىزە جىھانىيەكان بوون و رۆلى تايەتەيان لەستراتىجىيى سەربازى/سىياسى لەنەستۇدا بوۋە. ھەمان مەسەلە بۆتەھۋى ئەۋەى كە لەراپەردودا ۋەلا تانى بەھىز بەشۋەيەك دەستۋەردەن لەكارۋىارى ئەم ۋەلا تانە.

ئاگادار بوون لەگەنگى مەسەلە جىۋىۋەلەتلىكىيەكان، ھىزە گەۋرەكانى لەكۆتايى سەدەى نۆزدەھەمىدا ھاندا، بەسۋودەگەرتن لەدەسكەۋتە زانستىيەكان و لەۋاقەتەى جوگرافىيى جىھان لەبەرمۇۋەندى سىياسەتى خۇيان كەلكى لىۋەردەگەن، ئەم مەسەلەيە پىشپىكى فراۋانترى لەنەتۋان يەكە سىياسە بەھىزەكانى ئەۋ كاتەدا دروستكرد، بەجۆرلىك كە ھەرىكە لەم ۋەلا تانە ھەۋلىيەندەدا دەسەلاتى خۇيان زىاتركەن و سەرمۇمىنى زىاتەر بىخەنە ژىرەدەستى خۇيانەۋە، ئەم بابەتە تىۋىزىزەكرا لەلەيەن كەسانى ۋەك رۆدۆلف كىلن، ئەلفرىد تاپەر ماھان، ھالقۇرد ماكندەر، سىپاكىمەن و ھاۋس ھۆفەر كە دۋاتەر بوۋە تىۋىزى جىۋىۋەلەتلىكى ناسراۋ.

ئەۋ فاكتمەرانەى كارىگەرىيان لە پىنكەتەى جىۋىۋەلەتلىكى عىراقدا ھەيە :

فاكتمىرى كارىگەر لەپىنكەتەى جىۋىۋەلەتلىكى ھەروەلا تىك بۆ دۋو بەشى ۋەك فاكتمىرى جىنگىر (نەگۆر) و فاكتمىرى ناچىنگىر (گۆراۋ) دابەش دەبىت و سەبارەت بەعىراق فاكتمىرى جىنگىر (تۆرى ناۋەكان) و چەند فاكتمىرەكى گۆراۋ (نەۋت، كوردەكان و شىبەكان) لەپىشەۋەى فاكتمەركانىيەر كارىگەرىيان لەپىنكەتەى جىۋىۋەلەتلىكى ئەم ۋەلا تەدا ھەيە.

جیوپۆلەتیکی ناو:

تۆری ناوی ھەرولاتیك رۆلی سەرەکی لەدروستکردنی یەكیتی زەوی یان پارچەپارچە كردنی، توانای نابووری، پەيوەندىەكان، گواستەنەو وگەياندن و بەشپەوى گشتى لەتوانای نەتەوەى ھەرولاتیك دەبينىت. ناو دەرامەتییكى سروشتیە، كە توانای ھىزى نەو لەسروشتدايە، بەتێروانىن لەسورى ناو لەسروشتدا نەم مەسەلەى سەلماندووە كە رۆژەى ناو لەقوناغە جیاوازەكاندا تارادەيەك جیگىرپووە، بەلام نەوى بەلگەنەويستە نەو یە كە مرۆڤ دەتوانىت نەم سورى شەو لەسروشتدا بگۆریت. مرۆڤ لەبەركەوتن لەگەڵ ناودا پىش ھەرشىك پاشكۆى ھەلومەرجى سروشتیە و چالاكیەكانىشى لەژێر كارىگەرى نەم بەركەوتنەدايە، بەلام پىشكەوتنى تەكنەلۆجیا، زۆربوونى دانىشتوان، ھەمەچەشنى پىوستىەكان، پىش ھەرشىك كارىگەرى لەسەر نەومادە ژيانە ھەيە و تانەو تاستەى كە نەمرۆ مەسەلەى ژینگەى ناو شپۆ و جیگای تايبەتى بەدەستھێناو. نەم مەسەلەى نابىت بەدوور بگىریت تاكاتىك كە پىوستىەكانى مرۆڤ و دەرئەنجامەكانى سروشت پەيوەست بەناو تارادەيەك ھاوناھەنگى ھەيىت، نەم مادەيە مەسەلەيەكى دروست نەكردووە، بەلام لەبەرامبەر دەستكەوتنى یان دەست نەكەوتنىدا، نەم مادە سروشتیە لەدیاریكردنى لایەنى باشە یان خراپەى چالاكیەكانى مرۆڤ رۆل دەبينىت.

بەپێوەبردن و ئاراستەى تايبەتەنى دەرامەتى ناو لەوانەيە گەنگەرتن بابەتى ژینگەى بىت كە لەباسى سیاسى و نەندىشەى ستراتیجى شوین و گەنگى زۆرى بەدەستھێناو. دەرامەتى ناو بەزۆرى وەك كىشەيەكى ناسايشى لەسەر ناستى نەتەوەيى و نێودەولەتى سەیر دەكرىت، لەزۆر لەولاتان بەپێوەبردنى دەرامەتى ناو چاودێرى توندى لەلایەن گروپە ناوخۆيەكانەو لەسەر، كە ھەریەكیان خاوەنى دەرامەت و پەيوەندى تايبەتى خۆيەتى. بزواندن و كۆنترۆلكردن و چاودێرىكردنى دەرامەتى ناوى نێودەولەتى، ناوینا و دەبىتەھۆى دروستكردنى گەزى وئالۆزى لەنێوان ولاتاندا. لەم بوارەدا غوونەى زۆر لەرۆژھەلاتى ناوھەراست بەدەيدەكرىت، چونكە زۆربوونى دانىشتوان و پەوتى گەشەى كشتوكاڵ، دەرامەتى ناو بەتوندى دەخاتە ژێر فشارەو، لەم ناوچەيە بى متمانەيى سیاسى لەناستىكدايە كە دەسەلات بۆ خستەپرووى ناو، بەراست یان ھەلە وەك لایەنىكى ستراتیجى دەزگای شەرى یان جەنگى سیاسى كە لەھاوسەنگى ھىزى ناوچەكە كارىگەرى بەرچاوى ھەيە و بەھەند وەرەگىریت، مەسەلەى تايبەتەندى دابەشكردنى دادپەروەرانی دەرامەتى ناوى ناوچەكە وەك پەگەزىكى گەنگ لەھەر پەیمانكى ناشتى كە لەناپەندەدا واژۆبكرىت بوونى ھەيە.

لەبەیانان و چاوپىكەوتنى تارادەيەك توندى سیاسىەكانى رۆژھەلاتى ناوھەراست باس لەو دەكەن (چەكى نەوت) بايەخى كەمتر بۆتەو، بەشپەيەك كە تۆرگۆت نۆزال سەركۆ كۆماری پىشروى توركىا لەسەر ھەتەمى جەنگى ناو قەسەيەكى كەردووە و پەتروۆس غالى وەزیری دەرەوى پىشروترى ميسر بەتوندى

دەرىجىسىنىڭ مىسەر نامادىيە بۇ مىسۇگەركردنى ئاۋىي پوۋىيىرى نىل بىگەيتىشە جىنگىمە. لەگىتوگۇكانى
 ەمرەب و نىسرائىل گىتوگۇ نىشتى نىسرائىل و ولاتانى لوبنان، سوريى و فەلەستىن سىيەمىن بەندى
 نەخشە رىنگاى پەيەست بەنرخاندنى ئاۋە كە گىرنگى تاييەتى خۇى ەمىە.

دىجەلە و فورات و مەسەلە جىوپۇلەتەيكەكان:

پوۋبارەكانى دىجەلە و فورات ەك شاخوتىنبەرى ژيانى عىتراق لەفاكتىرە كارىگەرەكانى پىنكەتەى
 جىوپۇلەتەيكى نەم ولاتە دەژمىردىت، عىتراق سەبارەت بەرپۇزەى سودوەرگىرن لەم دوو پوۋبارە و
 كەشتىوانى و پىنكەستىنى ئاسايشى لەگەل دراۋىتىكانى ەك توركىيا، سوريى و نىران ئاكۇكى و گىزى ەمىە.
 زىادبوۋنى ژمارەى پىرۇزەى بەندادەكان بۇ چەند مەبەستىكە و ھاۋاكاتە لەگەل پكەبەرايەتى و
 بەدەستەيتانى رابەرى سىاسى و ئابوۋرىيە لەناۋچەكەدا بۇتە ەزى گىزى ەمىشەى لەمەۋزى (ئازۋىلى)
 پوۋبارى دىجەلە و فوراتدا. تىپروانىنى ەمەجۇر لەپەيامە ژىنگىمى و خوليا ئابوۋرىيەكانى پىرۇزەى باشورى
 رۇژەلانى نەمادۇل كارىگەرىەكەى لەسر گىزى پەيۋەندىەكانى نىوان توركىيا لەگەل عىتراق و سوريى ەمىە.
 ئاكۇكى دىرەنى نىوان عىتراق و سورياش جارچارە لەژىر كارىگەرى بابەتى مافى ولاتانى كەنارى
 پوۋبارەكان سەرەلەدەدات. فشارى لەسر دەرامەتى ئاۋى نەم ئاۋچەمە زىادىكردوۋە بۇيە ۋاچاۋەپروان
 دەكرىت كە دانىشتوان نەم ولاتانە لەمالى (۱۹۹۰) كە گەمىشتۇتە (۸۸) مىلۇن كەس لەمالى (۲۰۰۰)
 بەرۋىتەۋە بۇ (۱۱۴) مىلۇن كەس.

لەدەيەى ەفتاكان بەدۋاۋە پەيۋەندى نىوان عىتراق لەگەل سوريى و توركىيادا ئاكۇكى و گىتوگۇ
 زۇرى لەسر مافى ولاتان كەنار پوۋبار تىگموتوۋە، لەگىتوگۇزەكى جىدىدا كە لەمالى (۱۹۷۵) لەنىوان
 عىتراق و سوريادا پەيدابوۋ، بەھزى كەمبۋەنەۋى ئاۋى فوراتەۋە دۋى تەۋابوۋنى بەندادى (الشوۋە)
 سوريەۋە كە بەھزى ئاۋىزىۋانەى ەمرەبستانى سەۋدى و كۆمكارى ەمرەبەۋە شەپ پوۋىنەدا. لەكانونى
 دوۋەمى (۱۹۹۰) داخستىنى دۋا تونىلى لادەرى بەندادى نەتاتورك بۇ ماۋەيكى كاتى ھاتنى ئاۋى فوراتى
 بۇ سوريى و عىتراق بۇ ماۋەى يەك مانگ كەمكردەۋە و ئالۇزىەكانى نەم دوو ولاتە سەرانسەرى ولاتانى
 ەمرەبى وروژاند. لەم ەلومەرچەدا بەسەرغىدان لەزۇردارى توركىيا سەبارەت بەناۋى پوۋبارى فورات سەرك
 ەۋىزانى ئەۋكاتەى توركىيا بەجۇرە پوۋنيدەكاتەۋە كە (بەبۇچوۋنى مەن ەمەشەكان سەبارەت بەجەنگ
 لەنەنجامى جىبەجىنكردنى پىرۇزەى پەمەپىندان لەتوركىيا خراۋەتەپرو، جىنگاى نىگەرانى نىيە. نەگەر
 ەمەشەمەك ەبەتت نىتە بەرپەمچى دەدەينەۋە، توركىيا فاكىترەى بەرپەمچەدانەۋى لەبەردەستدايە و
 لەنەندەدا تۋاناي نەم بەرپەمچەدانەۋىيەى زىاد دەكات). بە ۋتەى سەرك ەۋىزانى توركىيا نەگەر نەم ولاتە
 پىنگەى شوتىنكەموتوۋ و لاۋەكى خۇى لەپەيۋەندى بە نەۋتەۋە قىۋل دەكات، بۇيە جىنگاى سەرنجە كە
 لەھەلەكەۋتەى بالاترى خۇى ەك سودوەرگىرن لەسەرچاۋەكانى پەيۋەست بەدەرامەتى ئاۋەۋە كەلك

وهرېگریت. به شپوهی گشتی تورکيا به رېنکهوتنی گروپی و سې لایمنه لمبارهی هاوبه شیکردنی ناوی دېچله و فوړات نه یار و ناکوکه که سمارهت به به شیک له پروبارانه که له خاکی نهم ولاتمه دیت، حاکمیه تی همیه، به لام له هه مانکاتدا ده خوازیت له پرژه هاوبه شیکان له گهل دراوسیکانی له (خواری پروبار) هاوکاری بکات.

جیوپوله تیکی نهوت:

له لیکولینه وهی گشتیدا هیچ جوړه چالاکیه که به بې سرفکردنی ووزه جینگای قبول نییه، به جورتیک که زانایان له وروایه مدان بوونه ومهره زینمه کان له کاتی خم و پشودانیشادا به پرژه ی پترست ووزه سرفده کهن، هرکاتیک به شپوازی سنوردا تر له بوجونی گشتی له چوارچپوهی کومه لگای مرؤفایه تی بیرکیمه وه به روونی دهرده کهوت که بزوتنمری (ماتوری) نابوری نمر کومه لگایه به بې سرفکردنی ووزه نابزویت و ریشه ی نابوری هر کومه لگایه که به چه مکی گشتی نه، که هه موو لایمنه مادیه کانی ژبانی مرؤفه کان ده گرتیموه، به بې له بهرچا وگرتنی رؤلی ووزه تیدا وینمه کی راستمان ناداتی. بویه دؤزینمه وهی ووزه هه لی ناو به خالی ده سپتیکردنی شوړشی پیشه سازی ده ژمیردریت، که به بنزه ی خوی پیشه سازی بوونی نه وروپا و ولاتانیت و پترستی به ووزه ی زیاتر و هرزاتر همیه، له پراږدودا ناشکرا بو که گؤړانکاریه کانی نهم دواپیه له بواره دا رهوتی هموله کانی خیراتر کردوه.

به سمرغبدان له رؤلی سمره کی و پرگرنکی ووزه، ولاتانی جیهان له پراږدوویه کی دودا، به پرژه ی توانا و خواسته کانیان، همولی زؤریانداوه تا ووزه به کارهیتراوی خویان له مزیکترین و ناساترین سمرچاوه دابینبکات. تاپیش قوناغی شوړشی پیشه سازی که له واکاته دا پترستی بز ووزه زیادیکرد و هه تا چمند سده یه که دواي نهمه، واته تاپیش ده سپتیکردنی سده ی بیست، رؤلی سمرچاوه ی ووزه بز ژبانی نابوری کومه لگای مرؤفایه تی هاوشپوهیه له گهل رؤلی ناو له ژبانی رؤژانه دا. به شی زؤری ووزه ی جیهان له سمرچاوه یه که وه دابینده کرا که نه مړو کهوتوته ناو کومه لگای هه ژاری نه فریقا و ناسیاوه. دواي نهمه ی خه لوزی بهردین به کارهیترا له داهیتراوی نامیری هه لم، واته کؤتایی سده ی هه ژده هم ده سپتیکرد و له ماوه یه کی که مدا بووه هؤی پیشکه ووتنیک سمرغراکیش له پیشه سازیدا، له راستیدا ده توانین بلین که سمره تای پیشکه ووتنی پیشه سازی له سده ی بیستدا قمرزاری خه لوزی بهردینه. له بهر نهمه ی بهریتانیا خاوه نی سمرچاوه ی ده وله مهندي خه لوز بوو بویه وهک پیشه نگی ولاتانی پیشه سازی له جیهاندا دهرکهوت. نهم ولاته توانی به سود وهرگرتن له خه لوزی بهردین توانای نابوری و سیاسی خوی له نهم وروپا و جیهان پیشبخت و به پشتبست بوم ووزه یه که مکی جیهانیدا رؤلی گرنکی هیتت.

به کارهیتنای خه لوزی بهردین تا جهنکی یه که مکی جیهانی که شته بهرترین پله، به لام ورده ورده نهمت وهک پکه بهری سمره کی خه لوز هاته مهیدانه که وه. هرچنده نهمت وهک ماده یه کی سرتهمه نی

لەسەردەمانی زۆرکۆنەوه بەشێوەی سەرەتایی سوودی لێوەرگیراوه لەلایەن مرۆفەوه، بەلام گۆرانکاری کاتیکی دەستی پێکرد (کە کلنل دریک)ی ئەمەریکی لەسالی (١٨٥٩) لەویلايەتی پەنسلفانیا سەرکەوتوو بوو لەداهێنانەکی که توانی رۆچیتە ناوچینەکانی زەویەوه، لەوکاتە بەدواوه لەناوچە جیاوازهکانی گۆی زەوی نەوت بەشێوەی جیاواز بەرپێگای پیشەسازی دەرھێنرا.

لەسەدەى بیستەمدا بەشێوەی گشتی نەوت وەك مادەى سەرەکی ووزە لەپیشەسازی و گۆستنەوه و گەیانەن گەرنیگەکی زیادیکرد، بەجۆریك كە رێکەبەرایەتی بەهێز کەوتە نیوان زەیتزە گەورەکان بۆ بەدەستھێنانی و کۆنترۆلکردنی نەم دەرەمەتە گەرنیگە، نەم هێزانە بۆ بەدەستھێنانی تەمەنکارێکەکانی خۆیان لەدیلولۆمابێوه تا دەگات بەبەکارھێنانی هێزی سەربازی سلیان نەکردەوه. لەماوەی زیاتر لەنیو سەدە لەبەکارھێنانی دەرەمەتی نەوت زانایانی بواری ووزە و ئابووری توانای تازەیان بەنەوت بەخشیووه کە گەرنیگەکی بەتێپەربوونی رۆژگار زیاددەگات، بەجۆریك كە لەماوەی جەنگی دووھەمی جیھانیدا نەوت وەك مادەیکە ستراتیجی ناستنرا. زۆر لەلیکۆلەرەوان پێشکەوتنی ئابووری ئەمەریکا لەچەند دەیهی رابردوودا دەگێرێنەوه بۆ دەرەمەتی نەوت لەم وڵاتەدا. لەدەلی پیشەسازی نەوتی ئەمەریکا مەزنترین زەبەلاحی (عملاق) ئابووری نەم وڵاتەیه، واتە کۆمپانیا گەورە پیشەسازیەکان دەرکەوت کە لەپراستیدا لەماوەی نیو سەدەى رابردوودا زۆر لەسیاسەتە ئابووری و سیاسەکانی جیھانی خستۆتە ژێر کاریگەری خۆیەوه.

لەبەرنەوه نەگەر لیکۆلێنەوه لەمیترووی پیشەسازی نەوتی جیھان و لەسەرویانەوه پیشەسازی نەوتی وڵاتانی رۆژھەڵاتی ناوەراست و بەتایبەت لەنیوان ھەردوو جەنگی جیھانیدا بکەین، سەرئێ دەدەین کە گۆرانکاری زۆر ڕوویداوه، لەنیوان ھەردوو جەنگی جیھانیدا تەنیا وڵاتی کە بەرھەمھێنان ودا بەشکردن و بەکارھێنانی نەوتی بەرپێوی زۆر کۆنترۆلکرد بەریتانیا بوو، کە بەلگەى ئەمە بوونی سیستەمیك بوو کە لەماوەی سێ سەدەدا بەدەستھێنابوو. لەگەڵ دەسپێکردنی جەنگی دووھەمی جیھانی مەشینی جەنگی ھەردوو لایەنی بەشەر ھاتوو زۆر زیاتر لەوێ جەنگی یەگەمى جیھانی پێویستیان بەسووتەمەنی ھەبوو، بەجۆریك كە بەرھەمی نەوتی رۆژھەڵاتی ناوەراست نەیتوانی پێویستەکانیان داڕێژێکات و ناچاربوون داواى یارمەتی لەئەمەریکا بکەن.

دواى کۆتاییھاتنی جەنگ، ژمارەى ئەو کۆمپانیایانەى کە چالاکی نەوتیان دەکرد زۆر زیادیکرد. دوو جەمسەری بوونی جیھان، ھاتنەدەرەوێ بەریتانیا لەپێزی زەیتزەکان و دەرکەوتنی یەکییتی سۆڤییت و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا، پێش ھەرشێك کاربێگەری لەسەر بازاری نەوت و وڵاتە نەوتیەکان بەجێھێشت، بەو مانایەى کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا دەپێست ھەر راپەرپێنك كە خواوەنى نامانجێك ییت بەمەبەستی پێچانەوێ دەسەڵاتی بەریتانیا سوودمەندیی بەتایبەت دواى ئەوێ کە نەرخ و گەرنیگی نەوت لەجەنگی دووھەمی جیھانی بەتەواوەتی دەرکەوت. ھەموو گۆرانکاریەکان کە دواى جەنگی

دووه می جیهانی لمړژه‌لانی ناوهرپاست پروویدا لمراستیدا لایمنیکې مسمه‌له‌که همولی ولاتان بوو بڼ
رڼ‌گاربوون له‌قمیدوبونديک که هیزه رڼژناوایه‌کان بڼ نه‌مانیان دروست‌کردبوو، له‌لایه‌کیتړه‌وه خواستی
بشتیوانی نیتوده‌وله‌تیشی هه‌بوو.

له‌لایه‌کیتړه‌وه، پټ‌کھیتناني رټ‌کخراوی ولاته نه‌وت فروشه‌کان له‌نویکدا بمشپوه‌یه‌ک له‌بهرامبر
کڅوبونه‌وی ولاته پیشه‌سازیه رڼژناوایه‌کان لم‌چوارچینه‌ی (ناژانسی نیتوده‌ولمتی ووزه) بازاری جیهانیان
خسته‌ژیر کاریگرمیره‌وه، به‌کڅوتایه‌هانتی ململانتیکانی قوناغی جهنگی سارد و به‌سرمخدان لم‌پیمامه‌کانی
دوای جهنگی کمنداو و ده‌سکومتی ناساتری نه‌ممریکا به‌سرمچاوه‌ی نه‌وتی عمره‌بی بارودڅخی ناینده‌ی
نه‌وت واده‌بینریت له‌گه‌ل رابردودا جیاوازییت.

گرنګی ژپانی و ستراتیجی رڼژانه‌ی نه‌وت له‌سره‌تای دڅزینه‌وه‌ی و سوودلیتوهرگرتنی تاجوړی
پمپوهندی ناوہ‌کی نیوان لایمنی شابوری شم ماده‌یه وه‌ک کالایه‌ک له‌لایه‌ک و شم‌پازی سیاسی که بڼ
به‌ده‌سته‌نتان و بمرده‌وامی سوودوهرگرتن لیتی به‌کاره‌یتراوه، له‌لایه‌کیتړه‌وه دروست‌کردنی له‌قوناغه
جیاوازه‌کاندا گوښاوه له‌گه‌ل هلمومرجی نابوری له‌ولاتانی پیشه‌سازی و جولہ‌ی پمپوهندی سیاسی نیوان
جه‌مسره‌کانی جیهان، که لایه‌نیتک له‌سمر لایمنه‌کمتری زیاده‌کات.

کاره‌کانی شم سیاسته له‌ولاتانی تازه‌پتگمیشتو به‌تایبه‌ت ولاتانی خاوه‌ن نه‌وتی رڼژه‌لانی
ناوهرپاست له‌ماوه‌ی ده‌یه‌کانی رابردودا زیاتر لم‌ناوچه‌کانیتر هم‌ستپیکرا بوو، کڅمپانیا گه‌وره‌کانی نه‌وتی
نه‌ممریکا که ده‌سته‌کارانی سره‌کی چالاکي دڅزینه‌وه و سوودوهرگرتن له‌نه‌وت بوون و دواتریش
پیشه‌سازی گه‌وره‌ی نه‌وتی نه‌ممریکایان دامه‌زrand، سرکه‌وتو بوون لم‌پټ‌کھیتناني بالی سیاسی به‌هیز و
خاوه‌ن نفوز له‌سیاستی گه‌وره‌ی حکومه‌تدا، سیاسته‌کانیان بڼ به‌ده‌سته‌نتان و کڅنرتڅلی سرمچاوه‌کانی
نه‌وتی ولاتانیتر له‌وبهری نوقیانوسه‌کان خسته‌کار.

ولاتانی هموزه‌ی کمنداو که خاوه‌نی زیاتر له‌(۶۵٪) یه‌ده‌گی نه‌وتی جیهان، زیاتر لم‌ناوچه‌کانیتر
بوونه‌ته جتگای سرمغی ولاته پیشه‌سازیه‌کان، که بڼ بمرده‌وامیدان به‌گوړی پیشه‌سازیه‌کیان پټویستیان
به‌دڅزینه‌وه‌ی بمرده‌وام و مسوگمریان به‌سرمچاوه‌ی نه‌وت همیه. لمراستیدا له‌کاتی ده‌رکه‌وتنی قمرانه
سیاسی و سرمبازیه‌کان له‌جیهاندا له‌وانه‌ قمرانی عیراق له‌گه‌ل کویت، سرمخدان شم ناوچه‌یه بمشپوه‌ی
جیاواز هه‌بوو، له‌وانه‌ ناردنی هیزی سرمبازی و ده‌ستتوهردانی سیاسی نه‌پنی و ناشکرا له‌کاروباره‌کانی
شم ولاتانه‌دا ناسایت و هم‌ستپیکراوتر بووه.

باس له‌باره‌ی ناسایشی دابنکردنی ووزه له‌جیهاندا نیگه‌رانیه‌کانی ولاتانی پیشه‌سازی
له‌ده‌سته‌کوتنی بمرده‌وامی نه‌وت به‌نرخي داواکراو، دیارترینیان قمرانی نه‌وت له‌مالي (۱۹۷۳)
ره‌هندی تازه‌تر و جدیتری به‌خویه‌وه بیني.

نیست له گهڵ گۆرانکاری زۆر له لایه نگیری و پتکهاتهی سیستمی نێودهولمتی له کاتی دروست بووندا، نهو نیگهرا نیانه که له نهنجامی دابنکردنی خواست و خستنهرووی نهوت پێویسته بهشیوهی بههرهتی چارهسهر بکریته و بنهمای پایه دارتر و بهردهوامتر له جیهانی سیاسی و نابووری بۆ دهیه کانی داهاتوو پتکه بخریته.

نهم بابهته گرنگیه کهی کاتی که زیاده کات، که ده رکوت له کۆی یه ده گی دنیایی نهوتی جیهان پێوهی (۲۱٪) کهوتۆته نیوه کۆی پوژناوا (واته ههردوو کیشوهری نه مریکا) و (۷۹٪) کهوتۆته نیوه کۆی پوژهه لاتمهوه. ولاتی نهندامی نۆیتک زیاتر له (۷۰٪) و ولاتی حموزهی کهنداو نژی کهی له (۶۰٪) یه ده گی دنیایی نهوتی جیهانیان هیه.

پتکهی نهوتی عێراق :

یه ده گی دنیایی نهوتی عێراق ده گاته سه د ملیارد بهرمیل، به پتیی چالاکی دۆزینهوهی و به سوود وهر گرتن له نامیری پتیشهوتووی دۆزینهوه نهم ژمارهیه لهوانهیه زیادهکات بۆ (۱۸۰) ملیارد بهرمیل، به تهواو کردنی چالاکی دۆزینهوه له (۷۵) ناوچهی نهوتی که تانیست له عێراق دۆزراوه تهوه، ناوچهی نهوتی کهوک و رومیله تیکرا (۲۲) ملیارد بهرمیل نهوتی یه ده گی تیدایه، یه ده گی دنیایی مهجنون نژی کهی (۲۰) ملیارد بهرمیلی تیدایه، له سه رهتای هه لگه رسانی جهنکی عێراق ئیتران له لایه ن سه دامه وه، قو ناغی لاوازیوونی پتیشه سازی نهوت له عێراق ده ستیپتکرد، پچرانی چه ندجاری نارده نی نهوت له سالانی جهنگ بووه هۆی که مبه ونه وهی به ره می نهوت له (۳,۸) ملیۆن بهرمیل له پوژتیکدا بۆ یه ک ملیۆن له دوا ی نهیلوی سالی (۱۹۸۰) وه، نهم که مبه ونه وهیهی به ره م بۆ زیاتر له پینچ سال دیتیهی هه بوو، نهم که مبه ونه وهیه نه ته نیا به هۆی له ده ستدانی پشکی عێراق له بازاری نهوت نه بوو، به لکو لاوازی عێراق له به ره مه مه تانی نهوت که به نا شکر پتیهی دیاریوو، له کاتی جهنگی کهنداویش خواست له سه ر نهوتی نۆیتک که مبه ووه، بۆیه که مبه ونه وهی پشکی نهوتی عێراق له بازا ره کان له به ره و نه ندی ولاتیانی نۆیتکیوو.

جهنگی دووه می کهنداو و کاریگه ریه کهی له سه ر توانای به ره می نهوتی عێراق :

نه مریکا و هیزه هیزه شه ره کان له جهنگی کهنداو، دامه زراره نهوتیه کانی عێراقیان به شیوهیه کی حساب بۆکراو خسته ژێر هیزه کانیانه وه، زۆریه ی خه ساره ته کان ئاراسته ی به نه ده ره کانی نارده نه ده وه ده کرا، کتله که نهوتیه کان زه ره ی که متریان به رکوت، کتله که نهوتیه کانی باشوور زیاتر له باکوور زه ره ریان به رکوت، به لام گۆزی کاریگه ر له پتیشه سازی نهوتی عێراق له دوا ی دانانی گه مارۆی نابوری پتکه خراوی نه ته وکان و وه ستاندنی به ره می نهوتمه به به راورد گه وره تریو له گۆزی جهنگ، هه لبه ته به ره رسانی عێراق و هه ندیک له چاودێران له به راوه ده ان که زۆریه ی چاله کان نۆژه نکراوه ته وه و له نیستادا توانای

بهره‌مهندانیان زیاتره له‌پیش جهنگ، له‌ماوه‌ی نۆمراسیۆن سەربازی دژی عێراق، پیشەسازی پالۆتیش به‌توندی گوزی بمرکەوت، بەتایبەتی سێ پالۆگە سەرەکیەکی نەم ولاتە هێرشێ قورسیان کرایەمر. حکومەتی عێراق رایەدەگەینیت کە نزیکەی (۸۰٪) پالۆگەکانی نۆژەن کردۆتەو.

سیاسەتی جیهانی و بارودۆخی نایندە‌ی نەوتی عێراق :

بابەتی نایندە‌ی نەوتی عێراق یەکێک لە‌مەسەلە گرنگەکانی نەم ولاتە، هەلبەت بۆ پیشەسازی نەوتی دنیا نایندە‌ی نەوتی عێراق نیگەرانی زۆر دروستەکات، نەم نیگەرانیە نەوێە کە چ وەختیک و چۆن گەمارۆی نابوری لە‌سەر عێراق هەڵدەگیرێت و نەمکارە چ کاریگەرێک لە‌سەر نرخێ نەوت و پیشەسازیەکانی بە‌جێدەهێلێت، بۆ بازاری نەوت و ولاتانی بهره‌مەندی نەوتی نۆپێک، کات و هەلومەرجێک کە لە‌جوارچێوەی گەمارۆی نابوریە نەوتی عێراق لە‌لایەن ئەمەریکا و پێکخراوی نەتووەکانو هەلوەشیتووە زۆر گرنگ و هەستیارە، گومانیتیدا نیە کە لە‌دەسپێکردنەوی ناردنەدەرەوێ نەوتی عێراق بۆ بازارەکانی جیهان کاریگەری نەگەتیی دەبێت و پێوستە پێوەکە گونجاو بیت لە‌کاتی هەلوەشاندنەوی گەمارۆی نابوری و زیادبوونی داواکاری بۆ نەوتی خاوی نۆپێک، عێراق لە‌کاتێکدا نەگەر بیتە بازارو کە پێوستی زۆری بە‌دراو و پارە هەم بە‌هەر پێوەرێک کە بتوانیت نەوتی خۆی بە‌هەر نرخێک کە بازار بچواریت دەنێرتە دەرەو، بە‌لام لە‌کاتی ناردنەدەرەوێ عێراقدا کەمکردنەوی بهره‌می نەوتی خاوی نۆپێک پێوستی بە‌سیستەمی پشکبەندی ناردنە نەوتی کات، نەوتی کە عێراق چ پێوەرێک لە‌نەوت و لە‌ چ کاتێکدا دەتوانیت بنێرتە دەرەو، لە‌بەرەدا پرسیاریکی سیاسی دەکرێت، پرسیاریک کە زیاتر پەڕه‌ستە بە‌جوگرافی سیاسی ناوچەکە و جیهانەو، نەک بارودۆخی پیشەسازی نەوتو، لە‌پراستیدا. نەگەر عێراق خۆی لە‌گەڵ بێرەکانی پێکخراوی نەتووەکان هاوناھەنگ نەکات، هیچ جۆرە گۆڕانیکی لە‌سیاسەتی گەمارۆی نابوری نیووەولەتی پوونادات، بە‌تایبەت نەوتی کە پەڕه‌ستە بە‌مافەکانی مۆشەو، سەرەرای نەو مەسەلە جێبە‌جێکردنی بێرەکان لە‌لای عێراق دەبێت بە‌دیدێ فراوانتری جوگرافی سیاسی سەیریکرێت، چونکە نەم مەسەلە لە‌ستراتیجی پووناویدا لە‌ناوچە کەنداوی جێگای هەلوەشاندنەو نیە. لە‌کاتی هەلگرێتی گەمارۆی نابوری بە‌تەواوەتی و دەسپێکردنەوی ناردنەدەرەوێ نەوت لە‌لایەن عێراقو، بە‌هۆی دارمانی بە‌شێکی زۆری دامە‌زراوە دەریایەکانی ناردنەدەرەوێ نەوتی نەم ولاتە لە‌لایەن نێرانەو لە‌کاتی جەنگدا، جگە لە‌ (۶۰) هەزار بە‌رمیل لە‌پوژێکدا، عێراق تەنیا دەتوانیت بۆ ناردنەدەرەوێ نەوت سوود لە‌سێ بۆری نەوتی لە‌پێگای تورکیا و عەرەستانی سعودی و سوریا وەرگیرێت. عێراق بۆ ناردنەدەرەوێ نەوتی خۆی دەتوانیت بە‌دوای تێپە‌پوونی کات و هەلوەشاندنەوێ گەمارۆی نابوری ووردەوێ بە‌گەریتەو بۆ ناستی بهره‌م و ناردنە پێشوی خۆی، بە‌مرجێک کە توانای بهره‌می نەوتی بە‌هۆی داخستنی بێرەنەوتەکانو کەمی نەکردیت، تا ناستیک عێراق بۆ دەسپێکردن

بەرپووبەرپو بوونەوێ کێشەیی ناسایشی لولە نەوتیەکانی خۆی، بەشێوەی گشتی عێراق توانای نامادەسازی هەمە و پەسپۆری هونەری نەندازیارانێ نەوتی عێراق لێپراوانە دەتوانن بەخێرایێ کاریگەریان لەم بوارەدا هەبێت. لەهەمانکاتدا نۆژەنکردنەوێ هەمرو سیستەمی نەوتی بەشی باشوور و هێلی بۆری کە دامەزرانەکانی باشوور بەباکوڕەو دەبەستێتەو تێچونی کەمی دەوێت.

جیوپۆلەتیکی کوردەکان:

شوێنی ژبان و نیشتەجێبوونی کوردەکان کەوتۆتە دامێنی چیاکانی ئارارات و زاگڕۆسەو، کوردەکان وەک یەکێک لەنەتەوێ ناریەکان، لەلایەک لەگەڵ لور* و فارسەکان و لەلایەکیتر لەگەڵ عەرەب و تورکەکان و لەبەشی چیاکانی ئارارات لەگەڵ نەرمەنیەکان هاوسنورن. لەنێستادا تەنیا سییەکی نەم ناوچانە کەوتۆتە ئێرانەو و بەشی سەرەکی و زۆری نەم ناوچانە کەوتۆتە تورکیا و عێراقەو، هەرچەندە نەمڕۆ سنووری سیاسی ناوچە کوردنشینەکانی (کوردستان) بۆ پێنچ بەش دابەشبوو. بەلام نەم ناوچانە لەپێشینەیی مێژوویی خۆیدا بەعجۆرە نەبوو، لەژێر بێنەوێەرێ نیمپراتۆری هخامەنشینێ لەگەڵ یۆنانیەکان و ئاشکانیەکان و بیزەنتیەکان و دواتریش نیمپراتۆری عوسمانی و سەفەویدا بوو. دوو پرودای مێژوویی جەنگی یەکەمی جیهانی و سالی (١٩١٩) لەشێوەگرتنی بارودۆخی فعلی ناوچە کوردنشینەکان پۆلی کاریگەری هەبوو. لەپێش نەوێدا شوناسی میلیی چەمکیکی نەبوو، بەگشتی شوناسە نەتەوێەکان لەچارچێوەی سیستەمی نیمپراتۆریدا کێشەییکی نەوتۆیان نەبوو، چونکە شوناسی نەتەوێی لەگەڵ شوناسیکی فراوانتر کە لەلایەن هەمووانەو قەبول بوو (واتە شناسی نایینی) نەک ناکۆک نەبوو، بەلکو بۆ هەزاران سال توانیویەتی کاری تایبەتی خۆی بکات. نیمپراتۆری نیسلامی چوارچێوەیەک بوو کە هەموو نەتەو و شوناسە لاوەکیەکانی لەناوخۆیدا کۆکردبوو و لەگەڵ یەکتەر دەژیان، هەرکەمێک لەهەر نەتەوێەک بواوە دەیتوانی لەسەرەوێ نەم هەرەمە جێگیر بێت، سەردەمانێک عەرەب، سەردەمانێک میسری و یان کوردێک هەرەوێ چۆن سەلاحەدینی ئەمیری فەرمانڕەوایەتی گرتەدەست، لەم پرودەو ووتەزاکانی نەتەوێی و نەژادی مەسەلەیی لاوەکی بوون، بەلام لەگەڵ بڵاوبوونەوێ پرەهەندە جیاوازیەکانی شارستانیەتی ئەوروپا و ھاوکات لەگەڵ بیری پەڕەست بەدەوێتە نەتەوێی و نەتەوێگەرای، ھاوسەنگی نیسبی قۆناغی رابردووی نیمپراتۆرێ رۆژەهلاتیەکان و لەناویشیاندا جیهانی نیسلامی لەبەرژێوەندی بارودۆخی نوێی ھاتنەناوێوەی ئەوروپا تێکدا. نەتەو و گروپەکان ھەولیاندا تادەوێتە نەتەوێی دروست بکەن، هەرچەندە کە چەمکی نەتەو لەناوخودی ئەوروپاش چەمکیکی ئاشکراو رۆشن نەبوو، سەرەرای نەوێ کێشەکانی ناوخۆیی

* (هەموو بەلگە مێژووییەکان دەیسەلمێنن کە لوپەکانیش بەشێکی سەرەکی لە نەتەوێ کورد، وە خوشپان پێیان وایە بەشێکن لە نەتەوێ کورد، بەلام فارسەکان نەم بەشە بە نەتەوێەکی جیا لە کورد حساب دەکەن بۆ کەمکردنەوێ پێژە و پەرەری کوردستان لەناو خاکی ئێراندا. وەرگێژ.

نیمپراتۆری عوسمانی شەپۆلیکی نازادینوازی ھێنایە ناراو و بەھەلەشاندنەوی نەم نیمپراتۆریەتە کۆتاییەت. ھەر لەسەرەتاو و سنور و مەرزەکانی دەولەتی نەتەویی وەک گرتنی سەرەکی نێوان تورکەکان، کوردەکان و عەرەبەکان دەرکەوت، لەگەڵ بوونی ھەندیک پێکەوتن بەلام ھەرگیز نەیتوانی بەشیوەی کۆتایی و بەرەزەھەندی ھەردوولا چارەسەر بکەیت.

یەکیەک لەفاکتمەرە سەرەکیەکان کە بەریمستە لەبەردەم ھەولی کۆمەڵگای نێودەولەتی بەخەباتی کوردەکان تێکەڵ بوو، بەتایبەتی قوڵی و ناجێگیری نەم مەسەلەییە، ھەرجۆرە پێگەچارەیک بۆ جیاپوونەوی کوردەکان بەتایبەت لەقەڵەمەر و بەرژەھەندی ھەردوو ولاتی تورکیا و عێراق کارساتبار و بەشی زۆری کێلگە نەوتیەکانی عێراق نەوان خاوەن و بۆ تورکیاش دەولەتی کوردی مانای لەدەستدانی تەواوی سنوری دەسلاتی تورکیای باشوور، بێگومان کوردەکان بەبەلگە پێشیمی نەتەویی و فەرھەنگی لەگەڵ باقی نەتەوەکانی نێزاندا، بەبەشیکی ھاوڕێکی نێزان دەژمێردرێن و نەو کێشەییان نییە کە لەگەڵ عەرەب و تورکەکان لە عێراق و تورکیادا ھەیە*.

مەسەلەی کورد لەعێراق :

مەسەلەی کورد لەعێراق پەیوەستە بەدروست بوونی نەم ولاتەو. ھەر لەسەرەتای دروستبوونی دەولەتی عێراقەو، جەنگی کورد و عەرەب دەستپێککرد، لەماوەی سن قوناغدا (۱۹۱۵-۱۹۲۵)، ۱۹۲۵-۱۹۷۵، ۱۹۷۶-۱۹۹۱) بەھیزیو. ھەلبەت تاکاتیکی حکومەتی عێراق پاشایەتی بوو، کوردەکان تا رادەیەک خودمختار بوون، بەلام لەگەڵ کودەتای سالی (۱۹۵۸)ی عبدالکریم قاسم و دروستبوونی پزیمی کۆماری، ھەولی بەغدا بۆ کۆنترۆڵکردنی شارە کوردیەکان پووبەرپووبوونەوی جدیتری وەرگرت. کوردەکان بۆ خۆپێکخستنی باشتری خەبات لەگەڵ حکومەتی ناوەندی عێراق، لەسالی (۱۹۴۶) و بەدەستھێنانی خودمختاری، پارتی دیموکراتی کوردستانی بەسەرۆکایەتی مەلا مستەف دامەزراند، سەرئەھام دواي ماوەیک لەشەر و پێکدادان لەسەرەتای دیەیی ھەفتاکاندا حکومەتی عێراق شیوەیک لەخودمختاری (نۆتۆنۆمی) بەکوردەکانی نەم ناوچە بەخشی، بەلام دواتر پەییوھندیەکانی نێوانیان گرزی تێکەوت، دواي دەستپێکردنی جەنگ و فراوانبوونی، لەئەھامی پچراندنی یارمەتیەکانی پزیمی نێزان، شۆپشگیرە کوردەکان لەبەرامبەر حکومەتی ناوەندی شکستیان خوارد و بارزانی لەگەڵ (۲۰۰) ھەزار کەس لەخەلکی کوردستانی عێراق بوونە پەناھەندە لەنێزان، دواتر گروپ و پارتیتر بۆ خەباتکردن لەم ناوچە دامەزران کە میژووی ھاوچەرخێ کوردستانی پێکھێنا.

(*) راستە لەگەڵ فارسیەکاندا لەووی نەژادەو نازین و لەووی زمانەو ھەردوکیان سەر بەزمانی ھەنۆنەو، بەلام لەووی نازادی نەتەوییەو کوردەکانی نێوانیش کێشەکانیان کەمتر نییە لەکێشە کوردەکانی تورکیا و سوری و عێراقی سەردەمی سەدام حەسەن. وەرگیر.

لیږهوه کوردستان و مهسهلهی کورد دهتوانیت و هک فاکتوری هاوبهشی بههیزی نیوان نیران و عیراق بیتههزی دهکهوتنی قهیران و کیشهکان لهنیوان نهم دوو ولاته‌دا، پتیرسته لهسهره‌تدا تاییه‌قه‌ندی ناوچه‌کانی کوردستانی عیراق و نیران ههریه‌که‌یان به‌شیوه‌ی جیا باس بکه‌مین.

کوردستانی عیراق :

کوردستانی عیراق یان (کوردستانی باشوور) له‌راستیدا له‌ناو سنوری کورده‌کانی ناوچه‌که‌دا، پتیه‌کی ناوه‌ند و باشووری هه‌یه. نهم به‌شه‌ نه‌لقه‌ی په‌میه‌ندی نیوان کوردستانی تورکیا یان (کوردستانی باکور) و کوردستانی نیران یان (کوردستانی رۆژه‌لات) و ناوچه‌کوردنشینه‌کانی سوریا (کوردستانی باشووری بچوک)ه.

کوردستانی عیراق خاکیکی ده‌وله‌مهند و شاخاویه، که به‌شیکه‌ی به‌دارستان داپۆشراوه و له‌زنجیره‌ چیاکانی زاگروسی له‌کوردستانی نیرانه‌وه به‌ناراسته‌ی چیاکانی تورکیا کۆتایی دیت. به‌مرزترین شاخی هه‌سارۆسته که لوتکه‌که‌ی ده‌گاته (۳۶۰۸م) که‌ده‌روانیت به‌سهر رینگای سه‌ریازی (هاملتون) له‌نزیک سنوری نیران، لیزی شاخه‌کان به‌ ناراسته‌ی باشوور و باشووری رۆژناوایه. ده‌شته به‌پتیه‌کانی (هه‌ولیر و هه‌مریر و شاره‌زور) که‌وتۆته نهم دامینه‌نه‌وه، زنجیره‌ چیا نزم و رووتن به‌ناوی (چیا‌ی هه‌مریر) ده‌شته‌کانی کوردستان له‌ده‌شته‌ لیته‌یه‌کانی خواروو جیا‌ده‌کاته‌وه و سنوری سه‌روشتی نیوان کورده‌کان و عه‌ره‌به‌کان پتیه‌هه‌نیت.

ناوه‌هه‌وای ده‌شته‌کان ناوه‌هه‌وای ده‌ریای ناوه‌راسته و بارانیشی تارا‌ده‌یه‌ک زۆره، به‌لام ناوچه‌ شاخاویه‌کان سارده و به‌فر ده‌یگرته‌مه‌وه، رووباره‌کانی دیچه و زینی گه‌وره و بچوک و دیاله که کورده‌کان پتیه‌لین (سیروان) لیږه‌وه تیده‌په‌ریت. شاخه‌کان به‌تایه‌ت له‌باکوری عیراق له‌ناوچه‌ی بادینه‌ان به‌داری به‌روو داپۆشراون. هه‌مندیک له‌ناوچه‌کان خاوه‌نی کاتزای ناسن و کرۆمن که تانیستا به‌شیوه‌ی پتیرسته سوودی لیږه‌رنه‌گیراوه، سه‌رچاوه‌ی سامانی ناوچه‌که بیه‌گومان نه‌وته که کورد هه‌یج داها‌تیکه‌ی لیږه‌ست نه‌که‌وتوه.

نهم سه‌رژمه‌یریانه‌ی له‌ناوچه‌که کراوه واقعی نین، به‌لام نه‌وه‌ی که ده‌که‌وتوه دانیشتوانی ناوچه کوردنشینه‌کانی عیراق که له‌سالی (۱۹۶۵) له‌لایه‌ن به‌رپرسیانی به‌غداوه نه‌هه‌امه‌راوه نزیکه‌ی (۲۶٪) هه‌موو دانیشتوانی عیراق پتیه‌هه‌نیت به‌پتی نهم سه‌رژمه‌یری دانیشتوانی هه‌موو عیراق (۸,۲۶۱,۰۰۰) که‌سه و دانیشتوانی ناوچه کوردنشینه‌کان (۲,۱۴۷,۸۶۰) که‌س بووه، له‌زانیا‌ریه‌ نا‌ماریه‌کانی سالی (۱۹۷۵)دا دانیشتوانی عیراق (۱۱,۱۲۴,۰۰۰) که‌س و ناوچه کوردنشینه‌کان نزیکه‌ی (۳,۱۱۴,۷۲۰) که‌س بووه. که (۲۸٪) دانیشتوانی عیراق بووه.

لەزانیاریە ناماریەکانی سالی (١٩٨٥)دا، دانیشتوانی عێراق گەشتۆتە (١٣) ملیۆن کەس کە سەرژمێری ورد لەم سالەدا نەبێت و لەسەرەتای سالی (١٩٩٥) نامارە نافەرمیەکان دانیشتوانی نەم وڵاتە بەنزیکەی (١٥ تا ١٦) ملیۆن کەس راگەیاندووە.

ئەوێ کە دەتوانین پشتی پێبەستین ئەوێ کە کوردەکانی عێراق (٢٨٪) هەموو دانیشتوان و خاکەکی زیاتر لە (١٧٪)* هەموو خاکی عێراق پێکدەهێنێت، پێژەری لەدایکبوون و بەپیتی لەلای کوردەکان بەبەلگەی جیاواز (دابونەریت و نابووری گوندی) بەرزترە لەباقی خەڵکەکانی عێراق، پێژەری گەشی دانیشتوان لەم ناوچەی زیاترە لە (٣٪) یە و لە کوردستانی تورکیا (٣,٢٧٪).

حکومەت عێراق لەسەرژمێریەکاندا تەنیا پارێزگا کوردیەکان باس دەکات کە پارێزگاگانی سلیمانی، هەولێر، دەھۆک و کەرکوک دەگرێتەوە. لەکاتی کەدا سێیەکی (٣/١) دانیشتوانی کورد لەپارێزگاگانی موسڵ، دیالە، سەلاحەدین، کویت و بەغدا نیشتەجێن.

چۆی دانیشتوان لەناوچە کوردیەکان بەگشتی زیاترە لەهەموو ناوچەکانی عێراق، زانیاریەکانی سالی (١٩٧٥) چۆی دانیشتوانی ناوچە کوردیەکانی بە (٣٩,٤ کەس/کم^٢) وە ناوچەکانی عێراق (٢٥,٣ کەس/کم^٢) پێشاندەن^{***}. زیاتر لەنیوێ دانیشتوانە کوردنشینەکان لەگوندەکان دەژین^{***}.

گەورەترین شاری کوردستانی عێراق کەرکوکە، کەخاوەنی گەڕنگترین ناوەندی حەوزی نەوتە لەعێراقدا، ژمارەکی زۆر تورکمان لەم شارەدا دەژی، کە پێشمان لەگەڵ تورکەکانی تورکیا یە، هەولێر و سلیمانی بە ناوەندی فەرھەنگی نەوتەوی کوردستان دادەنێن و زۆری دانیشتوانەکی لەکورد پێکھاتووە، هەولێر بەپایەختی ناوچە خودەختارە کە دادەنرێت.

دوای جەنگی یەکەمی جیھانی (سەرنارنۆل و یەلسن)خاوەنی پلەمی سیاسی بالای بەریتانی لەوتەمە کیدا نەم ناوچەیی راگەیاند کە (کوردەکان نەدیانیوێت لەژێر دەسەلات و نفوزی حکومەت

* (هەموو سەرچاوە عێراقیەکان پرۆبەری کوردستانی عێراق بە (٢٠٪) یان (٢١٪) ی پرۆبەری عێراق دادەنێن. وەرگێڕ.

** (بەپێی سەرژمێری سالی (١٩٥٧) چۆی دانیشتوانە کوردنشینەکان (٢٠,٧ کەس/کم^٢) لەکاتی کەدا لە عێراق (١٤ کەس/کم^٢) بوو. وە لە سەرژمێری سالی (١٩٨٧) چۆی گشتی هەژمی کوردستان دانیشتوانە کوردنشینەکان بەرز پێتەو (٧٤,٨ کەس/کم^٢) لەکاتی کەدا لە عێراقدا بوو بە (٣٧,٢ کەس/کم^٢) بوو. وەرگێڕ.

*** (نەم زانیاریە سەرەو پەھایە و بەین ئەوێ نامارە بۆ سال بکات خراوەتە پوو، وە ناتوانرێت گشتاندنی بۆبکێت بەسەر هەموو سال و هەموو سەرژمێریەکاندا بۆنموونە پێژەری گوندنشین لەهەژمی کوردستان لەسالی (١٩٥٧) نزیکەی لە (٧١٪) دانیشتوان بوو. لە سالی (١٩٦٥) پێژەری گوندنشین هاتۆتەخوارەو بۆ لە (٦٣٪) تێکرای دانیشتوان. بەلام پێژەری گوندنشین لە سالی (١٩٨٧) بەخێوێیەکی بەرجاو و نااسایی کەمیکرۆ بۆ (٢٠٪) کە ئەمەش دەگەرێتەو بۆ ئەو سیاسەتە دێندە و نامۆقەنەیی سەدام و بەعس ئێ بەگەلی کورد بەپارەییە کە لە نوای سالی (١٩٨٨) پێشەیی ئەنقەلی بەنناو و پووختاندنی هەموو گوندەکانی کوردستانی عێراق پێژەری گوندنشین بەپارەییە کە کمیکرد کە نزیک بوو لە سفرەو. وە لەنوای راپەرینی سالی (١٩٩١) و پێگاریوونی بەشیکی هەژمی کوردستان و ئاوەدان بوونەوێ گوندە پووخواوەکان پێژەری گوندنشینان دوبارە زیادیکردووە بەلام کەمتر لەجاران وە بەپێی سەرژمێری ناپەسەمی سالی (٢٠٠٢) پێژەری گوندنشینان گەشتۆتە لە (٢٠٪). وەرگێڕ.

تورکیادا بن و نه له‌وتیر فرمانی حکومت عیراقدا ... له‌بیری دامه‌زراندنی کوردستانی سهریه‌خۆدان و له‌ناو کورده‌کاندا لایه‌نگر زۆره ... تزیکه‌ی هه‌موو کورده‌کان سورن له‌سهر نه‌وه‌ی که په‌میوه‌ندی خزیان له‌گه‌ل تورکه‌کان بپچڕێنن).

به‌لام حکومه‌تی به‌ریتانیا که باڵاده‌ستبوو به‌سهر بارودۆخه‌که‌دا. به‌مه‌به‌ستی ده‌سکه‌وتنی نه‌وتی باشوری کوردستان، گوێشه‌دا به‌خواست و ناره‌زه‌کانی کورده‌کان و بریاری دامه‌زراندنی حکومه‌تیکی له‌ههر سن ویلایه‌تی به‌غدا و به‌سره و موسڵ دا. به‌ریتانیا به‌ رێکه‌وتن له‌گه‌ل فەرهنسا ناوی (عیراق)ی له‌م ولاته ناو مه‌لیک فیسه‌لی کوپی شریفی مه‌که‌کی وه‌ک پادشای ئهم ولاته ده‌ست نیشانکرد.

ویلسن له‌به‌رامه‌بر کۆمیه‌ی پۆشه‌لات له‌لنده‌ن نامۆژگاری حکومه‌ته‌که‌ی خۆی کرد له‌ (نیسانی ۱۹۱۹) که ((هه‌موو ناوچه‌کانی کوردستان که نه‌مپۆ ویلایه‌تی موسڵ پێکده‌هێنن وه هه‌روه‌ها هه‌موو ناوچه‌کانی باکووری ویلایه‌تی ناوبراو که بریاره بیه‌تته به‌شیک له‌مولاتی داهااتووی ئهرمه‌نستان، به‌تایه‌ت ناوچه‌ی ناوژێلی زێی گه‌وره بیه‌تته به‌شیک له‌عیراق ... به‌لام مه‌سه‌له‌ی پێدانی ده‌سه‌لاتی خوده‌ستاری به‌ کورده‌کان باشتره ئیتمه مه‌سه‌له‌که به‌دلی خومان چاره‌سه‌ربکه‌ین و مه‌سه‌له‌ی ده‌وله‌ت کوردی به‌هیچ جۆرێک نه‌گرینه ئه‌ستۆی خۆمان)).

به‌لام (پریزده‌نت ویلسن) سه‌رۆک کۆمه‌اری ولاته یه‌ کگرتوه‌کانی ئه‌مه‌ریکا، جه‌ختی له‌سهر دامه‌زراندنی سن ولاتی ئهرمه‌نستان، کوردستان و عه‌ره‌بستان کرده‌وه.

کورده‌کان بۆ به‌ده‌سته‌یتانی ئه‌و خواسته‌ی به‌ریتانیا، جه‌نرال (شریف پاشا) یان بۆ به‌ده‌سته‌یتانی مافه‌کانی کورد له‌دامه‌زراندنی ولاتیکی سهریه‌خۆ بۆ کۆنفرانسی ناشتی په‌وانه کرد، بریارنامه‌کانی ئه‌م په‌یمانه له‌ (سیفر) له‌بهنده‌کانی (۶۲ ، ۶۳ ، ۶۴) جه‌ختی له‌دامه‌زراندنی کوردستانیکی سهریه‌خۆ ده‌کرد ... به‌لام له‌ (۲۳ ئاب ۱۹۲۱) راپرسیه‌کی نیوه فەرمنی که له‌وسن ویلایه‌ته‌دا ئه‌نجامدرا و ئه‌مه‌یر فیسل وه‌ک پاشای عیراق ده‌ست نیشانکرا، ویلایه‌تی موسڵ که زۆربه‌ی خه‌لکه‌که‌ی له‌م راپرسیه‌دا به‌شداریان کرد و به‌ عیراقه‌وه په‌میوه‌ستکران، خواستی کورده‌کان له‌به‌ده‌سته‌ه‌گرتنی حکومه‌تی کوردی بیه‌ره‌م مایه‌وه. له‌سالی (۱۹۲۲) (مسته‌فا که‌مال) که دواتر به‌ (ئه‌تاتۆرک) ناسرا له‌تورکیا به‌یارمه‌تی تورکه‌کان و کورده‌کان حکومه‌تی گرت‌ه‌ده‌ست و دوا‌ی سه‌رکه‌وتنی به‌بیری که‌مالیزم سه‌رقالی سه‌رکه‌وتنی کورده‌کان بوو، که گورزێکیتر بوو به‌ر په‌میکه‌ری نیوه‌گیانی کورد له‌ناوچه‌که‌دا که‌وت. سه‌رکه‌وتنی سیاسه‌تی که‌مالیسته‌کان وای له‌هاویه‌یمانه‌کان کرد له‌سالی (۱۹۲۲) په‌یمانی لۆزان بیه‌ست و کورده‌کان وه‌ک که‌مینه له‌ده‌وله‌ته‌کانی تورکیا و عیراق بناس‌ترنێت...

به‌لام به‌ئاراسته‌ی مسۆگه‌رکردنی مانه‌وه‌ی عیراق له‌رووی نابووری و بۆ دا‌بینکردنی خواسته‌کانی به‌ریتانیا بریاردارا که:

(١) ولاتی عیراق بۆ ماوهی (٢٥) سال له ژێر سهرپرشتی کۆمهلهی گهلاندا بیت.

(٢) خواستی نهمهوهی کورد له بوارهکانی بهرپۆهردن و دادوهری و پهروهرده و خوێندن له سهر خاکی خۆیان به دهستی خۆیان بیت و به زمانی کوردی له ههموو مهیدانهکانی چالاکی وهک زمانی فهرمی له ناوچه که بهرگری لیبرکرت و بیته جیگای پهزامهندی.

له (١٩٢٣) مۆله تیان به کوردهکانی عیراقدا که به زمانی کوردی بخوێنن، به لām ته نیا له ناستی سهره تاییدا و نهمهش ته نیا له پارێزگای سلێمانی و به شیک له پارێزگای ههولێر پهیرهویکرا، بلاو کوردهوهی تایبته و کتییی پێنێرا و وهزیره کوردهکان له ناو ههموو حکومهتهکانی که له م ولاته داده مەزرا دهیان توانی به شداری بکهن.

له سالی (١٩٣٠) په یانی تازهی نێوان بهریتانیا و عیراق، کۆتایی به سهرپرشتی (نێنئداب) بریتانیا هینار سهر به خۆی پراوتهی بۆ نهم ولاتهی به فهرمی ناساند، له م په یانه دا له بهاری کورده کانهوه هیچ قسهیهک نهکرا، له نه بامدا له سلێمانی خه لکی راپهرینیان بهریاکرد، له (٢٨ ته موز ١٩٣٢) بابه ته که گه راپهوه بهردهم کۆمهلهی گهلان... به لām نه بامه کان به پیتی به خواستی شۆرشگیران نه بوو.

له (٨ ته موزی ١٩٣٧) حکومهتهکانی تورکیا و نێران و عیراق په یانی سعه نابدیان واژو کرد.

مادهی حموتی نهم به لگه نامهیه بایه خده دات به پیکه پێنانی و چالاکی کۆمهلهکان و پیکه خراوهکان، بیان گروپه چه کداره کان به مه بهستی به دیه پێنانی دامه زراوهی جیگیر (له و ولاتانهی واژو یان کردووه) له ناو بهرن، بهواتیهکی پوون و ناشکرا مه بهستیان له بزووتنه وهی کوردی بوو.

له سالی (١٩٤٣) مسته فا بارزانی دووباره له بارزان له باگوری عیراق، راپهرین و شۆرشیکێ فراوانی هه لگیرساند، سوپای عیراق نه گهری تیکشکانی هه بوو بۆیه به ناچار له ناچهیهکی فراوانی هه بولێر و بارزان کشایهوه، له سالی (١٩٤٥) هێزی ناسمانی شانیشینی بهریتانیا توانی شۆرشگیرانی کورد بۆ نێران هه لپێت. که له سالی (١٩٤٦) کۆماری دیموکراتی خود عتتاری مه باد له کورده ستانی نێران دامه زرابوو، یهک سال دواتر نهم کۆماره به چکۆلهیه شکستی خوارد و له (هوزهیرانی ١٩٤٧) بارزانی و ژماره یهک له باشترین نه ندامانی دهسته کهی له نێوان هێلی دوژمنانی که له پرووی ژماره و چه کهوه له وان باشتر بوون له ناوچه شاخوایهکانی باگوری نێران و پۆژه هه لاتی تورکیادا خۆیان گه یانده به کتیی سۆفیت، ژماره یان نزیکه ی پینج سه د کهس ده بوو که یه کتیی سۆفیتی پێشوو مافی په نابهری به بارزانی و هاو پیکانییدا بۆ ماوهی یازده سال له م ولاته مانهوه.

دوای کۆتاییهاتنی جهنگی دووه می جیهانی، بهر هه لستکارانی سهره کی حکومهت عیراق له سی پارتی چه پدا چالاکیهکانیان چر کرد بۆوه. پارتی کۆمونیستی عیراق (حزبی شیوعی عیراق) که له کورد و

عەرب و کەمینه کانیتر پێکھاتبوو. پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراق: کە هەموویان کورد بوون، حزبی دیموکراتی نیشتمانی: هەموو بەرھەڵستکاران خۆبەدەواری چەپگەرا بوون.

پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراق: نەم پارتە لەسەر راسپاردەی مستەفا بارزانی و بەپیتی بنەما و پەمپەروی حزبی دیموکراتی کوردستان نێران دامەزرا و پارتی ناوبراو پەمپەوێ لەمارکسیزم/لینینیزم دەکرد و نامانجی نازادی کوردستان و نەتەوێ کورد و بەدیھێنانی دیموکراتی بۆ عێراق بوو.

لە (١٤ تەموزی ١٩٥٨) عبدالکریم قاسم پڕۆتسی پاشایەتی ڕووخاند و پڕۆتسی کۆماری ڕاگەیاند. لەم کۆدەتایەدا کە بەشۆرش ناو دەبرێت. پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراق پشتیوانی لێکرد و دەستوری کاتی عێراق کە لە (٢٧ تەموز) بڵاوکرایەوە نازادی سیاسی سەر لەنوێ بمرەقەرکرد. سەبارەت بە کۆردەکان ڕایگەیاند کە:

((کۆمەڵگای عێراقی بیناکراوە بە ھاوکاری نێوان هەموو ئەندامانی و پێژ لە مافەکان و نازادەبەکانیان دەگیرێت، عەرب و کورد لەم وڵاتەدا ھاوبەش و یەکسان، دەستور مافی نەتەوێ نەوان لەناو عێراقێکی پەکیارچەدا دا بین دەکات)). (مادە ٣).

قاسم پارتی دیموکراتی کوردستانی یاسایی ناساد و ڕاگەیاند، لەگەڕانەوێ مستەفا بارزانی لەبەختی سۆنیت نەو وەک قارەمان پیشوازی لێکرد و بڵاوکردنەوێ (١٤) رۆژنامە و گۆڤاری کوردی لەوانە خەبات، ژین، هەتاو، نازادی ... ڕاگەیاند.

بەلام نەم نازادی بۆ نەتەوێ کورد و عەرب زۆر بەردەوام نەبوو، لەسالی (١٩٦٠) چالاکی پارتە کۆردیەکان قەدەغەکرا، قاسم خۆدەختاری کۆردەکانی هەلوەشاندهو و بەرپرسانی بڵاوکراوە و پێکخراوە کۆردیەکانی خستەژێر چاودێری و نازارەو.

کۆردەکان بەسەرۆکایەتی بارزانی هەنگاوی تۆلەسێنانەیان دژی قاسم پێکخست و ژمارە پێشمەرگەکانی خۆی گەیاندە (٢٠٠٠) کەس و زۆربەیی ناوچە کۆردنشینەکانی باکوری عێراقیان نازاد کرد و دەزگای بەرپەرەردن و فەرماندەیی تایبەتییان تێدا دامەزران، عبدالکریم قاسم توانای خەلکی کورد و ڕاپەرپنەکەیی بێباوەختکرد، جەنگ لەگەڵ کۆردەکان نەوێ لەپرووی سەربازی/یاسی زۆر لاوازکرد و لەکۆتایدا ڕوخاندنی نەوێ لێکەوتەو.

بەلام ناکۆکی لەپرووی بنەما و چۆنیەتی هەنگاوەکان لەدژی قاسم لەنێوان دوو پارتی بەرھەڵستکار (حزبی شیوعی عێراق و پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراق) سەریبەلدا و لەنەجمادە لەبەرژووەندی حزبی بەعس کەوتەو، لە (٨ شباتی ١٩٦٣) نەفسەرائی بەعسی، حکومەتی قاسمیان ڕوخاند و حکومەتیکی دڕندەیان بەسەر خەلکی کورد و عەربدا سەپاند کە تا ئێستا بەردەوامە (سالی ٢٠٠٣). دواي ڕوخانی قاسم، عبدالسلام عارف (کە خۆی بەعسی نەبوو) بوو سەرۆک کۆمار و احمد حسن بکر بەسەرۆک وەزیران،

بەغیراقي عەرەبى لەكاتىكىدا خاوى ناسن لەكوردستان دابىن دەبوو، پالاوگەى نەوت بۆ نەوتى كەركوك، لەناوچە عەرەبىيەكان دامەزران، بارودۆخى ڕىنگاوبان لەكوردستان زۆر خراپ و نالەبارە.

لەبەارى كشتوكاڵيدا بەرهەمى سەرەكى توتنى عێراق لەكوردستان بەرهەم دەهێنرێت بەلام كرىنى قۆزخكراوە بۆ حكومەت، كە نزیكەى (۸۵٪)ى نەم بەرهەمە دەنێردرێت بۆ عەرەبستانی سعودى و كویت، لەم بوارەدا قازانج بۆ حكومەتە نەك بۆ كوردەكان.

سەبارەت بەنەوت: بەشى زۆرى بەرهەمى نەوتى عێراق دەكەوێتە كەركوك و خانەقین و عینزالهەو، كە هەرسێكىیان بەشێكن لەكوردستانی عێراق، نەوتى دەرھێناوى نەم سێ كیلۆگرم بەسێ بۆرى لەخاكى سوریاو دەگەیهێرێتە بەندەرى بانیا و تەرابلسى لوبنانى لەسەر دەریایى ناوەرپاست (نێستا نەم هێلە داخراوە و لەكاركەوتووە). سێ هێلى بۆریتەر كیلۆگەكانى نەوتى رەمێلە و زبیری نزیك بەسەر دەگەیهێنێتە بەندەرى فاو لەسەر كەنداو.

ناوچە كوردنشینەكان زیاتر لە (۸۰٪) بەرهەمى نەوتى پێكدههێنن، ناردەنێى نەم نەوتە زیاتر لە (۴۰) ملیۆن تەنە لەسالتێكدا و نزیكەى (۷۶٪) داھاتی دەولەت و (۹۰٪) هەموو ناردەنى نەم ولاتە پێكدههێنێت. نەوتى كەركوك بەتەنیا (۷۰٪) بەرهەمى نەوتى عێراق پێكدههێنێت*.

لەگەڵ ئەوەى كە داھاتی گشتى لەڕێگای نادەندەرەوێ نەوتى كوردستان دەست دەكەوێت بەلام هەموو سودو كەلكەكەى بۆ عێراقى عەرەبىيە و پەرەپێدانى ئەو ناوچانەییە و بەكاردەهێنرێت بۆ كرىنى چەك، ئەوەى تا ئەمڕۆ بەر ناوچە كوردنشینەكان كەوتووە تەنیا شەڕ مالىترانى و ناتارامییە.

لە (۸/نازار/۱۹۷۴) سەدام حسین بۆ ڕێگرتن لەهەلگیرسانەوێ شۆڕشى كوردەكان، كۆرەكەى بارزانی (نیدریس) بانگەرد و كەوتە گفتوگۆى دورودرێژ و نەهێنى و پڕیاربوو كە نەهجمەنى سەرگردایەتى شۆرشى بەعس یاسای تاییبەت بەنۆتۆنۆمى كوردستان بڵاوبكاتەو، لەدوایدا (پارتى دیموكراتى كوردستان پەردەى هەڵدایەو لەسەر ناوەرۆكى گفتوگۆكان و ڕێكەوتنى خۆى لەگەڵ حكومەتى بەعس ڕاگەیاند هەرچەندە گەرفتی زۆر لەسەر ڕێگای جێبەجێكردنى بەندەكاندا هەبوو، لەكوردستان پڕیاردارا (۱۱نازار) سنورى ناوچە كوردنشینەكان لەگەڵ سەرژمێرى كە پڕیاربوو بگرتێت نەهجمەبدرێت. ناوچەكە وەك بەشێكى جێیانەبوووە لەعێراق دەستینشان كرا. نۆتۆنۆمى ڕاگەيەندرا لەچارچێتووى یاسایى و سیاسى و ئابوورى كۆمارى عێراقدا.

بەپێى ئەو ڕێكەوتنە، سەرژمێرى گشتى كۆسپى كەوتە بەردەم و هەرنەهجم نەدرا. حكومەتى بەعس لەشەش بەشى ناوچەى كەركوك تەنیا دوو بەشى (كەلار و چەمچەمال) وەك بەشێك لەناوچەى نۆتۆنۆمى ناساند، تەنیا پارێزگاكانى هەولێر و دهۆك و سلێمانى بەناوچەى كوردنشین (لەناو نۆتۆنۆمى

* (نەم ژمارانە تارپادەمەك كۆنە. وەرگێژ.

كوردستان - وەرگېتى) دانا، حكومت له پېندانى همرجوزه مافيتكى دادوهرى و ياساى و پۇليس و سويا سيريچى كرد، له ژماره ۸۰) كەس له نهنجومهنى ياسادانانى ناوچهى كوردستان (تۆتۆنۆمى) (۷۲) كەميان له لايەن احمد حسن بكرهوه دادهنرا.

كوردەكان به ناوى تۆتۆنۆميهوه جاريكيت فريريان خوارد. له دواى دهر كردنى به كۆمهلى كريكاره كوردەكان له پيشمه سازى نهوتى كمر كوك و پوخاندنى گوندە كورديه كانى كمر كوك و دهر كردنى دانىشتوانه كى، شۆرش و سرهه لدان ناوچه كى گرته وه، پازده رۆژيان مۆلت به بارزانيدا كه فەرمانى ژماره (۳۳) نهنجومهنى سرۆكايتى شۆرشى به عس قبولكات، نهم داواكاريه له لايەن كوردەكانهوه بهرپرچنرايهوه و رادىيى كوردستان رايگه ياند كه (تا به ديهيتانى ههموو مافه كانى خەلكى كوردستان خەبات بهر دوام دهيت). له سر داواى پارتى ديوكراتى كوردستان زياتر له (۱۰۰۰۰) كوردى نيشتان بهرور لهشاره جياوازه كانى كوردستانهوه رويانكرده (ناوچه نازادكراوه كانى كوردستان) كه ژماره ى دانىشتوانيان دهگيشته (۱،۵) مليون كەس. له (۱۱ نازار) دا پينچ وهزيرى كورد وازيانهيتا و بهرور باره گاكاني پارتى له دۆلى چۆمان رۆيشت و جهنگه له كوردستان دهستپيكرد.

سياسهتى بهر بهر كورد توندتريبو، توندوتريوى پۇليس (مه بهستى نه منه - وەرگېتى) و فشارى سويا ديهها ههزار گوندنشين و شارنشينى ناواره كرد، رهوتى كۆچكردن زياتر بهرور بادينان و دۆلى چۆمان بوو. فەرماندهى سوپاى كوردستان ناچاربوو بهشيك له م ناوارانه لهرپىگاي يارمهتى شيروخورشيدى نيرانهوه بگويزيتموه بۆ نيران نه مه سره تاي دهستپيكردى كيشه كان بوو بۆ په نابهره كوردەكان له نيران، كۆچكردن له نهنجامى گه مارۆى نابورى كه سەدام خستبوويه سر ناوچه نازاده كانى كوردستان خيراتريبو، ناواره كان له هيج جۆره ناسانكاريه كى تەندروستى و خۆراكى سوودمه ند نه بوون، برينى رپىگاي دورى شاخاوى له گەل ناووهراى سارد و به فراوى و بلاوبونه وهى نهخۆشى زياتر له نيوه كۆچهرانى له په لوپۆخت، له گەل نه رهشدا بۆردومانى حكومت عيراق به سهختى بهر دهوامى هه بوو، ژماره ى په نابهران له نيران له كۆتايى جهنگدا له (نازاري ۱۹۷۵) گهيشتبوه (۳۰۰) ههزار كەس.

بهغدا زياتر له ههشت لهشكرى (نزيكه ى ۱۲۰ ههزار سهرباز) له سوپاي خۆى به ههموو پتيوستى و كه له پهلپه لپكى زه مينى و تاسمانيهوه بۆ سهر كوتكردى كوردستان ناماده و به كار هيتا.

له گەل نه وهى له م جهنگه دا كوردەكان زيانى گيانى و مالى زۆريان بهر كهوت به لām هيج وهختيك له بهرامبه ر سوپاي عيراقدا خۆيان نه دا بهر دهستومه، به لām له دواى رپكه وتنيكى جيهان (رپكه وتننامه ى ۱۹۷۵ ى جهمزائير) نه وهى له ماوه ى جهنگه كانى رابردوو تاناستيك بهر دهست هاتبوو بهر كهجارى له دهستيانداو دهست به تال بوون و جاريكيت بوونهوه به قوربانى سياسهتى پشتبهست به دراوسيتى دهركى و په نابهرن بۆ هيزى دهركى.

له(١٩/٤/١٩٧٢) په پاناما په دۆستايه تى له نيوان عيراق و يه كيتى سؤقت به ستر، يه كيتى سؤقت له بمرامبر به كار هيتانى به ندره عيراقه كان بؤ كه شتيگه له كانى، په يمانى پيدانى چك و پسپورى سمرى بى بهم ولاته دا، دواى واژو كړدى نه م برپاره يه كيتى سؤقت خيانه تى له ناماغي كورده كان كړد كه باريزه سؤيالىزم بوون، بارزاني دهسته يه كى بؤ گلمى و شكات بؤ مۆسكو ره وانه كړد به لام بيتنه بچام بوو. له كوتايى سالى (١٩٧٢) چه كى پروسى هاته ناو عيراقه موه، له دواى نهوه بارزاني بريارى هاو به يانيتى له گمل شاي نيراندا، له م بواره دا رؤلى ده زگاي همالگرى نه ميريكاى (CIA) و حكومه ته كه ي نيكسون گرنگ بوو، شاي نيران داواى لسمرؤك كؤمارى نه ميريكا كړد كه يارمه تى كورده كان بدات تا زيان له دراوسى و دوؤمنه كه ي تالكاك (به هؤى لادانى عيراق به رهو يه كيتى سؤقت)، مسته فا بارزاني و هاوپتيكانى به مجوره ناچار بوو پيشنيازه كانى يارمه تى سمرى بى شا قبول بكهن، هر چه نده بارزاني به هيچ جؤريك متمانه به نيران نه بوو، ده ولته تى نيران يارمه تيه كانى خؤى بؤ كورده كان ده سپيكر د و نه ميريكا (١٦) مليون دؤلارى خسته خزمه ت كورده كان موه، كه له بمرامبر يارمه تيه كانى شا كه مبوو، به لام نه مكاره پرؤزه يه كى نه ميريكا و نيكسون بوو بؤ فشار خسته سمر عيراق نه ك يارمه تيدانى كورده كان. روته كانى (پايك) له كؤنگرئسى نه ميريكا له(١٩/١/١٩٧٦) دهر يده خات كه (نسمرؤكى ولايتيكي دهره وه (واته شا) نسمرؤك كؤمار و نه تيؤره كه ي كيسينجر، هيچ يه كتيكان لايه نگرى سمر كه وتنى لايه نى يارمه تيدار او (واته كورده كان) نه بوون، نه مانه ته نيا نوميد هوار بوون كه شؤرشگيتپان بشوان دوؤمانيه تى له ناستيكا رابگرن كه سمر چاوه و تواناكانى ولاتى دراوسى رابگرئت) له يادا شتى (٢٢/٢/١٩٧٤) (CIA) دا له قسه كانى (پايك) دا به مجوره هاتوه: (نيسه له وياوه ره داين كه شاي نيران به هيچ جؤريك لايه نگرى داممزراندى حكومه تتيكى خود مختارى كوردنييه، هم نيران و هم ولاته يه كگرتوه كانى نه ميريكا نوميد هوارن له م بارودؤخه ي كه نه گهرى چاره سمر كړدى نيسه بيتنه هؤى دهسته له نه گرتنى كورده كان له شوين و پيگه ي نيمچه سمر به خؤى خؤيان، سوود وهر بگرن له لاواز كړدى عيراق، نه نيران و نه ولاته يه كگرتوه كانى نه ميريكا هيچ يه كتيكان نار هزووى نه وه ناكهن كه كيشه كان به رهو چاره سمر به رن... شاي نيران يارمه تيه كانى بؤ كورده كان وه ك كارتتيك ده بينيت تا له ناكؤكى له گمل دراوسيتكانى سوودى ليتره بگرئت...).

بسم بريار و كارانه كورده كان به يارمه تى نيران كه وتنه شمېر و شؤرشى خؤيان له ناوچه كوردن شينه كان دريؤه پيدا و حكومه ت عيراقيان روو سمر ووى كيشه ي جدى كرده وه، حكومه تى عيراق بارودؤخه كه ي به زمردى خؤى و سوودى كورده كان ده بينى داواكارى پسيوه ندى به ست بوو له گمل نيراندا كه لهو رپنگايه وه بتوانيت پاريزگار يكر د و يارمه تى نيران بؤ كورده كان كه مېكا ته وه و له م بواره دا رؤلى ميسر و جمرانير ناييت ناديدده بگرئت. له نه بچامدا له خولى كؤنفرانسى نؤبيك له(٦/٣/١٩٧٥) له جه زانير

رێکەوتن لەنێوان نێزان و عێراق نەبەخەمەندرا و شای نێزان بڕیاریدا کە سنۆره‌کانی لەگەڵ عێراق لەناوچەکانی کوردستان و دەربەندە شاخاویەکان کە شوێنی پەڕینەمۆی پێشەمەرگە کوردەکان بوو داخات و رێگرییەتی لەهاتنەناوەمۆی کوردەکان بۆناو ولاتەکەیی* ئەو کوردانەیی کە پێشتر شا بەقارەمانی نەتەوەیی ناوی دەبردن و دەبیوت (برا کوردە کامان، ئەو ناریە جەنگاوەرانەن و نوکی ڕەمی نەتەوێ نارین).*

عێراق ڕازیبوو سنۆری نزیک عەبادان کە دواي رێکەوتننامەیی (١٩١٣) ی نێوان نێزان و عوسمانی بەناوەراستی شەتەلمەرەبدا تێدەپەڕی و لەسالی (١٩٣٧) بھیارمەتی بەریتانیا بوو بەشیک لەخاکی عێراق، لەم رێکەوتنەدا هێلی تالوگ دیاریکرا کەناری راست بەنێزان و کەناری چەپ بەعێراق درا، سەڕۆک کۆماری جەزائیر (ھاواری بۆمدین) هەتا گروپییک لەنەفسەمرانی خۆی بۆ داخستنی سنۆره‌کانی نێزان بەڕووی کوردەکاندا ڕەوانەیی ناوچەکە کرد. (پایک) دەنوسیت : (CIA) ماوەیەک پێشتر ناگاداریبوو کە ھاوێیانە کەمان واتە (شای نێزان) لەکاتییکدا نەگەر بئەوانییت سەبارەت بەمەملەکانی سنۆر لەگەڵ دوژمنەکەیی خۆی واتە (عێراق) رێکەوتی، گروپی نەتەوێ ناوبراو واتە(کوردەکان) وازلێدانییت). کێسینجەر دەنوسیت (کوردەکان کەرتیکن یاریان پێدەکرت و ژتونیکن* لەناو یاریدا دەگۆردرێنەو).

لەکاتی رێکەوتنی بڕیارنامەیی جەزائیردا، بارزانی لەتاران بوو، شا دواي ئەوێ گەراپەوێ لەجەزائیر سێ رێگای خستەبەردەمی سەمرکەدی کورد بارزانی:

(١) پێش کۆتاییهاتنی ئەم مانگە و بەسەرچوونی ماوەی لێبوردنە گشتیەکە کە بەغدا دەریکردبوو خۆیبات بەدەستەو.

(٢) لەنێزان بێتە پەناوەر.

(٣) دواي داخستن و کۆنترۆلکردنی سنۆره‌کان لەلایەن نێزان و عێراق و جەزائیرەو بەجۆریک کە رێکەوتنەکە بڕیاری لێداوێ درێژە بەجەنگی پارتیزانی بدات.

بارزان لەتارانمۆ تەلەگرافیکێ ڕەمزی (جفرە) نارد بۆ کۆمیتەیی ناوەندی پارتەکە کە بڕیار بەدەن، پارتی بڕیاری درێژەدانێ جەنگیداوێ بەشێوێ پارتیزانی، بەلام لە(١٨/٣/١٩٧٥) بارزانی لەدانشتیکی فراوانتردا بڕیاری خۆی گۆڕی بڕیاریدا درێژە بەجەنگ نەدات و بۆ ناو خاکی نێزان پاشەکشێ بکات، چونکە تورکیا لەگەڵ عێراق رێکەوتوون کە عێراق نەوت بەهەرزانی بدات بەتورکیا و لەبەرامبەردا تورکیا سنۆره‌کانی خۆی بەڕووی کوردەکاندا داخات.

* (پۆلیکە یان لێشیکە کە لە قوماڕدا لە جیانی بارە دادەنرێت . وەرگێڕ.

كۆچكردن بەرەو نىزان دەستىپىتىكى، نىزىكى (۶۰) ھەزار يېشىمىرگە كورد و زىاتىر لە (۱۰۰) ھەزار كەس لەخەلگى ناسايى كوردستان بەرەو نىزان كۆچيان كورد، بەلگە بۆ نەم بىريارى بارزانى چى بوو؟ وەلامى نەم پىسيارە لەباسەكەى نىمەدا جىنگاي نىيە.

لەسەرەتاي مانگى (مايس ۱۹۷۶) لەنىوان يەكە سەربازىيەكانى سوباي عىراق و يېشىمىرگە كوردەكان پىتكەدانىك روويدا، بەشى زۆرى پىتكەدانەكان لەناوچەكانى بادىنان، نامىدى، دەۆك، زاخۆ روويدا، ھىزى ناسمانى عىراق زۆربەى ناوچە كوردنشىنەكان كە جىنگاي كۆيوونەوھى پارتىزانەكان بوو لە(سورداش و ناوچەى رەواندز و ناوچە شاخاويەكانى دەوروبەرى خانەقەين و پارتىزگاي سلىمانى بۆردوومان كورد، لەناوھەراستى حىزىرانى سالى (۱۹۷۶) پارتىزانەكان دامەزراوھى نەموتى چەمەبۆريان (جەمبۆر) تەقاندەوھ.

پارتىزانەكانى كە لەكوردستان چەكيان ھەلگرتبوو بەشىوھى خۆجۆشدان و بى پىيوھەندى و راوێژ لەگەل رىتكخراوھ سىياسەكانىتر، ھەنگاويان بۆ نەمكارە ھەلگرت، دوو گروپى سىاسى رىكەبەر بانگەشەى رابەرايەتى ھەلسەنەوھى شۆرشيان دەكرد و تىكۆشان نەو بۆشايە سىياسەى كە لەدواى پاشەكشتى پارتى ديموكرات بەسەرۆكايەتى بارزانى لەناوچەكە درووست ببوو پىرەكەنەوھ.

يەكەك لەم دوو گروپە (يەكەتتى نىشتەمانى كوردستان) بوو كە لەدىشق لەلايەن جەلال تالەباني و ھاورىكانى سەركردايەتى دەكرا، دووھەميان (قىادەى موقت) كە ھەر پارتى ديموكراتى كوردستانە كە لەدورەولات لەلايەن نەندامەمانى نوێنەرى سەرۆكى پيشوو كە ھەندىكيان توانىبويان لەنىزانەوھ بەرەو نەروپاي رۆژتاوا بۆن دامەزراوھ. ھەردوو گروپ خۆيان بە ماركسىست/لينيست دەزانى.

يەكەتتى نىشتەمانى كوردستان لەگەل سەركردايەتى پيشووى لەناوێندا بارزانى زۆر ناكۆك و دژبوون و نەويان تاوانباردەكرد كە سەركردايەتى شۆرشى بەشىوھى خىلەكى كوردوھ و لەگەل نىمپىريالىزمدا لەپەيوھەندىا بووھ و پارتى ديموكراتى كوردستان لەبەرشەوھى پەيوھەندى لەگەل شا و نىمپىريالىزم ھەبوھ بەخيانەتكار تۆمەتبارى دەكەن.

بە لەكارخستنى احمد حسن بىكر و ھاتنەسەركارى سەدام حەيىن لەسالى (۱۹۷۹) ھىزە نەمنى و پۆلىسيەكان زۆر بە توندى چالاكيان نەخامدەدا و مەيدانەكە بۆ خەلگى كورد تەسك بووھوھ. زۆربەى يېشىمىرگەكانى كورد يان پەرتەوازەى ولاتان بوون يان خۆيان دابەدەست ھىزەكانى دەولەتەوھ، سىياسەتى بەعەرەبەكردن (تەريب) لەناوچە نەوتىەكانى كەركوك و خانەقەين بەتوندى پەريوھى دەكرا، ھىزى رىتكخراوى بەعس لەزۆربەى ناوچەكانى كوردستان جىگىركران و سنورى ناوچەى نۆتۆنۆمى ھەموو رۆژنىك بچوك دەكرايەوھ.

زاواکانی بوون، نه مانه نهداميتک بوون که نهو له ههموو کس زياتر متمانې پييان هه بوو، نه دنامانی خپل و خزمانی نزيکی پسه وانی سرژکايه تی و هیزه نه منيه کانيان پيکده هيتا که ههمووی له پيښاوی پاراستنی دهسه لاته کهی سه دامدا بوون، دواي نه وانه، نهو باز نيمه کی گهوره تری له نه دنامانی سمر بازی و ناسمر بازی که سه دام متمانې پييان بوو له دهوړی خوی کویکړد نهو که زور به بیان به عسی بوون).

لاوازی ژیرخانی دارایی و بهرگری پيشممر که کورده کان، خيانه تی ولاتای دهره کی، ناکوکی له نيوان کورده کان له سر چونیته تی بهر دهوامی خبات، لاوازی نابووری خيزانه کان و ویرانی زور له نه بهامی جهنگ و نانارامی و ... هتد، هوکاريتک بوون که یارمه تی سه دامياندا تابوتانيت دهسه لاتی ديکساتوری خوی بۆ نزيکه کی دوو دهيه به سر نه خه لکدا به سپينيت، تا دواي هه لگړساندنې جهنگی که نداو (عيراق و کویت) وایکړد شيويه کی گشتی تاراده يک ناراميه کی بۆ کوردستاني عيراق به دهسته يتا.

سمرکوټکردن بهر دهوام و ترس و سام ههموو کوردستاني گرتبووه وه، هيرشی عيراق بۆ سر کویت له سالی (۱۹۹۰) ده رگايه کی تازه ی به پرووی خه باتی کورده کاند کړده وه، هيرشی هاوپه يمانان به سمرژکايه تی نه سمریکا بۆ سر عيراق و دهر بهراندنی سوپای سه دام له کویت و لاوازی حکومتی به عس باشرين هه لی بۆ راپه رینی کورده کان له باکور و شيعه کان له باشوور ناوه راست ره خساند. کورده کان به يارمه تی دهره کی و ناوخوی به خيزایی ناوچه کوردن شينه کانيان (راستروايه بلين به شينک له ناوچه کورديه کان - وه رگير) خود مختاريان راگهياند و همر دوو پارتی ديوکراتی کوردستان و به کيتی نيشتمانی کوردستان دهستان به ريک خستنه وهی هيزه کانی خويانکرد و به ريکمه وتن له گه ل به کتر دژ به حکومتی عيراق کمونه خباته وه، خود مختاری راگهيانداو به شينکی ناوچه کورديه کانی گرتوه و هاوکاری کورده کان و شيعه کان له عيراق بووه وهی نه وهی حکومتی عيراقی له ناوخودا روو به پروی کيشه به يته وه، حکومتی عيراق به وهی شکستی گه وره ی خوی و له ناوچوونی ههموو توانا خوشگوزهرانی و ژيرخانی ولات و له ناوچوونی (۹۰٪) ی سوپاکه ی، به شکست و ناشی رازي بوو، هيزه شکست خوارده که ی بۆ ناوه وهی ولات کيشايه وه. تیکشکانی سه دام و راپه رینی کورد و شيعه کان له ناو عيراق بارودوخينکی ناجيگير و بيسر و بهری لهو ولاته دا دروستکرد و سه دام و حيزی به عسی به خيزایی له روخاندن نزيک کړده وه. له م بارودوخه قهيراناويه دا ولتانی رۆژناوا و له سريانه وه ولاته به کگرتوه کانی نه سمریکا به شيويه کی چاوهر وان نه کراو ستراتيگی خويان گۆری و به پيی تيوری جورج بوش جه خيان له سر مانه وهی حزی به عس له عيراق ده کړده وه، سيا له موباره دابو نه گمر زياتر له وه سه دام و سوپاکه ی لاوازييت، نهوا روخاندنې حيزی به عس حه می ده ييت و شيعه کان که زورينه ی خه لکی نهو ولاته پيکده هيتن به يارمه تی نيران دهسه لات ده گرنه دهست و کيشه ی گه وره بۆ بهر ژه وهنديه کانی نه سمریکا و پاريزگار يکردنی نهو له نيسرائيل له ناوچه که دروست ده کن.

له‌دوای نهموه سیا و هاوپه‌مانانی نه‌مه‌ریکا و هم‌موو ولاتیانی پشتیوان له‌ناویاندا خودی روسیاش جه‌ختیان له‌مانه‌وی سه‌دام حسین ده‌کرد.

به‌ختیایی سه‌دام ده‌ستیکرد به‌ریک‌خستنه‌وی هیزه‌کانی و سه‌رکوتی هیزه نه‌یاره‌کانی به‌تایه‌ت شیعه‌کان، له‌ماو‌دی دوو مانگدا هم‌موو نه‌یاره‌کانی له‌ناوه‌راست و باشوور به‌تون‌ترین شیوه سه‌رکوت‌کرد و هیژی به‌نا‌راسته‌ی باکوور و ناوچه کوردیه‌کان په‌وانه‌کرد، به‌لام ناوچه کوردیه‌کان به‌ناوچه‌ی خود‌ختار و ناوچه‌ی دژه‌فرین ناسرابوو، حکومت عیراق نه‌یده‌توانی له‌ریگای فرۆکمه‌و ناوچه‌که بۆردومان بکات، له‌لایه‌کی‌تره‌وه ناوچه‌که که‌وتبووه ژیر پارێزگاری نێوده‌ولته‌یه‌وه (بۆ ده‌سته‌مۆکردنی سه‌دام) له‌ناوچه‌ی کوردستانی تورکیا له‌بنکه‌ی نه‌نچه‌ریک هیژی نه‌مه‌ریکایی به‌ناوی (چه‌کوشی ناماده) جێگیرکرا‌بوو بۆ کۆنترۆڵ کردنی جووله و کاره‌کانی سه‌دام*. هیزه‌کانی چه‌کوشی ناماده نامانجه‌که‌ی وارا‌گیان‌دبوو که پارێزگاری‌کردنه له‌ناوچه کوردیه‌کان و ناوچه‌ی دژه‌فرین له‌باکووری عیراق. هیزه‌کانی چه‌کوشی ناماده مه‌کته‌بی په‌میه‌ندیان له‌باکووری عیراق (کوردستان) هه‌یه.

به‌یارمه‌تی پۆژناوا له‌هریمی کوردستان بۆ دابین‌کردنی نهم ناوچه نازاده، زۆریه‌ی خوێنده‌واران و کۆچ‌کردوان و دور‌خراوه‌کان گه‌رانم‌وه بۆ ههریمی کوردستان، مسعود بارزانی و جه‌لال تاله‌بانی سه‌رۆکایه‌تی سیاسه‌تی خه‌لکیان گرت‌ه‌ده‌ست و ده‌ستیان به‌پیکه‌یتان و دامه‌زراندنی رێک‌خراو و دامه‌زراوه‌ی جیا‌وا‌ز‌کرد. نهم‌پۆ کورده‌کان نهموت له‌ناوچه‌کانی که‌رکوک و خانه‌قینه‌وه به‌تانکه‌م بۆ تورکیا په‌وانه‌ده‌که‌ن و ده‌یفروشن* به‌قه‌سی نه‌وان پتیرسته‌یه‌کانی خۆیانی پێدا‌بین‌ده‌که‌ن، قسه‌ی کراو نه‌ویه که ولاته

(*) ناوچه‌ی کوردستان له‌کاتی راپه‌ریندا ناوچه‌ی دژه‌فرین نه‌بوو و مه‌روه‌ما هیژی چه‌کوشی ناماده‌ش له‌کوردستانی تورکیا جێگیر نه‌کرا‌بوو، به‌پێچه‌وه‌نه هیزه‌کانی سه‌دام و به‌عس رێده‌بندانه و له‌ریگای به‌کارهێنانی فهرۆکه‌ی هه‌لیکۆپتیره‌وه په‌لاماری ناوچه کوردیه‌کانیاندا و گوشت و گوشتاریکی زۆریان دژی هاو‌لاتیانی گورد و خه‌لی راپه‌روو نه‌جامدا، بۆیه له‌قرسی دهنده‌یی هیزه‌کانی سه‌دام و به‌کارهێنانی چه‌کی کیمیایی مه‌موو خه‌لکی کوردستان به‌ژن و پیاو منال و سپه‌روه کوردستانیان به‌جێهێشت و په‌هویان له‌سنوره‌کانی ئێران و تورکیا کرد. وه‌له‌نه‌جامی نه‌و کاره‌ساته‌ مۆخیه که به (په‌ویی ملیۆنی) ناویرا، وه‌کاریگه‌ری رلگه‌یاننه‌کانی پۆژناوا له‌پێشاندنی کاره‌ساته‌که‌دا ولاتیانی پۆژناوا به‌گفتنی هاتنه‌ناوه‌وه و بۆیه‌رگرتن له‌و کاره‌ساته‌ چه‌ندین به‌یاریان ده‌رکرد له‌وله (دانیانی ناوچه‌ی دژه‌فرین بۆ فهرۆکه‌ی عیراق تا هه‌تی (۳۶) و دانیانی چه‌کوشی ناماده له‌بنکه‌ی نه‌نچه‌ریکی کوردستانی تورکیا و سه‌پاندنی به‌یاری ۶۸۸ و پارێزگاری نێوده‌ولتی و گه‌رانه‌وی کورده‌کان بۆ سه‌ر مال و حالی خۆیان و ده‌رکردنی هیزه‌کانی عیراق له‌به‌شێکی زۆری خاکی کوردستان) واته نووسه‌ر له‌وه‌دا به‌هه‌له‌دلچوو که واده‌زانیت راپه‌رین به‌هۆی نه‌و به‌یاریانه‌وه سه‌رکوت نه‌کرا له‌کوردستان، به‌پێچه‌وه‌نه نه‌و به‌یاریانه له‌نه‌جامی سه‌رکوتی راپه‌رین و په‌هویی ملیۆنه‌یه‌وه دهرچوو، به‌لام دوا‌ی په‌وه‌که و له‌زێرسایه‌ی هیژی پێشه‌مه‌رگه‌ دیواره‌ فشار خرابه‌سه‌ر هیزه‌کانی عیراق بۆیه ناچاربوو به‌شێکی شاره‌گه‌وره‌کانی کوردستانی چۆل‌ک‌رد و ئیدله‌ری ده‌ولتی کێشایه‌وه بۆ شارمه‌کانی که‌رکوک و موصل... (وه‌ریگێن)

(*) له‌کاتی نوومینی نهم کتێبه‌دا سالی (۲۰۰۲) هه‌شتا که‌رکوک و خانه‌قین نازاد نه‌کړوه بۆیه کورده‌کان ده‌سه‌لاتیان به‌سه‌ر نهم ناوچه‌یه‌دا نه‌بوو تا نه‌وته‌که‌ی په‌وله‌ی دهرموه‌ بگه‌ن. وه‌ ئیستاش دوا‌ی پوختی سه‌دام چاره‌نومسی نهم ناچانه په‌کلانه‌کړوه‌ته‌وه به‌پیتی ماده‌ی (۱۴۰) بۆیه تا یستا له‌ژێر ده‌سه‌لاتی ناوه‌ند (به‌غدا) دایه کورده‌کان ناتوانن نهموت له‌م دوو ناوچه‌یه‌ په‌وله‌ی دهرموه‌ بگه‌ن. به‌لام پتیمویه نووسه‌ر مه‌به‌ستی نه‌وتی ناوچه‌ی شیوان‌لۆکه. وه‌ریگێن.

یه کگرتووہ کانی نہ مہریکا لہم ناوچہیہ دەستیان بە دروستکردنی فرۆکەخانە کردوہ و حکومەتی نہ لمانیا، دروستکردن و نۆژەنکردنەوہی ڕینگاکانی نہم ناوچەیی گرتۆتەنەستۆ. حکومەتی فەرەنسا بەتایبەت پشتیوانی حزبی سۆسیالستی فەرەنسا، بۆ دروستکردنی نەخۆشخانە و ناردنی پزیشک و دەرمان بۆ نہم ناوچەیی، نەمانە ھەمووی یارمەتی کوردەکانیانداوہ بۆ پارێزگاریکردن لەناوچە خودمختاریەکیان. ناوچە کوردیەکانی باکووری عێراق (ھەریمی کوردستان) نەمڕۆ پەناگاہ بۆ گرێلا کوردەکانی نہیاری حکومەت تورکیا، دەولەتی تورکیا بە شیتۆی بەمردەوام ھەریمی کوردستان بۆردومان دەکات بەبەھانەی سەرمکوئکردنی گرێلا کوردەکان.

کێشەیی تازە کە لەنێستادا سەریھەڵداوہ ناکۆکی گەمڕەیی نێوان ھەردوو پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکییتی نیشتمانی کوردستانە کە بۆتەھۆی ھەلگیرساندنی جەنگی ناوخرۆی (براکوژی) خۆیناوی. نہم دوو پارتە بۆ داگیرکردنی شارەکانی ھەریمی کوردستان و کوئرتۆلکردنی، ھەمیشە لەحالەتی مشتومڕدان و ھەمڕۆژە بەھێرش کردن بۆسەر سەنگەرەکانی یەکتەر و پاکسازی گوندەکانی ئەو ناوچەیی لەیەکتەر ڕووبەڕووی شەر و پێکدادان دەنەوہ کە بەلگە و ھۆکاری جیاوازی ھەیە.

پارت و گروپە سیاسییەکانی کوردستانی عێراق و خواستەکانیان لە ھەلومەرجی نێستادا :

(١) پارتی دیموکراتی کوردستان:

نەم پارتە داوای خودمختاری دەکات بۆناوچە کوردیەکانی باکووری عێراق، لەناو ولاتانی پەمپوھەندیار بەقمیرانی ھەریمی کوردستانەوہ نەم گروپە زیاتر پەمپوھندی لەگەڵ تورکیادا ھەیە، لەھاوینی (١٩٩٦) نہم گروپە لەگەڵ سوپای تورکیادا تۆپەراسیۆنێکی ھاوبەشی لەدژی گرێلا کوردەکانی تورکیا و یەکییتی نیشتمانی کوردستان نەبامادا. مسعود بارزانی بەگشتی لەشارۆچکەیی سەلاحەدین نیشتەجییە، بەلەم ناوھندی حکومەت و پەرلەمانەکی لەشاری ھەولێرە.

(٢) یەکییتی نیشتمانی کوردستان :

نەم گروپە لەژێر سەرمکردایەتی جەلال تالەبانیدا یە. ئەو لەدەورانی شۆرشێ کوردەکانی عێراق لەدەیی (١٩٧٠) ھاوکاری مەلا مستەفای دەکرد، بەلەم دوایی بەرخنەگرتن لە بارزانی ڕێکخراوی یەکییتی نیشتمانی کوردستانی دامەزراند. نہم گروپە لەناوچەکانی سلێمانی، باشووری ھەولێر و خانەقین و شارەکانی کفری و کەلار لەباشووری کوردستان دەسەلات و نفووزی ھەیە. نہم ڕێکخراوہ نەندامە لە(سۆشیال نەمترانشانی جیھانی)دا، بەمرگەری لەدیدێ خودمختاری (فیدراتی) لەناوچە کوردیەکانی باکووری عێراق دەکات. نہم گروپە پەمپوھندی نزیکێ لەگەڵ سوریا دا ھەیە، جەلال تالەبانی سەرمکردەیی نہم گروپە لەناوچەیی سەربازی نزیک سلێمانی (قەلاچولان - وەرگێر) نیشتەجییە، بەلەم بنکەیی حکومەتەکی لەناو شاری

سليمانى دايه. يه كيتى نيشتمانى كوردستان له لايهن توركيawe بهوه تاوانبار ده كريت كه يارمه تي گريلاكاني پارتى كريكارانى كوردستان ده دات.

(۳) حزب اللهى شۆرشيگيرى كورد* :

نهم گروپه بهر ابراهيمه تي نه ده هم بارزاني چالاکى ده کات. پهيدا بوونی نهم گروپه له نه نجامي گه شهى بيرى نيسلاميه وه بووه لهم يهك دوو دهيهى دوايدا، نهم گروپه له گه ل نه وهى دژى حكومه تي عيراق له خه بات و چالاكيدا، به لام كه متر لهو دوو گروپه ي پيشه وه خه ريكن به مه سه لهى خود مختاريه وه، له گه ل نه وهى نسل و بنجه ي نه ندا مان و سه ركردا يه تي پارتى ديموكراتى كوردستان و حزب اللهى شۆرشيگيرى كورد سه ر به عشي ره تي بارزاني، به لام له مشره كاني رابردو له هه ريتمى كوردستان له گه ل پارتى ديموكراتى كوردستان و سوپاى توركيawe هاتو ته مه يدانى جه نگو وه، ناوچه ي نفوزى نهم گروپه له ناوچه كاني رۆژه لاتي كوردستاني عيراقه كه هاوسنوره له گه ل كۆمارى نيسلامى نيران به تاييه ت له ناوچه كاني حاجى نۆمه ران.

(۴) بهر ي توركماني عيراق :

نهم بهر يه خۆى به نوينه رى (۳۰۰) هه زار توركماني له هه ريتمى كوردستان ده زانيت، ناوچه ي چالاكى نهم گروپه ده كه ويته هه وليتر و حاجى نۆمه ران و ناوچه كاني نزيك له سنورى توركيawe، نهم گروپه سوودمه نده له يارمه تي و پشتيواني جدى توركيawe و حكومه تي توركيawe به پرچه ك كردنى هيزه كاني نهم گروپه وهك هيزى چاو دير بۆ ناگره ست له هه ريتمى كوردستان سووديان ليۆره ده گريت، سه ركرده ي نهم گروپه (سينان چله ييه).

جيوپۆله تيكى شيعه كان :

شيعه كاني عيراق له ماوه ي سه د سالى رابردو دا، عيراقيان له ويلايه تيكى دواكه وتوى ئيمپراتورى عوسمانيه وه گۆزى بۆ ولايتيكى ده ركه وتوو. رۆحانيه كاني شيعه له عيراق په يوه ندى توندوتوليان به مه سه له سياسي ه كاني نيرانه وه هيه و هه تا پاشا كاني ئيرانيش نفوزى معنه وهى و سياسى شه وانيان له كاروبارى نيراندا به ره سمى ناسيوه. له راستيدا زۆر له رۆحانيه كاني شيعه نيرانين يان به بنه چه نيرانين و خوينى نيرانى له ناو كۆمه لگاي شيعه ي عيراقدا هاتو چۆ ده كات، فه ره ننگى شيعه ي له هه ر دوو ولا ت ناتوان ريت به ناساني له يه كتر جيا بگريته وه، به ريكه وت نيه كه امام خومه ينى له سالى (۱۹۶۴) له كاتى ناوه ريه ي و دورخسته وهى له شارى نه جف له عيراق جينگير بوو تا نهو كاته ي كه شاي نيران سه دامى ناچار كرد رابهرى شۆرشى نيسلامى نيران (خومه ينى) ناچار بكات عيراق به جيبه يليلت.

* (نهم گروپه هه ر له سه ره تاوه سه ر به پارتى ديموكراتى كوردستان بووه و سه ركرده كه شى سه ر به بنه ماله ي بارزانيه و له و ايشتا دووباره چووه و مناو هه مان پارت. له هه ريتمى كوردستان چه ندين پارت و پتكه روى به ناويانگتو به نفوزتر هيه و هه بووه به لام نو سه ر نامازه ي بۆنه كرنبوه، نه مه ش پينانچيت له بهر نه شاره زايى نو سه ر وييت، به لام له بهر هه ره يه ك بيت په يوه ندى به نو سه ر وه يه - وه رگيت.

پینگەى گرنكى شىعەكانى عىراق لەژيانى فەكرى عىراقدا بەشىۋەى سروشتى نەبۆتەهۆى نەۋەى كە نەمانە لەخەباتى نەتەۋەى عىراقدا بۆ بەدەستەتەننى سەربەخۆى رۆلى بەرچاۋ بېيىن. لەدەۋاى كۆتايى ھاتنى جەنگى بەكەمى جىھانى، عىراق ۋەك ۋەلاتىكى تازە دروستىۋە بەفەرمى ناسرا.

سەركىشى و ياخىۋونى فەكرى كۆمەلگەى شىعەى عىراق لەدەۋاى سالى (۱۹۵۸) ۋە بەتۈۋەندى پروپەروۋى ھۆكۈمەتەكانى ژۇردەسەلەتى سنى بوۋەۋە، رۇھانىيەكانى شىعە بىندەنگى چەند سالى خۇيان شكاند ۋەبەگشتى لەرېنگەى نوسىنەكانى سىد مەھمۇد باقر سەرۋە بەدىدگ مەزھەبەكانى خۇيان خەرىكەت. جەنگى نىران عىراق قۇناغىتى سەختەر لەنەزمونى شىعەكانى عىراق بوۋ، پەرسىارى گرنكى و سەركەى نەۋەبوۋ كە نەۋانە لەنەۋانى ۋەفادارى دژبەكەى ھۆكۈمەتى عىراقى و سەركەى بوۋەن لەلەيك و پەيۋەندى مەزھەبى و فەھەنگى لەگەل نىران لەلەيكەت، دەپت چ كاردانەۋەيك پىشانەندەن. لەروۋى مەۋەبەۋە لەرۇژەلەتى ناۋەراست، پەيۋەندەكانى ناين و مەزھەب لەپىنگەىكى ھىزى سەپتەراۋى كۆمەلەۋەتى/سىياسىدا بەنەندەۋەى نەتەۋەى بەھىزە بوۋە. بەلام ھۆكۈمەتى بەغسى عىراق چاۋەروانى كاردانەۋەى شىعەكانى نەكرد. ھەستە بەھەلەتەتەكى دەستگىر كەردن و دەركەردن و لەستەدەدانىان، ترىيان لەپاۋە نادارەكانى شىعە ھەبوۋ، لەۋانە رابەرى بەناربانگى شىعەكان، نايمەتواللە سىد مەھمۇد باقر سەر و خىزانەكەى كە لە(نىسان ۱۹۸۰) لەستەدەدا.

كارە توند و داپلۆستەنەكانى ھىزە نەمنەكانى عىراق، دوۋەلەكىان نەھىشتەۋە، لەھەر جۆرە دوۋەلەكە بۆ لایەنگەى ھۆكۈمەت، بەتۈندى سزايان دەدا و پروپەروۋى دەۋەنەۋە، دەپەھا يان سەدەھا ھەزار شىعەى عىراقى دورخانەۋە يان لەۋلات ھەلەتەن كە زۆرەيمان نەۋ عىراقىيە بەرچەلەك نىرانىانە بوۋ، لەھەمانكاتدا سەركە كۆمارى عىراق بەسۋودەرگرتن لەسىاسەتى پاداشتى كەم و كوتەكى قورس، بەباشبوۋى چۆنەتى ژيانى شىعەكان و پىدانى پشكى زۆرتر لەبودجەى گشتى بە شارەشىنەكان لەۋانە شارەكانى كەربەلا و نەجەف ھەنگاۋىن.

جەنگى عىراق نىران نىشانەركە بوۋ سەبارەت بەخەسەلەتى شىعەكانى عىراق كە زۆرەنەى سوپايان پىكدەھىتا، سەرنەجام شىعەكان ۋەفادارى خۇيان بۆ رۇنى عىراق پىشاندا، ھەرچەندە دەربارەى ھەستە تابىيەتەكان ئەۋان ۋادەدەكەوت كە ھەستى تەۋار لىكچەرويان نەبوۋىت. ھەلەت سزاي كارىكى خىانەتكارانە لەكاتى جەنگدا جىنگايەكى بۆ دوۋەلى نەھىشتەۋە.

لەدەۋاى تىكشەكانى عىراق لەجەنگى سالى (۱۹۹۱) تا نىستا (۲۰۰۲) ژمارەيك لەرېمەرانى پەلەيكە شىعە كە بوۋەتە جىنگەى نىگەرانى ھۆكۈمەتى عىراق تىرۆركراۋ، نەمجزە كارانە پىشانى دەدات كە مىللەتتى نىۋان ھۆكۈمەت و شىعەكان بەۋ زوۋىيە كۆتايى نايت، ۋاچاۋەروان دەكرىت يەكسانى راستەقىنە بۆ شىعەكان تەنيا لەدەموكراتىدا بەدەستەت. بەلام دىموكراتى راستەقىنە، دەستەۋىرى (غەبەى)

سونی رووبەرۆوی نوو گرتە دەکاتەوێه که شیعهکان زۆرینه پێکدههێنن و لهههلبژاردنیکی نازاددا شیعهکان نهگهڕی نهوهمیان ههیه بێتهسهر گۆڕهپانی سیاسی عێراق و دهسهلات بگرتهوه،* ههلبهت ناسایه ماماد دوو کۆمه‌لگای مه‌زه‌به‌یی له‌عێراق ههیه نازادانه جۆری پێکه‌وه ژيان ههلبه‌زێرن و دوور له‌به‌کارهێنانی ده‌سه‌لاتی توندوتیژ، دیموکراتیانه له‌مه‌یدانی سیاسی عێراق پۆلی گرنگ ببینن.

دوای نه‌وه‌ی حکومه‌تی سه‌دام و حیزبی به‌عس له‌نه‌خامی کار و فشاره‌کانی نه‌مه‌ریکا نابوو بوو، ناسه‌قامگیری له‌ولاته‌دا زیاتر بوو و نفوزی سیاسی شیعه‌کان خۆبه‌خۆ زیادده‌کات، چالاکیه‌کانی زۆرینه‌ی شیعه له‌عێراق، کاریگه‌ری بێته‌ندازه له‌سهر سیسته‌می سیاسی نه‌م و لاتنه به‌جێده‌هێلێت، له‌وانه‌یه بێته‌هۆی نه‌وه‌ی رووبه‌رووبوونه‌وه‌یه‌کی توندوتیژ له‌نیوان شیعه و سونه‌دا بۆ به‌ده‌سته‌تانی ده‌سه‌لات رووبدات*، که ده‌سه‌لاتدارانی بالاده‌ستی حیزبی به‌عس نه‌وانی سه‌رکوت کردوو.

له‌به‌رامبه‌ردا، پۆلی مه‌زه‌به‌یی و جه‌زه‌ی شاری پێوژی نه‌جه‌ف له‌وانه‌یه که مه‌بێته‌وه و بگۆڕێت. نه‌جه‌ف که سه‌رده‌مانێک ناوه‌ندی بێ منافی سه‌روهرده‌ی جیهانی شیعه بووه، له‌نه‌خامی جیا‌بوونه‌وه‌ی زۆر له‌ماوه‌ی دوو ده‌یه‌دا تا نه‌ندازه‌یه‌ک دابه‌زیو. به‌هۆجۆره به‌ناوبانگترین رۆحانییه‌کانی ئێران له‌م شاره دوورخراونه‌ته‌وه. له‌باتی نه‌وه‌ی شاری نایینی (قوم) له‌م ماوه‌یه‌دا په‌ره‌یه‌ندوو و له‌نیستادا له‌زۆر لایه‌نه‌وه وه‌ک پکه‌به‌ری نه‌جه‌ف سه‌یرده‌کری‌ت.

کوردستانی ئێران :

به‌سه‌رنه‌ج‌دان له‌وه‌ی که نه‌ته‌وه‌ی کورد له‌ناوچه‌یه‌ک به‌ناوی کوردستان به‌شیوه‌ی دابه‌شکراو له‌نیوان چوار ولاتی ئێران، عێراق، تورکیا و سوریا له‌نیوان چه‌ند رۆژنیکی جیاواز دابه‌شبووه و یه‌که‌ک له‌مه‌سه‌له هاوبه‌شه‌کانی ئێران و عێراق له‌رووی په‌هه‌ندی فه‌ره‌ه‌نگی و سیاسیه‌وه کورده‌کان پێکده‌هێنن، بۆیه دوای لیکۆزینه‌وه له‌کوردستانی عێراق، پێیسته کوردستانی ئێرانیش به‌ریتنه ژێرباس و لیکۆزینه‌وه‌وه، نه‌وه‌ی له‌م لیکۆزینه‌وه‌یه‌دا وه‌ک کوردستانی ئێران ناوه‌به‌ریت مه‌به‌ست له‌وه‌شه‌ی ناوچه کورده‌نشینه‌کانه که له‌سالانی رابردوودا تووشی قه‌هیران بووه و زۆربه‌ی دانیشتوانه‌که‌ی کورده‌زمانن و له‌رووی مه‌زه‌به‌یه‌وه

(*) هه‌روه‌ک نه‌وه‌ی له‌دوای رووخانی سه‌دام تا نه‌مه‌ژ هه‌میشه زۆرینه‌ی کورسه‌که‌نی په‌رله‌مانی عێراقیان به‌ده‌ست شیعه‌کانه‌وه‌یه و حکومه‌تی عێراقیان به‌ده‌سته‌وه‌یه نه‌مه‌ش ده‌گه‌ڕێته‌وه بۆ نه‌وه‌ی که‌مه‌میشه کورد ده‌نگ به‌کورد و شیعه ده‌نگ به‌شیعه و سونه ده‌نگ به‌سونه ده‌دات که به‌لکه‌ی نه‌وه‌یه عێراق له‌سهر بنه‌مای نه‌م سێ پێکهاتمه‌یه یان ده‌بێت دابه‌شیت بۆ سێ ده‌وله‌ت یان له‌ باشترین حاڵه‌تدا دابه‌شیت بۆ سێ فیده‌الی سونه و شیعه و کورد، چونکه‌ سیمای سونه‌بوون و شیعه‌ بوون و کورده‌بوون و بالاده‌ستنه له‌ سیمای عێراقی بوون - وه‌رگێڕ.

(*) وه‌ک نه‌وه‌ی له‌دوای رووخانی سه‌دامه‌وه‌ رووبدا و تانیشتاش شه‌ری شیعه و سونه له‌هه‌موو نه‌و شار و ناوچانه به‌رده‌وامه که‌ردوو تایه‌غه‌که‌ی تێدایه به‌تایه‌به‌تی به‌غدا و دیاله و بابل و سامه‌را ... هتد - وه‌رگێڕ.

زۆربەى سونىن. نەم ناوچەيە بىرىتە لەھەشت شار و زياتر لەھەشت بەشى پارىزگاگانى نازەربايچاننى پۇژناوا و كوردستان و كرماشان كە دانىشتوانەكەى خۇيدەدات لە (۲,۵) مىليۇن كەس*.

نەشارانە بىرىتىن لەپىرانشەر، سەردەشت، بانە، سقز، مەباباد، سەنە، مەريوان و پاوہ. ھەشت بەشكەش بىرىتە لە: سوماى برادۆست، سىلوانا، شىنۆ، بۆكان، كامىران، دىواندەرە، نەوسود و ساوڵاد. لەسالى (۱۹۹۰) كۆى ژمارەى كوردەكان لەمەر چوار ولاتى نىران، عىراق، توركىيا و سوريا (۱۶,۵) مىليۇن كەس بوو، كە (۹) مىليۇن كەس لەتوركىيا و (۴) مىليۇن كەس لە عىراق و (۲,۵) مىليۇن كەس لە نىران و (۸۰۰) ھەزار كەس لەسوريا و كۆمارەكانى سۆفيتى پىشوو دەژين.

***

دواى پووڤخاندنى نىمپراتۆرى عوسمانى و لەكۆتايى جەنگى يەكەمى جىھانىدا، مەسەلەى كورد و كوردستان گۆزا بۆ مەسەلەيەكى جىھانى، نەم قەيرانە بەبەلگەى پووڤخاندنى نىمپراتۆرى عوسمانى و دابەشبوونى خاكى كوردەكان لەنىوان توركىيائى نوێ و دەولەتى پاشايى عىراق و سوريادا. ھەرچەندە خاكى كوردەكانى دانىشتووى نىران ھەروەك خۇيان لەژێردەستى نىران مانەو، لەگەڵ دروست بوونى كۆمارى توركىيائى نوێ و پادشانشىنى عىراق گۆرانكارى بەسەر خاكى كوردستانى نىراندا نەھات، بەوجۆرە كوردەكانى ناو نەم دوو ولاتە بزوتنەمەوى نازادىخوایان بۆ پىكەيتى دەولەتى سەربەخۆ لەناوچەكە دامەزراند، بەم ھۆيەو تاپىش جەنگى جىھانى دووھەمى بزوتنەمەوى جدى لەناو كوردەكانى نىران بوونى نەبوو، نەگەرچى تاپىش جەنگى جىھانى دووھەم لەگەڵ نەو ھەلومەرجەى لەكوردستان بوونى ھەبوو، بەشێك لەكەسايەتى ناوچەكە بەپشتىوانى ھىزى دەرەكى بەسودوھەرگرتن لەنەمانى دەسلالتى ناوھەندى لەناوچەكە شەرو بەرەمەكانيان دروست كەردبوو كە زۆربەى شەو جولانەوانە خۆبەخۆ و پىبنەمايوو، لەموقۇناغەدا لەناوچە جىاوازەكانى ناسىاى بچووك و پۇژناوا نەمە پوویدا بوو. لەم بارەيەو دەتوانىن ناماژە بۆ شىخ عبداللە و ھەزەناغا و سەمىل ناغا شىكاك (سەكۆ) بگەين، بەلام دواى دەستپىكردنى جەنگى دووھەمى جىھانى و داگىركردنى نازەربايچان لەلایەن سوپاي يەكيتى سۆفیتەو، سەرھەلدانى سەربەخۆخوایى و خودمختارى لەسالىەكانى (۱۹۴۵ و ۱۹۴۶) شكلى وەرگرت.

* (نەمروونكردنەمەوى نووسەر لەسەر كوردەكانى نىران لەمەو ھاتووە كە خەلكى و ھۆكۆمەتى نىران تەنيا بە پارىزگای سەنە دەلێن كوردستان . ھەرچەندە نووسەر زۆر ناوچەى كورد نەش ھەيە ناوى نەبردو وەك پارىزگای نىلام و ھەموو ناوچەكانى لورستان و بەشێكى ھەمەدان. نووسەر كەوتوتە ھەلەى گەورە وە لە بارەى ژمارەى دانىشتوانى كوردەكانى نىرانمەو. لەبەرامبەرەدا د. عبداللە غەفور لە كىتەبەكەیدا بە ناوینىشانى (جورگافىاى كوردستان) ژمارەى دانىشتوانى ناوچەكانى كوردستانى پۇژھەلات (كوردستانى نىران) بپىتى خەمەلاندنى سالى (۲۰۰۰) دەگاتە (۱۲مىليۇن) كەس. وەرگێت.

لەسالی (١٩٤١) بیرى سیاسى خودمختاری وەك یەكەمین هەنگاو بۆ سەربەخۆی كوردەكان، یەكەنجار لەكوردستانی عێراق و تورکیاوە هاتە ئار ئێرانەو. بەتایبەت كە ئەمۆزە خودمختاریە لەیەكێتی سۆڤیەت بەژمارەیهكی زۆر لەكەمینەكان درابوو. بەلەناوچوونی ئیمپراتۆری عوسمانی كوردەكان بەهۆی ئەوەی كە نەیان دەوێست لەئێچكەى سەربەخۆخوازی تورك و عەرەبەكان دوابكەون، داواى خودمختاری و لەكۆتاییدا سەربەخۆیان راگەیاند، بەلام نەم خواستە لەدەرەوێ سنوری سیاسى ئێران بوو، بۆیە بەپێچەوانەی تورکیا و عێراق كە كوردەكانیان وەك كەمینە و بێگانە بە فەرھەنگی تورکیا و عەرەبی دەزانی، ئەوان لەئێران بەخانەوادەى یەك زمان دەژمێردان و زمانى كوردی لەپال زمانى فارسیدا سەر بەبنەمالەى زمانى ھندۆ ئێرانى، بەم ھۆیەو كە كوردەكان لەنەژادى ناری بوون و فەرھەنگ و شارستانیەتى ئەوان ھەمان فەرھەنگ و شارستانیەتى ئێرانىیە.

قۆناغى داواکاری خودمختاری كوردەكانى ئێران، سەرەتا لەژێر کاریگەری چالاکی سەبەخۆیخوازی گروپی دیموکراتى نازەربایجان بوو، لەباشووری نازەربایجانی پۆژناوا بەرە و ناوەندی مەھاباد (سابلاغ) یشیوەدەگرت. رێكخست و دامەزراندنی رێكخوا و لەلایەن پۆشنیروانی كوردی ئێران بەتایبەت ئەندامان و لایەنگرانی حزبی تودەى ئێران و بەسوودوەرگرتن لەھەلومەرجی ئەوکاتە پێكھات و زەمینەى گونجبارى بۆ شۆرشى كوردكان و داواکاری خودمختاری ئەوان بەدیھێنا، تا ئەو جێگایەى كە لەسالی (١٩٤٥) لەشارى مەھاباد كۆماری خودمختاری كوردی راگەیندرا و بۆ ماوەى یەك سال بەردەوام بوو.

بەدەستپێكردنی جەنگی دووھەمی جیھانى و لەسالی (١٩٤١) ھێزەكانى سۆڤیەت (لەسەردەمى ستالین) باكووری پۆژناواى ئێران و لەناویشیانە بەشى باكووری كوردستانی ئێران بەناوەندی مەھابادەو داگیركرد و بۆ ماوەى (٥) سال (تا داواى كۆتایی ھاتنى جەنگی دووھەمی جیھانى) ناوچەكە لەژێردەستی ئەواندا ماوە. لەم قۆناغەدا دوو رێكخواى گرنكى سیاسى لەناوچەكە بەناوەكانى (كۆمەلەى ژیانەمۆى كورد – كۆمەلەى ژ.ك) و (حیزبى دیموکراتى كوردستان) پێكھات و (كۆماری خودمختاری كوردستان) راگەیندرا.

(كۆمەلەى ژ.ك) وەك یەكەمین دامەزراوەى سیاسى كوردی بەشیوەى نەینی لەشارى مەھاباد یەكێك لەسیاسیترین شارەكانى كوردستانی ئێران دامەزرا و چالاکیەكانى خۆى دەست پێكرد. ھەلومەرجى بوون بەئەندام لەم رێكخواوەدا بەم پێیارانەبوو:

- ١- ھیچ وەختێك خیانەت لەكورد نەكات.
- ٢- بۆ خودمختاری كوردستان ھەولێدات.
- ٣- نە بەووتن و نە بەنوسراو نەتیئەكانى رێكخست نەدرکێتیت.
- ٤- تا مردن ئەندامى كۆمەلە بیت.

۵- هەموو پیاوان و ژنانی کورد بەخۆشک و برای خۆی بزانیت.

۶- بەبێ وەرگرنتی مۆلەت، نەبیتە ئەندام لەهیچ حیزب و دەستەیکدا.

دوای داگیرکردنی ناوچهکانی باکووری ئێران لەلایەن یەکییتی سۆڤییت و تیکچوونی بارودۆخە ناوچهکە و بەتایبەتی شاری مهاباد، قازی محمدی کوپی قازی علی قازی شاری مهاباد، وەك پیاویکی نایینی دلتۆز بەخەلکی بەشیوەیهکی چالاک هاته مهیدانه کهوه و دەستیکرد بەریکخستنەوهی کاروباری خەلک و هەتا ژمارەیهک لەخەلکی لەلایەن پارێزگاری شار و ناسادەکردنی خۆراک و کاروباری بۆیوی خەلکیان رێکدەخست و بۆ چارەسەری کێشه و دعوای ناسایی خەلکی دادگای پێکێنا، بەجۆرێک که لەماوەیهکی کەمدا، قازی محمد وەك کەسایەتیهکی سیاسی/کۆمەلایەتی ناوچهی باکووری کوردستانی ئێران و پیاوی ژمارەیهکی شاری (مهاباد - سابلاخ) ناسرا.

قازی محمد هەرچەندە لەسەرەتادا زیاتر پیاویکی نایینی/کۆمەلایەتی بوو، هەولیدەدا لەپرووداوه سیاسیهکاندا بەشداری نەکات، بەلام بەهۆی پرووداوه تازهکانەوه، شیوهی سیاسی و کۆمەلایەتی بەخۆی دەدا و نارهزوی زۆری بەلای (کۆماری نازەربایجان)دا پەیداکرد.

لەماوەی بالادەستی هێزی سۆڤییتدا، جەنەرالهکانی ئەم ولاته، لەناوچهکانی نازەربایجان و کوردستان هەمووی لەژێر چاودێری سەروک کۆماری نازەربایجانی سۆڤییت کاروفەرمانیان دەکرد، خەریکی پیاوەکردنی بیروپایەک بوون که سەروک کۆماری سۆڤییت داوای لێدەکردن.

ئەو دەبیرست و پێیوابوو بەلکاندنی دانیشتوانی نازەربایجان و کوردستانی ئێران بەنازەربایجانی سۆڤییتەوه و فراوانکردنی خاکی یەکییتی سۆڤییت، خۆی دەگمبەنیتە ئەندامیەتی کادری سەرکردایەتی سۆڤییت. چونکه بەم لکاندنە دانیشتوانی نازەربایجانی سۆڤییت دەگاتە زیاتر لەهەشت ملیۆن کەس، هەر کۆمارێک دانیشتوانەکی لەهەشت ملیۆن کەس زیاتر بێت سەروک کۆماری ئەو کۆمارە دەتوانیت بێتە ئەندامی کادری سەرکردایەتی. هەرچەندە لکاندنی ناوچه کوردیهکانی باکووری ئێران لەگەڵ سیاسەتی کۆنی روسیای قەیسەری هاوجووتە بۆ گەشتن بەئاوی کەنداو (ناوەگەرمەکان).

لەهەمان کاتدا، دەستپێوەردانی یەکییتی سۆڤییت و نامادەیی سەربازی داگیرکەری سۆڤییت لەئێران بوو،هۆی دامەزراندنی حیزبی دیوکراتی کوردستان و حیزبی دیوکراتی نازەربایجان، که راستەوخۆ لەلایەن حکومەت یەکییتی سۆڤییتەوه پشتیوانیانی لێدەکرا.

سەرائی یەکییتی سۆڤییت بۆ بەدییهێنانی نارهزووێکانیان، لەلایەن نوێنەرەکانیانەوه دووجار قازی محمدیان بانگهێشتکرد بۆ نازەربایجانی سۆڤییت، لەسەفەری دووهمدا قازی محمد لەگەڵ سۆڤییتدا بوو، که سەروکی کۆماری نازەربایجانی سۆڤییت لەگەڵ قازی محمد گەشتنە رێکەوتن.

قازی محمد دوی گمراڼه‌وهی له‌نازه‌ربایمانی سؤځیت زه‌مین‌ه‌ی بۆ دامه‌زراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان خوش‌کرد، سمرنه‌نجام لم‌سالی (۱۹۴۵) حیزبی دیموکراتی کوردستانی نئیران به‌سمرۆکایه‌تی قازی محمد له‌شاری مه‌باد دامه‌زرا و په‌یره و پرۆگرامی حیزبی ناویراو به‌م جۆره‌ی خواړه‌وه راگه‌یه‌ندرا:

۱- نه‌ته‌وه‌ی کورد له‌ناو نئیراندا بۆ هه‌لسوړانی کاروباری خوجیتی خۆی سمر به‌خۆ و نازاد بیت له‌سنوړی ده‌ولته‌تی نئیراندا، وه‌خودمختاری خۆی به‌ده‌ست بیتیت.

۲- خوښندن به‌زمانی کوردی بیت و نهم زمانه به‌فهرمی بناسریت.

۳- نه‌غومنه‌نی ولایه‌تی کوردستان له‌ته‌واوی کاره کۆمه‌لایه‌تی و حکومه‌تیه‌کان چاودیر بیت به‌سریاندا.

۴- کاربه‌ده‌ستانی ده‌ولت له‌م ناوچانه ده‌بیت له‌خه‌لکی ناوچه‌که بن.

۵- هه‌موو داهاتی ناوچه‌که بۆ ناوچه‌که خه‌رج بکړیت.

۶- حیزبی دیموکراتی کوردستان تیده‌کۆشیت له‌گه‌ل نه‌ته‌وه و حیزبه‌کانی نازه‌ربایمان په‌کیتی و برایه‌تی پتکه‌بیتیت.

۷- حیزبی دیموکراتی کوردستان به‌سوودوهرگرتن له‌ده‌رامه‌تی کشتوکالی و بازرگانی خۆی خه‌بات ده‌کات بۆ خوش‌گوزهرانی خه‌لکی کوردستان.

قازی محمد دوی دامه‌زراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان له‌پروژی (۱۹۴۶/۱/۲۲) له‌مه‌یدانی چوارچرای شاری مه‌باد کۆماری خودمختاری کوردستانی دامه‌زراند و رایگه‌یاند: خه‌لکی کورد خه‌لکیتی ته‌نیان، خاکه‌که‌یان داگیرکراو دابه‌شکراوه، له‌سهره‌تایترین مافه‌کانیان که صافی دیاریکردنی چاره‌نوسه بیته‌شن...

له‌و پروژده‌دا قازی محمد به‌جلوبه‌رگی جه‌نهرالی پروسی سمر بازه‌کانی پشکنی و ناوی کابینه‌ی حکومه‌ته‌که‌ی راگه‌یاند. هیشتا په‌کسالی به‌سمر ته‌مه‌نی حیزبی دیموکراتی کوردستان و دامه‌زراندنی کۆماری مه‌باددا تینه‌په‌رپیوو که قوام سه‌لمته‌نه له‌گه‌ل حکومه‌تی سؤځیت رتکه‌وت له‌سهر چۆنیه‌تی کشانه‌وه‌ی هیزه‌کانی سؤځیت. ستالین له‌باتی نه‌وه‌ی بۆچونه‌کانی وه‌زیری به‌رگری و سهرۆک کۆماری نازه‌ربایمانی سؤځیت له‌به‌رچاویگریت، بۆچونه‌کانی وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی خۆی به‌گرنگ زانی و کاره‌کانی به‌شیوه‌ی سیاسی ته‌واوکرد، زه‌مین‌ه‌ی چونه‌ده‌ره‌وه‌ی هیزه‌کانی سؤځیتی له‌نئیران فه‌راهه‌م کرد، به‌چونه‌ده‌ره‌وه‌ی هیزه‌کانی سؤځیت له‌خاکی نئیران، سوپای نئیران له‌زستانی سالی (۱۹۴۶) به‌بی شمېر چونه‌ناو شاری مه‌بادده‌وه و دوی سی پروژ قازی محمد و هاوړیکانی خویاندا به‌ده‌سته‌وه و سه‌د پروژ دواتر له‌کاتیکدا که سوپا له‌هه‌موو به‌شه‌کانی باکوری کوردستانی نئیران جتگی‌یوون، قازی محمد و صه‌دری قازی

(برای قازی محمد) و محمد حسین سیف قازی (کوربی مامی قازی محمد) لههه مان مهیدانی چوارچرا لهسیداره دران.

دوای لهسیداره دانی قازی محمد و دهستگیرکردنی نه ندامانی کۆمیتە ی ناوهندی حیزبی دیموکرات و روخانی کۆماری مهاباد، مهسه لهی کوردستان نارام بووهود.

لهسالی (۱۹۴۷) تا تشرینی یه کهمی سالی (۱۹۷۸) نزیکه ی سی سال له کوردستان نارامیه کی نسبی بهرقرار بوو، وه قهیرانی سیاسی نه بوو، ته نیا رژیستی په هلهوی له گه له مهسه لهی کورد له دیوی سنوری عێراق رووبهروو بوو.

هه له بهت لهسالی (۱۹۴۷) نه ندامانی نه غومهنی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران دووباره به یارمهتی حیزبی توده به سمرۆکایهتی عبدالله اسحاقی (احمد توفیق) له ده ره وهی ولات خزیان ریکخسته وه، به لām له بهاری رهوتی خهباتی خۆی و حیزبی دیموکرات و حیزبی توده ریک نه کهوتن و هیتج کاریکیان نه هه مان نه دا. هه ره وه لهسالی (۱۹۴۷) کۆمیتە یه کی شۆرشگری به ره وتیکی چه کناران به ناوی حیزبی دیموکرات په یوهندی خۆی له گه له حیزبی توده په چراند و به نه ندامانی خزیانه وه چونه ئێران وه وه ده ستیانگرت به سمر باره گایه کی جه ندرمه ی پیرانشار و چه کیانکردن، دوای تیه پرپوونی هه ژده مانگ به سمر نه م روودا وه دا لهسالی (۱۹۴۸) هیزی سربازی به فهرانده یی سه بهد نویسی فهرانداری نه وه خته دهستی به گهران به دوای نه وانه دا کرد (۱۰۴) کهمی له (۲۰۰) کهمی نه ندامانی نه وه حیزبه دهستگیرکرد، (۲۳) کهمیانی کوشت و (۲۸) کهمیتیان خزیاندا به دهست هیزه سمر بایه کانه وه و کیشکه کۆتایی پینهات.

مهسه لهی کوردستان دوای سه رکه وتنی شۆرش ئیسلامی:

به سه رکه وتنی شۆرش ئیسلامی خواستی خودختاری و هه ولی کورده کان بۆ وه مرگرتنی مافی چاره ی خۆنووسین له حکومهتی ناوهندی به هیزتر بوو، پارتی سیاسی جۆراوجۆر به تاییهتی حیزبی دیموکراتی کوردستان داوای نه م مافه ی له حکومهتی ناوهندی ئێران ده کرد.

له لایه که چونکه کۆماری ئیسلامی نه یاری راسته وخۆی به ره ژه ونده ژیا نیه کانی ده وله ته زه لیزه کانی وه که نه مه ریکا و ولاتانیتری رۆژناوا بوو، سوودیان له م ههستی خودختاری کورده کان وه ره دگرت وه که باریکی گرتگ دژی حکومهتی ناوهندی ئێران و کوردستانی ئێران بۆ ماوه یه کی دو رو دیز بووه ناوچه یه کی قهیراناوی. نه م روودا وه سه ره کیانه تینا روویدا:

۱- له ولتکه ی خهباتی سیاسی نایینی خه لکی ئێران دژ به رژیستی په هلهوی، واته له کۆتایی سالی (۱۹۷۸)، سێ رهوتی سیاسی کوردی له ناوچه کوردنشینه کانی ئێران چالاک بوو. یه که م: رهوتی نوێ کردنه وه ی ریکخسته کانی حیزبی دیموکراتی کوردستان، له (تشرینی یه کهمی ۱۹۷۸) دکتۆر عبدالرحمان قاسملو وه که سکرتری گشتی نه م حیزبه له سمر سنوری کوردستانی عێراق، هاته ناو کوردستانی ئێران وه و

چالاکى دووباره‌ى حیزبى دیموکراتى به‌دروشه‌کانى خودمختارى بۆ کوردستان و دیموکراتى بۆ نێران ده‌ستپێکرد، چه‌قى چێکردنه‌وى بزوتنه‌وى سیاسى و سهربازى نهم حیزبه‌ى له‌باکوری کوردستانی نێران به‌تایبەت له‌شاره‌کانى ناوچه‌ى مه‌هاباد بوو.

دووه‌م: روه‌وتى رێکخراوه‌ى خوێندکارانى کورد بوو، که‌ له‌رووى ئاره‌زووى سیاسى و نایدۆلۆجیه‌وه‌ ماویزم بوو وه‌ له‌و باوه‌ڕه‌دا بوون که‌ سه‌ره‌تا کوردستان و دواتر نێران له‌رێکگای رێکخراوه‌ى خه‌باتى جوتیارى له‌ناو گونده‌کانه‌وه‌ ده‌بنه‌ پێشمه‌نگى پزگارى، چه‌قى چێکردنه‌وى نهم فکر و ئاره‌زووه‌ى له‌ناو شارى سه‌نه‌دا بوو، نهم رێکخراوه‌ى دواى به‌ناوى کۆمه‌له‌ نایه‌نگى ده‌رکرد، نه‌ندامانى کۆمه‌له‌ى نێران له‌خوێندکاران و پۆشنبیرانى کورد و به‌گشتى له‌نمعه‌ى خانه‌دان و به‌مه‌اله‌ ده‌ره‌به‌گه‌کان بوو، که‌ دواى شۆپش به‌ناوى رێکخراوى زه‌مه‌تکێشانی کوردستانی نێران ده‌رکه‌وتن که‌ بیرى مارکسى و په‌ڕه‌وى ماویان هه‌بوو، نه‌مانه‌ له‌راستیدا پشتیان له‌چینی خۆیان کردبوو و لایه‌نگه‌ى کرێکاران و زه‌مه‌تکێشان بوون و زۆربه‌ى نه‌مانه‌ لایه‌نگه‌ى بیرى نه‌نهر خواجه‌ بوون، رێکخراوى شۆپشگه‌یه‌ى زه‌مه‌تکێشانی نێران (کۆمه‌له‌) له‌سالى (١٩٨١) ناوى خۆى گۆڕى بۆ حیزبى کۆمىستى نێران.

سێهه‌م: روه‌وتى گرده‌بوونه‌وى لاوانى مسلمانى کورد بوو که‌ رابهرایه‌تى نه‌مانه‌ مفتى زاد گرتبویه‌ نه‌ستۆى خۆى، له‌گه‌ڵ نه‌وى نهم بزوتنه‌وه‌یه‌ جیاوازیو له‌هه‌ردوو بزوتنه‌وه‌یه‌ى پێشوو، به‌لام له‌مه‌سه‌له‌ى خودمختارى بۆ کورده‌کان له‌گه‌ڵ هه‌ردوو بزوتنه‌وه‌یه‌ى پێشوو هاوبه‌شى بێرپرایان هه‌بوو، چه‌قى چالاکى نهم بزوتنه‌وه‌یه‌ى له‌شارى سه‌نه‌ بوو.

٢- گرنگترین جۆلانه‌وه‌ى گشتى سهربازى له‌هه‌مان پۆزه‌کانى یه‌که‌مى سه‌رکه‌وتنى شۆپشى نیسلاى له‌لایه‌ن هه‌ردوو حیزبى دیموکرات و کۆمه‌له‌ له‌ناوچه‌ى کوردنشینه‌کان ده‌ستپێکرد.

حیزبى دیموکرات هێرشى کرده‌ سه‌ر بنکه‌ى تیبى ٣ مه‌هاباد و فوجى جه‌ندرمه‌ى و هه‌موو په‌ڕه‌به‌کان و چه‌كى کردن. نهم حیزبه‌ى له‌سه‌ره‌تای به‌هارى سالى (١٩٧٩) رێپێوانێکی سهربازى گه‌وره‌ى له‌شارى هه‌ستیارى (نه‌غه‌ده) نه‌هه‌مادا و زه‌مه‌ینه‌ى بۆ جه‌نگێکی خوێناوى له‌م شاره‌دا فه‌راهم کرد. نزیکه‌ى (٣/٢)ی دانیشتوانى نهم شاره‌ تورك زمانن و مه‌زه‌به‌ى شیعه‌ بوون، له‌گه‌ڵ کورده‌کان له‌م شاره‌دا ده‌ژيان. نه‌گه‌ر نهم شاره‌ به‌ده‌ستى حیزبى دیموکرات بڕوخایه‌، نه‌گه‌مى چه‌که‌کردنى سێ بنکه‌ى سهربازیه‌ى واته‌ پیرانشهر، پسوه‌ و جلدیان هه‌بوو چونکه‌ نهم شاره‌ له‌سه‌ر رێگای نهم سێ بنکه‌یه‌ بوو. له‌کۆتاییدا دواى خوێنڕوانێکی زۆر حیزبى دیموکرات نه‌یتوانى کۆنترۆلى نهم شاره‌ بکات.

له‌هه‌مانکاتدا به‌رپۆهه‌مى جاندرمه‌ى سه‌نه‌ رووخا و بنکه‌ و باره‌گای له‌شه‌کرى (٢٨) گه‌مارۆدرا، به‌لام به‌هۆى به‌رگه‌ى زۆره‌وه‌ نه‌و بنکه‌یه‌ نه‌رووخا.

۳- دهسه لاتی سیاسی و کۆنترۆل و ڕێکخستن و سەربازی ناوچه که لماسالی (۱۹۷۹) له لایه ن بزووتنه وه سیاسیه کان به تایه بهت حه یزهی دیموکرات و کۆمه له که خوازیاری خودهختاری بوون بۆ کورده کان دابه شبوو، حکومه تی ناوه ندی نێران ته نیا توانیه یوی به درێژایی شه و ماوه یه ڕه یگره ت له پروخانی بنکه سەربازیه کانی سنه، سه قز، په رانه شه ر، جلدیان، په سه و بانه، به لام له پروی کرداریه وه کۆنترۆل و پارێزگاری ناوچه که ی له ده ست دا بوو.

۴- نوێنه رانی شه و سێ بزووتنه وه یه یان شه و په وته حه یزیه ی په شه وه، شه ره که یان سه ره گه رمی جێگه یکردن ڕه یکخسته ن سیاسی و سەربازیه کانی خۆیان بوون له کورده ستاندا، بۆ به ده سه ته ته نانی خودهختاری و به ره سمی ناسه نیان سه فه ری تاران و قومیان کرد، به بۆچوونی شه وان کورده کان خودهختاریان به ده ست هێناه ته نیا به ره سمه ت ناسه نیان ده ویت، دکتۆر قاسملو سه کرتیه ی گه شتی حه یزهی دیموکرات جه ختی کردبوو که نه گه ر خودهختاری له لایه ن ده وله تی نێران به ره سمی نه ناسه یت کورده ستان ناگرده گه یت.

۵- له به رامبه ر شه و بارودۆخه ی له کورده ستان دروستبوو، له ناوه ندی و لا ت دوو بۆچوون له به رامبه ر مه سه له ی کورده ستان هه بوو.

(أ) بۆچوونێک ده یو یست قه یرانی کورده ستان به ره یگای سیاسی چاره سه ره بکات، که زاده ی به یری حکومه تی کاتی نێران بوو، که خوازیاری گه فتوگۆی سیاسی بوون له گه ل شه رسێ په وته که ی په شه وه له کورده ستان. حکومه تی کاتی به روانه کردنی سێ نوێنه ری کۆماری ئه سلامی بۆ ناوچه که و ده رکردنی په یامی (۶) ی ماده ی نهمام خومه ینی بۆ ناوچه ی کورده ستان خوازیاری چاره سه ری مه سه له کن، ده سه که له دوو سه فه ری خۆیدا رووبه رووی شه کست بوونه وه، نوێنه رانی شه رسێ په وته که ی کورده ی ش سودر بوون له سه ر بابه ته کانی خۆیان و نه گه ری به رقمه راری ڕه یکخسته نی سیاسیان له لایه ن حکومه تی ناوه ندیه وه په ته ده کرده وه.

(ب) بۆچوونه که یتر له تاران شه وه بوو که پروداوێک له دوای شۆرشه ی ئه سلامی له کورده ستان هاته وته په یش که له چوارچێوه ی دوژمنانه ی شۆرشه ی ئه سلامی ده یه یه ن، نه یارانه ی که نایانه ویت کۆماری ئه سلامی سه ره یگره ت، به بۆچوونی شه مه نه سیاسه تی نارامی و چاوه روانی واته له ده ستدانی کورده ستانی نێرانه، واته کورده ستان وه ک ناوچه یه ک په یخۆشه که ره دژی شۆرشه ی ئه سلامی نێران تاهه مه و ناوچه کانی له ده ست ده ره یه یت، تابه ته ندیه کانی شه م بۆچوونه شه وه بوو: سازش نه کن له گه ل گروپه کان، ئاماده کاری سه ربازی له ناوچه که و په یگرته ن له بالا ده ستی سیاسی/سه ربازی گروپه کان له کورده ستان، به رقمه رارکردنی ناسایش بۆ خه لکی و ئاماده کردنی بارودۆخه ی ناوچه که بۆ ناوه دانکرده وه ی کورده ستان، بۆیه ئاماده بوونی سه وای پاسدارانی له کورده ستان له به ره شه م هۆیه بوو.

۶- حه یزهی دیموکرات و کۆمه له وه ک دوو په وته ئه سلی له کورده ستان له وکاته دا دیده کی هابه شیان سه به ره ت به بارودۆخه ی سیاسی کورده ستان و نێران هه بوو، شه وان له وابه ره دا بوون که: (خه لکی کورده ستان

له گهڵ دروشه کانی نەوان که خودمختاری بوو هاوێران، حکومەتی ناوەندی دەسەڵاتی سیاسی و سەربازی له کوردستان لە دەستداوه و نە گەر لە ناوچە کە دەسەڵات پەیدا کات و دەست بە ناوەدانی بکات، پێگەی نێمه لە ناوچە کە لاواز دەبێت، ناکۆکیمان له گهڵ حکومەتی ناوەندی زۆرە و حکومەت رازی نییه پێکهاتنی سیاسی بەرەمەربکات، وڵاتی عێراق و نێزان ناکۆکی لە مێژوینەمان هەیە، بەدامەزراندنی کۆماری ئیسلامی لە نێزان نەم ناکۆکیە قولتێر دەبێت و حکومەتی عێراق پشتگیری لە گروپە کوردە بەرەتستکارەکان دەکات، هەتا لە هەلیکی نزیکدا حکومەتی کۆماری ئیسلامی دەروخیت و کورد و نێزان پووبەرپووی قەمیرانی دەسەڵات دەبنەوه.

بەپێتی ئەو بۆچوون و لێکدانەوانەی سەرەوه بوو که دوو گروپی ناوێراو هەر لە سەرەتای سەرکەوتنی شۆڕشەوه: یەکم: تا ئەو جێگایە ئێمە نەمان توانیوە بکە سەربازێ کانیان چەک کرد. دووهم: هەستان بە پێکهاتنی سیاسی و بە تاییبەتی سەربازی خۆیان. سێهەم: بە هیچ جۆرێک پێگەیان بە بەرەمەربکردنی دەسەڵاتی حکومەتی ناوەندی نەدا لە ناوچە کانیان و لە بەرامبەر ئەمەدا چالاکی سەربازی و پێشمەرگایەتیان ئەنجام دەدا و ژمارەیهک پاسدار و جیهادگەریان کوشت.

٧- بەو جۆرە دوو بۆچوون دەرکەوت و هەریەکەیان بە خواستە تاییبەتیە کانی خۆی لە گۆڕەپانی سیاسی کوردستان پووبەرپووی یەکتەر بوونەوه، لە لایەک گروپ و پووتە سیاسەکان لە کوردستان جێگایان بۆ چالاکیە کانی خۆیان نامادە کرد و لە گهڵ هێزی سەربازی بە تاییبەت سوپای پاسدارانی شۆڕشی ئیسلامی کەوتنە شەڕەوه و هەتا لەوبارەیهوه کە لە گهڵ نوێنەران حکومەتی کاتی نەگەشتنە ئەنجام نێگەران نەبوون.

حیزبی دیموکرات دەستی بە کارە کانی خۆی لە ناوچە کوردنشینەکان کرد، کە بە پێتی ئەو بەهانه و بەلگەنە خوارەوه ئاوا ناراستەیی دەکرد:

١- خۆی بە بەرپروری مافە کانی خەلکی کوردستان دادەنا.

٢- خۆی بە درێژە پێدەری پێگایەک دادەنا کە لە وریگایەوه خەلکی کوردستان پزگاری بە دەست دێنن، واتە خودمختاری، پێگایەک کە قازی عەمد گیلانی خۆی لە پێناویدا بەخشی.

٣- حکومەتی کۆماری ئیسلامی هەروەک هەموو حکومەتەکانێر دەناساند و لە وێرپواییدا بوو کە: (نێمە کورد خۆمان دەبێت مافی خۆمان بە دەست بهێنین و حکومەتی نێزان وەک هەموو حکومەتەکانێر ماف بە نێمە نادات).

لە لایەکیترەوه، هێزە کانی لایەنگری شۆڕشی ئیسلامی ناوچە کوردستانیان بە مەترسی دەزانی، بەتووندی دژی ئەو بارودۆخەبوون، لە بەرامبەر رووداوی جودایی خوازی بەتووندی بەرگریان دەکرد.

۸- دهتوانین پروداوه‌کانی قه‌یرانی کوردستان که دواى سهرکه‌وتنى شۆږشى نيسلامى پرويدا به‌عجۆره دابه‌ش بکه‌مین: سالانى (۷۹، ۸۰، ۸۱ تا ۸۵، له‌کۆتایی ۸۵ هه‌هه تا سالانى دوايى) و له‌خواره‌وه باسى ههره‌که‌ميان بکه‌مین:

(أ) پروداوه‌کانى سالى (۷۹): گرنگ‌ترينى نهم پروداوانه بریتيه له‌پرووخانى بنکه و فوجه‌کانى جه‌ندرمه‌ى مه‌باباد و په‌بايه‌کانى جه‌ندرمه، جه‌نگى نهمه‌ده، پتکه‌پتکەنى سىياسى سه‌ربازى هيزى ديموکرات و گفتوگۆ سىياسى رابه‌رانى نهم گروپه له‌گه‌ل نوڤسهرانى حکومه‌تى کاتى، ناره‌زايى گروپه کوردیه‌کان به‌بوونى سوپاى پاسداران له‌ناوشاره‌کانى ناوچه کوردیه‌کان، فهرمانى نيمام له‌شکستى گه‌مارۆى شارى پاوه، دواتر داگیرکردنه‌وى شاره‌کانى وه‌ک بانه، سرده‌شت، سه‌ريوان و ... له‌لايه‌ن هيزه‌کانى سوپا و پاسدارانه‌وه دواى په‌يامه‌که‌ى نيمام.

(ب) پروداوه‌کانى سالى (۸۰): له‌مانگى ئه‌میلولى نه‌و ساله‌دا ئه‌يران که‌وته به‌ر هيزى عىراق و جه‌نگ ده‌ستى پتکرد، گروپه‌کان به‌چالاکى سه‌ربازى و پارتيزانى گۆڤه‌پانه‌که‌ميان بۆ هيزه‌کانى لایه‌نگرى شۆږش به‌گشتى ناوچه‌ى و ناناوچه‌ى و سه‌ربازى و ناسه‌ربازى ته‌نگ کرده‌وه و ڤتکه‌خراوى کۆمه‌له دامه‌زرا.

(ج) پروداوه‌کانى سالى (۸۱): حکومه‌ت به‌جیگیرکردنى باره‌گای هاره‌بشى چالاکیه‌کان له‌باشور و باکورى کوردستان، که‌پتکه‌تابوو له‌سوپا و پاسدار و جه‌ندرمه هه‌ولياندا ناسايش له‌ناوچه کوردنشینه‌کان جیگیربکه‌ن، به‌لام توندوتیژی قه‌یرانه‌کان هه‌ر به‌رده‌وام بوو.

(د) له‌سالى (۸۱ تا ۸۵): له‌ناوچه کوردیه‌کان قه‌رارگای حه‌مه‌زه پتکه‌پتکەنرا که له‌هيزه‌کانى سوپا و پاسداران و جه‌ندرمه پتکه‌تابوو، نهم قه‌رارگایه توانى له‌ماوه‌ى سێ سالدا نارامى نسبى بۆ کوردستان بگيڕیتهموه.

نهم قه‌رارگایه له‌وماوه‌یه‌دا هه‌موو شاره‌کان، گونده‌کان، جاده سه‌ره‌که‌یه‌کان و سنورى کوردستانى ئه‌يران له‌گه‌ل عىراق دله‌يا بکه‌تيموه، دواى داگیرکردنى باره‌گاکانى نه‌و دوو حیزه (دیموکرات و کۆمه‌له)، نه‌و دوو حیزه باره‌گا سىياسى و سه‌ربازیه‌کانى خۆيان له‌ئه‌يران ده‌رکرد و گواستیانهموه بۆ کوردستانى عىراق .

(هه‌) به‌دریژايى قه‌یرانه نه‌مه‌یه‌کان له‌کوردستان پتشمه‌رگه‌کانى کۆمه‌له و دیموکرات له‌مقوناغى په‌که‌م هه‌ولياندا هيز بۆ سه‌ر باره‌گای هيزه‌کانى کۆماری نيسلامى شه‌وان بشکينن (وه‌ک گه‌مارۆدانى باره‌گای جله‌ديان له‌سالى ۷۹)، له‌مقوناغى دووهم کاتیک هيزه‌کانى کۆماری نيسلامى بوونى خۆيان له‌کوردستان سه‌لماند و سه‌پاند، په‌نايان بۆ په‌يره‌وه‌یکردن نهم تاکتیکانه‌ى خواره‌وه ده‌برد:

۱- که‌مى و دانانى مین له‌سه‌ر ڤتگای هيزه سه‌ربازیه‌کان له‌سه‌ر جاده‌ى خۆل و بنکه سه‌ربازیه‌کان.

۲- کوشتن و ترساندنی خەلکی ناوچە کە دەرەوی ناوچە کە کە هاوکاری شۆرشى نیسلامیان لە کوردستان دەکرد.

۳- هێرشکردن و داگیرکردن و سوتاندنی بنکە دەولەتیه کان.

۴- وەرگرتنی پاره لە خەلکی.

(و) لە کۆتایی سالی (۸۵) و دواتر: لەدوای گرتنەوهی تەواوی ناوچە کان دەرکردنی هیزی پیتشمەرگە سەرکەوتنی بەرچاوی هیزەکانی دەولەت لە هەموو بەرەکانی باشور و پۆژشاوا بەسەر بەعسی عێراقدا و بۆردومانکردنی بارەگاکی دیموکرات و کۆمەڵە لەناوخابی عێراق، تواناگانیان زۆر لاواز بوو، پاشان لە چۆنیەتی نارااستەکردنی چالاکیەکانیان خۆیان ناکۆکی کەوتە نێوان سەرکردەکانی هەردوو حیزبە کۆمەڵە پەیمەندیەکانیان بەبەست گەشت، بەلام لە ژێر فشاری سەدام یارمەتی دارایی ئەوان لەلایەن حکومەتی عێراقەوە ناکۆکیەکانیان تا کۆتایی جەنگی نێزان و عێراق بێدەنگکرا،^{*} بەدریژایی ماوەی نێزان (۱۹۸۵ تا ۱۹۸۹) زۆریە لایەنگرانی ئەو دوو حیزبە وازیان لەو دوو حیزب هێنا و پیتشمەرگە کوردەکان لەدرێژە کێشانی ماوەی شەڕ و شکستی لەسەرخوازی هیزەکانیان و قبۆلکردنی بێباری (۵۹۸) لەلایەن نێزانەو^{**} کێشانی هیزەکانی بۆ ناووەی ولات، ئەم دوو حیزبە تووشی قەیرانیکی مادی و مەعنەوی بوون و دەستیان لە خەباتی چەکناری هەلگرت و لەودیوی سنور (واتە هەریکی کوردستان) جێگیربوون. نێستا لە تەواوی ناوچە کوردیەکان ناسایش بەرقەراره، بودجە ی زیاتر بۆ ئەم ناوچانە تەرخانکراوه و پڕۆژە گەوره لەرووی بەرھەمی کشتوکالی و ئاژەڵداری و پێشەسازی لەم ناوچانە جێبەجێدەکرێت.

نەوهی شایانی باسە لە کۆتایی سالی (۱۹۹۱) حیزبی دیموکرات خاوەنی (۱۵۰۰) کەسە لەهیزی پیتشمەرگە و کۆمەڵەش خاوەنی (۵۰۰) کەسە کە لە کوردستانی عێراق جێگیر و هەریە کە لەم دوو حیزبە خاوەنی نیسبەکی پادبێن کە بۆ ماوەی یەک کاتژمێر لە پۆژشێکدا بەرنامەکانی بۆ ناوچە کوردنشینەکان بڵاو دەکەنەوه (نەمۆ ئەم حیزبانە خاوەنی کەنالی تەلەفیزیۆنی سەتەلایتین - وەرگێتی). لەدوای هیزی عێراق بۆسەر کۆیت بەرپاوی جەنگی کەنداو و پاپەرینی کوردەکان لەباکور و شیعەکان لەباشور و دانانی ناوچە دۆهفرین لەلایەن ڕێکخراوی نەتەوه کەنەوه و پالێشتی نەکردنی نێزان لە سەدام حسین لە ماوەی جەنگی کەنداودا، ڕێکەوتنی ئەو دوو حیزبە هەمە لە گەڵ حکومەتی نێزاندا کە هیچ هێرشێک بۆسەر کۆماری نیسلامی نەهێما نەدەن.

^{*} (لە پەستیدا ئەم دوو هیزە لەناوچە ئازادکەوێتەکانی کوردستانی عێراق کە لە ژێر دەسەلاتی یەکیێتی نیشتمانی کوردستاندا جێگیر بوویون وە پۆلی یەکیێتی ئێدیو لە نزیککردنەوهی ئەم دوو حیزبە و دەستاندنی شەری برکۆژی نێولیان نە کە سەدام و حکومەتی عێراق - وەرگێتی -) ئەم بێبار لەلایەن نەتەوه یەکنگرتووە کەنەوه سەپێنرا بەسەر عێراق و نێزاندا بۆ ڕاگرتنی شەری مالتۆیلەکی نێولیان بەلام نێزان لەسەر تادا قبۆلی نەکرد بەلام لەدوای سالیێک لە ژێر فشاری نێزەولەتی قبۆلکێرد و خۆههینی دواي سەر سەختیەکی زۆر و بەکوشتندنی سەدان هەزار لە پۆلی ولاتەکی قبۆلکردنی ئەم بێبارە ی بە خوارنەوهی جامێک ژمەر چووندا - وەرگێتی.

کۆدە جیوپۆلیتیکەکانی (Geopolitical Codes) نێزان دەرباری عێراق؛

کۆدە جیوپۆلیتیکەکان گریانی ستراتیجین کە دەوڵەتەکان لەفۆرمەلەبوونی سیاسەتی دەرەکی خۆیاندا لەبەرامبەر ولاتانیتر نامادە دی ددکەن، نەم کۆدانە پەییوەندی توندوتۆلی لەگەڵ (بەرنامە هاوئێوەکاندا) هەیه، نەم کۆدانە چالاکیهکانی نەویدیو سنوری دەوڵەتیک بەپیتی گرنگی ستراتیجیان و هەرەشە راستەقینەکانیان هەڵدەسەنگێت، کۆدی جیوپۆلیتیکەکانی تەنیا بۆحکومەتی ناوەندی نییه، نەمانە لەدیدگای تایبەتی و مجردی حکومەتەکانەوه دەرباری جیهانی بەکاردهێنریت، نەم کۆدانە بەپیتی ناساندنی، وێناکردنی زۆر دەمارگیرانە لەجیهاندا دەردهخات، بەهۆی ئەمەوه نێمە دەبێت لەگەڵ نەوانە سازش بکەین و نەوانە وەک خشتی بینای عەقڵی جیوپۆلیتیک جیهان هەستییەکەین.

کۆدە جیوپۆلیتیکەکان لەسەر سێ ناست کاری پێدهکریت (ناوخۆی، ناوچەیی و جیهانی)، کۆدەکان لەسەرناستی ناوخۆی دەبێت جینگای هەڵسەنگاندنی دەوڵەتە دراوسێکان بێت، حکومەتی هەموو ولاتان، هەرچەندە بچوک بێت یان گەوره دەبێت نەم کۆدانە هەبێت، کۆدەکان لەسەر ناستی ناوچەیی بۆ دەوڵەتەکان جینگای گرنگی پێدانە کە لەنارەزوو پێشاندا نە دەسلاتی خۆی بەی وەستان لەبەردەم دەوڵەتانی دراوسێدا هەیه، دەوڵەتە زههیزە ناوچەییەکان و دەسلاتە بەهێزە ناوچەییەکان پێویستە کۆدێکی وا لەسەر نەخشە پیاده بکەن سەرئەنجام چەند دەوڵەتێکی کەم هەیه کە لەسیاسەتەکانی جیهاندا کۆدی جیوپۆلیتیکیان لەسەر ناستی جیهان بۆخۆیان بەدەستیهناوه.

هەمراکێک ناوچەییەکی یان قەڵەمرههێکی جوگرافیای بھێتە ژێر باس و لیکۆلێنەوهی جیوپۆلیتیکەوه دەگەینە ئەو ئەنجامەکی کە زاراوهی کۆدی جیوپۆلیتیکە پێبووتریت.

کۆدی جیوپۆلیتیکە لەپراستیدا باس و ئەرکی دەوڵەتەکان لەکاروباری سیاسەتی دەرکی دیاریدەکات. لەپراستیدا ولاتان بە هەلبۆاردن و دیاریکردنی کۆدی جیوپۆلیتیکە باشتر دەتوانن بەمەبەست و نامانجە ستراتیجیەکانی خۆیان بگەن، دیاریکردنی ئەو کۆدانە دەوڵەتەکانی نەویمەری دەریا لەهەلومەرجی گرنگی ستراتیجی بەناراستە هەرەشە بەهێزەکان هەڵدەسەنگێت، دیاریکردنی ئەو کۆدانە تایبەت بە هێزە گەورهکان نییه، بەلکو هەموو ولاتان دەتوانن کەلک لەمە وەربگیرن، کۆدە جیوپۆلیتیکەکان خاوەنی چەمکی تایبەتێن چونکە ولاتانی جیهان هەریەکیان دەیهوێت بەناراستەیک بپروات کە خۆی هەستی پێدەکات، نەم هەستەش بەزۆری دروستکراو و هەلبۆاردە ییری ژمارەیهکی کەمی دانیشتوانی ولاتن و لەولاتانی تازەپێگەشتو هەندیکجار لەیهک کەسدا کۆدەبێتەوه، بەلام کۆدی جیوپۆلیتیکە نەم ولاتانە بەناراستەیک رێنۆتی دەکریت کە بتوانیت لەگەڵ پێنکەتە جیوپۆلیتیکەکانیتردا هاوناھەنگی ئەواوی هەبێت.

سىستېمى جيوپۆلەتلىكى بەھەر سى پىئوھى ناوخۇى، ناوچىمى و جىھانى دەيىتە جىگى باس و لىكۆلەنەمىيە، كۆدى جيوپۆلەتلىكى ناوچىمى رېتىمى ولاتان دەكات كە وەك ھىزى ناوچىمى خۇيان بناسىتىن يا نەم ولاتانەي كە بەشىۋەي بەھىز دەتوانن وەك ھىزىكى ناوچىمى دەرگەم، بەلام دىيارىكردىنى كۆدى جيوپۆلەتلىكى جىھانى تايىتە بەھىزە جىھانىيەكان و ھىچ پىئويست ناكات ولاتانىك كە بەھۇكارى جياوازى جيوپۆلەتلىكى و جيوستراتىجى ناتوانن بەشىۋەي ھىزى جىھانى دەرگەم لەنيزى تۆماركردىنى كۆدى جيوپۆلەتلىكى جىھانىيەكان، بەلام دىيارىكردىنى كۆدى ناوخۇى يان نەتەمىيە بۆ ھەممو ولاتان پىئويستە و رېتىمى دەكرىت، نەمە بەم مانايىيە نىيە كە ولاتىكى پلە (۲ يان ۳) لەفراوانكردىنى بىركردنەمىيە جيوپۆلەتلىكىدا لەگەل ھەمموان لەدژايىتىدا نەيىت، چۈنكە ھەندىك كات كۆدەكان لەگەل يەكتر ھاوناھەنگىيان نىيە، بۆ غومە كۆدى جيوپۆلەتلىكى ناوچىمى و گشتى لەرۆژەھەلاتى دەريايى ناوھەراست لەگەل يەكتر دژبەيەكن، نىۋانى تورگيا و يۇنان، نەمە بەھۇى لاوازى جيوستراتىجى تورگيا لەكەنارەكانى دەريايى ناوھەراست و ھەببونى توانايەكى زۆر بەرزى جيوستراتىجى لەلايەن يۇنانەمە، مەسەلەى داگىركردنى قېرىش لە ناكۆكى كۆدى ناوخۇى و ناوچىمىيە سەرچاۋە دەگرىت، نەگەر كۆدە ناوخۇى و ناوچىمىيەكان لەگەل يەكتر ناكۆكىن، لەوانەيە ھىزىكى جىھانى لەم لاوازى جيوپۆلەتلىكىيە سوودوگرىت مەگەر لەم دژايەتە بەرۆھەندىيەكانى بەشىۋەيك پىاريزىرېت، بۆيە نەم داواكارىيە بەووردى لەكارەكانى تورگيادا ھاوناھەنگى ھىيە و لەم بارەيە پەيمانى ناتۆ ناچارە لەنىۋان ھەردوولادا ھاوسەنگى رابگرىت، بۆيە ولاتانىك كە لەدىيارىكردىنى كۆدى جيوپۆلەتلىكى خۇندا ھەست دەكات لەدژايەتيدايە، دەيىت بەھەر شىۋەيك بىت بچىتە نار پەيمان و رىكەوتن و يەكگرەنەكانەمە بەجۆرىك كە قازانچ و بەرۆھەندىيە نەتەمىيەكانى نەخاتە مەترىمە تا لەسايەى نەم پەيماننامەيدا رېبگرىت لەولتەكەوتە نەخوزاروانەى كە پروبەرووى دەيىتمە، لەبەرئەمە پەيماننامەكان باشتىرەن دەرگەوتەى كۆدەكانە بە تايىتە لە پىئوھە ناوچىمىيەكاندا، نەگەر نىمە مېژووى جەنگەكان بەتايىتە لەسەدەى بىستەمدا كە بەسەدەى كارماتەكان ناودەبرىت بىكۆلەنەمە ھەستەكەين كە نەگەر ولاتانى بىشەرھاتو لەجەنگدا بەتايىتە ولاتانى بچووك كۆدە جيوپۆلەتلىكىيە ناوخۇىيەكانى راست و دروست دىيارىكرىت تا ناستىكى زۆر لەدەرگەوتنى جەنگ و پىتكىدادانە ناوخۇى و ناوچىمىيەكان خۇيان پاراستو، بى ھۆنىيە كە نەمۆز گەيشتونەتە نەم باوھەرى كە نەگەر جوگرافىزانانى سىياسى ھەولبەدەن و لەجوگرافىي ستراتىجى بىكۆلەنەمە بىسوودوگرىتن لەھۆىيەكانى جەنگەكان و قەيرانەكان غومەنىيەكى لەبار ھەلدەبۆرىن و تا ناستىكى بەرز رېدەگرن لەھەلگىرساندىنى جەنگەكان، نەزمونى جەنگە ناوخۇى، ناوچىمى و جىھانىيەكان چ لەرابدو و نىستا چ لەنايىندەدا لايەنگرى نەمە دەيىت كە فاكترى سەرەكى ھەلگىرساندىنى جەنگەكان بەھۇى ناكۆكى كۆدە جيوپۆلەتلىكىيەكانى دراوسىكانەمە روويانداۋە، نەگەر نىمە بتوانىن كۆدى ناوخۇى بەسەرگەوتوانە

بەمەنەكار پىنگا بۇ پىشەنەوايى ناوچەكە ھەمەواركەمىن سەركەتمەن لەم قۇناغەدا زۆرتەدەبىت، ۋەك نەۋەى نەگەر نىمە چاۋىك بەسۈرەنەۋەى ھىز لەجىھاندا بىخىتىن ھەمان رەۋت ھەست پىدەكەمىن و باشتەين مۆدەل بۇ نەمكارە رەۋتى گۇرپانى سىياسى ۋلاتە يەكگرتۈۋەكانى نەمەرىكايە لەھەۋلەدانى بۇ زالبون بەسەر جىھان و دەۋرۈمەرى خۇيدا و تاشەو جىنگايەى بوۋە بالا دەستەين ھىزى جىھانى، بۇغۈنە ۋلاتە يەكگرتۈۋەكانى نەمەرىكا تاپىش جەنگى دەۋەمى جىھانى سوۋدى لەكۆدى جىۋىۋەلەتتىكى سەنۇردار ۋەردەگرت كە خۇى بەشىۋەى كۆمەلە چالاكىەك كارىدەكرد كە لەراستىدا بىنەماى سىياسەتى دەۋەۋەى نەمەرىكاي پىنگەدەھىتا.

يەكەمەين گۇرپان لەدىارىكردنى كۆدى جىۋىۋەلەتتىكى ۋلاتە يەكگرتۈۋەكان كاتىك دەستىيەكرد كە گادىز (Gaddis) خستىمەرو كە ھەموو ناوچەكانى جىھان بۇ ئاسايش و بەرۋەۋەندى ۋلاتە يەكگرتۈۋەكانى نەمەرىكا بەيەك نەندازە گرنگىيە، بەلكو ھەندىك ناوچە لەسەر ئاستى گۆى زەۋى رۆلى گرنگىرى ھەيە و ۋلاتە يەكگرتۈۋەكانى نەمەرىكا بۇ بەرەۋىشەردنى ناماچە ستراتىجىەكانى خۇى دەبىت زىاتەر سەرنج لەم ناوچانە بدات كە برىتەين لەمىنگاى پەيۋەندى كەندە لەگەل نەۋرۋپاى رۆۋشاۋ لەمىنگاى نۇقىبانوسى نەتەلسەۋە، ھەۋى دەرياي ناۋەراست و رۆۋەلەتى ناۋەراست كە لەم بواردە رۆۋەلەتى ناۋەراست لەپەلەى يەكەمدايە و لەناۋ ۋلاتانى رۆۋەلەتى ناۋەراستىدا ئىران لەپىشەۋەيە، نەم بىر كەردنەۋە جىۋىۋەلەتتىكى تاپىش جەنگى سارد جىنگاى سەرنجى ۋلاتە يەكگرتۈۋەكانى نەمەرىكا بو، ۋەدۋاى جەنگى سارد لەگەل سەرنجەدان لەۋەدەموو گۇرپانكارىە فراۋانە كە لەناۋچەى رۆۋەلەتى ناۋەراست پوۋيدا، ۋلاتى عىراقىش ھاتە پىزى ئىرانەۋە و لەم بواردە پىنگىيەكى ستراتىجى تازەى ۋەرگرت.

بەشىۋەيەكى گىشتى گۇرپانكارىەك كە ئىستا لەجىھاندا خەملىۋە ھەبەست لىنى نەۋەيە كە پىنگەتەيەكى جىۋىۋەلەتتىكى لەھالەتى فۆرمەلەبوۋندايە. نەم پىنگەتەيە تارادەيەكى زۆر كارتىيەكراۋە لەمروۋخاندنى قەلمەۋى جىۋىۋەلەتتىكى و شوتىكەۋتۋى ستراتىجىكى گىشتى، لەبەرنەۋە نەگەر ۋلاتىك لەلىكەدانەۋەى جىۋىۋەلەتتىكى خۇيدا سەرنج لەمىر كەردنەۋەى تاكى يان گروپى بدات، ناتوانىت واقىيەتى جوگرافىاي ۋلاتەكە ھەست پىنگات، لەكاتىكدا كە نىمە لەلىكۆلىنەۋەى كۆدى جىۋىۋەلەتتىكى زىاتەدەبىت لەگەل چەمكى جوگرافى سەروكارو پەيۋەندەمان ھەبىت، نەو چەمكەنى كە نىمە بەرەۋە پىنگارى كەردارى و نەمىنى ناراستە دەكات.

ۋلاتى عىراق كە لىرەدا شوتىنى باسەكەمانە مەسەلە جىۋىۋەلەتتىكىەكانى نەۋەندە ئالۋزە كە بەبىئىئە ناسۋى جىھانى و ناۋچەى دىارىكردنى كۆدى جىۋىۋەلەتتىكى بۆى بەشىۋەى تەۋاۋ كارساز نىيە، چۈنكە ناۋىتەكردن و گۇبەندنى نەو فاكتمەرە جوگرافىە سەروشتى و مەزىيانەى كە لەم ۋلاتەدا ھەيە لەھالەتتىكى ناۋازەدەيە، بۆيە نادىدەگرتن يان گوتىيەندەمان بەھاۋناھەنگى دەرنەغامەكان، سەرنەغام لەۋانەيە بگۇپت بۇ كىشەى ناۋچەى و جىھانى.

لەبەرئەنەو بەر روو جیاوازه‌کانی ئەرکانەکانی کۆدی جیویۆلەتیکی دەبێت زۆر بەووردی بابەتەکان شیکەینەو بەشەش لیکۆلێنەوی لەسەر بکەین و دواتر بەناوێتەکردنی ئەنجامەکان بریاری گشتی لێبەدین.

پەڕیوەندی عێراق :

بەسەرئێجدا لەڕەوتی گۆڕانکاریەکان کە لەدوای جەنگی یەکەمی جیهانی لەسەر عێراق ڕوویداوە، نەوی پەڕیوەندیار بەدەوڵەتی عێراقەو دەتوانین ناماژە بۆ دوو قۆناغی گشتی بکەین، قۆناغێکیان لەجەنگی یەکەمی جیهانی تاساڵی (١٩٥٨) دەگرێتەو، لەم قۆناغەدا بەهۆی بەرقەراری ڕژیمی پاشایەتی فەرمانڕەواوە پەڕیوەندی بێنەمالەیی لەگەڵ فەرمانڕەوایانی دراوسێی وەک ئێمەردەن و عەرەستانی سعودی، سەرئێجدا زیاتر بەوئاراستەیی سوو کە پەڕیوەندی بێنەمالەیی وەک ژێرخانی بەرقەراری پەڕیوەندی باش و ناشتیخوازی لەنێوان وڵاتانی عەرەبی ناوچە کە ڕۆژی دەبینی، بەلام بەهۆی خێرای گەشەیی فکری لەناوچە کە بوو هۆی گۆڕانکاری لەهوکمرانیدا، لەلایەکیترەو جیهانی دوو جەمسەری بەسەرۆکایەتی ئەمەریکا و یەکیی سۆڤیەت هەریەکەیان هەوڵیدا دەستبەخاڵە ناوچەکانی نفووزی یەکتەرەو، وڵاتی عێراق یەکەمین وڵات بوو کە توانی لەناوچەیی تێنەکردنیدا هێلی ڕەوتی خۆی لەڕۆژەوڵاتی ناوچەیی پێداوەبکات و بەو ھۆیەو جێیئێک بۆخۆی دروستبکات، بەجەندین ھۆکاری جیا جیا لەوانە ناکامی سیاسی پاشا یەکەمین ستراتیجی فراوانکردنی فکری سۆسیالیزم بەسەرۆکایەتی یەکیی سۆڤیەت لەعێراق گەشتە ئەنجام و بەکۆدەتای (١٩٥٨) دەسەڵاتی پاشایەتی ڕوخیتر او و ڕژیمی کۆماری جێگای گرتەو، ئەم ئالوگۆڕوو و گۆڕانکاریە وەک بوو لەمەزەییکی بەھێز ھەموو وڵاتانی ناوچە کە لەرزاندا، دەتوانین بڵێین دوا شۆکی (صدەم) جەنگی دووھەمی جیهانی، ئەم شۆکە گەرجتەین تاییەتەندی خۆی ھەبوو، چونکە بەیەکیجاری پەڕیوەندی دەوڵەتی تاکەو ڕاکێشا بۆ ھالەتی کۆ و بەسەرەتای گۆڕانکاریەکی گەورە دەژمێردریت.

لەوسەر دەسەدا پێکھاتەیی سیاسی/ئابووری و سەربازی عێراق بەشێوەیەک بوو کە سەربازەکان و تەیی کۆتاییان دەووت و ئەم گۆڕان و ھەرچەرخانە دەسەڵاتی ئەوانی زیادکرد، بۆیە گۆڕانکاریەکان بەشێوەیەک پێشەکەوت کە پەڕیوەندی دەوڵەت بەناراستەیی بەھێزکردنی دەسەڵاتی سەربازی، زۆرداری، ترس و ھەرەش و لەناویاندا ھەرەش بۆسەر دراوسێکان بوو بەشێک لەسیاسەتی ئەم دەوڵەتە، ئەم بێکردنەو سەربازە لای دەسەڵاتدارانی عێراق لەلایەن دەسەڵاتیکی نێو دەوڵەتیەو بەھێزەکرا، لەبەرئەو پەڕیوەندی دەوڵەت لەکۆیلەییکی زۆر کورتدا بەشێوەی ناوخیی و جیھان لەسەر یەکتەر ھاوجووت دەبوو، بەجۆرێک کە گۆڕانکاریەکان شۆکەوتوو ڕێکخەریکی کاتییوون، بەبێ ئەوێ کە پەڕیوەندی وڵات گۆڕانی زۆری بەسەردا بێت، پەڕیوەندیاری ئەتەوایی لەسەر بێنەمالی جیھانی ناماخی ستراتیجی ووشکانی بۆخۆی

وهرگرت که وهردهورده کاریگهري لهرسر ولاتانیتری ناوچه که بهجینشت لهوانه سوریا، نهم دوو ولاته بههوی جیاوازی حیزیهه لهیهکتر جیاپوونهه، نهو پهپوهندیاریه که بهدریژایی قهیرانهکان که عیراق رووپهرووی سووهه، توانی خوی بگهیهنیت بهناماخی ستراتیجی ووشکانی، لهکاتیکدا خوگونجاندن و بهکیارچمی دانیشتوانی ولات بهمههمستی گوزان بۆ هیزیکسی پهکگرتوو دهکهوت. بههمان ناراسته، عیراق لهم بوارهدا جارچار فشارهکانی دهخسته سمر دراوسیکانی، که دهیویست ناماچه ستراتیجیه جیهانیسهکانی هیزی ووشکانی لهپینگا بهزرکردنهووی بهرژوهندی نهموهی و پهپهپندانی ناماچه نهموهیهکان سمرعجبات که لهم رینگایهه تارادهیهک سمرکهوتن بهدهستیهنیت، نهم بارودوخه بهخیزایی لهدروستبوندا بوو که بهرووخاندنی پهکیتی سؤقتی پیشو، ولاتانیک که شوینی تاییهتیاں لهستراتیجی رۆژناوا و رۆژهلاتدا ههپوو کهوتنه ژیرکاریگهريهه، لهم بوارهدا عیراق پیش سووریا کهوته ژیرکاریگهريهه، نهو رووداوانهی که لهپیشداروویدا بهیهکجاری ناماچهکانی که لهپیری فرمانپهواپانی نهم ولاته و سیستمی حکومتکهی وهک کۆمهلتیکی حیزیی کاریانده کرد و گوزانیان بهسمردهاها چونکه بیرکردنهووی سمرهتایی که بووههوی پهیداپوونی حیزیی بهعس و پیکهتانی حکومت و دیاریکردنی پهپوهندی حکومت بوو، پووخان و بهلگهی مانهوهی نهما که لهژیر کۆمهلتیک هیزه بهرگریدا ههپوو. لهمنهجامدا بههوی نهمانی نهو پشتیوانیهی لهرووی ستراتیجیهه ههپوو، عیراق بۆ مانهوهی خوگونجاندنی بهشیویهک که ناتهبابوو، ناچارپوو لهولاتانی ناوچه که نزیک ییتوه و لهم بوارهدا دهیویت لهبشیک لهوابهتانهی که پهپوهندیاری سمرهتاییه ههلوهشیتیهه که بهشیوهی نمونه بهبئ هیچ سمرجیک لهگمل دراوسی عهرهه و ناعمربهکاندا روویدا. بهسمرعجبان لهگوزانکاریه خیرا نیودهولهتیهکان و رووداوهکان که لهم ولاتهدا روویاندا دهیت چاوهروان بکرت عیراق لهپهپوهندیهکانی خوی تیروانینی تازهی ههپیت.

ههپهشکان:

بهکیت لهفاکتره گرنگهکان که بهشیوهی بهرفراوان کاریگهري لهرسر پیکهاتهی سیاسی ولاتهکان بهشیوهی راستهوخۆ و ناراستهوخۆ بهجیدههیلیت مهسهلهی ههپهشیه، ههچهنده ههپهشکان بهشیوهی کلاسیکی خوی کاریگهري لهسرژانی نهموهی ولاتهکانه کهمبۆتموه بهلام بهتموایی لهناونهچووه، گرنگترین تهوهری ناماخی ستراتیجی سمریازی پشت بههمرهشهکانی سمرزهوی دههمستیت، لهم بوارهدا ههرستی پیوهری ناوخۆیی، ناوچمی و جیهانی راسته. لهراپردوویهکی تارادهیهک دوردا سمرههلدانی ههر قهیرانیک لهناوچهکانی جیهان بههمرهشهی سنوره سیاسی و نیودهولهتیهکان دهستیهیدهکرد، نهم مهسهلهیه تانیستاش بهجۆرتیک ههرماوه، بهلام بهتیروانینیک لهروهتی گوزانکاری جهنگهکان و گوزانیک که لهناماچهکانی دتیه پشتموه، ههپهشهی سنوره سیاسیهکان نهمرۆ بهشیکه لهناماخی ستراتیجی جهنگه بیسنورهکان، لهتاییهتمهندیهکانی نهم جهنگانه نهویهکه سنورهکان گوزانیان بهسمردادیت، جینگای

باسكردنه كه جەنگى بېسنور بۆ گۆران لەسنورى سياسيدانييه، بەلكو يەكئىك لەپەيامەكانى جەنگى بېسنور گۆرانى شىۋەى سنورەكانە لەرەنگاي ھەرەشە سەربازىيەكانەو، نەمىزى نەگەرى ھەلگەرسانى جەنگى بېسنور زۆر كەمە، بۆيە ھىچ بەلگەيەك نىيە كە سنورە سياسىيەكان بىجۆركترىن گۆرانكارى نىوان ولتەكان دوچارى گۆران و گۆرانكارى بىيىت، لەبەرئەو ھەمەشەكان پەروى جىاوازي ئەوانە كە بەشىۋەى بار و ناسراو لەوانەيە بۆ ولتەك پەيداىيەت، لەم بارەيەو لەوانەيە بەشىۋەى سياسى، يانابوورى و يابەشىۋەى سەربازى دەرگەوت، يەكئىك لەتايەتەندىيەكانى گۆرانكارىيەكانى نەم دوايەى جىهان نەوئەيە كە بەيىچەوانەى رابردووەو بۆ سەپاندنى ئىرادەى ولتەكان بەسەر ولتەنىيەتدا راستمۇخو پەنا نابرىتەبەر جەنگ، نەمىزى جەنگ يەكئىكە لەو ھەسەلەكانى ھەرەشى كەردارى بەلام بەدواھەمىن رەنگا دەژمىردىت، لەبەرئەو ھەرەشى سياسى، نابوورى و سەربازى كە بەشىۋەى بارو كارىيەتكارا، رەگەياندىن رۆلى گەنگ دەگىرەت و لەم بارەيەو پەيوەندىيەكان و ھاوناھەنگى نۆدەولەتى رۆلى تايەتى ھەيە.

بەگۆرانكارىيەك كە لەسەرەتاي دروستبووندايە، ھەرەشەكان زۆرتر لايەنى نابوورى پىكەيتناو، بەلام نەمە بەو مانايە نىيە كە ھەرەشەكانىيە سياسى و سەربازى نىيە، بەلكو پىتورى جىجىا ھەيە، بەواتە لەپىتورى جىهاندا ھەرەشى نابوورى بەلام لەپىتورى ناوخۆي و ناوچەي ھەرەشى خاك ھەيە، كە وەك سەرچاۋەى كارىگەر ھەمەشەي نەيىت بەلكو وەك باسكىكى فشار بۆ سەپاندنى ئىرادە و مەبەستى تايەتە رۆل دەبىيىت، بۆيە دەتوانىن بىلەن ھەرەشەكان لەناوخۆي سنورى سياسى ولتەكان چەرتەو و نەگەر بەشىۋەى ناوچەي نەم ھەرەشەيە دەرگەوت كاتى بوو، كە نامانجى بەھىزكردنى قەيرانى ناوخۆيە و خۆشكردنى زەھىنەيە بۆ بىرگەنەو ستراتىجى.

عەيراق ولتەكە بەيىتى پىتەگە تايەتى خۆي كە بەيىتى رەتچەكى گۆرانكارىيەكانى جىهان، نەگەرى ھەرەشى سياسى و نابوورى لەسەرى زۆرترە وەك لەھەرەشى سەربازى، نەم شىۋازە زادەى بىرگەنەو سىستەمى نۆتى جىهانە كە نەگەرى ھەرەشى سەربازى ناوچەي تا رەزەيەكى زۆر نەستەمە، ھەلەت نەمچۆرە شىۋازى بىرگەنەوئە لەپرووى پىكەتەي سەربازى ولتەكان كارىگەرى نەوتۆي نىيە بەلام نامانجەكانى ئەوان تاناستەك دەگۆرەت.

لەئىستادا دەتوانىن سەرچاۋەى سەرەكى ھەرەشەكانى عەيراق لەدو گرۇپى سەرەكى وەك فاكترى ناوخۆي (ناوھەى سنور) و ھەرەھا فاكترى دەرەكى (دەرەوئەى سنور) دىارى بگەين و لىتەكۆلەنەو و تۆزەنەو لەسەر ھەرەكەيان بگەين.

فاکتره ناوخوییه هه‌ڕه‌شه نامیزمکان:

فاکتره ناوخوییش بۆ دوو بهشی سهره‌کی دابه‌ش ده‌کرت که بریتیه له‌فاکتره‌ی مرۆی و سروشتی، بۆیه لیکۆلینه‌وه له‌یه‌کبه‌یه‌کی سهرچاوه‌کانی هه‌ره‌شه ده‌توانیت بارمه‌تی ولات له‌وه‌رگرتنی رێکاري گونجاو که پێویسته بۆ کۆدی جیوپۆله‌تیکی بدات، له‌به‌رنه‌وه نه‌گهر ولاتێک نه‌توانیت سهرچاوه‌کانی هه‌ره‌شه به‌باشی بناسیت و هه‌لیسه‌نگینیت، ناتوانیت به‌شیه‌یه‌کی ژیرانه پووبه‌پرووی بیتمه‌وه.

عێراق له‌رووی پێکهاته‌ی مرۆیه‌وه هه‌مه‌چه‌شنه و نه‌م پێکهاته‌یه‌ش هه‌لومه‌رجێکی ناله‌باری سروشتی و ناسازگاری پێه‌خشیوه، به‌لام نه‌گهر چاویک بگێرین به‌مێرووی دروستبوونی ولاتی عێراقدا بۆمان ده‌ره‌که‌وت که نه‌م فاکتره‌ی مرۆیه به‌تایبه‌ت نه‌ژادی کورد نه‌ک ته‌نیا بۆ عێراق وه‌ک سهرچاوه‌یه‌کی هه‌ره‌شه رۆلی کاریگهر ده‌بینیت، به‌لکو ولاتانی نێزان و تورکیا و سوریا‌ش سه‌باره‌ت به‌م هه‌ره‌شه‌یه له‌نازاییدا نین، که له‌ماوه‌ی جیا‌جیای مێروویدا نه‌م فاکتره‌ی رۆلی له‌سریان هه‌بووه.

بهره‌نجدان له‌پێتگه و شوینی عێراق، نه‌م پێکهاته‌ی مرۆیه هه‌ندیکجار به‌شیک بووه له‌ناما‌غی ستراتیجی جیهانی، به‌هه‌مان هۆ نێستا چاره‌سه‌ری کێشه‌ی کورد له‌عێراق چووته ده‌ره‌وه‌ی سنووری نه‌م ولاته و له‌سه‌ر ناستی جیهان قسه‌و باسی لێوه‌ده‌کرت، بۆ ولاتانی‌تری ناوچه‌ک واته‌ تورکیا نه‌م سهرچاوه‌ی هه‌ره‌شه‌یه ته‌نیا لایه‌نی ناوخوییه هیه و له‌هاریکاری و یارمه‌تی نێوده‌وله‌تی به‌دوره، نه‌مه له‌کاتی‌که‌دا به‌که‌ رێوه‌ی هه‌ره‌شه له‌سه‌ر تورکیا هه‌م له‌رووی قه‌باره‌وه زیاتره و هه‌م له‌رووی پووبه‌پرووه‌ی خا‌که‌وه زیاتره، به‌هه‌مان شێوه نێزانیش هه‌روه‌ک تورکیا به‌په‌له‌یه‌کی که‌مه‌تر نه‌م هه‌ره‌شه‌یه‌ی له‌سه‌ره، له‌به‌رنه‌وه ده‌بینیت عێراق له‌م باره‌یه‌وه هه‌ره‌شه‌ی زیاتری له‌سه‌ره، له‌گه‌ڵ نه‌وه‌ی هه‌وله‌ده‌ات نه‌م کێشه‌یه به‌شیه‌ی نێشتمانی به‌بێ ناما‌ژه‌کردن بۆ نه‌ژاد له‌ولاتدا چاره‌سه‌ربکات، حکومه‌تی عێراق پتوایه نه‌م هه‌ره‌شانه دروستکراوی ده‌ستی بێگانه‌یه و می‌لله‌تی عێراق به‌پێکهاته‌و و تایبه‌تمه‌نی جیا‌وازه‌ی دانێشتوانه‌وه له‌ژێر یه‌که‌ده‌سه‌لاتدان و هه‌موویان خوا‌زیاری به‌ده‌یه‌تانی ناما‌غه نێشتمانیه‌کان و پاراستنی ژیا‌ن و به‌رژه‌وه‌ندی نێشتمانین، هه‌رچه‌نده تانێستا بۆ به‌ده‌یه‌تانی نه‌م ناما‌غه سه‌رکه‌وتوو نه‌بووه به‌لام حکومه‌ت نایه‌وه‌یت خۆی فاکتره‌یه‌ت بۆ به‌هێزکردنی نه‌م سهرچاوه‌ی هه‌ره‌شه‌یه.

فاکتره‌ی دووه‌می سهرچاوه‌ی هه‌ره‌شه‌ی سه‌ر عێراق ناوه‌نده‌کانی کۆبوونه‌وه‌ی مرۆیه له‌باشووری عێراقدا، که له‌رووی بیرکردنه‌وه و نه‌ندێشه‌وه له‌ناوچه‌کانی ناوه‌راستی ولات جیا‌وازن و له‌گه‌ڵ ده‌ره‌که‌وتنی شۆڕشی ئیسلامی له‌نێزان تایبه‌تیا‌ن په‌یدا‌کرد، شوینی جو‌گرافیا‌ی نه‌مان (واته‌ شیعە‌کانی عێراق - وه‌رگێڕ) به‌شیه‌یه‌که جیا‌وازه له‌سهرچاوه‌ی هه‌ره‌شه له‌با‌کو‌ر که رێکاري سیاسي نابو‌وری هیه، هه‌روه‌ها رێکاري سه‌ربازی کاریگه‌ری له‌رێکاري سیاسي و نابو‌وری زیاتره، به‌جۆرێک که نه‌مه خالی لاوازه بۆ نه‌م

سەرچاۋى ھەرەشمىيە، بەھزى يىتۋانايى لىرۈيەرۈيۈنمۇدا دەپتورىت مەگەر لىرېنگاي كۆمەلگاي نىۋەدەلەتسەۋە پارىزگارى لىبىكرىت، ھەلبەت دەۋلەتى عىراق دەتوانىت لىم بارەسەۋە رېككارى سىياسى و ئابۋورى بۇ چارەسەرى كاتى مەسەلەكە ۋەك چالاكى دواخست سۈدى لىۋەرېكرىت و نەمەش بەدراۋسى رۆۋھەلەتسەۋە (نىران) پەيۋەستە، ھەتا نەندازەي پەيۋەندىەكانى لەگەل دراۋسىكەي فراۋانىت رۆلى ھەرەشمى باشور كەم دەبىت، لەۋانەشە رۆۋىك بىت بەتەۋاۋى نەم ھەرەشمىيە بېرەتسەۋە، نەم بېرگەنەۋەيە لىم سەرچاۋى ھەرەشمىيە لەگەل ناماڭى ستراتىجى جىھانىشدا ھاۋناھەنگى ھەيە.

لەۋافاكتەرە ناۋخۆسەكاندا فاكتەرى سۈشتىش ۋەك سەرچاۋىيەكى ھەرەشە دەۋمىزدىت كە لەۋانەم فاكتەرە سۈشتىنەدا دەرامەتى ژىرەۋى بەتايىت نەۋت شۈننىكى تايىتە ھەيە و تانەمپۆش بىرەۋامە، نەگەر نەم ۋلەتە دەتوانىت تىبىنىيە جىۋىۋەلەتسەۋەكانى نەۋت چاۋدېرېيكات، بەدلىيەسەۋە ۋەك سەرچاۋىيەكى ھەرەشە كاردەكات.

فاكتەرە دىركىيە ھەرەشەنامىزەكان:

دىارىكرىدى كۆدى جىۋىۋەلەتسەۋەكى لەبىرامبەر قەلەمپەۋى جوگرافىيى جىاۋازە، ھەروەك نەۋەي ناماۋى بۆكرا پىنۋىستە كۆدى جىۋىۋەلەتسەۋەكى ناۋخۆسى و ناۋچەسى و جىھانى لەمپەۋەندىەكى گوڭباۋدابىن، مەسەلەكانى دەرەۋى سۈرى ۋلەتى عىراق دەكرىت لايەننىكى ناۋخۆسى و لايەننىكى نىۋەدەلەتسەۋەكى ھەبىت، ھەردەۋىكان بۇ عىراق پەيامى جۆراۋجۆرىان ھەيە و لەمپەردوۋا لەۋاۋچەي جىاچىا بەشۋەي بەشەش كارىانكردوۋە، عىراق لەكۆتايى سۈرى باشورى پۆۋھەلەت لەقورنەۋە تا فار بە دىرېيى نىزىكەي (۳۰۰) كم، كە شەتەلمەرب بەشەك لەسۈرى ھاۋەشى نىۋان عىراق و نىران پىنكەدەھىتتە، رېرەۋى نەم پوۋىارە لەھەر لايەك تۋاناي كەشتىۋانى ھەيە، بەلام نەم يەكەيە لەشۋىنى نەمانى پوۋىارى (خېن) پىنكەدەھىتتە، لەنەغامدا دەستگرتن بەسەر حاكىمەتى شەتەلمەربدا بەشەكە لەناماڭى ستراتىجى سەريازى نەم ۋلەتە و دەبىتە جىنگاي جەختكردەۋە لەسەرى، بەم ھۆيەۋە لەگەل نەۋەي پەيۋەندى نىۋان ھەردوۋ ۋلەتى عىراق و نىران ئالۋزىتت بەدۋاداجون بۇ نەم كۆدە جىۋىۋەلەتسەۋەكى ھەلدەست بەھەنگاۋى بىرگرتن.

ھەروەھا ناماڭى نىۋەدەلەتى نەمە لەقۇناغە جىاچىاكاندا جىاۋازە بوۋە، لەسالى (۱۹۵۸ تا ۱۹۸۹) تىكشكانى ئىسرائىل لەناماڭەكانى بوۋە نەۋەي بۇ خۆى ۋەك ھەرەشمىيەكى جىھانى سەيرى كىردوۋە و ھەلىدەۋە سەبارەت بەم ستراتىجە لەتەۋاۋى تۋانا ناۋچەسى و نىۋەدەلەتسەۋەكانى خۆى سودەرگىرتت، بەلام لەدۋاى سالى (۱۹۸۹) ناماڭىكى گىرنگىر جىنگاي نەم ناماڭى پىنشۋى گىرتەۋە لەبەرنەۋە كۆدى جىۋىۋەلەتسەۋەكى نىۋەدەلەتى نەۋەي لەگەل پىۋەرى جىھانى پوۋىەرۈيۈۋەۋە، لەجەنگى دۋەۋەسى كەندادا نەم ھەرەشە نىۋەدەلەتسەۋەكى لەنەزىكەۋە ھەستىيىكرا و تانەمپۆش بىرەۋامە.

له‌بهرنوه نه‌گهر عێراق نه‌توانیت به‌م دیارده ناوخۆیی و ناوچهیی و جیهانییه پمیه‌ندییه‌کی ستراتیجی به‌رقه‌رار بسازیتیت نه‌گهری گۆزانه‌کاری تازه‌تری هه‌یه. (وه‌ك نه‌وه‌ی روویدا و روخانی سه‌دام و حیزبی به‌عسی لیکه‌وته‌وه - وه‌رگێڕ).

شێوازی روویه‌روویوونه‌وه‌ی هه‌ره‌شه‌كان:

ده‌ركه‌وتنی هه‌ر قه‌یرانیك له‌هه‌ر سنوورێكی جیاوازی جوگرافیدا هاو‌پایه له‌گه‌ل كار و كاردانه‌وه‌ی جیاوازا، بۆیه هه‌ولێ روویه‌روویوونه‌وه له‌گه‌ل قه‌یرانه‌كان ناتوانیت سوود له‌نوسراوێك (پلانیك) به‌تایه‌ت له‌ناوچه جیاوازه جوگرافیه‌كان وه‌رگێڕیت، چونكه نه‌زمونه‌كان سه‌لماندوایه كه هه‌ر بیركردنه‌وه‌یه‌ك سه‌باره‌ت به‌هه‌ر دیارده‌یه‌ك نه‌گهر سه‌ركه‌وتووبیت یان شكست ییتیت، مانای وانیه كه هه‌مان نه‌زمون له‌هه‌مان ژینگه‌ی جوگرافی بۆ جارێكیتریش هه‌مان چاره‌نووسی ده‌ییت.

ناوچه له‌جیهاندا هه‌یه كه خاوه‌نی به‌های ستراتیجیه، هه‌ر كاردانه‌وه‌یه‌ك له‌به‌رامبه‌ر هه‌ر كرده‌ریك له‌م ناوچه‌یه روویدا، روویه‌رووی په‌رچه‌كرداریكی زۆر به‌هێز له‌سه‌ر زه‌مینێكی دوورتر له‌رووی جوگرافیه‌وه ده‌ییته‌وه، پۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست به‌گشتی خاوه‌نی نه‌م جوژه هه‌لومه‌رجیه و وڵاتی عێراقیش هه‌ستیاره‌یه‌کی تایبه‌تی هه‌یه و نه‌مه‌ش به‌لگه‌ی جیاوازیه‌تی له‌گه‌ل وڵاتانیتری عه‌ره‌یی له‌ناوچه‌كه‌دا، بۆیه نه‌گهر عێراق له‌باره‌ی هه‌ره‌شی ناوخۆیی و ناوچهیی و جیهانییه په‌رچه‌كرداریش به‌ته‌واوی و به‌شێوه‌ی لی‌تېراوانه له‌باره‌ی پاراستنی به‌رژه‌وه‌ندی و ژیا‌نی نیشتمانیه‌وه ییت و تێبینی‌تر له‌به‌رچاو نه‌گیریت توشی شكست ده‌ییته‌وه. له‌بهرنوه عێراق له‌لایه‌ن به‌رزكردنه‌وه‌ی كیشه‌كان ده‌ییت سوود له‌ ستراتیجی یه‌كیتی و هاو‌په‌مانی وه‌رگێڕیت و نه‌م سیاسه‌ته‌ش پۆژ به‌رپۆژ به‌های زیاتر په‌مدا‌ده‌كات و به‌كارهێنای زۆر‌تر ده‌ییت. نه‌زمونه‌كانی رابردو و پێشانی‌داوه كه له‌سایه‌ی یه‌كیتی و هاو‌په‌مانی به‌رپێگای جیاوازی سیاسي، سه‌ربازی، شاپووری، كۆمه‌لایه‌تی و فره‌هنگی با‌شر ده‌توانیت پارێزگاری له‌ به‌رژه‌وه‌ندی و ژیا‌نی نیشتمانی وڵات بكات.

عێراق له‌رابردوودا نه‌یتوانیه، له‌ شێوه‌كانی روویه‌روویوونه‌وه له‌گه‌ل هه‌ره‌شه‌كان به‌ مۆدێلی جیهانی خۆی بسازیتیت، بۆیه تا نه‌مه‌رۆ شێوه‌كانی به‌ركه‌وتن له‌گه‌ل هه‌ره‌شه‌كان به‌هه‌موو پێوه‌ریك روویه‌رووی شكست بۆته‌وه و نه‌گهر سه‌ركه‌وتنی به‌جوو‌كیشی به‌ده‌ست هێنا‌ییت نه‌وكاته‌بووه كه هاونا‌هه‌نگی له‌گه‌ل مۆدێله جیهانیه‌كان كرده‌وه، نوونه‌ی به‌رچاوی نه‌مه‌ش مه‌سه‌له‌ی كورده نه‌گهر شه‌رووی‌پێك‌دان له‌گه‌ل كورده‌كان هه‌ندیك‌ج‌ار نه‌ما‌ییت نه‌وا ویست له‌ده‌ستی حكومه‌تی عێراقدا نه‌بووه به‌لكو مه‌ركه‌زیه‌ت له‌كۆتایه‌هاتنی جه‌نگ پۆلی بیه‌یوه.

به‌سه‌رنج‌دان له‌مه‌سه‌له‌ی ناشتی عه‌ره‌ب ئیسرائیل هه‌ره‌شی ناوچهیی له‌سه‌ر عێراق دا‌مه‌ركاندۆته‌وه و به‌لام هێشتا روویه‌رووی دوو هه‌ره‌شی ناوخۆیی و جیهانی بۆته‌وه، به‌سه‌رنج‌دان له‌میسته‌می جیوپۆله‌تیکی جیهان كه له‌به‌رده‌م پێكهاتندا‌یه، په‌رچه‌كرداری سه‌ربازی ناتوانیت شێوازی روویه‌روویوونه‌وه

بیت لهبرامبر همره شه کاند، چونکه له گمڼ مۆډیلى جیهانی هاونا ههنگی نییه، نه گمر عیراق نه توانیت لهم کاته ههستیاره دا له کۆتایی سه دهی بیستم خۆگواندن له نیتوان نامانجه ناوخۆی و ناوچهیی و جیهانیه کانی خۆیدا بهر قمرار بکات، نابیت چاوه پروان بکرت که زه مینهی جیوپۆله تیکی لهم بواره دا توشی هیرش نه بیتوه.

ئاراسته یهك سه بارهت به جۆرهی رووبه رووبوونه وهی هه ده شه کان :

به تیروانین له رهوتی گۆرانکاریه کانی جیهان و شیوه کانی رووبه رووبوونه وهی قهیرانه کان تیبینی ده کرت که گۆران و گۆرانکاریه کی بنهره تی سه بارهت به لایردنی قهیرانه کان و همره شه کان و کیشه کانیتری به مجۆره هاتۆته ناروه، تاپیش روخانی یه کیتی سۆفیت رووبه رووبوونه وهی همره شه کان له همر ناستیکدا بوو بیت هاوارا بووه له گمڼ لیکدانه وه و لیکۆلینه وهی هه مه لایه ندایه، بۆیه به چو کترین گویتینه دان بۆته مایه ی دروستبوونی کیشه یه که قهره بوونه کرا وه ته وه، به لām نهو گۆرانکاریه ی که له جیهاندا دوا ی روخانی یه کیتی سۆفیت له حالتهی دروستبووندا یه نه وهی سه لماند که ده بیت بۆ رووبه رووبوونه وهی همر همره شه یه ک ناراسته ی هاونا ههنگی به رهوتی گۆرانکاریه کان له دنیادا بگرین، جهنگی دووه می که نداو پێشنه وهی له رووی کرداریه وه ده ستیبه کات، له رینگای گهرانه وهی نێوده ولته ی و لایه نه په یوه ندیاره کان به شیوه یه ک خرایه پرو که نه گمر به رووبه رووبوونه وهی به هیز نه بیت رهوتی گۆرانکاری جیوپۆله تیکی جیهان ده خاته مه ترسیه وه که له بره وه ندی ولاتانی ناوچه که و جیهاندا نییه، بهم هۆیه وه کاتیکی زۆری ویست تا نه م بۆچونه توانی له سر ناستی جیاواز شوینی خۆی بکاته وه و تانه و کاته ی زۆریه ی ولاتان به شداریه که له پلانی چالاکیه که دا و تابه ته واوی به نامانجی ستراتیجی بهرچه کردار ناشانه بن و هیچ جۆره ههنگاوێک نه نین، سه ره پای نه وه به جۆریک بهرنامه ریزی کرا که هه ندیک له ولاتانی ناوچه که هیچ بهرچه کرداریکی نه گونجا و ناهاونا ههنگ پێشانه ده ن و هه تا هه ندیک له وانه به پیتی نه وهی بۆیان روونکرا بۆوه به شداریان له نۆپه راسیۆنه که دا کرد، له کاتییکدا نه م مه سه له یه له گمڼ کۆدی ناوخۆی نه وانه هاونا ههنگ نه بوو، به لām تانه و جینگایه ی که بابه تی بهر کردنه وهی جیهان بوو په یه رویان له ستراتیجیکی گه وه ده کرد، بۆیه به بی هیچ گرفتیک نه م یه کیتی و هاویه یانیتیه به نه نجامی خۆی گه یشت.

عیراق به په یه ریه ویکردن له مۆډیلى جیهانی ده بوایه بۆ دیاریکردنی کۆدی جیوپۆله تیکی خۆی ته واری نهو پرودا و گۆرانکاریانه ی له بهرچاو بگرتایه، گۆران و گۆرانکاریه که له بهشی باشوری پۆژناوای ناسیا دوا ی روخانی یه کیتی سۆفیت شیوهی گرتوه له هه موو ناوچه کانیتری جیهان زۆرتره، له بره نه وه شیوه گرتنی راستی نه م گۆرانکاریه ده بیت به پێمه ری ناوخۆی و ناوچهیی هۆشیارانه کاربکرت، چونکه نه مرۆ به نه مای ستراتیجیه کان تاناستیکی زۆر له گمڼ یه کتر نزیک بوونه ته وه جگه له هه ندیک لایه نی به چو ک نه بیت ناکوکی له نیتوانیادا نه ماوه. ده رکه وتوه که له رووبه رووبوونه وه له گمڼ گۆرانکاریه کانی ناوچه که پێنج ده سه لاتی فعلی

جیهان لمیهك ناوچه‌دا كه رۆژه‌لاتی ناوهرسته زیاتر له‌هممو ناوچه‌كانیتر جینگای تیروانییه و سه‌بارهت به‌روداوه‌كانی عێراق و مه‌سه‌له‌ی ولاتانی كه‌نداو نه‌مه جینگای تیروانییه، بۆیه پتۆسته عێراق یان هه‌ر ولاتێكیتری وه‌ك نمو ناگادار به‌رچه‌كر‌دا‌ی خۆی بێت.

پێشنیاز و تواندنی رێكاره‌كان:

یه‌كێك له‌جی‌اوازیه دیار و ناشكراكان، كه له‌نێوان زانستی تازه‌ی جی‌پۆله‌تیک و هه‌موو زانسته هاوشیوه‌كانیدا هه‌یه نه‌وه‌یه كه زانستی مرۆفایه‌تی و كۆمه‌لایه‌تی مه‌سه‌له و كێشه‌كانی كه له‌ناوچه‌یه‌ك یان یه‌كه‌یه‌کی سیاسی له‌گه‌ڵ نمو به‌ركه‌وتنیان هه‌یه، نمو كێشه‌یه به‌شیوه‌ی به‌رب‌لاو و ورد ده‌خ‌ریته به‌رباس و لێكۆڵینه‌وه‌وه، به‌گوزارشتیکی ساده‌تر له‌خسته‌ن‌پرووی كێشه‌كان قه‌رارده‌گریت و له‌ب‌واری پس‌پۆریه‌كانیدا ناره‌زووی به‌رب‌لاوی ده‌كات و به‌بێ نه‌وه‌ی كه بوون یان نه‌بوونی پێكدادان و هاوبه‌ش‌كردن به‌ریته به‌رباس و لێكۆڵینه‌وه، له‌كاتێكدا كه زانستی جی‌پۆله‌تیک ده‌ره‌ق به‌كێشه‌كان جێگیرده‌كریت، تیبینی له‌سهر هه‌موو مه‌سه‌له‌كان داده‌نیت، لێكۆڵینه‌وه له‌كار و كاردانه‌وه‌كان ده‌كات و پاشان به‌سه‌رئێدان له‌پێوه‌كان، چه‌مكه‌كان، پێكهاته و هاوكێشه پێكهاتوو‌ه‌كان رێكار بۆ چاره‌سه‌ری كێشه‌كان ده‌خات‌پ‌روو، راسته له‌وانه‌یه نه‌م رێكاره كێشه‌كه له‌سه‌دا‌سه‌د لانه‌بات، به‌لام تا ناستی‌کی بالا به‌سووده، بۆیه نه‌م لێكۆڵینه‌وه‌یه هه‌ولده‌دا له‌م دیارده‌یه سوودوهر‌ب‌گریت.

هه‌ر دیارده‌یه‌ك له‌جیهاندا له‌ژێر کاریگه‌ری دوو فاکتوره‌دا یه‌كه‌یه‌كێکیان په‌هه‌ندی كاته و نه‌وت‌ریان په‌هه‌ندی شوینه، مه‌به‌ست له‌كات می‌ژوووه و شوێنیش جوگرافیا‌یه، وه هیچ كاتێك نه‌م دوو په‌هه‌نده له‌یه‌كه‌تر جیا‌نا‌بنه‌وه، له‌به‌ر نه‌وه‌یه كه ولاتانی جیهان ناچارن له‌دیاریكردنی س‌تراتیجی جی‌پۆله‌تیکی خ‌ریان نه‌م دوو په‌هه‌نده له‌به‌رچاوب‌گ‌رن و له‌باریت‌دا بابه‌ت‌تری بۆ زیاده‌نا‌كریت.

نه‌گه‌ر نه‌م به‌نه‌ما و به‌ركردنه‌وه‌یه له‌به‌رچاوب‌گ‌رین هه‌ر ولاتێك كه بیه‌و‌یت به‌رژه‌وه‌ندی نه‌ته‌وه‌یی له‌چوارچێوه‌ی په‌یوه‌ندیه نێوده‌وله‌تیه‌كان به‌مه‌به‌ستی گه‌یشتن به‌لایه‌نی زۆری به‌رژه‌وه‌ندی ژیا‌نی بیاریزیت، ناچاره كه لایه‌نی كه‌می نه‌م دوو په‌هه‌نده (كات و شوێن) له‌به‌رچاوب‌گ‌ریت، بۆیه له‌خسته‌ن‌پرووی پێشنیازه‌كان نه‌م به‌نه‌مایه به‌ته‌وا‌ی له‌به‌رچا‌وو ده‌گ‌ریت، نمو به‌شه‌ی بۆ زیاده‌كریت به‌سه‌رئێدان له‌گۆڕانه‌ریه‌كان نا‌ها‌ژه‌ی بۆده‌كریت.

هه‌روه‌ك له‌پێشه‌وه باس‌كرا، عێراق خاوه‌نی دراوسێیه كه هاوبه‌شی و نا‌هاوشه‌ی زۆری له‌گه‌ڵ نمو ولاتانه‌دا هه‌یه، یه‌كه‌م عێراق كه‌وتۆته ناوچه‌یه‌كه‌وه كه می‌ژوووه‌كه‌ی ساته‌به‌سات له‌جێگیربوونا‌یه و جوگرافیاكه‌شی به‌شیوه‌یه‌كه كه جی‌پۆله‌تیکی ناوچه‌یی و نێوده‌وله‌تی کاریگه‌ری له‌سه‌ره، له‌م به‌وا‌رده‌دا فاکت‌ری تابیه‌ت زۆرب‌وو كه له‌ما‌وه‌ی دوو‌هه‌زار سا‌لی می‌ژووی تۆمار‌ك‌را‌وی نه‌م ناوچه‌یه‌دا کاریگه‌ری له‌سهر ده‌روونی مرۆژه‌كانی به‌جێهێشتوو، له‌به‌ر نه‌مه هه‌ر په‌وتێك بۆ كرانه‌وه‌ی جی‌پۆله‌تیکی عێراق

بهرتتەرپروو ده بیئت هه موو نهم تییینیاننه له بهرچاویگیریت، چونکه پمیرهندیه کانی نهم فاکتیره له ناستیکدايه که نادیده گرتنی نه مانه هه تا بۆ ماوهیه کی کورتیش ناممکینه، بۆیه بهسهرنجدان له مومسه لانه ی له پیتشهوه ناماژهی بۆکرا ده بیئت پیتشیناژه کانی پمیرهست به ستراتیجی عیراق که له گهڵ دراوسینگانی هیهتی بهریتتەرپروو.

ناسۆی ستراتیجی هاریکاری نیوان عیراق و تورکیا:

بهسهرنجدان له ناوهندی هاویمشی ههردوو ولات له باکووری عیراق، تۆیۆگرافیای ناوچه که به جۆریکه که ههردوو ولات تهواوکمری یه کترن، عیراق له پرووی نابورویموه ده توانیت بازاریکی باشیئت بۆ تورکیا، نه مه له کاتیکدايه که به شیک له تۆری گواستنهوه و گه یاندنی پتویستی عیراق به ناو خاکی تورکیادا تیده پهریت، نه مرۆ تۆری پمیرهندیه کان به ههه شیهیه که بیئت به شاخویتی بهری ژیانی ولات ده ژمیردیت و ده توانیت پروویمرووی مه ترسی گه موره ی بکاتهوه، چونکه جیگرتنهوه ی نه مه پتویستی بهدوو فاکتهری گرنگی وه که سهرمایه و کات هیه که له دابینکردنی نهم دوو خاله کیشه دروست نه کات، سهرمای نه مه پمیرهندی و شکانی له پرتگای هتلی ناسنی له گهڵ سوریا واته پرتگای (بهغدا- دیمشق) به جۆریکه دانهوه که راستهوخۆ پمیرهندیه که بهر قهرارنا بیئت به لکو دابینکردنی له پرتگای تورکیاوهیه، له جهنگی په که می جیهانیه وه تانه مرۆ نهم خاله لاوازه جیویۆله تیکیه بوونی هیه.

له بهرنه وه نه مرۆ که ولاتان له هه ولدان بۆ فراوانکردنی تۆری پمیرهندیه نه منیه کانی خۆیان له گهڵ دراوسینگانیان پمیرهندی ده بستان به تاییهت له گهڵ نهو دراوسیه ی که خاوهنی ژیرخانی نابوریی باشه، نهم پمیرهندیه جیویۆله تیکیه ده توانیت بۆ ههردوو ولات سوومه ننیئت، هه لیهت هه لومه جه که واده خوازیئت که ههردوو ولات بهر ژه وه ندنی ستراتیجی خۆیان نه که نه قوریانی بهر ژه وه ندی ستراتیجی جیهانی که هیتا پایه دار نییه، عیراق ده بیئت نهم شتوازی بهر کردنه وهیه په ره پیتدات به جۆریکه که به توانیت کیشه ی مرۆسی و گرد بوونه وه ی دانیش توانی ده وه ته دراوسینگانی هاو تابکات، نه گهر عیراق به توانیت نهم پیتشیناژه ی خواره وه به قوناغی کار کردن بگه یه نیئت، لایه نیکه م له گهڵ ولاتانی دراوسیتی خۆی ده توانیت به هاوسهنگی ستراتیجی بگات.

۱- مه سه له ی کورد له گهڵ تییینیه جیهانیه کان هاونا ههنگه و به هیه جۆریکه له م ده برپنه مرۆ فانهیه که دوو چاری قهیران بووه سوود وهر نه گریت، به لکو ده بیئت خاوهنی پهوت بیئت که له م پهوته دا تییینی ولاتانی جیهانی که وروژنه ی نهو گرژیه نه ته وه یانه بوون ورده ورده لاواز بیئت و به توانیت له نه بامدا له به نییه ریت.

۲- سه بارهت به پمیرهندیه نابوریه کان، تورکیا ولاتیکه که نهو تواناییه ی هیه که له پرووی فراوانکردنی چالاکی کشتوکالی و ناژه لداری یارمهتی بهرچا و به عیراق پیتشکهش بکات، به تاییهتی که

ھەردوو ۆلات لەوناوچمە کە لەگەڵ یەکتە پەیمەرەستێ ژێرخانی پەرەپێدانی نابووری ناژەلدارى نەو باشترین شێوەی بەرھەمھێنان ھمە.

۳- لەگەڵ نەوێ بەندەری نەسکەندەرەنەى تورکیا پروبەرەووە لەگەڵ کێشەمەکی جیوستراتیجی جیھانی، بەلام بۆ عێراق کێشەمەك دروستناکات، ئەگەر ھەولبەدیت بۆ گواستنەوێ لولەى نەوت بەمەبەستى زیادکردنى ناردنەدەرەوێ بەرھەم بێت، چونکە نەم شۆتە کەمتر دەکەیتە مەیدانی ھەرەشەو بەشێوەی جیھانی بەرگری لێرە دەکەیت پروبەرەوناپیتەو وەك ناوچە لاواژەکانی باشوری رۆژئاوا ناسیا، لەم رۆووە کە تورکیا بەئاراستە پەرەپێدان و بەرزکردنەو ناستی گوزەرەن و گەشتن بەستاندارى نەوورپی پیتستی بەھەلسەنگاندنى دەرەکی ھمە و ھیچ یەکتە لەولاتانی دراوستی نەو ھەلومەرجەى نییە کە بتوانیت یارمەتی بەرچاو بەو ۆلاتە لەرەوێ نابووریەو بەکات، بۆیە نەم پیتستیە نابووریەى تورکیا دەتوانیت ھۆکارێک بێت بۆ لابردنى نەو کێشە جیویۆلەتیکەى عێراق و پەیمەرەندىەکی گونجای دەبێت و نەجامیەکی باش بەدەست بێنیت، خالی پۆزەتیف نەویمە کە لەرەردوویەکی نەك زۆردوور پێشانغانەدات کە تورکیا بەرژەوہندی نەتەویمی خۆی ناکات بەقوربانی بەرژەوہندی ناوچە کە نەمەش بۆ عێراق لایەنى باشمە و دەبێت لەم بوارەدا تێبکۆشیت.

۴- بھەمەى نابوری عێراق چ بھەندازەى کەم لەبوارى پێشەسازی و چ بھەندازەى زۆر لەبوارى کشتوکالی وابەستەى بەتورکیا، چونکە زۆریەى تۆرەکانى ئاودێرى کە لەناو عێراق ھمە لەبەرزایەکانى باشور و باشوری رۆژھەلاتى تورکیاوە (کوردستانی تورکیا) سەرچاوەدەگرت، سەرچاوەکانى نەم پروبارانە بەھۆى فاکتەری جوگرافی و تۆزگرافی تابەستى تورکیاوە کە کەوتۆتە بەرزایەکانەو لەھیچ ھەلومەرجێکدا نەو زەویانەى کە ئاویەدات ھەرەشە ناییت، لایەنى کەم دوو پروبار کە وەك بېرپەى پشتى نابوری کشتوکالی عێراقە لەتورکیاوە سەرچاوەدەگرت کە ھەلکەوتە جوگرافیایەکەى عێراق قەرزارى نەم دوو پروبارە، بەگوزارشتیکى سادەتر ژيان لەدەشتەکانى نێوان دوو پروبار پەیمەرەستە بەم دوو پروبارەو، تا نەو شۆتەى کە تورکیا توانای زۆرتەرى ھمە بۆ کۆنترۆل کردنى ئاوە کە ھەرچۆرە سەرمایە گوزاریەك لەم بارەیمەو بۆ خەلکی تورکیا جێگای سەنجدانە، بۆیە ئەگەر عێراق بتوانیت بەشێوەیەکی دنیایی پتەرەو ئاوەکەى رێکبەخات، دەتوانیت نایندەى ۆلاتەکەى مسۆگەر بەکات، لەم بارەیمەو کێشەمەك ھمە کە عێراق دەتوانیت بەپراکتیشانی متمانەى تورکیا بەپەلەى یەکەم پەیمەرەندى بەکوردەکانەو و بە پەلەى دووەم پەیمەرەند بەولاتانی ناوچەکەو ھمە دنیایی لەنایندەدا بۆ خۆی فەرھەم بەکات، توانای سەرمایە گوزارى جۆراوجۆر ھمە بۆ نموونە لەرەوێ دنیاکردنەوێ تورکیا لەدروستکردنى بەندارەکان و عێراق لەبەشى نەوت و دامەزراندنى پالۆگە دەتوانیت سەرمایەگوزارى بەشێوەیەك ئاراستەبەکات کە نەم دووچۆرە بەشداریکردنە بەتەوہەرى ئاوپاوەداربێت.

جیوپۆله‌تیکی له‌فاکته‌ری سروشتیدا ده‌توانی‌ت زۆرباش له‌رووی دابینه‌کردنی ناسایشی هه‌ردوو وڵاتدا به‌مه‌به‌ستی که‌م‌کرده‌وه‌ی ناما‌نجیه‌ جیۆ‌ستراتیجیه‌کانی سه‌باره‌ت به‌تورکیا سوودوه‌رگرن.

بۆ به‌هێزکردنی ئهم ه‌اوبه‌شیانه و لاوا‌زکردنی نا‌کۆکیه‌کان، فاکته‌ری نابو‌وری‌ش رۆڵ ده‌بینی‌ت له‌م باره‌یه‌وه ده‌توانین ناما‌ژه بۆ لوله‌ی ناردنه‌ده‌ره‌وه‌ی نه‌وتی عێراق بکه‌ین، داهاتی‌ک که‌ سو‌ریا به‌هۆی تی‌یهم‌پوونی بۆری نه‌وتی عێراق که‌ به‌خا‌که‌که‌یدا تی‌ده‌په‌ریت ده‌ستی ده‌که‌ویت بۆ وڵاتی‌کی وه‌ک سو‌ریا که‌ کیشه‌ی ده‌سکه‌وتنی پارهی گ‌رانبه‌های هه‌یه زۆر گرنگه‌ به‌تایبه‌ت بۆ به‌ده‌سته‌ینانی ئهم ده‌رامته‌ هه‌یج نه‌رمه‌سه‌ره‌فیک‌ی تینا‌چیت، نه‌گه‌ر هه‌ردوو وڵات به‌مه‌به‌ستی به‌هێزکردنی ه‌اوبه‌شیه‌ جیوپۆله‌تیکیه‌کانی خۆیان له‌وانه زیاد‌کردنی ژماره‌ی بۆری نه‌وت‌بهر یان باش‌کردنیان له‌رووی چۆنه‌تی‌مه‌وه باری سیاسی، نابو‌وری و سه‌ربازی به‌رو با‌شر ده‌بات، چونکه‌ ستراتیجی نه‌وتی واده‌کات که‌هۆکاری گوا‌سته‌وه و گه‌یاندنی نه‌وت چ له‌وه‌شکانی و چ له‌ناوی له‌ناسایشی ستراتیجیدا سوودی لی‌وه‌رگیریت، ئهم ناسایشه‌ لایه‌نیکه‌م نه‌و زه‌ویانه‌ده‌گرته‌وه که‌ بۆریه‌ نه‌وتیه‌کانی پیندا‌ده‌پوات، بوونی ئهم ناسایشه‌ فاکته‌ری دابینه‌کردنی ناسایشی و جیگ‌یری سیاسی/سه‌ربازی وڵاتانه، هه‌روه‌ک نه‌وه‌ی که‌ تورکیا ئهم راستیه‌ ستراتیجیه‌ هه‌سته‌پده‌کات و له‌ژێر هه‌یج هه‌لومه‌رجیکدا ناماده‌نییه‌ ده‌سته‌رداری بیت.

ناسۆی ستراتیجی هاریکاری نیوان عێراق و عه‌ره‌به‌ستانی سه‌ودی :

عێراق له‌گه‌ڵ عه‌ره‌به‌ستانی سه‌ودی هاوسنوره، که‌ له‌پاربردودا به‌هۆی بوونی ناوچه‌ی بیتلایه‌ن که‌ له‌نیوانیاندا بوو له‌وانه‌بوو له‌هه‌لب‌ژاردنی کۆدی جیوپۆله‌تیکی ناوچه‌یی بیانوو بۆ ده‌سه‌لات ب‌ینیت‌مه‌وه، به‌لام دوا‌ی نه‌وه‌ی که‌ ئهم ناوچه‌یه‌ له‌نیوان هه‌ردوو وڵاتدا دابه‌شکرا هه‌یج کیشه‌یه‌کی سنوری که‌ جینگای با‌سبیت له‌نیوانیاندا نه‌ماوه، له‌سی سالی راب‌ردودا به‌هۆی دژایه‌تیه‌ک که‌ له‌نیوان کۆده‌ جیوپۆله‌تیکیه‌کانی ئهم دوو وڵاته‌دا هه‌بووه‌ زه‌هێزه‌کان له‌م نا‌کۆکی کۆده‌ جیوپۆله‌تیکیه‌ سو‌ودی‌ان وه‌رگرتوه‌ و نفوزی خۆیان تاناستی‌کی به‌رز گه‌یاندوه، به‌و واتایه‌ی که‌ سنوری هه‌ردوو وڵات سنوری ناوچه‌ی نفوزی زه‌هێزه‌کان بووه، ئهم نا‌کۆکیه‌ کاتی‌ک ده‌رکه‌وتوه‌ که‌ یه‌کی‌تی سۆفی‌تی پ‌نشوو کۆسپی له‌به‌رده‌م ناما‌نجیه‌ جیوپۆله‌تیکیه‌کانی رۆژنا‌وا له‌رۆژه‌لاتی نا‌وه‌را‌ست دروست‌ده‌کرد ناما‌نجی‌شی نه‌وه‌بوو که‌ ئهم وڵاته‌ به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی خۆی هه‌تا نه‌گه‌ر به‌نه‌ندازه‌ی رۆژنا‌وا‌ش نه‌بیت به‌لام تاناستی‌ک به‌شداری بکات، سه‌رئه‌نجام وڵاته‌ یه‌که‌گرتوه‌کانی ئه‌مه‌ریکا ناچاربوو بۆ هاتنه‌نا‌وه‌ی یه‌کی‌تی سۆفی‌ت له‌رووی نابو‌وریه‌وه‌ گ‌لۆبی سه‌وز هه‌لکات، به‌لام له‌هه‌لب‌ژاردنی نه‌وه‌ی که‌ کام وڵات خۆی له‌یه‌کی‌تی سۆفی‌ت نزیک بکاته‌وه، عه‌ره‌به‌ستانی سه‌ودی خسته‌لاوه‌ به‌و هۆیه‌ی که‌ شوینی جیوپۆله‌تیکی عه‌ره‌به‌ستانی سه‌ودی به‌سه‌رم‌خ‌دان له‌پ‌نکه‌هاته‌ جیوپۆله‌تیکیه‌کی به‌به‌راره‌ر له‌گه‌ڵ وڵاتانی‌تری نه‌وتی که‌ندا‌و جیا‌وا‌زه. له‌نه‌نجامدا کویتی بۆ ئهم مه‌به‌سته‌ هه‌لب‌ژارد و له‌م ر‌ینگایه‌دا ر‌ووسیا توانی به‌رژه‌وه‌ندیه‌ک بۆخۆی به‌ده‌ست ب‌ینیت، ده‌ره‌ق به‌مه‌ ر‌ووسیا بۆنه‌وه‌ی ئه‌مه‌که‌داری خۆی به‌سه‌لم‌ینیت

لهجهنگي په كه مې كنداو نيه تپاكي پيشانداو به شداريكرد له پاريزگاريكردني كمشته نهو تمبره كاني كوتدا، بزيه تيبيني ده كريت كه عتراق له پيميوست به دراوسى عمره بيه كاني خوى ده بيت زور تيبيني جيوپوله تيكي له برچاوبگريته، به تاييه ته نه وې كه جياوازي ديدگاكان نم ناوچه هستياره كه هاونا ههنگي تيدا تاراده به ك كيشي هميه، بركردنموي جيوپوله تيكي عتراق و عمره بستانى سعودى هيچ كاتيك به به لگه ميووي و سياسي نه ميتوانيموه به تهاوى هاوجوت بيت و نه گمر يارمه تيداني مرزى له نيواناندا هه بيت نموه هه لومر جتيكي تاييه ته، همروك نموي لهجهنگي په كه مې كنداو يارمه تي برچاو له لايمن عمره بستانى سعودى و كوتهموه پيشكش به عتراق كرا نه مه بهومانايه نيه كه نه مانه له به ك پيكهاته ي جيوپوله تيكي ناوچميدان، به لكو ناماغي نموان نهو بهو كه قهيرانى دوايى له خويان دور بجه نموه.

پميوه نديه كاني عتراق و عمره بستانى سعودى ده توانرته لم بوارانه ي خواره وده تيبيني بكرته:

۱- عتراق و عمره بستانى سعودى لمرووي ميوويهموه هاوبه شيان نيه هتا نه گمر بانه مويته له كاتي لاوازي ده ولتمتي عوسمانى له ناوچه كه بكولينموه تمنا رويه كي هاوبه ش له نيوان نم دو ولاته دا بووني سنوريكي دورودريزه و برچاوه كه خويه خو پميوه نديه كاني نيوانان ناراسته ده كات، نه ويره بووني زمانى هاوبه شه كه نه مانه له نوردوگايه كدا كوده كاته وه، هه ليه ته نم خاله نايته به همد ورنه گريته كه نم نوردوگايه روو له لاوازيه، چونكه كويونمويه ك نمرزشمده كه خاوه ني نامانج بيت و نم نامانجه ش لايه ني همره شه ي هه بيت، له بنه مادا پيكه تنيان نوردوگاي عمره بي يان كوميكاري عمره بي يان پانعمره بيزم كه په كه مين ناماغي لبردني مه ترسي بوو له سمر كومه لگاي عمره بي كه به شيويه گشتي نيسرائيل له پيشينه ي مه ترسيه كانه، به لام له گمل بهر هويش چوني دانوسانه كاني ناشتي و بهرو چاره سمر كردني كيشي عمره ب و نيسرائيل چاوه روان ناكريته كه ولاته عمره بيه كان له مزيتر نم نالايه بو يه ك نامانج كوينموه، هرچنده كه هاوبه شي زمان له پيكهاته ي هوز و عشه تدا كاريگري هميه، به لام به هزي نه وې كه عتراق لمرووي پيكهاتيه وه خاوه ني خالي لاوازه له گمل پيكهاته ي كومه لايه تي نم ولاتانه هاونا ههنگ نيه.

۲- تا نهو جيتگايه ي كه هاورده و نارده ني عتراق پشت به كنداو نه به ستيت رولي گرنگي عمره بستانى سعودى دواي توركي ده رده كه ويت، همروك نه وې لهجهنگي په كه مې كنداو بو ماويه كي زوركورت به بن خمرجي تيجون عتراق همولي گواستنموي نموتي عتراقيدا لمريگاي به نده ري په نبوع له سمر دهرياي سور، نه گمر عتراق بتوانرته له ناينده دا نارده ني نموت لم به نده روه كه لمرووي نه منيموه گرنگه به ده ست بيتيت ده توانرته ناوچه ي نفوزي هيزه كان به به ستنموي نابووري لمرووي سنور ناوديوو بكات و باري ناسايشي به ده ست به يتيت.

عیراق ده‌بیت سمرنج له‌خالی میژوویی له‌په‌په‌ه‌ندیه‌کانی له‌گه‌ل عمره‌بستانی سعودی له‌کۆدی جیو‌پۆله‌تیکیدا به‌نا‌راسته‌ی جێبه‌جێکردنی سیاسه‌تی دهره‌کی بدات، هه‌رچهنده‌ له‌ماوه‌ی نێوان جه‌نگی به‌که‌می که‌نداو و کۆتایی جه‌نگی دووهم نهم خاله‌ تاریکه‌ کیشه‌ی جۆراوجۆری په‌یدا‌کردوه‌ به‌لام نهمه‌ی به‌لگه‌ن‌ه‌ویسته‌ نهم دوو ولاته‌ ناکۆکن له‌سهر گه‌یشتن به‌ناما‌نجه‌ ستراتیجه‌ ناوچه‌یی و جیهانیه‌کان، په‌کیکیان ریشه‌ی پێکهاته‌ی سیسته‌می حکومه‌ته‌ و نه‌یتریان نه‌ویه‌ که‌هه‌ریه‌که‌یان ده‌که‌وتیه‌ ناوچه‌ی نفووزی ولاتانی زه‌یتری دژیه‌که‌وه‌ که‌ نهم ولاتانه‌ به‌به‌لگه‌می جوگرافی که‌ زیاتر سروشتی و نابوو‌ریه‌ ناتوانیت سیاسه‌تی جیهانی خۆی به‌تایبه‌ت له‌پۆله‌لاتی ناوه‌راست به‌ته‌واوی ناراسته‌ بکات، بۆ‌ه‌وونه‌ هه‌موو ولاتانی نه‌ندامی بلۆکی پۆژنا‌وا گه‌یشتون‌ه‌ته‌ نهم باوه‌ری که‌ ستراتیجه‌ی وه‌رگه‌راو سه‌باره‌ت به‌ولاتانی که‌نداو ته‌واوه‌ به‌لام له‌نێوان ولاتانی نه‌روپا له‌لایه‌ک و نێوانی نه‌مه‌ریکا و نه‌وروپیه‌کان له‌لایه‌کی‌تره‌وه‌ جیاوازی بۆ‌چوون هه‌یه‌، هه‌روه‌ها نهم جیاوازی بۆ‌چوونه‌ له‌نێوان ولاته‌ یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا و پروسیا سه‌باره‌ت به‌عیراق و عمره‌بستانی سعودی هه‌یچ وه‌ختیک یه‌که‌ شیوه‌ نه‌بووه‌ و تانه‌و جینگایه‌ به‌ره‌وپێش ده‌روات که‌ زه‌هر به‌ناما‌نجه‌ ستراتیجه‌کانیان نه‌گه‌یه‌نیت، نهم ناما‌نجه‌ ستراتیجیانه‌ دوای کۆتایی هاتنی جه‌نگی سارد بۆ پروسیا نابوو‌ری و بۆ نه‌مه‌ریکا نابوو‌ری/سه‌ربازی بووه‌، بۆیه‌ لی‌ته‌دا عیراق به‌تێبینی زۆره‌وه‌ ده‌سته‌ویه‌خه‌یه‌ و نه‌گه‌ر نهم تێبینیانه‌ نادیده‌ به‌گه‌رت ماوه‌ی نێوان دوو ولات زیاتر ده‌بیت.

به‌شێوه‌ی گشتی له‌پرووی کرداری‌ه‌مه‌ سه‌باره‌ت به‌ستراتیجه‌ی عیراق له‌به‌رامه‌به‌ر عمره‌بستانی سعودی چهند پێش‌ن‌یازیک ده‌خه‌ینه‌روو:

- ۱- واقعه‌تی سنوری کویت تاکۆتایی گۆزانه‌کانی جه‌نگی دووهمی که‌نداو په‌سه‌ندبکات.
- ۲- بیر‌کردنه‌وه‌ی له‌په‌ری‌کردنی ولاتانی عمره‌بی هه‌وزی که‌نداو له‌میشکی خۆی ده‌رکات.
- ۳- له‌نزیک دراوسێ عمره‌بی‌ه‌که‌کانی خۆی ده‌بیت به‌جۆرتیک کاربکات که‌ پێکهاته‌ی سیسته‌می سیاسی ناوچه‌یی دوو‌چاری گۆزان و وه‌رچه‌رخان نه‌کات، واقعی تێبینیه‌ جوگرافیه‌ ستراتیجه‌یه‌که‌ی که‌نداو له‌به‌رچاوی‌گه‌رت.

ناسۆی ستراتیجه‌ی هاریکاری نێوان عیراق و ئێران :

ولاتی عیراق له‌گه‌ل ئێران نزیکه‌ی (۱۳۳۶کم) سنوری هه‌ریه‌شی هه‌یه‌، که‌ تاییه‌قه‌ندی نهم سنوره‌ به‌جۆرتیکه‌ که‌ له‌گه‌ل هه‌موو دراوسێکانی جیاوازه‌، به‌جۆرتیک که‌ هه‌یچ یه‌کتیک له‌سنوره‌کانی نهم ولاته‌ له‌گه‌ل دراوسێکانی به‌نه‌ندازه‌ی نهم سنوره‌ دوو‌چاری گۆزانکاری نه‌هاتوه‌ له‌نه‌جامدا کاریگه‌ری له‌سهر پێکهاته‌ی سیاسی، نابوو‌ری، کۆمه‌لایه‌تی و سه‌ربازی هه‌ردوو ولات زیاتر له‌هه‌موو فاکته‌ره‌کان به‌جێهێشتوه‌. نهم دیارده‌ سروشتیه‌ که‌ خۆی به‌درێژایی میژوو مه‌سه‌له‌ی مرۆیی به‌دوای خۆیدا هه‌تاه‌و و یه‌کتیک له‌نامرازه‌کان

بووه بۆ دروستبوونی دهسلات، نهگهر بانهوئيت لايه نه گه تيفه کانی پميهست به همدوو ولات وورتر ليکيدهينهوه، نهوهی شایانی باسه نهويه که همره که له رژيمه کانی همدوو ولاتی نيران و عيراق ده کهونه ژينگه يه کی ناوه خوئی و ده ره کيه وه، له ژينگه ی ناوخویدا لهوانميه فاکتوره کان له گه ل يه کتر ناتهبابن، نهو فاکتوره لهوانميه له جوړی (پيکهاته می، دابونه ریتی) یان فاکتوره ی (ناوئته) واته تيهه لکيش له فاکتوره ی (دابونه ریت و پيکهاته می) بيت، له ليکدانه وهی فاکتوره ی (دابونه ریتی) همدوو ره هه ندی (نمه وهی) و (نايینی) ده بينن، سه باره ت به کوؤ فاکتوره ی (پيکهاته می) ده بينن که نيوان همدوو ولات ناکوؤی له بواری سنور، نابووری و دهسلات هميه، هيشتا ناکوؤی له ميژينه ی سنوری نيوانيان چاره سر نه کراوه و بوته هوؤ ده ستيوه ردانی راستموخو و ناراستموخو لايه نی ده ره کی.

له ليکدانه وهی فاکتوره ی ناوئته (دابونه ریت/پيکهاته می) ده بينن جياوازی له به کاره تانی ناوی به شيك له ناوچه کانداهميه، وهک ناوبردنی کمنادوی فارسی، ميلهت، نهتموه و همتا زمانيتک هميه که ده بيته هوؤ دور که مونه وه له نيوانياندا.

هه لته ت نه م ليکدانه وهيه ده بيت به جوړيک له بهر چاويگيريت که حساب بۆ پؤلی ده ره کی نه کریت، چونکه فاکتوره ی ده ره کی دژايه تی و ناکوؤيه کان زياترده کات و کيشه کان به بنهست ده گميه نيئت، له ژينگه ی ده ره کيدا فاکتوره ی کاريگهر له سر ليک دور که مونه وه به تهواوی ههست پيته کریت و کاريگهری له سر پميه ندی نه م دوو ولاته به جيته هيليت، که واته نهو فاکتوره نهی له شوونی نه م دوو ولاته له سيسته می نيوده وه له تيدا هميه بريته له:

۱- شوینی جيوپؤله تيکی همدوو ولات و نهو ناوچه می تيکه وتوون سه باره ت به ميژه گموره ده ره که کان له کونه وه تانه مپؤ زهره تين بووه (کيشه له سر بووه).

همدوو ولات ده بيت نهوه بزائن که همره که يان به شيويه ک خالی لاوازيان هميه، له گه ل نهوهی که عيراق خالی لاوازی زؤرتره بهراورد به نيران، نه مه خالتيکه که بۆ به رپوه بهرانی نه م ولاته له مهر کاتيکی ميژوويدا به شيويه جوړاو جوړ سه لميتراره، له بهر نهوه به سر نجان له مه سه له ی عيراق و نيران به به لگه ی جياواز کاتيک دوو چاری لاوازی ژينگه ی ناخو و ژينگه ی ده ره کی ده بنه وه ناييت له ويارودوخه دا له يه کتر نزیک بيه نه وه، چونکه نهو نزیک بوونه وهيه به ده خاليبوون دروسته کات و له که مشوهواي وادا همر جوړه ريکه وتتناميه ک واژؤ بکريت ناييت چاوه روانی ناشتهوايی راسته قينه و لاواز بسوونی فاکتوره ی ليکدور که مونه وهی ليکريت، به پتي نهو راستيه، گونجاوه که همدوو ولات هه لومهرجی سروشتی و ناسایی بخولقيتن تا خو به خو متمانهی پيوست به ده ستينن و کاريگهری بيگانه کان له سمریان نه هيلن.

۲- شوینی نيکوپؤله تيکی همدوو ولات و نهو ناوچه می تيکه وتوون بوته هوؤ وابسته می ناهاوسهنگی نابووری له دوو بواری زؤرگرنگی ووزه و بازاردا.

بەسەرغەندان لەو بابەتەى سەرەوێ دەو پرسیاری سەرەکی خۆی دەسەپتێت:
یەکەم نەوێهێ کە چۆن دەبێت دوو وڵات کاربەکن کە داھێنانی کار لە دەستی خۆیاندا بێت.
دووەم چۆن دەتوانن دوو وڵات بەم عەقلائیەتی سیاسە لەیەکتەر نزیکبنەوێ و فاکتەرە گرێبەستێ و
ناکۆکیەکان لەخۆیان دورخەنەوێ.

نەوێ دیارە فاکتەرێ گرێبەستێ لەنێوان دوو وڵاتدا کاربەکە دەبێتەخۆی دروستکردنی
کەشوھەواییەکی پێ لەبێتەمانەیی و ڕەشبینی لەبەرەمبەر یەکتەدا، بۆیە چاوەڕوانی ھاوکاری لەسەر
ناستێکی بەرز و لەھاوھەیکێ کورتدا کەم و زۆر نامۆمکینە خۆشخەیاڵیە، لەبەرئەوێ دەبێت ئەو دوو وڵاتە
ئەو ھاریکاریانە لەسەرناستی بچوکتەر دەستبەجێکەن و ووردەووردە لەگەڵ زیادبوونی متمانەسازی مەیدانی
چالاکی خۆیان فراوان بکەن.

تەوھەری سەرەکی ئەم ھاریکاریە بەپەلە یەکەم سودەڕگرتنە لەتوانای بەھێز و بەکرداری ئابووری،
فەرھەنگی، سیاسی و لەکاتی پێویستیشدا سەربازی دەبێت.

ھاریکاریەکانی ئێران و عێراق لەبەراوەکانی :

(١) ھاریکاری ئابووری:

لەقۆناغی یەکەمدا ھەردوو وڵات لەبەراوی ئابووریدا زۆرترین ئەگەریان لەبەردەمداپایە، ئەمانە
لەپووری ئابووری یەک بەرھەمیئە دووچاری جۆریک لەوابەستەیی (پاشکۆیەتی) نھاوسەنگ بوون، بۆ
کەمکردنەوێ ئەم وابەستەییە دەتوانن لەئالوگۆری بچوکی ئابووری و پلان بۆ داڕێژراوێ دەست پێبکەن و
دوای تێپەڕاندنی ئەم قۆناغە و دروستبوونی متمانە، ھەردوو لا ھەلسن بەھاریکاری گەورە ئابووری و
دروستکردنی ناوچە بەرھەمھێنانی ھاوبەش یان ناوچە بازەرگانی ئازادی ھاوبەش لەنێوانیاندا، کە
تواناکی ھەردوو وڵات لەبەراوەدا زۆرە.

بارودۆخی جوگرافی عێراق بەجۆریکە لەھەمەجۆری تەواو سودمەندە وەک ئاو، خاک و ئاوەھەوای
لەبار، ھەروەھا دەرەختی باش و دەستلێنەدراوی ھەمە و لەھەموو ئەمانە گەرمی دەسکەوتنی سەرچاوەی
ووزەییە کە خۆیەخۆ یارمەتی ئەم وڵاتە دەدات داھاتی مسۆگەری دەسکەوێت. ئێرانیش بەھەمانشێوە لەم
تایبەتەندیانە سودمەندە، بەتایبەت لەبەشەکانی باشوور واتە دەشتە بەپیتەکانی نێوان دوورۆبەر و
خۆزستان کە ئەم فاکتەرە سروشتیە لەیەکتەریان نزیک دەکاتەوێ، بەشێوەی تەواوکاری کار دەکەن کە ھەموو
توانا سروشتیەکانی لەیەک شوتندا کۆکردۆتەوێ، بەلام لەوشێوەی کە ڕفەرەکانی ھەردوو وڵات نیازخراپە
نەمیانئەوێ خالی تێروانیانەکانیان بەسودەڕگرتن لەم سەرچاوە سروشتیە بەتەواوی لەیەکتەر نزیک
بکەنەوێ.

(۲) ھاریکاری لەبواری ناودا:

ھەردوو ولات لەشەتولەمەرب یان نەرۆەندروود نزیکە (۸۴کم) سنوری ھاوبەشیان ھەیە و گەلانی نیران و عێراق لەسەر ئەم ڕووبارە دەتوانن وەک شارێگە ناپووری ناوچە کە سوودی لێوەربگرن، سوودوەرگرتن لەسیستەمیکی ناودێری ھاوبەش لەناوچە کە بەدرێژایی (۱۰۰کم) کە نێستا ئەم دوو ولاتە بەھێچ جۆرێک سوودی لێوەرناگرن، ئەگەرئێکێتر بۆ ھاریکاری لەنیوانیاندا دروستدەکات، ڕووبەری ئەم زەویە لەعێراق بەبەراورد بەنیران زیاترە، ئەگەر ھەردوو ولات بەسەرمايە ھاوبەش کەنل و جۆگای بۆ سەر ئەم زەویە بەرمان باشترین سوودی ناپووری بەدەستدەھێنن، ئەمە لەکاتیئێکدا بەداخموە تا ئەمڕۆ ھەردوو ولات وەک دەراھمەتیکی سروشتی بۆ بواری سەربازی سودیان لێوەرگرتووە، نیران ڕۆلی گەرنیگ لەپێدانی ناوی ھۆری عێزدا دەبینیت، واتە ڕووباری کەرخە بەو پێرەو درێژە و ھەمەجۆرە کە لەپروانسەر ڕۆژناواوە دەستپێدەکات، پارێزگای کرماشان بەناوی قەرەسو و لوێستان بەناوی سەرە ناودەدات و دەتوانیت خوزستان بەباشترین شێوە وەک سەرچاوەی ناوی ھەمیشەیی سوودی لێوەربگیریت، بەسەرئێکدا لەوێ کەبەشیکی لەخاکی عێراقدا بە ھەردوو ولات دەتوانن لەبارودۆخیکی یەکساندا بەدروستکردنی بەنداو لەسەر ئەم ڕووبارە ھاوبەشیەکی لۆجیکیان ھەبێت، بەم ھەنگاو بەشیکی گەورە ھۆر و زۆنگاو و قامیشەلانەکان وەشکبکێن بەکەمترین تێچوون زەوی نامادەبکێت بۆ ییستانی دارخووما.

و لەتۆری ناوێر کە بەدرێژایی سنور دەتوانیت وەک ژێرخانی ھاریکاری ناپووری سوودی لێوەربگیریت، ھەروەک ڕووبارەکانی چنگولە و گەنجانچەم لەناوچە بەدرە و زرباتیە کە خواھنی ناوی ھەمیشەییە.

(۳) ھاریکاری لەبواری تۆرەکانی پەییوھندی زەمین:

لەبارەکانیتری ھاریکاری، تۆرەکانی پەییوھندی زەمین، ھەردوو ولات بەیەک ئەمدازە لاوازی تۆری پەییوھندی زەمینیان ھەیە بەتایبەت ھێلی ناسنێن لەناوچەکانی نزیک یەکتر، لەکاتیئێکدا ھێلی ناسنێنی ڕۆژھەلاتی عێراق تارپۆژناوای خسرەوی درێژ بۆتمووە کە دەتوانیت بۆ زەویەکانی باکور و ناوەند فراوان بکێت، لەگەڵ ئەوێ کە نیرانیش بەم ئاراستە ھێلی ناسنێنی نییە بۆیە زەمینە لەبار بۆ ھاریکاری ھاوبەش بەدەستدێت، بەتایبەت ئەوێ کە تۆری پەییوھندیەکان و لەناویاندا ھێلی ناسنێن وەک شارێگای ژیان وایە کە ھەتا ڕووبەری فراوانتر بگرتەموە پەییامی ناپووری و سیاسی زیاتر دەگەییەت.

جگە لەپێگای ناسنێن تۆرەکانیتری گواستەئەوێ زەمینیش لاوازە، گەورەترین و کۆتەترین تەوہری ناوچە کە ئەو تەوہرەییە کە خانەقین بەخسروی و ھەمەدانێ نیرانەو دەبەستیت، بەدرێژایی (۲۰۰) سالی ڕابردوو فراوانکردنی ئەم تۆرە لاوازیووە. ئەمە لەکاتیئێکدا ئەگەر گەورە ناوەندە ناپووریەکانی ھەردوو ولات کە تەواوکەری یەکتەن (لازم و ملزوم) بەیەکتەری بگمەنریت، لەگۆڕانی ڕووی جوگرافی ناوچە کە

لیږه تیده پرمیت کاریگرمی گوره به چنده هیلت، لم ناوچمه دیمه جوگرافیه کان زور ساده و یه کشیوه و بیزار کمره که لیږه دا سروشت ته وهریه به لام ده توانریت و ابکرت مرؤ ته وهریه بیت.

دامه زانندن و فراوانکردنی شارپنگای پمپوهندی لسمر سنوره کان و به ستنه و بیان به شارپنگا ناو خویه کانی همدوو ولاتمه ده توانیت کاریگرمی گوره لسمر کرانه وې ناسوی سیاسی و همناسه دانی عیراق بؤ سر که ندو هبیت، همدوک چون ولاتانی ناسیای ناوهر است و قه ققاز که لمرپنگای هتلی ناسن و پتگاوبانی نیرانه سود له هاورده و ناردنی کالاکان وهره گرن، عیراق به فمراهه مکردنی نم هملومرجه تاناسیتک ده توانیت زالبیت به سمر کیشه جیو ستراتیجی خویدا له ناوچمی کمندو، به جوری که نمو کاره بؤ راپهرانی نم ولاته فمراهه م بووه، لمر استیدا نم همنگاوانه لمر ووی ناماهی ستراتیجی عیراقمه کاریگرمی ده بیت و له برژه و هندی نیرانش ده بیت، سمر پای نموانه سمره وه، نه گمری هاریکاری له توره کانی گواستنه وې ناویش همیه، توری گواستنه وې ناوی لمر عیراق زور لاوازه، له گمل نموهی هاورده و ناردنی عیراق پشت بندو ناهستیتن به لام نمورؤ که گواستنه وه و بارکردن به پتنگای ناوی همرزانه و هوکاری که همدوو ولات ده توانن سوو و هریگرن لمر پره وې ناوی روو باره کان و به ندره کانی نیران و بنه مای گواستنه وې ناوی پهره پیته دن.

بیکردنمه له سوو و هریگرن له توری گواستنه وې وشکانی و ناوی ده بیت به سمر مایه گوزاری هاوبهش له همدوو بهش شیوازه که زیاده کهن تا له گوزانکاری جیهانیدا لاوازه نمبن، نم بیکردنمه ده توانیت زور له نارپتیکه کانی ناوچه که رتیکبخت و زور له که موکورپه کانی همدوو ولات چاره سمریکات.

نیگایه که له تواناکانی خوزستان بؤ هاریکاری له گمل عیراق :

پارپتنگای خوزستان به و رویره فراوان و سنوره هاوبه شهی له گمل عیراق و توانا نابوری به همیه تی ده توانیت له دروستکردنی پمپوهندی نیوان عیراق و نیران رولی گرنه ببینیت، سه بارهت به ناماهی جینگیرکردنی پمپوهندی و نالوگوری نابوری له گمل عیراق دامه زانندن پتنگای پمپوهندیکردن له گرنه گرتن قوناغه کان ده ژمیردیت، به سمر نبدان لموهی که پارپتنگای خوزستان پتنگای پمپوهندی له گمل عیراقدا نیبه بویه پیوسته نم ژرخانه ناماده بکرت، بؤ نم مبهسته دامه زانندن پتنگای پمپوهندیکردنی زه مینی و پتنگای ناسن له خوزستانه وه بؤ عیراق شانه شانی سنوری نیوانیان کارپکی پیوسته.

به یه که وه به ستنی پتنگای ناسننی نیران به پتنگای ناسننی به سراوه :

له قوناغی نیستای نیراندا له دنیا ی جزواو جزوردا پمپوهندیه زه مینی به کانی سنوردار بووه که له گوزانکاریه ناوچه یی و جیهانیه کانه وه سمر چاوده گرت، پچراندنی پمپوهندی سیاسی و نابوری له گمل نه فغانستان دواي هاتنه سمر ده لاتی تالیبان و پاش پارپتنگاری کردنی پاکستان له تالیبان ساردی که و ته نیوان پمپوهندیه کانی نیران و پاکستانه وه، که مپوهنه وې پمپوهندی نالوگوری نابوری له گمل کوماره کانی

ناسیای ناوهریست و قهقاز بههزی چالاکیه فراوانهکانی تورکیا بهپالېشتی نه‌مهریکا بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی نفوز و لاوازکردنی دیپلوماسیه‌تی نیران، بابته‌ی نادۆستانه‌ی ولاتانی نه‌ندامی نه‌غومه‌نی هاریکاری که‌نداو له‌سهر بنه‌مای نمو داواپانه‌ی نیماراتی عهره‌بی بۆ دورگه‌کانی نیران، نه‌مانه هه‌موو بۆته هزی لاوازی په‌یوه‌ندی نیران له‌گه‌ل ولاتانی دراوسێ و ناوچه‌که‌دا، بۆیه ههر هه‌ولتیک بۆ ده‌رچوونی نیران له‌گۆشه‌گیری جوگرافی په‌یوه‌ندیه‌کانی شتیکی پتیوسته، هه‌رچه‌نده په‌یوه‌ندی نیتوان عیتراق و نیران زۆر گونجاونیه به‌لام نابیت نه‌وه به‌دور بزانیین که بارودۆخه‌که له‌به‌رژه‌وه‌ندی په‌یوه‌ندی نیتوان هه‌ردوو ولات بگۆریت (دروست وابوو که دواى روخانى سه‌دام بارودۆخه‌که له‌به‌رژه‌وه‌ندی په‌یوه‌ندی نیران شکایه‌وه - وه‌رگێت) فراوانکردنی تۆره هه‌مه‌جۆره‌کانی په‌یوه‌ندیه‌کان نمو گرۆپانه که‌مه‌دکاته‌وه.

په‌یوه‌ندی نێوده‌ولته‌ی ڕێگای ناسینی کۆماری ئیسلامی نیران له‌نیستادا به‌گشتی به‌رپێگای ناسینی ناسیای ناوهریست له‌باکوری ڕۆژه‌لات زۆرتره به‌لام له‌باکوری ڕۆژئاوا له‌گه‌ل ڕاڤێگای ناسینی تورکیا تاراده‌یه‌ک که‌مه‌تره، ڕێگای ناسین که سالانه نزیکه‌ی (۲,۵) ملیۆن ته‌ن کالای له‌قه‌قاز و پووسیاوه که‌ده‌کاته نزیکه‌ی (۱۰٪) هاورده ده‌گوازیتمه‌وه، دواى نمو گۆرانکاریانه‌ی به‌هزی هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی یه‌کێتی سۆڤیئت دروستبوو به‌خێرای که‌میکرد و تاراده‌یه‌ک ناچالاک بوو، به‌داخه‌وه ڕێگای ناسینی نیران له‌ڕۆژئاوا و ڕۆژه‌لات له‌گه‌ل سه‌رنجه ستراتیجیه‌کانی قۆناغی جه‌نگی سارد فراوانی به‌خۆیه‌وه نه‌دیوه، دواى شۆڕشی ئیسلامی نیرانیش به‌هزی شه‌ری ناوخۆی کوردستان و جه‌نگی عیتراق نیران نمو کاره نه‌نجامنه‌درا، نیتستا وا پتیوست ده‌کات نمو کاره نه‌نجام به‌دریت، له‌رێتی په‌یوه‌ندی ناسنه‌وه له‌ڕۆژئاوا زۆربه‌ی ڕێگاکانی قه‌زوین، هه‌مه‌دان، کرماشان پیتشیا‌زکراوه، نمو ڕێگایه زۆر کردای (عملی) ده‌بیت هه‌رچه‌نده پتیوستی به‌کات و تێچوونی زۆره، له‌هه‌لومه‌رجی نیتستا ڕێگای خورمشر و به‌سه‌ره پیتشیا‌زکراوه که نزیکه (۵۰کم) ڕێگای ناسنی له‌باشوری ڕۆژئاوا نیران له‌پارێزگای خوزستان ده‌بیت، که به‌ناسانی و له‌ماوه‌یه‌کی کورت به‌تێچونیتکی کم ده‌توانیت نه‌نجام به‌دریت.

په‌یوه‌ندی نیران له‌گه‌ل ولاتانی که‌نداو که له‌دواى شۆڕشی ئیسلامی نیرانه‌وه پوه‌وه ئالتۆزی چوه تاسه‌ره‌تای ده‌سپێکردنی سه‌رۆکایه‌تی ناغای خاته‌می به‌رده‌وامی هه‌بوو، له‌دواى هاته‌سه‌ر کاری عه‌د خاته‌می به‌تایبه‌تی دواى کۆنفرانسی سه‌رکه‌وتوی سه‌رانی ڕێکخه‌راوی ئیسلامی، په‌یوه‌ندیه‌کانی ولاتانی نه‌ندامی نه‌غومه‌نی هاریکاری که‌نداو له‌گه‌ل نیران به‌ره‌و باشبوون ڕۆشیت و له‌م به‌واره‌دا عه‌ره‌بستانی سه‌عودی ڕێگای باشی هه‌لگرت له‌په‌یوه‌ندیه‌کانی له‌گه‌ل نیراندا که کاریگه‌ری گه‌وره‌ی هه‌بوو له‌سه‌ر ولاتانیتری نه‌ندامی نه‌غومه‌نی هاریکاری که‌نداو، به‌لام مه‌سه‌له‌ی سێ دورگه‌که‌ی نیمارات داوایده‌کات و کپینی چه‌کوجه‌خانی زۆر له‌لایه‌ن نمو ولاته‌وه له‌م سالانه‌ی دوایدا و هه‌ستان به‌مانتۆپی سه‌ربازی له‌گه‌ل

ولاتی رۆژناوا و داواکاریه‌کانی له‌دانیشتنه‌کانی نه‌نجومه‌نی هاریکاری که‌نداو و ولاتی عمره‌بی ده‌توانین به‌هم‌ه‌شه بۆ سمر ئێران بیژمێرین که ولاته یه‌ک‌گرتوه‌کانی نه‌مهریکا لهم‌ بواره‌دا رۆژی سهره‌کی ده‌بینیت. واده‌بینیت که عێراق له‌رۆژناوای ئێران‌وه به‌دراوسیتیه‌تی له‌گه‌ڵ سوریا‌دا ده‌توانیت قولا‌یی ستراتیجی ئێران له‌برامبه‌ر مه‌ترسی و هه‌ره‌شی ناسایشی نه‌تمه‌ویی له‌رۆژناو‌وه به‌هێز بکات، جێگیر کردنی په‌یوه‌ندی نزیک له‌گه‌ڵ عێراق سهره‌رای دابینکردنی ناسایشی نه‌تمه‌ویی له‌سهر سنوره‌ درێژه‌کانی رۆژناوا، ده‌توانیت ببیته‌هۆی به‌هێزکردنی بنه‌مای به‌رگری ولات له‌هه‌موو سنوره‌کانی ولاته‌دا، به‌تایه‌ت فراوانکردنی به‌نااراسته‌ی نه‌نجومه‌نی هاریکاری که‌نداو و پارێزگاریکردن له‌عێراق له‌برامبه‌ر هه‌ره‌شه‌کانی ولاته یه‌ک‌گرتوه‌کانی نه‌مهریکا.

ده‌توانیت سوود له‌رێگای ناسینی خرمشهر - به‌سه‌ره وهریگریت بۆ گواستنه‌وه‌ی زیاره‌تکارانی ناوچه‌ پیرۆزه‌کانی شاره‌کانی که‌ربه‌لا و نه‌جف و کازمیه ... و له‌وێشه‌وه به‌سوریا و لوینانه‌وه به‌ستریتمه‌وه.

به‌سهرنج‌دان له‌وه‌ی که عێراق به‌مه‌به‌ستی گه‌یشته‌ به‌بهنده‌ره‌کان له‌که‌نداو روه‌پووی گوشه‌گیری جیوپۆله‌تیکی و کیشه‌ی گه‌وره‌ بۆتمه‌وه و به‌هه‌مانشپۆه وه‌ک وترا به‌هۆی ته‌سکی و نه‌گونجاری که‌ناره‌کانی له‌سهر که‌نداو نه‌یتوانیوه به‌نده‌ری گونجاو بۆ بازرگانی دا‌به‌م‌زرتیت بۆیه هه‌میشه له‌ته‌نگانه‌ی ستراتیجیدا‌یه، له‌به‌ره‌مان هۆ ئێران ده‌توانیت به‌سوود‌ه‌رگرتنی زیاتر له‌بهنده‌ری نیمام خومه‌ینی له‌سنوریکی نزیک به‌ عێراق له‌خوزستان له‌که‌ناری که‌نداو بۆ گواستنه‌وه‌ی کالاه‌شه‌که‌کان لهم‌ به‌نده‌روه‌وه بۆ عێراق و به‌په‌چه‌وانه‌شه‌وه، سهره‌رای به‌ده‌سته‌تانی دا‌هاتی ترانزیت بارودۆختیکی گونجا بۆ په‌ره‌پێدانی گه‌شه‌ی نابووری و که‌م‌بونه‌وه‌ی گرۆیه‌کان له‌سهر سنور ده‌خولقی‌تیت.

(٤) هاریکاری له‌بواری راوه‌ماسی و ژینگه‌دا:

أ/ راوه‌ماسی: زیاده‌بوونی ژماره‌ی دانیشتوانی هه‌ردوو ولاتی عێراق و ئێران پتویستی زۆر به‌پڕۆتینه و واپتیت ده‌کات که هه‌ردوو ولات هه‌رجی زیاتره سوود له‌سهرچاوه‌ی زۆر و ده‌وله‌مه‌ندی گیانه‌وه‌ری ناوی وه‌رگرن له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی که ئاره‌ ناوخۆیه‌کانی باشوری هه‌ردوو ولات و هه‌روه‌ها که‌نداو به‌هۆی بوونی ناووه‌های گه‌رم و لکاندنی به‌نۆقیانوسه‌ی نازادوه ده‌وله‌مه‌ند به‌سهرچاوه‌ی ده‌ریایی، به‌لام نه‌م پیشه‌سازی له‌به‌رنامه‌ی هه‌ردوو ولاته‌دا پێشکه‌وتنی به‌رچاوی به‌خۆیه‌وه نه‌بینیوه، سه‌باره‌ت به‌راوی ماسی له‌ناوه‌ که‌ناره‌کاندا زه‌مینه‌ی هه‌مه‌جۆری بۆ هاریکاری هه‌ردوو ولات هه‌تاوه‌ ئاره‌وه که بریتیه‌له :

توێژینه‌وه له‌ده‌رامه‌ته‌کان و هه‌له‌سه‌نگاندنی، رینگرتن له‌ له‌ناوچوونی جۆره‌کانی ماسی به‌هۆی راوکردنی بیتسهر‌وبه‌ره‌وه، په‌وشی خه‌زنکردن، له‌قوتوان، سه‌رمایه‌گوزاری هاوبه‌ش له‌بواره‌کانی ماسیگری و پیشه‌سازی، ئالوگۆرکردنی زانیاریه‌کان سه‌باره‌ت به‌لیتکۆلینه‌وه و توێژینه‌وه‌کانی په‌یوه‌ست به‌شوینی راوی

ماسی، پەروەردە و پێگەیانەندنی توانای پەسپۆر لەبوارەکانی ڤاوی ماسی و دامەزراندنی دەستەمەکی هاوبەش بۆ لێکۆڵینەوە لەبوارێ گێانەوهری ناویدا.

سەرەڤای ئەو بەسەرڤەکان لەزەمینهی لەباری ناوچەکە بەتایبەت لەناوچەیی ڤاویس تا نەفتشەر بەدرێژایی سنووری هەردوو ولات توانای بەخێوکردنی ماسی زۆرە، لێکۆڵینەوەکان سەلماندووانە کە بەرەمەمی باشی دەبێت، پەرەپێدان بەبەخێوکردنی ماسی لەم ناوچەمە دەتوانێت دوو کەلکی هەبێت، یەگەکیان بۆ ڤاکیشانی هێزی کار لەو ناوچەمە و گۆڤانکاری لەناستی گۆزەراڤی خەلکی ناوچەکەدا و دووهم ناوہ پەرەووبلاوہکان لەناوچەکە بەشیوەی پیتوست سوودی لێوہرەدەگیرێت.

ب/ ژینگە: پیسبوونی ژینگەیی ڤوڤارو دەرڤا بەهۆی ڤەگمزی پیسکەری جۆراوجۆرەو و کاریگەری لەسەر پێکەتەیی سروشتی ناو لەنەڤامدا زیان بەمرۆڤ دەگەینێت، ئەو مادە پیسکەرەن وەک مادەیی ژەهراوی وایە کە لەپێگای بەکارهێنانی خۆراکی ناو دەرڤای پیسبوو و ژەهراویەو هەرچە لەسەلامەتی مرۆڤ دەکات، سەرەڤای پیسبوون لەنەڤامی ڤەچاوەکردنی هاوسەنگی تەندروستی لەشەتولەمرەب و کەنداو بەهۆی ڤودانی دوو جەنگی وێرانکەرەو ڤارودۆخی ژینگەیی ناوچەکە لەخراپیدایە، شەتولەمرەب و زەویەکانی دەورووبەری سنووری نێوان هەردوو ولات هێشتا بەهۆی مادەیی هەمەچشن لەنامێز و مادەیی تەقەمەنیەو ژینگەیی دانیشترانی ناوچەکەیی خستۆتە مەترسێوە، هەرەوہا لەجەنگی دووہەمی کەنداودا ملیۆنەها تەن نەوتی خاوی کویت لەلایەن عێراقەو ڤرێدارایە ناو شاوی کەنداوہو کە هەتا نێستا کاریگەریەکی لەسەر دەرڤا ماوہ، بۆیە بەسەرڤەکان لەوہی کە بنیاتنانەو لەناوچەکە بەتایبەت ئەوہی کە ڤاستەوخۆ لەبەردەستی نێران و عێراقدا یە دەتوانرێت نەڤامبەرێت، لەبەرئەوہ هەردوو ولات دەتوانن بەھاریکاری یەکتر لەپێگای بەرنامەیی ماوہکورت و مامناوہند و ماوہدرێژەوہ هەنگاوی جەدی لەبوارێ ڤاکسازی لەژینگەیی ناوی و وشکانی بنێن.

هەرەوہا لەبوارێ توتێنەوہ و فێرکاری تاییبەت بەھاریکاری ژینگەپارێزی هەردوو ولات، دەتوانرێت ئەم هەنگاوانەیی خوارەوہ بنرێت:

- ناسینی تاییبەتەندی ھایدرۆلۆجی کەنداو و دەرەمەتەکانی.
- ناسینی سەرچاوەکانی پیسبوون کە لەوشکانی و ناوچە کەناریەکاندا ھەبە.
- زانیاری لەسەر بلاوہوئەوہی نەوت و کاریگەریەکانی لەسەر پیسبوونی ژینگەیی ناوی.
- ڤیکختنی خولی فێرکردن لەلایەن پەسپۆرانی هەردوو ولات لەبوارەکانی تاییبەت بەژینگەپارێزی دەرڤایی.

(5) هاریکاری له‌بوارى نه‌موت و گازدا:

له‌تاییه‌تمه‌ندیه‌کانی ه‌م‌ردو و‌لات نه‌ویه‌ که‌ خاوه‌نی سه‌رچاوه‌یه‌کی زۆری نه‌موت و‌گازن و‌ خۆشبه‌ختانه‌ نه‌م سه‌رچاوانه‌ که‌موتنه‌ته‌ ه‌م‌ردو به‌ری چیا‌کانی زا‌گ‌رۆسه‌وه‌، ه‌م‌ردو و‌لات ده‌توان به‌ پ‌ه‌ر‌ه‌یت‌دان و‌ به‌ه‌ر‌ه‌یت‌انی به‌ری نه‌موت و‌ گاز که‌ که‌موتنه‌ ته‌نزیکی سنو‌ری به‌ک‌ت‌روه‌ به‌هاویه‌شی ده‌سته‌به‌کارین، نه‌م جۆره‌ هاویه‌شیک‌ردنه‌ له‌پ‌ه‌ر‌ه‌یت‌دانی ده‌رامه‌تی سنو‌ره‌کان نه‌م‌ت‌یازاتی ه‌مه‌جۆر به‌ ه‌م‌ردو و‌لات به‌ده‌ست‌دینیت.

وه‌به‌ه‌یت‌انی هاویه‌ش له‌نه‌موت و‌ گاز به‌شێوه‌ی گ‌شتی تاناستیک‌ی زۆر ڕ‌یده‌گ‌رت له‌پ‌ش‌پ‌ر‌کی نیوان ه‌م‌ردو و‌لات له‌سه‌ر به‌ده‌سته‌یت‌انی بازار، پ‌ش‌پ‌ر‌کی له‌سه‌ر بازار‌ی نه‌موت و‌ گاز له‌نیوان و‌لات‌انی به‌ره‌مه‌یت‌نی نه‌موت زۆر که‌موت‌روه‌ له‌سه‌ریان، به‌ک‌ت‌یک له‌ناما‌جه‌ سه‌ره‌کیه‌کانی کۆم‌پانیای نه‌وتیه‌کان و‌ و‌لات‌انی ڕ‌ۆژ‌ناوا له‌پ‌ه‌ر‌دو‌دا نه‌وه‌ بووه‌ که‌ ڕ‌ی‌ب‌گ‌رن له‌هاوک‌اری و‌ هاوخو‌ازی نیوان و‌لاته‌ نه‌وتیه‌کانی که‌م‌داو به‌ گ‌ه‌شت به‌م ناما‌جه‌ کۆم‌پانیای نیو‌ده‌وله‌تیه‌کانی نه‌موت به‌به‌کاره‌یت‌انی ڕ‌ی‌گ‌ای سیاسی و‌ نان‌ه‌وه‌ی د‌ژایه‌می له‌نیوان و‌لاته‌کاندا له‌گ‌ه‌ل به‌ک‌تری.

له‌لایه‌که‌ت‌روه‌ ڕ‌یکه‌وتن به‌وه‌به‌ره‌یت‌انی هاویه‌ش له‌یه‌ک ک‌ت‌ل‌گ‌ه‌ی نه‌وت‌دا توانای سه‌رمایه‌گ‌وزاری له‌لایه‌ن دام‌ه‌زراوه‌ نیو‌ده‌وله‌تیه‌کان و‌ کۆم‌پانیای پ‌ه‌یه‌ه‌ندیده‌ره‌کان به‌نه‌موت و‌ گاز زیاده‌کات، ه‌م‌روه‌ها ه‌اریکاری له‌پ‌ه‌ر‌ه‌یت‌دانی ک‌ت‌ل‌گ‌ه‌ی نه‌موت و‌ گازی هاویه‌شدا به‌ری ت‌ی‌چ‌وون تاناستیک‌ی به‌رچاو که‌مه‌دیه‌یت و‌ ڕ‌یده‌گ‌رت له‌سه‌رمایه‌گ‌وزاری هاوشێوه‌ له‌ه‌م‌ردو دیوی سنو‌ر.

به‌ک‌ت‌یک له‌ک‌ت‌شه‌کانی ن‌ی‌زان و‌ ع‌ی‌راق نارده‌ده‌ره‌وه‌ی نه‌وتی خاوه‌ به‌ب‌ه‌ن نه‌ه‌م‌دانی ه‌ی‌چ جۆره‌ پ‌یشه‌سازیه‌ک به‌سه‌ریدا، نه‌مه‌ش و‌ایک‌ردووه‌ س‌تراتی‌جی نه‌وتی له‌به‌هایه‌کی ن‌زم‌دا ه‌ی‌شت‌ۆته‌وه‌ و‌ ه‌م‌ردو و‌لاتی واب‌سته‌کردووه‌ بۆیه‌ له‌ج‌یاتی نارده‌ده‌ره‌وه‌ی نه‌وتی خاوه‌ ده‌ب‌یت ه‌ه‌ول‌ب‌دن به‌ره‌مه‌ پ‌یشه‌سازیه‌کانی نه‌موت به‌ن‌ی‌رنه‌ ده‌ره‌وه‌، به‌ ڕ‌زگ‌اری‌بوون له‌کاریگ‌ه‌ری نه‌م س‌تراتی‌جه‌ نه‌خ‌وا‌زراوه‌ ه‌م‌ردو و‌لات ده‌توان به‌دام‌ه‌زاندنی پ‌ال‌ا‌و‌گ‌ه‌ی جۆراو‌جۆری هاویه‌ش نه‌م که‌موک‌وریه‌ کۆت‌ایی پ‌ی‌به‌ن‌ن، چونکه‌ ته‌که‌له‌و‌ج‌یای نه‌وتی ده‌توان‌یت ڕ‌ۆ‌ژبه‌ڕ‌ۆ‌ژ به‌شێوه‌ی ج‌یا‌وا‌ز خۆی به‌ره‌و‌پ‌یش به‌ریت که‌ له‌ساده‌ترین شێوه‌ی به‌کاره‌یت‌انه‌ له‌ب‌واری ک‌شت‌وک‌الدا وه‌ک (پ‌ه‌ینی ک‌یمیایی)، نه‌مه‌ له‌کات‌یک‌دا به‌ که‌ ه‌م‌ردو و‌لات ماده‌ی به‌ه‌یزکردنی خا‌ک (پ‌ه‌مین) له‌ده‌ره‌وه‌ ده‌ه‌یت‌ن، نه‌گ‌ه‌ر له‌ه‌ه‌ل‌ب‌زاردنی شو‌ینی دام‌ه‌زراوه‌کاندا به‌جۆر‌یک کاربه‌ک‌ریت که‌ ت‌ی‌ب‌ینییه‌ س‌تراتی‌جیه‌کانیش له‌به‌رچاو ب‌گ‌یریت به‌ به‌رگ‌رتن له‌ده‌ره‌که‌موتنی ڕ‌ودا‌وی نه‌خ‌وا‌زرا‌وی وه‌ک شه‌ڕ و‌ ه‌ی‌رش‌کردن بۆسه‌ر دام‌ه‌زراوه‌کانی به‌ک‌تر.

به‌سه‌ر‌ه‌م‌دان له‌وه‌ی که‌ ن‌ی‌زان گ‌ه‌وره‌ترین به‌ره‌مه‌یت‌ه‌ری گ‌ازه‌ له‌ڕ‌ۆ‌ژه‌له‌ت‌ی ناو‌ه‌راست و‌ که‌م‌داو، ڕ‌ی‌ژه‌ی به‌کاربه‌ردنی سو‌ته‌مه‌نی له‌ع‌ی‌راق زۆره‌، ه‌م‌ردو و‌لات سه‌باره‌ت به‌پ‌ه‌ر‌ه‌یت‌دانی بۆری گاز چ به‌

به کارهێنانی ناوخۆ ج بۆ ناردنه دهروهه بۆ ولاتانیتر له پێگای عێراقهوه هاوکاری دروسته کات، ههلبهته نهم مهسه لهیه ده بێت له گهڵ پێکهوتنی ستراتیجی هاوئابکری تادلتیایی و متمانه ی پتویست دروستبکات، شه مکاره سهرمه ی نه وه ی بۆ ههر دوو ولات سهرمه ند ده بێت ولاتانی به کاربه ری گاز ناچار ده کات له پاراستنی ناسایشی بۆیه کاندای به شداری بکه ن.

سروشته که بیروبوچونیکی ناوا بۆ ههر دوو ولات په ره پێدانی واقعی و ناسایشی متقابل و نارامی سیاسی نهمه پێت راو به جۆریک وه ره گریت که له توانای ناوچه که به دیدیت.

(٦) هاریکاری فرههنگی (کلتوری):

گه ره یی کلتوری ناوچه ی نێوان دوو پروبار له سهر ده مانی زۆر کۆنه وه واته کاتیکی که نێرانه کان له ده رو به ری نهمپراتۆره کانی بابل و ناشور ده ژبان، کاریگهریان له سهر نێران به جێهێشتوه، دواتر کاتیکی که کۆرش گموره و جێنشینه کانی له ناوه راستی سه ده ی شه شه می پیش زاین یه که مین نهمپراتۆری له جیهاندا دامه زران، نهمپراتۆری فراوانی هخامنه شین که سهر ده مانیک له یۆنانه وه تا هندستانی له ژێر ده ستدا بوو نمو ناوچه یی نه مپرو پێده وتریت عێراق به شیکبو له ونهمپراتۆره، ههر وه ها نیوان دوو پروبار به پێی توانا دامه زراوه یی و فرههنگی به خشیوه به هه خامه نشینه کان .

له راستیدا نیوان دوو پروبار به یه کیکی له فاکتیره کانی یه کیکی نیوان دوو سهرزه مین داده نریت، ده شه کانی نیوان دوو پروبار به یه کیکی میژووی و سروشته وه رۆلی زۆر گرنگی له پرووه هاو به شه کانی فرههنگی ههر دوو ناوچه که له ابرودودا هه بووه له گهڵ هه موو نمو گۆرانکاریانه ی به درێژایی سهر ده مه کان پروانداوه نمو فاکتیری یه کیکی به شیه یه ک خۆی له گه لیدا هاو نا هه نگ کردوه سهره یای فاکتیری زمانی فارسی که له سه ده می خۆیدا له گه ل پێچهکی گۆرانی سیاسی - نایینی ته بابووه له گه ل ده رکموونی نایینی نیسلام، نایینی توانیویه تی وه ک فاکتیریکی زۆر مه عنه وی و پێشیمی له ناستی جیهاندا وه ک لیکچونی فرههنگی هۆکاریکی بێت بۆ به یه که وه به ستنی به شه بچوکه کان.

نمو گۆرانکارییه ی له گه ل هاتنی نیسلام ده رکمو توه هه موو ناوچه که که وتۆته ژێر ده سه لاتی خه لیفه وه وایکردوه په یوه ندی نایینی و سیاسی له نیوان ههر دوو لادا زیاده کردوه و له نه نه جیهاندا وه ک سنبلیکی میژووی - نایینی په یوه ندی ههر دوو ولات به تاییه ت له پرووی تاییه ته ندی مرویی و عقیده ییه وه لیکچونیان دروستکردوه .

له نیوان ولاتانی باشوری رۆژناوا ناسیا نه گهر به مانه ویت پێوه ریک بۆ په یوه ندی فرههنگی له نیوان نێران و ولاتانی ناوچه که دا بنیین نمو عێراق له پله ی یه که مدایه له پرووی نزیکیه وه، به جۆریکی له ابرودودا به شه کانی رۆژناوا نێران به ناوی دا لانی عێراق ناو ده بران، به کارهێنانی نمو وشه ی دا لانه لایمی فرههنگی و نایدۆلۆجی هیه، نمو دا لانه له هه مه دانه ره ده ستپێده کات تا کازمیه و سامهرا و نه جف که له پێگای

خانم‌قین برده‌وامی پمیداده‌کات، نامانج لمبه‌کاره‌یتانی دالانی عیراق بۆ نهم ناوچه‌یه نهمه‌بووه که نهم په‌یوه‌ندیه جوگرافیه لمپته‌گه‌یشتنی سیاسی و عقیده‌یی همردوو ولاتی که‌مده‌کرده‌وه (که له‌سمرده‌می نیمپراتوری عوسمانی ده‌یانویست وه‌ک که‌لینیک سوودی لیوه‌رگرن). بابه‌تیری بواری فرمه‌نگی بونی حمزه‌ی علمی نه‌جه‌فه که رابردویه‌کی کۆنی همیه و گزنگی تاییه‌تی همیه، بلا‌یوونه‌وی نهم حمزه‌ نایدۆلۆجیه‌انه لمرابردودا زۆر رۆل‌یان بینیه، تا نه‌و شۆینه‌ی له‌کاتی سهره‌لدانی نا‌کۆکیه‌کاندا مهرجه‌می نایینی حمزه‌ی علمی رۆلی گزنگی بینیه‌وه لمریگرتن له‌ساردی په‌یوه‌ندیه‌کاندا.

(۷) هاریکاری له‌بواری فیرکاریدا:

همردوو ولات ده‌توانن هه‌نگاوه‌کانیان به‌ناراسته‌ی په‌وکردنی بنه‌مای مریزی بیت، فراوانکردنی تواناکانی ژیرخان بۆ گه‌یشتن به‌تاییه‌قه‌ندیه‌ک که بتوانیت له‌ناستی په‌ره‌پیدانی نابووری و که‌مکردنه‌وی نه‌خوینده‌واری و نه‌زانیه‌کان بیت، باشت‌ترین هه‌لومەرج بۆ هاریکاری ده‌سازینیت، هیچ یه‌کێک له‌ولاتانی که‌نداو وه‌ک نهم دوو ولاته‌ خواهنی مریقی پسپۆر و شاره‌زانی، به‌شیوه‌ی نمونه‌یی ئێران و عیراق نه‌و توانایه‌یان همیه که زانکۆیه‌کی نموت دامه‌زرێتن به‌هاوبه‌شی له‌سمر سنور تاوه‌کو تواناکانیان زیاده‌یکه‌ن، نهم ناوچه‌ هاوبه‌شه‌ زه‌مینه‌یه‌ک ده‌سازینیت که‌ناکۆکی و جیاوازیه‌کان به‌رکه‌نار بکات و له‌ژیر همر بارودۆخیکدا بیت ده‌توانیت درێژه به‌ژیانی فرمه‌نگی خۆی بدات و به‌م شیوه‌یه که‌مشه‌ه‌وایه‌کی کلتوری واده‌توانیت وه‌ک بنه‌مایه‌ک بۆ ناشتی رۆلی زۆر بینیت و پتگا بۆ که‌مکردنه‌وی نا‌کۆکیه‌کان به‌خسینیت، پیکهاته‌ی زانستی و توێژینه‌وه‌کان ده‌توانیت تیکه‌ل و ناوێته‌ بکریته و لمراکیشانی هیزی ناوخۆیی و ناوچه‌یی و نێوده‌وله‌تیدا رۆل بینیت، له‌وانه‌یه له‌سهره‌تادا جیه‌جێکردنی نهم پرۆژه‌یه له‌ناوچه‌ی هاوبه‌ش جیگای پرسیار بیت، به‌لام له‌دنای نه‌مرۆدا نه‌و ناوچه‌یه‌ی ده‌توانیت به‌شیوه‌ی هاوبه‌ش سوودی لیوه‌ریگریته‌ که‌م نییه، قوتابخانه‌ له‌سمر سنوری ئێران و یه‌کیته‌ی سۆفیتی پێشوو له‌ناوچه‌ی هاوبه‌ش دروستکراوه و توانیوه‌تی کۆمه‌ک به‌ناشتی و ناسایی ناوچه‌که‌ بکات.

به‌سمرنجدان له‌وه‌ی که جیهان به‌خیرایی به‌ره‌و نێوده‌وله‌تی بوونی په‌یوه‌ندیه‌کان و نابووری و سهرمایه‌گوزاری هه‌نگاوه‌نیت، همردوو ولاتی دراوتش ده‌توانن که‌لک له‌م بیکردنه‌وه‌یه له‌سمر ناستی ناوخۆیدا وه‌ربگرن.

هه‌روه‌ها همردوو ولات ده‌توانن له‌بواری جیاوازی ساوه‌کورت و ساوه‌دریژی فیرکردن له‌وانه نالۆگۆزی مامۆستا و خویندکارانی زانکۆکانی خۆیان و کردنه‌وه‌ی خولی فیرکاری - فرمه‌نگی بۆ خویندکارانی ناوه‌ندی و زانکۆکان و به‌کردنه‌وه‌ی خولی فیرکردنی زمانه‌کانی عهره‌بی و فارسی هاریکاری یه‌کتره‌یکه‌ن.

(۸) هاریکاری به ناراسته‌ی پاراستنی به‌ها کلتوریه‌کان:

له‌باره‌ی وه‌رگرتنی توانای ستراتیجی هاوبه‌ش بۆ ڕیگرتن له‌نفوزی کلتوری که هه‌ردوو ولات هه‌روه‌ک ولاتانیتری ناوچه‌که ڕوبه‌ڕوی ده‌بنه‌وه، بواری هاریکاری دوو‌لایمه‌ زۆر زۆره، هه‌لبه‌ت له‌م بواره‌دا ڕه‌شبینی و نیکه‌رانی بۆ هه‌ردوو ولات زۆره، به‌لام وچه‌وه‌ڕوان ده‌کریت نهم ڕه‌شبینیه‌ له‌به‌رامبه‌ر نه‌تمه‌وه‌کانی ده‌روه‌ به‌هێزترییت، خالی گرتن نه‌وه‌یه که بۆ خۆپاراستن له‌نفوزی نه‌خوازراوی فره‌هه‌نگی هه‌ردوو ولات پێسته‌ سووه له‌لایه‌نه‌ نه‌رینه‌کان وه‌رگرتن له‌جیاتی لایه‌نه‌ نه‌رینه‌کان، به‌لام قه‌ده‌غه‌کردن و سانسۆردانان واده‌کات که فره‌هه‌نگی ده‌ره‌کی سه‌رخه‌راکێشتر ده‌رکه‌وت و له‌راستیدا پایه‌ی سه‌ره‌کی فره‌هه‌نگی خۆمان لاواز ده‌کات، ژبانی فره‌هه‌نگی هه‌ر نه‌تمه‌وه‌یه‌که به‌پیتی توانا له‌نفوزی لایه‌نی نه‌رینه‌ی فره‌هه‌نگی ده‌ره‌کی به‌هێزترییت، به‌لام له‌ڕیگی قه‌ده‌غه‌کردن و سانسۆردانانه‌ نایه‌ته‌دی، به‌لکو له‌ڕیگی داھێتان و به‌ره‌مه‌هێتان و ئالوگۆڕی فره‌هه‌نگیه‌وه‌ به‌ده‌ستدیت.

له‌هه‌ندێک بواردا پارێزگاریکردن له‌فره‌هه‌نگی نه‌تمه‌وه‌ ده‌توانی‌ت به‌ته‌نیا له‌لایه‌ن نه‌تمه‌وه‌که‌وه‌ بێت، به‌لام له‌زۆر لایه‌نه‌وه‌ به‌هۆی به‌ربلای سهرچاوه‌کانی فره‌هه‌نگه‌وه‌ له‌سه‌ر ناستی ناوچه‌که و جیهان نه‌مکاره‌ پێوستی به‌هاریکاری یه‌که‌تر هه‌یه که هه‌ردوو ولات به‌هۆی لێکه‌چونی زۆر و بێشوماری فره‌هه‌نگی پێوستی به‌وه‌رگرتنی به‌ریاری ستراتیجی هاوبه‌ش و نزیك هه‌یه.

(۹) هاریکاریه‌کانی سیاسی، ناسایشی و سه‌ربازی :

هه‌ردوو ولات له‌بواری هاریکاریه‌کانی سیاسی، ناسایشی و سه‌ربازی و هه‌تا له‌مه‌سه‌له‌کانی وه‌ک هاوسه‌نگی هێز له‌ناوچه‌که‌دا، ئێران و عێراق که توانا و پشتبه‌یه‌که‌تر به‌ستنی پێوست بۆ گه‌شتن به‌هاریکاری ناسایشی - سه‌ربازیان نییه، ده‌توانن له‌هاریکاری به‌چوکی سه‌ربازی‌وه‌ ده‌ستپێکه‌ن. پێش هه‌ر جو‌ره‌ هه‌نگاوێک هه‌ردوو لا ده‌بێت به‌جیدی هه‌نگاوێک بۆ به‌رکه‌ناردنی هێلی هێزه‌کانیان له‌به‌رامبه‌ر یه‌که‌تر، ناسایه‌ دواي نه‌مه‌ زه‌مینه‌ بۆ هاریکاری هاوبه‌شی سیاسی - ناسایشی خۆش بکری‌ت.

(۱۰) هاریکاری له‌چاره‌سه‌ری کێشه‌ سنوویه‌کاندا:

په‌نده‌بوون به‌به‌رپاره‌ یاسایه‌کانی نێوان هه‌ردوو ولات مه‌رجی یه‌که‌می هه‌ر جو‌ره‌ تێگه‌شتنی‌که‌ بۆ چاره‌سه‌ری کێشه‌ی سیاسی - ناسایشی سنووه‌کانی هه‌ردوو ولات، وه‌ختێک هه‌ردوو ولات پازینه‌ به‌پیتی ڕێکه‌وتنی فره‌می کاربکه‌ن، له‌هه‌لومه‌رجێکی ناساییدا خۆبه‌خۆ متمانه‌ دروستده‌بێت، له‌که‌شوه‌وایه‌که‌ وادا که هه‌یج کاریگه‌ری له‌سه‌ر پێکهاته‌ی سیاسی، ئابووری و سه‌ربازی نییه و چاره‌سه‌رکراوه، شوێنێک بۆ ده‌ستیه‌مردانی بیگانه‌ نامینیتمه‌وه، له‌وناوچه‌ی که کۆبوونه‌وی دانیشته‌وان دروستبووه‌ له‌سه‌ر سنووه‌کان ده‌توانی‌ت سوود له‌ژێرخانی ئابووری دانیشته‌وانی سنووه‌کان وه‌رگه‌ی‌ت و سنورنشینانیش پێوستیان

بەستمانەى زياتره بۆتەو درېژه بەژيانى نارامى خۆيان بدەن، ئەگەر بامەمۆيت لىتکۆلىنەو ەيسەك لەناستى بىتکارى لەناوچەکانى سەرسنور بکەين دەبينىن ناستى بىتکارى نەم ناوچانە بەبەراورد بەناوچەکانىتر لەمەردوو ولات زۆرتەر، بۆيە زۆريەى سەرچاوەى کىشەکان و بىتکارى لاوازی نابوو يە بۆيە ئەگەر هەردوو ولات لەکەشەو ەوايەکى نارام و ناشتيدا مەسەلە سنوريەکان يەکلەبکەنمەو بەرەچاوەردنى مێژووى سنور و پەيوەستىە مەژۆيەکان کە زۆر گرنگە دەگەن بەرێکەوتن بەجۆريک کە نەم رێکەوتنە بىتوانيت ژينگەيەکى نارام بۆ سەرمایەگوزارى بچوک بەدەستبەيتيت

چارەسەرى مەسەلەى کورد فاکتەريکە کە دەتوانيت لەجىنگيرى سياسى و ناسايشى واقەى هەردوو ولات شتۆيەکى هاوبەش وەرېگريت، لەبەرژو ەو ەندى هېچ يەکتک لەمەردوو ولاتەدا نيە لەکاتى قەيرانەکاندا سوود لەدانىشتوانى ئەو ناوچانە وەرېگريت و مێژووش گەواھى ئەو راستىە دەدات کە هەمراکىتک لایەنيک وەک هيزى چەکدار يان بەشتۆيەکىتر سوود لەکوردەکان وەرېگريت دژى ئەويتەر ئەوا لەقۆناغىکىتردا هەمان تاکتيک لەلایەن ولاتەکىترىشەو بەکاردەهيندرت، هەتا دوو کەمربوونى کوردەکان و نىدارەى کوردى دەيتەهۆى رېگرتن لەبەردەم دروستکردنى سيستەميکى بەرپۆ ەبردنى کارمە و شايستەدا.*

(١١) هاريکاري لەبەرامبەر دەستپۆ ەردانى دەرەکى و پلانى ناسايشى کەنداو:

بەدورگرىنى هيزە دەرەکەکان لەکەنداو، لەگەرنگرتن سياسەتەکانى نيران، عىراقيش لەسەردەمى پوخانى رۆژيمى پاشايەتيەو لەم ولاتەدا بەگشتى دەستپۆ ەردان لەکاروبارى کەنداو بەبنەماى دژايەتى عەرەبى ناو ەردوو، ناسۆى سەمکەوتنە سەربازيەکانى نيران لەجەنگى عىراق نيراندا بوو ەهۆى ئەو ەى کە عىراق سياسەتەکانى خۆى بگۆريت و پيشوازی لەهيزى دەرەکى بکات، کاتىک کە جەنگى عىراق نيران کۆتايىهات، عىراق راستەوخۆ گەرايەو سەر سياسەتەکەى پيشوو بەدژايەتیکردنى هيزە يىنگانەکان لەکەنداو بەتايەتى کە هيزەکانى نيران لەکەنداو کەمبۆتەو .

بەسەرفەدان لەو ەى کە بەشداریکەردنى نيران و عىراق بەتايەت بۆ ئەهيشتىنى هيزى يىنگانە، دەتوانن ەنگاوى ئەرتىنى بنين بۆ پەيداکردنى متمانە لەنيتوانياندا و لەئەنجامدا بەستنى پەيمانى ناسايشى لەگەل ولاتانى کەنداو بۆ پاراستنى ناسايش و نارامى لەناوچەکە، راستى ئەو ەى کە ئەم رېنگاچارەيە ييتەدى دەتوانيت لەبەرژو ەندى ولاتانى کەنداو دايت و رېگريت لەنفوزى هيزە دەرەکەکان، پيوستە

* (نوسەر مەبەستى لەبارەمەتيدانى عىراقە بۆ لایەنە کوردیەکانى نيران و ئيرانيش بۆ لایەنە کوردیەکانى عىراق لەماو ەى جەنگى عىراق ئيراندا کە بەزەرەرى مەردوو ولات و ەرو ەها بەزەرەرى کوردیش کەوتەو . وەمەبەست لەسەمکەوتنوى کوردەکانيش، ئەو کاتەب کە نىدارەى کوردى لەهەرتى کوردستان بەهۆى شەپى ناوخۆ ە لەنيوان يەکتى و پارتنى دابەشبوو لپارە بەرچوونى نوسەر ئەمە چەند زەرەى بۆ کوردەکان ەمبوو ئەو ەندە کيشەى بۆ ناوچەکە دروست کردو ە . وەرگيێر

ولاتیانی ناوچه که دست هملگرن له داواکردنی زهوی یه کتر بۆنه وهی متحانه بگه پێشه وه و دهست وهرنه دهن له کاروباری ناوخۆی یه کتر بپێشه دی.

ههلبهت رۆژتاوا لهم شتیه رێکمهوتنه رازی نابیت له نیتوان ولاتیانی که نداودا و سهرنه بجام کۆسپی بۆ دروستده کات، چونکه دهسه لاتی نهوتی که نداو به تهواوهتی ده که مویته دهستی ولاتیانی ناوچه که وه.

(۱۲) متحانه و هاریکاری یه کتر بۆ بهرگرتن له پروپاگهندهی خراپ:

نه بجام نه دانی پروپاگهندهی خراپ معرجی سهره که بۆ بهر په پیدانی په یوه ندییه کانی نیتوان ولاتان، نه م پروپاگهنده خراپانه لهوانهیه له رێگای چاپێکه مۆتنی سهر کرده و بهریرانه وه بیت یان له رێگای رۆژنامه و بلاوکهراوه کان یان کتێبه کانه وه به تایبعت کتیبی خۆپندنه وه بیت، له راستیدا ههنگاوی یه که م متحانه دروستکردنه بۆ بهر په پیدانی هاریکاری نیتوان نه ودوو ولاته و که مکردنه وهی هیرشی راگهیاندن، به گشتی هه ههنگاویک که بپێشه وهی که مکردنه وهی نه و گرژی و نا ئارامیه ده توانریت وه ههنگاوی متحانه سازی ناوبریت، له گرنگترین نه ههنگاوانه ی که ده توانریت کاریگهری له سهر په یوه ندییه کانی نیتوان نه م دوو ولاته هه بیت بریتیه له:

- هه ولدان بۆ که مکردنه وهی به ده حالی یه یون له نیتوان هه مردوو حکومه تدا.

- هه ولدان به بهر که نار کردنی هه ره شه سیاسی و سهر بازیه کان.

- هه ولدان بۆ که مکردنه وهی قه میران و نا کۆکیه کان.

- هه ولدان بۆ بهر قه رار کردنی په یوه ندی راسته وخۆ.

ههنگاوه کانی متحانه سازی له باره ی عیراق و ئیرانه وه راستی په میده ده کات، چونکه له په یوه ندی نیتوان نه م ولاتانه به کاره ی ئیراوه که له گه ل یه کتر دوژمنن یان نا کۆکی گه رره یان هه یه، نه م فاکته رانه ش زۆر لایه نی جیاوازی جوگرافی، سیاسی، ئابووری و قه ره ههنگی ده گرتنه وه، ههلبهت نه موخا لانه ی سهر وه وه رێنمایی گشتی سهر ده کرت و ده بیت هه مردوو ولات ههنگاوی ورد تر بنین له بواری متحانه سازی و که مکردنه وهی گرژیه کاند.

له رێگای پروپاگهندهی خراپه وه هه م ولاتێک له بواری جیا جیادا ده توانریت لایه نی متحانه سازی که مکه توه و له کۆتاییدا بپه چرێنیت، بۆ نه مونه له م بهاره دا ده توانین له رێگای کتیبی قوتابخانه کانه وه کاریگهری نه گه تیف له سهر ملیۆنه ها که م به جێبه یێنیت و وه فاکته رێ گرژی هه میشه یی نا مازه ی بۆ بکه مین، کتیبی قوتابخانه کان له عیراق پهریمتی له م پروپاگهنده خراپانه دژی ئیران له کاتێکدا کتیبی قوتابخانه کانی ئیران به بهر اورد به عیراق پروپاگهنده ی نه گه تیفی که مته د.

ئەمۇ وىنانەمى لەككىبى قوتايخانەكانى عىراق سەبارەت بەئىران خراوەتە ڕوو وىنەمىيەكە نەژادى ئىيران
 ۋەك كەسانى نەفەرتلىكراۋ و زەللىل دەناسىتەت كە لەسەردەمى خەلىفەكانى راشىدینەۋە تا جەنگى عىراق
 ئىران لەدژى نەتەۋەى عەرەب و بەكپارچەبى و شارستانىيەتى عەرەبى و ئىسلام و زمانى عەرەبى بوود.
 بەشىۋەيەكى گشتى كىتبى قوتايخانەكانى عىراق ئەم خواست و دىدگايانەى خوارەۋە لەمىشكى
 خوتەندكارانى عىراق بەجىندىلت:

- ئىرانىيەكان شەرخاۋ و دەسەلات خوازن.
- ئىرانىيەكان ۋەك تابورى پىنجەم كاردەكەن و ناۋاۋە و گرژى كۆمەلايەتى لەژىر سەرى ئەواندايە.
- ئىرانىيەكان بەدۋاى ھەلگىرساندنى جەنگ و داگىركارىدان.
- ئىرانىيەكان بەدۋاى تۆلە سەندەنەۋەى قادىيەى بەكەمن.
- ئىرانىيەكان دژى عەرەبىيەتى كەنداۋى فارسىن و دژى نەتەۋەى عەرەبن.
- ئىرانىيەكان ئەيارى شارستانىيەتى ئىسلامن.
- ئىرانىيەكان ئەيارى يەككىتى خەلكى عىراق و نەتەۋەى عەرەب و زمانەكەيانە.
- ئىرانىيەكان ھاۋكارى ۋلاتە ئىستعمارىيەكان دەكەن دژى عەرەب.
- ناسىۋنالىزمى ئىرانى ناكۆكە لەگەن ناسىۋنالىزمى عەرەبى كە ناسىۋنالىستىكى مەۋقانەيە.
- سىياسەتى ئىران دىرئۆكراۋەى سىياسەتەكانى مېژۋوى ئەم ۋلاتەيە و ھىچ گۆپانىكى بەسەردا
 نەھاتوۋە.

ئەۋەى شايانى باسە كە دەيان جار لەبەشە جىاۋازەكانى كىتبى قوتايخانەكانى عىراقدا ناپەۋايەتى
 بەئىران كراۋە بەلام تەنيا بەكجار بەشىۋەيەكى تىپەر جەختى لەسەر پەمىۋەندى دراۋىيەتى كەردۆتەۋە.

بەشى پىنچەم

لىكۆلىنەۋە لەرەگۈرېشەى دروستىۋونى قەيران بەمەبەستى گەشتن بەمۇدىلىكى ستراتىجى

(۱) لىكۆلىنەۋە لەرەگۈرېشەى قەيرانە سىياسەكان:

زىاتر لەپىنچ سەد سالى ئىران لەگەل دراۋىتىكەى پۇژناۋاى خۇى لەناكۆكى سەرەكىدايە لەرەۋوتى سىياسىدا، لەسەردەمى ئىمپراتۇرى عوسمانىدا بەھۇى نەو ناكۆكىە سەرەكىەى كە لەنتوان ئىران و نەو دەسلەتە جوگرافىيەى كەۋتۆتە پۇژاۋايەۋە، نەم بابەتە بەھۇى جياۋازى لەبۋونى ۋلاتى ئىران لەگەل يەكە سىياسەكانى پۇژناۋاى خۇى چ ۋلاتى سەربەخۇ يىت يان ۋلاتى ژىردەستەى دەسلەتەىر بوۋىت، تانەو كاتەى نەم ناۋچەمە لەژىر دەسلەتەى ئىمپراتۇرى عوسمانى بوو بەھۇى ناجىگىرى سىياسى ھىچ كاتىك زەمىنەى لەبارى بۇ يەكەى سىياسى و فراۋانكردنى پەيۋەندى سىياسى يان ھاۋناھەنگ كوردنى نامانجە سىياسەكان چ لەسەر ناستى ناخۇ و چ ناۋچەمى و جىھانى نەبوو، جگە لەۋەى كە لەماۋەيەكى زۆر كورتى راگوزەردا كە ۋالەتەن پىنگەى سىياسى ھەردو ۋلات لەيەكەرە نزيك بوون، زۆرەى كات رەۋوتى سىياسى نىۋانىان جياۋاز و دوژمانە بوۋە لەگەل يەكتەدا. لەدۋاى جەنگى يەكەمى جىھانى و كۆتايىھاتنى و ھەلۋەشانەنەۋەى ئىمپراتۇرى عوسمانى، ۋلاتانىك لەناۋچەكە دامەززان كە بەگشتى خاۋەنى سنورىكى لەرزۇك بوون، ھەر نەمەش ۋايىكرد دامەززاندى ۋلاتى عىراق ۋەك دراۋىتى پۇژناۋاى ئىران دۋچارى كىشەى سىياسى رېشىمى لەروۋى ناكۆكى سنورى و داۋاكردنى خاك بېيتەۋە، نەم مەسەلەيە بەشىۋەى نەنتى ھەبوو تاشۋرشى (۱۹۵۸) لەعىراق، كە عىراق بەفەرمى ۋەك تەۋاككەمى ستراتىجى وشكانى دەرەكۋەت رېشەى ناكۆكى سىياسى ئىران و عىراق لايەنى ئايدىۋلۇجىشى ۋەرگرت، لەۋكاتە بەدۋاۋە ناكۆكى سىياسى نىۋان ئىران و عىراق قۇلتۇرۋوۋە تا نەو شۋىنەى لەقۇناغى دۋو جەمەسەرى جىھاندا، لەروۋى كردارىمە ۋلاتى عىراق ۋەك بەشىك لەتەۋاككەمى ھىزى وشكانى و ۋلاتى ئىران ۋەك بەشىك لەھىزى دەرپايى دەژمىردان*، لەنەنجامدا لەروۋى كردارىمە عىراق و ئىران لەبەرامبەر يەكتە ۋەستانەۋە و پىتكەتەى جىۋىۋەلەتىكى ھەردو ۋلاتىش كە خاۋەنى لايەنى ھاۋبەشى بەرچاۋ بوون نەيتۋانى لەنەھىشتىنى گرۇپەكاندا ۋلۇ بېيىت، بۇيە فاكتەرە جىۋىۋەلەتىكىەكانى ھەردو ۋلات بەپىتى قۇناغەكان نەم بۇشايبە سىياسەى فراۋانكرد تا نەو شۋىنەى كە ھەردو ۋلات يەكتريان ۋەك ھەپەشەى ستراتىجى سەربازى

* ھىزى وشكانى بە پىتى تىۋرەكەى ماكندەر دەرۋە كە يەككىتى سۇلفىت زىاتر پەپەروۋى لە پىلكىك كرىنى نەم تىۋرە دەكرد و عىراقىش زىاتر سەر بەم جەمەسەرەبوو، ھىزى دەريايى بەپىتى تىۋرەكەى ماھان دەرۋە كە ۋلات يەككىتۋەكانى نەمەرىكا زىاتر پەپەروۋى لە پىلكىك كرىنى نەم تىۋرە دەكرد و ئىرانى پىتىش شۇرۋى ئىسلامى سەر بەم جەمەسەرە بوو. (ۋەرگىزى)

سەيىر دەکرد، لەنەخامدا پىنگەي سىياسى ھەردوو ولات سەبارەت بەمەسەلە ناوخۆيى و ناوچەيى و جىھانىەكان نەك ھاورا نەبوون بەلكو ناتەبا بوون، لەبەرئەو زەمىنەي لەبار بۆ ھەردوو ولات دروست بوو كە بىنە شوتنى نامەين و گونجاو بۆ دالەدەدانى نەياردەكانى يەكتر، بەلام نەزمونەكانى رابردوو نەو راستىيەي سەلماندوو كە نەم بەريەككەوتنى نامانجە سىياسى، سەربازى، فەرھەنگى و نابوورىيەي نيتوان نەم دوو ولاتە نەك دەسكەوتىكى باشى بۆيان نەبوو، بەلكو رىنگاي خوشكردوو بۆ دەستتۆھەردانى زىاترى ھىزە جىھانىەكان، بۆيە نەگەر بەوردى و قولى لەتەنگانە ھەمەلایەنەكانى نەم دوو ولاتە بىروانىن لەھەموو جىنگايەكدا شوتن پىي ھىزە دەرەكەكان دەبينن، لەنەخامدا نەك تەنيا گۆرپىنى ديدگا سىياسەكانى نەم دوو ولاتە نەيانتوانيوە سوودمەندىن بەلكو نەم دوو ولاتە دراوسى و خاوەن وزەيە، كە خاوەنى يەكيتى جيوپۆلەتيكىن بەتەواوەتى لەمەكتر دوركەوتنەتەو و بۆشايى جيوپۆلەتيكى لەنيتوانيان دروستبوو كە ھىزە بىنگانەكان بۆ گەيشتن بەنامانجەكانى خۆيان سوديان لىوەرگرتوو، لەنەخامدا ھەردوو ولات تانەمپۆ نەيانتوانيوە نامانجە سىياسەكانى خۆيان لەجىھاندا بىپاريزن، بەجۆرەك كە ھەردوو ولات بەيارمەتى ولاتانيترى ناوچەكە كە لەرووى گرنگىوە لەپەلەي نەزمەردان نەيانتوانيوە سىستەميكى سىياسى ھەرمىي دروستبەكەن، لەكاتىكدا پىنكەتەي ھەردوو ولاتى عىراق و ئىران و كۆمەلتەك لەولاتانى كەندار دەتوانن شىوہەيكى زىرەكانەي سىستەمى سىياسى ناوچەيى كە لەو سىستەمەدا پۆلى ھىزى دەستتۆھەردى دەرەكى ناوچەيى و جىھانى دەگەيەنیتە كەمترین ناست، لەبەرئەمەيە كە ھىزە جىھانىەكان لەھەر قۇناغىكداييت ھەوليانداوہ لایەنيكەم بەريگرن لەمەكيتى نيتوان عىراق و ئىران يان رېيگرن لەھەر جۆرە زەمىنەيەك كە بۆ يەكيتىەك لەنيتوانياندا بىتە پىنشەو نەم بۆچونە تانەمپۆش بەردەوامە.

بۆنەوہي ئىتە بتوانن دەستتۆھەردانى ھىزە نيتودەولەتيەكان كە بەشىوہي جۆراوجۆر دەرەكەون لەبەينەبين، تا بەھۆيەو بەھيتىكى واقەي نەبينراو بگەين، پىتويستمان بەمۆدەلتەك لەستراتىجە كە لەم مۆدەلتە ستراتيچە واقەيتەيدا لەسايەي رەوتى بەرژوہەندى نەتەوہي ھەردوو ولات و ناسۆي نەوہ لەبالاترين پتەر بپاريزريت، نەم واقەيتە بۆ ھەردوو ولات زەمىنەي ناكۆكى سىياسى دروست كەردوو ھىچ نىيە جگە لەنامانجى زھيزەكان، نەم بابەتە بۆ سەركردەكانى ھەردوو ولات ناشكرايوە كە مانۆرە سىياسەكانيان لەبەرامبەر يەكتردا لەراستيدا بەشيكە لەسيناريۆي ھىزە رەكەبەرەكان كە وەك ھاوہەيانى نەم دوو ولاتە تىزەريان دەكەن، بەلام نەگەر بانەوئەت رۆوداوہ سىياسەكان لەم دوو ولاتە وەك پالېشت بۆ نەم بانگەشەيە بىتەنەوہ نمونەي زۆر لەبەردەستدايە، بە تىپروانىن لەكارەكانى ھەردوو ولات سەبارەت بەكەمىنە نەتەوہكان باشتين نمونەيە، سەيرنەوہيە كە لەھەر بەشيكە لەگۆرانكارى پىنكەتەي سىستەمى نيتودەولەتيەدا نەم سيناريۆيانە شىوہي ديارترى وەرگرتووہ كە جارىكە بەشىوہي دەرکەوتنى سەربازى بووہ و ھەندىكجار وروژاندنى ھەستى ناسيۆنالستى گروپىكى تايبەت و لەكاتىكيتەدا لەژىر فشارى ھىزە

بالادەستە نڭۈدە ولەتتە كانددا بابەتە كە پاشە كشتى پىكرارو، نەم گۆرانكارىانە نىمە بەم راسىيانە ناشنا دەكات كە ناسىنى ھەر شە سىياسەتكان كە لەلەيمەن بەرپرسانى ھەردوو ولات لەبەر ھەر ھەر ولاتى دوژمن دەخرىتەر ھىچ كاتىك لەقولائى سىراتىجىيە ھەتھاترە، بەلكو تاكتىكىيەك بەپىتى داواكارى كات و شۆين ھەلبۇتىردا ھە بۆيە لەبەر ھەردو ولاتدانىيە كە خۆيان نامرەزى سىراتىجى ھىزە گەورەكانن، سىر لەو ھەدەيە كە ھەردوو ولات ھەك باقى ولاتىنەتري رۆژھەلاتى ناو ھەست خاوەنى قەيرانى ھەمىشەين و ھەر چار چۆرى رەگورپىشە قەيران ھەك ولاتىنەتري رۆژھەلاتى ناو ھەست لەم دوو ولاتەشدا بەھەمىشەين ھەمە، بۆيە سەرانى ھەردوو ولات ھەولەندا ھە دامرەكانەوى قەيرانە ناوخۆيەكان بەھەر شىئەيەك پىت بىگۆرەنەوى بۆ ولاتانى دراوسى، ناراستەي گواستەنەوى قەيران بەگشتى بەرەو رۆژناوایە واتە عىراق و ھەندىكجار بەرەو باشورە واتە ولاتانى باشورى كەنداو، لەنەجمەي زانىنى پىشەي سەرەكى قەيرانە سىياسەتكانى ھەردوو ولات نەم راسىيە ھەركەوتو ھە كەيەكەك لەپىشەي قەيرانەكان سىياسەتى ناوخۆي ولاتەكانە و نەوتىريان ناچىگىرى سىياسەتى ھەركەيانە، لەبەر نەمە ناساندنى ھەريەكە لەم دوو ولاتە لەلەي نەوت و ھەك فاكترى ھەر شە، پىشەكەي لەبەر كەردنەوى ھىزە جىھانىەكاندايە، بۆيە دەپىت ھەردوو ولات لەكاتى دانانى پلانى وردى گرەمانەي سىراتىجى خۆيندا نەم بابەتەي سەرەو لەبەر چاوبەگرن، ھەر چۆرە مۆدىلەي سىراتىجى كە لەگەل نەم رەوتەيە، شۆين نەم واقعەتە جىرەلەتەيەكە نەكەوت كە مەھكومە بەشكەت.

(ب) — لىكۆلەنەوى لەرەگورپىشەي قەيرانە نابوورىەكان :

شۆينى جوگرافى ھەردوو ولات بەچۆرەكە نەگەر لىكۆلەنەوىيەكى ناساىي و روالەتى بەكەين دەگەينە نەم نەجمەي كە دابەشكردنى ئا و خاك لەھەردوو بەرى سنور بەچۆرەكە نەگەر پەيوەندى نىوان ھەردوو ولات لەسەر بىنەماي ناشتى و دراوسىيەتى بەرقەرارنەكرىت، بەھۆي گرژ و لىلى پەيوەندىەكان، نىزان دەتوانىت گەورەترىن كىشە بۆ بوارى كشتوكالى و ئاژەلدارى عىراق دروستبەكات، كە لەم بارەيەو نىمە دەپىت بەلىكۆلەنەوى و كارى مەيدانى نەم تايەقەندىە بجمىنە بەرباس و لىكۆلەنەوى، نەگەر لەبەكۆرەو واتە سنورى ھاوبەشى نىزان، عىراق و توركيا (واتە سىنگۆشەي سنور - ھەرگىز) كە ناوچەيەكە بەناوى (دالامېرداغ) بەرەو باشور بچولەين يەكەمىن تۆرى ئا و كە لەنىزان بەرەو بەكۆرى رۆژھەلات و باشورى رۆژناوا ھەروات ناراستەيان رەو ھەشتەكانى نىوان دوو رەو بارە، رەو بارى سىروان يان دىالە نەم رەو بارەيە كە بەدرىزەيى سال ئاوپىتەدەپوا (واتە رەو بارى ھەمىشەيە - ھەرگىز) و ھەر رۆژتە دىلەمە و بەچۆرەك بۆ عىراق گەنگە كە پارىزگايەك بەناوى نەم رەو بارەو ئاوانرەو، عىراق بەنداوتەكى لەسەر دروست كەردو ھەم بەنداوى ھەربەندىخان، گەنگە نابوورى نەم رەو بارە بۆئادەتري زوھە كشتوكالىەكانى عىراق و پىتەستەكانىتر زۆر گەنگە، كەمىك خوارتر لەرەو بارى سىروان رەو بارەكانى نەلەند، چەمى نەوت، چەمى

شانیلان و قۆره توو همیه که نه مانیش به دریزایی سال ناویان پینداده روات له ولاتی نیرانه وه به ره ناوچه کانی خانقین و مهنده لی ده رۆن، ژیا نی نابووری کشتوکالی له ناوچانه په یوسته بهم رووبارانوه، نه گهر به ره باشوور برۆین له ناوچه کانی نیلام رووباره پرناوه هه می شه کانی وه کنجان و چنگوله ده بینین، تیبینی ده کریت که نه م رووبارانه چهنده ده توان له دروستکردنی قهرانی نیتوان همدوو ولات رۆل بینین، به پیچه وانهمه که باسی نیت له سمرنه وهیه چۆن ده توان له بنه مای جوگرافیای نابووری و که مکردنوهی قهرانه کان سودیان لیوه رگیریت، که مێک خوارتر له پارێزگای نیلام ده گهینه ناوچهی هۆری عهزیم، نه م هۆره به دریزایی نزیکهی (۱۰۰ کم) و پانی (۲۰ تا ۵۰ کم) که روالتهن بهریمستیکی سروشتیه له نیتوان همدوو ولاتدا که رووباری (سهره یان کمرخه) رۆلی سهره کی همیه له دروست بوونیدا، نه گهر نیران به هاوکاری عیراق به توان کۆنترۆلی ثاری نه م رووباره نه م لقانهی له رووباری ده یله ده ده رۆیتته ناو نه م هۆره وه به کمین که نامانجیان ژیا نه وهی نه م زهویانه بیت که باشتین زهویه بۆ کشتوکالی به رووبومی پیشه سازی و دارخورما، نه م ده توانیت له ریشه کیشکردنی قهرانه کانی نیتوان نه م دوو ولاته رۆلی سهره کی بگێریت، به لām به داخوه همدوو ولات به هۆی نه بوونی سیاسهتیکی ده ره کی جیگیر که وه ته وه ری پاراستنی به ره وه ندی نه ته وه یی و به ره پیدانی گشتگیری پشتی پیبسه ستریت، نه م نیتوانیه به چو کترین ههنگاو بنیت، له نه هجامدا نه م هه موو توانا نابووریه به هۆی رو به رو بوونه وهی همدوو ولات و له گۆره پانی شهر و پیکدادانه کاندای له به مینچوه، چونکه همدوو ولات هیچ جۆره سهرمایه گوزاریه کیان له م ناوچهیدا نه کردوه به هۆی شهر ی سهر بازیه وه بۆته به شینک له ناوچهی سهر بازی و قه ده غه کراو، همدوه که نه وهی له جهنگلی نیران عیراقدا نه م ناوچهیه و ناوچه کانی دورگیه مچون گهمره ترین گۆره پانی خهساره تی جهنگلی همدوو ولات بوو، بۆیه نه گهر بهانه ویت به مۆدیلێکی ستراتیجی کار به کمین بۆ به نێرکردنی ره گوریشهی قهرانه کان نه م ناوچهیه باشتین ناوچهیه، نه گهر بهانه ویت به مۆدی شۆته که ی دیاری به کمین نهوا له باشوری خوسرهویه وه تا باشوری مهران باشتین ناوچهیه که که ده توانین هه لی بۆیرین همدوو ولات به هاو به شی بۆ سود وه رگتن له سهرچاوه نابووریه که ی به مۆ گۆتدانه بنه مای نا کۆکیه میژوویه کان و له گه ل هه سترکردن به واقعه تی نه ته وه یی و ناوچه یی و جیهانی بۆ هه لگرتنی نه م هه موو نا کۆکیه که زیاتر له هه فتا ساله به مۆزکی نه م دوو ولاته ی گرتوه کۆتایی پیدیت.

نیت له تۆنیز نه موه کانی ناینده دا به پشت به ستن به کاری مهیدانی له ماوهی س قۆناغدا له سهرانه سهری شریتی سنوری به تاییهت له ناوچه نه ی هه ره شه ی له سهره پیشنیا زی دامه زانندنی بنکه ی کشتوکالی هاو به ش له گه ل چالاکیه کانیتری ناژه لدار ی و به خێو کردن ده کمین.

فاکته ریتی نابووری که تا نه مۆر نیتوانیه به له که مکردنوهی قهرانه کانی نیتوان همدوو ولات به شتویه کی راست و دروست سوودیلێ وه رگرن سهرچاوه کانی وزهیه، له کاتی که دا به ییتی نه و لیکۆلینه وانیهی که ریکه خراوه کانی تاییهت به وزه له دنیای رۆژ ناو دا کراوه، له نیوهی دووه می سه ده ی بیست و یه که مدا

تەنیا دوو ولاتی جیهان دەستیان دەگات بە ووزە ی جیهان کە نووانیش نێران و عێراقن، نەم بابەت هەم جینگای ناخۆشحالیه و هەم جینگای خۆشحالیه، جینگای ناخۆشحالیه لەولایەنەوه کە هەر نەم فاکتەرە دەیموویت لەمۆرینگایەوه هەتا بتوانیت زۆرتر لەوکەلێن و درزانی نێوان نێران و عێراق سوودوهریگری تا لەم رینگایەوه بتوانن نامانجە ستراتیجیەکانی وزە بەکەمترین تیچوون بەدەستبەیتن، لەمۆشوتنەوه کە تاییبەتەندی جیوپۆلەتیکی هەردوو ولات زەمینە ی گونجاو و یارمەتیدەری بۆنەوان خۆشکردووه کە تا نەمۆرۆ توانیوانە بەنامانجەکانی خۆیان بگەن، نەگەر نیتە (واتە عێراق و نێران - وەرگرتن) نەتوانین نەم بۆشایە جیوپۆلەتیکیە هەرچی زووتر پریکەینەوه و جیوپۆلەتیکی خۆمان تا نەو ناستە ی دەکریت بەمۆروی یەکتەیدا بکەینەوه نەم باروودۆخە وەک خۆی دەمیتیتەوه کە لەلایەکەوه رێگرە لەبەردەم هاوێپانیی نێوان عێراق و نێران و لەلایەکیترەوه زەمینە بۆ دروستبوونی قەیرانەکان زیاددەکات، لەبەر نەم هۆبە کە دەلێن جینگای ناخۆشحالیه. لەولایەنەوه جینگای خۆشحالیه کە نەمە دوو ولاتن دەبنە خاوەنی دەوامەتیکی دەگەن ی ژێرزەوی کە دەتوانیت فاکتەریکی باشی پەییوەندی جیوپۆلەتیکی بیت لەنێوان هەردوو ولاتدا کە لەسایەیدا دەتوانن نەم مادە گرنگە ی بزوتنەری پیشەسازی جیهان بەجۆرێک بەکاربەیتن بەناراستەکردنی پاراستنی بەرژەوهندیەکانی هەردوو ولات و گەشتن بەگەشەپێدانێکی واقعی کەشوتنی سوودوهرگریتیت.

هەمۆر بوارەکان بۆ نەمکارە نامادەیه بەلام لەمۆرگرتنی نەم ستراتیجەدا دەبیت نەم تیبینیانە لەبەرچاوبگرین کە یەکەم نزیکبوونەوی نێران لەولاتی عێراق نەبیتە مایە ی بێتەمانە ی لەگەڵ ولاتانی کەنداو، پتویستە خواست و هاوێپانی بەناراستە ی سوود وەرگرتنی هاوێش لەسەرچاوەکانی وزەبیت و نابیت بەستراتیجێک وەرگیری کە لەلایەن هێزە جیهانیەکانەوه بگۆریت بۆ دژایەتیکردنی کەنداو، بەو مانایە کە دەبیت لەتاکتیکی سوودوهرگیری کە ناسایشی ناوچە کە بۆ هەمۆر ولاتانی ناوچە کە مسۆگەر بکات و لەژێر هیچ هەلومەرجێکدا ژینگە ی سیاسی ناوختی ولاتەکان نەخریتە بەرەمۆرە، لەم حالەتەدا یە کە نێران و عێراق دەتوانن لەمۆشوتنە جوگرافیەکانی کە جینگای کێشە ی هێلی سنور و نەو داواکاریەکانی کە هەردوو ولات سەبارەت بەیەکتر هەیانە بەواتایەکی سادەتر لەوناوچە هەستیارانە کە یەکەمین قۆناغی گرژی پەییوەندی نێوان هەردوو ولات کە بوو جینگای تێروانیی فەرماندە سەربازیەکان بۆ هێرشکردنە سەر ئەوێوانە، هەلبێژدەیت بۆ شوتنی دامەزراندنی پالاوگە ی هاوێش، پیشەسازی پتۆکیمیایی، دامەزراندنی هەوزی بەختیکردنی ماسی، دامەزراندنی بازاری سنوری، دامەزراندنی ناوچە ی بازرگانی نازاد، دامەزراندنی کێلگە ی کشتوکالی و پیشەسازی بەلەبەرچاوبگرتنی جۆری بەرەمۆرە کە تاییبەتەندی نەوناوچانە، لەجێبەجێکردنی نەم ستراتیجیەدا دەبیت هەلبێژدەیت پشتیوانی لەپراکتیشانی سەرمایەگوزاری بیتگەنش بکری کە لەلایەن هەردوو ولاتەوه، بەجێبەجێکردنی نەم جۆرە سیاسەتە هەم توانای راستەقینە ی سروشتی هەردوو ولات لەپەڕەویکردنی نەم ستراتیجیەدا سوودمەنددەبیت و هەم

زەمینه بۆ دەستیوەردانی نادروستی دەرەکی ناهیتیت. نەگەر سەیریکی نامارەکانی ھەردوو ولات بکەین نەو راستیەمان بۆ ڕوون دەکاتەوێه کە زۆرترین ڕێژەی بێکاری لەناوچەکانی سەرسنوری نێوان ھەردوو ولاتەدایە، بۆ نموونە بەبێی دوا نامار ڕێژەی بێکاری لەناوچەکانی ڕۆژئاوای نێران زۆرترە کە لەتۆزینەوێهەکی مەیدانیدا سەلمێنراوە، ڕێژەی بێکاری و تاوانەکان لەناوچەکی ڕۆژئاوای نێران زیاترە بەبەرەورد بە ناوچەکانیتر، لەم ناوچانە ڕێژەی بێکاری دەگاتە (۲۵-۲۷٪) کە نەمەش سەرچاوەی دروستبوونی ناریکی کۆمەڵایەتی و ناساییش، لەکاتیگدا نەگەر نێران بتوانیت نەم مۆدیلە لەستراتیج لەناوچەکانی ڕۆژئاوای ولات بەتایبەت لەباشووری خوسروی تاباشوری مەھران پیادەبکات نەگەر سەرھەڵدانی قەیرانە سیاسی، نابووری، ناساییش و کۆمەڵایەتیەکان بەرێژەییەکی زۆر کەمەدەبیتەوێه.

(ج) — تۆزینەوێه لەرەگۆریشی قەیرانی کۆمەڵایەتی، فەرھەنگی :

بۆ تۆزینەوێه لەرەگۆریشی قەیرانی کۆمەڵایەتی دەبێت بنەماو پێکھاتەیی دانیشتوانی ھەردوو ولات بەمۆدی بھێتە سەرباس و لیکۆزینەوێه، لەم بوارەدا ڕووی ھاوبەش ھەیە کە دەتوانیت فاکتەری قەیراناری بێت یان بەپێچەوانەوێه بەھاوناھەنگی بۆمێردریت، لێرەدا پێویستە زانیاری لەسەر بۆشایە جیۆپۆلەتیکیەکانی ھەردوو ولات کۆکەینەوێه، بەتێروانیینیکی گشتی تێدەگەین کە گەرنگترین کەموکۆپی جیۆپۆلەتیکی عێراق بوونی دوو نەتەوێه کورد و عەرەبی شیعەیی، کە دابەشبوونی جوگرافی ئەوانە بەجۆریکە کە خۆبەخۆ عێراقی دابەشکردووە، بەجۆریکە کە کوردەکان لەناوچە شاخاویەکانی باکور و شیعەکانیش لەناوچەکی دەشتەکانی باشوری عێراق نیشتەجێن، ماوەی نێوان نەم دوو ناوچە جوگرافیە دەتوانیت تاناستیکی زۆر توانای مانۆری ئەوان بۆ نیشە ڕۆشن بکات، چونکە یەک نەتەوێه یان کۆمەڵەییەکی مۆزایی تاییەت نەگەر بێھۆیت وەک فاکتەری قەدەغەکردن لەخاکی جێنشینیان لەگەڵ حکومەت کارکەن دەبێت پێش ھەرشتیگ ولامی نەم پرسیارە بداتەوێه کە ئایا نەم جولانەوێه دەتوانیت ئەوان بۆ نامانگی نەتەوێهیی خۆیان ناراستە بکات یان بەپێچەوانەوێه بەرەبەست بۆ نەمە دروستدەکات، ھەردوو نەتەوێه لەبارودۆختیکدان کە ناتوانن فاکتەری یاساخرکردن بەشیوێه لێھاتوویی و چارەنوسەساز بۆ دەولەتی عێراق بێت و نەمەش خۆی مەسەلەییەکی گەرنگە، لەبەرئەوێه ولات چ لەناوہوێ سەنوری سیاسی عێراق و چ لەدەرہوێ سەنوری سیاسی عێراق ناتوانیت لەم دوو کەموکۆپیە جیۆپۆلەتیکیە سودی پێویست وەرگرت و زەمینی فەرھەنگی و کۆمەڵایەتی ئەوان بەجۆریکە بۆ دروستبوونی قەیران زۆر لەبارە (بەتایبەت کاتیگ کە ولاتی نێران و عێراق لەبەرامبەرەکتەدا وەستان). بەلام ھیچ وەختیک سوودمەندنەبوو لەمۆلائی ستراتیجی، لایەنی کەم نەگەر سەیری مێژووی سەد سالی رابەردوو بکەین ئەوێ راستیەکە کە کوردەکان ھەمیشە بوونەتە قوربانی دەستی نامانجە تاکتیکیەکانی عێراق و نێران، چونکە لەدیاریکردنی نامانجی ستراتیجی کوردەکان لەرێژەلەلاتی ناوہراست ولاتانی جیھان ڕۆلێان ھەیە، نەک ولاتانی ناوچەکە، بەلام

هه‌لێژاردنی تاکتیکه‌ سه‌ربێیه‌کان له‌ ده‌ست و لاتانی ناوچه‌ که‌ دایه‌، بۆیه‌ هه‌ستکردن به‌واقعی نهم چه‌مکه‌ و ورده‌ کاریه‌ کانی ده‌توانیت تاناستیکی به‌رز ڕێگریت له‌سه‌ره‌لدانی قه‌یرانه‌ کۆمه‌لایه‌تی و فره‌هه‌نگیه‌کان له‌به‌رژه‌وه‌ندی هه‌ردوو و لاتدایه‌، جگه‌ لهم شتویه‌ هه‌مان بارودۆخ که‌ تانه‌مۆڕ بینیمانه‌ هیچ یه‌کتک لهم دوو و لات (عێراق و ئێران) به‌تایبه‌ت له‌قه‌یرانه‌کانیان له‌گه‌ڵ کورده‌کان نه‌یان‌توانیوه‌ ده‌سکه‌وتیکی پێویست به‌نازاسته‌ی به‌رژه‌وه‌ندی نه‌ته‌وه‌یی و لاته‌کانیان به‌ده‌ستبێنن، نهم راستیه‌ نامۆژگاریان ده‌کات که‌ ده‌بیت له‌دیاریکردنی مۆدێلی س‌تراتیجیدا ئاگاداری نهم خاله‌ گرنگه‌ بین که‌ هه‌ر هه‌نگاوێک به‌ی له‌به‌رچاوه‌گرتنی نهم بۆشاییه‌ جیوپۆله‌تیکیه‌ له‌به‌رژه‌وه‌ندی ده‌وله‌ته‌ ده‌ره‌کیه‌کان ده‌که‌وتێته‌وه‌، نه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی به‌شیعه‌کانی باشوری عێراقه‌وه‌یه‌ مه‌سه‌له‌که‌یان دوا‌ی سه‌رکه‌وتنی شۆڕشی ئیسلامی ئێران ده‌رکه‌وتوه‌، له‌کاتێکدا له‌گه‌ڵ جیوپۆله‌تیکی باکووری عێراق زۆر جیاوازه‌، به‌لام نهم ناوچه‌یه‌ که‌وتۆته‌ هه‌لومه‌رجیکه‌وه‌ که‌ له‌داینه‌کردنی ناسایشی هه‌مه‌لایه‌نه‌ یان له‌ته‌نگه‌تاوکردنی عێراقدا ده‌توانیت رۆڵی هه‌بیت بۆ و لاتئێران، خا‌ک و ناما‌نجی داواکراو بۆ سوودوه‌رگرتن له‌ناواته‌کانی نه‌وانه‌ چ به‌شێوه‌ی نه‌ته‌وه‌یی و چ به‌شێوه‌ی ناوخۆیی و چ به‌شێوه‌ی ئیسلامی و ناوچه‌یی نه‌بیت، چونکه‌ هه‌ر و لاتتیک که‌ بیه‌وه‌یت له‌ڕێگای نفوزی سیاسیه‌وه‌ ده‌ستوه‌ردات له‌جیوپۆله‌تیکی نهم ناوچه‌یه‌ نه‌ونده‌ به‌توانا نه‌بیت که‌ له‌ڕێگای فره‌هه‌نگی و کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ ناما‌نجه‌کانی دارێژیت، ناما‌نجی سه‌ربازی ناتوانیت باره‌تی بدات، نه‌مه‌ راستیه‌کی جیوس‌تراتیجه‌ ناییت فه‌رامۆشی بکه‌ین. نه‌زمونی شه‌ڕ و نه‌به‌رده‌یه‌کان لهم ناوچه‌یه‌ و شه‌ڕ په‌یامانه‌ی لێوه‌ی سه‌رچاوه‌ی گرتوه‌ و پشتگیری نهم تێژه‌ ده‌کات و نو‌مێد ده‌کریت نهم نه‌زمونه‌ به‌قیمه‌ته‌ له‌ناینده‌دا ب‌توانیت وه‌ک خا‌لتیکی سۆز له‌وه‌رگرتنی مۆدێلی س‌تراتیجی له‌لایه‌ن ئێزانه‌وه‌ له‌به‌رچاوه‌ بگه‌ڕیت، له‌به‌رنه‌وه‌ی هه‌ردوو و لات له‌په‌یوه‌ندی به‌بابه‌تی نایدیۆلۆجی و نه‌ته‌وه‌یی خا‌وه‌نی خا‌لی لاوازه‌ هاو‌به‌شن، بۆیه‌ ده‌بیت به‌جۆرتیک ڕێک‌ب‌خه‌ن که‌ سه‌ر‌به‌دان له‌ناوچه‌کانیتر یا لایه‌نیکه‌م له‌به‌رامبه‌ر ناوچه‌ هاوشێوه‌کان به‌دروستکردن و په‌ره‌پێدانی چالاکی ناوه‌دانی، نابووری، فره‌هه‌نگی و کۆمه‌لایه‌تی له‌وناوچه‌نی باسکرا بخه‌رتنه‌ ژێر‌باسه‌وه‌ که‌ نهم شتویه‌ی کاره‌ ده‌توانیت ناله‌باریه‌کانی کۆمه‌لایه‌تی و فره‌هه‌نگی نیتوان هه‌ردوو و لات له‌وناوچه‌نی باسکرا تارا‌ده‌یه‌کی زۆر که‌مه‌کاته‌وه‌.

(د) — تو‌نێژینه‌وه‌ له‌ره‌ه‌گۆڕیشه‌ی قه‌یرانی سه‌ربازی، ئاسایشی :

بۆ ها‌تته‌ناوه‌ی نهم باسه‌ واده‌بێنریت که‌ ئیمه‌ ده‌بیت به‌چه‌مکی نو‌ی له‌ناسایش و گۆڕان و گۆڕانه‌کاریه‌ک که‌ له‌بنه‌هاو ڕیشه‌ی ناسایشی نه‌ته‌وه‌یی په‌یدا‌بووه‌ ناشانین، چونکه‌ دوا‌ی کۆتاییه‌هاتنی جه‌نگی سارد و ڕوخاندنی دیواری به‌رلین و کۆتاییه‌هاتنی سیسته‌می دوو جه‌مه‌ری زۆر له‌چه‌مکی س‌تراتیجی ناسایشی نه‌ته‌وه‌یی، ناما‌نجی نه‌ته‌وه‌یی و زاراوه‌کانیتری ناسایشی گۆڕانیان به‌سه‌ردا ها‌توه‌.

گۇرپانكارىيە كانى چەمك و چوارچىنەى ناسايشى نەتەوھىي:

لەسالى (۱۹۸۹) ۋە گۇرپانكارى ھەمەلايەن لەمەيدانى نيتودەولەتيدا پروويىداۋە، لەم ماۋىيەدا جىھاندا پرووداۋى گرنىكى ۋەك كۇتايىھاتنى جەنگى سارد، پوخانى كۆمۆنىزم و گۇرپان لىمارىكەرە سەرەكە كانى پەيۋەندى نيتودەولەتى پروويىداۋە، ھەرچەندە قەسەكردن لەرەگۇرئىشەى نەم گۇرپانكارىيە لەدەرەۋەى باسەكەماندايە بەلام دەتوانىن لەدەرخستى ناراستە ناسايشىەكاندا بگەينە نەنجامى پىۋىست، دەرخستى نەم ۋەرچەرخانە نەۋەيە لەدەيدگاي چەمكى نەم گۇرپانانە لەپەيۋەندى نيتودەولەتيدا سى قۇناغى بىۋە كە بىۋىتەلە:

۱- كەمبۇنەۋەى دەسەلاتى نەتەوھىي.

۲- زيادبۇونى وابەستەى لەبەرامبەر يەكتەر.

۳- مەملەتتى ناپىتەكپىتەك و بىتسەرۋەر.

نەم پۇلئىنكارىيە بەۋمانايە نىيە كە ھەريەكە لەمانە لەپروۋى كاتەۋە يەكەدەۋاي يەكدا ھاتوون بەلكو لەراستىدا ھەرسى قۇناغەكە ھاۋكات بۇون لەگەل يەكتەر.

قۇناغى يەكەم: واتە كەمبۇنەۋەى دەسەلاتى نەتەوھىي، رەگەزى ۋاي تىدايە كە بەمۇچۇونى شىكەرەۋان ھەتا لەقۇناغى دۋاي جەنگى ساردىش پۇلئان دەمىتتە، نەم قۇناغە چاۋدەرى كەمبۇنەۋەى كۇتۇۋلى واتادارى ھكۇمەتەكانە لەرەى لەناۋ سىنۇرەكانىيان رۇدەدات، شتەك كە لەكاتى رۇدەداتەيە نابۇتۇونى دەۋلەتى نەتەۋەيە يان كالبۇنەۋەيە نىيە، بەلكو ھەمۇ ھىزەكان سەرقالى داگىر كەردنى زۇربەى پۇلى ۋايى ھكۇمەتن. سىنورى سىياسى دەۋلەتەكانىتەر ۋەك سىنورى نەتەۋەى جىاكەرەۋەى نەتەۋەىكان بەشىۋەى واتادار كارىپىنەكان، چۈنكە بىرۋاۋەر، تەكنەلۇجىا، خەلك، شەك و كارگۇزارىيەكان زىاتەر لەھەركاتىكتەر نازادانە لەنئوان سىنۇرەكاندا ھاتۇچۇ دەكەن. پاراستىنى پىتگا و رەۋشى تايىبەتى نەتەۋە لەگەل سىستەمى دەۋلەتى جىاۋازە بەشىۋەى زۇر و كىشەدارتەر دەبىت چۈنكە يەكسانسازى بەھاكان، نايدىۋلۇجىيەكان و سىرۋشتى مىانرەۋەى لەزىادبۇوندايە، پىشكەۋەتنى خىراى گواستەۋە و گەيانەن و پەيۋەندىەكان، لەۋانەن كە كارىگەرى زۇرى لەم بۇارەدا ھەبۇۋە.

لەراستىدا ۋابەرچاۋدەكەۋىت سىستەمى جىھانى كەردارى كەم بەھاي لەمەيدانى سىياسەتى دەرەكى ھىشتۇتەۋە كە دەۋلەتە نەتەۋەيەكان بىۋان سەرى دىلئايى مەتەبەر و كارىگەر لەم بۇارەدا بۇ خەلكانى خۇيان بەدىيەتتەن، نەم كەمبۇنەۋەى تۋانكان لەكاتىكتا رۇدەدات كە خەلكى بەشىۋەى پۇژانە بەھۇى كرانەۋەى زۇرى ھكۇمەتەكان و تىروانىنى گىشتىۋە، لەسەر خالى لاۋازى سەركەدەكان و پىتەكەتەى دەۋلەتەكان بەناكاتەر دەبىت، نەگەر نىمە مانەۋىت گۇرپانكارى چوارچىنەى ناسايشى نەتەۋەى لەم قۇناغە نۇتەمدا ۋىنەبەكەين لەۋانەيە بىۋانەن ۋىنەيەكى ۋەك نەم ھىلكارىيە بىخەينەرۋە:

هیلکاری ژماره (۱)

گۆرانکاری چوارچیتوی ناسایشی نەتەوایی لەم قونای دوی جەنگی سارد و کەمبۆنەوێ دەسلاتی نەتەوایی
<ul style="list-style-type: none"> - دەرکەوتنی یاریکەری ناحکومی - تێپەراندنی سنوور نەتەواییەکان - دابەشبوونی نەتەوەکان - پشتبەستنی کەمتر بە ناستی نەتەو - فراوانبوونی تەکنەلۆجیا و بلاویوونەوێ دەسلات
بەرزبوونەوێ وابەستەیی پرویەرووی نێودەولەتی
<ul style="list-style-type: none"> - جولان لەسیستەمی دوو جەمسەریەوێ بۆ چەند سیستەمی - زۆربوونی شەبۆلی ناوچەگەرای - یەکسانبوونی توانا و تەکنەلۆجیاو ستانداربوونی سیستەمی چەکداری - زۆربوونی کۆچکردن و بلاویوونەوێ دیوکرایی و نازادی نایین
زیادبوونی ململانی ناریکوپیک و بیتسەروەر
<ul style="list-style-type: none"> - ڕوودانی کەمتری جەنگی فراوان و جیهانی - کەمبۆنەوێ بەریەککەوتنی نایدیۆلۆجی و زەوی - زۆربوونی ناکۆکی نەتەوایی - کەمبۆنەوێ ململانی ناباوەکان - زیادبوونی گرژیه بینراو نەتەوایی و باننەتەواییەکان

بەسەرکردنی نەم قونایانە لەهیلکاری ژماره (۱) تاناستیکی زۆر گۆرانکاری ناسایشی لەکاتیکی کە لەپیشکەوتنەداین بەجوانی دەبینین کە نێمە بۆ کورتکردنەوێ باسە کەمان بەشیوێ هیلکاری پیشانغانداو.

دواوەمین قونای لەگۆرانکاری چوارچیتوی ناسایشیدا زۆربوونی ململانی پەرشوێلاو و ناریکوپیک، وا بەرچاودەکەوت لەدەستدانی پیکهاته کاریگەرەکان بۆ بەرەنگاریوونەوێ کەمبۆنەوێ دەسلات و زۆربوونی وابەستەیی پرویەروو لەسیستەمی نێودەولەتیدایە، نەم ناریکوپیک و بیتسەروەری جیهان کە لەلایەن زۆر لەتوێژەران وەک خالی گرنگی ناکۆکی نێودەولەتی جەختی لێدەکەنەو و دەرگا بەرووی دەرکەوتنی شیوێ زۆرتەری ململانیکان کە لەماوێ جەنگی ساردا دەکەوتوون کردۆتەو. بەهەمان شیوێ کە نێمە لەم ڕۆژانەدا لەناوچە جیاکایانی جیهان پشیری هەستپێدەکەین بەواتایەکیتر

جەنگى ھەمىد دۇ بەھەمىد نەسلى مىللىتى چەكدارانەكانى ئاينىدە دەپىت ھەرچەندە ئاكوڭكى و مىللىتى بىسەرۈبەرەكان لەقۇناغەكانى رابردودا ئاوبەناو دەرەكەوتون، بەلام ئەۋەى بەلگەنەۋىستە ئەۋەىيە كە دەپىت ئىمە خۇمان ئامادەكەمىن كە ھىرشىكى بىۋىتە بەشىۋەى ئاناساىى لەدەرەكەوتىدەى.

ۋادەبىنرەت كۆمەلگەى نۆى ئىستا لەبەرەمبەر توندوتىزىيە ئاوخۇ و دەرەكىەكاندا بەتوندى زەرەدەھىتەى و لە خۇنامادەكردندەى بۇ كارى رۈبەرۈبۈنەۋە.

مىللىتىكان لەم سەردەمەدا رىكخراۋ نىيە و ھالەتى جەنگ بەرنامە بۇدارىزاۋ لەنىۋان زەھىزەكاندا لەسەر جىاۋازى ئايدۆلۇجى نىيە كە بەشىۋەى جىاۋاز لەجەنگى ئاۋچەىى دەرەكەوتى، تىۋرى گشتى نەمىرۇ لەسەر ئەۋەىيە سودمەندى نەمچۆرە جەنگانە كەمىۋەۋە و بەلام تىچۈنەكانى زۆر بەرۋەتەۋە، ۋابەرچاۋ دەكەوتى كە مىللىتى پەرشىۋىلاۋەكانى ھىزە بىچۈكەكان كە لەپىناۋى بەدەستەپىنانى ئامانچى كەسى سەركردەكانىيان ئان گروپىكى تايەتەى زىاتر بەشىۋەى رىسا دەرەكەوتى. ئىمە نەمىرۇ شاھەتى جۆرىك لەم چالاكىانەىن ۋەك چالاكى بەرەلەستكاران لەناۋەۋە و دەرەۋەى ۋلاتان و قاچاخچىانى مادەھۆشبەر و كالاكان و ھىتر.

بەسەرغىدان لەژمارەى كاركتەرانى نەتەۋەىى و باننەتەۋەىى، مىللىتىكانى نەتەۋەىى و باننەتەۋەىى بەبەرۋارد بەمىللىتىكانى ھۆكۈمەت لەبەرەمبەر ھۆكۈمەت بەھىتر و ژمارەى زۆرتىرۈۋە، مىللىتى تازەكان دەتوانىت شىۋەى جىاۋاز ۋەرىگىت لەۋانە مىللىتى ئابۋورى لەرىگەى گەمارۋى ئابۋورى كە راستەۋخۇ بەكارەپىنانى توندوتىۋى نىيە بەلام كارىگەرى قول لەسەر كۆمەلگا بەجىدەھىلەت، كاتىك مىللىتىكان سەربازى بىت نەگەرى زىاتر بۇ پەناردەبەر رەۋشى ئاناساىى بەرچاۋەكەوتى، لىرەدەى كە ئىمە دەپىت مانا و چەمكەكان لەكاتى دەرەكەوتى ئاساىدا ھەست بىكەمىن تا بىۋان رەگورپەشى قەيرانى ئاساىى بە رەھەندە جىاجىاكان دىارىبىكەمىن.

چەمك لەكاتى دەرەكەوتى ئاساىى نەتەۋەىى:

ۋاتابەخشىن بەچەمكى ئاساىى نەتەۋەىى لەجىھانى نەمىرۇدا كارىكى ئالۆزە، لەمىرۇدا پىپىئانۋايە كە نىتر نەك تەنپا ئاساىى نەتەۋەىى نەۋ چەمكە مېۋىۋىيەى لەدەست داۋە، بەلكو نەمىرۇ ئاساىى چەمكىكى چەند رۈۋە و لەبەرەۋەش سەبارەت بەماناكەى جىاۋازى زۆر ھەىيە، بەم ھۆىمە كە چەندىن پىرسىارى گىرگ سەبارەت بەم چەمكە دەخىرەپروو:

ئاپا ئاساىى ھىچ ۋەختىك بەدەست دىت؟

چ جۆرە گۇرەنكارەىك زۆرتىن ئان كەمترىن ھەرەشە لەسەر ئاساىى دروست دەكات؟

چ كەمىك بەرپىرسىارىتى سەرەكى بەدۋادچۈن ئان پاراستى ئاساىى دەگىتە نەستۋ ئان دەپىت

بىگىتە نەستۋ؟

نایا ناسایش چه مکتیکه که له بنه رتدا په یوه سته به ده وله مهند و به هیزه کان؟
سه باره ت به پر سیاری په کم واده بیریت وک له زوری توژی نه موه کاند ناماژدی بژده کرت که
ناسایشی ته واده تی قابیلی به ده سته اتن نییه، به لکو هه ولده دریت ناسایش تان موپری توانا زیاده کرت.
بریاردان له مه سه لیه که له ژیر ناویشانی بابه تی ناسایشی ده توانیت بیتته هژی ده که وتنی
بارودخی قهراناوی که پیوستی به ریوشوینی به هیژ و کتوپر هیه که هرچی بکات نابه جیپوه و
همروه ها لهوانیه بیتته هژی جول و کاردانه وی به هیژ و هاروشیه له لایه ن هوانیتره وه، سه ره ای
به ده سته تانی ناسایشی زور ده بیتته هژی له خویابیون (خوشه مالی) که خوی کوسپه له به رده م به ره ویش
چوون و مانای وانیه توشی بادانه وه نه مته یارمه تی گرفتاری هوانیتر نه کات، له کاتیکدا که هره شه
سه ربازییه کان تمنیا شهر نییه بژ مانعوی نه توه، چونکه لهوانیه هره شه کانیت به هیژترین له وه، به لام
هیزی سه ربازی بژ پاراستنی ناسایشی نه توه و مانعوه له زیاندايه، گهران به دواي خالیک که ده راره ی
به رده وامی هیرش وتراوه همندیک شیوه ی رهفتاری پایه داری نیوده ولته تی پیوستی به بریپوه بردنی
کاریگری هره شه ی معتبری سه ربازی هیه، هره چنده تیوری دانراوی باو له قوناغی جهنگی ساردا نه مرچ
گوبخاوی و کارایی که مته به لام هه بوونی توانای سه ربازی بژ وه لامدانه وه به م شهرانه به ره وشی داهینراو
له سهرده می جهنگ و ناشیدا به گرنه ده بیریت، خالی ته وهره یی باسه که نه وهیه که به کاره تانی هیزی
سه ربازی له جهنگی گهرما پیوسته یان کاریگری، به لکو شم ناماده باشیه بژ سوود وهرگرتن له هیژی
سه ربازی که گرنه ی زورتی هیه، بژی له تویژینه وه یه دا هه ولدراوه که به پشتبست به ریکاری نابووری،
سیاسی ریگری بکرت له شهر ی سه ربازی، بژی نه گهر مانعوت به سهرغبدان لهو گورانکاریانه پیتاسیه کمان
بژ ناسایشی نه توه هه بیت واده بیریت که پیتاسی نییه بژ ناسایشی نه توه به توندی پشت ده بستیت
به پلان و ده سفکردنی ناسایشی نه توه، چونکه له تیور و پراکتیکدا ده بیت نامانجه کانی ناسایشی زور پوون
و ناشکراتر بیت له هزکاره کان، له راستیدا له سهرده می نیستادا وابه رچاوده که ویت که که له که بوونی زانیاری
هه مه جوری رژانه له سهر سازوکاری و پیکه ستن و ناسانکردنی جانتای نامرازه کانی ناسایشی نه توه
فکرینکی جیگری وک نامانجیکي بالاده ستی ناسایشی نه توه خستوته به رده ست، واده بیریت که جیگری
له قوناغی دواي جهنگی ساردا له جیهاندا مه سه لیه کی ته وهره یی و گرنه، چونکه له دنیای بیتسروپهر و
ناجیگری نه مرچا حکومه ته کان ووریاتر بوونه توه له به ریپوه بردنی نامانجه کان له پرووی پاراستنی
بارودخه که له مه میدان کانی نابووری، سه ربازی و سیاسی له نیو نامانجی ناسایشی نه توه وک لهو
نامانجه ی که په یوه ست نییه به پاراستنی بارودخه که وه.

نه مرچ په هندی نابووری ناسایشی نه توه چننن گورانی به سهردا هاتوه که جیگی په هندی
سه ربازی گرتوه و ورده وورده وک خالی سمنتری له دیدی لیکوته ره وه ستراتیجیه کانه وه سهرده کرت.

سەبارەت بەئاساسىشى نابوورى جەختى نەتموۋە لەسەر تواناى رەكەبەرى نابوورى و سەركەوتنى لەبازارى نۆۋدەولەتتەدا دەكرىت و ھەمىو پىنئاسە قىولكراۋەكانى ئاساسىشى نابوورى نەۋەيە كە (بىرى بەرھەمەتتەنى شەك و كارگوزارى لەلايەن ۋەلايتكەمۈ لەھەلومەرى نازادى بازاردا شىاۋى خستەنپۇرى لەبازارى نۆۋدەولەتتەدا ھەيىت و لەھەمانكاتدا داھاتى ھاۋۋەلايتىانى لەبەرزىبونەمۋەدا يىت) لەبەرنەمۈ ھەولەكان بۆ نەۋە دەيىت كە بەمەبەستى كەمكردنەمۋە مەملەتتىكانى نۆۋان نۆران و عىراق لاۋازكردنى نەۋ مەملەتتىكانە وورددەورددە بەمىتى پىرۋەى مەۋەكورت، مەمانەند و مەۋەدريۋ، بەمىتى لىكۆلەنمەۋەيەكى پىراكتىكى لەباردۇۋى ناۋچەك بەدريۋى سەنۋەكانى نۆۋان ھەر دوو ۋەلا و شىكاركردنى ھەمەشە سەربازى - نەمەيەكان.

لىكۆلەنمەۋە و باسكردنى ناۋچە سەنۋەكانى نۆۋان نۆران و عىراق لەدەيدى سەربازىمەۋە:

نۆران و عىراق نۆيكەى (۱۳۳۶م) سەنۋى چالاكان ھەيە، نەگەر مەنەۋىت بەدەيدى پىراكتىكى نەم ناۋچە سەنۋىيەنە لەگەل پارىزگا سەنۋەكانى نۆران ھەلەسەنگىتەن دەگەينە نەم دابەشكردنە:

- ۱- لە دالامەرداغ تا باۋىسى لەگەل پارىزگاكانى نازەربايچانى رۆۋناۋا و كوردستان ھاۋسەنۋە.
  - ۲- لە باۋىسى تا نەفتشەر لەگەل پارىزگاى كرمەشان ھاۋسەنۋە.
  - ۳- لە نەفتشەر تا مەسەيان لەگەل پارىزگاى نىلام ھاۋسەنۋە.
  - ۴- لە مەسەيان تا دەمى فاۋ لەگەل پارىزگاى خوزستان ھاۋسەنۋە.
- لەلىكۆلەنمەۋە و باسكى مەيدانىدا دەرەكەتوۋە كە نۆران خاۋەى ھەستىيارتەين و مەترسىدارتەين دەرەندە و رېرەۋى بەمەكەمەندى نۆۋان نۆران و عىراق كە بەمىتى گەنگەيان بەمەۋەى خاۋەرەۋە باسى دەكەين:

- ۱- رېرەۋى (مەبەر) نازدارداغ كە لەباكورى شىق كۆتەيدىت.
- ۲- رېرەۋى لۆلان كە لەشىق و ناۋچەكانى دەرۋەبەرى كۆتەيدىت.
- ۳- رېرەۋى گەلەزەدە كە بە تەۋەرى نەغەدە كۆتەيدىت.
- ۴- رېرەۋى حاجى عمران كە لەپىرانشەر كۆتەيدىت.
- ۵- رېرەۋى قەلەزى كە لەسەردەشت كۆتەيدىت.
- ۶- رېرەۋى مەنۋەت كە لەباشورى سەردەشت كۆتەيدىت.
- ۷- رېرەۋى پىتەنجۋىن كە لەمەريۋان و سەنە كۆتەيدىت.
- ۸- رېرەۋى ھەلەبەجە، نەۋسود، پاۋە كە لەكرمەشان كۆتەيدىت.
- ۹- رېرەۋى نەفتخانە بەرەۋە گەيلان غەرب و سەۋار.
- ۱۰- رېرەۋى مەندەلى بەرەۋە سەۋار.
- ۱۱- رېرەۋى مەھران، دەرەن بەرەۋە نەۋەۋا و نىلام.

لینکۆلیننەوه لەم پێڕه‌وانه و ناکۆکیه سنوریه‌کان و داواکای بۆ زه‌وی له‌نیوان ه‌م‌دوو وڵاتدا بک‌مین، راستی نه‌وه‌یه که ناما‌نج‌ه‌کانی ه‌م‌دوو وڵات له‌ونا‌و‌چانه‌ی که‌وتۆته‌ نیوان مه‌هران تا دالام‌پ‌ردا‌غ زیاتر لایه‌نی سه‌ربازی ه‌یه و نه‌و نا‌و‌چانه‌ی که‌وتۆته‌ نیوان فاو تا با‌کو‌ری مه‌هران لایه‌نی نا‌بو‌وری و سیاسی ه‌یه، له‌به‌رئ‌ه‌وه بۆ‌ن‌ه‌وه‌ی به‌توانین به‌ری‌کار‌یک‌ری گو‌ن‌جاو شه‌ر و پێ‌ک‌دادانه سه‌ربازیه‌کان که‌م‌ب‌ک‌مین‌ه‌وه و قه‌یرانه‌کانی نا‌و‌چه‌که نه‌یه‌ل‌ین ده‌بێت نا‌و‌چه‌که بۆ چالا‌کی نا‌بو‌وری هه‌لب‌ژێ‌ترین که ب‌گو‌نج‌یت له‌گه‌ڵ شو‌ینه جو‌گ‌رافیه‌که‌ی، به‌واتایه‌کی ساده‌تر به‌ه‌مو‌ل‌دان بۆ دام‌ه‌زاندن و پێ‌که‌ێنان و ئاراسته‌کردنی دام‌وده‌زگای پێ‌شه‌سازی له‌وانه پێ‌شه‌سازی خ‌ۆ‌راک، پ‌ت‌ۆ‌کیمیایی، پ‌لا‌و‌گه‌ی نه‌وت و دام‌ه‌زرا‌وه‌ی نا‌بو‌وری ک‌شتوکالی وه‌ک ه‌مو‌زی به‌خ‌ی‌و‌کردنی ماسی، بێ‌ستانی خ‌ورما، کێ‌ل‌گه‌ی ها‌وبه‌ش و دام‌ه‌زرا‌وه‌ی پێ‌شه‌سازی که به‌سه‌رمایه‌ی ها‌وبه‌شی ه‌م‌دوو وڵات و به‌ش‌دار‌یک‌کردنی سه‌رمایه‌گ‌وزاری ده‌ره‌که‌ی، ه‌م‌روه‌ها به‌نا‌را‌سته‌ی ک‌ۆن‌ت‌رۆ‌ڵ و که‌م‌کردنه‌وه‌ی ها‌ت‌و‌چ‌ۆ‌ی پ‌ێ‌ت‌ینه‌درا‌وی سنوری، هه‌نگاو‌ب‌ری‌ت و ه‌م‌روه‌ها هه‌لب‌د‌ری‌ت نه‌گه‌ری چالا‌کی سه‌ربازی به‌ری‌ژه‌یه‌که که‌م‌ب‌ک‌ری‌ته‌وه، دیار‌یک‌کردنی شو‌ینی شه‌م نا‌و‌چانه له‌با‌کو‌ره‌وه بۆ باش‌و‌ر به‌شی‌وه‌یه‌ی خ‌وار‌ه‌وه ده‌بێت:

- ١- زه‌ویه سنوریه‌کانی ده‌و‌رو‌به‌ری شنۆ.
- ٢- زه‌ویه سنوریه‌کانی ده‌و‌رو‌به‌ری نا‌و‌چه‌کانی نیوان نه‌غه‌ده تا پیرانشه‌ر.
- ٣- زه‌ویه سنوریه‌کانی ده‌و‌رو‌به‌ری سه‌رده‌شت.
- ٤- زه‌ویه سنوریه‌کانی ده‌و‌رو‌به‌ری نا‌و‌چه‌کانی ه‌م‌دوو دی‌وی پێنج‌و‌ین و مه‌ریوان.
- ٥- زه‌ویه چه‌ما‌وه ق‌ۆ‌قه‌زه‌کانی سنوری نیوان کرماشان و (خانه‌قین) و نا‌و‌چه ته‌پ‌ۆ‌ل‌گاو‌یه‌کانی خ‌س‌روی.
- ٦- نا‌و‌چه سنوریه‌کانی نیوان ه‌م‌دوو وڵات له‌سنوری چه‌ما‌وه ق‌ۆ‌قه‌زه‌کانی نه‌فت‌شه‌ر و نه‌وت‌خانه.
- ٧- نا‌و‌چه سنوریه‌کانی نیوان ه‌م‌دوو وڵات له‌سنوری چه‌ما‌وه ق‌ۆ‌قه‌زه‌کانی مه‌هران.
- ٨- نا‌و‌چه‌ی سنوری له‌ده‌و‌رو‌به‌ری شلم‌چه.
- ٩- دام‌ه‌زاندنی کێ‌ل‌گه‌ی ک‌شتوکالی پێ‌شه‌که‌وت‌وو به‌مه‌رو‌بو‌ومی پێ‌شه‌سازی له‌نا‌و‌چه ته‌ختایه‌کانی ر‌ۆ‌ژ‌نا‌وا ده‌شتی نازادگان.

به‌تێ‌روانی‌نی و‌وردی ه‌م‌دوو وڵات سه‌باره‌ت به‌نا‌و‌چه ها‌وبه‌شه‌کانی نیوان ه‌م‌دوو‌کیان و به‌له‌به‌ر‌چاو‌گر‌تنی شه‌م گو‌ن‌ان‌کار‌یانه‌ی که نه‌م‌پ‌ۆ له‌جیهاندا ر‌و‌وده‌ده‌ن، هه‌لب‌د‌ری‌ت بۆ به‌ر‌گ‌رتن له‌ه‌م‌ر‌چ‌ۆ‌ره جو‌لاته‌وه‌یه‌کی سه‌ربازی یان ن‌زیه‌راسی‌ۆ‌نی ه‌ت‌ر‌شی سه‌ربازی به‌مه‌به‌ستی سه‌پاندنی کاروباری وڵاتیک به‌سه‌ر نه‌و‌یت‌دا، شه‌مه راستیه‌که که نه‌ک ته‌نیا له‌نیوان ه‌م‌دوو وڵاتی درا‌وس‌ی وه‌ک نیران و عێراق ده‌بێت ب‌ک‌ری‌ت، به‌ل‌کو ده‌بێت وڵاتانی‌تریش شه‌م بار‌ود‌ۆ‌خه در‌وست‌ب‌که‌ن، ب‌ۆ‌یه تو‌ی‌ژ‌ینه‌وه و لینکۆلین‌ه‌وه‌ی ته‌واو و هه‌مه‌لایه‌نی نا‌و‌چه‌کان و شه‌م زه‌ویانه‌ی جێ‌گای ناکۆکی ه‌م‌دوو وڵاتن و ه‌م‌روه‌ها شه‌م زه‌ویانه‌ی زه‌ره‌ه‌ی‌نن له‌سه‌ر

سنووری همدوو لا ههولبدردیت پهرهپیتبدردیت و ببیتته جههسمریککی چالاکی نابووری هاوبهش که نهههش هم دهپیتته هوی کهمیوونهوهی قهیرانی سمریازی نیوان همدوو ولات و هم نهگهری پهرچهکرداری سمریازی بچوک و گهوره لهنیوان همدوو ولاتدا ناهیتیت.

لیکۆلینهوهی ناوچه سنوریهکانی نیوان نیران و عیراق بهمههستی گهیشتن بهوناوچانهی

که لهبارترین بارودوخیان ههیه :

لهلیکۆلینهوهیهکی گشتی و پراکتیکی سنوری کرداری (۳۳۶کم) نیوان نیران و عیراقدا گهیشینه نهو نهخامه گشتیهی که بهشیهی گشتی لهباکوری مهراوه تا خالی سنوری هاوبهشی نیران، عیراق و تورکیا نامانجه سمریازییهکانی نیران و عیراق لههمددو بمری سنوور بهیهکسانی دابهش بووه، لهباکوری مهراوه تا باکوری سنوری شاوی هاوبهش واته شوینی بهیهگهیشتنی همدووبهیری شهتولعهرب نامانجی سیاسی، نابووری همدوو ولات بهشیهی یهکسان دابهش نهبووه، بهم لیکنانهوه گشتیه دهتوانین ناوچهی یهکهه ههلبیژترین بۆ دیاریکردنی چالاکی نابووری و بازرگانی، لهبهرنهوهی تاییهقهمندهکانی نهه ناوچهیه تا قولایی نزیکهی (۵۰ بۆ ۷۰کم) بهشیهیهک که تمهوهی زرباتییه، مهرا، دهلران دزفول کموتۆته بمری راستهوه که دهکموتۆته پیتشهنگی یهکههه، بۆیه نیتته لهلیکۆلینهوهی مهیدانیهدا ههولدههین ووزه و سمرچاوهکان لهه ناوچهیه بهمههستی گهیشتن بهپیکاری ژیرانه و ستراتیجی بجهینه بهرباس و لیکۆلینهوه تانهو شوینهی پیتگهیهکی گهشهکردو بابهتی بهدهستدینن.

لیکۆلینهوه لهووزه و تواناکانی ناوچه سنوریهکان :

تمهوهی پمیههندی مهرا و دهلران بهیهکێک لهتمهوهه ستراتیجی و گرنگهکانی ولات دادهنرت، چونکه نهه تمهوهیه بهناراستهی باکور، ستراتیجیترین ناوچهی رۆژشاوی نیرانه واته لیرهوه ههههه لهناوچهی کرماشان دهکرت، به ناراستهی باشوری رۆژههلات، خوزستان دهخاته مهترسیهوه، بیتهۆنییه که لهرووی بهرگری، ناسایشیهوه کلیلی کردنهوهی خوزستان لهپشتکوهی لورستانه، نهه دهستکهوتیکی زۆر گرانبههیه که لهماوهکانی پیتشو بهتیچوونی زۆر و زیانی گهوره دهست نیران کموتوه و نابیت بهسادهی بهلایدا تیهپرین، چونکه پارێزگاری و پایهداری ناسایش لهه تمهوهیه بهسهرنجدان لهووزه و سمرچاوهکانی ناوچهکه ههنگاوهکان دهتوانریت شیوهبگریت که بهشیکاری نهوانهوه خهریکبیت.

نهه تمهوهیه بهسهرنجدان له تاییهقهمنی ناوچهکه لههمددو پرووی بهرهههیتان و سمریازییهو جینگای گرنگی پیدانه دامهزاندنی یهکهی بهرههه و سمریازی لهه ناوهندها رۆلی گرنگ لهبهرهپیدان و پایهدارکردنی ناسایشی ناوچهکهده دهبینیت.

بوونی ناوی پتویست لهپیتگای سوودههرگرتن لهرووبارهکانی گای، چنگوله، کنجانچم و میمه و دویرج نهگهری پهرهپیدانی چالاکی کشتوکالی لهه ناوچانهده داسازییت، ههروهها بوونی هیزی مرویی زۆر

له پاريزگاگانيز ته په ميوه ندى عه شاپه ريان به دانيسشوى ناوچه كه دوه هېيت دوو فاكتمري گرننگ بڼه دروستكړنى ناوه دانى نوې بڼه نيشته چې كړن ديان و نابوورى كړدى نهم ناوچه په ده ژمير دريت.

نهم ناوه نده گرننگه ستراتيجه خاوهنى ووزى به هيزه بڼه پره پيدانى بواري كشتوكالې، قهباره يه كى زور له ناوى كونترول نه كړاى له ناوچه په هميه كه به شيك له مانه وهك پروبارى كنجانچم، برده له، گاوى و ميمه و چنگوله به بڼه سودليوهرگرتنى ته واوخته بېره خاكى عتراق دهروات، له كاتيكدا نه گمر بتوانريت سمرچاوه زوره كاني ناو جله وېكريت و به كار به پترت له ده شته كاني مهران و دهلران ده تانريت زه مينه ي چالاكى كشتوكالې پره پيداد و زور له كمسه بېكاره كان بخته سمركار و به شيويه ك پتره ي بېكارى كم بكتاوه. پيشبيني ده كريت كه له هه موو پاريزگاي نيلام ژيرخاني كشتوكالې به پتي ناسوى برنامه بډار پتر او له ماوه ي شمش سالدا واته له دواى سالى (۱۹۹۹) له (۲۴) هزار هكتاره وه به ريزيتمه بڼه (۱۰۰) هزار هېكتار كه نزيكې (۶۰٪) ده كه وېته همدوو شارى سنورى مهران و دهلران وه پتره ي خسته كار له بواري كشتوكاليدا نزيكې (۱۳ هزار) كه سه، له كاته دا كه واچاوه پروان ده كريت له دواى نهمو ماوه به بگاته (۲۳ هزار) كه س، كه نه ممش زياتر ده كه وېته همدوو شارى مهران و دهلران وه.

له تهره ي ستراتيجه و گرننگى مهران، دهلران، ديزفول سمرچاوه ي گرننگى نهم و گازى سروشتى هميه كه به شيكى زورى نه مانه دوزراونه تهره و نيتستا له بواري سوود ليوهرگرندان، رابردوى سوود ليوهرگرتن له درامته ي نهم و گاز له سنورى شارى دهلران ده كه پتره بڼه دواى جهنگى دووه مى جيهانى به جوړيك كه نينگليزه كان به سوود وهرگرتن له رتيگاي ناسين، نهمى نهم ناوچه يه ريان بڼه عتراق ده گواسته وه و له ويره ديانر د بڼه برتانيا، نيتستاش نهم سمرچاوه نهم به بوري بڼه پاريزگاي خوزستان ده گوازر تهره و دواى پالاولتى سوودى ليوهرده گريت، به مبه ستي به رز كړنه وه پتره ي ناسايش له ناوچه يه دا جيتگا هميه بڼه ولاتى دراوسى وهك عتراق بڼه دروستكړنى پيشه سازى هاويه شى پتره كيميائى و نهمى و گازى ههنگاو بنين، نهم ههنگاوانه له چه ند لايه نيكه وه گرننگه: په كم كاتيك كه پيشه سازى په ميوه ت به همدوو ولاتى هاوسنور داده موزريت له كاتى سهره لدانى قهيران و به رز بونه وه د ژايم تيه كان پاريزهرى همرچوره خه سار تيك ده بيت، به تاييه ت له مانا وچانه ي كه همره كميان له قزناغى يه كه مى شپردا مبه ستيان بوو دا گريه بكن. دوهم بوونى پيشه سازى نهم و گاز له ناوچه كه ههنگاو تيك بڼه بوژانه وه ناوچه كه و نه هيشتنى بېكارى و جولانه وه يه كه بڼه خسته كار زياتر.

له بواري پره پيدانى ناوه لداريشدا زياتر جهخت له همر دوو شارى مهران و دهلران ده كريت هوه، به مجوره همدوو به شى كشتوكال و ناوه لدارى ده تانريت چاوه پروان بكريت كه نزيكې (۷) هزار خيزاني تازه له ناوچه ستراتيجه نيشته جې بكريت، به شيك له دانيسشوانى نهم ناوچه به كوزج وړه وه خه ريك كه ده يانهمويت نيشته چې بكرين و به شيك له دانيسشوانه نيشته چې كه ده يانهمويت چاره سمرى بېكاريان بڼه بكريت.

دروستکردنی یه‌که‌ی کشتوکالی و پیشه‌سازی به‌مه‌به‌ستی گه‌شه‌کردنی نابووری ناوچه‌سنوریه‌کانی نیتوان همدوو ولات له‌ناوچه‌که‌دا بۆته جینگای باسکردن و ناوه‌دانکردنموی نهم ناوچه‌یه به‌خه‌لکی خۆی فاکتیری گرنگی که‌مکردنموی قه‌یرانه، پیتشینازده‌کریت که‌یه‌که‌ی کشتوکالی و پیشه‌سازی گونجاوتره و دامه‌زراندنی کشتوکال و پیشه‌سازی له‌دوو یه‌که‌ی کشتوکالی و پیشه‌سازی له‌ناوچه‌کانی ده‌شتی عه‌باس جیبه‌جی بکریت که‌به‌گه‌شه و ناوه‌دانی ناوچه‌که و پهره‌پێدان و جینگیرکردنی نیشته‌جی نوێ به‌هیزی مرۆیی زیاتر و له‌کۆتایدا دروستکردنی بنه‌مایه‌کی دلتیایی بۆ لایه‌نی ناسایشی بۆ ناوچه‌سنوریه‌کان دیاری ده‌کات.

دروستکردنی بازاری سنوری (مه‌رز) و بۆلی له‌پاراستن و پایسه‌دارکردنی ناسایشی نیتوان

همدوو ولات:

پیتنase‌ی بازاره‌ سنوریه‌کان (سه‌رمه‌رزه‌کان):

بازاری سنوری پوهرینیکی شوره‌ بۆکراوه که‌که‌وتۆته خالی سفری سنور به‌ته‌نیشتی گومرگه‌وه رینگاپیتراوه، یان ناوچه‌یه‌که که‌به‌پیتی رینگه‌وتننامیه‌که له‌نیتوان ولاتی کۆماری نیسلامی نیتوان ولاتانی دراوسینی دیاریده‌کریت، خه‌لکی همدوو دیوی سنور ده‌توان به‌ره‌م و به‌روبوومه ناوخۆیه‌کانیان به‌رچاوکردنی بریاره‌کانی هاورده و نارده‌نی و لایه‌نی ئالوگۆز له‌م بازارانه‌دا ساخبه‌که‌نوه و بیخه‌نمروو.

کاری بازاری سنوری له‌پارێزگاری ناسایشدا:

سنوره‌کانی ولات هه‌میشه شۆتینی هیتانویردنی نایاسایی (قاچاخی) کالاکان بووه، دانیشتوانی ناوچه‌ سنوریه‌کان زۆربه‌یان که‌سانیتکن زمینه‌ی له‌بار بۆ کاره‌کانیان ئالویت بۆیه له‌رینگای قاچاخ و چالاکی نایاساییه‌وه ده‌رامه‌ته‌کانیان ده‌ستده‌که‌ویت.

نه‌گهر که‌سانیتک له‌دانیشتوانی سنوره‌کان بیانمویت ده‌رامه‌ت له‌رینگای چالاکی دروست و گونجاوه‌وه به‌ده‌سته‌په‌تن، به‌هۆی نه‌بوونی نمو بارودۆخه له‌سهر سنوره‌کان ناچارن کۆچ بکه‌ن بۆ ده‌وره‌پشتی شاره‌ گه‌وره‌کان، کۆچکردنی دانیشتوانی ناوچه‌ سنوریه‌کان به‌زۆری زه‌مینه‌ بۆ له‌به‌یnderنی ناشتی و ناسایش ده‌سازینیت، بۆیه پارێزگاری له‌پیکه‌ته‌ی دانیشتوانی ناوچه‌ سنوریه‌کان به‌مه‌به‌ستی پاراستنی ناسایش و پارێزگاری له‌زه‌وی ولات زۆر گرنگه‌.

به‌مجۆره‌ نه‌گهر زه‌مینه‌ی کاری گونجاو له‌م ناوچه‌انه‌ بۆ دانیشتوانه‌که‌ی نه‌ر-خه‌یتنیت، ناتوانریت رینگا له‌کۆچی دانیشتوانه‌که‌ی بگه‌یت، به‌سهرنجدان له‌م کاره، حکومه‌ت له‌دامه‌زراندنی بازاره‌ سنوریه‌کاندا له‌سهر خالی سفری سنوری له‌م سالانه‌ی دوایدا گرنگی پێداوه، ته‌م بازارانه‌ ده‌توانن زه‌مینه‌ بۆ به‌ده‌سته‌په‌تانی ده‌رامه‌ت له‌رینگای بازرگانیه‌وه بره‌خه‌ستن و هه‌نگاو بۆ خه‌سته‌کار له‌ه‌واری پیشه‌سازیدا زیاده‌بکات، بازاری سنوری له‌پهره‌پێدانی بازرگانی ناوچه‌یی، به‌کارخه‌ستن و دا‌بینکردنی پتویستی

سنورنشینان رۆلی گرنگ ده‌بینیت.

جگه له‌گرنگی بازاره سنوریه‌کان له‌برووی پاراستنی ناشتی و ناسایش و به‌رگرتن له‌گۆرانکاری پێکهاته‌ی دانشتوان له‌ناوچه سنوریه‌کاندا، به‌گشتی حکومه‌ته‌کان خواستیان له‌سەر دروستکردنی نهم بازارانه به‌مه‌به‌ستی په‌ریتدانی گونجاو له‌بواره‌کانی فهره‌نگی، نابووری زیاتره، سه‌ره‌پای نه‌وه ورده‌واله‌ فرۆشان پیتوستیه‌کانی خۆیان له‌پێنگای ئالوگۆری کالاکانه‌وه مسۆگه‌ر ده‌که‌ن، نه‌و جوړه بازارانه هاوکات ده‌توانیت رۆلی کاریگه‌ری له‌که‌م‌کردنه‌وه‌ی قه‌یران له‌ناوچه سنوریه‌کان هه‌بیت.

کاریگه‌ری لاومکی چالاکیه‌کانی بازاری سنوری:

پێکه‌یتنانی بازاره سنوریه‌کان یارمه‌تی پێشکesh به‌پاراستن و جێگیرکردنی ناسایش له‌سنوره‌کان کردووه و سنورنشینان به‌پاریزگاری هێزی رێکخراوه‌یی و سه‌ربازی و هه‌ولێ شایسته‌یانداه بۆ پاراستنی ناسایشی سنوره‌کان، نه‌مانه ده‌زانن هه‌ر جوړه نانارامیه‌ک له‌ناوچه‌که ده‌بێته‌وه‌ی له‌کارکه‌وتنی بازاری سنور و سه‌رنه‌نجام زیانی به‌رچاو به‌رنه‌وان ده‌که‌وێت.

دامه‌زراندنی بازاره سنوریه‌کان یارمه‌تی دا‌بین‌کردنی پیتوستیه‌ به‌مه‌یه‌یه‌کانی سنورنشینان به‌نرخێکی گونجاو ده‌دات، سه‌ره‌پای نه‌وه‌ی که‌ پێگایه‌که‌ بۆ ناردنه‌ده‌ره‌وه‌ی کالاکانه‌وتیه‌کان و زه‌مینه‌ی بۆ خستنه‌کاری سنورنشینان ده‌ره‌خسیتیت، کۆمه‌لیک که‌ کارتی بازرگانان هه‌یه‌ خه‌ریکی بازرگانی ده‌بن و هه‌ندیکه‌یتیان به‌به‌رپه‌رینه‌ی کاره‌کان و دامه‌زراندنی یه‌که‌ی به‌ره‌مه‌سه‌وه نه‌مه‌ش هۆکاریکه‌ بۆ به‌رده‌وامبوونی به‌واری به‌ره‌مه‌یه‌تان. هێزی مرۆیی بێکار له‌ناوچه سنوریه‌کان نامێرێکه‌ به‌ده‌ستی دوژمنه‌وه که‌ له‌پێنگای دلتیا کردنه‌وه‌یه‌وه ده‌توانیت نامانجه‌کانی خۆی دژی حکومه‌ت به‌ده‌ست بێنیت، هه‌روه‌ک نه‌وه‌ی له‌پێشه‌وه‌ ناما‌ژه‌ی بۆکارا بازاره سنوریه‌کان له‌دوژینه‌وه‌ی کارو نه‌هێشتنی بێکاری زۆر کاریگه‌ره‌ به‌تایبه‌تی نه‌وه‌ی که‌ بارودۆخی ناوچه سنوریه‌ هاوبه‌شه‌کانی نێوان عێراق و ئێران به‌جوړێکه‌ که‌ جێگیرکردن و چالاکی نهم بازاره سنوریانه ده‌توانیت په‌ربه‌ چالاکی نابووری له‌هه‌ر دوو به‌ر به‌دات و فاکته‌ری ده‌ره‌کی که‌مه‌تر ده‌توانیت چالاکیه‌ خراپه‌کارانه‌که‌ی نه‌نجام به‌دات، هه‌رکاتیک ژماره‌ی نهم بازارانه له‌ناوچه هه‌ستیار و نه‌و شوێنه‌ی مه‌ترسی سه‌ربازی له‌سه‌ریت دا‌به‌زه‌ریت به‌هه‌مان نه‌ندازه‌ کاری خراپه‌کارانه که‌مه‌یه‌تیه‌وه.

لیکۆلینه‌وه له‌شریتی سنوری له‌ناوچه‌ی پشتکوه‌ی ئورستان به‌مه‌به‌ستی جێگیرکردنی

بازاری سنوری:

به‌سه‌رنج‌دان له‌و لایه‌نه‌ باشانه‌ی که‌ تایبه‌ت به‌دامه‌زراندنی بازاره سنوریه‌کان ناما‌ژه‌ی بۆکارا و رۆلی نهم بازارانه له‌پاراستنی جێگیرکردنی ناسایش له‌ناوچه سنوریه‌ هاوبه‌شه‌کان به‌سه‌رنج‌دان له‌سه‌رچاوه‌ی وه‌زه‌ی تارا‌دیه‌یه‌که‌ یه‌کسان له‌هه‌ردوو ولات له‌وناوچانه‌ی باسکرا به‌له‌به‌رچاوه‌گرتنی نا‌کۆکیه‌ سنوریه‌کان و

داواکاری زهوی نیتوان همدوو ولات بهدریژی هیلی سنوری که له بهشه کانی پیتشهوه دا باسکراوه وابهرجاو ده کهویت که بهشیوهی گشتی سنوری نه ندازهی پروچال بهشیوهی ناوبهناو له نیتوان ولاتانی نیران و عیراق ده ده کهویت که ده توانریت بهباشترین شوین دابنریت بۆ جیگیرکردنی بازارپی سنوری و چالاکیه نابووریه هاوبه شه کانیتر، بهلیکۆلینه وهی مهیدانی لهزهوی و تاییه تمه ندیه کانی پروی زهوی له ده وهروبهری ناوچه کانی سنور که زۆرتین بهرزاییه کانی که ووتۆته ناو پارێزگا کانی نیتلام و خوستانه وه ده کهینه نمو نه بجماسی که گردۆلکه کانی مهران و نزماییه کانی نیتوانیان باشترین خالی سفری سنوریه که بۆ نم کاره به کاربیت. له بهری سنوریش شاره کانی زرباتییه و به ده له عیراق که له ابردویه کی دووردا له نیتوان دانیشتوانی همدوو بهری سنور په یوهندی نابووری و فهرهنگی زۆریان له نیتواندا هه بوو، نم ههنگاوه نابووریه زه مینه به کی له باره بۆ ناشتی و دۆستایه تی له نیتوان دانیشتوانی همدوو بهری سنور و زه مینه بۆ خسته کاری خه لکی بیکار له شاری مهران و ناوچه کانیتری سنور خوشده کات.

له قوناغی دووه مدا ده بیت هه ولبدریت که ته وه ره ی په یوهندی نیتوان نیران و عیراق به جۆرێک فراوان بکریت له بهاره کانی نابووری، فهرهنگی، شایینی له م ناوچانه وه تیبهریت که خۆی ده بیتته ناوه ندیکێ گه شتوگوزاری و سمردانی ناوچه پیرۆزه کان و سهرمایه ی زۆر بۆ خۆی کیشده کات، هه لپاردنی خالی هاوشیوه له هه موو ناوچه کان له گه شه کردنی نابووری شریتی سنوری به دریژی (۳۰۰ کم) له نیتوان همدوو ولات ده توانیت له پیدانی متحانه ی سمرکرده کان رۆلی سهره کی ببینیت، له بهرته وه یه کجاریتر واده بیهریت که ده بیت له ستراتیجی هاوبه ش و هاوبه شپیتکردن له چالاکیه نابووریه کان به مه بهستی به ده سته تانی که شوه هاویه کی دلتیایی سوده رگرین که ده توانیت یارمه تیدهر بیت له هه لپاردنی سیاسه تیکی ده ره کی چالاک و کاریگر له پروی پارێزگاریکردن له بهرژه وهندی نه ته وهی و داها تی نه ته وه همدوو ولاتدا.

ته واو بوو له کاتژمێر (۶:۴۲) نیتواریی رۆژی دوو شه مه رێکه وتی ۲۰۱۰/۱۱/۲۹

پاکنوسی کۆتایی له سینیهم رۆژی جه ژنی په مه زان رۆژی پیتنج شه مه رێکه وتی ۲۰۱۱/۹/۲

کاتژمێر (۱:۲۱) شه

ئەم كەتەبە يەككە لە كەتەبە گەرنەگ و بەناوبەناگە كەنى
دەكتۇر عزت الله عزتى كەبەدە گەمەن تەوێژىنە وەيە كى زانستى و
گەرنەگى و لە كەتەبەخانى كەندا بەرچاودە كەوێت كە لەبارەى
جەوپۆلەتەيكى دوو وەلات لە رۆژەهەلاتى ناوەراست كە بىرەتە لە ئێران
و عێراق كەرايەت، گەرنەگى ئەم كەتەبە لە وەدایە كە تەوێژەر ئەم
لەكۆلەينە وەيەى زۆر بەشەوێ و وەرد و ئە كەدەيمى نەوێو و
ئەمكارەى بۆ دەفترى زانبارى سەياسى و نەو دەوڵەتى سەر
بە وەزارەتى كاروبارى دەروە كەردو وە لە گەل ئەوێ نەو سەر
خۆى ئێرانى بەلام دەتەوانىن بڵەين زۆر بىلەينە نە و زانستىانە ئەم
تەوێژىنە وەيەى ئەنجەم داو و بە وەردى ئامارەى بۆ سەر جەم كەشە و
كەلەينە جەوپۆلەتەيكە كەنى ئێران و عێراق كەردو وە، كەبە دەرئەزەيى
مەژوو بوو وە سەرچاودەى نەكۆكى و مەملەتەى لەنەوان ئەم
دوو وەلاتانەدا و بەشەوێ جۆراو جۆر بەپەي سەر دەمە مەژوو وەيە كەن.

منتقدی اقرأ الثقافي

للكتب (کوردی - عربی - فارسی)

www.igra.ahlamontada.com

بہانہ گرامہ کانی خانسی چاپ و باندہ گزشتہ وی خوارچا

نرخي شش هزار ديناره

